

II. péld.

~~130.592~~

404 1.459.3

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

1962

1. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 78. ÉVF. 1. SZÁM 1—124. I. BUDAPEST, 1962. JAN.—MÁRC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

I. OSZTÁLYÁNAK

könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Főszerkesztő
KÓHALMI BÉLA

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (h. szerkesztő), MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ, RÓZSA GYÖRGY,
V. WALDAPFEL ESZTER

E szám munkatársai: KÓHALMI BÉLA Kossuth-díjas, az irodalomtudományok kandidátusa, ny. egyetemi tanár, MEZEY LÁSZLÓ, az irodalomtudományok kandidátusa, a Könyvtártudományi és Módszertani Központ munkatársa, SCHEIBER SÁNDOR főiskolai igazgató, SZILÁGYI JÁNOS, az Országgyűlési Könyvtár osztályvezetője, KLANICZAY TIBOR Kossuth-díjas, az irodalomtudományok doktora, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete h. igazgatója, V. KOVÁCS SÁNDOR, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete munkatársa, HERPEI JÁNOS ny. múzeumigazgató, ARADY KÁLMÁN főorvos, KOZOCSA SÁNDOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, REXA DEZSŐ ny. főlevéltáros, BISZTRAY GYULA ny. egyetemi tanár, PÁLVÖLGYI ENDRE, a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa, SZIKLAY LÁSZLÓ, az irodalomtudományok kandidátusa, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete munkatársa, RADÓ GYÖRGY tudományos kutató, P. NAGY LEOPOLDINA, a Szegedi Egyetemi Könyvtár munkatársa, ZOLTÁN JÓZSEF, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár osztályvezetője, NAGYDIÓSI GÉZANÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, J. HAJDU HELGA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, TÓTH ANDRÁS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, WITTEK LÁSZLÓNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, NYILAS VERA, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár munkatársa, HOLL BÉLA tudományos kutató, F. WENDELIN LIDIA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, BAKOS JÓZSEF főiskolai tanár, Eger, RÓZSA GYÖRGY, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára igazgatója, DÖRNYEI SÁNDORNÉ, az Országos Orvostudományi Könyvtár munkatársa, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár főosztályvezetője, TAKÁCS MENYHÉRT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, K. MARKOVITS GYÖRGYI, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, CSAPODI CSABA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára osztályvezetője, GALAMBOS FERENC tudományos kutató, LAKATOS ÉVA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, DÁN RÓBERT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Múzeum körút 14—16. Telefon: 134—400

A kiadvány előfizethető, vagy példányonként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány utca 21. telefon: 111—010
MNB egyszámlaszám: 46, csekkbefizetési számla: 05.915.111-46

az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban, Budapest V., Váci u. 22. telefon: 185—612

a POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODÁ-nál, Budapest V. József nádor tér 1.
telefon: 180—850. Csekk számla: egyéni 61.257, közületi 61.066

~~43.592~~
461 1.759.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÖRTÉNETI,
BIBLIOGRÁFIAI ÉS DOKUMENTÁCIÓS MUNKABIZOTTSÁGÁNAK
FOLYÓIRATA

LXXVIII. ÉVFOLYAM
1962.

1103

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

TARTALOM

<i>Domanovszky Ákos</i> : A párizsi katalogizálási konferencia szabályzat-tervezete.....	174
<i>Fügedi Péterné</i> : A kurrens magyar nemzeti bibliográfia időszerű kérdései.....	278
<i>Holl Béla</i> : Die erste Ausgabe der <i>Katέχησις</i> Valentin Wagners (Kronstadt, 1544).....	293
<i>Kovács Ilona</i> : A Nyugat és a magyar könyvművészet megújulása.....	131
<i>Kőhalmi Béla</i> : Retrospektív nemzeti bibliográfiánk 1473—1920-ig.....	1
<i>Mezey László</i> : A budapesti Egyetemi Könyvtár VIII. századi Beda-töredéke.....	18
<i>Péter Zoltán</i> : A jubiláló Ráday-Könyvtár.....	303
<i>Rózsa György</i> : The Documentation of Science Organization as an Emerging New Branch of Scientific Information.....	265
<i>Sándor Pál</i> : Baloldali könyvkiadás Horthy-Magyarországon.....	125
<i>Scheiber Sándor</i> : Középkori héber kéziratok Magyarország könyv- és levéltárainak bekötési tábláiban.....	25
<i>Szentmihályi János</i> : A társadalomtudományok szakbibliográfiáinak néhány kérdése....	148
<i>Szilágyi János</i> : Adalékok a szociáldemokrata könyvkiadás történetéhez a két világháború között.....	44

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Arady Kálmán</i> : Régi magyar exlibrisek.....	59
<i>Barcza József</i> : Kazinczy Ferenc első könyvtára Sárospatakon.....	203
<i>Biró Ferenc</i> : Péczeli József könyvtáráról.....	326
<i>Bisztray Gyula</i> : Arany János „Koszorú”-jának olvasóközönsége.....	75
<i>Bohatcová, Mirjam</i> : Zur Frage der tschechischen Buchdruckergeschichte.....	341
<i>Donáth Regina</i> : Egressy Gábor fizika-könyve.....	334
<i>Fallenbüchl Zoltán</i> : Ismeretlen kézirat Magyarországtérkép.....	324
<i>Ferenczy Endre</i> : A Codex Hammurapi megtalálásának 60. évfordulóján.....	317
<i>Herepei János</i> : Hogyan nevezzük Tótfalusi Kis Miklóst?.....	57
<i>Iványi Sándor</i> : Neovidensis és Regnum Mortuorum.....	333
<i>Klaniczay Tibor</i> : Vita a könyv margóján.....	52
<i>Kókay György</i> : Külföldet járt magyarok könyvtári élményei a XVIII. század végén....	197
<i>B. Korokény Éva</i> : A veszprémi püspöki könyvtár Lucanus-kötetének kötéstáblájáról..	187
<i>V. Kovács Sándor</i> : Ábrahámfi Miklós verse egy ismeretlen Hungaricumban.....	55
<i>Kozsca Sándor</i> : A magyar nemzeti bibliográfia kezdetei (1792—1818).....	67
<i>Markovits Györgyi</i> : „Mert szégyen élni...” (Gábor Andor kitiltott verseskötete).....	206
<i>MGy</i> : Vers-perek Horthy-Magyarországon (Komját Aladár: Megindul a föld).....	339
<i>Reza Dezső</i> : A könyvek ára a XIX. század első felében.....	74
<i>Scheiber Sándor</i> : A Kaufmann—Haggáda másolójának munkásságához.....	184
<i>Tombor Tibor</i> : Két adalék a hazai „mozgó” könyvtárak történetéhez.....	322
<i>Vértés György</i> : Gaál Gábor három levele.....	337

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Bán Imre</i> : Erasmus Julius-dialógusa a magyar irodalomban.....	353
<i>Borsa Gedeon</i> : Az Obsequiale Strigoniense 1526 előtt készült nyomtatott kiadásai.....	210
<i>V. Kovács Sándor</i> : Gergely Ferenc deák tankönyvei.....	222
<i>Nagy Barna</i> : Hol jelent meg Szikszai Hellopoeus Bálint első Katekizmusa?.....	221
<i>Nagy Barna</i> : Két Honterus-mű variánsa.....	217
<i>Sólyom Jenő</i> : Új adat a kolozsvári Hoffgreff-nyomda történetéhez.....	349

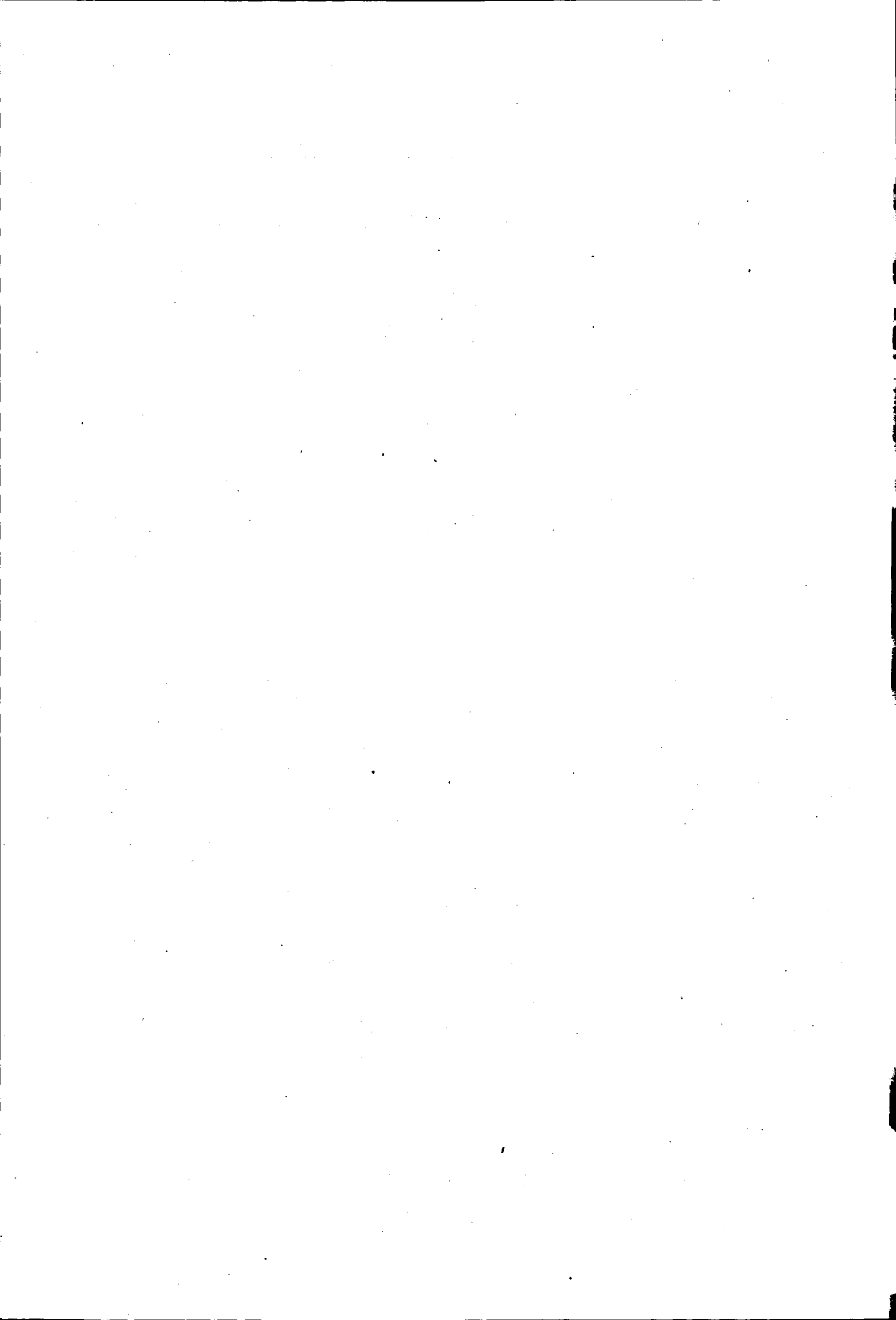
FIGYELŐ

<i>Beck Oszkár</i> : Hungarica és könyvtártudományi irodalom Lenin magánkönyvtárában ...	227
<i>Kosáry Domokos</i> : Történelmi szakbibliográfia és levéltári forrásanyag	224
<i>Mihajlov, A. I.</i> : A műszaki haladás és a tudományos tájékoztatás feladatai	356
<i>P. Nagy Leopoldina</i> : Az ETO legújabb fejlesztése a 91-es szakban	96
<i>Pálvölgyi Endre</i> : Kurrens szakbibliográfiánk helyzete	82
<i>Radó György</i> : A Szovjetunió nyelveinek átírási kérdéseire	93
<i>Rózsa György</i> : Gondolatok a Lenin-Könyvtár centenáris évfordulóján	355
<i>Szüklay László</i> : A Szakbibliográfiai Munkabizottság Társadalomtudományi Szekciójának vitája	89
<i>Tranca, D.</i> : A Román Népköztársaság Állami Központi Könyvtára	228
Hírek	97, 231, 360

SZEMLE

Állam- és jogtudományi bibliográfia 1945—1959 (Ism. <i>Székely Dániel</i>)	244
Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke (Ism. <i>Csapodi Csaba</i>)	117
Aus der Arbeit der Deutschen Staatsbibliothek (Ism. <i>Gombocz István</i>)	253
Aus verbotenen Büchern (Ism. <i>K. Markovits Györgyi</i>)	116
Benda Kálmán—Irinyi Károly: A négyszázéves debreceni nyomda (Ism. <i>Holl Béla</i>)	105
Berkov, P. N.: Bibliograficeszkaja evrisztika (Ism. <i>Weger Imre</i>)	238
Bibliographie de la France (Ism. <i>Zolnay Vilmosné</i>)	240
Bibliotecsno-bibliograficeszkaja klaszszifikacija (Ism. <i>Weger Imre</i>)	238
Bibliotekovedenie i bibliografija za rubezsom (Ism. <i>Dobó István—Fodor Zoltán</i>)	242
Bibliotheca Hungarica Antiqua (Ism. <i>Dörnyei Sándor</i>)	250
Biehahn, Erich: Kunstwerke der Deutschen Staatsbibliothek (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	254
Braun Róbert a könyvtáros és szociográfus (Ism. <i>Ferenczyné Wendelin Lidia</i>)	381
A búzatermesztés magyar szakirodalmá 1550—1960 (Ism. <i>Wallehausen Gyula</i>)	376
Debreceni bibliográfia (Ism. <i>Futala Tibor</i>)	245
Deutsche Staatsbibliothek 1661—1961 (Ism. <i>Vértesy Miklós</i>)	251
Dudek, Louis: Literature and the press (Ism. <i>Szalay György</i>)	383
Az ENSZ-ről (Ism. <i>Rózsa György</i>)	244
Fisher, Irving Norton (Ism. <i>K. B.</i>)	112
A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve VII. köt. (Ism. <i>V. Waldapfel Eszter</i>)	255
Frank, Joseph: The beginnings of the english newspaper 1620—1660 (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	379
Fröhner, Rolf: Das Buch in der Gegenwart (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	115
Funke, Fritz: Buchkunde (Ism. <i>Wittek Lászlóné</i>)	104
Ghidde documentare în ştiinţele naturii şi ştiinţele aplicate (Ism. <i>Dörnyei Sándorné</i>)	113
Hankiss Elemér—Berczeli A. Károlyné: A Magyarországon megjelent színházi zsebkönyvek bibliográfiája (Ism. <i>Pukánszky Kádár Jolán</i>)	246
Három exlibris-könyv (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	118
Heltai Gáspár: Cancionale (Ism. <i>Végh Ferenc</i>)	382
Historical periodicals (Ism. <i>Kókay György</i>)	378
Indeks madjalah ilmiah 1960 (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	113
Iz isztorii ruszskoj zszurnalisztiki (Ism. <i>Izslai Zoltán</i>)	259
Jügelt, Karl-Heinz: Hungarica-Auswahl-Katalog der Universitätsbibliothek Jena (Ism. <i>Soltész Zoltánné</i>)	248
Kuznecov, I.—Matvienko, Sz.: Gazeta Szocialdemokrat (Ism. <i>F. Wendelin Lidia</i>)	108
Laurence, Dan H.: Robert Nathan (Ism. <i>K. B.</i>)	112
A legújabb csehszlovák Comenius-bibliográfiák szemléje (Ism. <i>Bakos József</i>)	109
Legyetek éberek! (Ism. <i>M. Gy.</i>)	367
Magyarok és a Risorgimento (Ism. <i>Hernády Ferenc</i>)	371
A magyarországi héber nyomdahelyek bibliográfiája a Kirjath Sepherben (Ism. <i>Dán Róbert</i>)	120
Mangini, Nicola: Bibliografia goldoniana 1908—1957 (Ism. <i>Kozoca Sándor</i>)	380
Az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ Évkönyve 1960 (Ism. <i>Hodinka László</i>)	256
Polzovics Iván: Bevezetés a szakirodalmi dokumentációba a műszaki és természettudomá- nyok területén (Ism. <i>Tombor Tibor</i>)	372
A Román Akadémiai Könyvtár kurrens marxista cikkbibliográfiája (Ism. <i>Rózsa György</i>)	112
Soltész Zoltánné: A magyarországi könyvdíztetés a XVI. században (Ism. <i>D. Szemző Piroksa</i>)	261
Studii şi cercetări de bibliologie (Ism. <i>Tóth András</i>)	103
Südosteuropa-Bibliographie (Ism. <i>Niederhauser Emil</i>)	376
Szathmári István: A magyar stílisztika útja (Ism. <i>Kóhalmi Béla</i>)	114
Szilágyi János: A magyar munkáskönyvtárak a két világháború között (Ism. <i>Nyilas Márta</i>)	104

Szűtin, Ivan Dimitrevics: Zsizn' dlja knigi (Ism. <i>Dobó István</i>)	366
Tájékoztató az Országos Műszaki Könyvtár könyvtári szolgáltatásairól és használatáról (Ism. <i>Lakatos Éva</i>).....	119
Tájékoztató a tudományos kutatás tervezésének, igazgatásának és szervezésének nemzetközi irodalmáról (Ism. <i>Pálvölgyi Endre</i>)	262
Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből (Ism. <i>Rejtő István</i>)	369
Tanulmányok a magyar—orosz irodalmi kapcsolatok köréből (Ism. <i>Ardó Mária</i>)	367
Tolsztoj emlékkönyv (Ism. <i>Kőhalmi Béla</i>)	381
Új orvostudományi bibliográfiáink (Ism. <i>Pálvölgyi Endre</i>)	374
Utz, Arthur: Grundsatzfragen des öffentlichen Lebens (Ism. <i>Takács József</i>)	260
Vajda László: Móra Ferenc vezércikkei (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	258
Vasszinű égbolt alatt (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	119

KÓHALMI BÉLA

Retrospektív nemzeti bibliográfiánk 1473—1920-ig*

A nemzeti bibliográfia kérdéséről szóló beszámolómat egy emlék felelevenítésével kezdeném. 1913-ban — idestova ötven évvel ezelőtt — megindítottam *Könyvtári Szemle* c. folyóiratomat, s az első számokban folytatásos cik kem jelent meg a kurrens magyar nemzeti bibliográfia hiányairól. Az ún. hivatalos kurrens könyvészetet akkoriban — mint ismeretes — a *Corvina*, a Könyvkereskedők Egyesületének folyóirata közölte (miután a *Magyar Könyvszemle* — akkor a Széchényi Könyvtár tudományos folyóirata — ezt a teendőt már nem vállalta). A *Corvina* könyvészete kiadók szerint csoportosítva regisztrálta az új magyar könyveket, és nem vett tudomást fontos hivatalos kiadványokról, tudományos egyesületek és intézetek új kiadványairól, szerzők saját kiadásában megjelent művekről. Ezekről kivételesen csak akkor, ha e műveket valamely könyvkereskedő bizományi árusításra átvette. Cikkeimben az Országos Statisztikai Hivatalban folytatott vizsgálódásaim alapján kimutattam, hogy a magyar szellemi termelés nagy része egyszerűen elsikkad, kiesik az eleven szellemi csere áramából, egy része majd csak évtizedek múltán jelentkezik a retrospektív nemzeti bibliográfia akadozva megjelenő kötetekben. A cikksorozatot bővítve brosúra formájában is kiadtam. A brosúra címének megválasztása körül vita támadt. Címül ezt akartam adni: „Nemzeti bibliográfiánk nem teljes”. Kiadóm fanyar képet vágott a címhez. Olyasmit mondott, hogy ezzel a címmel ugyan senkinek a lelkiismeretét nem fogom megbolygatni. Kiadóm megkérdezte könyvtáros társamat, BRAUN Róbertet is, aki a kiadónak helyeselt. Az ügy olyan — érvelt BRAUN Róbert —, hogy kiáltó szóval kell reá felhívni a figyelmet. Legyen a cím: *Nincs nemzeti bibliográfiánk!* De hát van — mondogattam —, van nagyszerű SZABÓ Károlyunk, van PETRIKÜNK, van *Évkönyv*-sorozata a könyvkereskedőknek addig is, míg a tízéves ciklusköttek megjelennek. Leszavaztak. A brosúra a BRAUN javasolta címmel jelent meg, hazug címmel — igaz —, de a sajtóvisszhang, amit a brosúra keltett, őket igazolta.

Elmondtam ezt azért, mert ma, amikor újra összeülünk, hogy a nemzeti bibliográfia korszerű tartalmának és módszereinek kérdéseiről tanácskozzunk, szemügyre véve a magyar nemzeti bibliográfia helyzetét, tragikus kép fogad. Erre a képre valóban áll az, ami tudatos, jószándékú hamisítás volt ötven esztendővel ezelőtt. Akkor kurrens nemzeti könyvészetünk súlyos hiányait panszoltam fel (ma ez az Országos Széchényi Könyvtárban 1946 óta jó kezekben van), mégis, ma sokkal inkább az a helyzet, hogy nincs nemzeti bibliográfiánk,

* A gödöllői Országos Bibliográfiai Munkaértekezlet egyik beszámolója.

mert, ami 1920 utáni összefoglalás, az csak ciklusok töredéke. — Életem utolsó állomásához közeledve nem mulaszthattam el, hogy a nemzettel szembeni nagy adósságunkra rá ne iránytsam könyvtárosaink figyemét.

Nemzetközi kongresszusok a nemzeti bibliográfiák ügyében

Mielőtt a nemzeti bibliográfia kérdéseiben elmélyednénk, foglalkozni kell a nemzeti bibliográfiák ügyével foglalkozó nemzetközi konferenciákkal azért, mert meggyőződésem szerint ebben az ügyben nemzetközi együttműködés nélkül jó munkát végezni nem tudunk.

E nemzetközi konferenciák közül bennünket közelebről az 1957. szeptember 19—23-ig megtartott Varsói Nemzetközi Bibliográfiai Konferencia és az UNESCO által rendezett és Bécsben 1958 szeptemberében megtartott konferencia érdekelt. Ez utóbbi: az európai nemzeti könyvtárak vezetői számára rendezett összefogó volt.

A varsói konferencia gondolata az 1955. évi brüsszeli könyvtáros világkonferencia népi demokratikus országbeli küldötteinek körében vetődött fel. A gondolatot a lengyel könyvtárosok valósították meg, összehíván Bulgária, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Magyarország, a Német Demokratikus Köztársaság, a Román Népköztársaság és a Szovjetunió képviselőit. A konferencián részt vett a francia könyvtári igazgatóság képviselője is.

A varsói konferencia főtémája a retrospektív nemzeti bibliográfia volt, de — programja szerint — foglalkozott a nemzeti bibliográfia fogalma kérdéseivel, az anyaggyűjtés megszervezésével, a nemzetközi együttműködés módozataival és a kulturális egyezményekkel kapcsolatos kérdésekkel is. A magyar küldöttek (WALDAPFEL Eszter, BÉLLEY Pál, GOMBOCZ István) két referátumot nyújtottak be: 1. A szomszéd népek együttműködésének problémái a retrospektív bibliográfiák szerkesztése terén, 2. A kurrens és szakbibliográfiák néhány időszerű kérdéséről.

Azt hiszem, hogy tanácskozásunkat ott kell folytatnunk, ahol azt a varsói konferencia abbahagyta, annak ellenére, hogy az ott elfogadott ajánlások 1. pontja megállapítja, hogy a nemzeti bibliográfia tartalmának kérdésében nem jutottak egységes álláspontra. „A nemzeti bibliográfia fogalma — a varsói konferencia résztvevőinek véleménye szerint — további elméleti tanulmányozást igényel.” Hogy milyen javaslat körüli vita idézte elő a konferenciának ezt a negatív álláspontját, arról később szólok. Fontosabbnak tartom feltárni azt, amiben megegyezés jött létre. Horst KUNZE professzor összefoglalásából kitűnően (*Zentralblatt*, 1957. 5.) a nézetekben való egyezések arra mutatnak, hogy a varsói tanácskozás termékeny volt. Az egyező vélemények pontjai:

1. Szigorúan különbséget kell tenni a kurrens és retrospektív nemzeti bibliográfia között módszer tekintetében. A különbségek ugyanis alapvetőek.
2. A *kurrens* nemzeti bibliográfia tartalmát területi határok között kell megszabni, más kritérium számára ne irassék elő, alkalmazzon egységes formai szabályokat. Egyéni jellegzetességet a kurrens nemzeti bibliográfiának a kötelespéldányok beszolgáltatásáról szóló rendelkezések adnak.
3. A kurrens nemzeti bibliográfia foglalja össze mindazt, amit egy-egy ország területén kinyomatnak, kiadnak, vagy amit az illető ország nyelvén bárhol a világon megjelentetnek.

4. A más országokban megjelenő hazai nyelvű irodalom szerepelhet a kurrens nemzeti bibliográfiában, de ez a rendelkezésre álló erőkön múlik. Teljesség itt nem érhető el. Egyébként a többi ország kurrens nemzeti bibliográfiájában rendelkezésre állanak a kívánt adatok.

A retrospektív nemzeti bibliográfia más törvényeknek van alávetve. Annak a követelésnek, hogy tárja fel, mit adott egy nemzet nyomtatott alakban a világ tudományainak és művelődésének: nincs minden nemzetre érvényes receptje. A bibliográfus ne feledje el, hogy irodalomközvetítő és nem történész.

1. A retrospektív nemzeti bibliográfia szerkesztője a saját nemzeti irodalma felvételében olyan messzire megy el, amilyen messzire menni jónak látszik, ameddig erői megengedik.

2. A vita döntő kérdése: a történeti területi elv legyen-e irányadó, vagy pedig felveendőek mindazok a dokumentumok, amelyek mint nemzeti hozzájárulások az egyetemes művelődéshez hozzáadandók?

3. Átfedések a történelem folyamán egy állam keretében vagy szomszédságában élt népek retrospektív bibliográfiáiban nem ártalmasak; ezek jó szolgálatok a tudományos kutató számára.

4. Alapelvként fogadható el: minél több oldalról van feltárva a nemzeti irodalom, annál hasznosabb a nemzetközi tudományos élet számára.

5. Nem vitás, hogy a retrospektív nemzeti bibliográfiának is *teljesnek* kell lennie. Fő feladata a nemzeti művelődés irodalmi emlékeinek egész sokféleségükben való felkutatása és a legjobb bibliográfiai módszerekkel való leírása.

6. A retrospektív nemzeti bibliográfia még nem irodalom- és tudománytörténelem, csak ezek előmunkálata. Értéktételeket általában nem alkalmazhat a bibliográfus. A retrospektív nemzeti bibliográfia az irodalom teljességének tükré legyen, és ne a könyvtáros pedagógiai tevékenységének szerszáma.

7. A módszertani problémák (hogy csak monográfiák veendőek-e fel, vagy felveendőek a folyóiratcikkek is, betűrendes legyen-e vagy szakrendi, időrendi beiktatásokkal vagy egyszerűen időrendi-e stb.) nemzetenként döntendőek el.

Eddig a konferencia eredményeit tükröző összefoglalás.

Nagyobb vita a nemzeti bibliográfia fogalma körül alakult ki. A jugoszláv küldött (Smilja Mišić asszony) elvetette a retrospektív nemzeti bibliográfia anyagánál eddig alapvetőként szereplő területi és nyelvi kritériumokat, s a nemzeti bibliográfia legfőbb ismervét a nemzeti kultúra kialakításának központi gondolatában jelölte meg. Szerinte csak azok a művek tartoznak egy-egy nemzeti retrospektív bibliográfiába, amelyek az illető nép „nemzeti kultúráját vitték előbbre”. Ez az álláspont a nemzeti bibliográfia gyűjtőkörének meghatározásában egy új, értékelő, válogatási szempontot kíván bevezetni. Hozzátehetjük: olyan szempontot, amely sem a nemzetközi szakirodalomban, sem a nemzeti könyvtárak gyakorlatában soha fel nem merült. BÉLLEY Pál válaszában udvariasan „gondolatébresztő”-nek nevezte Mišić asszony javaslatát, és hangsúlyozta, hogy minden válogatási elv bevezetése egyéni szemlélet veszélyét rejti magában. Magyar álláspont szerint a történelmi területi elv alapján az 1918-ig Magyarországon megjelent könyvek alkotják válogatás nélkül a magyar nemzeti retrospektív bibliográfia anyagát. Öröndetes, hogy a magyar állásfoglalás összhangban állott a lengyel koncepcióval, s több vonatkozásban a román és csehszlovák elképzelésekkel is. Mišić asszony javaslata voltaképpen csak változata egy régi — az UNESCO programjába is felvett —

gondolatnak, a szelektív nemzeti bibliográfia gondolatának, amelynek az az értelme, hogy minden nemzet állítson össze egy bibliográfiát legjava műveiből, megmutatandó, mit adott hozzá a világ szellemi kincstárához, mi képviseli tartalmi — és nem számbeli teljesítményben — nemzeti tudományát és művelődését. Ez a gondolat csak távoli kapcsolatban áll a nemzeti bibliográfia hagyományos tartalmával. A nemzeti bibliográfia tükörképe kell hogy legyen egy ország szellemi életének, s ebből a kutatás, a művelődés kára nélkül nem zárható ki semmi. Gyakorlati szempontból is használhatatlan MIŠIĆ asszony javaslata, hiszen szelektálni csak a teljesből lehet, s egy standard művekből álló nemzeti retrospektív bibliográfia MIŠIĆ asszony elvei szerint feltételezi a teljes nemzeti bibliográfiát. Magyar szempontból különösen sajnálatos, hogy ez a javaslat háttérbe szorította a lengyelek igen helyes felismerését, azt ugyanis, hogy a nemzeti bibliográfiák kialakítása szempontjából elengedhetetlen a szomszéd népek bibliográfusainak együttműködése. A retrospektív magyar nemzeti bibliográfia teljessége szempontjából ez az együttműködés létkérdés.

Állapodjunk meg tehát abban, hogy a jugoszláv javaslatban tükröződő törekvés tiszteletre méltó, de megvalósításának előfeltétele a teljességre törekvő kurrens nemzeti bibliográfia.

Az európai nemzeti könyvtáraknak az UNESCO által egybehívott *Symposiumán* érdekes módon szintén fogalmi meghatározással — a nemzeti könyvtár fogalmának meghatározásával — kezdték a vitát, de megegyésre nem jutottak. Megegyeztek azonban a nemzeti könyvtárak feladatai tekintetében. Éspedig : az illető országban megjelenő minden nyomtatvány korlátlan időn át tartó megőrzésében; abban, hogy a nemzeti könyvtár szerezen meg minden, az országra vonatkozó és az ország szerzői által bárhol, bármely nyelven kiadott nyomtatványt; mindezekről készítsen hozzáférhető katalógust. Megállapodtak abban, hogy ahol a nemzeti könyvtár nem maga a kiadója a nemzeti bibliográfiának, ennek, valamint a központi katalógusoknak kiadásáért felelősséget vállaljon; állítson fel katasztert azokról az intézetekről, amelyek az országban szakbibliográfiai, szakdokumentációs tevékenységet folytatnak; ilyen módon legyen a nemzeti könyvtár gyűjtőkörén túl is tájékoztató központja, Clearing House-a a tudományos tájékoztatást igénylőknek.

A Symposium ajánlásaiból az derül ki, hogy a begyűjtendő és megőrzendő dokumentumok teljességére kell törekedniük a nemzeti könyvtáraknak.

A varsói és bécsi megállapításokra a továbbiakban állandóan vissza fogok térni. Mondanivalómat négy részre fogom bontani: 1. Helyesnek fogadom el azt a varsói megállapítást, hogy módszer tekintetében különbséget kell tenni a kurrens és a retrospektív nemzeti bibliográfia között, s hogy ezek a különbségek alapvetőek. Mondanivalóm érdemi részében a retrospektív magyar nemzeti bibliográfia kérdéseivel fogok foglalkozni, éspedig ennek az anyagnak is az 1920-ig terjedő részével, de nem mellőzhetem teljesen a kurrens bibliográfia kérdéseit, hogy bizonyos elvi jelentőségű megállapítást tehessek.

2. Foglalkozni fogok tehát a retrospektív magyar nemzeti bibliográfia hiányaival.

3. Foglalkozni kívánok a szomszédainkkal való bibliográfiai együttműködés kérdéseivel, éppen e hiányok hatásos kiküszöbölése érdekében, és

4. Végül foglalkozni kívánok azokkal a kölcsönös szolgáltatásokkal, amelyek az anyaggyűjtés és anyagcsere érdekében kívánatosak, és amelyeket kétoldalú kulturális egyezmények útján biztosíthatunk.

A nemzeti bibliográfia tartalma, funkciója és a kurrens nemzeti bibliográfia

Előre kívánom bocsátani, hogy nem fabrikálok valami új elméletet a bibliográfia számára. VORSTIUS-szal tartok, aki az alkotó tudományok iránti tiszteletből tisztes távot kíván tartani ezek és a kutatás számára nélkülözhetetlen, de mindenképpen gyakorlati jellegű segédtudomány, a bibliográfia között.

Így akarom megvizsgálni a retrospektív nemzeti bibliográfia alapjául szolgáló, ám a gyakorlati életet szolgáló kurrens nemzeti bibliográfiát hármass feladata szempontjából:

a) teljes tájékoztatást kell hogy adjon a nemzet szellemi életéről, annak egészéről úgy, ahogy az alkotó szellemi tevékenység nyomtatványok és kiadványok formájában hétről hétre, hónapról hónapra megnyilatkozik;

b) a szellemi termelés dokumentumainak leírása korszerű tudományos és technikai színvonalon egyképp kell hogy szolgálja a tudományos kutatást, a nemzeti művelődés propagandáját, kielégítve mindazok érdeklődését, akik a könyv felé fordulnak;

c) szolgálja végül a kereskedelmi propagandát — („a könyv a többi áru követe”) — és a termelési statisztikát.

Az első pont tartalmazza a *teljesség* problematikáját. A teljesség követelése a tudomány igényéből adódik: semmi olyan dokumentum nem zárható ki, amely tudományos kutatás anyaga lehet. Ezt könyvtári íróasztal mellől eldönteni nem lehet. Hiba volna például fel nem venni egy kiadvállalat egyéni katalógusát azzal az indokolással, hogy a benne foglalt művek amúgyis szerepelnek a kurrens bibliográfiában. Hogyan írható meg akkor egy kiadvállalat története? A példákat a végtelenségig sorolhatnám fel.

A teljesség megvalósítása a kötelezpéldányok beszolgáltatásáról szóló rendelkezések végrehajtásán múlik; a rajtuk való őrködés a nemzeti könyvtár feladata. A kibúvókkal szembeni harcot, amelyet egyes nyugati nemzeti könyvtáraknak kell folytatniuk kapitalista kiadók ellen, a mi viszonyaink között nem kell megharcolni; de fel kell venni a harcot bizonyos indokolatlan hivatali korlátozások ellen, kivéve, ha ezek államérdeket érintenek.

Az teljesen mellékes, hogy a dokumentumok regisztrálását egyetlenegy kurrens kiadványban vagy elkülönítve kiadványfajták szerint a kiadványok sorozatában szolgáltatjuk; minthogy azonban egyetlen kiadványban való közzététel a kiadványt megterheli, fennáll az a veszély, hogy a kereskedelmi forgalomba nem kerülő kiadványokat, az ún. „nem-hagyományos” dokumentumfajták: a sokszorosítványokat, a sokszor megénekelt jelentéseket, sőt a nyomtatott alakban megjelenő, állítólag „rövid életű” kiadványokat (cégkatalógusok, kiállítási katalógusok) maga a szerkesztőség rekeszti ki a jegyzékből. Nézetem szerint szakértők vegyes bizottságának kell eldöntenie, hogy milyen kiadványfajták rekeszthetők ki a kurrens nemzeti bibliográfiából, s ezek könnyű hozzáférhetősége mi más módon biztosíttassék. Semmi esetre sem anyagi kérdés: a kiadvány költséges volta legyen döntő a kiadványfajták sorsának kérdésében. A kurrens nemzeti bibliográfia alapja minden későbbi bibliográfiának, a mindenfajta szakbibliográfiáknak különösen. Ez az a fő elv, amelyhez igazodnunk kell. Ne tévesszenek meg bennünket szölamok, pl. az ilyen, hogy „a teljes kurrens nemzeti bibliográfiában elvben egy szegényház jelentése és Marx művei egyenrangúak!” Az átláthatatlanul szövevényes kutatói érdeklődés útjai kiszámíthatatlanok. Kivételek a tudomány kára nél-

kül így is tehető (új, változatlan utánnomások, változatlan iskolakönyvek, bizonyos fajta különnyomatok stb. esetében).

Úgy látszik, hogy a helyes megoldás a különböző kiadványfajták kurrens bibliográfiájának rendszere (egyetemi kiadványok, egylapos nyomtatványok, metszetek, műlapok, zeneművek, térképek, kandidátusi értekezések stb.). E tekintetben mintaszerű a szovjet kurrens bibliográfia, és jó példa mellékleteivel a *Bibliographie de la France* is.

A fő alapelvet kívántam tisztázni, mielőtt a nekem kiosztott feladathoz hozzáfoghatok, ez pedig a következő: a teljes kurrens bibliográfia alapja minden későbbi retrospektív bibliográfiának.

A retrospektív nemzeti bibliográfia

Hogy állunk a kurrens nemzeti bibliográfiával szemben felállított fő követelés: a teljesség tekintetében a retrospektív nemzeti bibliográfiánál?

A retrospektív nemzeti bibliográfiában az annyira-amennyire elérhető teljességért való szívós erőfeszítés nemzetközi jelenség.

A XIX. sz. eleje óta tanúi lehettünk egyes nagy szorgalmú bibliográfusok hallatlan erőfeszítéseinek, hogy retrospektív nemzeti bibliográfiájuk annyira-amennyire teljes legyen. Napjainkban ezt a feladatot már csak munkaközösségek vállalják. A cél ma már teljességgel elérhetetlennek látszik. Hogy miért, erre feleletet a bibliográfia története ad.

Vannak szerencsés nemzetek, amelyek más nemzetek segítségével jutnak retrospektív nemzeti bibliográfiájuk teljesebbé tételéhez. 1924-ben a British Museum siet ilyen módon Franciaország segítségére és (Henry THOMAS szerkesztésében) ismerteti *Short Title Catalogue*-jában azokat a tulajdonában levő régi francia műveket, amelyeket 1470—1600 között Franciaországban és másutt nyomtak, s amelyek nem találhatóak meg a Bibliothèque Nationale-ban, 1958-ban hasonló módon segíti ki Olaszországot a tulajdonában lévő 1465—1600 között nyomott olasz könyvek rövidített címfelvételű katalógusával. Látni való, hogy a nemzeti bibliográfia problémái csak nemzetközi együttműködéssel oldhatók meg.

1. A könyvnyomtatás feltalálását követő másfélszáz esztendő jelentős bibliográfiáinak nagy része egyetemes nemzetközi bibliográfia vagy egyetemes szakbibliográfia. Ahogy a mi SYLVESTERünk írta, „a három szent nyelv” (a görög, latin és héber) könyvei szerepeltek bennük. De így is forrásai egy-egy nemzet irodalmainak, ahogy GESNER *Bibliotheca Universalis*-a és későbbi kiadásai forrásai magyarországi latin nyelvű irodalmunknak is.

2. Mindössze négy vulgáris nyelven írott irodalmat is tartalmazó nemzeti retrospektív bibliográfiával találkozunk ebben a másfél században, a XVI. század végéig. Egy némettel (a TRITHEIMÉVEL, mely még az ősnymtatvány korszakban jelent meg), John BALE angol, DONI olasz és LA CROIX DU MAINE és Antoine du VERDIER francia nemzeti bibliográfiájával.

3. Ezek a bibliográfiák egytől egyig tudósok szerkesztette bibliográfiák, könyvtárak anyagára vagy magángyűjtemények feljegyzéseire voltak utalva, világos, hogy munkájukban sok a hiány és pontatlanság. Tudnak ugyan azokról a könyvekről, amelyeknek nyomuk volt a könyvkereskedelemben, de — a vallási és politikai harcok századában vagyunk — az illegális vallási és politikai iratok, hivatalos kiadványok kiesnek belőlük. Szerkesztőik — mint említettem

— tudósok voltak, s így érdeklődésük erősen irodalmi volt, a polemikus iratok, a természettudományi és technikai irodalom nem érdekelte őket.

4. A *Messkatalog*-ok (vásári katalógusok) szintén nemzetközi bibliográfiák voltak, csak a hazai piac későbbi megszervezése idejében jelentek meg kurrens nemzeti bibliográfiák. Ezek a nemzetközi Messkatalogok fontos forrásai a nemzeti retrospektív bibliográfiának, de ugyancsak hiányosak, mert merőben a piac érdeklődését tükrözik.

5. A nemzetközi vásári katalógusokat nemzeti jellegű könyvkereskedelmi katalógusok követték a XVII. században, s ezek időszakonkénti bibliográfiai összefoglalói szintén kereskedelmi eredetűek. A harmincéves háború alatt kezdték meg Angliában, Hollandiában, Belgiumban és Franciaországban is a könyvkereskedelmi újdonságokat időközönként bibliográfiailag összefoglalni. Ezek azonban akkor, amikor a retrospektív nemzeti bibliográfiák nagy vállalkozásai a XIX. század első felében elkezdődtek, már nem voltak fellelhetőek. Így a korai nemzeti bibliográfia és a XIX. század nemzeti bibliográfiai között százötven évre terjedő űr tátong. Ezeket a korai nemzeti bibliográfiákat a bibliográfia történetének írói, Georg SCHNEIDER, BESTERMAN és MALCLÈS asszony következetesen mellőzték, ők csak a tudós bibliográfiákkal foglalkoztak. Jellemző, hogy a British Museum könyvtára sem rendelkezik az 1855 előtti angol kereskedelmi bibliográfiák teljes sorozatával.

A XIX. században keletkezett nagy nemzeti bibliográfiai vállalkozások tehát szerfölött hiányos alapra épültek, néhány nagy könyvtár — ugyancsak nem teljes — anyagára támaszkodtak. Innen hiányos voltuk. Huszadik századi új kiadásukban — a „*Short Title Catalogue*”-jellegű kiadásokban — már 100—150 könyvtár régi anyagát vonják össze. Tehát kooperáció útján készültek.

A retrospektív nemzeti bibliográfiák történetének új szakasza kezdődött akkor, amikor — a haladó kapitalista országokban a XIX. század első felében, nálunk és Olaszországban a század harmadik negyedében — a kurrens nemzeti bibliográfia (a retrospektív nemzeti bibliográfia alapjának) folyamatos megjelenése megalapozódott. A XIX. századi anyag retrospektív összefoglalása tehát már viszonylag teljes lehetett.

A tudománytörténet nagy kárát látja a kereskedelmi jellegű korai nemzeti bibliográfia imént előadott mellőzésének, jelentősége kései felismerésének. Hogy csak egy példát említsek, a tudománytörténet adós annak a folyamatnak ábrázolásával, miként foglaltak teret az ún. vulgáris nyelvek a hűbéri rendszer bomlása, a városi polgárság előretörése szakaszaiban, a humanizmus és reformáció korában. Hogyan vívták ki jogaikat a nemzeti nyelvek a latinnal szemben. A harc első fázisában jelentkeznek már nemzeti nyelvű jegyzetekkel, tolmácsolásokkal, magyarázatokkal felszerelt latin nyelvtanok, később a latin nyelvű részeket már valamely nemzeti nyelv szakaszai követik. Közép- és Kelet-Európában 1539-ig a mi SYLVESTERünk latin—magyar nyelvtana az egyetlen vulgáris nyelvten. Ekkor írja SYLVESTER: „a három szent nyelv, de a magyar is grammatikailag szabályozható, sőt ami a ragozás gazdagságát illeti, a magyar e téren minden más nyelvet felülmúl.”¹

¹ BALÁZS János: *A nemzeti nyelvek nyelvtanirodalmának kialakulása*. Magy. Tud. 1956. 7—12. 313 l.

Ilyen és hasonlóan izgalmas tudománytörténeti vizsgálatok akadozása a korai nemzeti retrospektív bibliográfiák mellőzésére vezethető vissza. Azt lehet mondani, hogy a tudományok — elsősorban a tudománytörténeti kutatások — számára alkalmas bibliográfiai műszerek a felvázolt hiányos alapok következtében csak 1700-ig visszamenőleg megbízhatók. Teljes megbízhatóságról itt sem beszélhetünk.

A régi anyagot egybefoglaló retrospektív nemzeti bibliográfia részlet-problémáiba belebocsátkozva először azt kell meghatározunk: mit tekintünk régi anyagnak. Recept e tekintetben nincs. Az angoloknál általában az 1600—1640 előtt megjelent művek, Franciaországban, Németországban az 1700 előtti, nálunk a SZABÓ Károly által megállapított 1711 év előttiék, Romániában minden 1800 előtt megjelent mű. Nem önkényes dátumok ezek. Adottságukat meghatározza az egyes nemzetek társadalmi-történeti fejlődése, másrészt retrospektív nemzeti bibliográfiájuk állapota: az alapvető művek. A magyar nemzeti bibliográfia esetében — történetkutatásunk iránya indokoltá teszi az eddigi gyakorlat revízióját. A régi anyag időhatárát kiterjesztendőnek véljük 1867-ig. Indokolásul elfogadható az az érv, hogy a SZABÓ Károlyt 1712-től követő — százötven év szellemi termelését összefoglaló — PETRIK 1860-nal zárul.

A másik megvitatandó kérdés a retrospektív magyar nemzeti bibliográfia tartalma. Elvi irányítású a varsói konferencia vitaanyagában az a nézetegyezés, amit a retrospektív bibliográfiáról szólva így fogalmaztak meg: „a bibliográfus ne feledje el, hogy irodalomközvetítő és nem történész”, vagyis, hogy az anyag felvételénél a bibliográfus ne érvényesítse jóelőre a történész válogató szempontjait; bizza a válogatást a történészekre, akiknek a részletek iránti érdeklődése kiszámíthatatlan, és nem korlátozódik merőben irodalmi anyagra. Egy XVI. századi várostrom ábrázolásához szükséges lehet a kor ostromló gépeinek egykorú technikai leírására, ez pedig nem irodalmi anyag. A bibliográfia történetének tanulságai támasztják alá ezt a követelést. Ezek a tanulságok a következők: 1. A retrospektív nemzeti bibliográfiák régi nagy könyvtárak anyagát dolgozták fel, és mert jórészt egyéni erőfeszítések eredményei voltak, a felkutatott könyvtárak köre, szükségképpen szűk volt. 2. Ezek a könyvtárak gyűjtőkörük szerint a humán tudományok irodalmát gyűjtötték. 3. A retrospektív nemzeti bibliográfiák szerkesztői főként irodalmi érdeklődésű tudósok voltak. Szemléletük korlátai szabtak határt gyűjtőmunkájuknak. A levéltárakban rejtőző közéleti, hivatali, gazdasági tartalmú anyagot nem vonták be gyűjtőmunkájuk körébe.

Szabó Károly RMK-ja

Ez jellemzi retrospektív nemzeti bibliográfiánk régi anyagát feltáró nagy bibliográfiánkat, a SZABÓ Károlyét is. SZABÓ Károly nagy műve felbecsülhetetlen értékű, de az elmondottak alapján korszerű átdolgozásra szorul. Ez a nagy alkotás a múlt század utolsó harmadában szervesen egészítette ki az Akadémia és a régi Történelmi Társulat által már az abszolútizmus éveiben megindított nagy magyar irodalmi és történelmi forrásgyűjtemények sorozatát. Elindítója volt a régi magyar irodalmi és történelmi emlékek rendszeres kutatásának; máig is nélkülözhetetlen forrásműve az irodalomtörténeti, tudománytörténeti, könyvtártörténeti kutatásoknak. Ösztönző ereje régi nyomtatásos emlékeink további felkutatásában rendkívüli volt. Nyolcvan év telt el a mű I. kötetének

megjelenése óta, s a mű mindazóta változatlanul kutatóink megbecsülésében áll, úgy, ahogy ennek HEINRICH Gusztáv adott kifejezést megjelenésekor: „a legőszintébb elismerés és dicséret nem adhat kellő kifejezést azon hálának, amellyel a szép mű szerzőjének tartozunk”. Az igazi megbecsülést természetesen az jelentette volna, ha az időközben felszínre került „rég magyarokkal” kiegészített új kiadásai megjelentek volna. Irodalomtörténeti folyóirataink az elmúlt évtizedekben kötetre való új címanyagot közöltek. A *Magyar Könyvszemle* „Magyar Könyvesház” címen rovatot szentelt a pótlásoknak. A századforduló idején az Akadémia is gondolt a folyóiratokban szétszórta új adatok kötetben való összegyűjtésére. A munkával DÉZSI Lajost bízta meg. DÉZSI kétévtizedes gyűjtése azonban nem jelent meg. Hagyatékából Szegeden előkerültek az új adatok egy részét tartalmazó kefelevonatok, a teljes műnek úgy látszik nyoma veszett. Egy élelmes antikvárius — számítva a régi magyar nyomtatványok gyűjtőinek egyre növekvő táborára — SZTRIPSZKY Hiadornál rendelte meg egy pótkötet összeállítását. SZTRIPSZKY — főként a *Magyar Könyvszemle* adatközléseire és néhány bibliográfiára támaszkodva — 1912-ben közzétette *Adalékok Szabó Károly I. és II. kötetéhez* c. munkáját, litografált alakban, mindössze száz példányban, de művének színvonala mélyen alatta állt SZABÓ Károly nagy művének. A két világháború között nem akadt gondozója a RMK-nak. SZTRIPSZKYnek adassék azonban az az elégtétel, hogy amíg élt, SZABÓ Károly új kiadásának ügyét gyűjtésével továbbra is napirenden tartotta.

A felszabadulás után az Országos Széchényi Könyvtárban VARJAS Béla alakított ki egy RMK-munkaközösséget, kieszközölve az Akadémia támogatását. Ehhez a munkaközösséghez csatlakozott az Országos Könyvtári Központnak az a munkacsoportja, amely a nemzeti tulajdonba került felosztott egyesületek könyvtárait dolgozta fel. Ebből a több milliós könyvvállományból jelentékeny számú régi magyar nyomtatvány került elő. Az 1954-ben megalakult Könyvtártudományi Bizottság által kitűzött feladatok között elsőnek és legsürgetőbbnek jelölte meg az RMK új bővített és átdolgozott kiadásainak előkészítését. Szabályzatát a Bizottság sorozatos üléseken vitatta meg, s a munka elkészítéséhez megnyerte az Akadémia I. osztályának teljes támogatását.

Nézzük meg az új munkaközösség eddigi előmunkálatait elsősorban a gyűjtés szempontjából. A következőkben adataimat abból a *Magyar Könyvszemlének* szánt összeállításból merítem, amelyet BORSA Gedeon, az RMK munkaközösség vezetője és DÖRNYEI Sándor volt szíves rendelkezésemre bocsátani. Munkáját a munkaközösségnek — eltekintve az évtizedek során felgyűlt adatközlésektől — lényegében ott kellett folytatnia, ahol SZABÓ Károly és HELLEBRANT Árpád abbahagyta, hiszen SZTRIPSZKY Hiador nem végzett alapos munkát, csak publikált leírásokat összesített, azt sem hiánytalanul. Az új munkaközösségnek, ha munkáját maximálisan kedvező körülmények között végezhetné, el kellene érnie azt a teljességet, amire SZABÓ Károlynak ereje nem tellett. SZABÓ Károly az I. kötetét egyedül állította össze. A II. kötet anyagának összegyűjtéséhez már megnyerte a könyvtárak támogatását, de sok könyvtár anyagához még így sem juthatott hozzá. Nem jutott el Zágrábba, Kalocsára. Nem dolgozhatta fel a régi magyar anyagban leggazdagabb könyvtár, a bécsi Hofbibliothek, ma az osztrák nemzeti könyvtár magyar gyűjteményét. Wittenberg és Halle magyar anyaga már ismert volt, de Prága, Krakkó magyar anyagát nem nézte át senki. A munkaközösség nyilvántartásba vette

a hazai könyvtárakban található régi magyar anyagot (a múltban elzárkózó néhány egyházi könyvtár anyagát is), összegyűjtötte a SZABÓ Károly megjelenése óta megjelent adatközléseket, új leírásokat, és bekérte a külföldről mikrofilmen beszerezhető kópiákat, megteremtve a szomszédos népi demokráciák könyvtáraival való jó kapcsolatokat. A gyűjtésről BORSA Gedeon és DÖRNYEI Sándor azt jelenti, hogy: „a XVI. századra vonatkozóan az adatgyűjtés lényegében befejeződött, most történik az adatok ellenőrzése és rendezése, illetőleg a külföldről mikrofilmen beszerezhető címlapmásolatok bekérése.” Kétségtelen, hogy a mikrofotográfia adta lehetőségek kihasználása a címgyarapításban óriási előre tett lépés a múlttal szemben, de két kérdést mégis fel kell vetni: 1. Lehetséges-e a XVI. századra vonatkozó adatgyűjtés befejezéséről beszélni a bécsi Nationalbibliothek felkutatása nélkül, 2. SZABÓ Károly azért sem érthette el a teljességet, mert csak a könyvek érdekelték, a levéltárakat nem kutatta fel. Szervezett levéltári kutatásról nem szól a BORSA—DÖRNYEI-féle jelentés. Azt hiszem, hogy ezeket a kérdéseket meg kell beszélnünk.

A szabályzat — két év előtti — vitájában a Könyvtártudományi Bizottságban nézetazonosság alakult ki a fontosabb kérdésekben, de a munkaközösség azóta jónak látta az akkor megbeszélt szabályzat egyes pontjainak módosítását. Erről még szólni fogok. Most ismertetem a munkaközösség által vállalt feladatokat:

A) A teljes SZABÓ Károly új „végleges” kiadása csak két lépcsőben valósítható meg; először minél gyorsabban az ún. „rövidített” kiadás készítenendő el, hogy a kutatók sürgető kívánságainak eleget tehesünk. B) A régi SZABÓ Károly három kötetre tagolt szerkezetét fel kell adni, mert kötetei más-más szempontból határolják körül anyagukat. (Az első a magyar nyelvű nyomtatványokat, a második a Magyarországon más nyelven megjelent műveket, a harmadik a magyarországi szerzők külföldön megjelent műveit tartalmazza.) Az új bibliográfia egységes szempontú lesz, ezért nyelvre való tekintet nélkül együtt fogja tartalmazni egy-egy korszak magyarországi nyomdai termését, SZABÓ Károlytól eltérően azonban a Horvát-Szlavonországban megjelent nyomtatványokat nem veszik fel. Az új bibliográfia címe: *Magyarország régi nyomtatványai*. A külföldi magyar nyelvű műveket a bibliográfia függelékében közölnék. Ezzel az RMK teljes első és második kötete egybeolvad. C) SZABÓ Károly III. kötetében feltárt, külföldön megjelent, nem magyar nyelvű, de magyarszerzők tollából származó nyomtatványok és a SZABÓ Károly által tervezett IV. kötetbe gyűjtendő külföldi magyar vonatkozású nyomtatványok teljes feltárását, hozzátudva az Apponyiana-t is, a munkaközösség elhalasztja: ehhez még további igen hosszú gyűjtőmunkára van szükség. D) SZABÓ Károly időbeosztásával szemben a munkaközösség a mechanikus időelhatárolást választotta. Ez megfelel a ma már általánosnak tekinthető nemzetközi gyakorlatnak. A „régikönyv” határát az új bibliográfia 1711-ről 1800-ra tolja ki a csehszlovák, lengyel és román bibliográfiák példájára. Az új bibliográfia megjelenése tehát három ciklusban (1473—1600, 1601—1700, 1701—1800) történik. Az első ciklus mintegy 850, a második kb. 4—5000, a harmadik kb. 30 000 tételt fog tartalmazni. Meggondolandó, hogy a XVIII. század terjedelmes anyagát ne osszuk-e el két kötetben (1701—1750, 1751—1800).

Sürgősnek tekinti a munkaközösség az első ciklus, a XVI. századi magyar nyomtatványok munkálatait.

Maradjunk még egy percig a gyűjtött anyagnál. Az első két ciklus kötetei nemcsak a könyveket, hanem az aprónyomtatványokat, a periodikákat, a tér-

képeket és zeneműveket is tartalmazni fogja. A XVIII. századi nyomtatványok körét nagy számuknál fogva a terv szerint önállósított kiadványokban kívánja közzétenni a munkaközösség (tehát a periodika, aprónyomtatványok, térkép, zenemű).

A továbbiakban foglalkozom a szabályzatnak a leírásra, szerkesztésre vonatkozó pontjaival. Minthogy az RMK új kiadása csak a második lépcsőn áthaladva kap végleges formát, világos, hogy a „rövidített” kiadvány nem fog tudni feleletet adni mindenfajta könyv-, könyvtártörténeti, nyomdászattörténeti, irodalom- és művészettörténeti kérdésre, nem lesz olyan részletes sem, mint a régi Szabó Károly. Noha a kézhezvétel alatt adatról adatra a végleges kiadás számára dolgoznak a munkaközösség dolgozói, a „rövidített” kiadványban nem fognak helyet kapni a betűtípusok, könyvdíszek, vízjelek, a nyomdászra, az egyes nyomdatermékekre vonatkozó adatok, és sajnos, nem fog helyet kapni a leírt könyvekre vonatkozó irodalom. A kutatók számára mégis jó kiindulás lesz. Ezt írja a jelentés: „Ha minden jelenleg ismert mű részletes feldolgozását tűznék ki közvetlen célul, ez az előmunkálatok szempontjából előrehaladott XVI. századi kötet esetében is több évi munkát jelentene.”

A „rövidített” kiadás címlapleírás helyett a művek modern szabályok szerinti leírását adja. Megjegyzései utalnak a legjobb részletes leírásra, a hasonló kiadásokra és a helyesbítésekre, változatok különbözőségeire, kronosztichonra az ajánlások végén, az ajánlásokra magukra és a leíróhelyre, arra is, hogy a példány ellenőrzött-e, vagy adatai csak irodalom alapján ismertek-e, s hogy teljesekek-e vagy csonkák.

Ami az elrendezést illeti, a munkaközösség SZABÓ Károlytól eltérően újabban a *betűrendes* mellé állt. Azért mondom, hogy újabban, mert az új RMK könyvtartudományi bizottsági vitájában a meghívott irodalomtörténészek (KLANICZAY Tibor, GERÉZDI Rabán, STOLL Béla) kivétel nélkül az *időrend* mellett nyilatkoztak, CSAPODI Csaba amellet még felhozta, hogy a datálatlan és névtelen nyomtatványok is a kronológia melletti állásfoglalást erősítik. A betűrend védői két okot hoznak fel: 1. sok hely- és év-nélküli nyomtatvány számára csak hozzávetőleges évszám állapítható meg. A XVI. századi nyomtatványok esetében pontos meghatározás csak kb. 20 százalék esetében lehetséges. 2. Gazdaságosabb: egy mű különböző kiadásaira nem kell mindenhol külön utalni.

Nézzük meg ezt a kérdést közelebbről. Az időrend feladása valamennyi engedmény között a legfájdalmasabb. Ebbe nem lehet belenyugodni, mert tudománytalan. A bibliográfia ugyan nem irodalomtörténet, hanem a történeti kutatás segédeszköze, de mert segédeszköz, kímélje a kutató idejét, hiszen a történet kutatója nem nélkülözheti a kronológiát. Enélkül nincs történelem, és a kronológia egy kicsit történelem is. Ha az évszámok sok esetben nem is határozhatók meg, a művek mégis behelyezhetők az egyes szakaszokba, a pontosan meghatározottak után. Érdeemes volna ezt is megvitatni, hiszen ami a betűrendes elrendezés gazdaságosságát illeti, a szerzői névváltoztatásra, a feldolgozott névtelen munkák címeire utalás is felduzzasztja a betűrendet. A betűrend védői természetesen felhozzák, hogy a mutatók beépítése: általános időrendi, nyomdahely, nyomdák, szakmutató, névmutatók és a számkonkordancia javítja a helyzetet. A vitát, azt hiszem, tovább kell vinni.

Minthogy a munkaközösség a rövidített kiadás munkálataival egyidőben a „végleges” számára is dolgozik, beszéljünk még az elkövetkező években esedékes „végleges” kiadás azon vonásairól, amelyek nem fognak jelentkezni

a „rövidített”-ben — a Könyvtártudományi Bizottságban lefolyt vita alapján.

1. A Bizottság túlnyomó többségében — egy vélemény ellenében — az időrendi elrendezés mellé állott. Erről már szóltam.

2. A leírt régi nyomtatványra vonatkozó irodalom feltárása. Kívánatos, hogy az új leírás tüntesse fel a könyvekre vonatkozó irodalmat teljesen, kiaknázva a monográfiákat, kézikönyveket, nyomdatörténeteket. A „rövidített” csak a könyvészeti leírást tartalmazó irodalmat (helyesbítések stb.) szolgáltatja. A „végleges”-ben a jegyzet közölje SZABÓ Károly véleményét.

(A Bizottságnak ehhez az álláspontjához a következő megjegyzést fűzém. — A leírt könyvekre vonatkozó irodalom jelenleg már olyan mértékben van feltárva, hogy közreadásával nem kellene a „végleges” kiadásig várni. Kár volna ezt a nagyértékű tudománytörténeti, könyvtörténeti, nyomdászattörténeti anyagot addig is kiaknázatlanul hagyni.)

3. A tipográfiai elrendezés a véglegesben olyan legyen, mint a GW-é. Tagolódjék 6—7 bekezdésre, minden bekezdés más-más betűtípussal szedve.

4. A típusreperitórium és vízjegykatalógus külön termékként jelenjék meg. Ha ezek mint monográfiák előbb készülhetnének el, mint a „végleges”, úgy a Magyarország régi nyomtatványai-ban a vízjegykatalógus sorszámait fel lehetne tüntetni.

5. Lelőhelyek. A helyi kutatás szempontjából minden lelőhely feltüntetendő. Ismeretlen példányok 5 lelőhelyen felül szerepeljenek. A kolozsváriak mindig!

6. Reprodukciók. A címlap és az első lap másolata.

Ez volt tehát a Könyvtártudományi Bizottság álláspontja.

A menetrend szerint a XVI. századi kötet 1962-ben megjelenhetik. Ezzel egyidőben folyik már a további kötetekre vonatkozó adatgyűjtés és a „végleges” kiadás előkészítése.

Szabó Károly III. kötete és az Apponyiana

„Magyarország régi nyomtatványai”-nak bibliográfiája — az új RMK — csak SZABÓ Károly I. és II. kötetébe illő nyomtatványokat foglalja majd össze teljesebben, bővített és kiegészített kiadásban, és folytatólagosan a PETRIK XVIII. századi bibliográfiájába illő anyagot, de nem tartalmazza még a magyar szerzőktől külföldön megjelent nem magyar nyelvű kiadványokat, amelyeket Szabó Károly és HELLEBRANT Árpád a III. és pótkötetben foglalt össze, és nem tartalmazza a bárhol, bármely nyelven megjelent, magyar vonatkozású kiadványokat, tehát azt, amit gyűjtőnéven hungarica-nak nevezünk, aminek összefoglalására SZABÓ Károly törekedett tervezett 4. kötetében, s amit rendkívüli gondnal és nagy tudással APPONYI Sándor gyűjtött egybe és írt le nagy bibliográfiájában. A munkaközösség — belátjuk — mindennek új feltárására ma még nem vállalkozhatik, nem is vállalkozik, de a feladat fontos, köteleznek bennünket az előmunkálatok: PETRIK Géza, APPONYI Sándor, BALLAGI Aladár, KONT Ignác, GRAGGER Róbert, GULYÁS Pál és nem utolsósorban HANKISS János munkái.

A hungarica fogalmának tisztázásával, a hungarica csoportjainak meghatározásával sok bibliográfus elődünk foglalkozott. SZENTMIHÁLYI János egy a Magyar Könyvszemle 1958. évi kötetében megjelent alapos tanulmányában

kimutatja, hogy mindazok, akik magyar szerzők külföldön megjelent műveit és külföldön külföldiek tollából Magyarországra vonatkozó irodalmat állítottak össze, a legkülönbözőbben értelmezték a hungaricumok jellegét. Idézem:

„SZABÓ Károly a nemzeti bibliográfia anyagához tartozónak tekinti a külföldön magyar nyelven megjelent és magyar szerző külföldön, idegen nyelven megjelent műveit;

KERTBENY Károly mind a Magyarországon megjelent összes műveket, mind a külföldön megjelent magyar vonatkozású műveket a nemzeti bibliográfia által számontartandók közé sorolja;

BALLAGI Aladár sem válogat a művek nyelve, megjelenési helye szerint. Egyetlen kritériuma az, hogy Magyarországgal, illetve Pesttel vagy Budával foglalkozik-e a könyv;

APPONYI Sándor és KONT Ignác csakis külföldi szerzők külföldön megjelent műveit tekinti hungaricának;

A GRAGGER-féle bibliográfia kritériumként az idegen nyelvűséget szabja meg.

A hungaricum tekintetében retrospektív nemzeti bibliográfiánk és kurrens nemzeti bibliográfiánk keretei sem azonosak.”

Afelől nem lehet vita, hogy a nemzeti bibliográfiába beletartozik bárhol külföldön megjelent minden magyar nyelvű nyomtatvány, hogy beletartoznak magyar szerzők műveinek idegen nyelvű fordításai, hogy beletartoznak magyar szerzők idegen nyelven írott művei. Ezeket — állapítja meg helyesen SZENTMIHÁLYI — *elsődlegesen magyar vonatkozásúaknak* kell tekintenünk. E hármas feladat közül az utóbbi kettő minden további nélkül vállalható. E tekintetben SZINNYEI és GULYÁS munkássága példaképül és biztatásul elegendő kell hogy legyen, de ismerve a nehézségeket és GULYÁS Pál munkaerejének korlátait — elvégzése csak kollektív munkával képzelhető el. Sürgősen megfontolandónak tartom SZENTMIHÁLYI János említett tanulmányában foglalt javaslatát, azt ti., hogy „magyar szerzők idegen nyelvű publikációinak regisztrálása a rendelkezésre álló magyar és külföldi biobibliográfiák és életrajzi lexikonok módszeres feldolgozása mellett szükségessé teszi egy *biobibliográfiai dokumentációs szolgálat megszervezését*”. E téren máris nagy és szinte behozhatatlan a késedelem. Ilyen dokumentációs tevékenységet a maga körében jó néhány külföldi intézmény rendszeresen lát el. Franciaországban két intézet is folytat biobibliográfiai dokumentációs tevékenységet. A gyűjtés hatókörét azonban ki kell szélesíteni, a gyűjtőmunka lépjen túl a szépirodalmi érdeklődés korlátain. Az egész világon szétszórta élő magyar tudósok és műszaki emberek munkássága megérdemli ezt a megbecsülést.

Nagyobb és nehezen megoldható szervezési feladatot látok a szomszéd népi demokráciákban élő magyarság irodalmának, tudományos publikációinak regisztrálása kérdésében. Ez az anyag a történelmi-területi elv tiszteletben tartása következtében kiesik a nemzeti bibliográfiából. Megvitatandó kérdés ez, amelyre azonban nem térek ki, mert kívül esik beszámolóim megszabott keretén.

Szólnom kell azonban a bármi módon magyar vonatkozású idegen nyelvű művek feltárásáról. Ezt a csoportját a műveknek soroljuk be a *másodlagos hungaricumok* csoportjába. Érdekes, hogy három tudós bibliográfusunk azok csoportjában, akik hungaricum-bibliográfiákat szerkesztettek, (BALLAGI Aladár, GRAGGER Róbert és HANKISS János) szélsőségesen fogták fel feladatukat. BALLAGI Aladár ötven éven át bújva könyvtárakat és levéltárakat, mindent összeszedett, ami Magyarországgal vagy a magyarsággal kapcsolatos; GRAGGER

Róbertnél e tekintetben csak az idegen nyelvűség volt döntő, HANKISS János a Debreceni Egyetemi Könyvtár 1955. évi Évkönyvében közzétett tanulmányában a könyvtár külföldi könyveinek magyar vonatkozásait tárta fel. Nem kétséges, hogy a magyar történetírás és művelődéstörténeti kutatás ilyen szélsőségesen értelmező bibliográfiát örömmel fogadna. APPONYI Sándor munkájának méltó folytatása lehetne — ez is SZENTMIHÁLYI javaslata — egy *Miscellanea Hungarica* mint-periodikus kiadvány.

A XVIII—XIX. századi magyar bibliográfia és Petrik : „Magyarország bibliográfiája” c. munkájának pótlása

Az állami tulajdonba került könyvanyag feldolgozása közben, különösen a megszüntetett kolostori könyvtárak anyagából több mint 5000 olyan nyomtatvány került napvilágra, amely nem volt megtalálható PETRIKnek a SZABÓ Károlyhoz csatlakozó négykötetes nagy bibliográfiájában. Már az 50-es évek elején — még az Országos Könyvtári Központ keretében — szervezett meg MARKOS Béla egy munkaközösséget, hogy külön kezelje, leírja a PETRIK-féle bibliográfia hiányzó nyomtatványait. Az Országos Könyvtári Központnak az Országos Széchényi Könyvtárba való beolvasztása után a könyvtár kiscelli részlegéből alakított munkacsoport folytatta a munkát, intenzívebben 1958 nyara óta. A munkaközösség jelenlegi vezetője MARKOS Béla, az OSzK ny. dolgozója, tagjai BAYER Lászlóné, KEIL Lóránd, SELIGMANN Gézané, SCHULTZ Lili, SZIGETHY Jolán, WITTEK Lászlóné és WIX Györgyné. Anyagi támogatást az Akadémia egyelőre nem tud juttatni a munkaközösségnek, a Művelődésügyi Minisztérium engedélyével a munkaközösség tagjai munkahelyükön munkaidőkezdvezményben részesülnek. A munkálatok alapja PETRIK páratlan szorgalommal készült bibliográfiája, mely ha tévedésekkel tűzdelt is, nélkülözhetetlen szerszám a kutatásnak. Mégis, nem egy új „PETRIK” megalkotásáról van szó. A PETRIK által átfogott százötven év első száz éve a rövidített SZABÓ Károlyhoz fog csatlakozni, de míg az új SZABÓ Károly „rövidített”, a csatlakozó PETRIK gyűjtés a réginek „bővített” kiadása lesz. PETRIK első nagy ciklusa, a *Magyarország bibliográfiájának* nyomtatvány-anyagát a munkaközösség három részben kívánja feldolgozni, külön-külön foglalkozva a XVIII. század (1712—1800), a XIX. század első és 1850 utáni második felének anyagával. A történeti-területi elv alapján a kor Magyarországnak nyomtatványaival fogja bővíteni a PETRIK—KISZLINGSTEIN ciklusokat is magyarországi nyomdatermékkel, Erdélyt, Fiumét beleértve, de Horvát-Szlavon- és Dalmátország nélkül. Sürgősnek tekinti a munkaközösség a XVIII. századi kötet — illetőleg kötetek — előmunkálatait. A külföldön megjelent nyomdatermékek közül csak a magyar nyelvűeket dolgozza fel. Hiányozni fognak a bibliográfiából azok a magyar szerzőktől idegen nyelven, külföldön megjelent nyomdatermékek és azok a külföldi szerzőktől idegen nyelven, külföldön megjelent magyar vonatkozású művek, amelyek PETRIK bibliográfiájában még helyet foglalnak. Benne maradnak, sőt teljesebben jelentkeznek azok a nyomtatványok, amelyek Magyarországon idegen nyelven jelentek meg, s amelyek az 1860-ig terjedő ciklusból és a későbbiekből kimaradtak. Noha a munkaközösség a hírlapok és folyóiratok feldolgozásával nem foglalkozik, felveszi mindazokat a nyomtatványokat, amelyekre az időszaki sajtó bibliográfiája nem terjed ki. (Tehát részcímnélküli sorozatokat, évkönyveket, naptárakat és

schematizmusokat.) Kirekeszti azonban a szedett szöveg nélküli metszeteket és a levéltári gyűjtőkörbe tartozó hivatali nyomtatványokat (bíróági és közigazgatási iratok, úrlapok, blanketták.) Áll ez különösen a XVIII. század, utolsó évtizedeinek anyagára, hiszen a II. JÓZSEF által kiépített adminisztráció óriási nyomtatvány-tömeget termelt.

A MARKOS-féle munkaközösség eddig az Országos Széchényi Könyvtár rekatalogizált könyv- és aprónyomtatvány anyagát, valamint a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár idevágó budapesti anyagát dolgozta fel. Jelenleg is folyik az OSzK ún. müncheni katalógusában foglalt anyagnak, a budapesti Egyetemi Könyvtár Miscellanea anyagának és a Ráday Könyvtár XVIII. századi könyvanyagának feldolgozása. Sorra kerülnek még más könyvtárak XVIII. századi nyomtatványai is.

Az elkészült katalóguscédulákat a kutató megtalálhatja az OSzK magyar nyomdatörténeti katalógusában, ennek anyaga a készülő bibliográfia kéziratának tekinthető. A feldolgozott címek száma eddig: 16 000 cím, köztük kb. 6000 a PETRIK-féle bibliográfia XVIII. századi anyagában nem található. A számítások szerint az 1701—1800-ig terjedő bibliográfia 30 000 címet fog tartalmazni, kb. 8—10 000-re növekszik majd az újonnan feltárt címek száma.

A XX. századi első két ciklus

A XX. századi magyar retrospektív nemzeti bibliográfiának — tudomásom szerint — nincs külön munkaközössége. Minthogy feladatom az 1920-ig terjedő bibliográfia ügyének megbeszélése, legyen szabad még a leendő munkaközösség figyelmébe ajánlanom a következő feladatokat. A század első tíz éves ciklusa még PETRIK Géza munkája volt, csak a befejező kötet sajtó alá rendezése maradt BARCZA Imrére. PETRIK ebbe a ciklusba újra felvette a folyóiratrepertóriumot, de korlátozott terjedelemben. Itt tehát van pótolni való. Az 1911—1920-ig terjedő KOZOCSA-ciklus mellőzi úgy a sajtóbibliográfiát, mint a repertóriumot. Ennek pótlása nagy feladat, úgy vélem a jelen helyzet alapján, elvégzése meghaladja erőinket. Ha már a magyar sajtó retrospektív bibliográfiájára még várunk kell, s a folyóiratrepertóriumra nem vállalkozhatunk, folytassuk a KERESZTY István megkezdte munkát a *magyar sajtó időrendi áttekintéséről* napjainkig. Kutatóink hálásak lennének érte.

A KOZOCSA-féle ciklus más tekintetben is kiegészítésre szorul. Ebben a ciklusba esik a Tanácsköztársaság irodalmi anyaga, és beletartozik a Tanácsköztársaság katonai veresége után Bécsben és sok más városban megtelepedett kommunista és baloldali emigráció nyomtatvány-termelése. Ez a sajtó megindult már 1919 őszén, termelése sokrétű és igen gazdag volt. Tudunk már ez irányú előmunkálatokról; függelékként kellene felvenni a KOZOCSA szerkesztette ciklus pótkötetében.

* * *

Visszatekintve az elmondottakra, megállapíthatjuk: munkaközösségeink szeme előtt egy a könyvtörténet és tudománytörténet módszereivel készült retrospektív magyar nemzeti bibliográfia lebeg, de átmenetileg a kutatás sürgető szükségleteire való tekintettel — vállalják egy címannyal alaposan kibővített, de rövidített kiadás elkészítését, mely azonban (leszámítva a százötven esztendő összefoglaló PETRIK ciklust), nem lesz olyan részletes, mint a

régi. SZABÓ Károly címlapleírásaihoz fűződő jegyzetei a sokoldalú kutatás anyagába vezették be az olvasót, ezért tudományos bibliográfia. A kiegészített „rövidített” kiadás jó kiinduló pontokat fog szolgáltatni a kutatónak, de e tekintetben alig lehet több, mint jó technikai segédeszköz. Különösen három tekintetben nem — és erre akarok újból hangsúllyal még egyszer rátérni: 1. az időrend feladása, 2. a leírt könyvekre vonatkozó irodalom elhagyása és 3. a hírlapok, folyóiratok anyaga és cikkanyaga tekintetében.* Vonatkozik ez természetesen a PETRIK bibliográfia százötven évének és a rákövetkező ciklus folyóirat-repertóriumára is. PETRIK bibliográfiáinak ez a teljesítménye a maga korában nemzeti bibliográfiánkat a retrospektív nemzeti bibliográfiák élére helyezte. A múlt század utolsó negyedében történetkutatóink a SZINNYEI repertóriumra és a PETRIK bibliográfia repertóriumának birtokában olyan műszerekkel rendelkeztek, amelyekért bármely nemzet megirigyelhetett bennünket. A XVIII. és XIX. századi új kiadású bibliográfia munkaközössége a hírlapok, folyóiratok feldolgozásával nem foglalkozik. Ahhoz, hogy ezt a feladatot jól megoldhassa, szüksége volna a retrospektív magyar sajtóbibliográfiára, melynek munkálatai még nem fejeződtek be. Jelentkezik itt egy *lemaradt feladat*, amely — a folyóiratcikksanyag történeti felhasználhatóságát illetően — legalább olyan sürgős feladat, mint az új kiadású XVIII. századi könyv-bibliográfia. Bűn volna a szerzett előnyöket feladni.

Az új nemzeti bibliográfia követelte feladatok tehát nagyok, mert minden mai előmunkálat úgy végzendő el, hogy az egyben a „végleges”-et megalapozó művelet is legyen. Fel kell vetnem a kérdést: vajon az OSzK-ban évek óta már külön megszervezett bibliográfiai osztály létszáma, munkafeltételei meg tudnak-e birkózni a feladatokkal. Nemcsak a már itt vázolt nagy feladatokra gondolok. Az új retrospektív nemzeti bibliográfia munkaközösségei a szomszédokkal való együttműködés nélkül nem oldhatják meg jól feladatait. Ezért erről külön is kell beszélnünk.

Kölcsönös szolgáltatások alapján történő nemzetközi együttműködés a retrospektív magyar nemzeti bibliográfia érdekében

Külföldi példák alapján mutattam rá a nemzetközi együttműködés eredményességére a retrospektív nemzeti bibliográfia területén. A tervezett új magyar ciklusok valamennyijének jobb megalapozásához szükség lesz a szomszédainkkal való együttműködés megszervezésére, szükség lesz arra, hogy ez az együttműködés intézményesen biztosíttassék a kétoldalú kulturális egyezményekben. Az a nézetazonosság, amely a kérdésben a varsói nemzetközi konferencián kifejezésre jutott, biztató ígérete az együttműködés sikerének. Annak a felfogásnak, hogy „a retrospektív nemzeti bibliográfia a saját nemzeti irodalmának felvételében olyan messzire megy el, ameddig erői megengedik, hogy átfedések jelentkezése a történelem folyamán egy állam keretében élt népek irodalmának retrospektív bibliográfiáiban jó szolgálatok a tudományos kutatók számára, hogy a mentől több oldalról feltárt nemzeti irodalom hasznos a nemzetközi tudományos élet számára”, csak úgy lesz gyakorlati értéke, ha a partnerek közti *kölcsönös szolgáltatásokon* alapul. A magyar kül-

*Időközben a Könyvtörténeti, Bibliográfiai és Dokumentációs Munkabizottság néven újjáalakult akadémiai bizottság megvitatta az időrend kérdését, és kötelezte az RMK munkaközösséget a bizottság régi határozatainak a betartására. — K. B.

döttek ebben a kérdésben „A szomszéd népek együttműködésének problémái a retrospektív bibliográfiák szerkesztése terén” címmel referátumot nyújtottak volt be a varsói konferenciának.

Befejezésül röviden még két jótanácsot legyen szabad adnom a dolgozó és még munkába álló új munkaközösségeknek. A XIX. és XX. század retrospektív bibliográfia szerkesztői aligha fognak jó munkát végezhetni a *magyar bibliográfiák retrospektív bibliográfiájának* megalkotása nélkül. A másik: mind e bibliográfiai vállalkozásaink számára közvéleményt kell teremtenünk, nemcsak szakasjtónk útján, de minden hozzáférhető tudományos folyóirat útján.

BÉLA KÓHALMI: UNSERE RETROSPEKTIVE NATIONALBIBLIOGRAPHIE (1473—1920).

Die ungarischen Bibliographen haben die vervollständigte und mit zeitgemäßer Methodik aufgenommene retrospektive neue Auflage der ungarischen Nationalbibliographie des vorigen und des Anfangs dieses Jahrhunderts in Angriff genommen. Der Bericht behandelt die prinzipiellen Grundlagen und die Methodik dieser Aufgabe. Als Auftakt bespricht Autor die Übereinkommen und Empfehlungen der zwei, in den jüngst vergangenen Jahren veranstalteten, die Nationalbibliographien behandelnden internationalen Kongresse (September 1957 in Warschau und im September 1958 durch die UNESCO organisiert in Wien). Er ist der Meinung, daß eine internationale Kooperation der Sache der retrospektiven Nationalbibliographien nur dienlich sein kann. Die Lückenhaftigkeit der verschiedenen retrospektiven Bibliographien ist übrigens eine internationale Erscheinung und ist darauf zurückzuführen, daß die Bibliographen der vergangenen Jahrhunderte die Kataloge des Buchhandels keiner genügenden Aufmerksamkeit gewürdigt haben. Verfasser behandelt in Kürze die kurrente Nationalbibliographie, nur um klarzulegen, daß die, eine *Vollständigkeit* anstrebende *kurrente* Nationalbibliographie die Grundlage der retrospektiven Nationalbibliographie bilden kann. Was die territorialen und zeitlichen Bedingungen der Sammlung betrifft, gründet sich der ungarische Standpunkt auf das historisch-territoriale Prinzip. Die durch dieses Prinzip verursachten eventuellen Überdeckungen können — im Einklang mit den Warschauer Empfehlungen — der Forschung nützliche Dienste erweisen.

Hiernach befaßt sich Autor eingehend mit den Richtlinien der Neuausgabe der retrospektiven ungarischen Nationalbibliographie — Károly SZABÓ — Árpád HELLEBRANT: *Régi Magyar Könyvtár* (Altungarische Bibliothek), Géza PETRIK: *Magyarország Bibliográfiája* (Bibliographie Ungarns) und die darauffolgenden Zyklen — in dem er die, für die Durchführung der Arbeiten vorgeschriebenen Bestimmungen analysiert. Die für die Besorgung der Arbeiten gebildete Arbeitsgemeinschaft, welche die Unterstützung der Ungarischen Akademie der Wissenschaften genießt, gedenkt ihre Aufgabe in zwei Etappen zu lösen. Zuerst wird sie die sog. *abgekürzte* Ausgabe fertigstellen, sodann anschließend die neue, *endgültige* Ausgabe vorbereiten. Der Zweck der ersterwähnten Ausgabe ist den Forschern in möglichst kurzer Zeit ein Handbuch zu bieten, welches sämtliche, seit der, vor 80 Jahren erschienenen SZABÓ—HELLEBRANTschen Bibliographien, *Ergänzungen und zusätzliches Material* vollzählig enthält. Die zweite, endgültige Ausgabe wird sich die GW Beschreibungen beachtend, auf sämtliche Einzelheiten erstrecken. Die Modifizierung der alten Zeitgrenzen und der Bandenteilung — die Gliederung in Jahrhunderte und die Erstreckung des „alten Materials“ bis 1850 — ist im Einklang mit der heutigen, sozusagen allgemeinen Gepflogenheit. Die neue Ausgabe wird den Titel *Ungarns alte Druckschriften* führen und wird in ungefähr sechs Bänden die vom Ende des XV. Jahrhunderts bis 1850 erschienenen alten ungarischen Dokumente enthalten. Die Arbeiten der eine längere Vorarbeit erfordernden Bibliographie von ungarischen Verfassern in fremder Sprache im Ausland erschienenen Werke und der sich mit Ungarn befassender ausländischen Literatur (Hungarica) — die in separaten Bänden erscheinen wird — werden parallel unternommen.

MEZEY LÁSZLÓ

A budapesti Egyetemi Könyvtár VIII. századi Beda-töredéke

A harmincas évek végén Paul LEHMANN, a TRAUBE-féle középlatin filológiai és paleográfiai iskola ma is élő nagy mestere Budapesten járt. Tanulmányútjának célja német kéziratok és töredékek számbavétele és leírása volt. Kutatásai során azonban sikerült három koraközépkori, Magyarországon legrégebbsnek számító kódextöredéket is, paleográfiai és tartalmi vonatkozások tekintetében egyaránt, pontosan meghatározni. E három töredék, az esztergomi Simor-Könyvtárból GREGORIUS MAGNUS *Ezechiel kommentárja*, az Országos Széchényi Könyvtárból egy felső-itáliai *Sacramentarium Gelasianum* töredék (4 folió), továbbá BEDA VENERABILIS *Vita rhythmica Cuthberti*-jének két foliója. Korát tekintve mindhárom töredék a VIII. századba helyezhető. Paleográfiai típusaik pedig a *Sacramentarium* esetében a prekaroling késő semiunciális, véleményem szerint „littera rhaetica” változatában, a GREGORIUS MAGNUS és a BEDA pedig insularis, és pedig az előbbi a „round Hand”, az utóbbi a „pointed Hand” változatokban mutatkoznak meg. P. LEHMANN eredményeit a bajor akadémián ismertette és közzé is tette.¹

Amikor A. L. LOWE professzor és munkatársa, J. S. SIMMONS múlt év elején felszólított arra, hogy a *Codices Latini Antiquiores* X. kötetének előkészítésében magyar részről részt vegyek, e három, P. LEHMANN-féle magyarországi töredékről tudtak csupán. A szerencsés véletlen azonban már évekkal előbb hozzásegített ahhoz, hogy a 800 előtti töredékek számát még eggyel gyarapíthassam.

A budapesti Egyetemi Könyvtár egyik vetustissimájának (*Mirabilia Urbis Romae*, Venetiis, 1527) kötéstábláját borította egy töredék, melynek — nálunk annyira ritka — insularis írása azonnal feltűnt. A töredék leválasztása után, a két folió-terjedelmű fragmentum a következő méretekben állt előttünk: f. 1 : 165 mm × 115 mm legnagyobb, 86 mm × 115 mm legkisebb; f. 2 : 170 mm × 138 mm, illetőleg 105 × 138 mm. A méretkülönbség onnan ered, hogy a bekötés alkalmával a foliók sarkait négyyszögletesen kivágták. Teljesen

¹ LEHMANN, P.: *Mitteilungen aus Handschriften*. Sitzungsber. der Bayer. Akad. Wiss. Phil.-Hist. Abt. Jahrgang 1938. Heft. 4. 4—6. l.; BARTONIEK E.: *Codices manu scripti Latini* (Biblioth. Széchényi). Budapest, 1940, 397. l.; LEHMANN, P.: *Fragmente*. Abhandlungen der Bayer. Akad. Wiss., Phil.-Hist. Abt. Neue Folge. Heft 23. München 1944. 5. l. — A *Sacramentarium*-töredékről: LEHMANN, P. *Mitteilungen*... 7—12. l.; BARTONIEK: *i. m.* 397. l. MOHLBERG C.: *Note su alcuni sacramentarii I. Nuovi frammenti di un Sacramentario Gelasiano dell' Italia settentrionale*. Rendiconti Pontif. Acad. Romana di Archeol. 16 (1940) 131—151. l., 160—170. l. LEHMANN, P.: *Fragmente*, 12. l.; RADÓ P.: *Libri liturgici manu scripti bibliothecarum Hungariae*. Budapest, 1947. 30. l. — Az esztergomi GREGORIUS-töredékről: LEHMANN P.: *Eine Gregorius Magnus Handschrift*. Egyet. Philol. Közl. 1938. 130—140. l.

beírt lapok a f. 1-n láthatók. Ez teszi lehetővé a töredék, illetőleg a kódex eredeti nagyságának rekonstruálását. Sorköz, punctorium-lyukak és a lineálás figyelembevételével soronként 10, összesen 180 mm. Az alsó margó 30 mm, a kiadottal összehasonlított szöveg hiány 5 sor = 50 mm. Felső margó kb. 45 mm. A jelenlegi legnagyobb méret (170×140) hosszúságban kiegészítve 260×140 mm eredeti kódex nagyságot mutat.

Az írás, végig egy kéz, a cursiva formata stílusban író, angolszász insularis „pointed Hand”.² A kort, amikor a fragmentumot még különállóan vizsgáltam, a VIII. században jelöltem meg. A töredék különállása a tartalmi vizsgálattal szűnt meg.

A töredék versezet. A sorok írása és a szöveg ezt azonnal elárulta. A közelebbi meghatározást könnyűvé tette az, hogy a f. 2 a verses szöveg végét (desinit) és az explicitet is tartalmazta: „[Expli]cit liber de virtutibus SCI CVD BERCTI LINDIS FARNENSIS ECCLESIAE EPISCO[PI] AMEN.” A *Bibliotheca Hagiographica Latina*, a továbbiakban már gyorsan tájékoztató arról is, hogy CUTHBERT lindisfarnei püspök verses életrajzát BEDA VENRABILIS (†730?) írta.³ A *Vita rhythmica* eléggé sok középkori kéziratban és nyomtatott kiadásban jelent meg. A legteljesebb értékű kritikai kiadást Werner JAAGER-nek köszönhetjük.⁴ JAAGER kiadása tájékoztatót a kéziratokról, amelyek Európa különböző könyvtáraiban találhatóak; P. LEHMANN közleménye pedig arról, hogy egy *Vita Cuthberti* töredék az Orsz. Széchényi Könyvtárban is van.⁵ Ez utóbbi, az Egyetemi Könyvtár töredékével összehasonlítva, azonos eredetet árult el: egy kódex részei voltak egykor. Az írás, a méretek megfelelése ezt kétségtelenné tette.

Paul LEHMANN úgy vélte, hogy a töredék, illetőleg most már töredékek, másolási helye York. Legyen szabad azonban meggondolás tárgyává tenni azt, hogy a pointed Hand a kontinensen is számos emléket hagyott, éppen azokon a területeken, ahol a BONIFACIUS (WIENFRIED)-féle angolszász misszió tevékenykedett.⁶ Így töredékeink írásához közel áll egy St. Gallen-i folió, és csaknem teljesen azonos jellegű a fuldai VIII. század-i *Liber traditionum* két megmaradt foliója. Az insularis eredet vagy közvetítés mellett szól még a kevésszámú rövidítés formája: $\bar{p}$ = per; *Quom* = Quomodo. Az *a* betű még többnyire nyitott kurzív formájú, jellegzetesek az *r* és *s* betű, amelyek mélyen az alapvonal alá nyúlnak, valamint a *g* hosszúra nyújtott íve.

Helyesírási sajátosságok: OSZK f. 1, 3. sor: *hostia Tini*; f. 1', 4. sor: *suddellis* (suadelis); f. 2, 1. sor: *coniux* (coniunx); no. 16. sor: *inproba* (improba) EK f. 3', 5. sor: *temtet* (temptet); no. 8. sor: *brabium* (bravium); az *ae* és *oe* diftongusokat néha kiírja, olykor pedig elhagyja, illetőleg egyszerű *e*-vel vagy *e caudatá*val írja.

² Az insularis és stílusai a rotunda és az acuta (Round és Pointed Hand): THOMPSON, E. M.: *An introduction to greek and latin palaeography*. Oxford, 1912. 371—372. l.

³ *Bibliotheca Hagiographica Latina*, n. 2037. Keletkezése JAAGER (ld. köv. jegyz.) szerint 705—716. (Uo. 4—5. l.)

⁴ JAAGER, W.: *Bedas metrische Vita sancti Cuthberti, Palaestra* 198. Leipzig, 1935.

⁵ Ld. 1. jegyzetet.

⁶ Az insularis elterjedése a kontinensen: CENCETTI, G.: *Storia della scrittura latina*. Bologna, 1954. 92—93. l. A BONIFACIUS misszió: A két hivatkozott insularis emlék: *Codices Latini Antiquiores*: VII. 982—982. l. (St. Gallen); STENGEL, E. E.: *Fuldensia III. Fragmente der verschollenen Cartulare des Hrabanus Maurus*. Archiv für Diplomatik und Schriftgeschichte. 2 (1956). Tafel 1—2.

A kritikai kiadás szövegéhez képest hibák is fordulnak elő. E variánsok és mendák számbavétele teszi lehetővé, hogy töredékeink helyét a szövegagyományozásban megjelöljük, és esetleg a másolás körülményeit is tisztázzuk.

Helyesírása a JAAGER által kritikai kiadásához felhasznált kéziratok⁷ közül töredékünket a következőhöz kapcsolja:

- M : Tegernsee, XI. sz. München, Staatsbibl. Clm (945).
 G : St. Gallen, X. sz. St. Gallen, Stiftsbibliothek, 265.
 G¹ : St. Gallen, X. sz. St. Gallen, Stiftsbibliothek, 263.
 P : ? X. sz. Paris, Bibliothèque Nat. 2825.
 H¹ : ? IX—X. sz. London, British Museum, Harl. 526.
 B : ? IX. sz. Besançon, Bibliothèque Publique 186.
 C : Glastonbury, IX. sz. Cambridge, Corpus Christi College.

JAAGER a 742. sor variánsai segítségével M G G¹ P H¹ és B kéziratokat egy elveszett X kódexre vezeti vissza,⁸ és így ezekből egy családot alkot. A 742. sor töredékeinkben nincs meg, de a fragmentumoknak e családdal és a C-vel kapcsolata mégis bizonyítható.

A helyesírási sajátosságok kapcsolatai így alakulnak: suadellis: G¹ C; coniu: C; inproba: B; brabium G G¹ B. A variánsok tekintetében már nagyobb önállóságot mutat f. 1, 1. sor: robori (h. robore); f. 1, 7. sor: gurgi (h. gurgite); f. 1', 12. sor: ritilae (h. rutilare); uo. 9. sor: collibis (h. collibus); f. 2', 17. sor: secrete (M G: secreta); f. 3, 6. sor: primaena flore (primaeuo flore); f. 3, 10. sor: portusque (portusue); f. 3', 5. sor: temtet naga gloria laudis — teneat: MG; uana gloria G¹; f. 3', 12. sor: ab homines (h. ob homines); uo. uererabilis (h. venerabilis); f. 4, 3. sor gratia (h. gaudia).

Az elírások között legjellemzőbbnek a *uererabilis* elírást tartjuk. A másoló az *n* betűt *r*-nek látta. Ez megmagyarázható az esetben, ha mintapéldánya insularisban, de a teljesen textualis Round Hand stílussal íródott. Ennek betűsorában ugyanis néha az *r* betűnek a szárból kiinduló hullámvonalát nem vízszintesen vezetik, hanem az alapvonal felé lehajlítják, így az *n*-nel könnyen összetéveszthető. Ilyen esetre példa a canterbury evangéliumos könyv a VIII. századból.⁹ A töredékek scriptora ezzel a másik insularis gyakorlattal nem volt teljesen ismerős. Az *acuta*, a pointed Hand ismeretében és gyakorlatában eléggé könnyen és szépen írta le a szöveget egy olyan mintapéldányról, mely Round Hand stílusban másolva, egy, az M G P H¹ kéziratcsoport őse, az *a* által hagyományozott szöveghez közelálló változatot tartalmazhatott.

A másolás helye a fentebb elmondottak alapján, a kelta (Columban), vagy még inkább az angolszász misszió valamelyik délnémetországi központja (St. Gallen, Fulda, Würzburg, Regensburg, Salzburg stb.) lehetett.

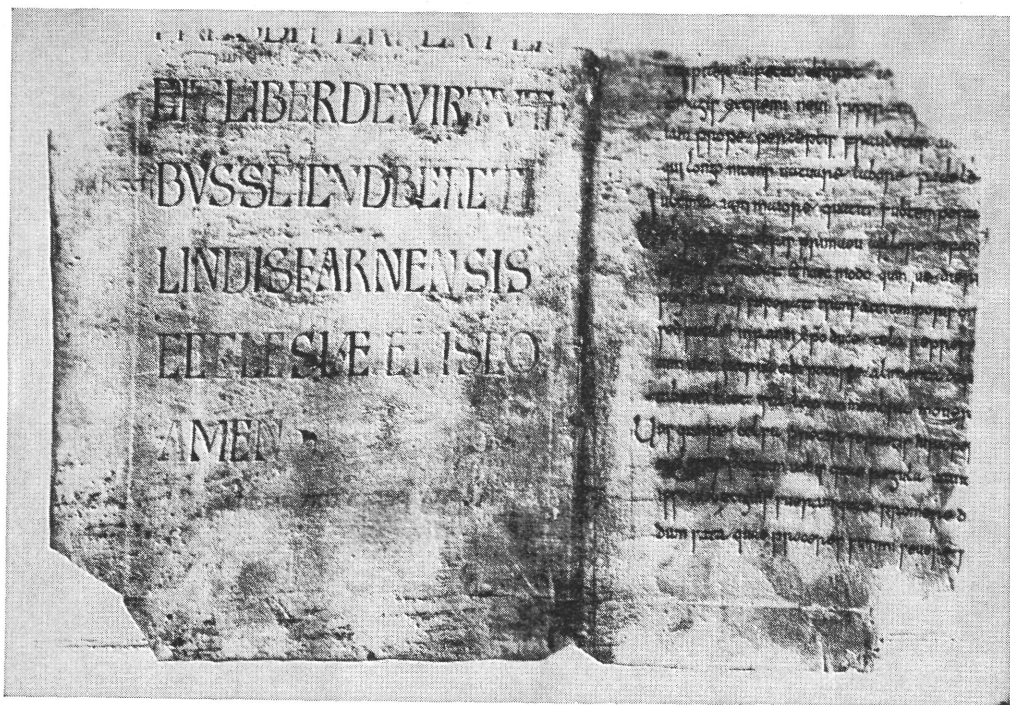
A kérdés most az, hogyan kerülhetett a töredék, helyesebben az eredeti kézirat Magyarországra? Az OSzK-darab eredetileg egy, JANKOVICH Miklós által adományozott, XVI. századi nyomtatott könyv kötésére szolgált.¹⁰ A könyv egy XVIII. században felosztott magyarországi kolostoré lehetett.

⁷ JAAGER: *i. m.* 24—32. l.

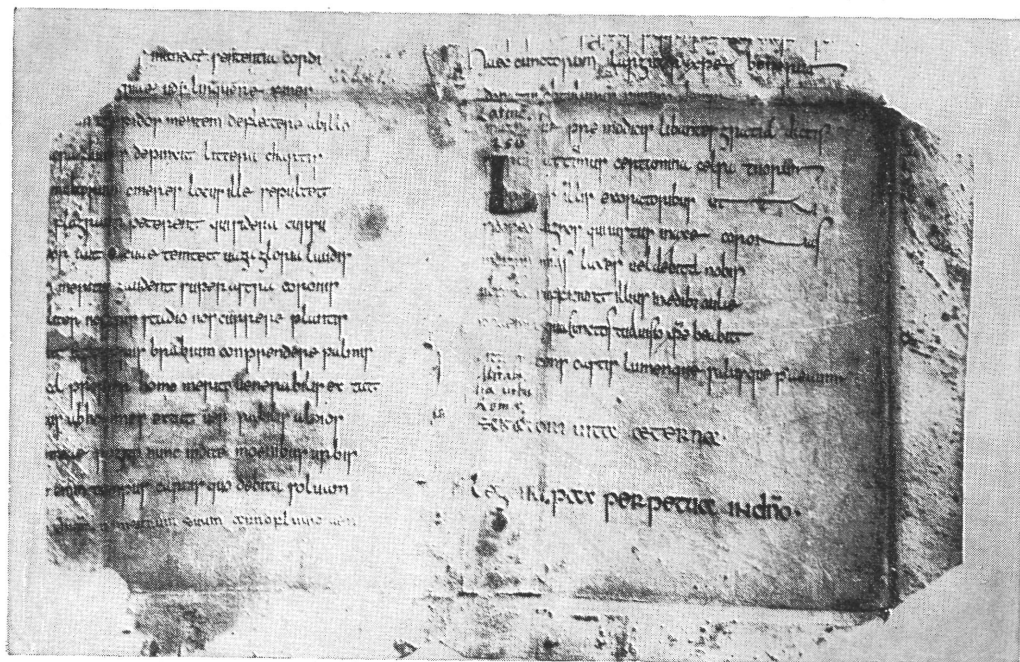
⁸ *Uo.* 35—36. l.

⁹ THOMPSON: *i. m.* facsimile 141, 142.

¹⁰ BARTONIEK: *i. h.*

1. ábra

2. ábra

Az Egyetemi Könyvtárban levő másik darab a pozsonyi jezsuiták birtokában volt.¹¹ Az utóbbi a Társaság feloszlatása után egyenesen az Egyetemi Könyvtárba került, az első viszont magánkezeken át vándorolhatott a műgyűjtő JANKOVICHHOZ. Miként kerülhettek Magyarországra? A kérdésre nehéz a válasz. Az mégis bizonyos, hogy a XI. század előtt nem. A magyar államalapítás és az első király egyházszervező tevékenysége nyitották meg az ország kapuit a nyugati kultúrájuk előtt is. A dél-német területeken addigra az angolszász misszió már régen véget ért. Az egykori szigetországi bencés alapításokból kerültek ki nagyrészt az ország első papjai, világi és szerzetes klérus egyaránt. Hogy milyen nagy jelentőségű volt a másodlagos „insularis” egyházi-művelődési hatás, a magyar kereszténység kezdetein, már másutt részletesen kimutattam. Egyházi szervezetünk, az istentiszteleti rend ennek a területnek hatását mutatja.¹² A XI. század harmadik évtizedének végén a kelta-angolszász alapításból kifejlődött St. Emmeram — Regensburg egyik szerzetese járt Esztergomban,¹³ ahol az érsek szerzetesei és klerikusai még együtt éltek, amint ez a BONIFACIUS-féle misszió területének „Domklostereiben” is¹⁴ szokás volt. A magyar érseki székhely és az insularis írásos kódexeket őrző dél-német püspökségek és apátságok ősi kapcsolatainak útján juthattak el ide a BEDA-töredékek eredeti, teljes kézírata, esetleg társai. A főszékesegyház könyvtárában hanyódhattak olvasatlanul és lassanként — szokatlanná vált betűi miatt — olvashatatlanul mindaddig, míg az erősen elrongálódott kódexet a török elől menekülő érsek és káptalana Pozsonyba magával vitte.¹⁵ Az ekkor már talán darabjaira széteső kódex nem jutott el a primási káptalan menedékhelyére, Nagyszombatba, hanem a Pozsonyban letelepedő jezsuiták, a Tridentinum utáni érseknek kedvencei, könyveiket kötötték folióiba.

Vizsgálódásainkat tehát így foglalhatnánk össze. BEDA VENERABILIS *Vita Cuthberti*jének e legrégebbi töredékeinkből ismert másolatának kódexét insularis rotunda (Round Hand) stílusú dél-angliai eredetű példányról, egy dél-németországi, BONIFACIUS-féle alapítás scriptoriumában írta le egy, a csupán acutával ismerős scriptor. Munkájának eredményét talán a XI. század fordulóján, dél-német Domklosterekből Magyarországra érkező szerzetesek vagy világi klerikusok hozták magukkal Esztergomba. Pozsonyba és később az ottani jezsuiták kezébe az esztergomi érsek és káptalan menekülése alkalmával juthatott.

Az Országos Széchényi Könyvtár BEDA-töredékének szövegét, miután azt P. LEHMANN már részletesen ismertette, itt nem közöljük. A töredék szö-

¹¹ „Collegii Sanctissimi Salvatoris Posoniensis Societatis Jesu”.

¹² MEZEY L.: *Text- und Schriftgeschichte des Antiphonale Albense, Der Grazer Kodex, Ungarns ältestes Gesangbuch*. Bp. — Graz, 1962. (Megjelenés előtt.)

¹³ Arnolfus (Arnoldus) praepositus S. Emmerammi ep. Frisingensis, M G H, Perts SS, IV, 543—574. I. GOMBOS A.: *Catalogus fontium historiae Hungaricae*. I. Bp. 1937. n. 689.

¹⁴ MITTERER, S.: *Die bischöflichen Eigenklöster in den vom Hl. Bonifazius 739 gegründeten Bayerischen Diözesen*. München, 1929. 7—38. I. WÜHR, W.: *Die Wiedergeburt Montecassinós unter seinem ersten Reformabt Richer von Niederalteich* (†1055). Studi Gregoriani. Abb. di S. Paolo di Roma, 1948. 370—385. I.

¹⁵ KOLLÁNYI F.: *Esztergomi kanonokok 1100—1900*. Esztergom, 1900. XX.

vegének és a JAAGER-féle kiadásnak sorszámozását, mivel azt LEHMANN beszámolójában nem találtuk, a következőkben mutatjuk be:

- f. 1 Quomodo uentis, oratione mutatis, rates oceano reuocauerit JAAGER: 95—111.
 f. 1 JAAGER: 112—119, uo. c. IV Quomodo cum pastoribus positus animam sancti aedani episcopi ad caelum ferri ab angelis aspexerit. JAAGER: 120—129.
 f. 2 c. XIII Qualiter demonium ab uxore cuiusdam necdam adueniens eiecerit JAAGER: 340—358.
 f. 2 JAAGER 359—372 és 373—375.

Az Egyetemi Könyvtár töredékének szövegét teljes egészében közöljük. A kiegészítések és az interpunkció JAAGER kritikai kiadásából.

Budapesti Egyetemi Könyvtár, VIII. sz. Beda, f. 1

- 724 turpiter infecto deuitet ce[dere bello,]
 725 Et magis extremi ne ui superatu[s agonis]
 Iam prope perceptis fraudetur [ab hoste coronis,]
 qui longo nitens uacuare labore fidele[s]
 ultima iam maiore quatit sub tempora [pulsu.]
 Denique me crebris primaue a flore nefand[us]
 730 insidiis agitabat, et haec modo quinque dier[um]
 pugna dolos superat transacti temporis o[mnes.]
 sed facile infandi Christo duce tela repress[i,]
 cum nec parua cibi potusque alimenta dar[entur]
 tabenti, licet ista loco nec membra mouer[em.]
 735 Uos quoque celsa precor seruetis iura pe[rennes,]
 caelestis patrum uobis quae regula cauit,
 ipse uel exiguis sueram quae promere d[ictis,]
 738 dum sata, quae proceres summi seruere, [rigarem.]

f. 1'

- 743 [Ultima iamque patris] maneat sententia cordi
 [Expedit istius pa]triae uos linquere fines
 745 [Limite quam] trepidos mentem deflectere ab illo,
 [Quem sa]cra diui[ni]s depinxit littera chartis.
 [Nec quia] multorum cineres locus ille sepuldet,
 [Aurea] flagranti peterent qui sidera cursu,
 [Vos fa]vor aut [ua]cuae temptet uaga gloria laudis;
 [Illi nam] meritis gaudent super astra coronis.
 [Haud a]lter nostris stadio nos currere plantis
 [Conven]it, et propriis brabium comprehendere palmis.
 [Nec loc]a propter homo merito uererabilis extat,
 [Sed lo]cus ob homines extat uererabilis almos.
 [Meque] meae rogito nunc indite moenibus urbis,
 [Instat] enim tempus, carnis quo debita soluam.
 c. 35 Quomodo ministrum suum a profluuio uentris sanauerit aegrotus

f. 2.

- 970 Haec tibi, cunctorum largitor, christe, bonorum,
 dona [tui obtulimus summo de munere doni]
 magnaue pre modicis libantes gratia dictis
 sanctorum attigimus certamina celsa tuorum,
 sperantes, illis exoratoribus ut tu,

- 975 sidereo dignos qui iustus in axe coronas,
indignis mitis laxes uel debita nobis.
ultima sufficiunt illius in aedibus aulae
praemia, qua cunctos tua visio, Christe, beabit,
uita manens castis, lumenque salusque per aeuum.
- f. 2' Scriptori uita aeterna, legenti pax perpetua in domino.

[Explicit liber de virtutibus SANCI CYDBERCTI LINDISFARNENSIS ECC-
LESIAE EPISCOPI AMEN¹⁶

LÁSZLÓ MEZEY: TWO FRAGMENTS OF THE I VITA RHYTHMICA
CUTHBERTI BY BEDA VENERABILIS

Four folios survive: 2 at National Library, 2 at University Library both in Budapest, used strengthening bindings to a XVI cent. *Mirabilia Urbis Romae* (Univ. Library) and a XVII Cent. german Book (National Library).

The most complete folio measures: 180 × 140 mm (115—80 mm) in one column of about 18 lines. Prickings are seen in inner margins. Bounding lines are not to see. Gatherings not signed. Heading red to each chapter and to Explicit in majuscles. Punctuation used only at the end, with three points. Rare used abbreviations include the Insular forms: $\bar{p}$ = *per*; *Quom* = *Quomodo*. Spelling normal except: *brabium*, *beabit* (beaut).

Vellum insular type. Ink blackbrown. Script is very elegant Anglo-Saxon minuscule, *a* most is open, scarce the normal minuscule form; characteristic are *r*, *s*, far below the line, long bow of the *g*; *i* without point; contemporary correction f. 2.

The Text: Werner JAAGER: *Bedas metrische Vita sancti Cuthberti*. Palaestra 198 — Leipzig, 1935.

f. 1 : lines	95—111
f. 1' :	112—119
	cap. IV—
	120—129
	cap. XIII.
f. 2 :	340—358
f. 2' :	359—372
	cap. XIV.
	373—375
f. 3 :	724—738
j. 3' :	745—756
	cap. XXXV.
f. 4 :	970—979
f. 4' :	Explicit.

¹⁶ A cikk nyomdába adása után került kezembe Hans HORNING cikke (*Ein Fragment der metrischen St. Cuthbert-Vita des Beda im Nachlass der Brüder Grimm*. *Scriptorium*. 14 (1960) 344—346. l.), mely egy, a tübingeni Egyetemi Könyvtárban talált BEDA-töredékről számol be. Bár a szerző a LEHMANN-féle töredékkal egy kódexből származtatja; méretek, füzetbeosztás, díszítés és — amennyire az eléggé gyenge fényképek alapján megállapítható — csak egy scriptorium, de nem egy scriptor munkájáról lehet szó.

SCHEIBER SÁNDOR

Középkori héber kéziratok Magyarország könyv- és levéltárainak bekötési tábláiban

A könyvnyomtatás hadat üzent a kódexirodalomnak, a könyvkötők a kódexek kíméletlen pusztítóinak bizonyultak. A kezükre került kéziratokat felszabdalták és kötéseikhez felhasználták segédanyagul, olykor egész lapokat alkalmaztak a könyv előzéklapjául vagy borítására. A héber kódexekhez könnyen juthattak hozzá. Itthon is, külföldön is a zsidók gyakori kiűzésekor a város, az egyház rátette a kezét az elhagyott, gazdátlan zsidó kéziratokra, s az erős pergamenlapokat a könyvkötők rendelkezésére bocsátotta, akik teljes kötéstáblákat, előzéklapokat vagy bordacsíkokat vágtak belőlük. Mégis igazságot kell szolgáltatnunk ezeknek a könyvkötőknek. Nem pusztítói, hanem megőrzői voltak annak a csekély anyagnak, ami megmaradt. A teljes kódexeknek nyomuk veszett. Amit a középkori magyar zsidóság könyvkultúrájából ismerünk, az ezekből a bekötési táblákból volt rekonstruálható.

A magyarországi bekötési táblákban található — akár magyar, akár külföldi eredetű — héber kéziratokból eddig már bemutattunk 32 darabot.¹ Az azóta eltelt időben újabb 36 jutott tudomásunkra. Ezek közül nem egyet HORVÁTH Antal Tibor, PATAKI János és SAJÓ Géza szívességének köszönünk, akik a magyarországi ősnymtatványok katalógusát készítvén elő — ebben mi dolgoztuk fel a héber ősnymtatványokat — figyelmeztettek a héber bekötési anyagra. Egyikre-másikra SASVÁRI Dezső hívta fel a figyelmünket. A soproni töredékeket — 14 kódex kiszakított lapjait — elhagytuk, mert másutt feldolgozást nyertek.²

Amint említettük, a magyar zsidóság története szempontjából fokozott érdeklődésre tarthatnak számot a magyarországi eredetű héber kódexek. A mostani anyagban ezek a következők:

1. *Pozsony*. A pozsonyi 1439-ből származó I. telekkönyvben³ egy *Tóra*-töredék (3. szám) és egy *Jákkut Simóni*-lap (25. szám) található. A II. telekkönyvben egy *Talmud*-kódex két lapja (12. szám). Ezek valamely zsidóellenes megmozdulás során juthattak a város tulajdonába. Talán 1446. június 16-án (Úrnapján), amikor betörték a Zsidó utcába, és kirabolták a zsinagógát, valamint a magánházakat („den hat man iere schül und heuser aufgeprochen

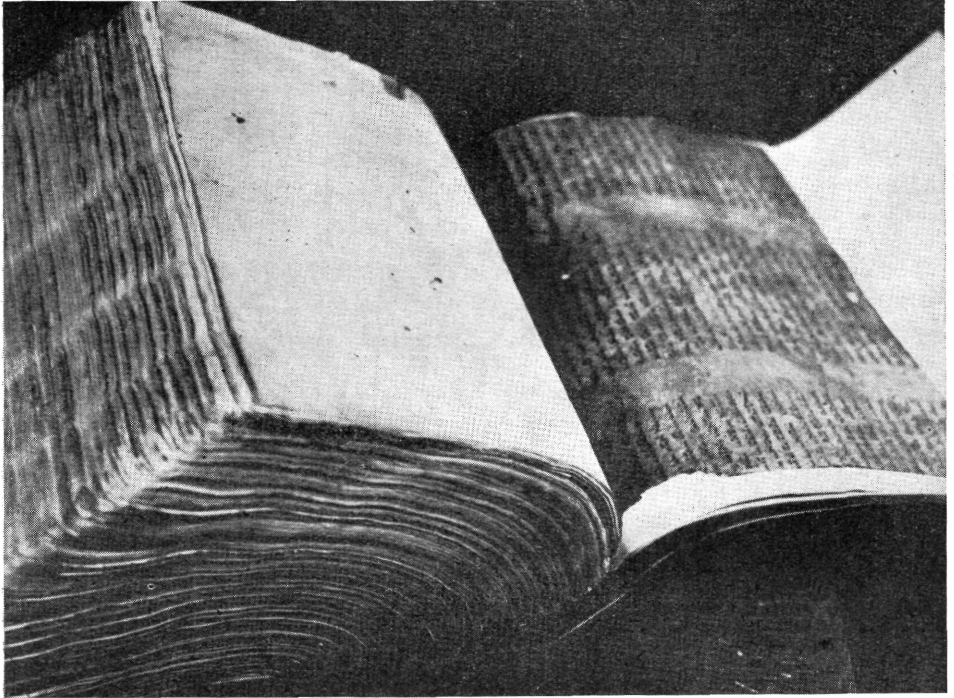
¹ *Magy. Könyvszle.* LXXIII. 1957. 105—115. l.; *The Joshua Bloch Memorial Volume.* New York, 1960. 19—28. l.

² *Soproni Szle.* X. 1956. 319—334. l.; *Talpijot.* VII. 1957. 89—98. l.; *Samuel K. Mirsky Jubilee Volume.* New York, 1958. 285—312. l.

³ A pozsonyi középkori telekkönyv két kötetének leírását Kováts F. adta: *Preßburger Grundbuchführung und Liegenschaftsrecht im Spätmittelalter.* Zeitschr. Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung. XXXIX. 1918. 45—87. l.; XL. 1919. 1—69. l.; *M. Zs. Oklevéltár.* IV. Bp. 1938. XIV. l.

mit gewalt, und seu beraubt’').⁴ Minthogy a pozsonyi középkori zsidó életnek ez ideig ezek az egyedüli tárgyi emlékei — egyetlen sírkő sem maradt ránk a népes hitközség temetőjéből⁵ —, igen jelentősek számunkra. Talán a pozsonyi zsidók könyveiből való egy 1630-i pozsonyi nyomtatvány táblája is, amely egy kéziratos nagyünnepi imádságos könyvből (*Máczor*) készült (32. szám).

2. *Sopron*. A kőrmendi BATHYÁNY-levéltárban a második világháború idején előkerült a *Túrím* című törvénykönyv négylapos töredéke, amely már 1541-ben a BATHYÁNY-uradalom tulajdona volt, és a Dobra, valamint

1. ábra

Muraszombatra vonatkozó úrbéri összeírás kötési táblájául szolgált (30. szám). BÜCHLER Sándor, aki ismertette a fragmentumot,⁶ több lehetőség között latolgatva arra is gondolt, hogy „egy olyan könyvnek kiszakított darabja volt ez, melyet másfél évtizeddel előbb, 1526-ban Sopronból hordott el a garázda tömeg.” Sejtése beigazolódott, mert ugyanennek a kódexnek további töredékei a Soproni Állami Levéltárban szolgáltak bekötési táblákként.⁷

3. *Bártfa*. Anyagunkban ezúttal is akad négy olyan nyomtatvány, amelynek bártfai, pontosabban Georgius PETRI-féle kötésében héber kódex-maradványok vannak: egy *Biblia*-példányból (1. szám) és két *Talmud*-fóliánsból (19—20., 21. szám). Ezek a XVI. század első évtizedében tehát

⁴ SCHEIBER: *Magyarországi zsidó feliratok*. Bp. 1960. 67—69. l.

⁵ SCHEIBER, *i. m.* 76—77. l.

⁶ *Semitic Studies in Memory of Immanuel Löw*. Bp. 1947. 311. l.

⁷ *Soproni Szle.* X. 1956. 332—333. l.

már Bártfán voltak. Akkori zsidó településről nincs ugyan tudomásunk, de már 1521-ben dokumentálni tudjuk lengyelországi zsidók — nyilván kereskedők — feltűnését.⁸ Talán ezek útján kerülhettek oda héber kéziratok.

4. Győr. A középkortól kezdve kimutatható a zsidók megtelepedése Győrött.⁹ Megvan tehát a lehetősége annak, hogy a XVIII. század eleji győri kötésből kibontott *Háftára*-kézirat (11. szám), valamint egy többlapos töredék MÁJMÚNI *Misné Tórájá*-ból (26. szám) győri eredetű, s így további adalékul tekinthetők a régi magyar zsidóság könyvtárához.

2. ábra

5. Szombathely. Bár 1687-ig nem lakhattak zsidók Szombathelyen,¹⁰ mégis elképzelhető, hogy az ottani domonkosok tulajdonában volt *Biblia*-kódex (7. szám) a környék régebbi zsidó településeinek egyikéből vetődött oda.

Tárgyi csoportosításban így fest a most bemutatásra kerülő anyag: *Biblia* : 10, *Háftára*: 1, *Talmud*: 11, *Talmudkommentár*: 2, *Midrás*: 1, *Törvénykódex*: 5, *Liturgia*: 6.

Bizonyosra vehető, hogy ez a szám az észak-magyarországi könyvtárak szisztematikus átvizsgálása során tetemesen gyarapodni fog. Annak a reményünknek adunk kifejezést, hogy dolgozatunk ilyenekre felhívja a könyvtárosok és levéltárosok figyelmét.

⁸ M. Zs. *Oklevéltár*. V/1. Bp. 1959. 137. 1. No. 282.

⁹ KEMÉNY J.: *Vázlatok a győri zsidóság történetéből*. Győr, 1930. 12—13. 1.

¹⁰ BERNSTEIN B.: *A zsidók története Vas megyében*. Magy. Zsidó Szle. XXX. 1913. 249. 1.

I. Biblia

1. *Gen. XXVI. 30—XXVII. 1 ; XXVII. 2—10 ; XXVII. 13—19 ; XXIX. 12—21.* Bártfai Sz. Egyed templom könyvtára. Jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeumában. (Jelzete: 13—15.)

ALEXANDER DE HALES: *Summa universae theologiae* (Nürnberg, 1481—1482.) II—IV. kötetének bordájában csikok vannak egyazon fólió alakú, pergamen *Biblia*-kódexből, amelynek minden mondatát Targum követi. A bibliai szöveg pontozott. A töredékek többnyire fejjel lefelé kerültek a kötetekbe. A *Biblia* magyarországi provenienciája mellett bizonyít, hogy a kötés Georgius PETRI-től származik, tehát a XVI. század első évtizedében már itt volt. ÁBEL Jenő nem tudta a kódexet azonosítani: „Georgius Petri-féle bőrkötés, melyhez valamely héber kézirat használtatott. A második részt, melyen rajta van Bártfa városának verses címere, maga Georgius Petri lap-számozta.”¹¹

2. *Gen. XXVI. 31—XXVII. 1 ; XXVII. 14—19 ; XXX. 4—10, 11—16.* Bártfai Sz. Egyed templom könyvtára. Jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeumában. (Jelzete: 33, 35.)

Biblia Latina (Basel, 1502.) I. és IV. kötetéhez az 1. szám alatt ismertetett *Biblia*-ból vágott csikokat Georgius PETRI a fenti gyakorlata szerint: következetesen itt is megfordítottan kötötte bele. Amint a mondatok jelzetéből is kitűnik, jórészt ugyanazon kolumna további csikjai ezek, mint amelyből az 1. számú műben vannak. ÁBEL ezúttal nem jelzi, hogy a kötésben héber kézirat található.¹²

3. *Gen. XXXVIII. 9—XL. 11.* Bratislavai Városi Levéltár. (Jelzete nem ismeretes.)

Az 1439-ből származó telekkönyv (*Grundbuch*) I. kötetének előzéklapja egy *Tóra*-tekeres három hasábjára. Kétségtelenül valamilyen zsidóüldözés, kiűzés vagy rablás során került a város tulajdonába, talán — mint a bevezetésben felvetettük — az 1446-i pogrom idején. KRAUSZ Sámuel közlés alapján tévesen tudja, hogy két hasáb maradt meg belőle (az általa adott kezdőszavak sem egyeznek meg), majd így folytatja: „weist alle Merkmale einer rituellen Torarolle auf, doch ist es bereits löcheriges, rauchiges, fehlerhaftes Pergament.”¹³ S. WEINGARTEN most megjelent művében még kevesebbet tud róla: „A pozsonyiak ajkán az a hagyomány él, hogy a kötés *Tóra*-hasábokból készült.”¹⁴ Mi először adunk pontos felvilágosítást róla, és közöljük képét is. (Ld. még a 25. számot.) (1. ábra.)

4. *Lev. XXII. 2—XXIII. 10.* Magy. Tud. Akadémia Könyvtára. (Jelzete: R. 1425.)

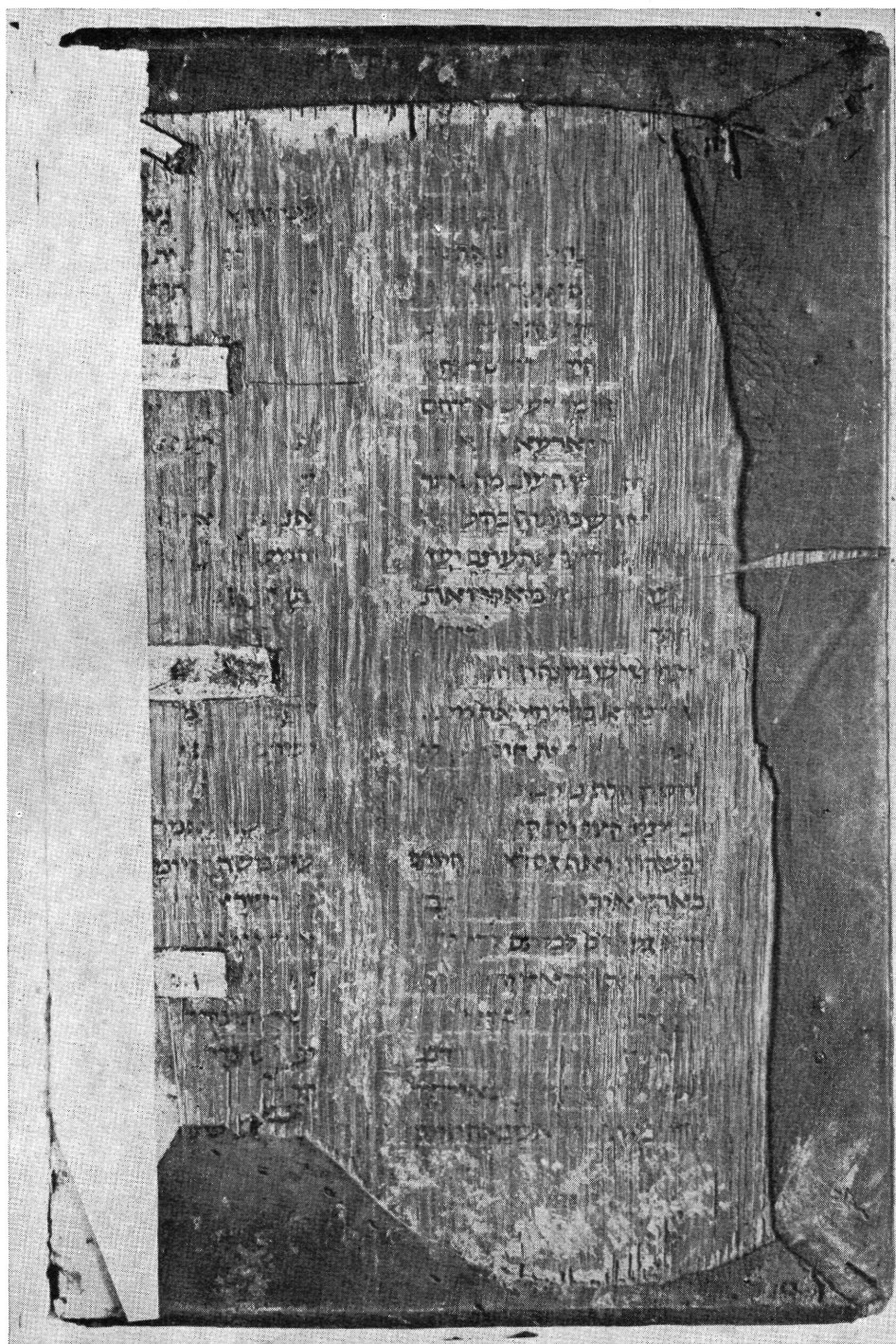
THOMAS DE AQUINO: *Quaestiones* (Venetia, 1478.) című mű végén, hogy védjék az ősnymtatványt, *Tóra*-példányból vágtak egy fóliónyit. Két kolumna látható belőle. Az ősnymtatványon ez a bejegyzés áll: „Ex libris Joan. Martini Wurtegart”.

¹¹ ÁBEL J.: *A bártfai Sz.-Egyed temploma könyvtárának története.* Bp. 1885. 150. l.

¹² ÁBEL: *i. m.* 154—155. l.

¹³ KRAUSS S.: *Pressburger Synagogen.* Die Juden und die Judengemeinde Bratislava in Vergangenheit und Gegenwart. Ed. H. GOLD. Brünn, 1932. 91—92. l.

¹⁴ WEINGARTEN S.: *History of the Jews of Bratislava.* (Héber.) Jerusalem, 1960. 16. l.

3. ábra

4. abra

5. *Lev. XXVI. 42—XXVII. 2.* Székesfehérvári Püspöki Könyvtár. (Jelzete: Inc. 192.)

PETRI HISPANI *Logica* (Venetiis, 1487.) című műben, a belső fatáblán az egykor beragasztott és kiszakított hártyalap lenyomata elárulja, hogy két-hasábos, pontozott héber *Biblia*-kódexből volt való. A szöveg ma is olvasható. (3. ábra.)

6. *Num. XVIII. 6—12 ; XIX. 21—XX. 8 ; XX. 8—15 ; XXI. 30—XXII. 4.* Esztergomi Főszékesegyház Könyvtára. (Jelzete: Inc. II. 36.)

GUILLERMUS VARRILONG: *Quatuor libri sententiarum* (Venetia, 1496.) című ősnymotatvány eredeti bőrkötése mindkét táblájának belső oldalára kisalakú, pontozott, héber *Biblia*-kódex két-két levele van ragasztva. Mindkét helyen csak két-két lap olvasható. A XXII. 2-nél a margón ez áll: פֶּרֶשׁ, ami új hetiszakasz kezdetére utal. (2. ábra.)

7. *Deut. IV. 25. skk.* Orsz. Széchényi Könyvtár. (Jelzete még nincs.)

B. ANTONINI ARCHIEPISCOPI FLORENTINI *Summae Sacrae Theologiae . . . Pars Quarta* (Venetiis, 1671.) bordájában héber *Biblia*-kódex másszórai jegyzeteinek csíkjai láthatók. A nyomtatvány bejegyzése („Conventus S. Martoni Sabariensis in Ungaria Ord. Praed.”) szombathelyi domonkos eredetre mutat.

8. *Deut. VI. 4—9.* Székesfehérvári Püspöki Könyvtár. (Jelzete: Inc. 412.)

Johan. NIDERI *Praeceptorium legis seu expositio decalogi* (Basileae, 1470.) című ősnymotatvány elülső bekötési táblájának belső oldalára egy *Mezuza* hártýája van beragasztva.

9. *Ezékriel XX. 32—34.* Orsz. Széchényi Könyvtár. (Jelzete még nincs.)

Emmanuel ALVARUS: *Celeberrima et emendatissima grammatica cum indice* (Patavii, 1687.) című nyomtatványának bekötési táblája *Biblia*-kódexből való, amely minden pontozott héber mondat után pontozott Targumot tartalmaz. A bejegyzés („Inscriptus Bibliothecae Szegediensis”) szegedi provenienciára utalna. Nyilván azonban a kötés még külföldön készült. Korai időből csupán a szegedi Izsák zsidóról tudunk, aki 1524—1527 között tűnik fel SZAPOLYAI János szolgálatában, később Nagyszombatba költözik, majd követi urát Lengyelországba FERDINÁND csapatai élől.¹⁵

10. *Eszter IV. 11—V. 5.* Scheiber Sándor könyvtára. (Jelzete nincs.)

Unruhiger Wall-Bruder aus dem Judenthumb || Das ist: Wunderbare Erzählung von einem Jüden Ahasverus genannt . . . (S. l. 1660.) című aprónyomtatvány *Eszter*-tekeres (*Megilla*) töredékébe van kötve.

II. Háftára

11. *II. Kir. XII. 6—17* (שְׁקֵלִים) ; *I. Kir. V. 26—28* : וּקְרוּ לִי תְרוּמָה ; *Ez. XLIII. 19—27* (תְּצוּהָ) ; *I. Kir. XVIII. 20—26* : בִּי תִשָּׂא. Váci Püspöki Könyvtár. (Jelzete nincs.)

XVII. századi ötkötetes nyomtatvány egyik kötetének valószínűleg győri kötése volt ez a fólió alakú, kéthasábos, pontozott *Háftára*-kézirat. Közül hiányzik egy lap. (A többi négyről lásd a 26. számút). A zárójelbe tett héber jelzések tölem származnak, a zárójel nélküliek magában a kéziratban vannak. Ilyen *Háftára*-példányok az ókortól kezdve ismeretesek, egy

¹⁵ *M. Zs. Oklevéltár.* I. Bp. 1903. 325—326., 370—371., 404—411. 1.; IV. Bp. 1938. 104—106. 1.

illusztrált darab a XVIII. század elejéről Rohoncon is volt.¹⁶ A töredékkel, amelyet HOLL Béla talált meg és bontatott le, LIPTAY György fog bővebben foglalkozni.

III. Talmud

12. *Pesz. 50a, 61b.* Bratislavai Városi Levéltár. (Jelzete nem ismeretes.)

A pozsonyi II. telekkönyv bekötési táblája kéthasábos, fólió alakú *Talmud*-példányból készült. A kódex pozsonyi provenienciája és jelentősége a középkori magyar zsidóság könyvkultúrája szempontjából kétségtelen. (Ld. a 3. sz. alatt mondottakat.) (4. ábra.)

13. *Jóma 84a—85a.* Debreceni Református Theol. Akadémia Könyvtára. (Jelzete: E. XII. 34.)

Theophili GOLII *Grammatica Graeca* (Amsterdami, 1661.) című művének kötési táblája fólió alakú *Talmud*-példányból készült, amelyben a szöveget RÁSI kommentárja kíséri.

14. *Szukka 33b—34a ; 35a—b.* Székesfehérvári Püspöki Könyvtár. (Jelzete: Inc. 466.)

Decretales GREGORII Papae (Venetiis, 1498.) egykorú kötésének bordájában kéthasábos, szép apró betűkkel írt *Talmud*-kódexből van négy csík olyképp, hogy a könyvkötő a következő fóliót is kihajtotta, hogy hosszabb csíkokat nyerhessen.

15. *Béca 22a—23a.* Budapesti Központi Papnövelde Könyvtára. (Jelzete: XX. D. 7.)

Ottho BRUNNFELSS—Hans SCHOTTEN: *Concordanz und Vergleichung beyleüffig aller Göttlicher Schrift* (S. I. et a.) című kolligátum bőrkötésének bordájához két *Talmud*-kéziratból vágott csíkot a könyvkötő. A másik csíkot lásd a 18. szám alatt. Belső tábláján a legkorábbi tulajdonos bejegyzése olvasható: „Jacob Beserr zuehörig. 1622.” Latin beírás tanúsága szerint 1764-ben a szakolcai jezsuiták könyvtárában volt a mű.

16. *Rós Hássána 22b ; 25a—b ; 26a ; 27a.* Esztergomi Simor Könyvtár. (Jelzete: Inc. Simor II. 7834—5.)

BALDUS DE UBALDIS : *Consiliorum Pars II., IV.* (Mediolani, 1489—93.) című ősnymtatványa kötési táblájában kéthasábos *Talmud*-kéziratból vannak csíkok (a II. kötetben kisebb töredék, a IV. kötetben két nagyobb). A könyvkötő ugyanúgy járt el, mint a 14. szám alatt leírt kódex esetében : a következő lapot is kihajtotta, hogy hosszabb csík kerüljön ki belőle. Egyébként is úgy tűnik, hogy ugyanabból a *Talmud*-kódexből való, tehát azonos könyvkötő műhelyében készült mindkettő.

17. *Rós Hássána 26b ; 27b—28a.* Székesfehérvári Püspöki Könyvtár. (Jelzete: Inc. 226.)

BALDUS DE PERUSIA : *Consiliorum Liber* (Mediolani, 1489.) című ősnymtatványának bordájába elől-hátul egy-egy csík van bekötve egy fólió alakú *Talmud*-kéziratból.

18. *Megilla 30a.* Budapesti Központi Papnövelde Könyvtára. (Jelzete: XX. D. 7.)

¹⁶ SCHEIBER, A.: *Studies in Bibliography and Booklore*. III. 1957. 3. 1.; NAMÉNYI, E.: *Rev. des Études Juives* CXVI. 1957. 64. 1.; SCHEIBER S.: *Magyarországi zsidó feliratok*. Bp. 1960. 305. 1.

Othto BRUNNFELSS—Hans SCHOTTEN : *Concordancz und Vergleichung beyleüffig aller Göttlicher Schrifft* (S. 1. et a.) című kolligátum bordájának második csíkja ez egy nagyobb betűs *Talmud*-kéziratból. (Ld. a 15. sz. alatt mondottakat.)

19. *Nedárim 91b*. Az Orsz. Rabbiképző Intézet könyvtára. (Jelzete: T. 12.)¹⁷

Egy ősnymtatvány bártfai kötésének bordájából kb. tíz esztendővel ezelőtt tűnt elő e *Talmud*-kódex négylapos töredékének két csíkja. Az egyik csíkon a fenti szöveg olvasható. A másik csíkot lásd a 20. szám alatt. Az ősnymtatványról magáról az akkori feljegyzések nem emlékeznek meg, s így ma már nem határozható meg. A kézirat mindenképpen Bártfán volt a középkor végén.

20. *Szóta 2a ; 7a—b*. Az Orsz. Rabbiképző Intézet könyvtára. (Jelzete: T. 12.)¹⁸

Ugyanabból az ősnymtatványból előkerült *Talmud*-kézirat további csíkja, mint amelyből a 19. szám alatt leírt való. Az 1a lapon *Szóta* traktátus címe olvasható: „*אתהיל מסכת שוטה*”, s alatta elmosódottan a másolók ismert, humoros záradéka: „Erősödj, erősödjünk, a másolót ne érje kár, amíg fel nem megy a számár a létrán.”¹⁹ Az ősnymtatványra lásd a 19. szám alatt mondottakat.

21. *Szanhedrin 94b. skk*. Bártfai Sz. Egyed templom könyvtára. Jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeumában. (Jelzete: 20—21.)

JOHANNES GERSON : *Opera* III. (Strassburg, 1494.) című ősnymtatványának bordájában *Talmud*-kódex két csíkja van. A kötés Georgius PETRI-é, s így bártfai lelőhelye a XVI. század elején biztosított. ÁBEL Jenő — bár jelzi — még nem tudta a kódexet azonosítani.²⁰

22. *Nem azonosított Talmud-töredék*. Budapesti Egyetemi Könyvtár. (Jelzete: Ósny. 526.)

THOMAS DE AQUINO : *Commentaria in omnes epistolas Pauli apostoli* (Basileae, 1495.) bordájában nem jellemző s így nem azonosítható, igen keskeny csíkok vannak egy háromhasábos, pergamen *Talmud*-kéziratból.

IV. *Talmud*kommentár

23. *Rásbám kommentárja ad Bába bátra 107b—109a*. Budapesti Egyetemi Könyvtár. (Jelzete: Ósny. 158.)

NICOLAUS DE LYRA: *Postillae in Vetus et Novum Testamentum*. III. (Venetiis, 1483.) ősnymtatványába elől-hátul be van kötve egy-egy pergamenfóliából vágott csík. A kódex SÁMUEL B. MÉIR (XII. század első fele) *Talmud*-kommentár-ját tartalmazta.

24. *Aséri kommentárja ad Beráchet I. vége és II. eleje (70c—71b)*. Székesfehérvári Püspöki Könyvtár. (Jelzete: Inc. 383.)

¹⁷ *Kirjath Sepher*. XXXI. 1955/56. 474. 1.

¹⁸ *Kirjath Sepher*. XXXI. 1955/56. 474. 1.

¹⁹ Ld. erről a szövegről SCHEIBER, A. *Folia Ethnogr.* I. 1949. 99—101. 1.; *Magy. Nyelv.* L. 1954. 90—93. 1.

²⁰ ÁBEL J., *i. m.* 152—153. 1.; SCHEIBER, *Magy. Könyvszle.* LXXIII. 1957. 105. 1.; *The Joshua Bloch Memorial Volume*. New York, 1960. 19. 1.

ALBERTUS MAGNUS: *Prima Pars Summae* (Venetiis, 1498.) című ősnymtatvány bekötési táblája egy háromhasábos, gyönyörűen írt, fólió alakú héber kódex-lap. Kettéhajtottan szolgál a könyv kötéséül. Belső része — minthogy nincs lebontva — nem olvasható. A kódex ÁSÉR B. JECHIEL (XIII—XIV. század) *Talmudkommentár*-ját tartalmazta. (5. ábra)

V. Midrás

25. *Jálkut Simóni* § 541—543. Bratislavai Városi Levéltár. (Jelzete nem ismeretes.)

Az 1439-ből való pozsonyi városi telekkönyv (*Grundbuch*) bekötési táblájában (ld. a 3. számot) egy fólió alakú hártyalap van, amelynek mindkét lapján három-három hasábos szöveg látható. Az első, illetve a hatodik kolumna csonka, de a levágott csík is a telekkönyvbe van kötve. KRAUSZ Sámuel *Szifra* Semini 9. fejezetének nézte,²¹ Ovidius FAUST viszont MÓSE COUCY *Széfer Micvót Gádol* című műve egy részletének.²² Valójában a *Jálkut Simóni* című midráskompendiumról van szó, annak is egy viszonylag régi kéziratáról. Az 1a lap 3. kolumnáján ez a forrásmegjelölés olvasható a margón: תַּלְמוּד, ami תורת משה (Szifra) rövidítése. Ez tévesztette meg KRAUSZ Sámuel. A 3. és 12. szám alatt leírtakkal együtt a pozsonyi zsidók középkori könyvei közé tartozott. (6. ábra)

VI. Törvénykódex

26. *Misné Tóra, Hilchót Isszuré Biá* IV. 17—V. 3 ; VI. 7 ; IX. 20 ; X. 3, 15 ; XV. 16; *Hilchót Mááchálót Ászurót* XV. 25. Váci Püspöki Könyvtár. (Jelzete nincs.)

XVII. századi nyomtatvány négy kötetének valószínűleg győri kötése volt MÁJMÚNI Mózes (1135—1205) *Misné Tóra* című törvénykönyvének nyole kiszakított, kéthasábos fóliólapja. A szöveget helyenként glosszák kísérik. A töredékekkel, amelyeket HOLL Béla talált meg és fejtett ki, LIPTAY György fog bővebben foglalkozni. (Ld. a 11. számút.) Számomra érthetetlen, hogy a kódexlevelek hátlapja miért maradt üresen.

27. *Misné Tóra, Hilchót Szánhedrin* XVIII. 6; XIX. 1, 4. Budapesti Egyetemi Könyvtár. (Jelzete: Hb. 4^r 96.)

JOAN. PISCATOR ARGENTINENSIS: *M. T. Ciceronis De Officiis Librorum III. Analysis Dialectica* (Spirae Nemetum, 1582.) című nyomtatvány bekötési táblája egy kéthasábos, fólió alakú, finom fogású pergamen-kódexből készült. A lap félbe van vágva. A kódex MÁJMÚNI *Misné Tóráj*át tartalmazta. Minthogy a kötés nincs lebontva, belső fele nem olvasható. (Ld. a 26. számút.)

28. *Szemág. I. §. 75.* Az Orsz. Rabbiképző Intézet könyvtára. (Jelzete nincs.)

²¹ KRAUSS S.: *Pressburger Synagogen. Die Juden und die Judengemeinde Bratislava in Vergangenheit und Gegenwart.* Ed. H. GOLD. Brünn, 1932. 98. l. A 92. lapon ábrája is látható.

²² FAUST O.: *Zur Geschichte der Juden in Bratislava.* Jüdische Volkszeitung. X. 1928. No. 38.

Előttünk ismeretlen, láthatóan levéltári anyag kötéséül szolgált ez a kéthasábos, fólió alakú, pergamenkódex, amelyből egy teljes lap és egy hosszában kettévágott fél lap maradt meg. A megmaradt félen olvasható:

[ZEN] TH
[RE] GIST

Ez kétségtelenné teszi a levéltári anyagot, amelyet burkolt: tizedjegyzék volt. A kódex MÓSE B. JÁKOB COUCY 1250-ben befejezett *Széfer Micvót Gádol* című törvénykompendiumából való. A kézirat szép, levegős szövege és beosztása áttekinthetőbb, mint a mű korai nyomtatott kiadásaié (pl. Velence, 1521. 26b—27a). Hogy a lefejtett kötési tábla mióta van mai lelőhelyén, nem tudható.

29. *Szemág. II. §. 85—87.* Budapesti Központi Papnövelde Könyvtára. (Jelzete: XX. G. 15.)

Jacobus HEERBRANDUS: *Disputatio de perpetuo visibilis Ecclesiae coetu in terris* (Tubingae, 1588.) című kolligátum félbevágott, igen szép írású, fólió alakú, vastagfogású bőrkódexbe van kötve. Ez is MÓSE B. JÁKOB COUCY előbb tárgyalt törvénygyűjteményét foglalta magában. (Ld. a 28. számút.) A szöveg csekély eltéréssel megegyezik a nyomtatott kiadással (Velence, 1521. 169b—170a).

30. *Túr, O. Ch. § 114—119.* Körmen di Batthyány-levéltár. (A felszabadulás után nem került elő.)

A Dobra és Muraszombatra vonatkozó úrbéri összeírás burkolólapja JÁKÓB B. ÁSÉR (XIV. század) *Túrím* című, kéthasábos pergamenkódexe két leveléből került ki. Amint a bevezetésben már leszögeztük, Sopronból vetődött oda 1526 után. BÜCHLER Sándor, aki először hívta fel a figyelmet rá és közölte fényképét, azonosította a kéziratot,²³ de nem jelölte meg pontosan a részletet. Fejzetbeosztása eltér a nyomtatott kiadásétól.

VII. Liturgia

31. *Máczzor Rós Hássána I. napi Sácháritjával.* Orsz. Széchényi Könyvtár. (Jelzete: Ant. 6200.)

HESIODI Ascracii *Opera et dies* (Lipsiae, 1576.) című művének kötése fólió alakú, pontozott, pergamen *Máczzor*-kéziratból készült. Rós Hássána I. napi Sácháritjából tartalmaz egy részletet a וַיְהִי בַּיּוֹם הַהוּא²⁴ és אֲבָן הַיּוֹם²⁵ kezdetű pijjutokkal.

32. *Máczzor Rós Hássána Muszáfjával.* GERGELY Rezső (Budapest) könyvtára. (Jelzete nincs.)

SALLAI István: *Jó nemes Váradnak gyenge orvoslása* (Posomban, 1630.) című művének kötési táblája *Máczzor*-kéziratból készült. Rós Hássána Muszáfjából a מַלְכוּת vége látható rajta.

33. *Máczzor Peszách utolsó napjaira.* Orsz. Széchényi Könyvtár. (Jelzete: Inc. 151.)

Henricus DE HERPF: *Speculum aureum decem praeceptorum Dei* (Nürnberg, 1481.) című ősnymtatvány eredeti kapcsoló bőrkötésében, elől-hátul egy-

²³ BÜCHLER S., *Semitic Studies in Memory of Immanuel Löw*. Bp. 1947. 311. l.

²⁴ DAVIDSON, I.: *Thesaurus of Mediaeval Hebrew Poetry*. III. New York, 1930. 517. l. No. 23.

²⁵ DAVIDSON, I.: *i. m. I.* New York, 1924. 16. l. No. 314.

egy csík van bekötve egy fólió alakú, pergamen, Peszáchra szóló *Máchzor*-kéziratból. A következő pijjutok töredékei találhatók benne :

מה מועיל רשע ²⁶

אותותיך ראינו ²⁷

תרגלת עמוסים ²⁸

34. *Máchzor Peszách utolsó napjaira*. Orsz. Széchényi Könyvtár. (Jelzete: Inc. 122.)

S. AMBROSIUS : *Opera*. I—II. (Basel, 1492.) című ősnymtatványa eredeti pergamenkötésében — mindkét kötetben — elől-hátul egy-egy csík van egy fólió alakú, pontozott, pergamen *Máchzor*-kéziratból. A négy csík összeállítva egy teljes levelet tesz ki, mindkét lapján szöveggel. Peszách hetedik napjára szól, s a következő pijjutot őrzi:

וישע אור ישראל ²⁹

A csíkokat — kérésemre — kibontották a kötésből, s elhelyezést nyertek az Orsz. Széchényi Könyvtár kéziratárában. (7. ábra)

35. *Szelichot*. ENDREI Walter György (Budapest) könyvtára. (Jelzete nincs.)

Petrus PHILICINUS : *Comaedia tragica, quae inscribitur Magdalena Evangelica* (Antverpiae, 1653.) című kolligátum bekötési táblája egy pontozott, szépen írt, fólió alakú pergamen *Szelichot*-kéziratból való. A következő szelicha (bűnbánó ima) szövege maradt meg belőle:

אפס מזיח ³⁰

A nyomtatvány egykor a pesti piaristák tulajdona volt („Bibl. Schol. Pestanae Piarum”).

36. *Kínót* (?) Budapesti Egyetemi Könyvtár. (Jelzete: Ósny. 524.)

WOLLENFELD [*Martinus de Livonia*] : *Magistri Petri Cartareti Parisiens. Commentationes in libros Aristotelis* (Freiburg, 1494.) című ősnymtatványának bordájába elől-hátul, fordított alakban, egy-egy csík van bekötve egy fólió formátumú, pontozott héber kódexből. *Kínót*-jellegűnek (gyászdalok) látszik, de a csíkok oly vékonyak, hogy szövegükben nem lehetett megfogoznunk azonosításukra.

²⁶ DAVIDSON, I.: *i. m.* III. 92. l. No. 520.

²⁷ DAVIDSON, I.: *i. m.* I. 96. l. No. 2075.

²⁸ DAVIDSON, I.: *i. m.* III. 540. l. No. 519.

²⁹ DAVIDSON, I.: *i. m.* II. New York, 1929. 188. l. No. 239.

³⁰ DAVIDSON, I.: *i. m.* I. 325. l. No. 7148.

A kéziratok lelőhelyei :

Bártfai Sz. Egyed templom könyvtára, lásd M. N. Múzeum.
 Bratislavai Városi Levéltár: 3, 12, 25.
 Budapesti Egyetemi Könyvtár: 22, 23, 27, 36.
 Budapesti Központi Papnövelde Könyvtára: 15, 18, 29.
 Debreceni Református Theol. Akadémia Könyvtára: 13.
 Endrei Walter György könyvtára: 35.
 Esztergomi Főszékesegyház Könyvtára: 6.
 Esztergomi Simor Könyvtár: 16.
 Gergely Rezső könyvtára: 32.
 Körömdi Batthyány Levéltár: 30.
 Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeuma: 1, 2, 21.
 Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára: 4.
 Országos Rabbiképző Intézet Könyvtára: 19, 20, 28.
 Országos Széchényi Könyvtár: 7, 9, 31, 33, 34.
 Scheiber Sándor könyvtára: 10.
 Székesfehérvári Püspöki Könyvtár: 5, 8, 14, 17, 24.
 Váci Püspöki Könyvtár: 11, 26.

ALEXANDER SCHEIBER: MITTELALTERLICHE HEBRÄISCHE HAND-
 SCHRIFTEN IN EINBANDSTAFELN UNGARLÄNDISCHER
 BIBLIOTHEKEN UND ARCHIVEN

In den ungarländischen Bibliotheken und Archiven entdeckte der Verfasser Fragmente von weiteren 36 hebräischen Kodexen, die dort zu Einbandstafeln dienten. Diese wurden von den Buchbindern aus den hebräischen Kodexen herausgeschnitten, als sie nach Judenverfolgungen oder Austreibungen zu herrenlosen Sachen wurden und der Stadt oder der Kirche in die Hände fielen. Dem Gegenstände nach verteilen sie sich folgenderweise: Bibel: 10, Haftara: 1, Talmud: 11, Talmudkommentar: 2, Midrasch: 1, Gesetzkodex: 5, Liturgie: 6. Von einigen lässt sich die ungarländische Provenienz erweisen, und so vermehren diese mit Erfolg unsere Kenntnisse von der Bücherkultur der ungarischen Judenschaft im Mittelalter. Es kann für sicher angenommen werden, dass diese Zahl bei der systematischen Durchforschung der Bibliotheken von Nordungarn beträchtlich wachsen wird.

SZILÁGYI JÁNOS

Adalékok a szociáldemokrata könyvkiadás történetéhez a két világháború között

A legújabb kor magyar kiadástörténeti kutatásainak területén sok a törlesztésre váró adósság. Ezek közé tartozik a szociáldemokrata könyvkiadás történetének megírása is. Nem vitás, hogy érdemes e témával foglalkozni, hiszen — a művelődéstörténeti jelentőségen kívül — a kiadástörténet tükrében is felfedezhetjük a magyar munkásmozgalom története egyes szakaszainak jellemző vonásait. Jelen kísérlet adalékokat és támpontokat kíván szolgáltatni e fontos téma tüzetesebb vizsgálatához.

Előzmények

Hazai munkásmozgalmunk a fővárosban és egyes vidéki ipari gócpontokban kialakulása idején német nyelvű, sajtója is német nyelvű volt. Magyar nyelvű könyvkiadása és sajtója csak a század utolsó évtizedeiben erősödött meg. Talán nem helytelen azt nézni meg, milyen adagolásban ismerkedett meg ez a városi munkásság a marxizmus klasszikusainak tanításaival. Jó kalauz e tekintetben PRÁGER Miklós munkája: *Marx és Engels műveinek magyar bibliográfiája*,¹ noha teljes képet csak olyan bibliográfia nyújthatna, amely MARX és ENGELS műveinek korai német, szlovák és más nyelvű magyarországi kiadásainak bibliográfiáját is szolgáltatná. Azt hinné az ember, hogy egy szocialista elveket valló munkáspárt mindjárt indulása idején a *Kommunisták Kiáltványával* ismerteti meg tagjait és leendő tagjait. Ez történt azonban, hogy a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, amely 1890-ben alakult meg, erről a feladatáról sajátságosan megfeledkezett. A *Kommunisták Kiáltványa* első magyar nyelvű kiadása — a párt akkori két ismert vezetőjének, BOKÁNYI Dezsőnek és PFEIFER Sándornak gondozásában — 1896-ban polgári kiadónál, egy köruti antikváriusnál (VAS József) jelent meg. A kiadás azonban nem volt teljes, nem tartalmazta a *Kiáltvány* 3. fejezetét és a 4. fejezetből csak néhány soros kivonatot közölt. Külön előszót írt hozzá „a fordító” aláírással KREJCSI Rezső, később a Budapesti Iparkamara főtitkára. A *Kiáltvány második* magyar kiadása SZABADOS Sándor fordításában szintén polgári kiadó (POLITZER Zsigmond és fia) kiadásában, a SZABÓ Ervin szerkesztette MARX és ENGELS *Válogatott Művei* első kötetében jelent meg.² Ugyancsak

¹ A Magyar Munkásmozgalmi Intézet kiadványa. Bp. Szikra 1953.

² PRÁGER Miklós kitűnő bibliográfiája úgy jelzi, hogy ez a mű a Népszava Könyvkereskedés kiadásában jelent volna meg. Ez tévedés. SZABÓ Ervin hagyatékából a hagyatékgondozójának, MADZSAR Józsefnek dedikációjával tulajdonomba került két kötet mindegyike POLITZERÉK kiadásában jelent meg. A kiadás jogát a Népszava csak később szerezte meg, s a két kötet önálló részeit füzetes kiadásokban adta ki. (A *jelelős szerkesztő* megjegyzése.)

polgári kiadó (LAMPEL) kiadásában jelent meg a *Magyar Könyvtár* c. olcsó sorozatban IPOLYI Tamás (ez KUNFI Zsigmond álneve volt) fordításában. Ez a harmadik kiadás azonban elszenvedte a burzsoá kiadó cenzúráját: „Meghamisított, forradalmi életől megfosztott fordítás” — állapítja meg róla a *Szabad Nép* 1948. febr. 15-i cikke alapján PRÁGER Miklós. A Tanácsköztársaság alatt a *Kiáltványt* a Népszava könyvkereskedés — majd ennek megszüntetése után a tanács hatalom központi kiadója, a Szellemi Termékek Országos Tanácsa — SZABADOS fordításában terjesztette. Teljes hitelű fordításban a *Kiáltvány* csak 1918-ban, az Oroszországi Kommunista Párt magyar csoportja kiadásában, majd — az 1848-i londoni kiadás alapján (RUDAS László fordítása) — már csak a felszabadulás után jelenhetett meg.

Egyébként is mostohán bánt 1919 előtt a szociáldemokrata könyvkiadás MARX és ENGELS nagy szellemi hagyatékával. Mindkét klasszikus terjedelemre kisebb műveit kiadta — hiszen rendelkezésükre állt a SZABÓ Ervin-féle válogatás —, nagy művek kiadására azonban nem vállalkoztak. Pedig *A tőke* lefordítására lett volna kellő marxista felkészültségű fordító több is. (Elég ha VARJAS Sándort említjük). MARX Károly kisebb írásaiból kiadták a *Bérmunka és tőke*, *Bér, ár, profit, III. Napoleon államcsínyje*, *A polgárháború Franciaországban* címűeket brosurák alakjában. ENGELSTŐL: *A szocializmus fejlődése utópiától a tudományig*, *Az utópikus és a tudományos szocializmus*, *A kommunizmus alapelvei* címűt, némelyiket mindkettőjüktől többször is. Nem adták ki *A gothai program kritikáját*, sem azokat az írásait, leveleit MARXnak, amelyekben a német munkásmozgalom jobboldali szárnyának működését bírálta.

Megjelentek a századforduló körül s a jelen század első két évtizedében jelentékeny agitációs erejű írások a szociáldemokraták kiadásában egyes külföldi munkásvezérek (LAFARGUE, JAURÈS, Wilhelm LIEBKNECHT stb.) tollából; ezek közül egy nagyobb lélegzetű művet, BEBEL Ágost *A nő és a szocializmus-t* nem kis sikerrel adtak ki, de már polgári kiadónál (POLITZER) jelent meg KAUTSKYNak akkoriban nagyon használható műve: *Marx gazdasági tanai*. Ugyancsak polgári kiadónál — a GÖMÖRI Jenő szerkesztette *Modern Könyvtár* füzeteként — jelent meg SZABÓ Ervin népszerű írása: *A tőke és munka harca*. (A *Modern Könyvtár* első kiadója is POLITZER volt.)

Vázlatosan ennyit el kellett mondanunk, hogy rámutassunk arra: a szociáldemokrata könyvkiadáson 1919 után is kiütköztek ezek a vonások.

Könyvkiadás a két világháború között

A Magyar Tanácsköztársaság elbukása után — az ellenforradalmi korszak első éveiben — a szociáldemokrata párt is az üldöztetés és a kegyetlen elnyomás sorsára jutott. Nemcsak kommunista, de szociáldemokrata jellegű kiadványok megjelentetését sem tűrte az ellenforradalmi rendszer, a szociáldemokrata párt és kiadója: a Népszava könyvkereskedés ezért ezekben az első években főleg szépirodalmi és műszaki munkákat jelentetett meg. Az ellenforradalmi rendszer „konszolidációra” irányuló törekvései, valamint a szociáldemokrata vezetők megalkuvása következtében egy-két év múlva sor kerülhetett politikai és társadalomtudományi művek kiadására is. Ezekben az években a szociáldemokrata pártban a jobboldali irányvonal állandósult, s ez nagy mértékben megmutatkozott az ekkor megjelentetett politikai-ideológiai jellegű munkákban is.

Mindenekelőtt az a jellemző, hogy a szociáldemokrata párt ekkor is milyen kevés figyelmet fordított a marxista klasszikusok műveinek megjelenítésére. A két világháború közötti időszakban mindössze egy MARX-művet és két ENGELS-művet jelentetett meg (MARXtól az *Osztályharcok Franciaországban* c. munkát, ENGELStől az *Anti-Dühring*-et és *A család, a magántulajdon és az állam keletkezése* c. munkát, ez utóbbit két kiadásban). MARX és ENGELS műveinek legnagyobb részét (*A tőke*, *A gothai program kritikája*, *A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig*, a *Feuerbach és a klasszikus német filozófia lezárulása* c. műveket stb.) az anyagilag is sokkal rosszabb helyzetben levő különféle kisebb kommunista vagy kommunista-szimpatizáns kiadók jelentették meg (Phönix, Mentor, Társadalom és más könyvkiadók).

Az egyéb alapvető ideológiai művek megjelenítése terén is komoly hibák terhelték a szociáldemokrata pártot és a Népszava könyvkereskedést. Igaz, hogy a húszas évek közepén megjelentette MEHRING értékes *Marx Károly életrajzát*, s BEBELnek, a német munkásmozgalom harcoss alakjának két művét (*önéletrajzát* és új kiadásban *A nő és a szocializmus* c. munkáját), de általában LASSALLE és KAUTSKY, BERNSTEIN és Hendrik DE MAN, tehát a kispolgári „szocialisták”, a reformisták és a revizionisták munkáinak kiadása jellemezte a szociáldemokrata párt könyvkiadói tevékenységét. A Népszava könyvkereskedés jelentette meg LASSALLE-nak, a kispolgári „szocializmus” egyik fő ideológusának két művét, az angol reformista fábiánus WEBB-házaspár egy nagyobb munkáját, KAUTSKY több kommunista-ellenes írását (ő ekkor már burzsoa-reformista álláspontot vallott), s egy másik reformista: MACDONALD akkori angol miniszterelnök *Szocializmus és társadalom* c. kötetét. Az „ausztromarxista” Max ADLER *Marx-tanulmánya*, BERNSTEIN-nek, a modern revizionizmus „megteremtőjének” több kötete, az ugyancsak revizionista Hendrik DE MAN egy kisebb írása stb. is ekkor jelent meg.

Lényegében nem volt jobb a helyzet az egyéb társadalomtudományi művek írása és kiadása terén sem. A Népszava könyvkereskedés — mint könyvkiadó — csak alig-alig iratott és adott ki társadalomtudományi (történelmi, közgazdasági, irodalomtudományi stb.) munkákat, emiatt az állam által támogatott kapitalista kiadók idealista szellemű könyvei szinte korlátlan egyeduralmat élveztek. E helyzet megváltoztatására az egyes — anyagilag is igen nehéz körülmények közt működő — kommunista és kommunista-szimpatizáns könyvkiadók tettek a legtöbbet.

Az 1930-as évek végéig a szociáldemokrata párt lényegében mindössze négy általános történelmi jellegű munkát adott ki. BRAUN Somának a primitív kultúráról írt könyvét, KAUTSKY-nak a kereszténység eredetéről írt értékes művét, MIGRAY Józsefnek egy középkori keresztény szociális államról írt tanulmányát és BUCHINGER Manónak az 1918-i polgári forradalomról írt könyvét. Valamivel jobb volt a helyzet a munkásmozgalom történetével foglalkozó könyvek kiadása terén: a Népszava jelentette meg öt kis kötetben: Max BEER *A szocializmus és a társadalmi harcok története* c. munkáját, MIGRAY József *Az Internacionálizmus története* c. tanulmányát, RÉVÉSZ Mihály szociáldemokrata párt-történetét stb. Egy-egy kisebb életrajz készült — magyar szerzők munkájaként — az utópista szocialistákról s a nemzetközi munkásmozgalom kiemelkedő alakjairól: MARXRól, BEBELről, JAURÈSRól és másokról. Néhány magyar szociáldemokrata vezető (WELTNER Jakab, KUNFI Zsigmond, SOMOGYI Béla) életéről és tevékenységéről is megjelent egy-egy kisebb broszúra.

A társadalomtudományok közül a szociáldemokrata könyvkiadásban viszonylag fontos helyet foglalt el a közgazdaságtan. Az 1920-as évek végén megjelentetett a Népszava Könyvkereskedés egy összefoglaló gazdaságtörténetet, kiadta KAUTSKY jelentős művét: a *Marx gazdasági tanai*-t, s néhány más általános gazdaságelméleti íráson kívül számos — a szociáldemokrata álláspontot tükröző — iparral, mezőgazdasággal, kereskedelemmel foglalkozó brosúrákat jelentetett meg.

Az egyéb társadalomtudományi (irodalomtudomány, nevelés stb.) művek kiadását szinte teljesen elhanyagolta a szociáldemokrata párt. Az 1920-as években kiadott ugyan néhány jogi jellegű munkát (*Jogi tanácsadó füzetek* stb.), ezek azonban nem ideológiai célokat szolgáltak, hanem kizárólag gyakorlati használatra készültek.

Mint a szociáldemokrata párt egyik legnagyobb és legértékesebb könyvkiadói vállalkozásáról feltétlenül meg kell emlékeznünk a *Társadalmi Lexikon*-ról. Ez a lexikon a nemzetközi munkásmozgalom szempontjából is jelentős, mert — mint az 1929. évi pártvezetőségi jelentés írta — hasonló munka addig mindössze három volt az egész világon. A *Társadalmi Lexikon* szerkesztését a szociáldemokrata párt balszárnyához tartozó, akkor már kommunistává fejlődött MADZSAR József végezte, s a lexikon magában foglalt sok olyan ismeretet, melyet egy szocialista munkásnak a világról, a társadalomról és a munkásmozgalomról tudnia kellett.

Az ellenforradalmi korszak első egy-két évében politikai-agitációs kiadványokat a szociáldemokrata párt alig-alig tudott kiadni. Az ellenforradalmi erők elnyomása, terrorja következtében ebben az időszakban jóformán csak szépirodalmi és műszaki kiadványokat jelentetett meg a szociáldemokrata párt is. A rendszer megszilárdulása után, a „konszolidációra” irányuló törekvések éveiben nagyobb lehetőség nyílt az agitációs kiadványok megjelentetésére.

Az ellenforradalmi rendszer hatóságai azonban a politikai kiadványok megjelentetésére ügyeltek a legéberebben. A szociáldemokrata párt — mint legálisan működő szervezet — csak legális kiadványokat jelentetett meg, ezek pedig kereszttel kellett, hogy menjenek a cenzúra szűrőjén. De még így is sokszor előfordult, hogy egy-egy szociáldemokrata kiadványt megjelenése után kobozott el az ügyészség.

A Népszava kiadói politikáját — mint az egész hivatalos szociáldemokrata politikát — számtalanszor bírálta és támadta a szociáldemokrata párton belül tömörülő belső pártellenzék. Ennek irányításában kommunisták is részt vettek, akik megbeszéléseken, gyűléseken, sőt pártkongresszusokon is sokszor követelték, hogy a párt olyan agitációs füzeteket bocsásson ki, amelyek felrázzák, forradalmasítják a tömegeket. Ezek a követelések — a jobboldali vezetők túlsúlya következtében — csak kis mértékig valósulhattak meg.

1938 után a Népszava könyvkereskedés — mint könyvkiadó — megszűnt. Ettől az időszaktól kezdve valamennyi szociáldemokrata kiadvány a párt neve alatt jelent meg. Ez az időszak Magyarországon a totális fasizmus előretörésének és megerősödésének az időszaka, a munkásmozgalom válságának és visszatorzulásának a szakasza. Ezekben az években — amelyek már a fasiszta szovjet-ellenes háború éveit is magukba foglalják — a szociáldemokrata párt is jelentősen csökkenteni volt kénytelen kiadványai — elsősorban politikai kiadványai — számát. A fasiszta üldözés mind súlyosabbá vált, a párt anyagi helyzete is egyre rosszabbodott.

Ezekben az években a szociáldemokrata párt valamennyi folyóiratát betiltották — más antifasiszta folyóiratokkal együtt —, s a 40-es évek elején már csak a *Népszava* jelenhetett meg rendszeresen, ez is állandóan a cenzúrával küszködve. A betiltott pártlapok helyett a szociáldemokrata párt ekkor olyan kiadványokat jelentetett meg, amelyek — noha harcoss politikai művek voltak — nem viselték külsejükön, se címükben a párthoz tartozás bélyegét, s így sikeresebbek is lehettek a faszizmus elleni harcban. Ez volt az az időszak, amikor a szociáldemokrata párt is határozottabban fordult szembe a faszizmus-sal, bár az antifasiszta nemzeti egységfrontba csak a második világháború legvégén lépett be. Hozzá kell még tenni mindehhez, hogy a szociáldemokrata párt antifaszizmusa elsősorban németellenességet jelentett, s az antifaszizmus polgári vonalához állt közel.

A szociáldemokrata párt e politikáját tükrözik az 1938 után megjelenetett szociáldemokrata kiadványok is. Ebben az időszakban jelent meg egy kétkötetes munka *A társadalomtudomány és a munkásság* címmel, s számos történelmi művet adott ki a szociáldemokrata párt, amelyek a múltat idézték, de a jelennek szóltak. Így *Magyar politika és magyar szociális kérdések száz évvel ezelőtt* címmel jelent meg egy tanulmány a magyar történelem egyik legnagyobb forradalmi korszakáról. Egy másik megjelentetett mű TÁNCSICS Mihályt idézte címében is (*Táncsics Mihály és kora*), s egy harmadik KOSSUTH Lajost, a forradalom és a nemzeti függetlenségért vívott harc vezérért (*Kossuth demokráciája* c. kötet). Ebben az időszakban jelent meg a szociáldemokrata párt története is (BUCHINGER Manó és RÉVÉSZ Mihály munkájaként), s BARABÁS Tibornak egy tanulmány-kötete *Az európai szellem magyar úttörői* címmel. SZALMÁS Piroska megírta a kiváló Szalmás-kórus „krónikás-könyvét”, JORDÁKY Lajos pedig a francia szocializmus kiemelkedő alakjairól írt tanulmányt.

Különösen sok nehézséggel járt ebben az időszakban a politikai-agitációs broszúrák kiadása. A sok nehézség ellenére is számos hasznos — és sokszor harcoss — agitációs írást adott ki a szociáldemokrata párt. Állást foglaltak ezek a broszúrák a faji megkülönböztetés ellen (*Utazás a faji kérdés körül* stb.), hangot adtak a magyar parasztság évszázados követeléseinek (*Földet a magyar népnek és egyéb kiadványok*), s szembefordultak a mind inkább előretörő nyilas-mozgalommal (*Igazság a nyilasokról, A nyilasmozgalom álarc nélkül, Nem megyünk együtt! Válasz a nyilas demagógiára* stb.). A következetes magatartás, a bátor hangvétel tekintetében erősödést jelentett, hogy a szociáldemokrata párt broszúráinak írásába bekapcsolódtak kommunisták is (KÁLLAI Gyula és mások). Jelentős további kezdeményezése volt a szociáldemokrata pártnak, hogy a nemzetközi kérdések megismertetésére — egy-egy országról szóló — kiadvány-sorozatot indított el. Így láttak napvilágot antifasiszta jellegű broszúrák az Egyesült Államokról, Angliáról, Kínáról, Japánról, Indiáról és más országokról.

Az ellenforradalmi-fasiszta korszak legvégén a szociáldemokrata pártnak már nem volt semmi lehetősége kiadványok megjelentetésére. 1944. március 19-e — az ország német megszállása után — a szociáldemokrata párt további működését is betiltották.

Szépirodalmi kiadványok

A szociáldemokrata párt két világháború közötti kiadványainak másik jelentős része szépirodalmi jellegű munka volt. Ezeket a kiadványokat a Nép-

szava könyvkereskedés kiadói tevékenységének beszüntetéséig — 1938-ig — kivétel nélkül a könyvkereskedés adta ki.

A Népszava könyvkereskedésnek — mint kiadónak — a szépirodalmi könyvek kibocsátásával kettős célja volt. Egyrészt az a cél vezette, hogy a munkássággal és az egész magyar olvasóközönsséggel megismertesse a világirodalom haladó alkotásait, köztük magyarokét is. Másrészt e könyvek — különösen a klasszikusok műveinek — kibocsátásával megfelelő üzleti haszonra akart szert tenni, hogy ezáltal kifizetődővé válják a párt egyéb könyvkiadói vállalkozása.

Szépirodalmi könyveket a Népszava könyvkereskedés már az első világháború előtti években is kiadott. Ekkor jelentette meg a Népszava DIDEROT antiklerikális művét: *Az apácá-t*, VOLTAIRE két elbeszéléskötetét, s az akkori magyar munkáirodalom jelentősebb képviselői: VÁRNAI Zseni, FARKAS Antal, GYAGYOVSZKY Emil, BODROGI Zsigmond verseit.

A szépirodalmi jellegű kiadványok tömeges megjelentetését azonban csak a Tanácsköztársaság katonai veresége után kezdte meg a szociáldemokrata párt könyvkiadója. Ekkor mindenekelőtt azokat a műveket használta fel, amelyek még a Tanácsköztársaság idején kerültek nyomdába, de amelyeket a proletárdiktatúra már nem tudott forgalomba hozni. Ezeket a szépirodalmi kiadványokat — ANATOLE FRANCE: *Pártütő angyalok* c. regényét, TAJOVSKY szlovák író elbeszéléskötetét, RÉVÉSZ Béla, FARKAS Antal, KELETI Márton egy-egy kötetét — „A Népszava könyvkereskedés kiadása” feliratú címkékkel ragasztatta át, elfedve a régi, Tanácsköztársaság alatti kiadói jelzéseket. A proletárdiktatúra alatt kinyomtatott szépirodalmi művek más részéhez új címlapot készítettett a NÉPSZAVA, s így hozta forgalomba e könyveket.

Az 1920-as évek elején és közepén tömegesen jelentetett meg a könyvkereskedés külföldi szépirodalmi műveket. Ezekben az években — különösen a 20-as évek elején — az ellenforradalmi elnyomás miatt — mint említettük — politikai-ideológiai jellegű kiadványokat alig-alig tudott megjelentetni a szociáldemokrata párt, a szépirodalmi könyvek nagymértékű kiadására részben éppen ezért kerülhetett sor.

A külföldi szépirodalmi művek közül a klasszikus írók munkáinak megjelentetése jellemezte a Népszava kiadói tevékenységét. Az 1920-as évek elején és közepén jelent meg VOLTAIRE: *Zadig* c. regénye és egy elbeszélés-kötete, VICTOR HUGO két regénye: *A nevető ember* (ez két kiadásban is) és *A tenger munkásai*. BALZAC két kisebb műve mellett igen sok ZOLA-regényt adott ki a Népszava (*A patkányfogó-t*, *A pénz-t*, *Az emberi bestia-t*, *Az összeomlás-t*, a *Három város-t*, az *Igazság-ot*, a *Naná-t* és más műveket), s a legtöbb ZOLA-regény két kiadásban is napvilágot látott. A Népszava adta ki MAUPASSANT két elbeszélés-kötetét és ANATOLE FRANCE *Pártütő angyalok* c. regényét, valamint egy elbeszélés-kötetét.

Több orosz klasszikust is megjelentetett a könyvkereskedés: GOGOLY és TURGENYEV egy-egy művét, CSEHOV valamennyi elbeszélését (ez különösen jelentős vállalkozás volt) s TOLSZTOJ egy elbeszéléskötetét. Az újabb haladó irodalom alkotásai közül a könyvkereskedés adta ki JACK LONDON több művét (*A hitehagyott*, *A méhek dala*, *A vaspata*, az *Ádám előtt*, *Az alaszakai Diana*, *Az ősök istene* c. regényeket), H. G. WELLS két regényét, GALSWORTHY egy művét, az akkor még haladó Knut HAMSUN több munkáját (*Éhség*, *Őszi csillagok*, *Új föld*) s a kapitalizmust leleplező amerikai író, UPTON SINCLAIR több regényét (*Az özönvíz után*, *Az ács fiának hívnak* és a *Kutató Sámuel* c.

regényeket). A Népszava adta ki a kiváló haladó amerikai írónak DREISER-nek a fő művét, az *Amerikai tragédiá*-t. S a könyvkereskedés jelentette meg GORKIJ-nak két forradalmi regényét: *A besugó*-t és a *Gyónás*-t s az ugyancsak kommunista ANDERSEN-NEXÓ két kötetét: *A Frank-család* c. regényt és *A muzikális malac* c. elbeszélés-kötetet.

Mindezt figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy a Népszava könyvkereskedés valóban sok értékes, haladó szépirodalmi alkotást juttatott el a munkásosztály és más dolgozó rétegek kezébe. A mérleg negatív oldalát terhelik azok a Népszava-könyvek, amelyek jelentéktelen és jellegtelen írók tolla alól kerültek ki, valamint azok az alkotások, amelyeket a szocializmussal szembenálló szerzők írtak, s amelyeket mégis megjelentetett a szociáldemokrata párt könyvkiadója. Ez utóbbi szerzők sorában említendő az angol imperializmus házi írója: KIPLING, az orosz emigráns Leonid ANDREJEV, ALDANOV és többen mások.

Az 1930-as évek elejétől a külföldi szépirodalmi művek kiadását teljesen beszüntette a szociáldemokrata párt. Előbb a gazdasági válság, később a fasizmus előretörése és ezzel kapcsolatosan az alapvetőbb kérdések előtérbenyomulása s a párt anyagi helyzetének nehezedeése akadályozta a szépirodalmi művek kiadását. Ezekben az években már csak néhány magyar szerző szépirodalmi műve jelent meg a párt, illetőleg a Népszava kiadásában.

A magyar irodalom lényegesen mostohábban kezelt pártfogoltja volt a szociáldemokrata pártnak, mint a világirodalom. A klasszikus magyar irodalom alkotásainak megjelentetésére a szociáldemokrata párt egyáltalán nem fordított gondot (igaz, hogy ezeket viszonylag nagyszámban jelentették meg a különféle polgári kiadók), de a haladó magyar kortárs-irodalom alkotásait sem karolta fel.

Az 1920-as évek elején a magyar irodalom kiadása terén még viszonylag kedvezőbb volt a helyzet. Ekkor jelentette meg a Népszava BRÓDY Sándor, NAGY Lajos és RÉVÉSZ Béla egy-egy elbeszélés-kötetét, KÁRPÁTI Aurél egy kisregényét s az akkor még realista ábrázolásra törekvő FÖLDI Mihály egy kötetét. Ezekben az években a haladó magyar irodalom viszonylagos pártfogása mellett súlyt helyezett a szociáldemokrata párt az akkori magyar szocialista irodalom támogatására is: kiadta VÁRNAI Zseni, FARKAS Antal, BODROGI Zsigmond, KELETI Márton, a mártírhalált halt BACSÓ Béla és mások műveit.

Az 1920-as évek közepétől azonban a magyar szépirodalmi kiadványok megjelentetése abbamaradt. Ettől kezdve már nemcsak a haladó, antifasiszta irodalom támogatására nem áldozott a szociáldemokrata párt, hanem a szocialista irodalom támogatására sem. Az pedig szinte természetesnek tűnt, hogy a szociáldemokrata párt nem segítette a kommunista írókat, JÓZSEF Attilát és másokat. A párt írói elszigetelődtek az irodalmi élet egészétől, más haladó, antifasiszta író csoportoktól, és a korabeli szociáldemokrata irodalom — sok esetben — a dilettantizmus színvonalát is alig-alig haladta meg.

Az 1920-as évek közepének legjelentősebb szociáldemokrata szépirodalmi kiadványáról kell még röviden megemlékezni. 1926-ban jelent meg a *Harcos énekek* c. kötet, amelyet SZAKASITS Árpád szerkesztett. Ez a kötet a két világháború között az első — és az utolsó — kísérlet volt a magyar haladó és forradalmi vers-irodalom összegyűjtésére. A kötetben egyes haladó és forradalmi külföldi költők (HEINE, Walt WHITMAN és mások) versein kívül megtalálhatók

voltak ADY legszebb, legharcosabb versei (*Magyar jakobinus dala, Csák Máté földjén* stb.), több költeménnyel jelentkezett a kötetben a pályakezdő JÓZSEF Attila (köztük a *Tüntetés* c. verssel), s megtalálható volt JUHÁSZ Gyulának, BABITS Mihálynak, KAFFKA Margitnak, SZABÓ Lőrincnek több, a munkásosztály álláspontját tükröző verse. Tartalmazta a kötet a korabeli szocialista irodalom legjelentősebb képviselőinek (KASSÁK Lajosnak, VÁRNAI Zseninek és másoknak) a költeményeit is.

Az 1920-as évek végén, az 1930-as évek elején magyar szépirodalmi művet már szinte egyáltalán nem adott ki a Népszava könyvkereskedés. Ezekben az években mindössze három magyar mű jelent meg: BARABÁS Gyula regénye, FARKAS Antal komédiája és VÁRNAI Zseni verseskötete. Népszava-kiadásban az utolsó magyar szépirodalmi kiadvány 1937-ben jelent meg: FARKAS Antal *Hulló csillagok* c. regénye.

1938-tól, amikor a Népszava könyvkereskedés beszüntette kiadói tevékenységét, a további néhány magyar szerzőtől származó szociáldemokrata kiadvány a párt neve alatt jelent meg. A totális fasizmus előretörésének az éveiben, a második világháború idején három antológia-jellegű kiadványt bocsátott ki a párt, ezek a betiltott szociáldemokrata folyóiratok helyett jelentek meg. Kettő közülük *A munkás könyve*, a harmadik *Munkáskultúra* címmel került az olvasók kezébe. Ezek a kötetek a fasizmus elleni harc, a nemzeti függetlenség védelmének legnehezebb éveiben CSOKONAI, KÖLCSEY és VÖRÖSMARTY—PETŐFI, ADY és JÓZSEF Attila verseit idézték, s haladó és forradalmi irodalmi örökségünk csatasorba állításán túl felsorakoztatták az élő antifasiszta és szocialista írókat is: KASSÁK Lajost, BENJÁMIN Lászlót, FODOR Józsefet, KOVAI Lőrincet, FÖLDEÁK Jánost, KESZTHELYI Zoltánt és másokat. További magyar szépirodalmi kiadványként 1941-ben KOVAI Lőrincnek forradalmárokról és forradalmakról szóló történelmi miniatűrjeit adta ki a szociáldemokrata párt, s egy évvel később JÓZSEF Attila néhány versét BARABÁS Tibor hosszabb előszavával.

Mindez azt mutatja, hogy a szociáldemokrata párt ezekben az években már következetesebben szembefordult a fasizmussal, s — a kommunisták és a baloldali szociáldemokrata tömegek nyomására — nagyobb mértékben kapcsolódott be a kommunista párt-vezette antifasiszta nemzeti egységfront harcaiba.

A felsorolt szépirodalmi műveken kívül néhány ifjúsági és gyermekkönyvet is kiadott a szociáldemokrata párt, illetőleg a Népszava könyvkereskedés. E könyvek 1919 és 1923 között jelentek meg. Többségüket azzal a törekvéssel bocsátották ki, hogy az uralkodó osztályok szemléletét tükröző ifjúsági olvasmányok helyett a valóságot ábrázoló könyvek kerüljenek a munkásgyermek kezébe. E kötetek szerzői általában nő-írók voltak (VÁRNAI Zseni, BEKE Margit, NAGY Teréz és mások). Külön megemlítendő, hogy 1923-ban a világ népeinek mesekincséből jelent meg egy válogatás a Népszava kiadónál.

Műszaki és természettudományi kiadványok

A szociáldemokrata párt kiadója: a Népszava könyvkereskedés a két világháború közötti időszakban rendszeresen megjelentetett műszaki könyveket is. Különösen az 1920-as évek elején adott ki igen sok ilyen könyvet. Nagyobb arányú megjelentetésük indító oka az volt, hogy a technika nagymértékű fejlődése következtében a munkásoknak egyre nagyobb szükségük

volt magasabb fokú szaktudásra, s a nagyobb tudású szakembereket a tőkés üzemtulajdonosok is szívesebben alkalmazták. A szociáldemokrata párt tehát jól használható, a gyakorlati szempontoknak megfelelő műszaki könyvek kibocsátásával is segíteni akarta az üzemek munkásait.

A Népszava könyvkereskedés műszaki kiadványai nagy része *Műszaki Könyvtár* (később: *Népszava Műszaki Könyvei*) sorozatcím alatt jelentek meg. E könyvek részint a matematika egyes alapvető elméleti kérdéseivel foglalkoztak (*Algebra, Trigonometria, Hatványok és gyökök* stb. c. kiadványok), részint gyakorlati számolási problémákban nyújtottak segítséget (*Lőerőszámítás, A súlyszámítás tankönyve* stb. c. művek). Más műszaki könyvek az egyes szakmák dolgozóinak kívántak támogatást nyújtani. Így látott napvilágot a Népszava kiadásában *A vas- és acélöntő, A szabómesterség tankönyve, Mázolók és szobafestők gyakorlati kézikönyve, Építők zsebkönyve, Az ács* stb. c. munkák. Voltak olyan műszaki könyvek, amelyek az egyes gépek és gépalkatrészek leírásával és működésével foglalkoztak (*Az autó, A rádió, A Diesel-gépek szerkezete, A szivógázmotorok szerkezete és kezelése, Az osztófej* stb.). Más kiadványok munkafolyamatokról, a munka gyakorlati végzésének kérdéseiről szóltak (*A hegesztés kézikönyve, Csavarmenetvágás, Kőszőrülés, fúrás és marás az esztergárcsón* stb.).

Az 1930-as évek elején a Népszava könyvkereskedés a műszaki könyvek kiadását beszüntette. Ettől kezdve a szociáldemokrata párt könyvkiadói tevékenységében arra törekedett, hogy elsősorban ideológiai-politikai kiadványokat jelentessen meg.

A szociáldemokrata párt a műszaki jellegű kiadványok mellett — jóllehet sokkal kisebb számban — természettudományi műveket is megjelentetett. Ezek a kiadványok — legalább részben — pótolni kívánták azt a hiányt amely az ellenforradalmi rendszer iskolapolitikája és egész népművelési politikája következtében a dolgozó tömegek műveltségében keletkezett. A rendszer ugyanis arra törekedett, hogy a világ és az élet valóságos kérdéseit elleplezze, s a konzervativizmust, a vallásos ideológiát védelmezve elhanyagolta, háttérbe szorította a természettudományos nevelést.

A munkásmozgalomban a természettudományos nevelés mindig nagy szerepet kapott. A dolgozó rétegek felvilágosítására és nevelésére már az első világháború előtt is több természettudományi művet adott ki a szociáldemokrata párt, illetőleg a Népszava könyvkereskedés, s a pártnak ez a tevékenysége folytatódott az első világháború utáni években is. Sorra jelentek meg ilyen című kiadványok: *A természettudomány és a technika múltjától, Az okkultizmus természettudományi magyarázata, A föld és az élet születése, Az emberi szervezet csodái* stb. A természettudományi nevelés szempontjából különösen jelentős kiadványok láttak napvilágot az 1940-es évek elején, amikor pl. a betiltott szociáldemokrata folyóiratok helyett jelentek meg ilyen című kiadványok: *A természet titkai, Az élet csodái, A modern vegyészet csodaműhelyében*. Ezek a művek — ha nem is hiba nélkül — a dialektikus materializmus szempontjából igyekeztek megmagyarázni a világ és az élet jelenségeit. Különösen nagy fontosságot tulajdonított a szociáldemokrata párt a darwinizmus megismertetésének, amely a vallásos ideológia elleni harcban az egyik fő támaszték volt.

A természettudományi művek mellett néhány orvosi-egészségügyi felvilágosító kiadványt is megjelentetett a szociáldemokrata párt. Így megjelent egy-egy kiadvány a helyes táplálkozásról, a tuberkulózisról, a fertőző nemi

betegségekről s a születésszabályozásról, tehát lényegében olyan kérdésekről, amelyek a munkástömegek életét közvetlen közelről érintették.

A szociáldemokrata párt természettudományos-egészségügyi felvilágosító munkája azonban kevés volt ahhoz, hogy a néptömegek világnézeti elmaradottsága és rossz egészségügyi helyzete jelentősebb mértékben javuljon. Sokkal nagyobb anyagi lehetőségekre és határozottabb törekvésekre lett volna szükség a természettudományos-egészségügyi propaganda területén is.

Az előzőekben említett kiadványokon kívül a szociáldemokrata párt, illetőleg a Népszava könyvkereskedés számos más olyan kiadványt is megjelentetett, amelyeket nem sorolhatunk az előbbi csoportok egyikébe sem. E kiadványok sorában mindenekelőtt a különféle naptárakat említjük meg. 1943-ig a párt évről évre megjelentette a *Népszava-naptárakat*, amelyek politikai, gazdasági és kulturális jellegű cikkeket, továbbá verseket és elbeszéléseket, valamint különféle adattárakat és tájékoztatókat tartalmaztak. Lényegében hasonló tartalommal és hasonló céllal jelentek meg az 1920-as években a *Munkások Zsebnaptára*-i s a különféle szakmák dolgozóinak (vas- és fémmunkások, famunkások, bányamunkások stb.) zsebnaptárai. A szakmai zsebnaptárak kiadása az 1920-as évek közepén — elsősorban nyilván anyagi okokból — megszűnt.

Különféle segédkönyveket is kiadott a szociáldemokrata párt, illetőleg a Népszava könyvkereskedés. Így idegen szavak szótárát, esperantó nyelvtant, „szónoklattant” „a szónoki beszéd előkészítésének és előadásának ismertetésére” és néhány házigazdasági és mezőgazdasági szakkönyvet is (*A háziinyultenyésztés abécéje*, *Dohánytermesztés*, *A korai burgonya tenyésztése* stb.)

* * *

Összefoglalva az elmondottakat, megállapíthatjuk: a két világháború közötti szociáldemokrata könyvkiadás a párt irányvonalát követte. Ez nem is lehetett másképp. Erejét a párt 1904-től kezdve a parlamenti választójog kiharcolására, majd az ellenforradalmi korszakban a szerzett parlamenti pozíciók fenntartására fordította, és nem készítette fel a munkásosztályt a nagy forradalmi feladatokra. Szembetűnően jelentkezett ez a marxizmus klasszikusai népszerűsítésének elhanyagolásában. Mindezek ellenére a szociáldemokrata könyvkiadás nem lebecsülendő eredményeket mutathatott fel a munkásság osztálytudatos nevelése, szakmai tudásának emelése terén, az antifasiszta küzdelemben, és segítette a munkásosztályt materialista világkép kialakításában. Ilyen megszorításokkal élve: a szociáldemokrata könyvkiadás haladó hagyományainkat is gyarapította.

JÁNOS SZILÁGYI: SOZIALDEMOKRATISCHER VERLAG IN UNGARN
ZWISCHEN DEN ZWEI WELTKRIEGEN

Zwischen den zwei Weltkriegen diente der sozialdemokratische Verlag den politischen Richtlinien der Partei. Demzufolge war der Großteil der sozialdemokratischen Ausgaben reformistischen Charakters, jedoch verlegte die Partei auch solche Bücher und Brochüren, die die Grundgedanken des Marxismus bekannt gaben, dem Kampf gegen den Faschismus und der Hebung des Bildungsniveaus der Massen dienten.

Der Verlag der sozialdemokratischen Partei war die Verlagsbuchhandlung *Népszava*, viele Publikationen erschienen jedoch unter dem Namen der Partei, besonders nach 1938, als die Verlagsbuchhandlung *Népszava* ihre Verlagstätigkeit einstellte.

Die meisten sozialdemokratischen Ausgaben hatten einen politischen und sozialwissenschaftlichen Charakter, sie dienten im Allgemeinen der reformistischen Politik und Ideologie der Partei. Im Verlag der *Népszava* erschienen jedoch einige revolutionäre und politisch-sozialwissenschaftlich wertvolle Werke, unter anderen von MARX, ENGELS, BEBEL, MEHRING und sonstigen Führern der Arbeitsbewegung. Erwähnenswert ist, daß die *Népszava* das damals als fortschrittlichst geltende ungarische sozialwissenschaftliche Lexikon: das *Gesellschaftslexikon* ausgab.

Nach 1938 erschienen verschiedene politische und sozialwissenschaftliche Werke, welche den Kampf gegen den Faschismus erhöht unterstützten.

Einen anderen gewichtigen Teil der Ausgaben der Sozialdemokratischen Partei bildeten die Werke belletristischen Charakters. Es waren hauptsächlich Werke fortschrittlicher, kritisch-realistischer Autoren des Auslands (VICTOR HUGO, ZOLA, TSCHECHEW, JACK LONDON, DREISER, UPTON SINCLAIR etc.). Es erschienen hingegen hier wenig belletristische Werke revolutionärer Anschauung und die Partei vernachlässigte die Ausgabe der fortschrittlichen und revolutionären Werke der ungarischen Literatur.

Viele technische Bücher erschienen im Verlag der *Népszava*, besonders in den ersten Nachkriegsjahren. Hiemit förderte der Verlag in hohem Maße die technischen Kenntnisse der Arbeiterklasse. Die Sozialdemokratische Partei hat auch einige naturwissenschaftliche Werke publiziert, um die in der Arbeiterbewegung im Vordergrund stehende naturwissenschaftliche Erziehung zu unterstützen, und der Bekämpfung der idealistisch-religiösen Anschauungen zu verhelfen.

Von den verschiedenen sozialdemokratischen Ausgaben müssen noch die Arbeiterkalender und übrigen Handbücher erwähnt werden, welche gleichfalls die Erziehung und Bildung der Arbeiterklasse bezweckten.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Vita a könyv margóján. 1946-ban a kezembe került TELEGDI Miklós *Felelet*-ének (Nagyszombat, 1580. RMK I. 177.) egy eddig ismeretlen példánya. Az egykorú pergamentkötéssel borított könyv magángyűjteményben volt, s azóta nyoma veszett. Kár érette, mert a benne található nagyszámú s érdekes bejegyzés a BORNEMISZA *Fejtegetés* című munkája ellen írt vitairatnak ezt a példányát könyvtörténeti és irodalomtörténeti szempontból egyaránt értékessé tette. Ezek a közel egykorú bejegyzések nemcsak arról tanúskodnak, hogy milyen nagy érdeklődést váltott ki BORNEMISZA és TELEGDI vitája, hanem az olvasók aktivitásáról, a vitába való bekapcsolódásáról is.

A kötés belső lapjain, a két előszólevélen, a címlapon, valamint a 96. és 97. lapon a könyv XVI., XVII., sőt XVIII. századi tulajdonosainak a nevét találjuk bejegyezve. Ezek alapján a könyv történetére vonatkozólag az alábbiakat állapíthatjuk meg: KUTY Jakab, a késmárki vár kulcstartója, RUSNAK Mihály, CSOBAY Mihály és KASSAY István voltak a kötet tulajdonosai a XVI. században. A könyv 1604-ben a katolikus KOVÁCSY Pál birtokában volt, 1625. január 29-én BUDAY Gergely vásáron szerezte meg, végül 1706-ban a „Csemben lakozó Botka Matias” volt a tulajdonos. Ezekén kívül a 2. előszólevél b lapján még egy RATKAY nevet is olvashatunk. Talán ez is valamelyik tulajdonosra vagy olvasóra vonatkozik.

Az említett személyek közül csak KOVÁCSY Pál érdemel különösebb figyelmet. Katolikus voltát az bizonyítja, hogy több helyen BORNEMISZÁT gúnyoló megjegyzéseket írt az egyes lapokra. Ezeknek az éretlensége viszont arra enged következtetni, hogy gyermekkorában volt a kezében a könyv, amit az is valószínűvé tesz, hogy írása nem kiforrott, betűtípusait állandóan változtatta, utánozta a korábbi bejegyzők írását, és az előtét leveleken minden lehető helyet összefirkált. BORNEMISZA nevét pl. több helyen BORJUNEMISSA alakra torzította (Címl., 2b sztlap., 20., 96., 163. és 207. l.), másutt a *sert nem issa* (68. l.), majd a *vizet nem issa* (115. l.) alakokat találjuk. A 11. lapon a nyomtatásban a margón, mint a mellette levő szövegrész summája ez áll: „Bornemiszanac szokása a szitkozódás.” KOVÁCSY folytatólag odaírta még: „Mint latornak” és így tovább.

A könyv legfőbb érdekességét azonban az egyik protestáns olvasó hosszú bejegyzései alkotják, amelyekben valóságos hitvitát folytat a könyv szerzőjével, TELEGDI-vel. Az ismeretlen hitvitázó figyelmét a jó cselekedetokról szóló katolikus tanításra irányította. Ez nem véletlen, mert hiszen a semptei prédikátor és katolikus ellenfele közötti vitának éppen ez a probléma alkotta a gerincét. BORNEMISZA Péter *Fejtegetés* c. elveszett munkájának (Sempte? 1577. RMK I. 139.) a megjelenésére ui. TELEGDI *Postillája* I. részének (Bécs, 1577. RMK I. 122) az a prédikációja adott alkalmat, amelyben a Septuagesima vasárnapjára szóló evangéliumot magyarázza, ahol TELEGDI a szőlőmunkásokról szóló példázat alapján a jó cselekedetek tanát fejtette ki. BORNEMISZA *Fejtegetés*-e első sorban ezt igyekezett megcáfolni. Ezért TELEGDI is *Felelet*-ének túl-

nyomó részét (41—163. l.) ennek a kérdésnek szentelte. Munkája többi részében BORNEMISZA egyéb tanításai ellen hadakozik, illetőleg a személyére vonatkozó vádakát utasítja vissza. A vele vitába szálló olvasó viszont kizárólag könyve törzsanyagával, a Septuagesima vasárnapi evangélium magyarázatával szállt vitába. Első megjegyzése a 41., az utolsó pedig a 161. lapon található.

Sajnos, nem sikerült megállapítanom, hogy ki volt ez a képzett evangélikus teológus, aki BORNEMISZA, illetőleg a protestáns hittételek védelmére kelt az egyes lapok margóin. Ennek a kéznek az írása ui. nem kapcsolható egyik, nevét is eláruló tulajdonosnak az írásához sem. A helyesírás és az írástechnika azonban arra mutat, hogy ez az írás is XVI. századi. Természetesen az sincs kizárva, hogy a vitatkozó azonos valamelyik említett XVI. századi tulajdonossal, mert ezek nevük bejegyzéséhez általában gondosabb, kaligrafikus betűket használtak, de az is lehet, hogy a kötés külső lapján észrevehető teljesen elmosódott írás tudott volna fényt deríteni az ismeretlennek ki-létére. Nevét tehát egyelőre nem tudjuk, de jegyzeteiből megismerhetünk egy művelt és a könyvvel eleven kapcsolatban élő XVI. századi olvasót.

Tudjuk róla, hogy evangélikus volt, mert a 62. lapon levő egyik bejegyzésében az ember szabad akaratának elvét vallja, a 64. lapon pedig GEORGIUS MAIORT, az ismert evangélikus teológust „mi közülünk” valónak tartja. Teológiai képzettsége lépten-nyomon szembetűnő. Állításait pontos utalásokkal, szentírási helyek idézésével támasztja alá. A 153. lapon pl. hosszú sor bibliai helyet jelöl meg arra vonatkozólag, hogy az örök élet nem a jó cselekedetek jutalma.

Jegyzetei alapján megállapíthatjuk, hogy nemcsak képzett teológus, hanem gyakorlott vitázó is volt. TELEGDI megállapításait találóan és biztos logikával támadja, alkalmazva a gúny fegyverét is. Néha csak egy odavetett megjegyzéssel nyilvánítja ellenkező felfogását, mint pl. a 121. lapon „ladde hogy benne maracz” mondattal, jelezve, hogy TELEGDI nem tudta álláspontját kétséget kizáróan bizonyítani. Többnyire azonban részletesebben felel a pécsi püspök tételeire. Ilyenkor egy-egy hatásos mondatkezdettel vezeti be érvelését: „Nem ugy, hanem igy . . .” (42. l.) „ladd e hol czavargas . . .” (43. l.), „Nem hiszem te se hid . . .” (45. l.): „Stilusa olyan, mintha élőszóval vitatkozna. Látszik, hogy a közvetlen élmény hatása alatt, olvasás közben írta megjegyzéseit.

Amint előrehaladt a könyv olvasásában, egyre jobban belemelegedett a vitaközösbe. Kezd szenvedélyes lenni, és már nemcsak néhány soros megjegyzéseket fűz TELEGDI egyes kijelentéseihez, hanem hosszú fejtegetéseket, amelyek néha több lap margóján át folytatódnak. Így pl. a Máté evangéliomának 19. részéből ismert gazdag ifjú esete különösen bő vitára adott alkalmat. Olvasónk TELEGDI magyarázatával nem volt megelégedve, különösen a *kövess engem* szavak értelmezését kifogásolta. „Hejaban czavargas — írja — mert mindenüt megh akacz köves engemet rozslud erted ez ket sot; mert nem czak az az követis az ki utanna megyen, mint Judasis követe feyverekel es botokal midön el arula . . .” (58. l.). Szerinte TELEGDI KRISZTUS *követés*-ét betű szerint értelmezi, és a törvényt is így akarja betölteni: „szip kisz be töltis ha czak pharizeusi kippen külső modon akargyatok be tölteny . . .” (59. l.).

A 63. lapon levő bejegyzésében már az igazi hitvitázó stílust érezzük. Felismerhető BORNEMISZA és TELEGDI vitastílusának a hatása. Az említett lapon az utolsó bekezdés elején TELEGDI, BORNEMISZÁHOZ intézve szavait, ezt írja: „meg adom a Christusnak tisztességet iobban te naladnal”. Ezzel egy magasságban kezdődik az ismeretlen vitatkozó válasza: „Megh adod az Christusnak tistesigit, czak hogy ki rekested annak erdemit Ugy adod mint Ananias az Peternek az pinzt alnok roka, megh vallod hogy az Christus adot neked testet lölköt okosagot es elmit; Megh vallod hogy azok altal vagy azokal az mit magatul vigre nem viselhetnel, megh azokat is. benned segit: nem czak segiti de megh Sz lelkinke általa mit kellesik czelekedned arrajs ogtat tanit és vezirel, de mivel

ezek az üjnyen való jo voltabal vannak, ezért ezekert való üdvösigin csak Isten ajandika, de hol van itt az Jesus Christus kinsenvedisinek es halalanok erdeme mellyel egyedül akar az Isten minden embereket idvöziteni, Igyen akarnad am te az tudatlan együgyü embereket el amitani.”

Ugyanezen a lapon BORNEMISZÁT is megvédi, amiből következik, hogy ismerte a *Fejtegetést* is: „De nem igaz így s nemis mondgya ezt Hogy azért varnank az örök-iletett vagy azért adatnik hanem azzal az hitnek gyümölczivel mutatnak megh igaz kerestinsigünket az embereknek.”

Több esetben helyreigazította TELEGDI idézeteit, illetőleg utalásait. Például mikor TELEGDI, Máté 16. részére hivatkozva, írja: „Christus mondása ez, hogy be akarsz az örök életre mennyi tarch meg a parancholatokat . . .” a figyelmes olvasó fölényesen tréfálkodikva javította ki a téves utalást: „De nincz ez az kit te mondas Sz Matth 16 hanem ala fordicz az hatnak az hegyt es meg talalod az 19 caputban” (146. l.).

Az ehhez hasonló apró csipkelődések igen sűrűn előfordulnak az ismeretlen protestáns jegyzeteiben. Nem egy ilyen megjegyzése igen ötletes. Az 57. lapon TELEGDI BORNEMISZA egyik állítását idézve ezt mondja: „Rövideden felelec.” A lap szélén a polemizáló olvasó megjegyzése itt sem maradt el: „De evel az te feleletedel úgy jars miattam mint az oroslanyal az Beka akarvan az oroslany latny miczoda nagy allat ligen az beka. viletlen el tipra”. Mintha arra számított volna TELEGDI glosszázója, hogy a nyilvánosságnak ír.

A könyv és az olvasó eleven kapcsolatára jellemző az is, hogy megjegyzései nem egymástól elszigeteltek. TELEGDI hosszan kifejti, hogy az örök élet a jó cselekedetek jutalma, amire a vitázó protestáns részletesen megfelel a 125. lapon. Mikor azonban TELEGDI négy lappal később ugyanerre a kérdésre visszatér, nem fejti ki újra álláspontját, hanem csak ennyit vet papírra: „Megh mondottam folio 125 három kippen vetethetik az örök élet.”

Másutt pedig úgy lép fel, mintha TELEGDI már az ő állításaival szállna szembe, mintha nem is BORNEMISZA, hanem ő ellene irányulnának Telegdi higgadt, de annál határozottabb támadásai. Egy helyen pl. ezt olvashatjuk a margón: „tagadom nemis tagattam hogy jot nem köllene czelekedni nem mondottam en azt”. (85. l.) Szinte azt hihetnők, hogy maga BORNEMISZA volt a könyv jegyzetelője. A semptei prédikátor kézírása azonban meglehetősen elüt a könyvünkben található jegyzetek írásától.

De ha nem is BORNEMISZÁTól származnak ezek a sorok, biztos, hogy szerzőjük méltó arra, hogy BORNEMISZA szövetségese legyen. Igyekszik világosan és szabatosan írni. Ezért néhol utólag kijavítja, átfoglalmazza megjegyzéseit. Megnehezítette a helyzetét az, hogy a sorok közt és a lapszéleken csak kevés hely állt rendelkezésére. Ő maga is panaszkodott e miatt: a 153. lapon egyik fejtegetését hirtelen abba hagyta ezzel a mondattal: „De kiczin az Margo hozza hogy mind ide irhatnam.”

A margó bizony nem elégséges egy könyv tételeinek a megcáfolására, de a margóra írt megjegyzések könnyen képezhetik egy új vitairat magvát, kiindulópontját. A BORNEMISZÁT védő, erősítő, TELEGDIVEL hadakozó ismeretlen polemikus olvasó is könnyen tovább fejleszthette volna a margóra írt glosszáit és fejtegetéseit külön könyvvé. Nem tudjuk, megtette-e? TELEGDI könyvére írott protestáns viszonzásról ez ideig nem tudunk. Arra azonban van adatunk, hogy a vitairatok néha ilyen vagy hasonló módon születtek. CSANÁDI PÁL, a kolozsvári unitárius iskola tudós rektora, majd az unitáriusok püspöke vall erről *Pöröly* című kéziratban maradt vitairatának az olvasóhoz intézett előszavában. 1617-ben írt munkáját VÁRI SZÁRNYAS (Alatus) János kolozsvári református prédikátor ellen írta, s az előszóban így számol be könyve íratásának előzményeiről: „Az 1615. esztendőnek a végében a Nagyságos Bethlen István kívánságára rtam volt egy rövid és summas magyarázatot, a Sz. Máté 28.-iki részben való igék felől,

«Kereszteljetez Atyának, Fiunak, Szentléleknek nevében», Mely írásom akadott volt Szárnyas János kezében és egy elsőben az el olvasván meg jegyezgette imitt amott számvető kotákkal a leveleknek márgóit, széljeit, elkezdvén az egyen és negyven ötig menvén, a felett középsben együtt csak azt írta írásomra, hogy Mentiris Asine. És e volt első felelete írásomra. Minthogy pedig betsületes városbéli atyámfiától, kik önön szájából hallották bizonyosan megérttem, hogy derekasb és rosszabb választ akart tenni írásomra, ez alatt mégis nem hivalkodtam hanem az első két Deák szóval való feleletre én is deákul megmutattam, hogy nem úgy vagyok a dolog, amint felőlem írta, tudni illik megmutogattam, hogy sem hazug nem vagyok és abban is amit irtam nem hazudok, sem pedig Szamár nem vagyok.” (Lásd a marosvásárhelyi Bolyai Könyvtár 204. sz. kéziratában.) Ime, még kéziratban levő műveknél is szerepe és következménye lehetett a margón való véleménynyilvánításnak! Mennyivel inkább biztosíthattak teret a viták számára a nyomtatott könyvek margói.

KLANICZAY TIBOR

Ábrahámfi Miklós verse egy ismeretlen Hungaricumban. Csehszlovákiában végzett kutatásaim közben dr. JÁN MARTÍNEK, a Csehszlovák Tudományos Akadémia görög-latin kabinetjének munkatársa, felhívta figyelmemet egy általa talált, 1595-ben Wolfgang MEISSNER nyomdájában készült, magyar vonatkozású wittenbergi nyomtatványra. A jelenleg Mělník város (ČSSR) levéltárában őrzött, minden valószínűség szerint ismeretlen RMK hungaricum, egy „Docti” feliratú, feldolgozatlan gyűjteményben található jelzet nélkül.¹

A kiadvány, kétségtelen könyvészeti értékén kívül, érdekes abból a szempontból is, hogy ÁBRAHÁMFFI Miklósnak egy eddig ismeretlen versét tartalmazza, a következő címmel: *Propempticon in discessum pietate, eruditione reliquisque virtutum dotibus praestantissimi viri domini Georgii Schmidelii Brisnensis Pannonii, post felicem studiorum suorum decursum ex inclita Witebergensium academia in patriam migrantis scriptum amoris et observantiae ergo anno 1595. Septembr. 28. a Nicolao Abrahamffi Veterisoliensi Pannonio.*

Zólyomi ÁBRAHÁMFFI Miklós életéről csak töredékes adataink vannak, ami annál inkább sajnálatos, mert a külföldet járt magyar deák típusának megtestesítője mellett egyre inkább a *versírót* is látnunk kell benne. A szórványosan fennmaradt életrajzi adatokból csak annyi derül ki, hogy hasonlóan többedmagához, valamely protestáns főúr pártfogása következtében ő maga is eljutott a wittenbergi egyetemre. A bejegyzések szerint 1595. szeptember 1-én bukkan fel neve első ízben,² majd ugyanez évben HROCHOTSKY Ábrahám Izsák tiszteletére kiadott kis füzetkében szerepel üdvözlő versével.³ Az utolsó biztos adat, amit róla tudunk az, hogy barátai 1597-ben búcsúztatták hazaindulása alkalmából.⁴

¹ A fotokópia elkészíttetését és megküldését is dr. JÁN MARTÍNEK szívességének köszönhetem.

² BARTHOLOMAEIDES, Jóhannes Ladislaus: *Memoriae Ungarorum*. Pesthini, 1817. 98. l.

³ *Εἰρημίου* Amicorum Amicae etc. A3b—A4a. RMK III. 865. A most előkerült *Propempticon*ban búcsúztatott Georgius SCHMIDELIUS itt ÁBRAHÁMFFIVAL együtt a *versírők* között szerepel.

⁴ *Εἰρημίου* Pietatis et Virtutum Ornamentis Decoro etc. RMK III. 906. Itt jegyezzük meg, hogy SZABÓ Károly felsorolásában a versszerzők közül épp az első, Adamus LEHNERUS neve kimaradt.

P R O E M P T I C O N

IN DISCESSVM PIETATE, ERV- DITONE. RELIQVISQVE VIRTVTVM DOTIBVS

P A R M S T A N T I S S I M I V I R I , D O M I N I G E O R G I I S C H M I D E L I I B R I
P R A E S I D I S P A N N O N I I , P O S T F E L I C E M S T U D I O R U M S V O R U M D U
c t u r u m , e x I n s t y t u W a e b e r g e n s i u m A c a d e m i a i n P a r t i a m m i g r a n t i s , S c r i p t u m
a m o r i s & o b s e r v a n t i e e r g o A n n o 1 5 9 5 . S e p t e m b r . 2 2 .

Nicolao Abrahamssii Veterisohensi Pannanie.

Red tunc soluti loquor dilecte Georgi
Cuius, quae gentis docta Mater, ut foret?
Nomen vel Ausonia pulcherrima turba sero
vixit

Ti veta, aut clerici cadere, fontis humori
Non ubi fuit cura Doctores, iam sequentes
Dignitas, qui veta de patris docent?
Nomen docti fidem in deservisse fidem,
Quem ubi Thasio pellice vixit amor?
Pannonia inter qui missus Laurois urbes,
Castello capidam fonte brava fiam,
Frondeus Ellicon Laurois ubi, praemis vatum,
vatum, Anni: templis, cetus habet,
Certi iam plures poterat quoniam mecum
Sili: Et soliti ponere in arte manent.
Non metuis regis vixit amantis damna Boala.
Qui vixit At Sio turbida figne polo?

Non Sio tunc tunc tunc tunc tunc tunc
Fuerit, Et postquam perferri ore tracti,
Alde quod tunc tunc tunc tunc tunc tunc
Mox tunc, quo tunc si properaverit die,
Postquam Et Pollis, reliquis cornu antioi tunc
Mox, in Tarcant sumere tela parat
Tunc, quod tunc tunc tunc tunc tunc tunc
Anno, hoc ubi Martis matre figne jugum?
Abque fide non vis parere, parca Deavus,
Sic, aliquam potis es nectere, necle moram,
Sit tunc tunc tunc tunc tunc tunc tunc
Fugit tunc longi tunc tunc tunc tunc
Dum tunc tunc tunc tunc tunc tunc tunc
Non tunc sit capere tunc tunc tunc tunc
Non tunc tolerare tunc tunc tunc tunc
Martis, figne, tunc tunc tunc tunc
Stipulis illa tunc tunc, tunc tunc
Oca Pannassus qua tunc tunc tunc
Pivides vestro d. ate bala grata dicit,
Dulcis Leucorea in migrat arva plaga,
Ferte praes summas de rotas, iungite vobis,
Hic vestras facite pandas habere praes,
Vos prohibete vobis, quoniam prohibere potestis,
Insistam vestro hoc, moram iussus tunc.

Et nisi Pannonicas fides vos docuit in oras,
Inceptam vixit deservisse vobis,
Calliops verbis reliquis orato foret,
Praetendans causis quoniam tunc tunc
Dicite, mi frater, non possumus esse, quod optas,
Difficilis pondus nos quod tunc,
Nos tolerare grava non sumus frigidus estus,
Sarcornata terrenis tela vixit tunc,
Insipidus Et frigidus geris agris corporis aris,
Corporibus tunc vobis Et aura vixit.
Ergo mane: si, va Bruma laderis ab aura,
Forficatis ad patris vixit vixit agris,
Noster abomare mane, de claud, moratus in aetris,
Temporis tunc tunc tunc tunc tunc
Sic, amantis gestu fides vixit vixit,
Hic, ferveo tunc tunc tunc tunc
Sed quid vixit vixit tunc tunc tunc
vixit vixit vixit vixit vixit
Sulata est non vixit tunc tunc tunc
Nolle Deo, infima, tunc tunc tunc
Ti quod, fide vixit vixit amando Georgi,
Sollacito fratre, quod fides est vixit,
Ergo vixit Deo quia Laurois vixit vixit,
Annis postquam tunc tunc tunc tunc
Hic ubi castalis tunc tunc tunc tunc
Causantibus tunc tunc tunc tunc
Quid super: si iam tunc, nisi prospera quod, praes-
mur

Vi Sufpes patris possis adire lare,
Inhans vobis, fuisse vixit tunc,
Et patria vixit vixit vixit tunc
Arde tunc tunc tunc tunc tunc tunc
Vixit Zephyri tunc tunc tunc tunc
Pierides vestro tunc tunc tunc tunc
Cunctus enim vestro tunc tunc tunc tunc
tunc, si vestro tunc tunc tunc tunc
Lare, cura vixit vixit vixit tunc
tunc, nostri haec vixit tunc tunc tunc
Lare, dum patri tunc tunc tunc tunc.

W I T E B E R G Æ

Typis VVolfgangi Meisneri. Anno M. D. XCV.

Abrahámssii Miklós búcsúztató verse

A most előkerült búcsúztató vers nemcsak terjedelme folytán, de gördülékeny megfogalmazásával éppen úgy, mint a klasszikus költészet dekoratív elemeinek bőkezű és szerencsés alkalmazásával is kitűnik. Természetesen nem tulajdoníthatunk neki különösebb értéket a poétikai rutinmunkának is felfogható egyetemi alkalmi verselmények között, azonban a jó átlagszínvonalat feltétlenül eléri. Mindez indokolja, hogy a Wittenbergben tanuló magyar hallgatók XVI. század végi csoportjából ÁBRAHÁMFI Miklóst tartsuk olyan egyéniségnek, akinek verseit hovatovább az irodalomtörténetírásnak is számon kell tartania.

V. KOVÁCS SÁNDOR

Hogyan nevezzük Tótfalusi Kis Miklóst? Talán fölösleges is volna e kérdéssel foglalkoznunk, hiszen TOLNAI Gábor már közel két évtizeddel ezelőtt megadta reá a feleletet.¹ Szerinte ugyanis „bármilyen gazdag is az erdélyi nyomdász életének és működésének irodalma, a bőséges irodalomban éppen azt nem kapta meg az olvasó, hogy milyen néven raktározza el emlékezetében a külföldön világhírt nyert, s idehaza tragikusán elbukott ember alakját!” Azaz mégis, DÉZSI Lajosnak van egy iránymutató megjegyzése, amelyet TOLNAI talán a kiválóan pontos adatkutató és közlő tudós nagy érdemeire való tekintettel nem akart külön céltáblául odaállítani, pedig alighanem az indította el a helytelen névhasználat általános elterjedését. Ugyanis MISZTÓTFALUSI KIS Miklósról írott könyvében DÉZSI arról számol be, hogy „maga Kis Miklós művei és nyomtatványai címlapján, valamint leveleiben Misztótfalusi vagy M. Tótfalusi előnevet használ, ezért fogadtuk el mi is e teljesebb alakot a szokottabb Tótfalusi helyett, mellyel . . . kortársai nevezték, éppen úgy, mint Szathmár-Némethi Mihályt röviden csak Némethi-nek hívták. Az irodalomban főképp Bop után lett az előnév rövidebb alakja általánossá.”²

DÉZSI tehát éppen maga nevezi meg azt a legnyomatékosabb bizonyítékot, amibe neki valóban a legerősebben kellett volna belekapaszkodnia, hogy TÓTFALUSI nevének helyes használatát végérvényesen lerögzíthesse, ezt azonban elmulasztva, a keze alól kikerült több száz tanítvány így téves felfogását terjesztette el. Ez az oka, hogy TÓTFALUSI nevének ma szelvében-hosszában MISZTÓTFALUSINAK írják. Kétségtelen ugyan, hogy az újabb helységnévtárakban Szatmár megyében *Miszbánya*, *Miszmagyarós*, *Misztótfalu* helységnéveket találjuk, de ha csak a múlt századvégi helyrajzot is nézzük át, helyettük *Miszbányára*, *Misztmogyorósr*a és *Misztótfalúra* bukkanunk.³ Származási nevének tehát semmiképpen sem *Misz*, hanem *Miszt* körülhatárolása van. Így írogatta ő maga is, ha személyazonosságát közelebről akarta meghatározni, s ezért Dézsinek még abban az esetben sem lenne igaza, ha elfogadnók a teljes névhasználatot. Ellenben, ha magának TÓTFALUSINAK saját névjelölését vizsgáljuk, a számtalan előfordulás közül csak egyet, mégpedig életének utolsó napjaiból: 1702. február 23-ról keltezett elismervényét választva ki, ennek kezdőszavaiként valóban azt olvassuk, hogy „Én Miszt Tótfalusi Kis Miklós, Recognoscalom per praesent(es)”, az aláírásban pedig „Idem qui supra Miszt Tótfalusi Kis Miklós.”⁴ Nevének e teljes kiírása ellenére azonban rendes körülmények között mégsem használta származási nevének teljesebb alakját, hanem

¹ TOLNAI G.: *Tótfalusi vagy Misztótfalusi?* Irod.-tört. Közl. 1942. 28—30. 1. HEREFEI J.: *Könyvészeti tanulmányok*. Kolozsvár, 1942. 27. 1.

² DÉZSI L.: *Magyar író és könyvnyomtató a XVII. században*. Bp. 1899. 9. 1. 1. jegyz.

³ PALMER K.: *Nagybánya és környéke*. Nagybánya, 1894. 307., 310—311. 1.

⁴ BÖHM J.: *Történeti apróságok*. Erd. Prot. Közl. 1875. 40. 1.

csak *M.* betűt tett a neve elé.⁵ De a még szűkebb szavú névalakkal is számot vetve, megállapítható, hogy ezt az *M.* betűt is csupán csak azért alkalmazta, mert születési helyét — különösen diák korában — meg akarta különböztetni a tőle alig 15—20 km távolságra fekvő, ugyancsak Nagybánya környéki *Giród-Tótfalútól*; előbeszédben azonban sem ő, sem mások soha nem nevezték őt *M. TÓTFALUSI-nak* vagy éppen *Misz-TÓTFALUSI-nak*.

Állításunk igazságának bizonyítására egészen más módszert kell követnünk, mint tettük *APÁCZAINÁL. TÓTFALUSINÁL* ugyanis nemcsak a saját szavára, legfőképpen azonban éppen barátai és ismerősei szavára kell hallgatnunk, nem pedig a maga által írott vagy nyomtatott emlékekre. Ha összehasonlításképpen szemügyre vesszük a nemrégen még közhasználatban volt névjegyeket, azokon a nevek tartozékául sokszor találunk egyes rövidítéseket, így a megváltoztatott családi vagy utónév, avagy a teljesebb név emlékét. Ha tehát ezeket írásban fel is tüntették, kimondásban azonban soha senki sem halmozta vele a szót. Ennek alapján tehát bátran ki is mondható, hogy a névírásban előforduló rövidítéseket a közbeszéd sem a rég-, sem a közelmúltban soha sem oldotta fel, sőt azt nemlétezőnek tekintette. *TÓTFALUSI* kiadványainak nyomdai jelzése pedig — egy-egy bővített vagy szűkített eset kivételével — mindig mint *M. TÓTFALUSI KIS*, vagy *K. MIKLÓS*, avagy *Nicolaus KIS DE M. TÓTFALU* alakban jelentkezik. És most éppen ez a latin alak dönt a *TOLNAI* állítása mellett, reá mutatva *KIS MIKLÓS-nak M.-Tótfaluból* való származására, megkülönböztetésül a más faluból valóktól. E latinos alakú származásnév-jelölést láthattuk például *TOFAEUSNÁL* is, aki ezt „de Székelyhida”-ként alkalmazta, szemben *APÁCZAI*val, aki származási nevét latinul melléknévi végződéssel *APACIUSKÉNT* használta, bizonyítván vele családnevének szerves kiegészítőjévé vált tartozékát.

További bizonyítékképpen még azt is megemlíthetjük, hogy *K.-VÁSÁRHELYI MATKÓ* István nevét csak a legritkább esetben mondták *KÉZDI-VÁSÁRHELYINEK*, *M.-VÁSÁRHELYI TŐKE* Istvánét, soha *MAROS-VÁSÁRHELYINEK*, sem pedig *B.-PÜSPÖKI JÁNOSÉT BIHAR-PÜSPÖKI-nek S.-PATAKI* Istvánét *SÁROS-PATAKI-nak*, *B.-HUNYADI ABAC Mártonét BÁNYAI-HUNYADI-nak!*⁶ Éppen így *M.-TÓTFALUSI KIS* Miklóst is a kortársak mindenkor csak *TÓTFALUSI-nak* nevezték. Ilyeténképpen látjuk a többek között *KOLOZSVÁRI* Istvánnak, a Berlinben tartózkodó enyedi professzornak, 1684. február 8-án *TELEKI* Mihály kövári főkapitányhoz intézett levelében: „Tótfalusi uram meg most nyomtat, velem egyszersmind Amsterdamban.” Majd *DÉSI Márton* professzor 1684. október 3-án Enyedről ugyancsak *TELEKI* Mihálynak írott soraiban ötször is említi a biblia nyomtatásán dolgozó „*TÓTFALUSI*”-t, *OKOLICSÁNYI Pál* pedig 1690. június 6-án Debrecenben keltezett rövid tudósításában azt közli *TELEKIVEL*, hogy „ide, Debrecenbe békével érkeztem Tótfalusi urammal együtt.”⁷ Ha ezután családi vonatkozású adatait vesszük rendre, a következő feljegyzéseket találjuk: az unitárius egyházfiak 1690. december 12-én számolnak el a „Tótfalusi Uram Lakod(almára)” bérbe adott két kandér bérösszegével; azután 1700. április 14-én azt jegyzi fel a református harangoztató gazda, hogy „Tótfalusi Miklós Uram gyermeke holt meg, harangoztatott hatszor”. Pontosan ugyanezt a feljegyzést találjuk 1700. november 16-án is. Azután 1702. március 22-én „Tótfalusi Miklós Uram koporsóban való tételekor harangoztattak nyolcszor”, április 24-én „Tótfalusi Uram temetésekor harang(oztattak) négyszer” és végül 1702. szeptember 7-én „Tótfalusi Miklós Asszonyom Leanykaja holt meg, harang(oztatott) hétszer.”⁸ Ugyanis az idegenek a címettet mindég úgy szokták nevezni,

⁵ Id. többek között *RMK* I. és II. köt.

⁶ E neveket *XVI—XVII.* századbeli íróink közül idézem.

⁷ *Prot. Közl.* 1887. 222. l. 1888. 249. l. 1890. 323. l.

⁸ *HEREPEI: i. m.* 21—27. l.

ahogyan a hozzátartozóktól s a környezettől hallják. Ezzel szemben most már lássuk, hogy maga TÓTFALUSI tulajdonképpen hogyan is nevezte magát? 1685. szeptember 19-én Amstelodamból PATAKI István kolozsvári kollégiumi professzorhoz intézett levelében jöllehet magát „M. Tótfalusi Kis Miklos”-ként írja alá, de a levélre nyomott pecsét képéül kartusolt oválisban 3 kinyílt virágot és egy író tollat (?) tartó könyöklő kart, továbbá „NICOL. TOTFALVSI.” köriratot metszetett ki.⁹ Nemkülönben 1690. március 4-én Kassáról TELEKI Mihályhoz intézett levelének aláírása bárha „M. T. Kis Miklós”, az épen megmaradt gyűrűpecsét képe azonban: középen kis nefelejts „NICOL-TOT-FALUSI” körirattal.¹⁰ E bizonyosságokon kívül saját szájából halljuk még az önmaga megnevezését. Az 1698. évben kinyomtatott *Mentségében* elpanaszolja, hogy „most pedig a mint vagyok, sok gyalázatommal és kárommal van, . . . hogy szokásomat . . . nem üzhetem, és hogy én Tótfalusi Miklós nem lehetek, hanem mintegy más ember.”¹¹

Végezetül keressük fel a kolozsvári házsongárdi temetőben ma is meglevő sírkövét, ennek feliratában azután, amelyet nagyra értékelő barátja: PÁPAI PÁRIZ Ferenc professzor szerzett, hasonlóképpen fontos bizonyítékot találunk. Ugyanis a déli lap latin szövegének kezdősora szerint: „TOTFALUSI JACET HIC NICOLAUS MOLE SUB ISTA”, míg nem a kő északi lapjára rovott magyar rendek így kezdődnek: „TOTFALUSI MIKLOS NYUGOSZIK EZ HELYBE”.¹²

A felsorolt példákból tehát világosan látható, hogy sem ő maga, sem kortársai — legalább is beszédjük közben — soha sem használták az *M.*, illetőleg a *Miszt* praenomenet, ennek csupán csak írásban történt olykori kitételére *Mentségének* következő szavai adnak világos magyarázatot: „hajdan az Enyedi Collegiumban a' Társam (szinte akkor tanítottam az *Anagrammaról*) monda: Lássuk, melyikünk tsinálhatna hamarébb a' maga nevéből valami szép *Anagrammát*. Én hamarjában ezt tsináltam a' magaméből: *Nicolaus Alsó Thottfalusi. Sola tota laus in hoc fulsit*. Minthogy akkor ezt a' Praenomenet *Alsó* (ad distinctionem *Felső*) usuáltam.”¹³ Most azután gondoljunk csak vissza az elmúlt idők előbb már említett névjegyeire, amelyekre a nemes emberek egy vagy több előnevüket is nagyon gyakran kinyomatták; visszaemlékezhetünk, hogy azért ezeket az embereket vajon valamikor is emlegették-e ezekkel az előnevekkel együttesen? Vajon, nemcsak papírosforma volt-e ez a teljes című megjelölés? TÓTFALUSI maga nem volt nemes ember, de különben az ő korában még nem is volt szokásban a névjegyek nyomatása, névjelölésének módját azonban mégis csak ugyanerre a képletre építhetjük fel.

A kortársaktól „vasműves”-nek titulált kiváló könyvnyomtatónk és írónk nevét, amelynek TÓTFALUSI külső országokban nagy hírt és hazájának dicsőséget szerzett, sőt amelyen meg nem értő itthoni kortársainak „idegenségéért” „búsult lelke”¹⁴ annyit szenvedett, — a könyvészeti utaló céduláktól eltekintve — nem szabad semmiféle filológiai skatulyázással elrútítani!

HEREPEI JÁNOS

Régi magyar emlékezlirisek. Könyvtártörténetileg nem érdektelenek az olyan adatok, amelyek egy-egy közkönyvtár — vagy akár nagyobb magánkönyvtár — alapítására és az évek folyamán történő gyarapodására vonatkoznak. Míg a könyvekbe

⁹ Orsz. Levéltár. Teleki levelek. 716. köteg.

¹⁰ *Prot. Közl.* 1888. 322. l.

¹¹ M. TÓTFALUSI K. Miklósnak *maga személyének . . . Mentsége*. Kolozsvár, 1902. 48. l.

¹² HEREPEI: *i. m.* 26. l.

¹³ M. TÓTFALUSI: *i. m.* 49. l.

¹⁴ BOD P.: *Erdélyi Féniks Tótfalusi Kis Miklós. UA. Hvngarvs Tymbarles conti-nvats.* 99. l.

ragasztott könyveimerek — ha ugyan vannak bennük ilyenek egyáltalában — csak egy-egy régi tulajdonos emlékét örökítik meg, az ún. emlékexlabelisek már sokkal többet mondanak el a könyvek provenienciájáról.

Az emlékexlabelisek fogalmát és célját O. v. HEINEMANN¹ határozta meg: „Ha ajándék, vétel, szerződés vagy hagyomány révén egész könyvtárak vagy csak egy részük közkönyvtárak vagy magánszemélyek tulajdonába kerülnek, az ilyen könyvek számára gyakran készülnek különleges xlabelisek, amelyeknek célja a beolvadt könyvtár emlékét fenntartani és a körülményekről, amelyek között azok megszereztettek, rövidebb-hosszabb adatokat közölni.”

Mivel az emlékexlabelisek egy könyvtár vagy akár egyetlenegy könyv új tulajdonoshoz való jutását jelzik, minden alkalommal fel kellene tüntetniük mind a régi, mind az új tulajdonos nevét és azokat a körülményeket, amelyek között azok új helyükre kerültek, írja G. A. SEYLER².

Régi magyar anyagunkban elég sok emlékexlabelis található, de olyat, amelyik egy könyvtár alapítását jelezné, ez idő szerint csak egyet ismerünk. Gyakran nélkülözzük az új tulajdonos nevének feltüntetését, megelégszenek az adományozó vagy hagyományozó megnevezésével, és még azt közlik; hogy a könyv ajándék vagy hagyaték. Az emlékexlabelisek legtöbbször ott kerülnek a könyvekbe, ahol az előbbi tulajdonosnak nem volt saját könyveimere, bár hazai anyagunkban is találunk példát, amikor az eredeti könyveimer mellé vagy fölé ragasztották be azt.

Emlékexlabeliseink nagy része könyvnyomdai úton előállított szedéstermék, rendszerint kis nyomdai díszekből szedett kerettel szegélyezve, esetleg enélkül. Az egyszerűség és olcsóságra való törekvés jellemzi őket.

Mindjárt korban legelső ilyen emlékünk különlegesség a maga nemében. ROMHÁNYI Károly leírásából³ ismerjük az ún. váradi bibliának azon példányát, melyet BÁNFFY György (†1735) szolnok-dobokai főispán ajándékozott a kolozsvári református egyháznak 1722-ben. A remek kolozsvári kötés előlapjának tükrében „négy köríves köriratos keretben stilizált leveles díszítésben Bánffy György vésett áttörtművű ezüstveretes köriratos címere: COM. GEOR. BANFI DE LOSONTZ IN SOL. COT. DOBOCA COM. SUP. OFFERT IN PERPETUUM ECLĒA REFORMATORUM CLAUDIOPOLIT. ANNO DOMINI 1722. jelzi az ajándékozás tényét. A remekbe készült ötvösművű nagy-szerű harmóniában símul a művészi kötéshez, s mutatja a korabeli kolozsvári könyvkötés és ötvösművészet magas színvonalát. Bár tökéletesen megfelel az emlékexlabelis minden követelményének, mégsem xlabelis, inkább emlék-superxlabelisnek mondhatnánk”⁴

A tulajdonképpeni emlékexlabelisek között legrégebb PESCHKO Mihály kollégiumi rektornak szép rokokó könyvjegye 1757-ből. Rézmetszet, 52 × 69 mm. Szépen alakított, kagylómotívumos keret felett könyv, ezen koponya, kétoldalt homokóra, illetve tintásbögge tollal látható. A keret tükrében 5 sorban: „Conv. Ev. | lég. | Cl. C. Rect. | Mich. Peschko | M. D. CC. LVII.” olvasható.⁵

¹ *Die Ex-Libris-Sammlung der herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel*. Mit einer Einleitung von O. v. HEINEMANN. Berlin, 1895.

² SEYLER G. A.: *Illustriertes Handbuch der Ex-Libris-Kunde*. Berlin, 1895.

³ ROMHÁNYI K.: *A magyar könyvkötés művészete a XVIII—XIX. században*. Bp. 1937. 173—174. l.

⁴ A kötéstábla régóta ismert, de mindig csak mint könyvkötészeti remeket tárgyalják. A superlibrost nem említik. A *hátlapot* repr.: GULYÁS P.: *A könyvkötés*. (RÁTH Gy.: *Az íparművészet könyve*. III. Bp. 1912.) 448. l. és ROMHÁNYI: *i. m.* XII. t.

⁵ VARJU E.: *Magyar könyvgyűjtők xlabelisei*. Magy. Könyvszle. 1895. 202. l. *Az Országos Magyar Íparművészeti Múzeum ex-libris kiállításának katalógusa*. Bp. 1903. 71. sz. Repr.: VARJU: *i. m.* *A Gyűjtő*. 1913. 170. l. (Különszám: 22. l.) A M. I. M. kiállításának katalógusa. Az OSzK gyűjt.

HERMANN Ágoston csanádi apát 35×73 mm rézmetszetű exlibrisén közepén az apát kerekaltpú barokk pajzsba foglalt címerét látjuk: fiait önvérével tápláló pelikánt. A pajzsot nagy ótágú leveles korona zárja le, kétoldalt az apáti jelvényekkel: infulával és pástorbottal. A címer két oldalán elhelyezett 7 soros szöveget tintával hét helyen átjavították. „Reverendissimo Domino Augustino | Hermann Abbatis S. Georgii de Csanád, Canonico insignis | Collegiatae Ecclesiae Posenii | ac hujus lib: Reg: civitatis | Parocho dedicatum. | Anno 1760.”⁶

RÉVAY János (1748—1806) szepesi kanonok, majd szepesi püspök 1779-ben családjának ajándékozott könyveibe 54×73 mm nagyságú gyenge rézmetszetű exlibris került. Keretben tábla és efölött tojásdad vonal határolta térben címer látható: pajzsában koronából kinövő farkas mellső lábaival rózsáágat tart 3 természetes rózsával. A pajzsot ötgombos korona fedi. A táblán meanderszerű keretben 4 sor szöveg: „FAMILIAE CC DE REVA | DONO JOANNIS C DE | REVA CAN. SCEP. | A^o 1779”.⁷

BETHLEN Pál tordai főispán, az erdélyi tábla elnöke (1765—1794) a kolozsvári református egyháznak ajándékozott könyveket, amiről egyszerű, de izléses emlék-exlibris tudósít 1784-ből. A 160×115 mm nagyságú, kis nyomdai díszekből szedett keret terét hasonlóan szedett díszítés osztja két részre. Felső részében a bethleni BETHLEN család fametszetű címere: ágaskodó koronás kígyó szájában országalmát tart. Az alsó részben 12 soros szöveg szól az ajándékozásról, felsorolva a gróf összes címeit is: „Ex Munificentissima donatione summi Mae|cenatis, Excellentissimi Domini, Domi|ni Comititis PAULI de BETHLEN, S. C. R. | et Ap. M. Camerarii, Status et Excels. Re|gii in M. Transilvaniae Principatu Gubernii | Consil. Int. Inclitae item Tab. Reg. in | Transil. Judiciariae Praesidis, et per eundem | Principatum Supremi Janitorum Regalium Ma|gistri. Ecclesiarum et Scholarum in Transilva|nia Reformatarum Curatoris Su|premi, accepti | ILL. COLLEGIUM REFORM. CLAUDI. | OPOLITANUM A. D. MDCCCLXXXIV” (utolsó szemjegy tintával béirva).⁸

JESZENÁK István (†1784) 1777-ben hagyatékozott ismeretlennek — valószínűleg a pozsonyi evangélikus egyháznak — könyveket, amiket JESZENÁK János 1799-ben juttatott el a kívánt helyre. A 72×74 mm nagyságú, kis nyomdai díszekből szedett keretből a szöveg: „Legavit Spect. D. | STEPHANUS JESZENÁK | anno 1777. | lite amissum restituit | L. B. JOANNES JESZENÁK | de Királyfia | anno 1799.”⁹

SABEL István (1738—1803) tanár egész élettörténetét elmondja dióhéjban az esztergomi főegyházmegyei könyvtárban található emlékexlibrisre: A (valószínűleg kis nyomdai cífrákkal) „szegélyezett kártya” szövege: „Legavit | Cl. Prof. Stephanus Sabel | natus Schemnitzii 27. Dec. 1738. — | obiit Posenii 12. Junii 1803. | erudit juven-tutem 30-an.”¹⁰

Lehetetlen bizonyos megilletődés nélkül szemlélnünk FAZEKAS István diószegi prédikátor egyetlen példányban készült exlibrisét, amit hűn szeretett bátyjának, FAZEKAS Mihály (1766—1828) ny. főhadnagynak, a *Ludas Matyi* írójának és a debreceni fűvész-könyv társszerzőjének adományából bírt *Magyar fűvész könyv* (Debrecen, 1807) pél-

⁶ PETHE L. gyűjt.

⁷ Repr.: *A Gyűjtő*. 1913. 167. l. (Különszám: 19. l.) Említi még: POSPIŠIL, J. — BÁLENT, B.: *Exlibris na Slovensku*. Turč. Sv. Martin, é. n. 15. l. Az OSZK és NYIREŐ István gyűjt.

⁸ VÁRJU: *i. m.* 196. l. *Az I. M. M. kiáll. kat.* 29. sz. SIKLÓSSY L.: *Az erdélyi ex-libris*. Pásztortűz. 1925. 548. l. Ua.: *Gyorskocsin Erdélyben*. Cluj-Kolozsvár, 1927. 98. l. Repr.: SIKLÓSSY: *A Gyűjtő*. 1913. 161. l. *Pásztortűz*. 1925. és *Gyorskocsin Erdélyben*. 97. l. Az OSZK gyűjt.

⁹ Az OSZK gyűjt.

¹⁰ *Az Esztergomi Főegyházmegyei Könyvtár „Ex-Libris” könyvjegyeinek lajstroma*. Esztergom, 1903. 240. sz.

dányába ragasztott be. Vékonypénzű ember lévén, költségesebb exlibrisre nem tellett kedves bátyja emlékét nagy beesben tartott könyvében mégis meg akarván örökíteni ezért egy szépíróval, bizonyos Tóth Sámuellel készítettett könyvjegyet, amelynek szép kalligrafiája szinte rézmetszetnek hat. Vékony vonal keretelte 79×98 mm rombuszalakú térben 9 sor szöveg: „Cs. K. Fő Hadnagy | FAZEKAS MIHÁLY Urnak, | NSzK. Debreczen Város' Esküdtjének | és Fundualis Perceptorának, | mint kedves Bátyjának | ajándékából bírja | Fazekas István | Diószegi Prédik. | 1824.” A szépíró a keret jobb alsó szélén jelezte művét: „Scr. Sam. Tóth m. propr.” Utána vakarás nyoma, amelyből egy nagy L vagy D (Debrecen?) még kivehető.¹¹

A berlini egyetemen tanuló magyar diákok, hogy ott is legyen alkalmuk a hazai irodalom megismerésére, 1842-ben magyar könyvtárat alapítottak. A könyvekbe 40×90 mm hullámos vonalkeretben a következő felírási exlibris került: „EX BIBLIOTHECA AB HUNGARIS UNIVERSITATIS REG. FR. W. BEROLIN. CIVIBUS CONDITA.”¹²

1850—60 között készülhetett József főherceg (1776—1847) nádor 31×89 mm nagyságú emlékexlibrisre. Szedésmunka, kis nyomdai díszekből álló keretben 2 sor: „JÓZSEF NÁDOR | hagyományából.”¹³

Szilasy János (1795—1859), váradi kanonok, egyetemi tanár, az Akadémia tb. tagjának egyforma kis nyomdai cífrákból szedett keretben (28×64 mm) 5 soros exlibrisre: „SZILASY JÁNOS, | nagyváradi kanonok, egykori egyetemi | tanár | HAGYOMÁNYÁBÓL. | 1860.”¹⁴

Feljegyzéseim között szerepel még Lenhossék György donátor-exlibrisre: minden keretelés nélküli 5 nyomtatott sor: „A magyar tudományos Akadémiának hagyományozta Lenhossék György 1865-ben.” Közlebbi adatok róla hiányoznak.¹⁵

Schedel (Toldy) Ferenc (1805—1875) emlékexlibrisre is ez idő tájt készülhetett: Kis díszekből összeállított 40×80 mm keret tükreben következő szöveg: „SCHEDEL FERENC | egyetemi tanár | ajándékából.”¹⁶

1870 körüli Radnich Imre székesfehérvári kanonok könyvjegye. Apró kis díszekből szedett keretben (23×41 mm): Ex munificentia | Rmi D. Emerici Radnich | E. C. Albaregalens. | Canonici.”¹⁷

Türr István (1825—1908) a legendás szabadsághős — úgy látszik — még olaszországi tartózkodása alatt elhatározta, hogy könyvtárát az olasz hadseregére hagyja, mert Jacopo Gelli, akinek leírásából ismerjük az exlibrist, egyik helyen 1870, máshol 1880 körülnek mondja. Leírása szerint 39×70 mm könyvomatú keretben fent kis pajzson ST monogram, a mezőben pedig következő szöveg olvasható: „Dono del Generale Stefano Türr all'Esercito Italiano.”¹⁸

Egyetlen nyomtatott sorból áll, minden keret nélkül Pete Dániel emlékexlibrisre: „Pete Dani úr ajándéka.” (3×60 mm.)¹⁹

¹¹ PASTINSZKY M. gyűjt.

¹² G[ULYÁS] P.: *Magyar könyvtár a berlini egyetemen*. Magy. Könyvszle. 1911. 386. l.

¹³ Említi: PASSUTH L.: *Édenkert az óceánban*. Bp. 1959. 245. l. A Budapesti Egyetemi Könyvtár több könyvében.

¹⁴ NYIREÓ gyűjt.

¹⁵ A MTA Könyvtárában.

¹⁶ OSZK gyűjt.

¹⁷ NYIREÓ gyűjt.

¹⁸ GELLI, Jacopo: *Gli Exlibris Italiani*. Milano, 1930. 178. és 469. l. A Collegio Militare di Napoli könyvtárában.

¹⁹ PASTINSZKY gyűjt. Talán a Székesfehérvári Kereskedelmi Akadémia volt a megajándékozott, mert ennek tanári könyvtára pecsétjével megjelölt könyvben láttam a példányt beragasztva.

PODMANICZKY Géza (1839—?) és neje DÉGENFELD-SCHOMBURG Berta nagy könyvgyűjtők voltak. 1889-ben megszerezték PODMANICZKY Lajos aszódi, 1891-ben pedig PRÓNAY Sándor tóalmási könyvtárát is. Mindkettőt emlékexlíbris örökíti meg. A korábban a házastársak egymás felé hajló címerei alatt 2 sorban: „Szereztük báró Podmaniczky Lajos | aszódi könyvtárával 1889.” (Könyomat, szedett szöveggel, 35 × 39 mm). A másikon a címerek nagyobbak és egyenesen állanak, alattuk 2 sorban: „Szereztük báró Prónay Sándor | Tó-almási könyvtárával 1891.” (Könyomat és szedés, 35 × 47 mm.) Ez utóbbiból van az előbbivel azonos szövegű nyomat is (40 × 46 mm). Ugyanezt használták többi könyveik megjelölésére is, csak itt a szöveg helyén két vízszintes vonal van a könyvtári bejegyzések számára.²⁰

BENDE Imre (1824—1911) besztercebányai, majd nyitrai és HORNIG Károly (1840—1917) veszprémi püspök, utóbb bíboros a múlt század 90-es éveiben a XIII. LEÓ pápa alapította vatikáni Bibliotheca Leoninát gazdagították magyar könyvekkel. Mindkét könyvadományt DOBY Jenő (1834—1907) készítette rézmetszetű könyvcímer díszíti. Tekintve, hogy BENDE Imre 1893-tól nyitrai püspök lett, és az egyik metszeten DOBY az 1892-es évszámot is feltüntette, az ajándékozást 1892-re vagy 1893 elejére keltezhetjük.

BENDE Imre könyvcímerén (rézmetszet 97 × 67 mm) legfelül „BIBLIOTHECAE LEONINAE” olvasható. Alatta a püspök címere: fehérrel és késsel vágott pajzs fehér mezéjében a vágási lapra állított kereszt, lent kékbén zöld hármashalom; a pajzs felett a kereszt lebeg, kétoldalt infula és pásztorbot, az egész felett pedig hatbojtos főpapi kalap van. A címer alatt jelmondat: szalagon „DEUS PATRIA” jelmondat. Lentebb 3 sorban: „EMERICUS BENDE | EPISCOPUS IN HUNGARIA | NEOSOLENSIS.” A lemeztükör alján a művész jelzése: „892. E. DOBY sc^t.”

HORNIG Károly könyvcímere rézmetszet, 104 × 58 mm. Legfelül „BIBLIOTHECAE LEONINAE”, alatta konzolra állított címer: négyelt pajzs, boglárpajzssal. A pajzsot hétgombos korona fedi, felette kis pántos sisak, amelynek dísze koronából kinyúló, koszorút tartó kar. A címert hatbojtos főpapi kalap zárja le. Pajzsőrök: j. o. zászlós kopját tartó páncélos vitéz, b. o. sas. A címer alatt 3 sorban: „CAROLUS L. B. HORNIG | EPISCOPUS IN HUNGARIA | VESZPRIMIENSIS.” Lent a lemeztükör alján: „E. DOBY sculp.”²¹

Bár heraldikailag különösen a HORNIG-metszet hibás, mutatva a heraldika megromlását (pl. a HORNIG-metszeten a pajzsot lezáró rangkoronára sisakot helyezett a művész), szép, gondos metszésük révén a század többi exlibrise között kimagaslanak.

A XIX. század legvégén készült XANTUS János (1825—1894) kiváló utazó és geográfusunk emlékexlíbrise: tipográfia, 45 × 63 mm. Egyszerű keretben 3 nyomtatott sor: „AJÁNDÉK | XANTUS JÁNOS | hagyatékából.”

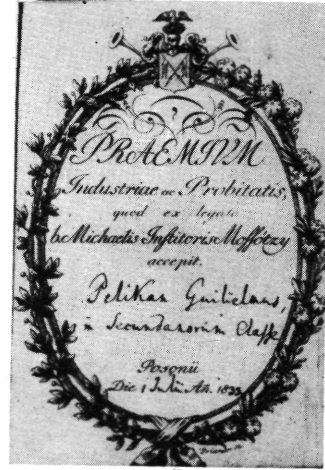
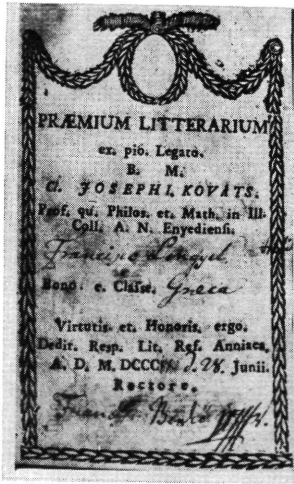
Egyházi rendelkezések folytán a szerzetesek és főpapok könyvtárai haláluk után a rendi, illetve az egyházmegyei könyvtárakba kerülnek. Az esztergomi kanonokok könyveik megjelölésére egyéni könyvcímereket használtak, a győri egyházmegye papjainak könyveit az azokat befogadó győri püspöki papnövelde nagykönyvtára által készített emlékexlíbrisek jelölik meg. Ezek valamennyien kis nyomdai díszekből szedett keretből és a keret tükrében olvasható nyomtatott szövegből állanak.

BALOGH Sándor (1743—1810) győrhegyi prépost hagyatékát 31 × 58 mm keretbe zárt szöveg jelzi: „Seminarii Maj. Jaurinensis | e Bibliotheca | Alexandri Balogh, | Prae-positi quondam S. Adal- | berti de Monte Jaurino.”²² BALOGH Sándornak saját könyvcímere is volt, az emlékexlíbrist e mellé ragasztották be.

²⁰ Az *I. M. M. kiáll. kat.* 259—261. sz. Említi: LEININGEN—WESTERBURG: *Österreichische Bibliothekzeichen. Z. Bücherfreunde.* 1900/1901, 30. l.

²¹ Az *I. M. M. kiáll. kat.* 288. l. NYIREŐ gyűjt.

²² VARJU: *i. m.* 195. l. Az *I. M. M. kiáll. kat.* 218. sz. NYIREŐ gyűjt.

DEÁKY Zsigmond (1795—1872) felszentelt püspök, nagyprépost hagyatékát 33×58 mm exlibris örökíti meg: „Seminarii episcopalis major. | Jaurinensis, e munificentia | Illustr. ac Reverendissimi D. | Sigismundi Deáky | consecrati Episcopi Caesaropoli- | tanu, C. E. J. Praepositi majoris.”

JANKOVICS Gyula exlibrise 44×79 mm: „Bibliothecae eppalis Seminarii majoris | Jaurinensis e munificentia Illmi D. Julii | Comitibus Jankovicis de Daruvár. | 1885.”

HOLDHÁZY János (1840—1895) c. püspök, dégi apát hagyatékát 45×58 mm exlibris jelöli: „Seminarii mai. epp. Jaurin. | E bibliotheca | Joannis Holdházy, | Eppi quondam el. Tribunic. | Abb. de Dégh ac Canon. E. C. Jaur.”

TARTSAY Ferenc kanonok hagyatékának exlibrise 31×58 mm „Seminarii episcopalis major. | Jaurinensis, e pio legato | Francisci Tartsay, | Canonici quondam Cath. | Eccl. Jaurinensis.”

Ezek bizonyára mind nagyobb könyvgyűjtemények voltak. A kisebb hagyatékokat, ajándékokat vagy vásárolt könyveket a papnövelde nagykönyvtárának saját könyvjegyével jelölték meg, de volt a győri székesegyháznak is külön könyvjegye. Ezek is kis nyomdai cífrákból szedett kerettel ellátott nyomdatermékek.

Nem mindig könnyű az emlékelexlibrist, mint ilyet, megkülönböztetni az egyéni könyvjegyektől, mert hiányozhatnak róla az emlékelexlibrist jellemző adatok (pl. az ajándékozás vagy hagyományozás, vagy az új tulajdonos megnevezése). Ilyenekről sokszor csak a körülmények ismeretében állapíthatjuk meg emlékelexlibris voltukat.

ZICHY Ferenc (†1883) könyvcímerén a halálozás évének feltüntetése még utal emlékelexlibris voltára: könyomat 44×35 mm. Csücsköstalpú pajzs kék mezejében lebegő koronába tűzött két agancs között lebegő fehér kereszt látható, a pajzs két sarkára infula és pásztorbot van rakva, felette tizenegy gombos rangkorona lebeg, az egész pedig hatbojtos főpapi kalap zárja le. A címer alatt félkörös szöveg: „EX LIBRIS COMITIS FRANCISCI ZICHY †1883”.²³

KOSSUTH Lajos könyvtárát az Országos Széchényi Könyvtár megvásárolta és kis emlékelexlibrisrel látta el: könyomat, 52×41 mm. Fekvő ovális lombkoszorú tükrében 4 sor szöveg: „KOSSUTH LAJOS | KÖNYVTÁRA. | 1894. | ... sz.” A koszorú alatt a készítő nevének kezdőbetűi „R A” láthatók.

Az emlékelexlibrisek külön csoportjába tartoznak azok a könyvjegyek, amelyek iskolai tanulóknak jó magaviseletük és szorgalmuk megjutalmazása céljából adott könyvekbe kerültek. E könyveket vagy egyes személy, vagy maga az iskola ajándékozta, vagy pedig e célra létesített alap kamataiból vásárolták.

Az ismert legrégebbi ilyen jutalom-exlibris 1795-ből való és BATHYÁNY József (1727—1799) esztergomi érsek, bíboros jelölte meg vele a budai főgimnázium tanulói között kiosztott könyveket. A 121×66 mm nagyságú, kis nyomdai cífrákból szedett keretben szöveg: „Exemplum | eorum librorum | qui | ex munificentia | S. R. E. Card. et S. R. I. Principis | JOSEPHI | e Comitibus | de BATHYAN | E. M. Strig. Archiep. | Sac. Sed. Apost. Legati Nati | I. R. Hung. Primatis | Pl. Tit. | in Archygy. | Regio Budensi | Dum canonicum Parochiarum | Visitationem peragebat | Anno M. DCC. XCV. | in 283 Bonarum Art. Alumnos | Singvli in Singvlos | svnt distributi.”²⁴

KOVÁTS József (†1795) a nagyenyedi kollégium tanára végrendeletében a jó tanulók megjutalmazására tett alapítványt. A jutalomkönyvekbe 105×62 mm nagy-

²³ Az I. M. M. kiáll. kat. 291. sz. LEININGEN—WESTERBURG: i. m. 28. l.

²⁴ Az esztergomi Főegyház. Könyvtár „Ex-Libris” könyvjegyeinek lejtroma. 30. sz. BATHYÁNY J. személyesen is felkereste egyházmegyéjében az iskolákat és kiváló előszeretettel figyelte meg a kicsinyek előhaladását, és szorgalmukat dicséretekkel és apró ajándékokkal jutalmazta. (KOLLÁNYI F.: *Esztergomi kanonokok* 1001—1900. Esztergom, 1900. 362. l.)

ságú, empire stílusú nyomtatott exlibris került: Lombfüzérkeretben, ami fent kis ovális koszorút alakít ki, a következő szöveg: „PRAEMIUM LITTERARIUM | ex. pio. Legato. | B. M. | Cl. JOSEPHI. KOVÁTS. | Prof. qu. Philos. et. Math. in Ill. | Coll. N. A. Eneydiensi. | [Joanni Zejk] | Eminent. e. Classe. [Poetica] | Virtutis. et. Honoris ergo. | Dedit. Resp. Lit. Ref. Anniaca. | A. D. M. DCCCI (27^a). Junii. | Rectore. [Aláírás.]”²⁵ Érdekes, hogy ugyanezen exlibris szövegváltozatban is szerepel, egyes példányain az „Eminent” szó helyett „Bono” olvasható. (A szögletes zárójelbe tett szövegrész itt és a következőkben tintával van az üresen tartott helyekre beírva.)

Szokatlan, mert sem az iskola nevét, sem a megjutalmazott tanulót nem nevezi meg egy *körmöcbányai jutalomexlibris* 180?-ból: 27×61 mm, nyomdászteszt szedett keretben 2 sorban: „Praemium Scholasticum | Cremnicii 180[6].”^{25a}

Sokkal szebb a következő emlékünkhöz *Mossóczy Institoris* Mihály (1731—1803) ág. ev. lelkész alapítványából. Rézmetszet, 128×90 mm. Ovális, alul szalaggal átkötött virágkoszorús keretben, fent még a keretben kis címer: pajzsában két egymást keresztező zászlós kopja, sisakdíszbe tárt szárnyú madár (pelikán?). A keret tükrében szépen metszett kurzív szöveg: „PRAEMIUM | Industriae ac Probitatis, | quod ex legato | b. Michaelis Institoris Mossóczy | accepit. | [Pelikán Giulielmus | in Secundanorum Classe] | Posonii | Die [1 Julii] An. 18[33]”. A keret j. alsó részénél a művész jelzése: „PRIXNER sc.”²⁶ *PRIXNER* Gottfried (1746—1819) korának egyik legkeresettebb rézmetszője volt. A szép exlibris igazolja jó hírét.²⁷

Egyszerű, de ízléses nyomdaternék a *kolozsvári felsőbb leányiskola* jutalom-exlibrise: 64×85 mm nagyságú, egyforma kis díszekből szedett keretben, amit négy sarkán egy-egy rozetta szakít meg, következő szöveggel: „[Lázár Juliska] | [III] osztálybeli növendéknek | példás magaviseletéért s ernyedetlen szorgal- | máért és kitűnő előmeneteléért jutalmul adja | a felsőbb leányiskola felügyelő bizottsága. | Kolozsvárt, 1887. [Az utolsó számjegy tintával 9-re javítva | június 21.]

[De Gerando Antonia] [igazgató. [Dr. Szécs Péla] elnök.”

Régi magyar exlibriseink története bizonyos mértékben régi könyvtáraink története is. És ha művészetiileg nem is mind jelentősek, bár például a *BÁNFFY* superlibros egyenesen ötvösművészeti remek, művelődéstörténetünk becses emlékei, melyek megérdemlik, hogy kegyelettel összegyűjtsük, feldolgozzuk és nyilvántartsuk őket, mert *CZAKÓ Elemér* szavaival²⁸ élve „a magyar kultúra alapköveit azok rakták le, akik tudományseretetből könyveket gyűjtöttek.”

ARADY KÁLMÁN

²⁵ NYIREŐ gyűjt. A változat nálam. Kováts vagyonának felét, 15 000 Ft-ot hagyott a nagyenyedi kollégiumra jutalomkönyvek vásárlására és segélypénzül. (SZINNYEI: *Magyar írók*. VI. 1293. h.)

^{25a} PASTINSZKY gyűjt. Az exlibris alatt egy ovális, 42×28 mm nagyságú vízfestéssel készített miniatúr képecske van beragasztva, amely sötét háttér előtt egy kb. 14—15 éves leánykát ábrázol korabeli viseletben. Felmerülhet a kérdés, nem a megjutalmazott tanulót ábrázolja-e a kép. Az ábrázolt leányka kora és öltözképe mindenesetre megfelel egy középiskolai tanulóéának. A képnek művészi becsé nincs, legfeljebb viselet-történeti szempontból érdekes.

²⁶ RAMPACHER P. gyűjt. M. INSTITORIS M. 40 000 Ft-ra becsült könyvtárát a pozsonyi ev. lyceumra hagyta. (SZINNYEI: *i. m.* V. 141. h.)

²⁷ Metszeteit felsorolja PATAKY D.: *A magyar rézmetszés története*. Bp. 1951. 205—207. l., de exlibrisünket nem említi.

²⁸ Az *I. M. M. kiáll. kat.* 13. l.

A magyar nemzeti bibliográfia kezdetei (1792—1818). A nemzeti bibliográfia az ország teljes irodalmi terméséről ad számot. Akárcsak a külföldi irodalmakban, a magyar bibliográfia történetében is ezen a téren az első kísérletezések kéziratban maradtak fenn, de olyanokról is tudunk, amelyek lappanganak vagy elvesztek. A hazai bibliográfia fejlődésének történetében mint hatótényezők nem jöhetnek figyelembe, hiszen sem gyakorlati, sem elmélet-kialakító hatásuk nem volt, de nem is lehetett.

Ezért nem foglal el a magyar nemzeti bibliográfia fejlődéstörténetében jelentős helyet az a kéziratok könyv-felsorolás sem, amelyet az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őriz. Ez KOVACHICH Márton György történetíró műve, aki az 1792. év kezdetén — megismételve az előző évben közzétett és egy létesítendő tudós társaság felállítását célzó tervét — kiadta *Institutio Grammatophylacii Publici pro Instituto Diplomatico-Historico Incluti Regni Hungariae* című munkáját. Tervezetének kulcsponja az volt, hogy „mind meg kellene az intézet könyvtára részére venni a hazai írók műveit, s a külföldiek közül azokat, amelyek Magyarországra vonatkoznak”.¹ KOVACHICH művében még külön felszólítást is intézett mindazokhoz, akiktől támogatást remélt. Második felszólításával sem járt szerencsésebben, mint az elsővel, mert a tervezett tudós társaságból egyelőre nem lett semmi. Pedig az 1792. évben az akkor még 19 esztendő JANKOVITS Miklóssal szövetkezve, már a létesítendő intézet részére beszerezhető magyar könyvtár jegyzékét is elkészítették *Bibliotheca Hungarica Universalis* címmel. KOVACHICH az Egyetemi Könyvtár anyagából válogatta ki ehhez a címjegyzéket, JANKOVICH pedig részint a saját gazdag gyűjteményéből, részint pedig az egyes bibliográfiákból vagy egyéb könyvjegyzékekből írta össze címeit. Ez a jegyzék fennmaradt, s általánosságra törekvő jellegénél fogva a magyar nemzeti bibliográfia ősnéke, s mint ilyen, a műfaj első termékének tekinthető. A kézirat címlapja még azt az érdekességet is feltünteti, hogy a bibliográfiai anyag „Antequam Bibliothecae Regnicolaris Széchényianae erigenda fama innotuisset”. Tehát JANKOVICH Miklós bibliográfus és bibliofil könyvgyűjtő több mint négy évtizeddel a formális átadás előtt könyvgyűjteményét az Országos Széchényi Könyvtárnak szánta.

Az 55 éves lapra terjedő s a JANKOVICH Miklós gyűjteményéből származó, „cura et labore” jelmonddal ellátott kézirat: KOVACHICH Márton György és JANKOVICH Miklós *Bibliotheca Hungarica Universalis*-a 1792-ből.² Ez a *Bibliotheca* nem par excellence nemzeti bibliográfia. A szerzők vagy a címek betűrendjében haladva kb. 2000 magyar vagy magyar vonatkozású adatot regisztrál az 1533 és 1790 közötti időköz terméséből. A kézirat és nyomtatott anyag keverve szerepel benne, többnyire rövidített címmel, a szerző nevének feltüntetésével, a hely, év és néhol a lapszám adataival. A címek leírását gyakran követi más kézírásával a következő lakonikus megjegyzés „et Jankovits [sic!], ami azt jelenti, hogy az illető tétel megtalálható volt JANKOVICH Miklós gyűjteményében is. Ebből látható, hogy a jegyzék könyvtárak állomány-listájának is készült.

A *Bibliotheca Hungarica Universalis* több könyvtár állományának címanyagát öleli fel, minden egyes esetben újra kezdődő betűrendben; mégpedig a pesti Egyetemi Könyvtár (Catalogus Scriptorum editorum Rerum Hungaricarum qui in Bibliotheca R[egiae] Universitatis Hungaricae Pestiensis Anno 1792 reperiuntur), JANKOVICH Miklós már említett gyűjteménye (Praeter haec in Bibliothecae Nicolai Jankovich Sequentia reperiuntur), a tudós MENCKE-család állománya (Item ex Cathalogo Bibliothecae

¹ KOLLÁNYI F.: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára 1802—1902*. I. köt. Bp. 1905. 24—26. l.

² Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Jelzete: Fol. Lat. 9.

Menckenianae), CORNIDES Dániel (Ex Cathalogo Bibliothecae Cornidesianae), a bécsi könyvtáros-költő, Michael DENIS (*Wiens Buchdrucker Geschichte*), az első magyar bibliográfus, CZVITTINGER Dávid (Ex Czvittingero), SCHMEIZEL Márton (Ex indice Bibliothecae Schmeizelianae), HORÁNYI Elek (Horányi Memoria Hungariae), WAGNER Károly (Ex Cathalogo Bibliothecae Wagnerianae) és végül WESZPRÉMI István (Ex Weszprémi Bibliographia Medicae) gyűjteményei, illetve bibliográfiai alapján. A kézirat oszlop felsorolás utolsó lapján hevenyészve még a következők vannak odavetve: „MSS [manuscriptum] Szombathy Joh., editi Haner, Bod Petrus, Rotarides, Seivert”, ezek szerint még SZOMBATHY János kézirat-anyagát és HANER György, BOD Péter, ROTARIDES Mihály és SEIVERT János könyvgyűjteményét is tervezte fel dolgozni.

Eredetét tekintve e bizonytalan céllal összeállított kézirat bibliográfiai jegyzék után, vegyük szemügyre a még XVIII. században készült és megjelent első könyvészeti felsorolást, amely már határozottan bibliográfiai és nevezetesen nemzeti bibliográfiai jelleggel keletkezett. Ez „az első magyar bibliográfus”, SÁNDOR István *A 16-dik Században nyomtatott Magyar Könyvekről* készített könyvészete. 1795-ben jelent meg abban a *Sokféle* című folyóiratban, amelyet éppen SÁNDOR István 1791 és 1808 között Győrött 12 kötet terjedelemben egymaga írt és szerkesztett. Folyóiratának III. darabjában a 94. és 108. lapok között jelent meg bibliográfiai felsorolása. A kis jegyzék két részből és egy utójegyzetből áll: az elsőben az 1532 és 1598 évek közötti időből 82 tételt sorol fel nagyjából az egyes címekhez fűzött annotáció kíséretében. Könyvészetének második részében „A következőket néhai Kornides [sic!] Bibliotékájának katalógusában találtam fel-jegyezve” címmel 22 könyv adatait nyújtja 1571 és 1599 közötti időszakban. Végül „Vedd észre” megjegyzés kíséretében még a következőkről számol be: „Hogy ezeknél az említett könyveknél még több magyar könyv nyomtattatható a 16-dik században, azt könnyen elhiszem. Azokat utánam kalászszedés módra összeszedegetheti valamely jó hazafi. Sőt a 17-dik századi magyar könyveket is jó volna ilyenképpen fellajstromozni (a számuktól nem kellene igen félni), hogy azon érdemes hazánkfiaink emlékezetek megújítanak, kik oly dicséretesen a nyelvünkön való könyv-írásban jeget törtek. Ez a munka még dicséretesebb lenne, ha kinek-kinek könyve illendőképen megrostáltatnék, valamint hasznára, úgy magyarságára nézve. Ezen említett könyveknek csak egy kis részét szememmel láthattam, a többit Horányi, Benkő, Weszprémi, s egyéb érdemes írók könyveiből tanultam. Szerettem volna, megvallom, ha minden könyvnek első s utolsó levelét úgy írhattam volna ki, amint kinyomtatott, hogy onnan az akkori írás módjáról tehettünk volna ítéletet, de minthogy ezen könyveknek csak egy kis részét szemlélhettem, ahhoz képest inkább mindnyájokat egyféle, vagyis mostani írás módjával adtam elő.”

Ebből az utószóából látható, hogy SÁNDOR István főleg a már megjelent bibliográfiai és szakkönyvészeti művek adatai alapján dolgozott, de az is látható, hogy a címeket — a mai felfogásnak majdnem mindenben megfelelően — az eredeti címlapok alapján szándékozott elkészíteni.³

³ SÁNDOR I. példamutató kezdeményére megindultak a könyvészeti feljegyzések és publikációk. Ezeknek részletező tárgyalása nem tartozik feladatunk körébe, és éppen ezért meglegszünk utalójellegű felsorolásukkal. Mind az öt bibliográfiai közlés a Pesten megjelenő *Zeitschrift von und für Ungern, zur Beförderung der vaterländischen Geschichte, Erdkunde und Literatur* (1802—1804) című, SCHEDIUS L., az esztétika pesti egyetemi tanára által szerkesztett közérdekű folyóiratban látott napvilágot, mégpedig a következő sorrendben: SCHEDIUS L.: *Ueber die älteste Druckschrift in ungr[ischer] Sprache*. 1802. I. kötet. 219—221. l. — SZOMBATHY J.—HORÁNYI A.—NÉMETH L.: *Von einigen bibliographischen Merkwürdigkeiten*. 1802. II. kötet. 313—317. l. — HRA-

A magyar nemzeti bibliográfia — eltekintve az előbb tárgyalt kísérletektől — majdnem száz évvel fiatalabb, mint a hazai biobibliográfia. Míg ez már 1711-ben CZVITTINGER Dávid *Specimen*-jével jelentkezett a magyar könyvészeti irodalomban, a tulajdonképpeni nemzeti bibliográfia csak másfélszáz esztendőre tekinthet vissza: 1803-ban jelent meg első igazi hajtása.

Láttuk, hogy már ezt megelőzően a tudósok és írók lelkében élt a vágy a magyar könyvtermelés áttekintésének nagy összefoglaló seregszemléjére és annak könyvvalakban való nyilvánosságra hozására. Különösen KAZINCZY Ferencnek kortársaival folytatott levelezésében bukkan fel minduntalan ennek a hiánynak az emlegetése. A tudósvilág képviselői vagy akár az írók mind jobban erősödő követelései mellett a gyakorlati élet munkásai, a könyvkiadók és könyvkereskedők is egyre sürgetőbben érezték a hiányát a magyar könyvtermelés könyvészeti feldolgozásának. Nem csoda tehát, hogy amikor 1803-ban megjelent a várva várt első magyar nemzeti bibliográfia, SÁNDOR István *Magyar Könyvesháza*, nemsokára, megjelenése után polihisztor-írónk, KAZINCZY Ferenc a következő szavakkal üdvözölte: „Tegnap estve érkezett meg az inasom Patakról. Az ide zárt céduláskát hozá Prof. Szombathy [János] Úrtól. Elhozá a collegiumnak következő című könyvét is: „Magyar Könyvesház, avagy a magyar könyveknek ki nyomtatások ideje szerint való rövid említésök. Írá Sándor István Győrött, 1803”. Ez a munka még nincs meg az Úrnál. El ne legyen nála nélkül. Az Úr nagy hasznát fogja vehetni, s megbővítheti. Valóban Sándor István nagy hálát érdemel érte, Hijánosok a tudósításai és hibások. De ki kíván tökéletest első próbában?”⁴

SÁNDOR István *Könyvesházát* tudós szükséglet hívta létre. Amikor *Sokféle* című folyóirata III. kötetében közzétette a XVI. századbeli magyar nyomtatványokról készített, előbb ismertetett bibliográfiáját, ezzel a régi magyar irodalom megismertetése felé irányította a figyelmet, és ezt tette elsősorban tanulmányainak tárgyává.⁵ Ez az első bibliográfiai publikációja vált *Magyar Könyvesházának* alapjává: ennek módszerét, beosztását, sőt közölt anyagát is beleolvastotta nyolc évvel később kiadott könyvébe. Első közlése alkalmával, midőn a XVI. században megjelent magyar nyomdatermékek könyvészetét állította össze, azt az óhaját fejezte ki, hogy a XVII. századi magyar könyvek jegyzékét is valaki összeállíthatná. Ezt azonban nem készítette el senki, s az ajánlott munkát is neki kellett elvégezni.

A Magyar Könyvesház előbeszéde után következik a tulajdonképpeni bibliográfiai rész: 1533-tól a saját koráig (1800) kb. 3625 mű címét adja, amelyből 1058 tartozik az 1711 előtti, az ún. *Régi Magyar Könyvtár* határidejéig terjedő időköz anyagába. Az Előbeszédből is látható SÁNDOR István csoportosítása, de az is, hogy a könyvek címeit évrendi sorban, s egy-egy éven belül a kiadási helyek alapján dolgozta fel; ez a feldolgozási módszer teljesen modernnek bizonyult, nemcsak a saját korában, hanem jóval később is, hiszen a háromnegyed századdal később készített hatalmas tudós-bibliográfia szerzője, SZABÓ Károly ugyanezzel a rendszerezéssel dolgozta fel a *Régi Magyar Könyvtár* anyagát.

A bibliográfiát követően a 225. lapon e megjegyzés kíséretében: „ezen századba tartoznak még ezek is, de mely esztendőben jöttek ki nem tudom; mert vagy esz-

BOVSZKY G.: *Berichtigung*. [Kiegészítő adatok az előző publikációhoz.] 1803. IV. kötet. 67. l. — MILLER J. F.: *Ueber seltene Bücher in Rücksicht auf ungrische Bibliographie*. 1804. VI. kötet. 75—88. l. — SZOMBATHY J.: *Bibliographische Merkwürdigkeiten*. 1804. VI. kötet. 365—370. l.

⁴ KAZINCZY F. levele NAGY Gábornak. (1806. ápr. 12.) KAZINCZY Ferenc *Levelezése*. IV. kötet. Bp. 1893. 115—116. l.

⁵ Id. SZINNYEI J.: *Az első magyar bibliográfus*. Bp. 1901. 13. l.

tendeje nincs kitéve, vagy pedig kezembe nem akadtak eddig cs csak a Catalogusokból esmérem. Egy szóval többnyire oly könyvek, melyeknek kijövésüket csak a könyvnyomtatóknak könyves lajstromaiból tanultam, s meg nem tudhattam bizonyosan, mely esztendőben adódtak ki. A könyvnyomtatóink s árusink, tudván sok olvasónak azon gyengeségét, hogy csupán az új könyveken szokott kapni, készakarva hagyják ki a könyvnyomtatása esztendejét a lajstromból, csak hogy a könyvek szüntelenül ujnak tartassék", közli az év nélkül megjelent nyomtatványokat a kiadási helyek szerint, itt sajnos nem követi a helységek betűrendjét; e csoport végéhez csatolta a nemcsak idő, de hely feltüntetése nélküli művek jegyzékét. A 239. és 248. lapon ad még kiegészítéseket e jellemző megjegyzések kíséretében: „ezen könyvek a sorból kimaradtak” és „még ezek is kívül maradtak” kétszer újrakezdődő időrendi sorban. Végül „az említett magyar könyvek íróiknak és fordítóiknak neveik, s ugyan azok (amennyire megtudhattam) hová valók, s kik és mik valának életökben”. A berürendes mutatóban 1035 magyar író nevét és tisztségeit sorolja fel, amely adatokkal már a biobibliográfusoknak nyújtott nélkülözhetetlen anyagot.

SÁNDOR István *Könyvesházának* forrásai: a könyvkereskedői jegyzékek, könyvtári katalógusok, vidéki bibliotékák (így a marosvásárhelyi TELEKI-Téka) vezetői részére küldött alkalmi tudósítások, az akkor már közismert bibliográfiai munkák és SZÉCHÉNYI Ferenc gróf könyvtárának nyomtatott katalógusai.⁶

Az első magyar nemzeti bibliográfiát méltató egyetlen egykorú bírálatról van tudomásunk, mégpedig a *Zeitschrift von und für Ungern* című folyóiratban, több mint valószínű, hogy a szerkesztő SCHIEDRUS Lajos tollából. A kritika nemcsak a mű érdemeit és jelentőségét ismerte el, de rámutatott hibáira is: „Ein sehr erwünschtes Hilfsmittel für die ungrische Literargeshichte. Herr von Sándor, der in Wien ein beneidenswerthes Leben in Schoosse der Musen führt, hat sich schon durch sein Sokféle (Mancherley) wovon bereits VIII Bände erschienen sind, um die ungrischen Alterthümer, und besonders um die Literargeschichte sehr verdient gemacht. Auch die gegenwärtige Schrift, so wenig sie, nach dem eigenen Geständniss des bescheidenen Vf's, auf Vollkommenheit Anspruch machen kann, gewährt doch eine sehr gute Grundlage, zu einer künftigen auszuarbeitenden vollständigen Uebersicht der eigentlichen Nationalliteratur unsers Vaterlandes. Der Vf. hat nämlich hier alle ihm bekannt gewordenen in ungrischer Sprache, bisher gedruckten Bücher, nach chronologischer Ordnung ihrer Druckjahre, verzeichnet. Da es für einen einzelnen Literator, besonders bey dem, noch vor Erscheinung des Gräfl. Széchényischen Bibliotheks Katalogs, herrschenden grossen Mangel an Hilfsmitteln, unmöglich ist, alle in ungr. Sprache geschriebenen Werke, auch nur dem Titel nach, zu kennen; da der Vf. wirklich viele nur aus schlecht abgefassten Katalogen kennen lernte: so konnte es nicht anders geschehen, als dass eine grosse Anzahl von hiehergehörigen Schriften aus diesem Verzeichnisse wegblicb, welche aber nun allmählig sehr leicht nachgetragen werden können, wozu sich auch der unermüdete Vf. selbst für die Zukunft anheischig gemacht hat”.⁷

Igazat adunk FRIZ Józsefnek abban, hogy „ezt a bibliográfiát, az akkori nagy német, francia, angol, olasz, hollandi és spanyol bibliográfiákhoz képest szerény kísérletet, nem követi érdemleges magyar bibliográfia”,⁸ éppen ezért annál nagyobb SÁNDOR István munkájának jelentősége, amit már kortársai is éreztek. Hogy *Könyvesházát* milyen haszonnal forgatták, igazolja LEHOTZKY András kéziratban maradt művének

⁶ *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci com[itis] Széchényi. 1799—1800.*

⁷ *Zeitschrift von und für Ungern. 1803. IV. kötet. 3. sz. 181—182. l.*

⁸ *A bibliográfia. A magyar tudománypolitika alapvetése. Bp. 1927. 356. l.*

egyik megjegyzése: „jóllehet most elmúlt esztendőben Tek. Sándor István úr nyomtatottat Győrött chronologiai forma szerint Könyvesházat; de azon úr dicséretes igyekezetének bizonyos tekintetben mindenkoron becses szüleményivel, közönséges haszonra nézve, célját el nem érte, mert jóllehet láthatni a megnevezett úr könyves házából, hogy 1553dik esztendőtől fogva, Magyar Hazánkban sok könyvek jöttek világosságra, jelesen hogy az utolsóbb 30 esztendőök elforgása alatt, rész szerint eredeti, rész szerint másféle nyelvekből fordított jó és hasznos könyvek nagy számmal nyomtatódtak nálunk is”.⁹ A *Könyvesház* jelentősége azonban túlnőtt a saját korán is, amit a következő tény bizonyít: a műnek fennmaradt egy olyan példánya, melyet még a múlt század végén is gyakorlatilag igénybe vettek, illetve használtak.¹⁰ Ezek szerint az első magyar nemzeti bibliográfia — amelyet már kortársai is bizonyos szempontból hiányosnak éreztek —, SZABÓ Károly nagy művének megjelenéséig az egyetlen használható nemzeti könyvészetünk volt.

Az első magyar bibliográfus pályáját SZINNYEI József foglalta össze akadémiai székfoglaló értekezésében (1901).¹¹ Tanulmányának ismertetése kapcsán megemlíti, hogy SÁNDOR István műve a „ma napig igen használható könyv a magyar irodalomtörténet bűvárainak”.¹²

A SÁNDOR István-féle típusú nemzeti bibliográfia iránti érdeklődésre mutat LEHOTZKY András (1741—1813) táblabíró kéziratban maradt könyvészeti vállalkozása is. A 275 lapra terjedő 4-rét alakú kéziratot nemzeti bibliográfia az Országos Széchényi Könyvtárban maradt fenn, címe: *Magyar Könyvtár, vagy-is A magyar haza Bibliothekája, melyben minden nevezetesebb rész szerint eredeti magyar nyelven írott, rész szerint pedig idegen Irókból fordított régi és új könyvek feltaláltak.* Egy ezekre mutató Táblával együtt írta: Lehotzky András Posenban 1804.¹³ A bibliográfia közvetlenül a SÁNDOR István *Könyvesháza* megjelenését követő évben készült el, és kb. 2700 bibliográfiai adatot tartalmaz. Az érdekes Előljáró beszédben a Széchényi Könyvtár nyomtatott katalógusairól, BOD Péter, SPANGÁR András — LEHOTZKY szerint — „1738-ban kiadott könyveknek rövid lajstromá”-ról,¹⁴ végül SÁNDOR István *Könyvesházáról* emlékezik meg: „ezeknek kipótlására tehát, imé kiadtam próbául ezen általam már régtől fogva készített Magyar Könyvestárt, egy hozzáragasztott minden nevezetesebb materiákra mutató Táblával együtt”.

LEHOTZKY a bibliográfiai részben gyakran hivatkozik a Széchényi Könyvtár katalógusára, BOD Péter és SÁNDOR István könyvészeire. A *Magyar Könyvtár* címanyagát az eredeti és a magyarra fordított művek alapján gyűjtötte össze. Az egyes címléírásokat a szerző személyére vonatkozó, többnyire csak hivatását feltüntető adatokkal látta el. A kéziratot bibliográfia az (1.) Előljáró beszéddel (kelt: Pozsony 1804 március 26) együtt tíz részből áll: 2. A címanyag felsorolása az írók vagy címszók betűrendjében (7—205. l.). Gyakran a szerzőről a fordítóra utal, így pl. ANAKREONRÓL a

⁹ *Magyar Könyvtár.* (1804.) Előljáró beszéd. IV—V. 1. Kézirat. (Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Jelzete: Quart. Hung. 2.)

¹⁰ E sorok írójának tulajdonában.

¹¹ Rövidített formában megjelent az *Akadémiai Értesítő*-ben. 1901. 529—535. l.

¹² *Századok.* 1901. 847. l.

¹³ Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Jelzete: Quart. Hung. 2.

¹⁴ Kéziratban maradt, de elkallódott. (Vö. FRTZ J.: *i. m.* 353. l. és GÜLYÁS P.: *A bibliográfia kézikönyve.* II. köt. Bp. 1942. 49. l.) Tervezete azonban megjelent PÉTRŐ G. *Magyar Krónika* című könyvében. A címlap így tünteti fel: foglalkozik „legfőképpen a Magyarok Bibliotékájával, az-az: a magyar avagy a Magyar Sz[ent] Korona alatt lévő országokból származandó Iróktul szerzett és irtt könyveknek lajstromával azon krónikát terjesztette, szaporította, és a magyarok tanuságára kibocsátotta: P. Spangár András.” Kassa, 1738. I. rész. Tudósítás a magyar históriákról, krónikákról, könyvekről, írásokról és írókról. (3—6. l.)

fordító ZECHENTER Antalra, és a fordító nevével sorolja fel a mű összes adatait. 3. A név nélkül kiadott munkákat „Anonymusok vagy is nevezetlenek” címmel adja (207—236. l.). 4. „Függelékül ide ragasztunk: az első magyar írások és nyomtatványok közül valókat”, kronológikus sorrendben az 1530 és 1600 közötti anyag (239—244. l.). 5. „Nevezetesebb materiákra mutató tábla válogatott neveikkel együtt” a címanyag szakmutatója, az egyes szakcsoportokon belül a szerzők neve betűrendjében (245—256. l.). 6. „Némely nevezetesebb eredeti francia, spanyol, ánglus, olasz, görög, deák és német íróknak nevei, melyek magyarra fordítottak” (257—258. l.). A 7—10. rész anyaga a kiegészítéseket tartalmazza, mégpedig a következő módon: 7. „Suplementa in quantum deffentes ad Indicem Scriptorum hung. lingua editorum in Bibliotheca Exc. D. comitatis Széchénj [sic!] depositum” (259—262. l.). Ebben a részben betűrendben adja a kiegészítéseket. 8. „II. Supplementum ad Scriptores Hungaricos” (265—272. l.). Ez a rész is betűrendes. 9. „Continuatio Supplementorum” (277—279. l.). Betűrendben halad. 10. „Ulteriora Supplementa”. (273—275. l.). Ezt már nem betűrendben közli. A Supplementumokban itt-ott más kéztől eredő bejegyzéseket találunk. A kéziratot összevetve a szerző egyéb kéziratós művével, megállapítottuk, hogy a bibliográfia kézírata idegen kéz munkája, tehát ezt a szerző másoltatta, a rosszul olvasható bejegyzések, pótlások erednek LEHOTZKY András kezétől. A kézirat sajtókész állapotban maradt fenn, s később került SZÉCHÉNYI Ferenc tulajdonába.

LEHOTZKY András gyűjtésének nem magyar nyelvű címanyagát külön kötetben dolgozta fel. Ez a műve kevésbé rendszeres, mint a magyar nyelvű anyagról készített bibliográfia. Ez is ugyancsak az alapító tulajdonából került az Országos Széchényi Könyvtárba.¹⁵ A bőrbe kötött kézirat 368 lapra terjed, címe: *Index Scriptorum Publico-Politico-Historico Geographicorum Physicorum item et Historiae Naturalis de Hungaria et Partibus eidem annexis domi forisque variis in lingvis editorum et manuscriptorum ex classicorum Auctorum voluminibus et celebrioribus Bibliothecis, ac variorum catalogis, Ordine tam Alphabetico, quam chronologico, juxta etiam Materias digesto additis aliorum recensionibus conceptus per Andreas Lehotzky Posonii 1800.* A külső borítékon: *Index nominalis et realis Scriptorum Hungariae universalis. Cum annexa Serie Chronologica Librorum Auctorum et Typographiae in Hungaria, ab initio extraneum.* Ez a kézirat is sajtókész másolatban maradt fenn, de az előzőnél sokkal több javítást tartalmaz. LEHOTZKY az előszóban (Lectori Benevolo 3—10. l.) elmondja, hogy húsz éve gyűjti az anyagát, majd PLINIUS és HORATIUS idézetekkel tarkítja mondanivalóit. Forrásait is felsorolja: a Teleki Téka és SZÉCHÉNYI Ferenc katalógusait, CZVITTINGERT, SEIVERTET, HANERT, HORÁNYIT, SPANGÁRT, WALLASZKYT. A bibliográfia hat részből áll: 1. A magyar szerzők idegen nyelvű és vonatkozású művei, idegen szerzők magyar vonatkozású művei a szerzők és címszók betűrendjében (11—312. l.). Bibliográfiai címléírásában általában a következő adatokat nyújtja: szerző neve (néhol a foglalkozása is), a mű címe, a megjelenés helye, éve és a formátum. 2. „Series Chronologica celebriorum Auctorum, supra uberius recensitorum qui hic juxta Annos, quibus vixerunt, classificantur et supra in Alphabeto uberius recensentur” (312—317. l.). 3. „Index rerum seu Materiarum, de quibus praemissi Autores Scripserunt” (317—332. l.). 4. „Scriptores de originibus Hungarorum. Scriptorum Hist. Hung. celebriores” (333—343. l.). 5. „Antiquissimi Libri in Hungaria editi” 1150-től 1597-ig (344—349. l.). 6. Az anyaghoz még hat kiegészítő felsorolás járul (351—372. l.), mégpedig a következő sorrendben: 1. „Suplementa ad Indicem Universalem Scriptorum de Rebus Ungariae editorum”. (Betűrendben.) 2. „Supplementum ad Indicem Universalem Scriptorum”. (Betűrendben.) 3. „Ad Supl. Stematographiae suo loco adhuc inferendum”. (Rendezetlen összeírásban.) 4. „Ulteriora

¹⁵ Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Jelzete: Quart. lat. 17.

Supplementa ad Catalogus A[ndreas] Lehotzky in Bibl. Comit. Széchényi depositus in quantum nondam intrassent". (Rendezetlenül.) 5. „Supl. ad Indicem Scripta Lingua hung. editionis". (Rendezetlenül.) 6. „Supplementa Alteriora ad Indicem Script. hungaricum in quantum in prioribus non dum inseriuntur". (Rendezetlenül magyar nyelvű címanyagot ad.)

KOVACHICH Márton György történeti kutatásai és SZÉCHÉNYI Ferenc Bibliothekájának kiegészítéséhez végzett búvárkodásai során a hazai s részben a külföldi könyvtárakat is végigjárta és áttanulmányozta, s így szerzett tapasztalatait értékesítve a magyar bibliográfiai gyűjtést és kutatást is meg akarta szervezni. Tapasztalatait a magyar nemzeti bibliográfia elvi kérdéseiről írt s 1814-ben megjelent jelentős tervezetében foglalta össze *Planum egy tökéletes Magyar Bibliografia és Szókönyv íránt*¹⁶ címmel. Szerzői: KOVACHICH Márton György (1744—1821) jeles történétíró, a *Bibliotheca Hungarica Universalis* című kéziratok nemzeti bibliográfia-jellegű könyvjegyzék összeállítója és 16 éves fia, KOVACHICH József Miklós (1798—1878), a későbbi híres jogbölcséletíró. A figyelemre méltó tervhez DÖBRENTEI Gáborral készítették előbeszédet, amelyben ő a bibliográfiák és szótárak nagy nemzeti jelentőségét hangsúlyozta, s megemlítette, hogy a *Planumot* GYARMATHY Sámuel nyelvész fordította le hazai nyelvre. KOVACHICHÉK elsősorban a felállítandó magyar tudós társaság lehetőségeit tárgyalják, s ennek egyik sarkalatos céljává teszik, hogy a „magyar nyelv előmozdítására megkívántató minden eszközöket kiszolgáltassanak méltóztatnék". A felállítandó társaságtól két fontos munkát várnak: I. „Magyar Bibliographiát, azaz olyan lajstromot, melyben a tipográfiának feltalálásától fogva kinyomatott minden magyar könyvek titulusát egész a 18-ik századig betűrend szerint rakva, találhatnák". — II. „Egy legtökéletesebb magyar szótárt". Az első munka lenne az a kútfő, amelyből a szótárt is csinálni lehetne.

KOVACHICHÉK tervét részben megvalósítani igyekezett egy bibliográfiai keverék-műben¹⁷ NÉMETH János (†1848) gyarmati plébános. Könyvének első részében áttekintette a hazai könyvnyomdászat történetét, időrendben adva a megjelent könyvek jegyzékét, majd összeállította a magyarországi és erdélyi könyvnyomtatók nevének betűrendes mutatóját, végül 72 helység betűrendjébe foglalva az egyes városokban megjelent művek bibliográfiájának leírása következik minden helységben újra kezdődő kronológiai sorrendben haladva. Adatait az egyes városok könyvtárainak katalógusai, SZÉCHÉNYI Ferenc könyvtári jegyzékei, SÁNDOR István bibliográfiája és egyéb könyvjegyzékek alapján szerezte meg. Címleírása a következőkről tájékoztat: a szerző neve, a mű címe, a megjelenés helye és éve, végül a nyomdatermékek formátuma.

A szerző tulajdonképpen nyomdászat-történeti jellegű könyvének megjelenését megelőző évben készülő művéből két részletet közölt a *Tudományos Gyűjtemény* című folyóiratban: először *Az első könyvnyomtatóműhelyről Magyarországon a mohácsi-veszedelem után*¹⁸ című tanulmányában a felvetett témát sokkal részletesebben tárgyalta, mint említett könyvében; második publikációját: *A magyarországi és erdélyi könyvnyomtatóknak neveik, és a helyek, ahol és az idő, ameddig nyomtattak*¹⁹, viszont teljes egészében felhasználta.²⁰

KOZOCSA SÁNDOR

¹⁶ Pesten 1814. [27] l. A tervezetet részletesen ismertette és a bibliográfiára vonatkozó részt majdnem teljes egészében közölte AIGNER L.: *A magyar könyvészet történetéhez* című tanulmányában. (Magy. Könyvszle. 1876. 117—121. l.)

¹⁷ *Memoria typographiarum incliti regni Hungariae et magni principatus Transilvaniae quam in systema religit 1818*. Pesthini, 1818. 176 l.

¹⁸ *Tudományos Gyűjtemény*. 1817. VIII. kötet. 53—73. l.

¹⁹ *Tudományos Gyűjtemény*. 1817. XI. kötet. 76—83. l.

²⁰ NÉMETH J. művének egy város nyomdatermékeit felölelő anyagához vö. EÖRVÖS L.: *A pápai nyomda történetéhez*. Századok. 1868. 310—316. l., valamint kiegészítő adatai uo. 737—340. l.

A könyvek ára a XIX. század első felében. A könyvtörténet és a művelődéstörténet szempontjából igen fontos kérdés az, hogy mi volt a múltban a könyvek ára, mennyit adtak értük az olvasni kívánók? Mint tudjuk, az admonti apátság könyvtárában őrzött IX. századból való GUTKELED-bibliát először harmincöt font ezüstért (akkor igen nagy érték) zálogba csapták, de később, már a XIV. században a GUTKELED familia két nagy határral bíró faluval, azok jobbágy népével és malmaival cserélte el a kétkötetes könyvremeket, hogy aztán azt jóval többért a stájerországi apátságnak juttassa. Ezek az adatok képet nyújtanak arról, mit jelentenek a tudomány és történelem számára a régi könyvek értékelésének adatai.

Most egy — persze amahoz képest parányi jelentőségű—ilyen adatra bukkantam könyvtáram egy régi kis könyvecskéjében. A könyv 1844-ben (vagy tán egy két évvel előbb) került ki Nagyvárad nyomdájából és ezt a rövid címet viseli:

Toronyi Tamás vagy a Bajnokok Vég-Gyula várában.

E verses krónika éppen nem ismeretlen előttünk.¹ Állítólag 1802-ben jelent volna meg Szegeden először, és azóta lehet vagy félszáz kiadás belőle, mert utóbb a TATÁR Péter jól ismert álnév alatt a ponyvakedvelő olvasók számára buzgón verselő MEDVE Imre olesó füzetsorozatában jó egynehányszor kiadta.

Az ötven sűrűn benyomtatott oldalon Vörös Mihály hódmezővásárhelyi származású népköltő megénekli az akkor Vég Gyula várának nevezett — nagy részében még napjainkban is fennálló — vár történelmi esetét. Könyvünk, mely nem a vers eredeti címét viseli címlapján, még elhallgatja az író nevét is és lakóhelyét, s elhagyja a hősi ének végéről azt a négy verspárt is, amelyekben a szerző munkájáról szólal meg.

A sok különböző lenyomat között nem esik szó arról a nagyváradi 1844 (?)-ből származóról, amelynek a fent említett példányát bírom,² s annak címlap előtti lapján egykori tulajdonosa igen olvasható, nyugodtan vetett betűkkel e ránk nézve ma érdekes adatokat jegyezte fel:

KENYERES JÁNOSÉ ez a' Könyvetske vétetett
Sarkadon kék borítékba kötve 15 xr. October 28-án — Ke-
mény táblába békötetett Gyulán szinte 15xr. November 8-án
1844. mellynek egész Ára tészen 30 xr. váltóba.

A Borsod megyében otthonos KENYERES család Biharba, talán éppen Sarkadra származott fia vagy Sarkadon, vagy valamelyik környékbeli faluban élt s ott, mint lát-szik, olvasott. Megbecsülte a könyvet, sőt érzéke volt hozzá, amit igazol a bejegyzésében az, hogy megőrökíti a könyvecskének egykori kék színű papír borítékját. Persze annyira nem volt bibliofil, hogy azt a borítékot is beleköttesse volna a kis könyvbe.

Feljegyzése szerint tehát a három és fél íves könyvecskét minden kétséget kizáróan egy vásári ponyvástól (Sarkadon a vásárok egyike Simon Judás napján, október 28-án volt) vette tizenöt krajcárért, és a derék új tulajdonos a könyvecskét röviddel annak elolva-

¹ Lásd: ECKHARDT Sándor: *Egy régi magyar hősi ének a ponyván.* Irod.tört. 1952. évf. 58—68. l.

² Eredeti címe: *A bajnokok Vég Gyula Várában.* Írattatott a Hód vize partján. Szeged, 1807. Lásd SZINNYEI: *Magyar Írók.* XIV. köt. 1338 has.

sása után Gyulán, a szomszéd megyében levő, de hozzá közeleső megyeszékhely compacto-rával „kemény táblába” bekötötte, amiért nem sajnált a mesternek ugyanannyit fizetni, amennyiért a kis könyvet vette.

REXA DEZSŐ

Arany János „Koszorú”-jának olvasóközönsége. Arany János folyóirataira — a *Szépirodalmi Figyelőre* és a *Koszorúra* — vonatkozóan az irodalomtörténet és sajtótörténet kizárólag VOINOVICH Géza eredményeire támaszkodhatik. (*Arany János életrajza*. III. köt. 1938. 15—30., 33—58. 1.)

VOINOVICH Géza a költő életrajzába ágyazva elég részletesen elmondja a két lap keletkezésének, működésének és megszűnésének körülményeit, érinti e vállalatok anyagi oldalát is, figyelme azonban főleg a tartalomra, vagyis ARANY János szerkesztői munkájára irányul. Szükségesnek látszik e vizsgálódások folytatása s VOINOVICH megállapításainak kiegészítése, különösen a *Koszorú* kiadásának és e lapok közönségének közelebbi megismerése végett. Ehhez a munkához kívánok hozzájárulni, feltárva elsősorban az ARANY—TOMPA-levelezésnek azokat a fejezeteit, amelyek mindmáig kiadatlanok, s így mondhatni a szakemberek előtt is teljesen ismeretlenek.

Az *Arany János-kiadások rostájában* (Magy. Könyvszle. 1959. 1. sz. és Klny.) rámutattam arra, hogy a *Hátrahagyott Iratok* két kötetében közölt *Levelezés* rendkívül hiányos és szövegében is megbízhatatlan, mert a sajtó alá rendező ARANY László „bejavított” a kéziratokba, és következetesen kihagyott minden olyan részletet, amelyet nem tartott eléggé közérdekűnek; ilyenek főleg a családi körülményeket, valamint a gazdasági kérdéseket, anyagi gondokat illető szakaszok. Sajnos, ezeken a „kényesebb” természetű kérdéseken belül kihagyott számos fontos irodalomtörténeti érdekű részletet is!

Több mint tíz év óta készül s a közeljövőben sajtó alá kerülő munkám: TOMPA Mihály *Levelezésének* kritikai kiadása (éppúgy, mint a majdan megjelenő *Arany János-levelezés* kritikai kiadása is) hiánytalanul és eredeti szövegükben közli a TOMPA—ARANY-levelezést. Módomban állt tehát a legközvetlenebbül megismerni ARANY János szerkesztői és kiadói gondjait a publikált levelezésben mellőzött szakaszok vagy éppen teljes egészükben kihagyott levelek alapján.

Ez ismeretlen anyagban a *Koszorú* történetéhez legértékesebb adalék egy előfizetés-gyűjtő névjegyzék, amelyet TOMPA Mihály állított össze s küldött el ARANY-nak.

1862 őszén ARANY már közli barátjával, hogy a *Szépirodalmi Figyelő* az év végén megszűnik, s meg kell kezdenie az előfizetők toborzását új folyóiratához, a *Koszorúhoz*. „Most, édes barátom, körömrre kell állani, mind a tízre. *Kiadója* vagyok lapomnak. Ha megbukom — én bukom, pedig tudod, nem igen van miből. Azért úgy akarnám, hogy jól kezdjem. — Arra kérlek, írd nekem össze egy névsort azon t. ’honfiak és honleányokból’ (név, lakás, utolsó posta), kiket ösmersz és kikről felteszed, hogy gyűjtenének (vagy legalább előfizetnének) lapomra. Néhány száz példányban így is akarok gyűjtőiveket szétküldözni, nemcsak a lapok mellett, mert azt elhajítják . . . Ez a lajstrom *kéne nekem rövid időn.*” (1862. okt. 21. Kiadatlan.)

TOMPA 1862. október 29-én teljesíti barátja kérését. Éppen Sátoraljaújhelyen vendégeskedett, szüreten. Összeírta 77 címet. ARANY már nov. 16-án válaszol: jól esett „a szíves részvét, mellyel lapom ügyét fölkaroltad . . .”

Közelfekvő a gondolat, hogy a jegyzékbe foglalt 77 személy — ha már gyűjtőívet kapott ARANY-tól — elsőnek saját maga vállalkozott előfizetésre. Így talán őket a *Koszorú* személy szerint ismeretes előfizetőinek tekinthetjük. Ez annál jelentősebb eredmény,

mert a *Koszorú* nagyszámú szerkesztői üzenetei jórészt a munkatársaknak szólnak (TOMPÁNAK, LÉVAYNAK, MADÁCHNAK, SZEMERE Miklósnak, SZILÁGYI Sándornak, ABONYI Lajosnak, P. SZATHMÁRY Károlynak, TÓTH Endrének stb.), akik közreműködésük ellenében — mintegy tiszteletpéldányként — kapták a lapot, tehát tényleges előfizetőknek nem tekinthetők. A tényleges előfizetőknek is elég gyakran üzenget ARANY, nyugtázva a beküldött összegeket vagy a hátralékos díjakat reklamálva. Néha, elég ritkán, feltünteteti nevüket, foglalkozásukat s lakóhelyüket is (OPITZ Tivadar, Pless; LEHR A[ibert], Sopron; KAZINCZY Örs; Tr. Ferenc tanuló, Rozsnyó; URSZINYI Andor, Békéscsaba stb.; társaskörök, egyletek: egri, nagyszombati casino-társulat, szegedi és kecskeméti önképzőkör, selmeci olvasóegylet, magyaróvári Kazinczy-egylet stb.), de a legtöbb üzenetből — a név, a foglalkozás vagy a lakóhely feltüntetése híján! — általában nem lehet megállapítani az előfizetők kilétét. (Pl. BODNÁR Sándor úrnak; Pápára; Néhányan t. előfizetőink közül . . .; NAGY Lajosné úrasszonynak; R. R. úrnak Kaposvár; P. I. úrnak B. Gyarmat; D. A. úrnak, Meran; B. K. úrnak, Versec; B. G. úrnak Ó-Becse stb.)

TOMPA Mihály lajstroma két szempontból is jelentős. Először: felsorolja TOMPA baráti és ismeretségi körét; másodszer pedig: rávilágít azokra a rétegekre, amelyek — ítélete és tapasztalata szerint — számításba jöhetnek egy igényes folyóirat támogatását illetően.

Nézzük, mit mond a névsor?

TOMPA mindenekelőtt prot. lelkésztársait vette sorra, a tekintélyesebbeket és akik irodalmi érdeklődésük mellett anyagilag is eléggé függetlenek voltak. Ilyenek: SZENTPÉTERY Sámuel ref. esperes, Pelsőcön; CZÉKUS István evang. esperes, Rozsnyón (később, 1871-től a tiszai kerület püspöke); SZABÓ Sámuel szkázrosi, MAKLÁRI PAPP Lajos berzétei, KÁLNICZKY Endre vályi, PÁSZTOR Pál rimaszombati, BALOGH Béla harmaci, KISS Gábor losonci, MAJOMI József alsószuhai, BALLA Albert vezledi, KONYHA József zeherjei, SÁFRÁNY Mihály imolai, TÓTH Péter bujvai ref. lelkészek. Közülök SZENTPÉTERY Sámuel, SZABÓ Samu, MAKLÁRI PAPP Lajos és MAJOMI József TOMPA bizalmas barátja volt; részben levelezésük is fennmaradt. TOMPA néhány környékbeli plébánossal is jó viszonyban volt; közülök hármat ajánl ARANYNAK.

Ehhez a tanult, honorácior-osztályhoz tartoznak TOMPA lajstromán a következők is: SZEREMLEY Károly rimaszombati tanár, MIKSZÁTH Kálmán egyik kedves tanára, kiről írásában többször megemlékezik; MESKÓ Sámuel dobsinai tanító, TOMPA egykori honvéd-bajtársa, akivel — mint a gömöri nemzetőrök táborig papja — együtt vett részt a schwechati ütközetben; ilyen HEGEDÜS Lajos rimaszombati gyógyszerész stb.

TOMPÁNAK a névsor összeállításakor eszébe jut ifjúkori jóbarátja, első szerelmének, BÖSZÖRMÉNYI Katinak fivére is: BÖSZÖRMÉNYI Károly, szatmári ügyvéd (később polgármester), valamint a BÖSZÖRMÉNYI-testvérek közeli rokona, JÁRMY Ödön, Laskodról.

A névsor többi, társadalmi hovatartozás szempontjából elemezhető és rendszerezhető alakja többé-kevésbé környékbeli (Gömör megyei és szomszéd megyékből való) birtokosokból áll. Egy részük jó ismerősünk TOMPA levelezéséből és bizalmas főljegyzéseiből, *A fekete könyvből*. Figyelemre méltó, hogy némelyik családnak több tagját is felsorolja, jelölül annak, hogy ezekkel a familiákkal gyakrabban találkozott s közelebről ismerte őket.

Köztük feltűnő számban vannak a nők: a múlt századbéli „irodalompártolás” „széplelkű honleányai”, akik legalább mint filléres mecénások róttak le egy-egy parányi töredéket a kulturális és társadalmi kötelezettségekből.

Menjünk végig a lajstromon, ábécé szerint rendezve a szétszórt neveket:

ADORJÁN Boldizsárné, Kisfaludból (Gömör m.); férje tollforgató ember volt, PETŐFI barátja; az ő indítványára választották meg PETŐFIT 1845-i felvidéki útján Gömör vármegye táblabírájává. BÓNIS Lajosné, Alsószuhán; minden bizonnyal rokona

annak a BÓNIS Barnabásné POGÁNY Karolina nevű művelt hölgynek, akinek emlékét TOMPA két nagyon szép költeményében örökítette meg, s aki végrendeletileg száz hold földet hagyott TOMPA fiacskájára. BORBÉLY Lászlóné, Jánosiban: TOMPÁÉ rokona. BORNEMISZA Emma kisasszony és ifj. BORNEMISZA Istvánné ő nagysága, Bátkában (Rimaszombat közelében). CSEMNICZKY Pálné bejei birtokosasszony; Beje: TOMPA első papi állomása volt; CSEMNICZKYÉ a költőt más kulturális és jótékonyági kötelezettségeiben is támogatta; temetésén TOMPA Mihály papolt; följegyezte *A fekete könyvben*, hogy „özv. Csemniczkiné temetésé”-ért 30 forintot kapott. DAPSY Vilmos, Rimaszombatban és DAPSY Kornélné, Királyiban; TOMPÁT a DAPSY-családhoz szíves barátság fűzte. DAPSY Pál Gömör megyei hivatalnok és birtokos költőnek nagy tisztelője s meghitt barátja; Beje község az ő ajánlatára hívta meg lelkészének. DAPSY Pál házánál TOMPA később is mindig szívesen látott vendég volt. DRÁSKÓCZY Sámuel harkácsi birtokos (Tornallya közelében); ennek feleségét is TOMPA temette el; följegyezte „nevezetesebb stóliái” között, hogy a temetésért 10 aranyat kapott. — Következik a FÁY-család két tagja: FÁY Barnáné, Jánosiban és FÁY Gusztáv, Nusztyán (mindkét helység Rimaszombat mellett). TOMPA — felesége révén — rokonságot tartott a FÁYakkal. Az öreg FÁY Andrással, a meseíróval levelezett, epigrammát is írt az emlékkönyvébe; bizalmasan fordulhatott tehát ennek fiához, a zeneszerző FÁY Gusztávhoz. — TOMPA ekkor, már 1851 őszétől Hanván lakott. E falu birtokosnemesei közül a műveletlen és zsugori DARVAS Pált még véletlenül sem ajánlotta ARANYNAK; ellenben fölvette a jegyzékbe a HANVAY-család ifjú tagját, HANVAY Zoltánt, aki költőnek nagy tisztelője volt, s később mint sportíró is működött. A HÁMOS-család tagjai közül szerepel a lajstrom: HÁMOS Antalné Tornallyán, HÁMOS Józsefné Cserencsénben és HÁMOS Gusztávné Kelemérben. Ez utóbbinak férje TOMPA barátja volt; költőnk többször részt vett „Hámos Guszti” szüretein. HÁMOS Gusztáv gombai birtokát (Pest m.) TOMORI Anasztáz vásárolta meg. Két KUBINYI: Rudolf és Arnold, mindketten Várgedéről. Szerepel a jegyzéken LIPTAY Sámuelné is, Sajókazáról; a LIPTAYakkal TOMPA jó barátságban volt, leveleiben szeretettel emlegeti őket. MÁRIÁSSY Mórnet, a Rozsnyó melletti Berzétéről valószínűleg SZEMERE Miklós révén ismert; SZEMERE Miklós felesége ugyanis MÁRIÁSSY Anna volt. Figyelemre méltó a két MOCSÁRY neve: MOCSÁRY Lajos, a kiváló függetlenségi politikus, neves publicista. KOSSUTH híve, aki részt vett az emigrációban is. MOCSÁRY Eszter Kelemérből, TOMPA második papi állomásáról; többször előfordul TOMPA leveleiben (főleg a SZEMERE Miklósnak írt levelekben): „idős leány,” aki igen „derék, eszes, demokrata” nő volt. MOLNÁR Viktorné ABAFFY Mária, abafalvi földbirtokosnő nevét is itt találjuk. Férje TOMPÁNAK meghitt barátja s ARANYNAK nagy tisztelője volt. „Éppen most jövök Molnár Viktortul, ki lelkesen szorítná ezt a dolgot [tudniillik az előfizetegyűjtést], de boszankodik és szidja a publikumot” — írja TOMPA ARANYNAK 1862. dec. 10-én. Dec. 18-án pedig: „Nekem is van egypár előfizetőm, majd a Molnár Viktoréhoz csatolom”. A jegyzékben az utolsó név: egy MOLNÁR Istvánné nevű hölgy a Temes megyei Klopodia-ról. Valószínűleg MOLNÁR Viktor sógornője, mert ilyen távoli, délvideki ismerőst TOMPA másutt sehol sem említ. Ezt viszont annyira fontosnak tartja, hogy 1862. dec. 3-i levelében (talán éppen MOLNÁR Viktor sürgetésére) megismétli ARANYNAK: „Küldj egy ívet, ha még nem küldtél: Molnár Istvánné ő Nagyságának. Klopodia, u. p. Temesvár-Moravicza.” — A Putnokon lakó PALÓCZY Ábrahám neve sem hiányozhat a listáról. Ügyvéd volt, tréfacsináló, kedélyes jóbarát, akivel ARANY János is hamar összebarátkozott a hanvai látogatás alkalmával. — A RAGÁLYI-családból: RAGÁLYI Gyuláné és Ferdinándné „ő nagyságok”, mindketten a Putnok melletti Ragályból. RAGÁLYI Gyuláékát TOMPA eskette (50 forintot kapott ezért, amint ezt *A fekete könyvben* följegyezte). RAGÁLYI Ferdinánd nevezetes személy volt Gömörben: nagybirtokos és képviselő; TOMPA *A fekete könyvben* és leveleiben többször említi ezt a „híres demok-

ratát". — Hasonlóképpen jelentős szerepet vitt az akkori megyei közéletben a SZENTIVÁNYI-család is, melynek két tagjával találkozunk a jegyzékben: „Tekintetes Szentiványi Miklós úrral, Sajó-Gömörből” és „Tekintetes Szentiványi József úrral, Liptó-Szentmiklósról”. SZENTIVÁNYI Miklós mint „irodalompártoló”, TOMPA levelezésében is előfordul: 1862 őszén egyszerre három évi „pártolói díj”-at (12 osztrák forintot) küldet TOMPA útján a Kisfaludy-Társaságnak, s kéri az ezekért járó könyvilletményeket. (TOMPA levele ARANY Jánoshoz: 1862. okt. 22. és dec. 3.) — Találunk még két arisztokrata hölgyet (nem többet, csak kettőt; TOMPA nagyon nem szerette az arisztokratákat!): báró NYÁRY Sándornét, Jánosiból, és báró VAY Alajosnét, Bánrévéről. — Végül akad egypár olyan név is, amely TOMPA levelezésében sehol sem szerepel; valószínűleg ezeket is a birtokosok csoportjába kell sorolnunk: HEVÉSSY Bertalanné, Tornallyán; MADARASSY Lajosné, Gortván; VAJDA Gyuláné, Simoniban stb.

Nem folytatjuk tovább az elemzést. A példákbl láthatóan: TOMPA elsősorban lelkészúrsaitól, egypár tanár-, ügyvéd-, gyógyszerész-ismerősétől, vagyis a honorációr-osztálytól, valamint a környékbeli birtokosnemességtől várta ARANY János új folyóiratának támogatását. A XIX. századi előfizetési jegyzékek áttanulmányozása bárkit meggyőzhet arról, hogy körülbelül a kiegyezésig mindenütt ez a két réteg áll az olvasóközönség előterében. Számos egykorú íven feltűnnek a gazdasági ispánok is (a JÓKARTól halhatatlanított „Kampós uram” kollégái), de iparos- és kereskedő a kiegyezésig csak igen szórványosan fordul elő a magyar könyv pártolói között. TOMPA Mihály jegyzékében e csoportokból egyet sem találunk.

A bevezetésben csak óvatosan kockáztattuk meg a föltevést, hogy a jegyzékben felsorolt 77 név „talán” ARANY János *Koszorúja* egyik előfizetői törzsgárdáját jelöli. Most sem állíthatjuk bizonyosan, hogy a lajstromon szereplők *valamennyien* előfizettek volna a *Koszorúra*, de van egypár adatunk, amely ezt a föltevést erősen valószínűsíti. A névsor elemzése egyébként meggyőzhetett arról, hogy TOMPA gondosan figyelembe vette az ajánlott személyek anyagi viszonyait és kulturális érdeklődését; „irodalompártolásuk” tehát joggal föltehető. Okfejtésünket megerősíti TOMPA 1862. dec. 10-i levele. Itt — szóban levő lajstromára utalva — mintegy mentegetőzik amiatt, hogy ő maga most már alig tud közvetlenül egypár előfizetőt szerezni, mert: „minden felszólított azt mondja: *nekem is van ívem!*” Vagyis az általa ajánlott 77 személy (majdnem egész ismeretségi köre!) — gyűjtőívet kapván ARANYTÓL — szintén előfizetés-gyűjtővé vált. Közelfekvő a gondolat, hogy a gyűjtőívre legelsőnek saját nevüket írták.

A *Koszorú* három évfolyama sűrűn s elég bőven közöl szerkesztői üzeneteket, de ez a rovat — sajnos — nem sok fogódzót nyújt következtetésünkhöz. A TOMPA lajstromában felsorolt nevek közül mindössze két-hárommal találkozunk ARANY János *Koszorújának* „Nyílt levelezés”-ében. ARANY idevonatkozó szerkesztői üzenetei a következők:

HANVAY Zoltánnak két ízben: 1863. jan. 4. (mindjárt a legelső számban): köszöni „szíves megemlékezését” (feltehetően: az új lap megindulása, ill. az újesztendő alkalmból) s viszontüdvözlését küldi. (ARANYÉkat hanvai látogatásuk alkalmával TOMPA elvitte „vizitába” az ismerős családokhoz, így HANVAYÉkhoz is.) 1863. szept. 13 (a 11. számban): a fiatal földbirtokos, aki dilettáns-módra irogatott, valamiféle kéziratát küldte be ARANYNAK. Az üzenet szerint: ARANY még nem ért rá elolvasni, „örül a szép igyekezetnek”, de máshová tanácsolja az ifjút, mert „A *Koszorúba* félévig is eltartana a közlés . . .”

MAJOMI Józsefnek, TOMPA alsószuhai lelkészúrsának és barátjának, 1865. febr. 19-én (8. sz.) ARANY ezt izeni: „A. Szuha. M. J. úrnak. Örömmel vettük becses és kedves sorait. Szívtől szívhez. Hogy azonban a választ későbbre kell halasztanunk, az nekünk

esik nehezebben. Fogadja egyelőre viszont üdvözlésünket s minden jó kívánatunk őszinte kifejezését.”

Végül egy adat arra nézve, hogy SZENTPÉTERY Sámuel pelsőci esperes is gyűjtött egypár előfizetőt. Többek között megnyerte a postamestert, akitől ARANY a *Koszorú* 1864. dec. 25-i számában (26. sz.) a hátralékos előfizetési díjat reklamálja: „Pelsőc. F. A. p. m. úrnak. A *Koszorút* küldöttük féléven át; de előfizetés mind e napig sem érkezett hozzánk. Kérjük legalább utólag beküldeni.”

Akiknek ARANY üzent: azok kétségtelenül előfizetői voltak a *Koszorúnak*. A többiről viszont föltételeznünk kell, hogy semmiféle problémájukkal nem zaklatták a szerkesztőt, az előfizetési díjakat pontosan fizették, s így semmi szükség nem adódott, hogy bekerüljenek a szerkesztői üzenetek rovatába.

ARANY és TOMPA levelezése nemcsak az előfizetők toborzása és társadalmi megszólása felől tájékoztat, hanem — TOMPA közvetítésével — a közönségvéleményt is tükrözi. TOMPÁnak felsorolt barátai és ismerősei időnként véleményt nyilvánítottak a folyóiratról, s e nyilatkozatokat ő — baráti segítő szándékkal — megírta ARANYNAK.

A közönségvélemények a folyóirat tartalmára és külalakjára egyaránt kiterjedtek. A *Koszorú*, éppúgy mint elődje, a *Szépirodalmi Figyelő*, túlságosan komoly, tudományos, nehézkes laptársaihoz, a szépirodalmi és családi lapokhoz képest. Külső formája sem elég tetszetős: semmi díszes címlap, semmi ábra, illusztráció; tipográfiai képe is számról számra ugyanaz. E kifogások mellett TOMPA egy kis önreklámot is elvárna a laptól. A *Szépirodalmi Figyelő* végnapjaiban a *Koszorút* bejelentő hirdetésben „nem közlöttem fróid névsorát, ez hiba.” (A többi folyóirat negyedévenként-félévenként beharangozta illusztris munkatársainak névsorát!) „Azt is szeretném — folytatja TOMPA —, ha a *Koszorú* nem olyan csupaszon járna, mint a *Figyelő*, de majd később, ha lehet.” (1862 dec. 3-i levél.)

Két hónappal a *Koszorú* megindulása után újból összefoglalja nézeteit, sőt már a benyomásait és tapasztalatait is: „A lap még most is *igen okos*, nem asszonyoknak való; továbbá igen puritán kinézésű, — egy kis cifraság nem ártana a „*Koszorú*” körül; mundus vult decipi... A *versek* betűje rosz, apró, kopott. — A minap majd fél lap, legalább negyed rész üresen maradt... Az utolsó lapról a *könyv-hirdetés* bátran elmaradhat; az a *Figyelőre* emlékeztet. A napi pletyka-rovat nem teljes és nem kielégítő. — Kedves Jánosom, — ne vedd rosz néven — két út áll előtted: vagy *alkalmazkodni*, vagy *megbukni!* Egy kis *nyegleség*...! borzasztó szó előtted, Arany János előtt, de szerkeszteni nélküle nem lehet. Nézz széllyel a világon! tekintsd meg az öszves magyar lap-irodalmat, van-e ott valami *irány?* Igenis van: a kenyér, a kenyér, s egyéb semmi. A temérdek kalmár között annak, ki apostolságra adta magát, mulhatatlanul el kell vesznie. — Ha a publicumnak *ízlése s érzéke* volna, mind más; de így... így világos a teendő.” (1863. márc. 4-i levél.)

E kívánságokat azonban ARANY később sem teljesítette: a *Koszorú* sem a tartalmi igényesség, sem a formai egyszerűség tekintetében nem különbözött a *Szépirodalmi Figyelőtől*. Pedig TOMPA tanácsai föltétlenül helyesek voltak: ARANY mindkét folyóirata valóban azért szűnt meg, mert nem alkalmazkodott az átlag-közönség igényeihez, s még engedményeket sem tett ebben az irányban.

A körülmények sajnosan igazolták TOMPA nézeteit, helyesebben: a TOMPA által tolmácsolt közönség szempontok döntő szerepét.

Az első félév igen biztatóan zárult: 1545 előfizetővel.

1863. febr. 24-én ARANY még bizakodva írja, hogy „az előfizetők száma haladja is pár százzal az ezeret”, amire TOMPA így válaszol: „1200 előfizető? bizony nem sok, sőt kevés! Nem mondom: hogy valahogy *meglenni* nem lehet ennyi után is, de *virágozni* aligha.”

Július 23-án ARANY már azt a szomorú hírt közli, hogy „a Koszorú előfizetői egyharmaddal megfogytak”. TOMPA igazolva látja aggodalmait: „Fájdalom, hogy előfizetőid fogytak, mi ugyan a jelen körülmények közt [az 1863. évi katasztrofális alföldi aszály miatt] nem csuda, s bizonyosan más lapnál is úgy van. Aztán, aztán . . . már egyszer kockáztattam néhány szót a Koszorúra nézve, de nem hallgattál meg . . .”

Egy év múlva (1864. július 25) ARANY már 1500 forint deficitről panaszkodik a *Koszorú* múlt félévi kiadásaihoz képest: „Ha ez lassan-lassan ki nem köszörülődik: a nyakam is utána vész . . .”

TOMPA látva és hallva ARANY János szerkesztői küzdelmeit, előbb (1864. ápr. 6) „felesleges erőmutatványnak tartja 800 előfizető mellett” a korábbi szerzői honoráriumok változatlan fenntartását [egy vers 10—15—20 forint, TOMPA minden verséért 20-at kapott; a fordított prózai művek díja szintén 20 forint, ld. ARANY 1863. febr. 24-i levelét!], majd pedig élesen kifakad az ARANY János törekvéseit nem méltányoló, félművelt vagy egészen műveletlen olvasóközönség ellen: „Hanem mégis impertinentia a publicumtól (írja 1864. aug. 5-én), hogy előfizetőid annyira megfogytak! Mihaszna vagy hát te Arany János, és mihaszna, hogy jó a lap? Ennek a tömegnek nincs érzéke, nincs ízlése s benne nincs *becsület!*”

A *Koszorú* 1863. január 4-től 1865. június 25-ig, vagyis harmadfél éven át állott fenn. Éllette a szerkesztő lelkiismeretes munkája s kitűnő dolgozótársainak (JÓKAI, MADÁCH, TOMPA, GYULAI stb.) támogatása. Közönsége biztatóan indult, de lassanként lemorzsolódott, s ARANY — komoly anyagi veszteséggel — kénytelen volt lapját megszüntetni.

Veszteségeiről az előre nem látott, váratlan kiadásokról, bajokról kinek panasz-kodhatott volna nyiltabban, őszintebben, mint TOMPÁnak, akit PETŐFI halála után szívéhez legközelebb álló barátjának tekintett. Már két hónapszerkesztői-kiadói munka után (1863. febr. 24-én) kiönti keserűségét: „A mi engem illet: *most* vesződöm igazán. Másfél ív munkát, csak tűrhetőt is, hetenkint előteremteni, nem könnyű dolog”. Ez munkájának egyik része: a szerkesztői gond. „Ehhez [járul] a kiadói vesződség, az előre nem látott, nem számított költségek, csalás, lopás minden részről (az első számokat 2-szer, némelyiket harmadszor kell újra szedetnem és nyomatnom a tolvaj kezelés miatt) — időm, kedvem annyira elrabolták, hogy magam képtelen vagyok dolgozni . . . Meddig tart, nem tudom, de a díjazást a sok *utó-költség* miatt, melyet a szerződések *kívül* kell tennem, főlebb nem bírom emelni. Mintha ezek az emberek [tudniillik a nyomdász-kiadók] összebeszéltek volna, hogy a számos előfizetővel is megbuktassák az írókat, ki elég vakmerő volt az ő mesterségökbe vágni s kiadásra vállalkozni.”

De nemcsak a nyomdász-kiadók gáncoskodtak amiatt, hogy ARANY saját maga adja ki folyóiratát, hanem egyes kenyér-irigy szerkesztőtársak is. TOMPA már 1864 őszén (nov. 16) afféle temondákat olvasott, hogy: „ARANY elhagyja Pestet”, „a Koszorú megszűnik” stb. Aggódva kérdi barátjától: „De hát a reátok vonatkozó hírlapi szóbeszédből mi igaz? mi nem? Azt mondják: nem zörög a haraszt sat. Mi ha úgy van: rozsol van; ha pedig szél nélkül zörög: igen boszantó. Tagadhatatlan: hogy az ország nyomorult állapotban van, a pénztelenség igen nagy, de lapod megszűnése mégis nemzeti gyalázat lesz. E tárgyban elmondtam már sokszor a magamét.” — Ez a legutolsó és legkeményebb nyilatkozata.

A *Koszorú* még tovább élt egy fél esztendeig, de sorsa már meg volt pecsételve . . .

Íme ARANY János életművének egyik fejezete a két jó barát ismeretlen levelezésének tükrében. Most már, a *Koszorú* sárguló évfolyamait, a bennük foglalt halhatatlan műveket — verseket, novellákat, kritikákat — olvasva a szerkesztő műhelymunkáját is magunk elé képzelhetjük. Látjuk, amint hétről hétre igyekszik megtölteni a készülő számot: „akármivel, aminek nevét aláírhatja”, a felkért „tisztelt munkatárs”;

„miután hegedült arról Szent Dávid, hogy mi nálunk mintalapot lehessen szerkeszteni.” (TOMPÁNAK, 1863. július 23.) Látjuk aggodalmas pontossággal végzett elszámolásait s reklamációit az előfizetőkkel, s keserűségét az utólagos nyomdai kiadások miatt . . . Látjuk végül — a vázolt levelekből és szerkesztői üzenetekből — olvasóközönségét is: némi körvonalakban azt az 1500, majd 1200, végül pedig csak 800 magyart, akit a sok millióból valamennyire érdekelt ARANY János munkássága — és mindennapi kenyere.

BISZTRAY GYULA

FIGYELŐ

Kurrens szakbibliográfiánk helyzete. A magyar kurrens szakbibliográfiák jelenlegi helyzetének felmérése, különösen most, amikor az Országos Bibliográfiai Munkaértekezlet (1961. szeptember 18—20) bizottságainak referátumai és az ezek alapján kialakult viták anyaga is rendelkezésünkre áll, látszólag nem nehéz feladat.

Valójában azonban az értekezlet a kurrens nemzeti szakbibliográfia problémái közül mindössze egynek megoldására vállalkozott, és — amint azonnal látni fogjuk — ez is olyan kérdés volt, amelynek megválaszolása után körülbelül ugyanott tartunk, mintha a kérdés fel sem vetődött volna.

A szakbibliográfiai bizottság tárgyalási alapokmányaiul szolgáló referátumok¹ az alábbi megállapításokból indultak ki: 1. A kurrens magyar szakbibliográfia iránt a természettudományok és a műszaki tudományok szakemberei és dokumentalistái alig mutatnak érdeklődést (hiszen számukra elsősorban a nemzetközi irodalomnak van jelentősége), a hazai anyag nyilvántartását inkább csak a külföld tájékoztatása céljából tartják szükségesnek. 2. Bár a társadalomtudományok területén a nemzeti szempont fokozottabb hangsúlyt kap, mint a természettudományok esetében, sőt egyes kifejezetten nemzeti tárgyú tudományoknál döntő jelentőségű, a társadalomtudományok nagy részének történeti jellege és megalapozottsága következtében a kurrens bibliográfia mégis háttérbe szorul a retrospektív feltárás mögött. 3. A kurrens magyar szakbibliográfia, ha nem is elégíti ki elsődleges szükségleteket, több szempontból mégis nélkülözhetetlen. Mindebből a referátumok azt a téves következtetést vonták le, hogy a kurrens magyar szakbibliográfiák jelenlegi formái teljesen feleslegesek mind a természet-, mind a társadalomtudományok területén, hiszen van kurrens nemzeti bibliográfiánk, márpedig „mindennemű külön kurrens szakbibliográfiai tevékenység, mely nem terjed túl az anyag egyszerű lajstromozásán, megengedhetetlen párhuzamosságot, a munkaerő és az anyagi eszközök vétkes pocskékolását jelenti.”² Az említett referátumok készítői természetesen tudatában voltak annak, hogy a Magyar Nemzeti Bibliográfia és a Magyar Folyóiratok Repertóriumja jelenlegi formájában nem teszi lehetővé a hazai szakirodalom áttekintését, de úgy gondolták, hogy e kiadványok rendszerének megfelelő átszervezése, a feldolgozott művek körének lényeges kibővítése, a közreadás formájának gyökeres megváltoztatása után képes lesz a kurrens szakbibliográfia szerepének betöltésére is.

A referátumok felvetette problémákról folytatott vita során ezzel merőben ellentétes, lényegében egyhangú állásfoglalás kristályosodott ki. A felszólalók kifeje-

¹ *A szakbibliográfiai munkabizottság referátumai és vitatézisei :*

a) SZÉKELY S.: *A természettudományi és alkalmazott tudományi szakbibliográfiák néhány kérdése.* — 1. függelék. KÁROLYI Zs.: *A műszaki szakbibliográfiák néhány kérdése.* — 2. függelék. TORDAYNÉ PÁTER E.: *A mezőgazdasági szakbibliográfiák helyzetéről.*

b) SZENTMIHÁLYI J.: *A társadalomtudományok szakbibliográfiáinak néhány kérdése.*

² *I. m.* 1. függelék. 13. l.

tették, hogy a szakbibliográfiák nem utalhatók a nemzeti bibliográfia körébe, ezeknek az OSzK nem lehet gazdája, mert nem rendelkezik megfelelő számú szakemberrel (HARASZTHY Gyula); a szakbibliográfia akár kurrens, akár retrospektív, nem alkalmazhatja az ETót, a határterületek, rokontudományok anyagára is szüksége van (NAGY Lajos, WALDAPFEL Eszter); a különböző tudományok sajátos igényeit csak a külön megjelentetett szakbibliográfiák képesek figyelembe venni (RÓZSA György); a nemzeti bibliográfiának nem válna javára, ha harmad- vagy negyedrendű anyaggal terhelné magát, a túlzott bőség és differenciáltság csökkentené használhatóságát (WALDAPFEL Eszter); a nemzeti bibliográfiának törekednie kell ugyan anyagának bővítésére, de a különféle kiadvány-fajtákat (könyvek, cikkek, hungarica-anyag stb.) egymástól elkülönítve kell feltárnia *leíró* jelleggel, a szakbibliográfiának viszont együtt, *tartalmi*, sőt *értékelő* feltárást nyújtva (FÜGÉDY Péterné).

A vita után tehát körülbelül ott tartunk, ahol előtte: megállapítást nyert, hogy szükség van a tudományáganként elkülönítve, önállóan vagy szakfolyóiratokban rendszeresen közzétett kurrens szakbibliográfiák hálózatára.

Arról azonban alig esett szó, vajon a már meglevő ilyen bibliográfiák mennyiben alkalmasak feladatuk betöltésére, milyen irányban és milyen módszerekkel lehetne tökéletesíteni őket, milyen új bibliográfiákra volna szükség a hálózat teljesebb tétele érdekében, és milyen intézkedéseket kellene hozni a bibliográfiákat készítő, illetve közzétevő intézmények kiépítésére? Ezeknek a kérdéseknek megválaszolásához az első előkészítő lépés az adott helyzet felmérése és rövid kritikai áttekintése, ez az, amire az alábbiakban kísérletet kívánunk tenni.

* * *

Közismert tény, hogy a társadalomtudományok irodalmának *nemzetközi* feltárása, bár az utóbbi években számos hasznos kezdeményezés történt, jóval szegényesebb, mint a természettudományoké. Ez a körülmény a társadalomtudományok esetében még fokozottabb felelősséget ró a kurrens szakbibliográfiák készítőire és a szakfolyóiratok szerkesztőire: az ő munkájuknak kell pótolni a hiányokat. További nehézséget jelent a társadalomtudományi anyag fokozott változatossága, szétszórtsága. A társadalomtudományok kutatója számára ui. különösen fontos, hogy könnyen figyelemmel kísérhesse saját tudományágának irodalmán kívül számos rokontudomány irodalmát is.

A történéssz pl. semmiképpen sem léphet fel azzal az igénnyel a történettudományi bibliográfiával szemben, hogy az tárja fel számára a néprajzi, antropológiai, jogi, közgazdasági, földrajzi stb. folyóiratokban publikált, de történeti vonatkozásai miatt számára mélkülözhetetlen anyagot is. Az egyetlen megoldás: az illető tudományágak könnyen hozzáférhető, rendszeresen, mindig azonos helyen közzétett kurrens bibliográfiája.³

A hazánkban jelenleg több-kevesebb rendszerességgel megjelenő bibliográfiák színvonala nem egyforma, és — ami a legfontosabb — nagy eltéréseket mutat az anyag feltárásának mértéke.

Önálló kiadványként lát napvilágot a *Magyar pedagógiai irodalom*, az Országos Pedagógiai Könyvtár gondozásában. Az 1959. évi anyag még 6 füzetből állt (1—4. füzet: a folyóiratcikkek negyedévi kumulációi, 5. füzet: önálló kiadványok, 6. füzet:

³ Ld. erről KYLE, Barbara: *Some further considerations on the application to social science material of up-to-date methods of bibliographical control and information retrieval*. Journal of Documentation. 1958. 4. no. 190—1. l., és U.A.: *Current documentation topics and their relevance to social science literature*. Revue de la Documentation. 1957. 3. no. 107. l.

név- és szakmutató az 1—5. füzethez). Az 1960. évi anyagot már kevésbé, mindössze 3 füzetre aprózták fel (1—2. füzet: folyóiratcikkek félévenként, 3. füzet: önálló művek és mutatók). Véleményünk szerint a könyvek és folyóiratcikkek szétválasztása mindenképpen indokolatlan, árt a bibliográfia használhatóságának. A kutató, tudós, könyvtáros stb. szempontjából közömbös, hogy az őt érdeklő témáról cikk, tanulmány vagy könyv jelent-e meg, számára az a fontos, hogy valamennyit együtt találja meg. A könyvek és folyóiratcikkek szakcsoportosítása lényegében azonos, az ismétlés helypazarlást is jelent.

Teljesség tekintetében is van még számon kérni valónk: csak a hazai kiadványokat veszi figyelembe, a külföldi magyar vonatkozású irodalom elvész a kutató számára. Nem tartalmazza a bibliográfia a napilapok sokszor elsőrendű jelentőségű anyagát, a nem pedagógiai tárgyú tankönyveket, a felsőfokú oktatás irodalmát pedig csak hiányosan.

A magyar közgazdasági művek bibliográfiája önálló kiadványban jelenik meg az MTA Közgazdaságtudományi Intézete Könyvtára és a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára közös kiadásában, sajnos, a teljesség alapvető igénye nélkül. A 14 szakcsoportban közzétett jegyzék csak az önálló műveket tartalmazza, hiányoznak belőle a folyóiratok, heti- és napilapok cikkei, az egyetemi jegyzetek, a sokszorosított kiadványok legtöbbje. Jelenlegi formájában a *Magyar Nemzeti Bibliográfiájában* is megtaláljuk ugyanezt.

Tárgykörét tekintve szűkebb, anyaggyűjtés szempontjából azonban már kielégítőbb a *Tergazdasági, statisztikai és számviteli bibliográfia*. Eredetileg retrospektív jegyzékként indult, első kötete (1955) az 1945—1953 között publikált anyagot tartalmazza, második kötetével azonban átlépett a kurrens bibliográfiák sorába. Sajnos lemaradása oly nagy, hogy az említett második kötetet (az 1954. év anyaga 1956-ban jelent meg) mindmáig nem követte újabb. Ez is csak a magyar nyelvű könyv- és cikkanyagot tárja fel, de kiterjeszkedik a napilapok cikkeire is. Az első kötet néhol túl tág szakcsoportjai megnehezítik a használatát, ezen sokat segít a második kötethez csatolt — még mindig nem elég részletes — tárgymutató.

Egyike legjobban szerkesztett kurrens szakbibliográfiáinknak az *Állam- és jogtudományi bibliográfia*. A hazai kiadványokon kívül a külföldi magyar vonatkozású irodalmat is feltárja, legalábbis ami a könyveket és folyóiratcikkeket illeti. A sokszorosított formában megjelenő művek közül is megtaláljuk benne az egyetemi jegyzeteket, a jogszabálygyűjteményeket, a kandidátusi értekezéseket és a bibliográfiákat. A heti- és napilapokra nem terjeszkedik ki. Utolsó kötete két év anyagát (1958—59. Bp. 1961) öleli fel, és névmutatót tartalmaz az 1945—1959. évi füzetekhez. Sajnálatos, hogy sem összesített, sem a legújabb füzet anyagában eligazító *tárgymutató* nem készült, pedig helyes kezdeményezésként az 1945—51. évi és az utolsó előtti, 1956—57. évi füzetekben megtaláltuk. Mindezek ellenére a jogtudomány bibliográfiai problémái megoldottnak tekinthetők.

A *Művészettörténeti Értesítő* rendszeresen közli a *Magyar művészettörténeti irodalom bibliográfiáját*. Az 1958. évi gyűjtés az 1959. évi 2—3. számban, az 1959. évi az 1960. évi 2. számban jelent meg, vagyis minden lemaradás nélkül. Felsorolja — megfelelő szakcsoportosításban — a napilapok cikkeit és a külföldi szerzők magyar folyóiratokban és más gyűjteményes művekben megjelent tanulmányait is. A külföldön közzétett magyar vonatkozású anyag nem szerepel benne.

Az irodalomtörténeti bibliográfia hiánya különösen fájdalmas, hiszen évtizedeken át rendelkezésünkre állt. A Kozocsa Sándor szerkesztésében megjelenő és sokat vitatott mű részletes elemzésére itt nincs szükség. Reméljük, a most megjelent kötetet (1956—57. év, 1961) gyors egymásutánban követi majd a többi, de reméljük azt is, hogy ha a jövőben ismét több év anyagát egy kötetben közlik, akkor a kumuláció elemi szabá-

lyait betartják, és nem külön-külön, egymástól függetlenül kapjuk egy-egy év címeit, mint a legutóbbi kötetben.

Ezzel kapcsolatban meg kell emlékeznünk irodalomtörténeti folyóirataink bibliográfiai tevékenységéről. Ezeknek a folyóiratoknak módjukban állott volna több szempontból pótolni azt a hiányt, amelyet a magyar irodalomtörténeti bibliográfia immár négyéves kiesése okoz. Ezt sajnos nem tették meg. Az *Irodalomtörténet* c. folyóirat nem fektetett súlyt erre a kérdésre. Olyan bibliográfiai összeállítások jelentek meg benne, mint például a *Rokontudományok folyóiratainak magyar irodalomtörténeti vonatkozású írásai 1958-ban.* (1960. 4. sz.) Ez bár teljességre törekszik, aligha elégít ki tényleges szükségleteket, nélküli ugyanis a kurrens szakbibliográfia valamennyi lényeges kritériumát: 1. nem kurrens, mert bár az 1957. év anyaga is megjelent, de nem az *Irodalomtörténet*ben, hanem az *Irodalomtörténeti Közlemények*ben (1958. 4. sz.). Márpedig a kurrens összeállításoknál igen fontos, hogy rendszeresen és azonos helyen lássanak napvilágot. 2. nem szakbibliográfia, nem egy meghatározott tudomány szak teljes irodalmát kívánja feltárni, hiszen a kimondottan irodalmi és irodalomtörténeti folyóiratok anyagát kizárja gyűjtőköréből, az önállóan megjelent műveket nem veszi fel. 3. nincs semmiféle elfogadható szakrendszere, a cikkek a feldolgozott folyóiratok tudományága szerint csoportosítja, ahelyett, hogy a cikkek tárgya szerint rendszerezné őket. A *Magyar jakobinusok iratairól* közzétett ismertetés a *Könyvtartudomány, levéltárügy „szak”*-ba került, mivel történetesen a *Levéltári Közlemények*ben jelent meg; SZERB Antal *Magyar irodalomtörténetének ismertetése a Társadalomtudomány* fejezetbe került, mert a *Valóság*-ban tették közzé; BABITS világirodalomtörténetéről a *Pedagógia* szakban találunk irodalmat, pusztán azért, mert a *Köznevelés* közölte a cikket.

Azt hiszem, nyugodtan elmondhatjuk, hogy a társadalomtudományi folyóiratok tartalomjegyzékének válogatott kinyomtatására semmi szükség, különösen ilyen nagy késéssel (az 1957-i anyag esetében másfél, az 1958-inál két év!). A bibliográfia ma már ennél sokkal többet jelent, a vele szemben támasztott követelmények jóval magasabbak.

A legutóbbi időkhöz a világirodalom problémáival foglalkozó hazai irodalom alig részesült figyelemben. Ma már rendszeresen megjelenő kurrens bibliográfia tartja nyilván *Világirodalmi tanulmányok* címmel a *Világirodalmi Figyelő* hasábjain. Az 1955. év anyaga még a *Filológiai Közönyben* jelent meg (1956. 3. sz.), az 1956. évi az *Irodalmi Figyelő*ben (1957. 4. sz.), ezután sajnálatos időbeli szünet következett, és az 1957. évi anyag közreadásakor már két éves lemaradás mutatkozott (*Világirodalmi Figyelő*. 1959. 1. sz.), amelyet azóta sem sikerült csökkenteni (1958. év anyaga: *Világirodalmi Figyelő* 1960. 1. sz.). A bibliográfia a Magyarországon magyar vagy idegen nyelven megjelenő könyveket, cikkeket, számottevőbb könyvismertetéseket öleli fel, két legfontosabb napilapunk és irodalmi hetilapunk anyagának figyelembevételével. Külföldi szépirodalmi művek fordításainak elő- és utószavai is bekerülnek, hiba azonban, hogy nincs feltüntetve az elő-, illetve utószavak terjedelme, vagyis a lapszám: mettől meddig található az illető kötetben. Helytelen az is, hogy a most említett elő- és utószavak, valamint az ismertetések írójuk neve alatt kapnak helyet a betűrendben. Helyesebb volna az általános bibliográfiai gyakorlatnak megfelelően az ismertetett mű szerzőjének neve alatt besorolni.

A *magyar irodalom külföldön* c. fejezet féllábú és félkarú óriás: a hazai anyagot repertorizálja, a külföldit nem! Ez azt jelenti, hogy idegen nyelvekre fordított szép-irodalmunkról csak saját folyóirataink másodlagos cikkei kapjuk meg, az eredeti reagálás elvész számunkra. Ha valahol, itt igazán fontos volna a hungaricák nyilvántartása!

A *Világirodalmi Figyelő* másik bibliográfiai rovata *A szomszéd államok magyar irodalmi folyóiratainak . . . irodalomtörténeti repertórium*a (1958. évi anyag: 1959. 3—4. sz., 1959. évi: 1961. 2. sz.), amely a magyar- és világirodalomtörténeti cikkeket egyaránt

reptorizálja. Más kérdés azután az, hogy erre az összeállításra egyáltalán szükség van-e? Anyaga kétségtelenül hungarica, és mint ilyen részben a magyar irodalomtörténeti, részben a világirodalmi bibliográfia körébe tartozik. Nem fogadható el az az ellenvetés, hogy a múltban a *Magyar irodalom bibliográfiája* nem tartalmazta ezt az anyagot, és a kurrens összeállítás e hiány pótlására törekedett. Ha valamilyen hiány pótlására szükség lett volna, akkor az a magyar irodalmi bibliográfia pótlása, nem pedig egy nem létező bibliográfia hiányainak pótolgatása. Egyébként a *Világirodalmi tanulmányok 1957 (Világirodalmi Figyelő 1959. 1. sz.)* igen helyesen ugyanerre az álláspontra helyezkedett, amikor függelékként közölte a Magyarországon megjelent műveken kívül a szomszédos országok magyar nyelvű folyóiratainak világirodalmi tanulmányait is. Sajnos, ez egyszeri kísérlet maradt, a következő év világirodalmi bibliográfiájából ismét hiányoznak a külföldi magyar tanulmányok, annál is inkább, mivel már valamivel korábban megjelentek *A szomszédos államok . . . c.* bibliográfiában, amire semmi szükség nem volt.

A külföldi magyar vonatkozású irodalom feltárását több ízben számon kértük az eddigiek során. Ennek a követelménynek is eleget tesz jelenleg legteljesebb szakbibliográfiánk, az *Index Ethnographicus*ban megjelenő éves néprajzi bibliográfiai összeállítás, amely elsősorban éppen a teljességre törekvés elvének mind fokozottabb érvényesítésével tűnik ki. Nemcsak a magyar könyv- és folyóiratanyagra terjeszkedik ki, hanem a hazánk népeiről külföldön, külföldi folyóiratokban megjelent közleményekre is, felsorolja a külföldi szerzők Magyarországon megjelent műveit akár eredetiről, akár fordításról van szó. Analitikus leírást ad a gyűjteményes munkákban közzétett tanulmányokról, sőt kivételesen nyilvántartja a hírlapok és népszerű kiadványok közleményeit is. Szakbeosztása mintaszerű, az összetett tematikájú publikációkat, amelyek több szakcsoportba is beleillenek, utalószámok tárják fel. Ezek az elvek mintául szolgálhatnának többi szakbibliográfiáinknak is.

A *Századokban* lát napvilágot *A Magyarországon megjelent történeti munkák jegyzéke*. Periodicitásával nincs baj, szakbeosztása is megfelelő, azzal azonban nem érthetünk egyet, hogy a *Marxizmus—leninizmus* önálló csoportként szerepel benne, hiszen a felsorolt történeti művek túlnyomó többsége marxista szemléletű a többi fejezetben is. Az e csoportban közölt művek egy része nyilván azért nem került valamelyik történeti szakcsoportba, mert *nem* tartozik a történettudomány körébe, viszont ebben az esetben nincs is helye a történeti bibliográfiában, felesleges, nyugodtan elhagyható. A munkásmozgalommal kapcsolatos írások pedig a megfelelő szakcsoportba sorolandók be.

Nézetünk szerint érdemes volna az egyes időrendi csoportokon belül különválasztani a tulajdonképpeni történeti feldolgozásoktól *a)* a forráskiadványokat és *b)* a segéd-, illetve rokontudományok anyagát (így a könyv- és könyvtártörténeti műveket is).

A legfőbb hiba itt is az anyaggyűjtés körének viszonylag szűk volta. Már a jegyzék címe is kimondja, hogy csak a Magyarországon megjelent műveket veszi figyelembe, a külföldön megjelenő, a magyar történelem kutatói számára nélkülözhetetlen magyar vonatkozású cikkeket, könyveket nem. De a magyarországi anyag sem mondható teljesnek. Hiányoznak a napilapok jelentős cikkei, a recenziók, a sokszorosított formában megjelenő anyag nagy része, és — érthetetlen módon — hiányoznak azok a folyóiratcikkek is, amelyek a *Századokban* jelentek meg.

Azt a folyóiratot, amelyben a kurrens bibliográfia megjelenik, nem szabad figyelmen kívül hagyni. Ezt semmi sem indokolja, a *Voproszú Pszichologii c.* folyóiratban megjelenő *Ukazatel' literaturü po pszichologii* éppúgy felveszi a számára helyetadó folyóirat cikkeit, mint számos hazai kurrens jegyzékünk.

Ismét szakfolyóirat, az *Archeológiai Értesítő* publikálja a *Magyar régészeti irodalom* kurrens jegyzékét. A gondos összeállítás évenként, példás gyorsasággal lát nap-

világot (az 1958. év anyaga az 1959. évi 1. számban, az 1959. év anyaga az 1960. évi 1. számban stb.). Felöleli a könyveken, folyóiratcikkeken, gyűjteményes művek anyagán kívül a recenziókat, külföldi művek magyar ismertetését is.

Ennek a bibliográfiának az ismertetése során kell megemlítenünk egy látszólag nem főbenjáró, de végeredményben fontos problémát, és pedig az egyöntetűség, a formai szabályok betartásának kérdését. Ha akár tudományos folyóiratainkban, akár önállóan megjelenő kurrens szakbibliográfiáinkat összehasonlítjuk, azonnal szembetűnik egy tény: sokuk túlságosan ötletszerűen készül, a szakemberek vagy nem ismerik egymás bibliográfiai munkáját, vagy ha igen, mereven ragaszkodnak saját nem mindig tökéletes módszerükhöz. Az összeállítók egyes esetekben kiváló szakemberek ugyan, de nem eléggé járatosak a bibliográfiai munkában. Ma, amikor a szabványosítás előnyeit egyre több területen ismerik fel, amikor már a folyóiratok külső formájának, kiállításának szabványosítása is napirendre került világszerte,⁴ megengedhetetlen a bibliográfiai szabályok ötletszerű alkalmazása, a kiadott szabványok teljes semmibevevése.

Mindezt nem azért mondtuk el itt, mert a felsorolt hibák mind megtalálhatók a *Magyar régészeti irodalomban*, vagy mintha ebből a szempontból ez volna a „legvétekebb” jegyzék. Szó sincs erről. Ellenkezőleg, azt akarjuk megmutatni, hogy még egy jól szerkesztett bibliográfia számára is milyen tehertételt jelent a fentiek figyelmen kívül hagyása. Formai hibából ui. teljes értelmetlenség származhat. Jó példa erre a következő: a DRÓSZEGI Vilmos könyvéről írt recenziókat így sorolja fel a régészeti bibliográfia (1960. 1. sz.): „*rec. Ákos Károly : Valóság 1959:2. 106—107. László Gyula : ibid.*” Ez azt jelentené, hogy LÁSZLÓ Gyula recenziója a *Valóságnak ugyanazon a két lapján olvasható*, amelyen ÁKOS Károly hasonló tárgyú ismertetése. Nem valószínű, hogy a két cikket egymásra nyomtatták volna, így csak egy magyarázat lehetséges: LÁSZLÓ Gyula neve alatt kell keresnünk a kérdéses művet, mert nem egyszerű recenzióról van szó, hanem DRÓSZEGI könyve kapcsán új adatokat nyújtó értekezésről. Helyesen így szólt volna az utalás: „*ld. még: László Gyula.*”

Az utalásokkal egyébként is baj van, nem kellő gondossággal készültek. A „Középkor” csoportban pl. ezt olvassuk: „Császár László *ld. Gergelyffy Gábor*”. GERGELYFFY Gábor neve azonban nem szerepel sehol. Van GERGELYFFY András, azt viszont nem tudjuk megállapítani, mi az összefüggése Császár Lászlóval, mire vonatkozik az utalás? HENSZLMANN Imréről ismét GERGELYFFY Gáborhoz utasít a bibliográfia (1960. 1. sz.). Furesák és helytelenek az ilyen utalások: „*Entz Géza vide: Csemegi József Gerő László.*” (1960. 1. sz. 119. l.). Ne sajnáljuk az írásjeleket (helyesen: *Entz Géza ld: Csemegi József, Gerő László*) és ne keverjük a magyart (*ld.*) szükségtelenül idegennel (*vide*). Még egy „apróság”: idegen nevek elemeinek megfordítása esetén vessző teendő: tehát nem „Dölger Franz” (117. l.), még kevésbé „Dölger Franz,” (118. l.), hanem „Dölger, Franz”, illetve a második esetben szükségtelen a sorrend megváltoztatása, maradjon csak „Franz Dölger”.

A magyar munkásmozgalom történetéről szóló cikkek jegyzékét a *Párttörténeti Közleményekben* teszik közzé. A jegyzék nagy érdeme, hogy a napilapok cikkei is szerepelnek benne, nagy hátránya, hogy mivel *csak* a cikkekkal foglalkozik, töredékes.

Ugyanezeket a kifogásokat mondhatnánk el a *Népművelési Értésítő* bibliográfiai rovatáról (*A hazai lapokban és folyóiratokban megjelent jelentősebb népművelési jellegű cikkek, tanulmányok jegyzéke*).

A Magyarországon megjelenő hadtörténelmi irodalom anyagát a *Hadtörténelmi Közlemények* közli. Hiába öleli fel a napilapok anyagát is, a külföldi közlemények nélkül nem tekinthető teljesnek.

⁴ *Uo.* 110. l.

Kissé szegyenkezve kell megvallanunk, hogy saját tudományágunk bibliográfiai nyilvántartása nincs megoldva. A *Magyar Könyvszemle Hazai könyvtartudományi irodalom* rovata csak az önállóan megjelent műveket közli, a cikkeket és a gyűjteményes munkákban közzétett tanulmányokat nem. Nem sokat segít ezen a bajon az, hogy a történettudományi bibliográfiában — mint erre fentebb utaltunk — szerepelnek a könyv- és könyvtártörténeti cikkek is. A teljes könyvtári, bibliográfiai, dokumentációs szakirodalom feltárása sürgető feladat.

A természettudományok, az alkalmazott- és a műszaki tudományok területén a fentiekhez hasonló, csak részben kielégítő jegyzékek is alig állanak rendelkezésünkre. Kivétel a mezőgazdaság- és orvostudomány, e két szakterület bibliográfiai ellátottsága mintaszerű.

A *Magyar mezőgazdasági bibliográfia* a teljes magyar szakirodalmat tartalmazza, a nyomtatott műveken (szakkönyvek, cikkek, nem mezőgazdasági tárgyú kiadványok mezőgazdasági vonatkozású közleményei stb.) és a sokszorosított publikációkon kívül a nem publikált anyagot, disszertációkat, intézeti jelentéseket, kutatási beszámolókat is.

Igen öröndetes fejlődést mutat az utóbbi két évben a *Magyar orvosi bibliográfia*. A régebbi kötetek tárgymutató nélkül a helyes és az orvostudománynak megfelelő szakbeosztás ellenére voltak megfelelőek (1—3. évf. 1957—1959). A 4. évfolyam tárgymutatója még nem volt egyéb a tartalomjegyzék betűrendbe szedett megismétlésénél. Azóta külön kötetben megjelent az 1—2. évf. mutatója, amely már kellő részletességgel készült. Az 5. évfolyam számos technikai újításon kívül a tárgymutatót is magában foglalja. A bibliográfia, amely figyelemmel kíséri a jegyzeteket, sokszorosított munkákat és magyar szerzők külföldi folyóiratokban megjelent cikkeit is, a tulajdonképpeni orvostudományi szakokon kívül kiterjed az orvostörténet, orvostudományi dokumentáció és könyvtárügy irodalmára is. Külön csoportban sorolja fel — tárgyukra való tekintet nélkül — a népszerű orvostudományi műveket.

A magyar földtani irodalom jegyzékét a *Földtani Közöny* közli betűrendben. Bár az anyag nem nagy (1959-ben kevesebb mint 300 cím), a tárgymutató hasznos volna.

Külön kurrens bibliográfiája van *A közlekedés magyar nyelvű szakirodalmának*, amely azonban mellőzi a magyar szerzők külföldön megjelent műveit, a könyvtári forgalomba nem került kiadványokat (vállalatok szolgálati utasításait, szabályzatait, díjzabásait, a szabványokat, középiskolai tankönyveket, egyetemi, főiskolai jegyzeteket, sokszorosított periodikákat) és az újságcikkeket. Alaptévedése a jegyzéknek, hogy külön csoportban sorolja fel az önálló munkákat és külön a cikkeket, mindkettőt lényegében azonos szakcsoportokban.

Nagy szükség volna a magyar folyóiratcímek rövidítéseit tartalmazó útmutató kiadására. Ahány bibliográfia, annyiféle rövidítés: ez a jelenlegi gyakorlat. Csak néhány példa (első helyen a Magyar Folyóiratok Repertóriumának, második helyen a közlekedési bibliográfiának rövidítései állanak): *Statiszt. Szle* ~ *Stat. Szle*; *Járműv. mezőgazd. Gépek* ~ *Járművek, Mezőgazd. Gépek*; *Mélyépt. tud. Szle* ~ *Mélyépt. tud. Szle*; *Koh. L.* ~ *Kohászati L.*; *Bány. L.* ~ *Bányászati L.*; *Magy. Tud.* ~ *Magy. Tudomány*; *Épt. és Közleked. tud. Közl.* ~ *Építés és Közleked. tud. Közl.* stb.

Retrospektív bibliográfiaként indult, de második kötetétől kurrensé vált a *Hidrológiai bibliográfia* (1. köt.: 1945—1954. Bp. 1955; 2. köt.: 1955—1958. Bp. 1961), amely a Magyarországon és a magyar szerzőktől külföldön megjelent műveket gyűjti össze. Formai kifogásainkat a rövidség kedvéért mellőzzük, és csak általánosságban hívjuk fel a figyelmet arra, amit a címleírások egységességének követelményéről már elmondottunk.

A *Botanikai Közlemények*ben található *Növénytani repertórium* retrospektív bibliográfia ugyan, de mégis meg kívánunk emlékezni róla, mert remény van arra, hogy

kurrenszé alakul, vagy legalábbis rendszertelen időközönként megjelenő, nagyobb időközök felölelő bibliográfiává válik (az 1947—1950. évek anyaga az 1955. és 1956. évi 1—2. számban jelent meg, majd az 1957. 1—2. és az 1959. 1—2. számban az 1926—1950. évek anyagának kiegészítését kaptuk „Pótlás”-ként). Anyaggyűjtése széleskörű, kiterjed a magyar szerzők magyar vagy idegen nyelven akár Magyarországon, akár külföldön publikált műveire, az ismertetésekre és referátumokra is. Az óriási címanyag azonban teljesen használhatatlan, mivel semmiféle szakcsoportosítást nem alkalmaz. Egy szerzőn belül is áttekinthetetlenek a címek, mert a tipográfiai elrendezés nem megfelelő. A címléírások formai megoldása ugyancsak elhibázott. Csak egyetlen elrettentő példát idézünk: „—: A növények élete. (szerk. a Földm. Min. Szakokt. főoszt.) — *Mezőg. kis-kiadv. N. termész. soroz. 1. sz. Mezőg. Kiadó. Budapest, 1950. 1—38. (fig. 13.)*”. A sorozat címének egészen „újszerű” elhelyezése két darabra töri a címléírást; minden rövidítve van, csak a kiadás helye nem; a lapszám folyóiratait sejtet, pedig könyvről van szó; a „fig. 13” különösen feltűnő. Tegyük még hozzá, hogy éppen úgy, mint a többi szerzői név nélkül megjelent könyv és cikk, ez is a szerzői betűrend előtt szerepel a bibliográfiában, és nem címrendszór alatt az „N” betűnél. Rövidítései is egyéniek (chart = térkép, color = színes, fig. = szövegközi rajz vagy fénykép, sep. = klny., tab. = tábla). A legmeglepőbb, hogy az előszó szerint igyekeztek figyelembe venni a vonatkozó könyvtári szabványokat, a címléírás, a bibliográfiai hivatkozás, valamint a betűrendbe sorolás szabványait. Sajnos, ezt az igyekezetet nem koronázta siker. Ha valóban sor kerül a repertórium folytatására — amint azt a *Botanikai Közlemények* ígéri —, feltétlenül több gondot kell fordítani mindezekre, elsősorban a jól átgondolt szakrendszer kiépítésére.

A fenti áttekintésből nyilvánvaló, hogy a szakbibliográfiákkal szemben ma támasztott magas követelményeknek az esetek többségében a szakbibliográfiákban publikált jegyzékek távról sem képesek eleget tenni. Különösen nem a gyűjtésnek a külföldi magyar vonatkozású anyagra való kiterjesztése tekintetében. Nem lehangoló-e, hogy az itt elemzett 24 kurrens, illetőleg retrospektív szakbibliográfia közül csak három gyűjt és regisztrál rendszeresen hungarica anyagot? Nyomatékosan szeretnénk erre felhívni a figyelmet. Egyetlen tudományág sem mondhat le a külföldi folyóiratokban, könyvekben közzétett magyar vonatkozású anyag hasznosításáról. Hogy csak egyetlen példát említsünk, vajon nem volna-e helye a magyar szakbibliográfiákban Karl Kurt KLEIN cikkének is (*Flandrensens in Siebenbürgen. Zeitschrift für Mundartforschung. 1961. 1. 43—70. 1.*)?

A hiányok pótlása (különösen a természet- és műszaki tudományok területén), a gyűjtés kiterjesztése, a módszerbeli tökéletesítés, formai egység stb. csak úgy valósítható meg, ha sikerül megteremteni a folyóiratok szerkesztői, a bibliográfiai munkát végző tudományos intézmények és tudományos, illetve szakkönyvtáraink szoros együttműködését. Ennek szükségességét és hasznos voltát jól példázza az a tény, hogy legjobb kurrens szakbibliográfiáink jelenleg azok, amelyeket szakkönyvtáraink állítanak össze és jelentetnek meg.

PÁLVÖLGYI ENDRE

A Szakbibliográfiai Munkabizottság Társadalomtudományi Szekciójának vitája az Országos Bibliográfiai Munkaértekezleten (1961. szeptember). A szekció tárgyalását már a plénum előtt bevezették azok a felszólalások (KEMÉNY G. Gábor, MEZEY László), amelyek a főreferátum bizonyos tételeivel szembehelyezkedtek. A könyvtár, elsősorban a tudományos könyvtár és a tudományos munka egymásrautaltságának helyes perspektívájában

azután a vita úgy alakult, hogy a társadalomtudományi bibliográfiai munkában a szaktudományok és a könyvtárak együttműködése, mint egyedüli megoldás nyerhetett végleges megfogalmazást. A konferencia elnöksége különben a vita második napján közölte, hogy a támadott tételek a referens magánvéleményét fejezik ki.

A főreferátum plénum előtti tárgyalását már a szekcióban követte az az eszmecsere, amely SZENTMIHÁLYI János bevezető referátumához kapcsolódott. A referátum alapos lelkiismeretességgel és logikus okfejtéssel világított rá az időszerű kérdésekre.

A vita célkitűzéseivel foglalkozva SZENTMIHÁLYI megállapította, hogy a társadalomtudományi szakbibliográfiák mind mennyiségüknél, mind jellegüknél fogva különböznek a természettudományi szakbibliográfiáktól. A bibliográfiának fontos társadalmi funkciója van, összeállítójának szem előtt kell tartania, hogy kinek dolgozik. A nemzetközi anyagot feltáró kurrens magyar szakbibliográfiákkal kapcsolatban hangsúlyozta, hogy szükségesek ugyan, de nem minden területen. Igen nagy szükség van a Magyarországon fellelhető külföldi társadalomtudományi szakfolyóiratok magyar vonatkozású anyagának munkamegosztás és könyvtári együttműködés alapján való feltárására. Fontos feladat az is, hogy a magyar anyag megfelelő módon szerepeljen a nemzetközi kurrens szakbibliográfiákban. Csak ez teszi lehetővé, hogy a külföld hazánk társadalmi berendezkedéséről, történetéről és jelenéről a mi felfogásunkat tükröző felvilágosításokat kapjon. Ezt a tájékoztatást a Magyar Tudományos Akadémia intézeteinek és szakkönyvtárainknak szervezeten kell végezniök.

A szakirodalom retrospektív feltárása terén elvégzésre váró teendővel kapcsolatban SZENTMIHÁLYI bemutatta azoknak a bibliográfiai bevezetőknek a jelentőségét, amelyek kezdő kutatók, egyetemi hallgatók számára készülnek. Ha egy-egy tudományág összeállítja a maga teljes retrospektív bibliográfiáját, e bevezetések feleslegesekké válhatnak. A magyar retrospektív szakbibliográfiai tevékenység eddig csak egy-egy szaktudomány magyar irodalmának feltárására irányult, s a legtöbbször csak egy-egy meghatározott korszakot dolgozott fel. A társadalomtudományok teljes kritikai bibliográfiai feltárása mind nehezebbé és nehezebbé válik, pedig területen a nemzeti tárgyú szaktudományok bibliográfiai szintézisének elkészítése a végeél. Ez szükségszerűen az Országos Távlati Tudományos Kutatási Terv szerve része.

Az összefoglaló retrospektív bibliográfiát témabibliográfiák egészítik ki, illetőleg készítik elő. A témabibliográfiák: a kutatás tárgyául szolgáló témáknak a bibliográfiai feldolgozásai a kutatók szempontjainak figyelembevételével. Tárgyválasztásuk tekintetében SZENTMIHÁLYI két negatív megállapítást tett: 1. a tervezésnél a bibliográfiát készítő intézmények nem igen vették figyelembe a célul kitűzött kutatási feladatokat; 2. a tudományos kutatómunka irányítói nem gondoskodtak annak bibliográfiai megalapozásáról. Ebből következik, hogy a témabibliográfiák mennyiségi növekedése, valamint a tárgyválasztás esetlegességének megszüntetése csak akkor remélhető, ha a bibliográfiai munka szoros kapcsolatot teremt a tudományos kutatással. Elsősorban az országos távlati kutatási terv feladatainak megoldását kell bibliográfiai munkával előmozdítani.

A referátumot követő vita résztvevői nem egy ízben tértek vissza a SZENTMIHÁLYI János gondolatmenetében szereplő kérdéseken kívül az értekezlet plénuma előtt felvetett problémákra is. Csaknem mindenki foglalkozott például a könyvtárosok és szakemberek viszonyával a bibliográfiai munkával kapcsolatban.

KOSÁRY Domokos a magyar történettudomány szakbibliográfiájának kérdéseiről szölt. Bemutatta, hogy a magyar történelem egészéről nemzetközi összefüggéseiben tekintve olyan hözagtalan, időrendileg folytonos, többszintű szakbibliográfiai rendszert kell kiépíteni, amely felső szinten az anyagot kritikailag, tartalmilag és a kéziratossal való viszonyában tárja fel.

NIEDERHAUSER Emil csatlakozott KOSÁRY Domokos felszólalásához, s bemutatta, hogy a tudományok mai differenciáltsága és fejlettsége mellett megfelelő színvonalú szakbibliográfiát a nagy tudományos könyvtárak egymagukban nem képesek összeállítani. Ez az illetékes tudományos intézetek feladata, ezért ez intézetek bibliográfiai osztályait megfelelő segítségekben kell részesíteni.

MEZEY László elsősorban azt hangsúlyozta, hogy a bibliográfiai munka ma már nemcsak egyszerű lajstromozás; a tudományok mai színvonalának megfelelő kritikai állásfoglalást a könyvtáros önmagában, a szaktudomány kutatóinak segítségével nélkül nem adhatja meg. Sajnálatos tény, hogy könyvkiadóink lebecsülik a bibliográfiai munkát, s ezt a műfajt nehezen iktatják programjukba; pedig nyilvánvaló, hogy bibliográfia nélkül egyetlen szaktudomány fejlődése sem biztosítható.

SZABÓ György szerint a bibliográfia ügye már csak azért sem lehet a könyvtár-üggyel azonos, mert a könyvtáros ahhoz az állományhoz van kötve, amellyel dolgozik. Helytelen volna a most és a jövőben folyó munka koordinálása céljából egy újabb szervezet beiktatni; a Magyar Tudományos Akadémia irányítja az ország tudományos kutatómunkáját, s ezért ebben a kérdésben is jogosan dönt. Igen fontos feladat lenne: rábírní a kiadókat, hogy foglalkozzanak a már elkészült, illetőleg a jövőben elkészülő bibliográfiai kiadásának kérdésével.

BOR Kálmán a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének dokumentációs és világirodalmi bibliográfiai munkájáról adott tájékoztatást. Bemutatta e most folyó munka előzményeit s leglényegesebb eredményeit, terveit. A Dokumentációs Csoport s az Eötvös Könyvtár együttműködése könyvtárosok és szakemberek kooperációjának igen jó példája.

FÖLDI Tamás a közgazdaságtudomány szemszögéből szól hozzá a felvetett kérdésekhez. A közgazdaság magyar bibliográfusainak egyelőre a szakkutatás igényeit kell felmérniök, hogy megfelelő munkát tudjanak végezni. A könyvtáros csak úgy lehet jó bibliográfus, ha kellő szaktudással rendelkezik. Igen fontos tennivaló lenne azoknak a fehér foltoknak a felszámolása, amelyek ma még a szociológia, a jog, a politika területén mutatkoznak. Össze kell hangolni az egyes tudományágakban folyó bibliográfiai munkát.

TAKÁCS József szerint a jó szakbibliográfiai elkészítéséhez könyvtárosok és szakemberek szerves együttműködésére van szükség. A fehér foltok felderítése, a távlati tudományos terv jó ismerete igen szükséges.

KEMÉNY G. Gábor felszólalásában mindenekelőtt azt hangsúlyozta, hogy a szakbibliográfiákról és egyáltalában a bibliográfiákról szóló vitában nem lehet az elmélet és a gyakorlat kérdéseit szétválasztani. A hungaricák gyűjtésénél kooperációt kell teremtenünk a szomszéd államok kutatóival. KEMÉNY G. Gábor felszólalását a következő javaslatokkal fejezte be: „Javasolom, hogy vitassuk meg a bibliográfiai könyvkiadás és terjesztés rendezetlen ügyét. Javasolom, hogy a kurrens és retrospektív bibliográfia kérdésében az OSzK kezdeményezésével tudományos bizottság alakuljon.”

SÁNDOR István a néprajzi bibliográfia óriási területére s ennek következtében komplex módszereire hivatkozva hangsúlyozta a társadalmi szakbibliográfiai együttműködésének fontosságát. Ennek érdekében külön értekezlet összehívását javasolta. Fontosnak tartja azt a segítséget, amelyet a nemzeti s a tájbibliográfiai szakbibliográfiának nyújthatnak.

NAGY Lajos a jogi szakbibliográfiai jelentőségét emelte ki. A jogi bibliográfia az egész államszervezési munkát volna hivatva megjavítani; a mindennapi jogalkotás munkáját kell elősegítenie.

BOGDÁN István a levéltári bibliográfia eddig elvégzett munkálatairól beszélt. KOSÁRY Domokos javaslatára utalva, illetőleg vele vitatkozva annak a nézetének adott

kifejezést, hogy a kiadott és kiadatlan anyag viszonyát mindaddig nehéz pontosan meghatározni, amíg komoly levéltári dokumentáció nem jön létre.

MARÓT Miklós a fehér foltok felszámolásának szükségéről beszélt. A témabibliográfiák terén nagy még nálunk az anarchia. Szükséges az összehangolás. A lengyelek ezt úgy oldják meg, hogy szaklapjukban közlik az egyes könyvtárakban elkészített témabibliográfiák jegyzékét. A fiatal könyvtárosokban anyagi ösztönzéssel is kedvet kell teremteni a bibliográfiai munka iránt.

JAKABFFY Imre szerint nem lehet minden nemzetközi tárgyú bibliográfiát nemzetközi szervekre bízni. A Közép-Dunamedence régészeti bibliográfiáját a magyar szaktudomány kutatói állították össze.

DANYI Dezső hangsúlyozta, hogy a szakbibliográfiákat szervezettebben, az egyes szakmákat koordinálva kell összeállítani; fel kell számolni azokat a szervezeti hibákat, amelyek ma még nem teszik a megfelelő színvonalú munkát lehetővé. Pusztán lajstromozó bibliográfiával nem tudunk a kutatók segítségére sietni, elemző bibliográfiák kiadására van szükség.

RÓZSA György felszólalásában helytelenítette, hogy az elhangzott referátumok túlzott mértékben állították a könyvtárakat figyelmük középpontjába. A bibliográfiákat a kutatók igényeinek felmérése alapján kell elkészíteni. Magyarországon 700 kutatóhely van, ahol 14 000 fő foglalkozik tudományos munkával. A nemzeti jövedelem 1%-a, az állami költségvetés 2%-a megy tudományos kutatásra. Ezekhez kell nekünk a munkánkat viszonyítanunk. Tudnunk kell, hogy milyen kutatóhelyek vannak, hogy van egy távlati tudományos terv, el kell oda jutnunk, hogy a kutató szervekkel közösen tárgyaljuk meg a bibliográfia kérdéseit. A bibliográfiai munkát dokumentáció nélkül nem lehet megoldani. A kutatás és a tájékoztatás viszonyát külön értekezleten kellene tisztázni.

KOSÁRY Domokos BOGDÁN István felszólalására reagálva hangsúlyozta, hogy a kéziratok anyag és a bibliográfia kapcsolatának megteremtése nehéz, de nem megvalósíthatatlan feladat.

HAJDÚ Elemérné annak a kívánságának adott kifejezést, hogy kutatóinkat hazai kiadású, magyar nyelvű összeállításokkal kell a külföldi szakirodalom eredményeiről tájékoztatnunk, mert a külföldi kiadványok erre nem alkalmasak. A mi kutatóink és gyakorlati szakembereink sem nyelvtudásban, sem valutáris vonalon nem állnak azon a szinten, hogy külföldi szakbibliográfiákhoz hozzájussanak. Ezeknél az összeállításoknál a felmerülő igényekre kell tekintettel lenni.

ZIBOLEN Endre azt a reményét tolmácsolta az értekezlet előtt, hogy az nemcsak reprezentatív megnyilatkozás lesz, hanem alapja annak az együttműködésnek, amely a szakbibliográfiák hazai művelőinek munkáját koordinálhatná. Ez azonban ne jelentsen túlságosan sok megkötést az ezután elvégzendő munka szempontjából.

PETHES Iván szerint a művészeti, főleg a zenei szakbibliográfia a társadalomtudományos szakbibliográfiák mostohagyereke. A zenetudománynak még csak van gazdája, de a zeneirodalomnak nincs. Javasolta, hogy a munkabizottság teremtsen meg a kapcsolatot a Magyar Tudományos Akadémia zenei szakbizottságával, hogy az vegye távlati tudományos tervébe a magyar zenetudományi retrospektív bibliográfia megvalósítását.

VÉRTESE O. András javasolta, hogy egyelőre legalább minden akadémiai folyóiratban legyen összefoglalás bizonyos terjedelmű cikkek mellett. Magasabb követelmény lenne, ha azt is megkívnánk, hogy az érintett tudományzakok decimális számait is tüntessék fel. Nem volna elképzelhetetlen, ha elsőnek ezt a *Magyar Könyvszemle* tenné meg.

POLÓNYI Péter a több helyen folyó világirodalmi dokumentáció koordinálásának szükségességéről beszélt. Szükség lenne arra, hogy az egyes könyvtárak dokumentációs munkája ismertebbé váljék.

A vita anyaga alapján az erre a célra kiküldött külön albizottság fogalmazta meg a Szakbibliográfiai Munkabizottság Társadalomtudományi Szekciójának ajánlásait.

SZIKLAY LÁSZLÓ

A Szovjetunió nyelveinek átírási kérdéseihez. A *Magyar Könyvszemle* 1961. évi második számában két cikk (MOLNÁR Nándor: *Adalékok a nem szláv cirillbetűs szavak címátírásához* és DEZSŐ László: *A cirillbetűs címek átírásának néhány kérdése*) foglalkozik a könyvtári gyakorlatban oly fontos translitterációs problémával. Mindkét cikkíró a cirillbetűket használó nyelvekkel foglalkozik — függetlenül attól, hogy milyen államhatárok közt használják a vizsgált nyelveket: ez helyes, szakszerű eljárás, hiszen a translitteráció kérdése teljesen független attól, hogy a Szovjetunió határai közt használatos baskir, ukrán vagy e határokon kívül használatos mongol, bolgár szavakat kell-e átírni. Kétségtelen, hogy a cikkekben felvetett problémák túlnyomórészt szovjet népek nyelveire vonatkoznak (könyvtárainkban, a tudományok bármely ágában éppen a szovjet művek száma emelkedett az utóbbi években), másfelől azonban a Szovjetunióban nemcsak cirillbetűt használó nyelvek vannak: nem árt tehát *más aspektusból is* szemügyre venni a translitteráció problémáját. *A Szovjetunió nyelveinek írásrendszereiről* és az ezeknek átírásával kapcsolatos, de az említett cikkekben fel nem vetett néhány problémáról kívánunk szólni.

A Szovjetunióban öt írásrendszer használatos; a cirill, a latin, a grúz, az örmény és a héber.

Cirillbetűket használnak régtől fogva az orosz, ukrán és belorussz nyelvben. A moldován nyelv, mint a román általában, valamikor a pravoszláv vallás hatása alatt cirillbetűket használt, a román államhatárok között a latin írás került használatba, ámde az autonóm köztársaságból alakult Moldován Szovjet Szocialista Köztársaságban megőrizték a cirill írást. (Könyvtárosnak nem árt ismernie ezt a történeti utat, mert kezébe kerülhet a Román Népköztársaságban latin betűkkel, a Moldován SzSzK-ban pedig cirillbetűkkel nyomtatott azonos mű, s a fentiekből kiderül, hogy nem fordításról, hanem ugyanannak a szövegnek egyszer latinbetűs, másszor cirillbetűs ki nyomásáról van szó.) A Szovjetunió nyelveinek túlnyomó többsége (főként a korábban arab írást használó nyelvek csoportja) a húszas években, részben a harmincas évek elején latin írásra tért át, majd 1937-ben ezeknek is kidolgozták cirillbetűs rendszerét (az elv az volt, hogy az oroszhoz hasonló hangokat a megfelelő orosz betűvel, az oroszban meg nem levő hangokat pedig diakritikus jelekkel vagy sajátos betűkkel jelöljék). Tehát pl. ugyanaz az azerbajdzsáni könyv megjelenhetett 1925-ben arab, 1935-ben latin, 1945-ben pedig cirill írással s mindhárom esetben azonos szöveggel. Az abház nyelv éppenséggel négy stádiumon ment keresztül: 1924-ben cirillbetűkkel, 1924-től 1937-ig latin betűkkel, azután egy ideig grúz betűkkel, majd ismét cirillbetűkkel írták.

Latinbetűs írásuk van a balti népeknek — észteknek, letteknek és litvánoknak — és természetesen latin betűkkel nyomják a Kárpáton-túli magyar szerzők műveit is.

Külön írásrendszerük van a grúzoknak és külön az örményeknek; a jiddis nyelvű kiadványokat héber betűkkel nyomják.

A Szovjetunió nem cirillbetűt használó nyelveinek átírásánál translitterációs problémák mutatkoznak a lett és az örmény nyelv esetében.

A lett nyelv latinírású lévén, látszólag nem okozhat problémát, hiszen itt tulajdonképpen nincs is szó átírásról. És mégis felmerül egy megoldatlan kérdés, amely általt

válík átírási jellegűvé, hogy a lett neveket és címeket igen sokszor az oroszban, cirillbetűs átíráson keresztül ismerjük meg. A lett nyelv sajátossága, hogy a hímnemű szavak alanyesetének ragja van: *-s*. Ez annyira szigorú nyelvtani szabály, hogy a lett szövegekben még az idegen nevek is megkapják a ragot, pl. az ismert francia filmszínész neve lett moziplakáton: Harrys BAURS. A hímnemű alanyeset-rag egyáltalán nem újság azoknak, akik latinul tanultak (vö. HORATIUS, AUGUSTUS, ROMULUS, CATULLUS — bár voltak más végződésű nevek is, mint CAESAR, CICERO, AGRICOLA stb.). Mármost a legtöbb modern nyelvben szokássá vált, hogy az *-us* végű latin neveket megcsonkítva emlegetik — nyilván abból a megfontolásból kiindulva, hogy saját nyelvük nem ismeri a nominativus-rag fogalmát. Így lett pl. HORATIUSBÓL a németben HORAZ, a franciában HORACE, az oroszban pedig Гоpаций (az olasz ORAZIO nem rag-elhagyás, hanem olaszosítás). Egy időben, a nyugati minták hatására, a magyarban is ez volt a szokás, s jól lehet megszűnt, emlékéét őrzi BERZSENYI verse („... Horáccal fested a mezőt”. *Vükovics Mihályhoz* — bár egy másik versének ezt a címet adta BERZSENYI: *Horatiushoz*). Mai helyesírásunk azonban nem engedi meg ezt a névcsonkítást a latin és görög neveknél — következésképpen megengedhetetlen a teljesen azonos elv szerint alanyraggal ellátott hímnemű lett neveknél is. Csakhogy a gyakorlatban a lett neveket túlnyomórészt nem eredeti szövegből, hanem oroszból írják át, márpedig az oroszban az a szokás alakult ki, hogy a mássalhangzó után álló lett *-s* alanyragot elhagyják. A magánhangzó utáni ragot meghagyják (pl. RAINIS, Vilis LACIS, GRIGULIS írók nevében), olykor a mássalhangzó utáni *-s* alanyragot is (pl. Daugavpils, Krustpils városnevekben), de legtöbbször mégis elmarad (pl. UPITS, GROTS, SUDRABKALNS írók nevéből). Ennek folytán az oroszból fordított lett művek szerzőinek vagy orosz könyvjegyzékekből, bibliográfiákból kiírt lett tulajdonneveknek írásában igen gyakori az *-s* alanyrag elhagyása, ami egyfelől következetlenség (mert bizonyos esetekben — láttuk — a rag megmarad), másfelől ellentétben áll mai helyesírásunk elveivel. (Az orosz átírás következetlensége folytán ugyanabban a bibliográfiában ugyanaz a név vegyesen UPIT és UPITS formában szerepel.¹)

A lett nevek írásában nálunk mutatkozó következetlenséget és hibákat csak úgy lehet kiküszöbölni, ha e nevek írásánál — főként a könyvtári katalogizálás alkalmával — lett nyelvű szövegek, bibliográfiák segítségével esetről esetre megállapítjuk az eredeti írásmódot, és nem bízunk magunkat az orosz átírásra. Fontos volna, hogy a könyvkiadók és folyóiratok szerkesztői is a lehetőséghez képest megpróbálják a nevek eredeti írásmódját megállapítani.

Az örmény nyelvnek saját ősi — történetileg a IV. századig visszanyúló, mai formájában a XVII. század folyamán kialakult — írása van. Transzlitterálása semmi problémát sem okozna, ámde az örménység több mint ezer évig saját állam nélkül, szét-szóratva élt, s tömörebb egységben megmaradt tömbjei is két részre, a „nyugati” és „keleti” örménységre oszlottak; e két külön csoportnál azután az idők folyamán az egyformán írt betűknek két különböző ejtése alakult ki. Így pl. a keleti örmények a *բ* betűt *b*-nek, a *պ* betűt pedig *p*-nek ejtik, a nyugati örmények kiejtésében viszont mindkét betű egyformán *p*-nek hangzik, és hasonló az eset több más betűnél is. A transzlitterációs probléma ott jelentkezik, hogy az örmény nyelv magyar átírása szabályozva nem lévén, sok esetben a hangzás dönti el az írást, márpedig ugyanaz a név keleti örmény szájban БАВКЕННАК, nyugati örmény szájban viszont ПАРКЕННАК hangzik. Hazánkban 1887-től 1907-ig *Arménia* címmel folyóirat jelent meg, szerkesztői többnyire olyan magyar örmények voltak, akik a magyar és az örmény nyelvet egyformán jól beszélték, s még

¹ СТАРЦЕВ, И. И.: *Художественная литература народов СССР 1934—1954*, Москва, 1957. 333. l.

ilyen szakértők szerkesztésében is gyakori eset volt, hogy ugyanaz a név két különböző formában szerepelt (pl. BESIGHTASLJAN — PESIKTASLJAN). Az átírás egysége multhatatlanul szükséges, ez azonban inkább csak retrospektív műveknek — katalógusoknak, bibliográfiáknak, tanulmányoknak — jelent problémát, mert a ma átírt örmény neveket (akár eredetiből, akár orosz átíráson keresztül kerülnek hozzánk) általában egységesen, a keleti örmény kiejtésnek megfelelően transzkribáljuk, márpedig ez a pontosabb, transzlitterálásnak alkalmasabb átírási rendszer, mert a keleti örménység, amint láttuk, a különböző betűket különbözőképp ejti.

Az oroszon keresztül hozzánk érkező örmény nevek írásában azonban egy másik nehézség mutatkozik. A ζ hangértéke az örményben ugyanaz, mint a magyarban — *h* — az oroszból azonban hiányzik. Pl. a HOVHANESZJAN nevet az orosz kiejteni nem tudja, s ezért így is írja: Ованесян. Ha mármost ezt a nevet orosz forrásból vesszük át, gépiesen OVANESZJAN-nak írjuk, míg hogyha ugyanez a név eredeti, örmény forrásból, közvetlenül kerül hozzánk, akkor természetesen HOVHANESZJAN formában fogjuk leírni. Ez a következetlenség is hiba, és félreértésekre vezethet. Kiküszöbölésére ezúttal is csak azt ajánlhatjuk, hogy a lehetőséghez képest igyekezzünk mindig az eredeti nyelvből, közvetítés nélkül transzlitterálni.

A nem szláv cirillbetűs nyelvek szavainak átírásáról írt cikkünk elején idézett cikkében MOLNÁR Nándor a szovjet népek nyelvei közül példaként a baskir nyelv szavainak magyar átírását elemezi, s erre vonatkozóan tesz megszívlelendő javaslatokat. A baskir azonban csak egyike a Szovjetunió igen nagyszámú nyelveinek; valamennyire átírási szabályt adni ma még megoldhatatlan feladatnak látszik, annál is inkább, mint-hogy — tudomásunk szerint — még magában a Szovjetunióban sem jelent meg olyan mű, amely valamennyi szovjet nép nyelvének betűrendszerét és a hangértékeknek legalább megközelítő jelzését tartalmazná, márpedig ahhoz, hogy szabályrendszert felállíthassunk, a betűk írásának és hangértékének teljes táblázatára volna szükség. Ámde ha rendelkezésünkre állana is a Szovjetunió valamennyi nyelvének teljes és a hangértékeket is jelző ábécéje, az ebből nyelvenként és betűnként megállapított átírási szabályoknak csak tudományos hasznuk lehetne, gyakorlati azonban semmiképpen sem. Ugyanis a nyelveknek s a nyelveken belül a betűknek olyan tömege állana előttünk, hogy azoknak áttekintése a gyakorlati könyvtári vagy bibliográfiai munkában teljességgel lehetetlen volna. Egy más célú, teljességre nem törekvő és a betűk hangértékét nem tartalmazó szovjet kézikönyv² a Szovjetunió népeinek 63 nyelvéből ad szövegmintákat, s ezekben a nyelvekben az orosz nyelv 33 betűjén kívül 61 különféle egyéb betűjelzés található! Például az abház ábécé 58 betűs, s ezek közt a cirill jelek és azok összetételei mellett 14 különleges betűjel (pl. ζ) található; az *e* betű 14 különböző (azerbajdzsáni, baskir, burját, jakut, kalmük, kazáh, kazimi-hanti, kirgiz, mongol, tatár, turkmén, tuvai, ujur és vahovi-hanti) nyelvben is előfordul. Hogy hangértéke mind a 14 nyelvben egyforma-e, azt csak *e* nyelvek valamennyiét ismerő nyelvész mondhatná meg, de nem látszik valószínűnek.

Ha mindenképpen szabályozni kívánnók a Szovjetunió nem szláv cirillbetűs nyelveinek magyar átírását, akkor az egyetlen — legalább kis mértékben gyakorlati hasznú — eljárás az lenne, hogy a *transzkripciót teljesen mellőzve és nem nyelvenként, hanem betűnként* állapítanók meg a különféle betűjelek magyar betűértékét.

Addig azonban, amíg nem áll rendelkezésünkre a Szovjetunió valamennyi nyelvének írását tartalmazó mű, legfeljebb az egy-két nyelvvel külön foglalkozó szakmunkákban törekedhetünk pontosan transzlitterált vagy transzkribált magyar szóképre —

² Гиляревский, Р. С. — Гривнин, В. С.. *Определитель языков мира по письменностям*. Издание второе. Москва, 1961.

a gyakorlati munkában (a könyvtárakban, katalógusokban, bibliográfiákban) azonban csakis azt az egyszerűbb, kényelmesebb módszert kell követnünk, hogy a cirillbetűs nyelvek oroszra átirrt szóképét translitteráljuk meglevő szabványunk előírásai szerint. Így előfordulhatnak apróbb következtelenségek (pl. ha különböző orosz források különbözőképpen írják át ugyanazt a nem-orosz szót), de az ilyenek száma minimális lesz, s a könnyen alkalmazható szabályszerűség gyakorlati hasznosságával szemben csak elenyésző hibaforrást fog jelenteni.

RADÓ GYÖRGY

Az ETO legújabb fejlesztése a 91-es szakban. A földrajzi fogalmak teljesebb kifejezési lehetősége. Az ETO-t gyakran éri bírálat, hogy nem tart lépést a tudomány haladásával, így egyes szakok felosztása nem felel meg az illető tudomány mai színvonalának. Ennek oka részben a rendszerben és annak helyenként még hiányos kiépítésében rejlik, részben abban, hogy új, fejlődő tudományok helyét nem könnyű benne konkrétan kijelölni. Egyes szakok átdolgozása és bővítése mindig az illető tudománynak a kor színvonalára emelt felosztását célozza. Ha olyan szerencsés a helyzet, hogy az illető szakban van még elegendő főtáblázati hely új fogalmak, új területek besorolására, ez mindig nagy nyereség a szóban forgó tudományág kutatói számára és a könyvtáros dokumentáló munkája szempontjából is, mivel korszerű csoportosításban, megfelelő jelzetekkel jelölve tudja feltárni anyagát.

A 91-es főosztálynál is ez a helyzet. A földrajz eddigi rendszerezése, felosztása és elhatárolása már nem felelt meg a modern követelményeknek. A földrajztudomány már régen kilépett a megfigyelő és leíró természettudományok köréből: oknyomozó, értékelő, komplex tudománnyá nőtt. Analízis útján részterületek megismerésére is törekszik, ezért a természet- és társadalomtudományok számos ágát használja fel kutatásaiban. Ennek kifejezése a 91-es rendszerbeli helyén eddig nem volt olyan mértékben lehetséges, mint az új átdolgozás és bővítés révén most lett. Miután a 91-es szak módosított táblázatainak meglehetősen részletes ismertetése már megjelent (VEREDY Gyula: *A könyvtári osztályozás újabb kérdései különös tekintettel a tizedes rendszer fejlődésére*. 2. kieg. bőv. kiad. Bp. 1961. 67—70. l.), itt inkább csak arra szorítkozunk, hogy az új bővítés és átdolgozás jelentőségét könyvtári dokumentációs és szakozó munkánk szempontjából értékeljük.

A legnagyobb jelentőségű változtatás kétségtelenül a 911.2./3 geofaktorális földrajz beiktatása, amely 911.2 fiziogeográfia és 911.3 kultúrgeográfia csoportra oszlik. A természeti földrajzot, ha az külön témaként szerepelt, eddig csak az 55-ös szakon belül tudtuk kifejezni, tehát egy igen messzeeső szakban. Most főtáblázati jelzettel szervesen belekerül minden természeti földrajzi mű is a 91-es szakba is, részben viszonyítással (pl. 911.2.: 551.4 *geomorfológia*).

A kultúr földrajznak egyáltalában nem volt megfelelő jelzete; most a kultúrtáji tényező földrajza a 911.3 főtáblázati számmal egyszerűen, illetve a speciális részterületekkel viszonyítva kifejezhető (pl. 911.3 : 656 *közlekedésföldrajz*).

Az egyetemes földrajz elnevezés alatt a legújabb tájtypus-kutatások, a tér egyedi formaelemzéseit tárgyaló művek, valamint a földrajz gyakorlati alkalmazása nyernek elhelyezést 911.5/9 jelzetekkel jelölve. Viszonylag rövid jelzetekkel a földrajztudomány kibontakozó ismeretágait is jól kifejezhetjük (pl. 911.9:711.4 *várostervezés földrajza*).

Alapvetően érvényes, hogy minden földrajzi munka 91...-es jelzetet kapjon és a főosztályba bekerüljön; ezzel szemben egy bizonyos kérdés meghatározott területtel kapcsolatban az illető tárgy alá kerül földrajzi közös alosztással (pl. *Magyarország mezőgazdasága* 63(439), de ha a mű földrajzi jellege is kidomborodik, akkor a tájföldrajzi helyre is bekerül (pl. *a Duna—Tiszaköze mezőgazdasági földrajza* 914.391.5 : 63).

A 91-es szak újratagolásánál az a reform legfőbb célja, hogy a térbeli terület földrajzi irodalmát világosan elkülönítse a területi vonatkozású, de nem földrajzi művektől.

A 911.2 és a 911.3 főtáblázati számok alatt az összes országok természeti, illetve kultúrföldrajzát összefoglalhatjuk [pl. 911.2(438) *Lengyelország természeti földrajza*, 911.2(47) *Szovjetunió természeti földrajza*, 911.3(439) *Magyarország kultúrföldrajza*, 911.3(51) *Kína kultúrföldrajza*], illetve ha egy bizonyos részletkérdésről van szó, akkor a speciális tárgykörhöz is besoroljuk [pl. 911.2 : 551.58(437) *Csehszlovákia klimatológiai földrajza*, 911.3 : 656(47) *Szovjetunió közlekedésföldrajza*, 911.3 : 943.9 *Magyarország történeti földrajza*].

Másrészt megvan a lehetősége annak — különösen szakkönyvtár esetében —, hogy az egyes országok különböző részletkérdéseit az illető tájféldrajz alatt is összegyűjtsük (pl. 914.7 : 38 *Szovjetunió kereskedelmi földrajza*, 914.7 : 656 *Szovjetunió közlekedésföldrajza* stb.).

Ha van földrajzi katalógusunk a földrajzi közös alosztások és ezen belül az ETO fogalmak sorrendjében, akkor az egyedi országjelzetnél [pl. (439), (47)] utalhatunk a tájféldrajzi jelzetre (914.39, 914.7).

A 911.2/3 és a 911.5/9 kiépítés szerves összefüggésben áll a földrajztudomány mai felosztásával; az ilyen tagolású műveket eddig nem lehetett megfelelően szakozni, és így a kutatás és dokumentálás számára szinte elvesztek. Miután a művek tartalmi feltárására vonatkozó igény meglehetősen megnövekedett, érdemes megvizsgálni, hogyan viszonyulnak könyvtáraink az új átdolgozáshoz? Bizonyára többen féltik katalógusuk rendjét, és visszariadnak a fennálló rend megbontásától; mások, ha elvileg értékelik és el is fogadják az új változtatásokat, az újraszakozás költségei rendkívüli módon befolyásolják melléállásukat. Viszont egy régi rendszer, ha egészében nem is, de részleteiben korszerűvé tétele nem éri-e meg a költséget és fáradságot? Ugyanezek a problémák napirenden vannak külföldi könyvtárakban is. (Vö. *Könyvtártudományi kutatások. A Library Trends c. folyóirat szemléje*. Bp. 1961. 97—98. l.)

Miután a dokumentáció világszerte mind nagyobb mértékben veszi igénybe a ETO-rendszert, a dokumentáció céljait is nagy mértékben elősegíti, hogy a földrajztudomány legmodernebb irányai és kutatási területei megfelelő helyet kaptak az új átdolgozásban, és az eddig széthulló anyag egy helyen található.

P. NAGY LEOPOLDINA

HIREK

Dr. Scheiber Mária (1898—1961). A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár SCHEIBER Mária személyében egy nagykultúrájú, példás szorgalmú munkatársát gyászolja.

Már egyetemi tanulmányai idején eljegyezte magát a művészettörténelemmel, amelyhez haláláig hű maradt. Fiatalabb éveiben sokat utazott, sorra látogatta a külföldi múzeumokat, hogy ismereteit gazdagítsa. Utazásairól előadásokban, cikkekben számolt be, rendszeresen pedig középiskolai tanársága során adta tovább gazdag tudását; művészettörténeti tankönyvet is állított össze leányiskolák számára. A felszabadulás után a Szabó Ervin Könyvtár kötelékébe lépett. Itt a vezetésére bí-

zott különgyűjtemények közül a nagyértékű könyvritkaság-gyűjtemény gazdag képzőművészeti anyaga különösen a szívéhez nőtt. Munkatársait szívesen és lelkesen tanította a szép ismeretere és élvezésére, a könyvtár művészettörténeti kiállításait pedig tanácsaival, bibliográfia összeállításával segítette. Könyvismertetései, tanulmányai (*Az olasz renaissance hatása a magyarországi könyvművészetre, A klasszicizmus korának magyar könyvművészete* stb.) gyakran jelentek meg a szakfolyóiratokban; a rádióban is szívesen tartott ilyen jellegű előadásokat.

Nem kevésbé viselte szívén a gondjaira bízott másik nagy különgyűjtemény, a

Budapest-gyűjtemény sorsát sem. Fáradhatatlan szorgalommal igyekezett a nagyértékű gyűjteményt gyarapítani és a kutatók számára hozzáférhetővé tenni. Maga is egy sor tanulmánnyal (*A régi Pest-Buda az egykorú újságok hirdetéseiben, Novák Dániel munkássága, Régi pesti korzók* stb.) és bibliográfiával (a kefelenyomatban maradt *Lánchíd-bibliográfia*; a *Városügyi bibliográfia*, amelynek éveken át szerkesztője volt; a jelenleg is folyó bibliográfiai munkálatoknak — *Budapest történetének irodalma* — kezdettől fogva egyik legnagyobb felkészültségű munkatársaként dolgozott) maradandó tanúságot tett könyvtárosi és várostörténeti ismeretéről.

Mint ember kissé talán nehezen melegegett fel új arcok iránt, de akiket barátságába fogadott, mindig számíthattak rá. Mint könyvtáros is tudása legjavát igyekezett nyújtani mindazoknak, akikről tudta vagy feltételezte, hogy igazi tudásvágy sarkallja őket. Ezért kereste fel olyan szívesen és gyakran a főváros történetének nem egy nagynevű kutatója azt a Budapest-gyűjteményt, amelynek SCHEIBER Mária volt a gazdája. Mozgékony, fáradhatatlan lény nehezen tudott megbékélni a nyugalombavonulás gondolatával. Pedig amikor ez 1959-ben bekövetkezett, a gyilkos kór már szemmeláthatólag kikezdte szervezetét. Tudományos munkálkodását azóta sem hagyta abba, szinte egy pillanatra sem.

Szeretetre méltó emlékét kegyelettel őrizzük, a tudás és kultúra terjesztésének, a könyvnek szentelt hangyaszorgalmú életét pedig példaképünknek tekintjük.

ZOLTÁN JÓZSEF

Dr. Szekeres Margit (1911—1961). Az Országos Széchényi Könyvtár dolgozói kegyeletesen búcsúztak el az intézet egyik legrégibb munkatársától, SZEKERES Margit tudományos főmunkatársától. Csodálatos szíve még a szenvedés napjaiban is, örökké csak adott. Sohasem várt viszonzást vagy hálát, mert lényében volt az önmagáról megfélelkező adakozás. Majdnem negyedszázados Széchényi könyvtári pályafutása alatt bőségesen kaptunk tudásának gazdag tárházából, mert önzetlenül adott bárkinek, aki kérő szóval fordult hozzá. Hogy felragyogott a szeme, ha egy-egy új tudományos felfedezést tett, mily boldogan és örömmel közölte azt kartaírsaival, hogy őket is a kutatás oly sok boldogságot nyújtó útjára vezesse. Ilyen lelkesedéssel számolt be FELVINCZY György *Az ötves mesterségről való vetélkedés* című verses művéről.

Kutatásaiban centrális helyet foglalt el a magyar sajtótörténet, melynek jeles munkása volt. Nagy apparátussal dolgozott haláláig a *Pressburger Zeitung* történetén. Ebbe a kutatási körbe vág a *Regnum Mortuorum*-ról írt tanulmánya is, amelyben a *Neuwieder Zeitung* magyarországi latin nyelvű fordítása eddig ismeretlen évfolyamainak felismerését szolgálta. Az Országos Széchényi Könyvtár bibliográfiai folyóiratának, a *Magyar Folyóiratok Repertóriumának* kezdettől leglelkesebb híve, szorgalmazója és önmagát is folyton fejlesztő szerkesztő főmunkatársa volt. Tüzetes kutatásokat végzett a szerzői keresztnévek és betűjegyek feldolgozásának, illetve feloldásának elvi kérdéseiről, s eredményeiről csak nemrég számolt be a Hágában megjelenő *Revue de la Documentation*-ban.

Élete a művészet jegyében lángolt föl, és végül abban lobbant el. Lelkesedett mindenért, amiszép volt, akár a képzőművészetben, akár az irodalomban, akár a zenében. Képzőművészeti tanulmányait zenei stúdiók váltották fel. A művészeteknek ez az olthatatlan rajongása teljesedett ki Itália-szeretetében. Egész életét az olasz nyelv és kultúra terjesztésének szentelte, s bár több nyelven tökéletesen beszélt és írt, szívéhez mégis az olasz állt a legközelebb. Tanulmányainak sora, a zeneművészeti tanintézetek részére készült kitűnő tankönyve, mind-mind ennek a beszédes emléke.

Élete bármilyen rövid, mégis teljes volt, mert betetőzte gazdag szívének jóságával, páratlanul élénk szellemének frissességével és jutalmazó szeretetének pompájával.

KOZOCSA SÁNDOR

Nemzetközi konferencia a katalogizálási szabályok egységesítése tárgyában. Október hó 9—18-ig lezajlott Párizsban, a Könyvtárosegységek Nemzetközi Szövetségének rendezésében az a nemzetközi konferencia, amelynek feladata volt a címléírási szabályok nemzetközi egységesítése felé az első döntő lépést megtenni. A konferencia, amelynek évek óta folyó előmunkálatait a könyvtárosok, különösen a címléíró könyvtárosok világszerte élénk érdeklődése kísérte, nem okozott csalódást. Az 56 ország és 13 nemzetközi szervezet, egyesület és intézmény képviselőiben résztvevő több mint 100 delegátus óriási szótöbbséggel elfogadott egy code-tervezetet, amely — egy-két hiányosságától eltekintve — felöleli a címléírás összes fontos kérdését. Az akció következő lépéseként ez a tervezet az egyes országok illetékes szervei elé fog kerülni, s ezek fogják eldönteni, hogy

az illető ország mit fogad el a tervezetből.

A konferencián Magyarországot két küldött képviselte: DOMANOVSKY Ákos, a budapesti Egyetemi Könyvtár helyettes igazgatója mint hivatalos delegátus és BODNÁR Györgyné, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára címleíró csoportjának helyettes vezetője mint megfigyelő.

Az 1961. évi irodalmi Nobel-díjas: ANDRIĆ
Ivo. ANDRIĆ Ivo, a nagy jugoszláv elbeszélő és regényíró 1892. X. 10-én Travnikon született. Szülei szarajevóiak voltak, apja kisiparos, lakatos. ANDRIĆ középiskolai tanulmányait Szarajevóban végezte, majd filozófiai tanulmányokat folytatott Zágráb, Bécs, Krakó és Grác egyetemén, ahol 1923-ban doktorált is. Ifjúkorában a déli szlávok egységéért harcoló ifjúság egyik ismert személyisége volt. Ezért az első világháború idején az osztrák-magyar hatóságok internálták is. ANDRIĆ az első világháború után alakult jugoszláv királyságban diplomáciai szolgálatot vállalt, s mint ilyen megfordult Rómában, Bukarestben, Madridban és Genfben. Közvetlenül a második világháború kitörése előtt Jugoszlávia berlini követe lett. Jugoszlávia lerohanása után visszatért Belgrádba, és ott élt teljes visszavonultságban.

ANDRIĆ mint író lényegében az első világháború után jelentkezett 1918-ban „*Ex ponto*” című verses kötetével. De ezután fokozottabb mértékben fordult a próza felé. Több irodalmi kritikája, esszéje és fordítása jelent meg. ANDRIĆ a polgári realizmus egyik igen jelentős képviselője. A nagy délszláv polgári realisták voltak hatással a nem mindennapi stilsztára.

A második világháború alatt ANDRIĆ belgrádi magányában minden érzésével a nép oldalán állt. Nagy figyelemmel és szimpátiával kísérte a jugoszláv nép forradalmifelszabadító harcát. ANDRIĆra népének megpróbáltatásai döntő befolyással voltak. A történelmi események forradalmi íróvá alakították, és a második világháború után ANDRIĆ a régi írók közül elsőnek jelentkezett írásaival a nép szolgálatában. Három regényt írt a második világháború alatt: *Na Drini ćuprija* (*Híd a Drinán*, magyarul 1949-ben jelent meg első ízben), *Travnička hronika* (*Vihar a völgy felett*, első magyar kiadása 1947-ben) és a *Gospodjica* (*Kisasszony*, első magyar kiadása 1954-ben jelent meg). ANDRIĆ eddig Jugoszláviában két nagyértékű irodalmi díjat kapott. Műve: a *Híd a Drinán* Jugoszláviában 1958-ig 10 kiadásban és eddig 12 idegen nyelven jelent meg.

d. gy.

Nyugati könyvárverések. A közelmúltban megrendezett nemzetközi könyvárveréseken igen nagy árakat értek el a régi könyvek és irodalmi hagyatékok. Így Párizsban COLETTE [Sidonie Gabrielle] író nő könyvgyűjteménye 1,8 millió frankért cserélt gazdát, egy londoni árverésen pedig AESOPUS meséinek első németországi kiadása, az úgynevezett *Ulmí Esopus* — amely 1476—77-ben jelent meg, és csak 12 példány maradt meg belőle — 8000 fontért kelt el. Ez a kiadás azért is értékes, mert itt jelentek meg az első AESOPUS meséket illusztráló fametszetek.

A legmagasabb ár, amit egy könyvért fizettek az utóbbi időben, 33 000 font volt. Ennyiért vettek meg Londonban egy XV. század végéről származó „bestiarium”-ot.

A háború utáni évek legnagyobb szabású kézirat-árverése Németországban volt. Az érdeklődés középpontjában Karl GAIGY-HAGENBACH 1949-ben meghalt baseli gyáros világhírű kéziratgyűjteménye állt. A legtöbbet — 48 000 márkát — LOPE DE VEGA *Los Bienvenidos* című komédiájáért adták.

Az árverés érdekességei között szerepelt még: ERASMUS 1528-ban írt levele a kölni egyetem rektorához; TIZIAN nyugtája; RUBENS politikai tartalmú levele OLIVAREZ spanyol miniszterhez; VAN DYCK levele RICHELIEU bíboroshoz; BACH és GLUCK egy-egy levele; a 13 éves MOZART két hegedűszonátája; LINNÉ egy levele és LUTHER egyik rendelete. (A két utóbbi tengerentúrra került.)

NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ

Az Üzbég Tudományos Akadémia Keleti Intézetének archívumában eddig nem ismert *keleti irodalmi és művészeti antológiát találtak*. Ez a *Nistari-Isk* című mű 754 lap terjedelmű és a IX—XVIII. század között eltelt időszakból közel másfélezer költő, leginkább perzsa nyelven írott verseit tartalmazza. HUSSZEIN KULI KAN, az antológia szerzője megemlíti, hogy 1817-ben fejezte be művét.

A szakértők szerint az antológia igen nagy értékű, mert több mint száz olyan közép-ázsiai költő szerepel benne, akiknek létezéséről eddig nem tudtak.

(N.)

A lipcsei Bibliográfiai Intézet kiadásában megjelent a *Meyers Neues Lexikon* első kötete. Összesen 8 kötetre tervezik, s címét az intézet alapítójának tiszteletére kapta. MEYER 135 évvel ezelőtt (augusztus elején) alapította Lipcsében a Bibliográfiai Intézetet.

(N.)

Könyvművészeti kiállítás az Iparművészeti Múzeumban. A Magyar Nemzeti Múzeum — Iparművészeti Múzeum 1961 szeptemberében új, intim hatású, korszerűen berendezett bemutató helyiséget létesített épületében, a tervek szerint félevenként váltakozó kamarakiállítások céljaira. Sorukat a *Könyvművészet 1450—1500* című kiállítás nyitja meg, amelyen — B. KOROKNAY Éva szakavatott rendezésében — a hangsúly főként a korabeli könyvkötőművészet jellegzetes alkotásainak bemutatására esik. Az Iparművészeti Múzeum kötet-történeti gyűjteményéből származó darabokon kívül az Országos Széchényi Könyvtárból, a budapesti Egyetemi Könyvtárból, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárból, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárból, a soproni állami levéltárból és a győri püspöki levéltárból való kötetek alkotják a közel száz könytörténeti emléket bemutató kiállítás anyagát.

A tárgyul választott időszak, a XV. század második fele, a könyvművészet, s ezen belül a kötéstörténet kiemelkedő jelentőségű periódusa: a gótikus kötések virágkora ez, s emellett a reneszánsz-stílusú könyvdíszítés születésének ideje; ekkor alakul ki a könyv és a könyvművészet újkori fejlődésének alapja. A kiállítás hazai gyűjteményekben található külföldi eredetű kötés-emlékek szemléltetésével általános áttekintést kíván nyújtani a korabeli európai fejlődésről, s ebbe beleépítve mutatja be a magyarországi könyvkötőművészetnek a külföldiektől mesterségbeli és művészi értékben el nem maradó alkotásait.

A gótikus kötéstípusok között szerepelnek fémbélyegzőkkel és lemeznyomósos technikával díszített könyvtáblák, de megismerkedhetünk az ezeknél sokkal ritkább s ezért rendkívül becses metszett bőrkötések két képviselőjével is, amelynek egyike hazai, közelebről soproni eredetű. Érdekesen vizsgálható a bemutatott példányok egynemélyikéből a Magyarországon is jelentkező átmeneti stílus sajátosságai: a gótikus és a reneszánsz-elemek egybefonódása.

Külön csoportban kaptak helyet azok az eddig meg nem határozott eredetű kötetek, amelyeket a kiállítás rendezőjének beható kötéstörténeti tanulmányok eredményeként sikerült lokalizálnia; így három ősnymotvány a Münster melletti volt liesborni bencés kolostorból, amelyek JANKOVICH Miklós gyűjteményével kerültek az OSZK tulajdonába. (Reprodukcióban közöljük a liesborni műhelynek KOROKNAY Éva által összeállított bélyegző-sorozatát, esetleg még lappangó liesborni kötések felismerésének elősegítésére.)

Kötéstörténetileg kiemelkedő értékűek

a középkori szignált kötések. Három németországi és két bécsi, a mester nevét felüntető kötés mellett itt találjuk frater MATTHAEUS lövöldi kartauzi szerzetes művét 1486-ból — ma a budapesti Egyetemi Könyvtár tulajdonában.

A tiszta reneszánsz-stílusú kötésművészetből a jelenlegi kiállítás öt olasz és három budai mű szerepeltetésével egyelőre csak ízelítőt ad; ennek nagyobb méretű bemutatására, központjában a Korvina-kötésekkel, egy későbbi kiállításon kerül majd sor.

A XV. századi kötésművészet fejlődésének gazdasági-társadalmi előfeltételeire is utalnak, ha röviden is, a magyarázó szövegek; így kiemelik azt a körülményt, hogy a könyvnyomtatás feltalálásával mindjobban szerephez jutnak a polgári műhelyek, de a XV. században általában a kolostori könyvkötőműhelyek még megőrzik vezető szerepüket.

Néhány XV. századi kódex és ősnymotvány felnyitott lapjai a könyvek kötésének és belső díszítésének összefüggését és egyezését hivatottak illusztrálni. A kamara-kiállítások két utolsó tárója a terv szerint mindenkor tudományos aktualitások bemutatására szolgál. Jelenleg a híres *Győri antijonálé* miniatúráival műhelyegyezést mutató pergamenlapok láthatók itt, amelyeket a XVII—XVIII. század fordulóján iratanyagok bekötésére használtak fel. A kétségtelenül azonos eredetű, kötés céljaira szétszabdalt lapokat a kiállítás rendezője négy különböző helyen fedezte fel: a győri hiteleshelyi levéltár 15 kötetén, a győri káptalani levéltár egy kötetén, a győri múzeum és az OSZK 2—2 kötetén bukkant rájuk. Az eredeti összefüggés rekonstruálása érdekében a pergamenlapokat a kötésekéről lefejtik. A kiállításon egy-egy borítólap lebontás előtti állapotban, az Iparművészeti Múzeumban végzett szakszerű restaurálás közben és restaurálás után kerül szemléltetésre.

A kamara-kiállításon ez alkalommal még nem szerepelnek a középkornak olyan könyvkötészeti remekei, amelyek dús aranyozással, nemes-fém-veretekkel, bársonyborítókkal, zománcos díszekkel első pillantásra is megragadják a szemlélőt. A bemutatott, többségükben egyszínű, sötétbarna kötésű vasok, súlyos kötetek, a régiségük ébresztette tisztelet mellett első benyomásként összhatásukban a nem-szakemberben a komorság és egyhangúság érzetét kelthetik. Bizonyos azonban, hogy e kötéseknek a kísérő szövegek nyomán történő szemlélése sok részletfinomságra figyelmet, a régi könyvkötők mesterségbeli tudásának elismerésére készlet, s számos stílustörténeti ismeretet közvetít. A kiállít-

A liesborni könyvkötőműhely bélyegző-sorozata

tás sok tanulsággal szolgál a könyvekkel hivatásszerűen foglalkozók számára is. Felhívja a figyelmet arra, hogy a könyv- és a könyvtártörténet tanulmányozásához milyen hathatós segítséget nyújthatnak — elsősorban egyes kötetek provenienciájának megállapításával — a nálunk még csak igen szűk körben művelt kötetstörténeti stúdiumok.

Régi és újabb könyvművészeti termékek bemutatására szolgáló kamara-kiállítások elindításával az Iparművészeti Múzeum igen elismerésre méltó kezdeményezést tett. E kiállításoknak, amelyek majd a Múzeum más gyűjteményrészegeinek bemutatóival váltakoznak, a továbbiakban is az lesz a célkitűzésük, hogy kisebb egységekben különböző helyeken őrzött, de időbeli, tárgyi vagy formai szempontból egy körbe tartozó könyvművészeti emlékeket összefogjanak, s feltárjanak eddig csak többé-kevésbé vagy egyáltalán nem ismert értékeket. Szerencsésnek kell mondanunk a kezdeményezést annál inkább is; mert nem egy könyvtárunknak megfelelő helyiségek hiányában egyelőre még nincs lehetősége, hogy saját kincseit a nagyobb nyilvánosság előtt megismertesse.

J. HAJDU HELGA

Három új szótár. A Terra Kiadó gondozásában három új szótár került ki a sajtó alól. A *Magyar—német, Német—*

magyar kötettel máris népszerűvé vált *útiszótár* sorozatban most a *Magyar—orosz, Orosz—magyar útiszótár* is megjelent. Több évtizedes hiányt pótol a kisszótárak sorozatában közzétett, de viszonylag jelentős szókincset magában foglaló *Román—magyar szótár* — végül az eszperantó iránti egyre fokozódó érdeklődést hivatott kielégíteni az *Eszperantó—magyar kisszótár* második, bővített kiadásának megjelenése.

Megjelent a Helyesírási Tanácsadó Szótár. Azok a pedagógusok, írók, szerkesztők, kiadói és nyomdai dolgozók, akiknek az írás — és így a helyesírás is — mindennapi munkájukhoz tartozik, már régóta szükségét érzik egy olyan, *A magyar helyesírás szabályai* c. kiadványénál jóval nagyobb anyagú kézis�ótárnak, amelyhez kétségeik esetén állandóan fordulhatnak útbaigazításért. Ezt az igényt hivatott kielégíteni az Akadémia Helyesírási Bizottságának támogatásával készült *Helyesírási Tanácsadó Szótár*, amely a Terra Kiadó gondozásában most került ki a sajtó alól. A mű mintegy 80 000 adatával támpontot ad a magyar és idegen alapszók, továbbá a tulajdonnevek, az összetételek és a szókapcsolatok írására, elválasztására, rövidítéseire stb. Felépítése folytán megfelelő segítséget nyújt azoknak a szóalakoknak leírásában is, amelyek a szótárba nem kerülhettek bele. A szótárt függelékként ragozási táblázatok egészítik ki, amelyek mintákat szolgáltatnak a ragos szóalakok leírására.

SZEMLE

Studii și cercetări de bibliologie. [Vol.] III. București, 1960, Ed. Academiei RPR. 516 l.

A Román Népköztársaság Tudományos Akadémiája Könyvtárának harmadik könyvtártudományi tanulmánykötete fekszik előttünk. A közrebocsátó könyvtár az ország legnagyobb tudományos könyvtára, a könyvtártudományi munkálatok központja s a nemzeti könyvtári funkciók jelentős részének ellátója. Elsőrendű kiállításban megjelentetett, szép tipográfiával gondozott tanulmánykötete híven tükrözi alapvető funkcióit. Az egyes tanulmányokat alább csoportokhoz sorolva ismertetjük.

I. Könyvtári elmélet és szervezet. A bevezető tanulmányt T. VIANU akadémikus írta. Elméleti jellegű elmefuttatása (17—22. l.) a bibliográfia és dokumentáció viszonyát vizsgálja. A bibliográfia funkcióját a teljességre törekvő forrásfeltárásban és a művelődéstörténeti adatszolgáltatásban látja, míg a dokumentáció feladatkörét szűkebben, a szakkutatás szolgáltatásában és az adatkritikában szabja meg. Hiányoljuk ezen a téren a szakbibliográfia és a dokumentáció viszonyának tisztázását. Bevezetőben utal arra, hogy egyes régi (DESCARTES) és újabb (HÜSSERL) elméleti irányzatok feleslegesnek, az önálló kutatói tevékenység és kritikai érzék gátjának érzik az ismeretanyag előzetes felderítését, tálalását. A téma bővebb kifejtést érdemelt volna. — A. AVRAMEȘCU (37—46. l.) a műszaki tudományok és a dokumentáció kapcsolatáról szólva ismerteti az ez irányú román dokumentációs munka szervezeti kereteit. — V. CÂNDEA (89—121. l.) általában az akadémiai könyvtárak, különösen a román Akadémiai Könyvtár könyvtártudományi szerepéről ír, és ismerteti a román könyvtárügy egyik különleges vonását: a román Akadémiai Könyvtár az ország nemzeti könyvtára. Erre a szerepre hívja el régi múltja (1867-ben létesült) és könyvtárállományának sokrétű gazdagsága. Az or-

szág név szerinti Nemzeti Könyvtára csupán 1955-ben alakult meg, és fő funkciója — az Akadémiai Könyvtár elsőrendűen tudományos szerepével szemben — a széles néprétegek közművelődési érdeklődésével kapcsolatos központi szerepkör ellátása. V. ILIEȘCU (159—180. l.) a tudományos könyvtárak, elsősorban az akadémiai könyvtár mikrofilmosztályának kérdéseit ismerteti, a címleírasi kérdésekig elmenő részletességgel.

II. Könyv- és könyvtártörténet. ȘT. GRUIA (23—35. l.) statisztikai adatok tükrében nyújt áttekintést a román könyvtári kulturális forradalom 1944—1960 közötti eredményeiről, a román tudományos könyvtári szolgáltatások arculatának döntő társadalmi átalakulásáról. — N. GEORGESCU-TIȘTU (73—88. l.) a iași-i katonai könyvtár 1846. évi, francia és román nyelven megjelent szabályzatával kapcsolatban érdekes adatokat nyújt a moldvai tisztikar akkori műszaki képzéséről, képzettségéről. — I. LUPU (129—152. l.) a román könyvtárügy, bibliofília és bibliográfia kezdeti korszakába viszi olvasóit: OLTELNICEANU kapitány könyvtárát ismerteti, amely egyik bázisa volt a XIX. század hatvanas éveiben alapított román Akadémiai Könyvtárnak. — Hasonló jellegűek AL. DUȚU (181—207. l.) és P. OPREȘCU 209—214. l.) tanulmányai: a szerzők G. COȘBUC neves román írónak és Vasila CONTA materialista filozófusnak (1845—1882) az Akadémiai Könyvtárban elhelyezett könyvtárát vizsgálják. A könyvekben található széljegyzetek alapján az írói műhely módszereiről nyújtanak felvilágosítást. (COȘBUC-kal kapcsolatban MADĂCHRA vonatkozó utalásokat olvashatunk.) — N. BAICULESCU (153—158. l.) a rövidéletű (1847) bucurești-i *Album Științific și Literar* c. lapot ismerteti, míg A. Z. N. POP (215—251. l.) a régi román nemzeti bibliográfiával kapcsolatos századvégi országos kooperáció történetének adatait tárja fel. — Végül E. G. ZANE (253—266. l.) vizsgál érdekes kérdést: a kéziratok anyag

alapján Nicolae BĂLCESCU dysgraphiáit (rendszeres helyesírási zavarok) veszi szemügyre s állapítja meg azok általában szigmatizmuson alapuló (s—ș, ci—ț, z—j, să—se) eredetét.

III. *Külföldi könyvtárügy.* V. DONCEAK (47—64. l.), az igazgatása alatt álló Ukrán Tudományos Akadémia Állami Könyvtárának szervezetét, állományának jellegét ismerteti, míg Luther H. EVANS (65—72. l.) az UNESCO bibliográfiai tevékenységéről nyújt rövid tájékoztatást.

Az értékes tanulmányok mellett külön kell szólnunk a kötet igen változatos kiegészítő anyagáról. Az adalékok között CORESIRŐL, BĂLĂCEANURÓL, BĂLCESCURÓL találunk — a kisebb könyv- és könyvtártörténeti feljegyzések mellett — érdekes tájékoztatásokat. Az ismertéti rovat külön érdeme, hogy igen ügyes válogatásban széles perspektívájú szemlélt nyújt az utóbbi évek könyvtártudományi természetek kiemelkedő darabjairól (magyar vonatkozásban a SALLAI—SEBESTYÉN-féle kézikönyvről). A krónika-rovat román, szovjet, magyar (műszaki dokumentációs szervezet), csehszlovák és arab vonatkozású hírekről számol be.

Összefoglalóan: a kötetet — amelynek egyetlen technikai hibája az egyes tanulmányok szakszerinti csoportosításának hiánya — arányosság jellemzi. Román és külföldi, elméleti, szervezeti és történeti vonatkozású tanulmányok egyaránt helyet kaptak benne.

TÓTH ANDRÁS

Funke, Fritz: Buchkunde. Leipzig, 1959, Otto Harrassowitz. 310 l. 23 t.

Az író a leipzig Deutsche Bücherei Könyv- és Írástörténeti Múzeum vezetője, régi hiányt pótol: összefüggő áttekintést ad az európai könyv és írásosság történetéről. Bár a könyvtörténetnek, könyvtudománynak bőséges irodalma van, ez azonban főleg kézikönyvekből, rövidebb-hosszabb közleményekből s bizonyos szűkebb szakterületek speciális feldolgozásából áll. Mindezek egységes áttekintést nem adnak, ezért szükségesnek látta a szerző, hogy az anyaggal kapcsolatos legfontosabb ismereteket összefoglalja.

Munkáját az írás történetével kezdi, s itt — mint más helyeken is, ha az anyag ezt megköveteli — Európán kívül eső területeket is érintve mutatja be a fejlődést és az összefüggéseket. Pontos tér- és időhatárokon belül tárgyalja az ókor és középkor könyvkultúráját: az írásanyagok és írószerek fajtáit, az írás névtelen művelőit, a könyv formáját, díszítését, stílusirányzatait stb.

A második részben a könyvnyomtatás és a hozzátartozó iparágak, találmányok

történetével foglalkozik, kivéve a könyvkereskedelmet. Minthogy ezek fejlődése egyik legfontosabb tényezője a modern könyvnek, ennek tárgyalását is ehhez a részhez kapcsolja. Az egyes népek könyvkultúrájának ismertetése során megemlékezik a magyar könyvművészetről, elsősorban KNER Imre munkásságáról és az egykori, REITER László vezetése alatt működő Amicus kiadó törekvéseiről is.

A harmadik s egyben utolsó rész a betűtípusok kialakulását vezeti végig. Külön fejezetben foglalkozik az illusztrációval, ennek keretében méltatja a jeles magyar grafikusokat. A könyvkötészet történetének rövid összefoglalása zárja le munkáját.

A szerző ezzel a művel nem forrásmunkát, hanem a könyvismeret különböző érdekű területeiről törekedett összefüggő képet adni, amellyel megkönnyíti a tájékozódást a tanulók és az érdeklődők számára. A megadott bőséges irodalom és a részletes név- és tárgymutató is gondos munkájáról tanúskodik. Különösen emeli értékét még a nagyszámú kép-melléklet, amely hasznos szemléltető anyagot nyújt az egyes fejezetekhez.

WITTEK LÁSZLÓNÉ

Szilágyi János: A magyar munkáskönyvtárak a két világháború között (1920—1944). Bp. 1961, Akadémiai K. 112 l. (A magyar könyv 1.)

SZILÁGYI János könyve a Kiadói Főigazgatóság és az Akadémiai Kiadó új könyvtártörténeti sorozatának első köteteként jelent meg. A sorozat célkitűzéseit KÖPÉCZI Béla ismerteti. A könyv történetét hazánkban alaposabban csak a XIX. század elejéig dolgozták fel, de inkább leíró, pozitivistá módon, nem illesztették bele az egész társadalom történetébe. Az irodalomtörténész, történész, bibliográfus, könyvtáros, nyomdász, művészettörténész — részletkérdéseket vizsgált. Ebben a sorozatban monográfiákat, tanulmányokat, visszaemlékezéseket, adattárakat fognak megjelentetni, amelyek együttesen bemutatják a könyv-írás, kiadás és terjesztés, olvasás egymás közötti összefüggéseit és kapcsolatukat a társadalom életével.

Úgy gondoljuk, hogy a könyvtártudomány területén most nagy lendülettel meginduló kutatómunka biztosítéka ennek a sokat ígérő program beváltásának.

SZILÁGYI János tanulmánya eddig kevésbé ismert, de annál fontosabb területtel, a munkáskönyvtárak történetével foglalkozik. E kutatások és eredményeik valóban úttörő jelentőségűek annál is inkább, mert nemcsak a munkáskönyvtárak anyaga volt ismeretlen terület, hanem a Horthy-kor-

szak népkönyvtárainak története is alig van feldolgozva. De feldolgozásra vár a felszabadulás előtti szocialista kultúrmunka egésze is.

A szerző nemcsak a munkáskönyvtárakat vizsgálja, hanem arra is vállalkozik, hogy általában bemutassa a könyv szerepét a munkássztyálya életében. Foglalkozik az állami és városi könyvtárak munkásolvasóival, a tőkésékek által létesített üzemi könyvtárakkal, a jobboldali egyesületek munkáskönyvtáraival — végül a kommunista és szociáldemokrata munkásszervezetek könyvtáraival.

A feltárt adatok azt bizonyítják, hogy a két világháború közti időszakban nemcsak a munkásság vezetői, hanem az uralgó osztály tagjai is felismerték a könyv jelentőségét. A munkásság nemcsak politikai tisztánlátás, hanem kulturális felemelkedni akarás, tudásszomj tekintetében is a többi társadalmi osztály előtt járt. A munkásszervezetekben mindig nagy gondot fordítottak a könyvtárakra, és komoly anyagi áldozatokat hoztak fenntartásukért. Jelentős feladatot láttak el a szociáldemokrata pártszervezetek és szakszervezetek könyvtárai a haladó könyvek terjesztésében, különösen ott, ahol a kommunista munkások befolyása érvényesült a könyvtári munkában.

A tanulmányonak kétségkívül a legérdekesebb és legfontosabb része a munkásszervezetek könyvtáraitra vonatkozó anyag, amelynek a szakszervezetek könyvtáraitra vonatkozó fejezete 1959-ben megjelent a *Magyar Könyvszemlében* is.

Amde felmerül az a kérdés, helyes volt-e teljesen elkülönítve tárgyalni a kommunista, a szociáldemokrata és a szakszervezeti könyvtárakat. Hiszen az illegalitásban működő kommunista pártnak tulajdonképpen igazi könyvtárai nem is voltak, viszont kommunisták befolyása érvényesült a legális munkásszervezetek könyvtáraiban. A szociáldemokrata párt, a szakszervezetek és az egyéb munkásszervezetek könyvtárai között rendszeres volt az együttműködés. A mozgalomban résztvevő munkások egyformán használták e könyvtárakat és a kultúrmunka irányítói is egyformán befolyásolták működésüket. Az együttes tárgyalás több lehetőséget is nyújtott volna arra, hogy a szerző bemutassa a könyvtárak kapcsolatát a szocialista kultúrmunka egyéb ágaival, hatásuk mélységét.

Szerzőnk hosszú és alapos kutatómunkája eredményeként számos adalék bemutatásával ábrázolja a kor könyvtári viszonyait. Ha nem tud minden kérdésre kielégítő választ adni, ennek oka, hogy nem mindenütt volt módjában adatokra támaszkodni. A társadalmi munkában dol-

gozó munkáskönyvtárosok nem jutottak ahhoz, hogy munkájuk adatait rendszeresen írásban rögzítsék. Egyes esetekben éppen arra kellett törekedniük, hogy minél kevesebb írásos adatot szolgáltatassanak munkájukról. — Ha az üzemek által fenntartott könyvtárak jelentést adtak is a gyárak vezetőségének, — ezek a jelentések ma már hozzáférhetetlenek. A forrásanyag hiányának tudható be, hogy a szerző gyakran közvetett forrásokból kénytelen következtetést levonni. A fasiszta szellemű munkásegységek, a Magyar Dolgozók Hivatásszervezetei könyvtárainak a könyvanyagára a fasiszta sajtótermékek 1945—1946-ban kiadott jegyzéke alapján következtet helyesen. De ez a szövegből nem derül ki, csak a könyv végén található jegyzetből. (Jó lenne, ha a sorozat többi kötete lapalji jegyzetekkel jelenne meg.)

SZILÁGYI legnagyobb mértékben talán a megmaradt könyvtári nyomtatott könyvjegyzékekre támaszkodik, és ezek anyagából von le érdekes következtetéseket. Gyakran hivatkozik munkáskönyvtárosok visszaemlékezéseire is. Úgy hisszük, hogy éppen a hozzáférhető írásos anyag hiányai miatt talán nagyobb mértékben is támaszkodni kellett volna a munkásolvasók, könyvtárosok, kultúrmunkások visszaemlékezéseire, ilyen módon eleve több képét lehetett volna adni a munkáskönyvtárak életének, a munkások irodalmi ízlésének.

SZILÁGYI könyve így is sokoldalúan mutatja be a munkásság viszonyát a könyvhöz. Bizonyos kérdésekkel ez a munka csak utalásszerűen foglalkozhatott, de azt hisszük, hogy ezek részletes feldolgozása is kívánatos volna. (Ilyen például a munkásszervezetek által befolyásolt kiadók, folyóiratok működése.)

Összegezve: az új sorozat első kötete hézagpótló, úttörő jelentőségű munka, amelynek az is érdeme, hogy felhívta a figyelmet a könyvtörténet eddig elhanyagolt területére. A kötet értékét emelki a jól megválasztott illusztrációk is. Illegalitás és legálisan megjelent kommunista kiadványok facsimiléje, a Vasas könyvtár tervrajza és az olvasó munkások szobra a Vasas székházról.

NYILAS MÁRTA

**Benda Kálmán—Iryni Károly: A négy-
százéves debreceni nyomda (1561—1961).**
Bp. 1961, Akadémiai Kiadó. 432 l.,
24 tábla.

A Művelődésügyi Minisztérium és a Kiadói Főigazgatóság gondozásában megjelenő *A Magyar Könyv* című könyvtörténeti sorozat második kötete a magyar

művelődéstörténet ritka évfordulóját, a debreceni nyomda négy évszázados megszakítatlan történetét ünnepli. A kolofonból megtudjuk, hogy e nagy mű a Magyar Történeti Társulat munkatervének keretében a debreceni Alföldi-nyomdában készült. Az 1849-ig terjedő részt BENDA Kálmán, az 1849 utáni IRINYI Károly, míg az 1849-ig terjedő technikatörténeti fejezeteket BOGDÁN István írta.

A történet 1561-ben indul, amikor Huszár Gál prédikátor Kassáról menekülve felállítja könyvnyomató sajtóját az oltalmat adó Debrecen városában. Még ugyanebben az évben betűivel látott napvilágot MELIUS JUHÁSZ Péter két munkája a „döbröcöni tanácsnak” és „a magyarországi kereskedő- és áros népek” szülő ajánlásokkal. Jellemző már az induláskor az olvasókra, a közönségre történő efajta utalás. Mert amíg a legelső hazai nyomdák működése kedvező esetben is csak egy-egy tipografus vagy gazdag főúri mecénás életére, de sokszor csupán egy-egy nagyszabású munka kiadására — alig néhány évre korlátozódott, addig Huszár Gál kezdeményező vállalkozását a rohamosan fejlődő civis-város mezőgazda és kereskedő társadalmá sajtó ügyének tekintette, és a könyvnyomató mesterek gyakori változása ellenére is már az első évektől, évtizedektől sajtó műhelyként kezelte. A nyomda történetének ez a legelső korszaka teljes egészében a császári kapitányok és a fejedelmi kormányzók parancsoló szavától távol, a török világ kellős közepében folyik. BENDA Kálmán emberöltőről emberöltőre követi azt a magyar reformáció mindenkori helyzetétől meghatározott folyamatot, amely MELIUS és az antitrinitáriusok hitani, dogmatikai vitáiban megindulva lassanként a birtokába, foglalkozásába mindinkább bezárkózó, belegyökerező város, a református egyház és a nincsteleneket képviselő, a jobbság intézményét támadó puritanizmus mozgalma között a debreceni nyomtatott betű világában is korán kifejezésre jutott. Bibliafordítások, tankönyvek, vitairatok, református énekeskönyvek, halotti búcsúztatók, prédikációs gyűjtemények vagy a város nyomtatványai, vásári vámcédulák híven tükrözik a terebélyes civis-város mezőgazdaságból, állattenyésztésből, iparból élő, olykor külföldön is tanult polgárainak életét, egy-egy idegenből fordítgató főbírónak, prédikátornak az anyanyelvű művelődésre való tudatos törekvését. A debreceni nyomda e hősi korszakának könyvnyomatói kitörölhetetlenül beírták nevüket a város, de a régi magyar könyv történetébe is.

A török utáni századot, a tizenennyolcadikat már a megcsontosodás, bizonyos érte-

lemben a maradiság jellemzi. „Egyhangú, szürke a debreceni nyomda könyvtermése” — olvassuk a megállapítást. Az okot megtaláljuk a protestánsellenes államhatalomnak a városra, közelebről a Helytartótanács cenzúra-hivatalának a könyvnyomató műhely kiadványaira gyakorolt nyomásában, amelynek következtében a műhely létét féltő város a nyomda belső életébe, kiadványpolitikájába erőteljesen beavatkozott. Ebben az időben kiveszett minden új ötlet, a közönség számára kelendő kezdeményezés. Az előző századból ismert szokványos iskolai könyvek, prédikációk, énekes- és imádságoskönyvek, hivatalos nyomtatványok kerültek ki az időközben erősen megkopott sajtók alól. A század történetét kitöltötte a felszerelés időnkénti felújítása, a jól-rosszul fizetett provizorok és segédek visszaéléseinek (ha teheték, a saját zsebükre megengedtnél többet nyomtattak) regulázása. Jellemző, hogy a nagyműveltségű debreceni kollégiumi professzoroknak, HATVANI István-nak, WESZPRÉMI Istvánnak, FÖLDI János-nak, SZILÁGYI Sámuelnek matematikai, orvosi, gazdasági vagy grammatikai könyvei sem a debreceni műhelyből kerültek ki. Hogy művelődéstörténetünk Debrecenben ebben a korban mégis mint a nemzeti kultúra kialakuló szimbólumát tartotta számon, csupán annak köszönhető, hogy országszerte mindjobban tért hódított a katolikus barokknak éppen a protestantizmus háttérbe szorítására irányuló deákos irodalma.

A debreceni nyomda XVIII. században megindult belső hanyatlása a reformkorban tovább folytatódott. A polgári átalakulás irányába megmozdult közhangulat fékentartására az állam a rendőri intézkedések egész sorát, közöttük a cenzúrát is fokozta. Ebben az időben merült fel először a gondolat, hogy a nyomtatóüzemet a város eladja, és elsősorban a református kollégium jelentkezett volna vevőnek. Ezzel a kiadványok legalább részben kikerültek volna az állami ellenőrzés alól. A szellemi és technikai fellendülésre pedig éppen ebben az időben — CSOKONAI évei ezek — a költői-irodalmi megmozdulások, a rézmetsző diákok társasága biztosítottak szép reményeket. Az uralkodó azonban a magyar Kancellária és az Udvari Kamara közvetítésével, politikai okokból ezt az átadást meghiúsította, sőt a várost a soha meg nem kapott, de a hagyomány alapján jóhiszeműen valamikor létezőnek feltételezett nyomdai privilégiumnak bemutatásával nyugtalanította. A hivatalos cenzúrától és a városi tanácstól végsőkig ellenőrzött provizor ilyen körülmények között nem vehette fel a versenyt a magánkézen levő

üzemekkel, amelyek népszerű ponyvákkal, kapósabb röpiratokkal szereztek nyomtatványaiknak kelendőséget. A nagyobb jövedelmezőség felé két út maradt. Egyrészt a nyomdatulajdonos város, a közeli törvényhatóságok, uradalmak, helyi és környékbeli céhek, kereskedők és iparosok hivatalos nyomtatványaiából, hirdetésekéből adódó bér munka; másrészt a privilegizált kiadványok (mint az 1806-ban egységessé formált és számtalan kiadásban országsszerzte általánosan elterjedt református énekeskönyv és az 1831-ben felújított, irodalmilag is jelentős *Debreceni Kalendárium*) növelték jövedelmében a nyomda forgalmát. A mégis meglévő szürkeségbe a szabadságharc ideje, 1848 márciusától 1849 augusztusáig igazi fellendülést, sőt többé egészen el nem felejtett szellemi megmozdulást hozott. Ezekben a hónapokban a város egyszerre rádöbbent, hogy a nyomda milyen kulturális és politikai lehetőségeket rejt magában. Szünetelt a szokványos vallási nyomtatványok és tankönyvek kiadása, de egymásután jelentek meg a lelkeshangú felszólítások, röpiratok, plakátok és az újságoknak, hírlapoknak egész sora: az első igazi politikai újság, az *Alföldi Hírlap*, a Pestről levitt, Táncsicsotól megindított *Munkások Újsága*, az ugyancsak Pestről menekült VAS GEREBEN lapja, a *Nép Barátja* és a Debrecenben született *Esti Lapok*.

A szabadságharc bukása után, az elnyomásban is bizonyos mértékben meg tudta őrizni a város az ellenzéki magatartást. Erre érdekes nyomdai vonatkozású adatot idéz IRINYI Károly. A közkedvelt *Debreceni Kalendárium*nak minden egyes példányát három pengő krajcáros bélyeg-adóval terhelték, ami a nyomda önköltségét jelentősen növelte, és ezért azt a vevőkre hárították. Az 1850—1860-as évek fordulóján azonban, a nemzeti függetlenségi megmozdulások idején a városi tanács a 48-as törvények szellemében határozatot hozott, hogy „... mint nyomdatulajdonos sem tarthatja az alkotmányellenes kormányrendszer intézkedéseit törvényesnek... A művezető odautasított, hogy a bélyegszabályokat nem létezzenek tekintse...”. Más vonatkozásban azonban éppen az abszolutizmus legnyomasztóbb éveiben a városi tanács a nyomda kezelésében is a kormányhatalom hivatali szerveinek kiszolgálására meglehetősen készségesnek mutatkozott. Mikor például felmerült a gondolat, hogy a nyomda visszamaradottságán bérbeadással lehetne segíteni, a polgármester — bizonyára a kálvinizmus harcaira is emlékezve a „históriai múltra” való kegyeletlen hivatkozás mellett — „a cs. kir. hatóságoknak” teendő „készséges

szolgálattétel” eszközének nyilvánította az üzemet. A nyomdából a város pénztárába ebben az időszakban befolyó haszon meglehetősen ingadozó volt, és az üzemen tartás a tanácsnak időnként komoly gondot jelentett. Ennek oka a művezetői jogkör túlzott megkötése volt. A városi közgyűlés lassú ügyintézése miatt ugyanis teljesen lehetetlenné vált, hogy a városban egymásután keletkező és már a modern kapitalista üzemgazdálkodás elvei szerint induló fürge magánvállalatokkal felvegye a versenyt. A jövedelmezőséget erősen rontotta még a nyomda technikai elmaradottsága is, amelyet részben a két világháború között, teljesen csak napjainkban sikerült leküzdenie. Az elmaradás okai között — és nem utolsósorban — ott találjuk a nyomda személyzetének szociális helyzetét, rossz ellátottságát. A probléma voltaképpen már hosszú évtizedek óta egyre sürgetőbben jelentkezett. E tekintetben nemcsak a fővárosi nyomdák, de a szaporodó debreceni és tiszántúli magánvállalkozások is lényegesen jobban állottak. A béreknek a drágaság miatti elégtelensége, a nyugdíjasok helyzete, a tanoncidő és a női munkások, a „gépleányok” problémája előbb fenyegető munkáshiányhoz vezetett; később pedig a munkásság maga próbálta a századforduló nagy sztrájk-megmozdulásaiban ezt a „zsibbadást” feloldani. A nyomda belső gazdálkodásában ugyanakkor jellegzetesen kapitalista vonások jelentkeztek a befektetett tőke időnkénti növelése, a városi és egyházi hivataloknak, intézményeknek végzett kebelbeli munkák magasravett önköltségi ára, ezzel szemben a bér munkákban a magánvállalkozások háttérbeszorítását célzó olcsóság. A sok hivatalos nyomtatvány, az előző korból örökölt tankönyvek és vallásos nyomtatványok mellett a „szépirodalmi kiadványok irodalomtörténeti értéke... megmaradt a vidéki közepes-szerűség szintjén” — olvassuk a megállapítást. Néha csillan csak fel valami kitekintés a világirodalom vagy a hazai szellemi megmozdulások felé. Így a *Osokonai Lapok* huszonkilenc számában ARANY János verseire bukkanunk, a *Debreceni Főiskolai Lapok* szerkesztőbizottságában pedig a joghallgató ADY Endrét találjuk. A nyomda technikai felszerelésének folytonos felújítása, az ismételt tőkebefektetés eredményeként a termékek könyvművészeti értéke is — a századvégi „díszkiadások” ízlése szerint — emelkedést mutat.

A századforduló utáni évtizedek a nyomda működésében két jelentős változást hoztak: 1905-től a város tulajdonában, de önálló ipari üzemmékként működött; 1918-tól pedig az addigi tulajdonos a jogok gyakorlásában és a terhek viselésében a Tiszán-

túli Református Egyházkerülettel társult. Ezek a lépések egyrészt az eddiginél is fokozottabb tőkebefektetést, a felszerelés nagyméretű korszerűsítését és ezzel a kapacitásnak, a teljesítőképességnek fővárosi arányokban való versenyképessé tételét eredményezték. Másrészt viszont a város és a református egyház együttes politikai-társadalmi befolyása — a többi debreceni és környékbeli kisüzem rovására — úgyszólván kizárólagos hegemoniát biztosított. Az így létrejött hatalmas könyvkiadói és könyvkereskedői vállalkozás (megindult a Melius-könyvkereskedés és az országos bizományos-hálózat működése) teljesen magához ragadta az ország református-lakta területein az iskolai könyv- és füzetszükséglet ellátását. A kiadványok profiljában — és alig számbavehető ingadozással ez jellemző 1945-ig — a hivatalos és tanügyi nyomtatványok mellett az újonnan alapított egyetem, az ősi kollégium tanárainak tudományos munkái, egyházi-világnézeti kiadványok, nagyon alárendelten a szépirodalom szerepel. A századfordulónak imént említett szociális vajudásai ezekben az évtizedekben még fokozódtak. Az egyre növekvő számú debreceni nyomdász-csoport a munkások bérmozgalmában, a Tanácsköztársaság napjaiban és a húszas-harmincas évek gazdasági válsága idején vezető szerepet játszott.

Ezzel az olvasó el is jutott az utolsó fejezethez, mely magvas tömörséggel, beszédes táblázatokkal a második világháború utáni éveket, a nyomdának a megváltozott társadalomban való indulását, az államosítást, az Alföldi-nyomda első évtizedének kiváló eredményeit mutatja be.

E négyévszázados múltnak hat részre osztott huszonnyolc fejezetben történő feltárása mindvégig érdekes olvasmányt nyújt, ami nem utolsó sorban a szerzők művészi tömörítő készségét, lényeglátását dicséri. A köztörténet és korrajz egy-egy találó felvillantásán túl (ilyen például a debreceni XVI. századi művelődésről az a három mondat, amely a középkori hagyományoktól 1561-ig vezet az olvasót) a nyomda szorosan vett történetének az adatok tengeréből kiemelt, sokszempontú tárgyalása. Igen gazdag és alapos, eddig nem ismert levéltári anyagon nyugvó, grafikonokkal, táblázatokkal országos összefüggéseiben is megvilágított kiadás- és könyvtörténeti bemutatás mellett módszeresen úttörő jellegűnek tartjuk e nagy műnek azokat a fejezeteit, amelyek a gazdaság- és kereskedelem-történetbe, az ipar és technika fejlődésébe állítják bele az eseményeket. A kompaktorok egyszerű boltjától a híres debreceni vásárok sátraiin keresztül jutunk el az első városi könyvkereskedés-

hez, majd a MELIUS nevét viselő vállalat-hoz. Közben az országszerte korszakot indító, történelmi jelentőségű változásoknak debreceni vonatkozású pillanatait leshetjük meg. Ilyen például az 1830—1840 táján a CSÁTHY és TELEGDIFÉLE könyvkereskedés indulása nyomán az a viszonylag nem hosszú idő, amikor a debreceni piacról egészen eltűnnek a hagyományos kompaktor-sátrak, a „ponyvák”. Az iptörténeti fejezetekben — részben BOGDÁN István tollából — számítások, adatok tükrében (az önálló levéltári kutatások fontosságát kell itt is kiemelniünk!) a fából készült sajtótól a modern gépi berendezésekig, a kéziszedéstől az öntőgépekig korszakonként elevenedik meg a nyomda belső élete. Az első másfél századból még a könyvtulajdonosokra, a könyv egykorú kötésére is kitékintést kap az olvasó. A jegyzet-anyag, a könyvvégi gazdag dokumentáció tanulságul a történelem szakmunkásainak, kutatóinak nagy körültekintéssel, fáradságos munkával egybegyűjtött levéltári anyaggal alapozza meg a szerzők előadását. A függelékben megtaláljuk a nyomda vezetőinek névsorát és a XVIII. század második negyedétől a számadások évenkénti mérlegét. A több mint száz lapon egybeállított kiadványjegyzék (1561—1848-ig) a legújabb kutatások, felfedezések eredményeit is magában foglalja, és ezzel az MTA könyvtörténeti munkabizottságának irányításával szerkesztés alatt álló új *Régi Magyar Könyvtár*nak is nélkülözhetetlen adatforrásul szolgál. A gondosan összeválogatott illusztrációs anyag kissé fakó fénykép-lemenyomatai helyett szívesen látnánk egy-egy, korabeli papírra készült, színes reprodukciót (akár az 1924. évi grafikai kiállítás említett díjnyertes meghívóját vagy az utolsó tíz év egyik-másik eredeti borítóját), ami talán még inkább szépítette volna az Alföldi-nyomdának eléggé nem dicsérhető, kiváló szakértelemről, odaadó áldozatkészségről tanúskodó ünnepi kiadványát.

HOLL BÉLA

Kuznecov, I.—Matvienko, Sz.: Gazeta Szocialdemokrat (1908—1917 gg.). Moszkva, 1960, Gosz. Izd. Politiceszkvoj Literaturü. 189 l.

1958 februárjában múlt ötven esztendeje, hogy az Oroszországi Szocialdemokrata Munkáspárt központi sajtóorgánumnak, a *Szocialdemokrat*nak első száma elhagyta a sajtót. Ennek az évfordulónak az emlékére dolgozta fel I. KUZNECOV és Sz. MATVIENKO az újság egy évtizedes történetét. A *Vpered*, a *Brázola*, a *Lenini Iszkra* és több más bolsevik sajtóorgánum

történetének megírása után ismét érdekes részmonográfiával gazdagodott az orosz és szovjet sajtótörténet, amely elválaszthatatlanul összeforrt a párt küzdelmeivel, eredményeivel. A kommunista kiadványok sorában a *Szocialdemokrat* jelentős helyet foglalt el, fontos szerepet játszott a munkásosztály szervezeti egységének megvalósításában, a Párt programjának hirdetésében és az 1917-i februári forradalom előkészítésében. A monográfia szerzői művük tematikáját e feladatok elemzése köré csoportosították, a lap útjának dátumait és eseményeit a párt történetének időrendjébe építették be.

A *Szocialdemokrat* első száma, az OSZMP V., londoni kongresszusának határozata alapján, 1908 februárjában jelent meg Pétervárott, miután előzőleg a már kinyomtatott példányt a rendőrség Vlnában, még a nyomdában elkobozta. Hasonló sors várt megjelenése után a 20 000 példányban nyomtatott első számra is. Így a rendszeres periodicitás csak egy évvel később, 1909. február 10-én indult meg: az ország határain kívül, Párizsban. A főszerkesztő LENIN mellett, több ízben változó összetételű szerkesztőbizottság intézte a kiadás ügyeit: a bolsevik többség mellett helyet kaptak benne a mensevikék, valamint a lengyel, litván és lett szociáldemokrácia egy-egy képviselője is. A párt Központi Bizottsága plénumain rendszeresen foglalkozott a *Szocialdemokrat* kiadásának és elvi irányvonalának problémáival, több határozatot is hozott e tárgyban, ezeknek eredményeként biztosítani tudta, hogy egy évtizeden keresztül, az illegalitás, a reakció éveiben is változatlanul, rendszeresen megjelenhetett a párt központi orgánuma. Utolsó, 58. száma a februári forradalom előestéjén, 1917. január 31-én látott napvilágot Genfben. Csaknem valamennyi szám közölt cikket LENIN tollából; összes művei közül mintegy 90 írás jelent meg a *Szocialdemokrat* hasábjain. Írói tevékenysége mellett nem kevésbé jelentős volt szerkesztői munkája sem, amelynek méltatására a monográfia külön fejezetet szentel.

I. KUZNECOV és SZ. MATVIENKO részletesen, irodalmi hivatkozásokkal alátámasztva elemzik a *Szocialdemokrat* kiadásának, politikai szereplésének alakulását. Alapos kutatómunkájukat bizonyítja többek között a kis kötet gazdag jegyzetanyaga is. A tanulmányt két függelék egészíti ki: az egyik a kiadás tízéves történetének legfontosabb eseményeit rögzíti kronológiai rendben, a második pedig a *Szocialdemokrat* hasábjain megjelent LENIN-cikkek időrendi jegyzékét közli.

F. WENDELIN LIDIA

A legújabb csehszlovák Comenius-bibliográfiák szemléje. Az utóbbi években jelentősen fejlődő csehszlovák COMENIUS-irodalom a bibliográfiai munkálatok terén is komoly eredményeket mutat fel. A legújabb bibliográfiai kiadványok a nemzetközi comeniológiának is értékes nyereségei. A magyar COMENIUS-kutatást is segítik ezek a művek, mert COMENIUS hazánkban írt alkotásainak s a magyar iskolák számára új és új kiadásokban megjelent comeniusi tankönyveknek pontosabb regisztrálását, leírását teszik lehetővé, s így COMENIUS magyarországi működésével, utóéletével kapcsolatos kutató munkának horizonttágulását eredményezhetik.

A legújabb csehszlovák bibliográfiai munkálatok nemcsak Čenek ZÍBRT nagy munkájának (*Bibliografie české historie*) COMENIUSRA vonatkozó adatait (Díl V. č. 17 324—30 638) korrigálják és egészítik ki, hanem az újabbban előkerült forrásanyagot és adatokat is regisztrálják. A nemzetközi (köztük a magyar) comenológia szempontjából különösen jelentősek a következő csehszlovák bibliográfiai munkák:

JOZEF BRAMBORA: *Knižní dílo J. A. Komenského. Studie bibliografická*, Praha, 1957. (1. kiadás, 1954.) COMENIUS összes műveit regisztrálja: utal a változatokra, a különböző kiadások címváltozásaira is. Értékes annotációkat nyújt a cseh nyelvű fordításokra és a comeniusi kiadványokról megjelent fontosabb irodalmi, filológiai forrásanyagról is. Bevezetőjében számot ad a nemzetközi COMENIUS-bibliográfiákról, köztük a magyar kiadványokról is.

BRAMBORA munkájának értékes kiegészítése MIRJAM BOHATOVÁ bibliográfiája (*J. A. Komenský soupis rukopisů*, Praha, 1957.) COMENIUS kéziratainak pontos számbavevését végzi el ez a filológiai-lag is példamutatóan megszerkesztett kiadvány. Időrendben regisztrálja COMENIUS kéziratait, írásuk idejét, helyét, s azt, hogy hol őrzik most őket. Már ez a kiadvány is utal arra, hogy a második világháború viszontagságai közepette több kézirat is eltűnt, s különösen sajnálatos a lengyel (lesznói) gyűjteményben őrzött kéziratok bizonytalan sorsa. Több magyar vonatkozású adata miatt a magyar comeniológusok számára is hasznos kiadvány. A hazánkban található s BAKOS József által felfedezett, leírt és kiadott kéziratokat is számba veszi.

Hasznos bibliográfiai füzetet állított össze JAN PAVEČÍK, az Uhersky—Brod-i Komenský-Múzeum munkatársainak és a kerületükben dolgozó comeniológusok munkáiról (*Bibliografie Komenian : 1892—1957. Uhersky Brod, 1957.*). Ez a kiad-

vány már arra vonatkozólag is figyelemre méltó adatokat szolgáltat, mennyire hasznos kutató, leíró munka folyhat a vidéken is. Néhány magyar vonatkozású címszava (COMENIUS és TÖKÖLI, KVACSALA magyar nyelvű írásai, a csehszlovákiai magyar nyelvű folyóiratokban, kiadványokban, magyarul megjelent COMENIUS-irodalom stb.) a magyar COMENIUS-kutatás számára is hasznosítható adatokat nyújt. Az Uherský—Brod-i Komenský-Múzeum igen értékes COMENIUS-adattárral is rendelkezik, s az ebbe bekerült anyagról pontos bibliográfiai tájékoztatást is nyújtanak a múzeum munkatársai rendszeresen megjelenő kiadványuk *Komeniana* c. fejezetében. Magyar vonatkozású anyaguk is figyelemre méltó. Egy másik kiadványban (*Výstava Komenského, Obraz jeho života a díla v umění vytvárném, literatuře a hudbě*, 1952) a COMENIUS életére és alkotásaira vonatkozó képzőművészeti, szépirodalmi és zenei művek jegyzékét nyújtják. COMENIUS-ról már életében több képzőművészeti alkotás készült, [GLOVER, (1642), HOLLAR (1652), REMBRANDT (1658)], s a legnagyobb cseh festők is szívesen ábrázolták COMENIUST. A kisplasztika területén különösen sok művészt készített alkotásra COMENIUS személye, életműve. *Komenský az irodalomban, a költészetben és a drámai alkotásokban* c. fejezetük is gazdag anyaggal illusztrált. Sajnálatos, hogy az idevonatkozó magyar anyagról (s általában a nemzetközi adatokról) nem adnak számot.

A bélyeg-művészet és a filatélia számára nyújt értékes dokumentumokat *J. A. Komenský v filatelii* c. összefoglalásuk, amelyben bolgár, cseh, lengyel, német és román COMENIUS-émlékbélyeget írnak le.

Hogy a csehszlovák COMENIUS-kutatás tematikája a felszabadulás óta mennyire gazdagodott, jól tükrözi Marta BECKOVÁ összeállítása (*Bibliografie Komeniologických článků v českých a slovenských pedagogických časopisech* 1945—1960), amelyben a cseh és szlovák pedagógiai folyóiratokban megjelent COMENIUS-irodalomról ad számot. A magyar comeniológusok számára is hasznos ez a bibliográfia, mert egyrészt COMENIUS magyarországi működését is elemző legújabb írásokról is tájékoztat, másrészt a témagazdagításra vonatkozólag is ösztönöz erejű. A magyar COMENIUS-irodalom legújabb termését is számon tartó, ismerető és elemző csehszlovák írásokat is regisztrálja.

A szlovák comeniológusok részéről is történtek értékes kezdeményezések a COMENIUS-bibliográfia néhány részletmunkájának elvégzésére. (Pl. Josef MATEJ: *Komenský v slovenských pedagogických časopisoch v rokoch 1859—1879*. Jednotná

Škola. 1959. 4. sz. 359—369. I. J. MATEJ: *Komenský v pedagogickom časopise*. Dom a Škola, 1959. 6. sz. 550—565. I. Jan PETRIKOVICH: *Bibliografický súpis diel J. Komenského, ktoré vyšli na území Slovenska*. Jednotná Škola. 1957. 225—241. I. stb.)

Hasznos segítséget nyújt COMENIUS munkásságának tanulmányozásához a Prágában 1956-ban megjelent válogatott bibliográfia (*Výběr Knih, Soupis Komenskýan*. Státní pedagogické knihovny Komenského v Praze, Státní pedagogické knihovny a Slovenské Pedagogické knihovny v Bratislave). Azt is jelzi ez a kiadvány, melyik könyvtárban találja meg a kutató a keresett COMENIUS-művet. A legfontosabb folyóiratirodalom anyagát is megtaláljuk benne, sőt regisztrálja a legjelentősebb szépirodalmi és képzőművészeti alkotásokra vonatkozó adatokat is. Magyar vonatkozású forrásokra szerényebb keretek között utal ez a füzet, s csupán IVÁNYI Ede, KVACSALA, SZERÉNYI Ferdinánd, VASZKÓ Mihály, RAVASZ János és BAKOS József munkáiról kapunk tájékoztatást.

Ez a munka valójában előzménye a csehszlovák comeniológusok, bibliográfusok és könyvtári szakemberek egyik jelentős vállalkozásának, a csehszlovák könyvtárakban, múzeumokban és levéltárakban található Comenius-művek bibliográfiájának. (*Soupis děl J. A. Komenského v csekoslovenských knihovnách, archívech a museích*, Praha, 1957. Szerk. Dr. Emma URBÁNKOVÁ). Az *Opera Didactica Omnia* megjelenésének 300. évfordulója alkalmából indult meg e kiadvány elkészítését célzó munka a legilletékesebb csehszlovák szakemberekből (P. HYKES, M. PAPIRŇK, Fr. PLACHÝ, E. URBÁNKOVÁ, Fr. JENÍK, P. BRAMBORA, Fr. HORÁK, K. ŠVEHLA, J. BLÜHOVÁ, J. ČAPLOVIČ, J. KOTVAN) álló munkaközösség révén.

A munkaközösség tagjai közül egyesek a rész munkálatok elvégzése után külön is összefoglalták gyűjtő és feldolgozó munkájuk eredményét. Így pl. a *brnoi egyetemi* könyvtárban (Universitní knihovna Brno) őrzött COMENIUS-művekről értékes összeállítást nyújtott a kutatók számára Vladislav DOKOUPIL (*Soupis Komenskýan Univerzity v Brně*. Brno, 1957), Jan ČAPLOVIČ a bratislavai ev. liceumi könyvtár (Evanjelická cirkevná knižnica lycea, jelenleg akadémiai kezelésben) értékes COMENIUS-anyagáról már 1950-ben adott számot külön közleményében (*Vzácné Comeniana evanj. cirkevnéj knižnice*. Sborník k 30. výročí knižnice Slovenskej Univerzity 1950. 58—64. I.) A *Soupis děl J. A. Komenského*... c. kiadvány több mint 400 lapos összefoglalás. Alfabetikus és időrendi sorrendben közli a comeniusi művekre

vonatkozó adatokat. Az 1800 előtt megjelent könyvekről a szerkesztők teljes könyvészeti leírást adnak és a megfelelő könyvtár megfelelő katalógusszámát is megkapjuk. A szerkesztőség utal az eddigi bibliográfiai regisztrálásokra is (ZÍBRT, SZABÓ Károly, SZTIRPESZKY, BAKOS József, BRAMBORA, UHER, ČYŽEVSKÝ). E könyv gazdag anyagának áttekintése után néhány érdekes tanulság is adódik számunkra. Először is az, hogy az ilyen kiadvány nemcsak praktikus célt szolgál, s nemcsak a comeniológusok kutató munkáját könnyíti meg, hanem értékes tudomány és könyvtörténeti adatokat is nyújt számunkra. Sajnálatos pl. az a tény, hogy COMENIUS munkáinak első kiadásából általában kevés van meg a csehszlovák könyvtárakban is: pl. a *Janua* 1631-i, az *Orbis* 1658-i első kiadásából egyetlen példány sem található. A *Schola Ludus* két kiadásából is igen szegény anyagállá rendelkezésre. Feltűnő, hogy COMENIUS tankönyvei is milyen kevés számban találhatók a csehszlovák gyűjteményekben. A Patakon megjelent könyvek közül pl. a *Vestibulum* (1652) csak Košicén és csak egyetlen példányban található. De igen ritka a pataki *Janua* és az *Atrium* is. Az is érdekes — de nem véletlen jelenség —, hogy a comeniusi tankönyvekben a szlovákiai gyűjtemények, könyvtárak (Kežmarok, Košice, Levoca, Prešov, Martin, Dolný-Kubin, Bratislava, Trnava) aránylag gazdagabbak, mint a cseh könyvtárak. E tankönyvek nagy részét ui. e terület nyomdáiban nyomták és kollégiumaiban használták, s mégis aránylag kevés példányszám található belőlük. COMENIUS tankönyveinek valóban szomorú sors jutott osztályrészül, mert pl. Patakon is, ahol COMENIUS négy éven át működött, alig néhány példányt őriznek tankönyveiből. Sajnos, mivel a magyarországi könyvtárak hasonló anyagáról nincs összefoglaló jellegű bibliográfiai felmérésünk, nem tudjuk a megfelelő összehasonlítást elvégezni, pedig erre igen nagy szükségünk lenne. Vajon a magyarországi nyomdáknak megjelent tankönyvekből a magyar könyvtárak gazdagabb anyaggal rendelkeznek-e, s milyen gazdagok vagyunk pl. az első kiadások terén? Van-e olyan kiadvány, amit eddig egyetlen bibliográfiai leírásunk sem regisztrált? Ez a csehszlovák összefoglalás is leírt olyan magyarországi kiadványt, *amiről eddig nem volt tudomásunk*; SZABÓ deest, BAKOS deest jelzéssel külön is kiemelik a szerkesztők ezeket a munkákat. Bibliográfiánk újabban megjelent füzetében (vö. BAKOS: *A magyar Comenius-irodalom*. III. 1960. 233—234. l.) már regisztráltuk is az ezekre a művekre vonatkozó bibliográfiai adatokat.

Nem véletlen, hogy e sorok írója bibliográfiai füzetsorozatának III. számában felvetette azt a gondolatot, hogy a magyarországi könyvtárakban található COMENIUS-művek bibliográfiáját is el kell készíteni, mert ezzel a munkával mi is hozzájárulhatunk a csehszlovák kezdeményezés által már valósággá vált újszerű bibliográfiai munkálatok továbbfejlesztéséhez. Ezen a területen különösen szükség van a szélesebb nemzetközi összefogásra is, mert valójában az összes európai könyvtárak kooperációjával lehet rendet teremteni a nagyszámú COMENIUS-kiadvány azonosítása, illetőleg a változatok, átdolgozások és utánnnyomások pontosabb megállapítása, leírása területén.

A különböző bibliográfiai adatainak összegegyeztetésével, s a kiadókra, nyomdákra vonatkozó adatok közlésével is példamutató munkát végeztek a szerkesztők. Pontos munkájukat dicséri az is, hogy a magyarországi kiadványok magyar szövegrészeit is hibátlanul írják le, jelentetik meg. A magyar COMENIUS-kutatás számára sok hasznos adatot szolgáltat e kiadvány is, főleg abban a vonatkozásban, hogy a magyarországi COMENIUS-i tankönyvek mellett néhány olyan magyar vonatkozású művet is pontosan leír (egyét közülük faksimilében is közöl), ami igen kevés vagy csak egyetlen egy példányban áll a kutatók rendelkezésére. Prágában őrzik — ahová SZÉLL Farkas hagyatékaként került — pl. a *Musae Patakinæ* (1652) c. kiadványt, amely tartalmazza COMENIUSnak RÁKÓCZI Zsigmond halála alkalmából írt elégiáját is. Eddigi tudásunk szerint hazai könyvtárainkban nem található ez a mű. Az ugyancsak pataki kiadású (1653) *Satellitium Animæ Sanctæ* c. mű is csak kevés, mindössze két példányban található Pozsonyban. A szerkesztők a teljességre törekvés jegyében dolgoztak. De a kiadvány tanulsága szerint mégiscsak elsősorban a nagyobb könyvtárak COMENIUS könyveit regisztrálták. Több kisebb könyvtár, gyűjtemény stb. anyaga nem került bele az összeállításba, s pl. a trnavai Adalbert Társulat gyűjteményében található COMENIUS-művekre (pl. *Necessarium*, Amszterdam, 1668. *Orbis Pictus* (magyar—német—szlovák), Posoni, 1798. stb. stb.) sincs utalás e kiadványban. A bratislavai egyetemi könyvtár egyik magyar nyelvű *Orbis*-át sem regisztrálták, ezt a munkát pedig éppen a bratislavai példány alapján írtuk le újabban is. (vö. BAKOS: *Varia Comeniana Hungarica: A világ képekben a magyar ifjúság számára..... Comenius szerint.... németből magyarra K. Karcsai Tóth János Pozsonyban, 1842.*)

Néhány kisebb megjegyzés is tollunkra

kívánczik e kiadvánnyal kapcsolatban: Nem tartjuk praktikus megoldásnak, hogy a *Vestibulum*-kiadásokat két, egymástól elszakított részben írják le. Pedig a szerkesztők rendező elve és gyakorlata, általában helyes. S különösen példamutató rendben regisztrálják és írják le a *Labirynt* és a nagyszámú *Orbis* kiadásokat. A *Revelationes* összefoglaló cím alatt közölt anyag rendbeszedése e kiadvány szerkesztőinek egyik legsikerültebb részmunkája. A hasonló jellegű magyar kiadványban követni kell ezt az eljárást és módszert.

E csehszlovák kiadvány általában jól szolgálja azt a célt, aminek szolgálatára megszerkesztették és kiadták. (A hasonló nemzetközi (elsősorban magyar, lengyel stb.) kiadványok számára is *hasznos úttörés*. Az egyre terebélyesedő nemzetközi COMENIUS-kutatás igényli, hogy a csehszlovák kezdeményezés után a magyarországi könyvtárak anyagáról is készüljön hasonló összefoglalás.

BAKOS JÓZSEF

Laurence, Dan H.: Robert Nathan, a bibliography. New Haven, 1960, Yale U. L. XI, 97 l.

Ismert amerikai költő és regényíró személyi bibliográfiája, Robert NATHANÉ, akinek érzékeny, finom metszésű lírája és prózája erősen elűt a sokszor nyers amerikai költői stílustól. Ami a bibliográfia szerkesztését illeti: D. GALLUP *Eliot-bibliográfiája* iskolát csinált. LAURENCE bibliográfiája is az *Eliot-bibliográfiát* veszi mintául: a könyveket az ősnymotványok leírását jellemző részletességgel, a könyv anyagi részét, a kollacionálást, a kötést, a díszítést, a borítékot, a példányszámot stb. aprólékosan írja le. Természetesen nem marad adósunk a tartalom feltárásában — a versek, novellák címeinek külön mutatójával, a kezdősoroknak, a fordításoknak, a különböző gyűjteményekben található kéziratok lelőhely adatainak és az általános indexnek.

K. B.

Fisher, Irving Norton. A bibliography of the writings of Irving Fischer. New Haven, 1961, Yale Univ. Libr. XII, 543 l.

A Yale egyetem 1947-ben meghalt ismert tanára negyven évi közgazdaságtani munkásságának nagy terjedelmű bibliográfiája az egyetem könyvtárának cikkgyűjteménye alapján. A fő rész kronologikus elrendezése azt eredményezi, hogy ez a személyi bibliográfia egyben az újkori amerikai gazdaságtörténet forrása is. A művek, cikkek címét is magában foglaló index száz oldal terjedelmű.

K. B.

A Román Akadémiai Könyvtár kurrens marxista cikkbibliográfiája. (*Indicator selectiv de articole din periodicele marxiste recente.* Biblioteca Academiei RPR. Secția de documentare stiintifică.)

A Román Akadémia Könyvtára a társadalomtudományi kutatás, felsőoktatás és propaganda elősegítésére figyelemre méltó kiadványt jelentet meg. Az *Indicator selectiv*... c. negyedéves, tetszetős sokszorosításban megjelenő folyóirat műfajilag lényegében a nemzetközi marxista időszakos irodalom válogatott kurrens cikkbibliográfiája.

A kiadvány mintegy 200 folyóirat feldolgozásával készül és a külföldi (a szocialista és a nyugati országok marxista folyóiratainak cikkei egyaránt helyet kapnak benne) időszakos irodalom mellett feldolgozásra kerülnek a román társadalomtudományi periodikák is. Számonként mintegy 2000 tétel tartalmaz (tételeit folyamatosan sorszámozza évente 1-gyel kezdődően) évente tehát a társadalomtudományokkal foglalkozó román szakemberek mintegy 8000 tételben kapnak tájékoztatást a legfrisebb nemzetközi marxista irodalomról.

A folyóirat sajátos csoportosításban tárja fel a vonatkozó irodalmat. Fő fejezetei: a marxizmus—leninizmus klasszikusai, kommunista és munkáspártok, szakszervezetek, ifjúsági mozgalom, filozófia, pszichológia, ateizmus—vallás, külpolitika, közgazdaság statisztika—demográfia, állam és jog, történelem, antropológia—etnográfia, oktatás—pedagógia, nyelvészet, művészet—irodalom, könyvtártudomány—dokumentáció, sajtó—nyomdászat.

Az egyes fejezeteken belül alfejezetek és ezeken belül csoportok tagolják az anyagot. Így például a filozófia fejezeten belül a történelmi materializmus—tudományos szocializmus alfejezeteken belül külön csoportok foglalják magukba az osztályharc, a nemzeti kérdés, a szociológiai kutatások stb. irodalmát. Az egyes fejezeteken belül az anyag szükség szerint földrajzilag is tagolódik (pl. *Történelem* fejezet). Az egyes csoportokon belül a cikkektől elválasztva a folyóiratokban megjelent recenziók is helyet kapnak.

A címléírások (a keresztnevek kiegészítésétől eltekintve) teljességre törekvők, a tételek kivételszerűen annotáltak, viszont valamennyi idegen nyelvű címet román fordítás követ. Minden számot a feldolgozott periodikák jegyzéke zár le (cím, megjelenési hely, rövidítések feloldása).

Felmerül a kérdés: az ismertetett román kiadványhoz hasonló folyóiratnak látnák-e hasznát nálunk is a társadalomtudomány területén működő szakemberek, oktatók, kutatók, a sajtó, végül a könyvtárak refe-

renceszolgálatai? Az Akadémiai Könyvtár távlati tervei között szerepel egy hasonló periodika megjelentése, párhuzamosan egy a külföldnek szánt idegen nyelvű referáló lappal a magyar társadalomtudományokról, mindkettő az akadémiai kutatóintézeti könyvtárakkal (dokumentációs osztályokkal) együttműködésben készülne.

A Román Akadémiai Könyvtár *Indicator selectiv...* c. kiadványa mindenesetre jó példája annak, hogy egy tudományos nagykönyvtár a maga sajátos eszközeivel hogyan szolgálhatja a tudományos és a színvonalas ideológiai propagandamunkát.

RÓZSA GYÖRGY

Ghid de documentare în științele naturii și științele aplicate. Științele fizice—matematice. Chimia. Științele geologice—geografice. Științele biologice. Intocm. V. CÎNDEA, E. MACEDOŃSKI, E. ROMAN, I. ROSENTHAL. București, 1960, Ed. Academiei R. P. R. 437 l.

A román Akadémiai Könyvtár tudományos dokumentációs osztályának dokumentációs kézikönyvei közül megjelent a természettudományok és alkalmazott tudományok kutatói kalauza. Az orvostudománnyal foglalkozó előző kötetről a *Magyar Könyvszemle* 1961. évi 2. számában már megemlékeztünk. A most kezünkben lévő kötet lényegében ugyanazzal a céllal készült, s beosztásában is azt követi.

Az előző kötettel szemben ebben már a könyvtárak közti kooperációnak bizonyos jelei is mutatkoznak. A műszaki tudományok közül ugyanis csak azokra terjed ki, amelyeknek kutatása akadémiai intézetekben is folyik (energetika, elektrotechnika, vegyipar, kohászat, távközlés stb.), a többivel elsősorban a Műszaki Dokumentációs Intézetnek kell foglalkoznia, hogy a felesleges párhuzamosságot elkerüljék. A kalauz bibliográfiai részében is már nemcsak az Akadémiai Könyvtár gyűjteményeire támaszkodtak az összeállítók, hanem a Műszaki Dokumentációs Intézet és a Központi Állami Könyvtár állományára is. Így az adatgyűjtés szélesebbkörű és teljesebb lehetett.

A kalauz első része 82 dokumentációs intézményt, könyvtárat, múzeumot, kutatóintézetet és felsőoktatási intézményt, valamint 3 könyvkiadó és 2 könyvterjesztő vállalatot sorol fel az egyes tudományágak szerint csoportosítva. Az említett intézmények azonban ebben a kötetben is mind bukarestiek, a vidéki hálózatra csak utalnak a szerkesztők, de azokat részletesen nem ismertetik.

A bennünket jobban érdeklő második rész az egyes tudományágak segédkönyveit (dokumentációs kalauzok, általános enciklopédiák, szótárak, lexikonok, szakszótárak, életrajzi lexikonok, tudományos intézetek és dokumentációs szolgálatok címjegyzékei, másodfokú bibliográfiák, általános bibliográfiák, nemzeti bibliográfiák, kongresszusok jegyzékei, osztályozási kézikönyvek és általános tudománytörténeti művek) tartalmazza, s 3036 tételre terjed. Ez az igen tekintélyes számú irodalom az egyes fő fejezetek között a következőképpen oszlik meg: 736 általános, 746 fizikai és matematikai, 527 vegyszeti, 393 földtani és földrajzi, 634 biológiai mű. (Afizikamatematika fejezetben szerepel az automatizálás és a csillagászat is.)

Az előző kötettel szemben bevezetett ügyes újítás, hogy az egyes fejezetek végén közlik a tizedes osztályozás táblázatainak legfontosabb számait. Érthetetlen visszalépés viszont, hogy elmaradt a kötet végéről a tárgymutató, pedig az orvosi kötet használatát ez igen megkönnyítette.

A bibliográfiai rész már terjedelme következtében is jelentős segítséget nyújthat a mi tájékoztató könyvtárosaink számára is. Az összeállításban természetesen elsősorban a román művek szerepelnek legnagyobb hangsúllyal, de megtaláljuk a legfontosabb szovjet és nyugati műveket is.

A magyar kiadványok ebben a kötetben is elég mostoha elbánásban részesültek. Összesen 26 magyar művet találtunk az összeállításban, méghozzá tizenkettőt az általános, hatot a fizikai és matematikai, ötöt a vegyszeti, kettőt a földtani és egyet a biológiai fejezetben. Hiányzik a német—magyar műszaki szótár, GÁSPÁR Margit kémiai bibliográfiájának 1900—1925 és 1946—1955 ciklusa, VADÁSZ Elemér igen értékes bibliográfiát is tartalmazó *Magyarország földtana* című műve, RAPAICS Raymond biológiatörténete, GOMBOCZ Andre botanikai bibliográfiája, BODOR Antal helyismereti bibliográfiája, hogy csak a legfontosabbakat említsem. GÁSPÁR Margit bibliográfiájának 1926—1945 ciklusa és a magyar—orosz műszaki szótár viszont különböző címléírással kétszer is szerepel.

DÖRNYEI SÁNDORNÉ

Indeks madjalah ilmiah 1960 (Indonesian scientific periodical index). Djakarta, 1961. 89, 4 l. (Madjalis ilmu pengetahuan Indonesia — Council for Sciences of Indonesia Bulletin 3).

Az első hozzánk érkezett indonéziai folyóiratindex — folyóiratbibliográfia és cikkbibliográfia egy kötetben egyesítve.

Angol nyelven is közölt előszavából megtudjuk, hogy a bibliográfiában közzétett 1075 cikk-címleírás 7 könyvtár közös munkája, amelyek az összesen feldolgozott 135 folyóirat gondozását egymás között elosztották. Az első főrészt a tudományos folyóiratok részletes, minden szükséges adata kiterjedő bibliográfiáját közli (cím, az indonéz cím angol fordítása, az indulás éve, a megjelenés periodicitása, a nyelv amelyen a folyóirat cikkeit írják, a tartalom jellemzése, a kiadó és a kiadó pontos címe, telefonszámmal is kiegészítve (!), az esetleges címváltozások, végül az ár feltüntetése). A címleírások az ETO szerint vannak csoportosítva; az ETO kiemelt szákszámai és angol nyelvű meghatározásuk adja a szakok címét, amelyen belül az egyes folyóiratok címei betűrendben következnek egymást.

Ugyanez a rendszere a második főrészeknek, a cikkek bibliográfiai jegyzékének. A szakok neve azonban itt már indonéz nyelven szerepel, persze a szákszámok a más nyelvű olvasók számára is könnyűvé teszik az eligazodást. Különösen, mert itt — a kiemelt szakok alá egyébként szintén betűrendben beosztott — címek leírását mindig a részletes szákszám előzi meg. A cikk-címleírások a szakjelzeten kívül a szerző nevét, a cikk címét, a folyóirat rövidített címét és a megjelenés adatait (szám, évfolyam, lapszám) adják meg. A kiadványt szerzői és szakmutató egészíti ki, valamint — az „errata” jegyzékkel együtt külön négylapos pótláson mellékelve — a folyóirat-cím-rövidítések feloldása és a folyóiratok betűrendes jegyzéke.

Az igen gondosan szerkesztett kis kiadvány kedvező képet ad a gyors fejlődés útjára lépett hatalmas új ország sokoldalú tudományos folyóiratirodalmáról, valamint bibliográfus szakembereinek színvonaláról.

DEZSÉNYI BÉLA

Szathmári István: A magyar stilisztika útja. Sajtó alá rendezte, a lexikont írta és a bibliográfiát összeállította — Bp. 1961, Gondolat. XVI, 686 l.

Ez a páratlanul gazdag tartalmú — kisdud könyvtárát egymagában egyesítő — kézikönyv nyelvészeti és irodalomtudományi folyóiratainkban meg fogja kapni a művet megillető alapos méltatást. Folyóiratunk olvasóinak figyelmét százharmincöt lapsos, mintegy 6750 tételt tartalmazó bibliográfiájára kívánjuk felhívni.

A bibliográfia szerkesztője kettős feladatot tűzött maga elé: összeállítani a stilisztikai fogalmakra és az írók, költők nyelvére, stílusára vonatkozó irodalmat. Ehhez

képest a bibliográfia két fő részből áll. Első részében tartalmazza a stilisztikai fogalmakat tárgyaló magyar nyelvű cikkeket és tanulmányokat, második részében a magyar írók stílusával foglalkozó cikkeket és tanulmányokat. Az anyaggyűjtés 1960 elejéig terjed. Mindkét fő rész elejére tette a szerkesztő az összefoglaló műveket. Ezek az első rész elején: stilisztikai tankönyvek, nyelvtanok és nyelvkönyvek, nyelvhelyességi és nyelvművelési művek és irodalmi lexikonok. A második fő rész elején irodalomtörténeti könyvek, egy-egy nagyobb korszakot tárgyaló irodalmi tanulmányok és irodalmi lexikonok. Az összefoglaló művek közé felvett tankönyvek és stilisztikai jegyzetek közül — a régiak közül — a ma is jól használhatókat keresztrel jelölte meg a szerkesztő. A bibliográfiát, a műben egy 127 lapos sűrűszedésű szákszótár, a stilisztikai fogalmak lexikona előzi meg. Nos, a bibliográfia *első fő része* az összefoglaló művek csoportjai után — a *lexikon címszavait követve* — közli e fogalmak könyvészetét. A címszavak között sűrűn találkozzunk nyomravezető utalásokkal, ha a szerkesztő úgy látta jónak, hogy a részjelenségek anyagát összefoglaló címszó alá sorolja be. A szócikkek végén mindig feltünteti azokat a címszavakat, amelyek a tárgyalt fogalommal kapcsolatban még adatokat tartalmazhatnak. Az egyes címszavak alatt a cikkek adatait időrendben sorolja fel. A középiskolákban meginduló nyelvhelyességi és stilisztikai oktatást is figyelembe vette a szerkesztő, és összegyűjtötte az irodalmi művek nyelvi-stilisztikai elemzésével foglalkozó cikkeket, a stílusvizsgáló és a stilisztika oktatását tárgyaló tanulmányokat.

A *második fő részbe* a szerző (54 lapon 270 tétellel) azokat az írókat és költőket vette fel — élőket nem —, akiknek a nyelvével, stílusával jelentősebb cikkek, tanulmányok foglalkoznak, s akikről a középiskolai tanítás során szó esik. Fekete kockával különíti el a szerzői címszavakon belül azokat a könyvészeti adatokat, amelyek kizárólag az illető író, költő stílusával foglalkoznak, ezt tehát fő témaként tárgyalják, azoktól, amelyek az író stílusát mellékesen érintik, de — ha kisebb mértékben is — van stilisztikai mondanivalójuk. A szerzői címszavakon belül is az időrend adja a sorrendet, ami lehetővé teszi, hogy az illető író, költő nyelvével, stílusával való foglalkozás alakulására, fejlődésére is következtethessünk. A kutató az egyes tanulmányok után megtalálja a rájuk vonatkozó ismertetéseket is. A címszavak végén a bibliográfiákat is — ha vannak. A kutatót még arra figyelmezteti a szerkesztő, hogy ez a bibliográfia elsősorban

nyelvi-stilisztikai szempontú, ezért maradt ki belőle sok egyébként igen „jelentős munka.”

A stílustudomány vázlatos történetéről szóló bevezetésében ezt írja SZATHMÁRI István: „Nálunk csak 1954 után (a III. Országos Nyelvészkongresszus stilisztikai vitája után) kezdődik a stilisztika történetének új korszaka. Mondhatjuk azonban, hogy az alapok lerakása már megtörtént, következhet az ún. prómunka: az egyes nyelvi elemek, a stíluselemek, a stílusárnyalatok, a korstílusok, a műfajok stb. vizsgálata”. Ezt az prómunkát segíti majd hathatósan SZATHMÁRI István gondosan szerkesztett kézikönyve.

KÓHALMI BÉLA

Fröhner, Rolf: Das Buch in der Gegenwart. Gütersloh, 1961, Bertelsmann. 198 l.

A C. BERTELSMANN nyugatnémet kiadó statisztikai felmérést végeztetett a Német Szövetségi Köztársaságban annak megállapítása céljából, hogy „milyen szerepet játszik a könyv a lakosság képzetvilágában, milyen indítékok és alkalmak vezetnek a könyv olvasáshoz, illetve hogy milyen motívumok, gátlások és egyéb ellentétés érdekek állnak a könyv olvasás útjában”. A felmérés kérdőívek segítségével történt a reprezentatív statisztikai módszer szerint. 2011 tizenhat éven felüli lakostól gyűjtötték be az adatokat oly módon, hogy a kikérdezettek csoportja struktúra szempontjából megfelelt a Szövetségi Köztársaság lakossága összetételének. Így a megkérdezett 2011 ember válasza fényt derített az egész lakosságnak a könyvhöz való viszonyára.

Az egész munkának talán legnagyobb érdeme az a kitűnő pszichológiai érzék, amellyel a kérdőíveket megszerkesztették. A szerző világos tudatában van annak, hogy ilyen kérdésekre; „szereti-e a könyveket, szokott-e olvasni”, nehéz őszinte választ kapni. A „szociális presztizs” értelemben a legtöbb ember megsejti a valóságos tényállást. Figyelemmel ezekre a hiúsági szempontokra, a kérdéseket úgy állították össze, hogy a megkérdezett sokáig nem is tudta, hogy mi a vizsgáldás tulajdonképpeni célja. Az első tíz kérdés nem érintette a könyveket, hanem azt firtatta: mire költi a vallomást tevő fölösleges pénzét; mi a kedvenc foglalkozása; mit csinál, ha rossz az idő; milyen sűrűn jár moziba? stb. Csak ezek után csap le a váratlan kérdés: mi jut eszébe, ha a „könyv” szót hallja. Ezt követően most már a könyvekre vonatkozó kérdések egész özönére kerül sor: szokott-e olvasni; vannak-e

könyvei; jól esik-e, ha megdicsérik kis könyvtárát; mit olvasott legutoljára; jár-e könyvtárba; mi a legkedvesebb könyve; szokott-e könyvet venni; ajándékozni? stb. stb. A kérdések — melyek közül természetesen csak néhányat emeltünk ki —, olyan ügyes összeállításban követik egymást, hogy a válaszokból mindenképpen kiderül a kérdezett valódi állásfoglalása a könyvekkel és az olvasással szemben.

Nem mentes a munka bizonyos pszichológiailag túlzásoktól sem. Ilyennek kell minősítenünk azt, hogy minden kikérdezettel lerajzoltatnak egy könyvet, úgy ahogy az éppen eszébe jut, s a kapott rajzok alapján típusokat igyekeznek megkonstruálni. Így pl. az olyan vallomást tevő, aki perspektivikus képet rajzol a könyvről, a „szellemi perspektívával” rendelkezők típusához tartozónak minősül. Ilyenféle tipizálás — véleményünk szerint — csak akkor volna megengedett, ha minden megkérdezett egyforma rajzolásai tehetséggel és tudással rendelkezne, ami semmiképpen sem feltételezhető.

Leginkább azt nélkülözzük a munkából, hogy hiányzik az adatok összefoglaló értékelése, a szerző tartózkodik attól, hogy levonja a felmérésből folyó következtetéseket. Az egész munkából nem nyerünk semmiféle támpontot az olvasók nevelésére, érdeklődésüknek a színvonalas könyvek felé irányítására vonatkozólag. Ezt viszont magyarázza az a körülmény, hogy az egész felmérés eredetileg a kiadó sajtó használatára, kifejezetten üzleti célból történt, s a kiadó csak később szánta rá magát az adatok közzétételére.

A felmérés során nyert adatok mégis sok érdekes dologról beszélnek. Csak találmányra emelünk ki ezek közül néhányat. Az olvasást kedvelők 16%-a nem érdeklődik a detektívregények iránt. Az olvasásra indító motívumok közül mégis második helyet foglal el az „izgalom” keresése. A film korántsem jelent olyan nagy konkurenciát az olvasás számára, mint ahogy azt várni lehetne; legalábbis Nyugat-Németországban nem. A lakosság 49%-a alig vagy egyáltalán nem jár moziba. Egyébként a megkérdezettek 74%-a „pozitíven viszonyul” a könyvekhez és az olvasáshoz. 29% gyakran, 40% ritkán olvas könyveket. Érdekes jelenség, hogy az önművelés, továbbképzés módját érintő kérdésre 21% nem adott feleletet, ezek közül 9% megjegyezte, hogy nem akarja magát továbbképezni. A könyv és az olvasás szempontjából a legkedvezőtlenebb képet a munkások és a parasztok nyújtották. 7%-ban nyíltan nélkülözhetőnek minősítették a könyveket.

Érdekes lenne hasonló felmérést végezni

nálunk is. Meggyőződésünk, hogy a kultúrforradalom sok jelentős eredménye kerülne ilyen módon napvilágra. A kérdéseket természetesen kissé át kellene dolgozni, hogy a felmérés kultúrpolitikánk szempontjából is hasznos adatokhoz juttasson.

TAKÁCS MENYHÉRT

Aus verbotenen Büchern. Ein unbekanntes Kapitel der deutschen Literaturgeschichte. Eingel. von Bruno KAISER. Berlin, 1957, Rütten-Loening. 144 l.

1945 előtt a betűszerető emberek garadával találkozhat olyan könyvekkel, újságrovatokkal, amelyeknek a címe is elárulta a félreérthetetlen tartalmat: *Index, Római index, Tiltott könyvek jegyzéke, Tiltalomja stb.* Tiltott írások... tiltott gondolatok...

Az utóbbi években egymás után látnak napvilágot az olyan könyvek, tanulmányok, bibliográfiák, amelyek fényt derítenek a tiltott könyvek, újságok, folyóiratok, röplapok gazdag s többnyire ismeretlen anyagára. 1957-ben jelent meg Párizsban a Bibliothèque Nationale kiadásában a *Catalogue des périodiques clandestins* című munka. A könyvtár munkatársai jól megszervezett munkával, forró politikai szenvedélytől s komoly könyvtárosi hivatástudattól hajtvá összeállították a „Résistance” évei alatt hazájukban és külföldön megjelent francia nyelvű illegális időszakos kiadványok bibliográfiáját, hogy ezzel is segítsék a francia ellenállás dicső korszaka történetének hű megírását.

A Német Demokratikus Köztársaságban jelent meg ugyancsak 1957-ben egy érdekes kis antológia, amely mint alcíme is kifejezi, a német irodalomtörténet ismeretlen területéből ad izelítőt, Bruno KAISER írt a kötet elé méltató előszót.

Az antológia olyan írásokat tartalmaz, amelyeket az 1878—1890 között érvényesített, hirhadt „kivételes törvény” alapján tiltottak be. Egyetlen régi német irodalomtörténet sem méltatta őket. Így például HOUBEN kritikátörténeti lexikona (1924—1928) a tiltott művekkel részletesen foglalkozik, de a bismarcki törvény idején üldözött kiadványokat ő sem veszi figyelembe. KAISER becsületbeli kötelességnek tekinti, hogy emlékezzünk ezekre az úttörő és mártír művekre.

BISMARCKOT erősen aggasztották a szocialista mozgalom sikerei, s szükségesnek tartotta, hogy a mozgalomnak gyorsan és határozottan véget vessenek; 1878-ban a Reichstag életbe léptette a „kivételes törvényt”, azaz a szocialista mozgalmat „kivételes” viszonyok közé, egyszerűen törvé-

nyen kívül helyezték. A szocialista mozgalom betiltásával párhuzamosan rárontottak a munkássajtóra.

A törvény 11. szakasza kimondta, hogy minden olyan kiadvány betiltandó, amelyben a fennálló állami és társadalmi rend megdöntésére irányuló, továbbá a békét és a társadalmi osztályok egységét veszélyeztető szocialdemokrata, szocialista vagy kommunista törekvések nyilvánulnak meg. Betiltottak és megsemmisítettek tehát mindent, ami akárcsak némileg is gyanút keltett. A megsemmisített nyomtatványok, között voltak költemények, prózai művek, színdarabok is. Ezek nagy része már fel sem lehetett, mert a több mint tízeves üldözés alatt egyrészt megsemmisültek, másrészt a feledés homályába merültek. Újranyomásról nemigen lehetett szó, hiszen nem is remekművek voltak ezek. Szerzőik munkások, munkásifjak, akik az írói hivatást azért választották, hogy szembe szállva minden üldözéssel, szolgálatot tegyenek az emberiség ügyének, a szocializmus eszméjének, a népek békéjének. Ilyen művekből mutat be kötetünk egy csokorra valót.

A kis antológiában verssel szerepel a fefekészítő Johann Philipp BECKER, MARX és ENGELS hú harcostársa: szellemesen és élesen kel ki a vallásos mezbe öltöző népbetűtés ellen. Két verset olvashatunk Friedrich KRASSERTól, az erdélyi származású pékfiútól, aki Bécsbe ment tanulni, s verseit a német munkáskörökben igen kedvelték. Leopold JACOBY volt az első költő, akire a kivételes törvény lesújtott. A kötet egy kis vígjátékot közöl tőle — az egyszerű földművesek diadalt aratnak a földesúr, a pap és az egész előljáróság fölött —, természetesen tehát, hogy ezt is betiltották. A színdarab értéke és érdekessége, hogy a szocialista agitációs darabok ősenek tekinthető Wilhelm HASENCLEVERTől — egyike volt az elsőknek, akiket a német munkáspárt mint képviselőt a parlamentbe küldött — a porosz-francia háborúról szóló színes prózai írást olvashatunk. Szellemesen, szemléletesen festi a német kapitalisták zsebhez kötött hazafiságát s a porosz tiszték ostobaságát, akik HASENCLEVERT maguk elé rendelik, hogy tulajdon szemükkel lássanak egy „hazaárulót”, egy szocialistát, aki a hadikölesön ellen foglal állást, és ezek szerint nyilván barátja a francia köztársaságiaknak. Otto WALSTERT fíradhatatlan írói munkásságáért a bős polgárság több ízben tisztelte meg fogházbüntetéssel. 1873-ban írt regényében — amelyből az antológia egy részletet közöl — ezt olvassuk: „Ha a szenvedő emberiség jogos igényei mind erőteljesebben jutnak kifejezésre, és ezekkel a jogos

igényekkel mind konokabban szegülnek szembe a kiváltságos osztályok, akkor az írónak, aki megéri az időt, teljes felelősségtudattal kell részt vennie a harcban. Ha a jelenben diszharmonikusan hangzának is szavaink, ugyanezek a szavak egy későbbi korszakban édes melódiaként csendülnek majd." S KAISER hozzáfűzi, hogy „ez a régi jövő-muzsika” úgy hat ránk, ahogy alkotójuk remélte: az egykori félénk dallam ma hatalmas, győzedelmes akkordként zeng.

A *Der Wahre Jacob* című német régi munkáspárti vicclapból vett találó színes, rajzos oldalak illusztrálják a tartalomhoz illően nyomdatechnikailag szépen kivitelezett könyvet.

Érdemes ezt az antológiát kézbe venni és példáját követni. Vannak a magyar irodalomtörténetnek, a magyar könyvészetnek is hasonlóan ismeretlen értékes, jövőbemutató darabjai, amelyeknek feltárása többek között a könyvtárosok feladata.

K. MARKOVITS GYÖRGYI

Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. 2. köt. 2—3. füzet, 1272—1290. SZENTPÉTERY Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette BORSA Iván. Bp. 1961, Akadémiai Kiadó. 527 l.

Történetkutatóink jól tudják, milyen nagy hiányosság, hogy még Árpád-kori okleveleinknek sincsen teljes, egységes kiadása, hanem ma is FEJÉR és WENZEL rég elavult oklevéltáraiból és még vagy kétszáz különböző publikációból kell összeszedni a szükséges forrásanyagot, s még akkor se lehetünk bizonyosak mindig afelelől, hogy a megtalált adatokra építhetünk-e, a közölt oklevél hiteles-e. Hiszen a hamis oklevelek száma aránylag elég nagy. Gondoljunk csak arra, hogy könyvtártörténetünk a legutóbbi időkg gyakran hivatkozott hiteles XI. századi adatokként a bakonybéli éspécsváradi alapítólevelek könyvadataira, holott az oklevélkritika már rég megállapította hamisított voltukat.

Az említett hiányosságon csak részben segített, mégis óriási tudományos jelentőségű lépés volt, mikor a Magyar Tudományos Akadémia 1913-ban megbizta SZENTPÉTERY Imrét az Árpád-házi királyok oklevelei kritikai jegyzékének elkészítésével. A kritikai jegyzék regesztákat tartalmaz az eredeti példány őrzési helyének, a publikálás bibliográfiai adatainak feltüntetésével és kritikai jegyzetekkel ellátva. Így ha magukat az oklevélrészleteket továbbra is számos helyről kell összekeresni, de ez a keresés biztos jegyzék alapján gyors és pontos munkára támaszkodhatik, és a hiteles

seget illető kritikai apparátust kap. Sajnálatos hátrány maradt azonban, hogy a regeszták csak azokra az oklevelekre terjednek ki, amelyek a királyi kancellária bocsátott ki, a többi oklevéladó testület oklevelei hiányzanak közülük.

SZENTPÉTERY a megbízatás alapján évtizedek fáradságos munkájával végezte a ránehezedő feladatát, de munkáját be nem fejezhette. 1923-ban jelent meg a mű első kötetének első füzeté, 1931-ben még két füzet, 1943-ban pedig a második kötet első füzeté, s így a kritikai jegyzék 2300 oklevél regisztrálásával V. ISTVÁN haláláig, 1272-ig napvilágot látott. Kéziratának további, 1290-ig terjedő része publikálatlan maradt. SZENTPÉTERY kéziratának sajtó alá rendezésével a Magyar Történelmi Társulat a professzor halála után BORSA Ivánt bízta meg. Természetesen, mint ilyenkor mindig, kiderült, hogy a feladat sokkal nagyobb, mint az egyszerű sajtó alá rendezés. A tudomány haladásával, új adatok felbukkanásával párhuzamosan szükségessé vált a teljes forrásanyag új átvizsgálása, amihez nagy segítséget nyújtott az új szerkesztőnek, hogy az Országos Levéltár saját hatalmas diplomatikai gyűjteményén kívül mikrofilmen őrizi minden megtalálható oklevél szövegét, sőt számos olyant is, amelynek eredetije az elmúlt háborúban elpusztult. Ugyancsak át kellett dolgozni, egységesíteni a regesztákat, s kiegészíteni azzal az anyaggal, amelyet SZENTPÉTERY kézírata még nem tartalmazott. Jelentékeny gyarapodása az új kötetnek az előzőkhöz képest, hogy az oklevelek pecsétjére vonatkozó adatokat is közli. A mintaszerű regeszták magukban foglalnak minden személy- és helynevet (kivéve a batárjárásokat), a szövegekben előforduló minden nem-latin szót és a gazdaság- és társadalomtörténeti szempontból jelentős adatokat. A regesztákon kívül 245 oklevél teljes szövege is közlésre került, olyan okleveleké, amelyeknek a szövege eddig publikálatlan volt, vagy pedig a második világháború után külföldi, tehát nehezebben hozzáférhető publikációban látott csak napvilágot. Fontos újításként kell elkönyvelnünk, hogy a regeszták az Országos Levéltár filmtáranak jelzeteit is mindenkor közlik, s így nagymértékben megkönnyítik az eredeti szövegek megtalálását. Gondos és alapos név- és tárgymutató egészíti ki a kötetet. Külön kell kiemelnünk a szerencsés tipográfiai megoldást és nem utolsósorban azt, hogy az előző füzetekkel szemben kötött alakban jelent meg a munkának ez a része. Kifogásként talán csak azt lehetne megjegyezni, hogy kár volt az előző részekkel ellentétben a regesztákban előforduló földrajzi nevek mai megfelelőit

csak a névmutatóban feltüntetni. Ez ugyan csökkenti a terjedelmet, a használatot mégis kissé megnehezíti. Ugyancsak sajnálattal kell elkönyvelnünk azt aényt, amin azonban az egész munka eddigi rendszerét tekintve úgy sem lehet változtatni, hogy a regeszták magyar nyelve miatt külföldi kutatók számára a magyar tudomány számára olyan nagy jelentőségű kiadvány nehezen használható, pedig a feladat megoldása nemzetközi mérettel mérve is mintaszzerű.

Remélhetőleg a kritikai jegyzék utolsó, befejező része (1290—1301), amelyre vonatkozólag SZENTPÉTERY a munkát meg sem kezdte, BORSA Iván tollából mielőbb napvilágot lát.

CSAPODI CSABA

Három exlibris-könyv. *5 × 5 exlibrist puugraviüris.* Koostanud Paul AMBUR. Tallin, 1961, Eesti NSV. Kunst. 79 l. — MALPIQUE, Cruz: *Filosofia amena do exlibris.* Braga, 1960, Pax. 139 l. — *10 metszet. A Kisgrafika Barátok Köre kiadványa a Lépseben megtartott VIII. Európai Exlibris Kongresszus tiszteletére.* [Bp.] 1961, K. B. K. 10 t. mappában.

Az exlibris kultuszának erősödését, az exlibrisgyűjtők táborának növekedését jelzi a világszerte egyre gyarapodó exlibrisirodalom. Az exlibris-könyvek és mappák világszerte — keleten és nyugaton egyaránt — a könyvet egyre fokozódó szerepét és jelentőségét, valamint a bibliofiliának a tömegek közötti elterjedését hangsúlyozzák a modern ember életében.

Paul AMBUR, az észt exlibris kiváló szakértője és monografusa legújabb kiadványában (*5 × 5 exlibrist puugraviüris*) öt fiatal észt exlibrisgrafikust mutat be, művészenként öt fametszetű lap tükrében. Ez az öt grafikus (Richard KALJO, Esko LEPP, Väino TONISSON, Asta VENDER, Johannes JUHANOO) méltóképpen reprezentálja a modern szovjet—észt exlibrisgrafikát mind művészi színvonal és technikai kivitel, mind az exlibrist a szabad grafikától megkülönböztető ötletgazdagság és modern szimbolika szempontjából. E lapokat a szovjet grafika általános stílusjegyei: szigorú valóságlátás, heroikus munkaszeretet és derűs optimizmus jellemzik. A bemutatott észt exlibrisek távol állnak az absztrakt grafika öncélú, tartalom nélküli kuszaságától és a pesszimista életlátástól. Az öt művész közül Richard KALJO fametszetei egyenrangúak a legkiválóbb lengyel, belga és olasz fametszők műveivel, JUHANOO exlibrisei pedig frappáns munkaábrázolásaival tűnnek ki. A négy nyelvű bevezető rövid áttekintést ad a szovjet

és ezen belül az észt könyvkultúráról is, a bemutatott művészek ugyancsak négy nyelvű életrajzai pedig a művészettörténetészek részére szolgáltatnak egyébként nehezen felkutatható adatokat. Irigykedve állapítottuk meg a könyv kolofonjából, hogy a kis munka — 25 000 példányban készült!

Cruz MALPIQUE könyvét (*Filosofia amena do ex-libris*) örömmel forgathatja minden exlibrisgyűjtő és könyvbarát. Szellemes, csevegő stílusa az élőszó erejével hat, és a nemzetközileg is ismert tényeken és adatokon túl sok újat is nyújt az exlibris szerelmeseinek. A könyv első fejezetében az exlibris lényegét magyarázza meg a szerző, és igen bőven kitér az exlibriseken gyakran szereplő, klasszikus és modern szerzőktől származó citátumokra, amelyek szerzői között a neves költőket éppen úgy megtalálhatjuk, mint a névtelen könyvbarátokat. Minden könyvet szerető ember örömmel tallózhat a kölcsönadott könyvek visszaadására figyelmeztető és a könyvtolvajt ádáz büntetésekkel fenyegető, elsősorban a portugál, spanyol és francia nyelveterről származó versikék között, amelyeket elsősorban a kéziratok exlibrisek között találhatunk. MALPIQUE könyvének ez a része az általános könyvtörténet és a gyűjtés-pszichológia szempontjából is figyelmet érdemel. Az exlibris fajtáinak ismeretése, az exlibris rövid története (az első nyomtatott portugál exlibris D. Jorge de ALMEIDA [1531—1585] részére készült), az exlibrisgyűjtéssel kapcsolatos jó tanácsok, a jó exlibris és a tulajdonosa közötti kapcsolat kifejtése („autobiografikus exlibris”) mind mind értékes fejezetei a kitűnő papíron, gondos tipográfiával előállított könyvnek. A gazdag illusztrációs anyag jó áttekintést nyújt a modern exlibrisről világviszonylatban, és így annál sajnálatosabb, hogy a magyar illusztrációs anyag még a közepes átlagnak is alatta marad.

A *10 metszet* c. exlibris-mappa, az 1959-ben megalakult Kisgrafika Barátok Köre kiadványa a felszabadulás utáni korszak első exlibrispublikációja. A második világháború pusztításai nyomán a két háború közötti virágzó exlibris-élet csak nehezen tért magához; a régi gyűjtők és művészek közül sokan elpusztultak, utánpótlás pedig nehezen akadt. A tömegbibliofilia kifejlődése azonban az exlibris újbóli felvirágzását is meghozta, és ennek első, szerény kis megnyilvánulása ez a mappa, amely a VIII. Európai Exlibris Kongresszus tiszteletére készült. Ma is élő tiz legjobb exlibrisművésznünk ad benne hírt a világnak a magyar exlibris újjászületéséről (DRAHOS István, FERY Antal, MENYHART József, VARGA Máttyás, BORDÁS Ferenc stb.) —

sajnos nem mindig reprezentatív lappal. Bár hiányoljuk a mappából a benne szereplő művészek pár soros életrajzát (ez külföld felé sem lett volna rossz propaganda), mégis örömmel üdvözljük, mint az újjáéledt magyar exlibrisgrafika és gyűjtés első termékét. Reméljük, hogy a kis kiadványt a Kisgrafika Barátok Köre gondozásában még sok szép magyar exlibris-kiadvány fogja követni.

GALAMBOS FERENC

Tájékoztató az Országos Műszaki Könyvtár könyvtári szolgáltatásairól és használatáról.
Bp. 1961.

A füzet összeállítói nem tűztek ki nagy cílokat maguk elé. Nagyon helyesen szakítottak a korábbi tájékoztatók gyakorlatával, nem foglalokznak hosszú lapokon át a könyvtár alapításával, történetével, épületének leírásával. E tájékoztatókban gyakran elvész az olvasó, amikor átrágtta magát, a többnyire értékes, komoly tudományos felkészültséggel megírt történeti és könyvtártani fejezeteken, nem marad türelme az őt igazán érdeklő, a könyvtár használatát röviden ismertető fejezet elolvasására. Az OMK könyvtársai szigorúan ragaszkodtak eredeti céljukhoz: csak az olvasó, s hozzá még a legtájékozatlanabb, könyvtárat nem látogató olvasónak akarnak segíteni, az ő első lépéseit egyengetik a könyvtárban.

A tömören, gondosan megírt szövegben egyetlen fölösleges mondat sincs. Minden sora valami újat, lényegeset közöl az olvasóval, végigkíséri, kalauzolja a könyvtári katalógusok, az olvasótermek első pillantásra bonyolultnak tűnő útvesztőiben. Megismerteti a beiratkozás „titkaival”, — azután „kézenfogva”, talán kicsit túlságosan is atyáskodva — elvezeti a látogatót a különféle katalógusokhoz, szakszerű, de teljesen érthető, a legjárátlanabb olvasó számára is világos módon mutatja be a katalógusok fajtáit és azok használatát. Végezetül az olvasótermek, a különféle szolgálatok (pl. fordítószolgálat) használatának leírása után a kölcsönzés feltételeit is elmagyarázza.

Ez a tájékoztató az olvasón túl, a tájékoztató könyvtáros munkáját könnyíti meg, mivel a benne szereplő „közérdekű” kérdéseket a legtöbb új olvasó felteszi a szolgálattevő reference-könyvtárosnak, így ennek ideje és tudása nem egyszer ezek elmagyarázásával fecsérlődik el.

Mint már említettük, a kis füzet első sorban a legegyszerűbb, legjárátlanabb olvasó számára készült, azonban a képzett könyvtáros is nagy haszonnal forgathatja. Átlapozása után sok érdekes, új dolgot

ismerhet meg az egyik nagykönyvtár munkájáról. A katalógusokról: betűrendes, decimális és tárgyszó katalógus áll az olvasó rendelkezésére. Az ETO alkalmazásánál nagy hagyományai vannak a könyvtárnak: a Fővárosi Könyvtár mellett az OMK vette át elsőnek az Egyetemes Tizedes Osztályozást. Helyes, hogy a kitűnő szakkatalógust tárgyszókatalógus egészíti ki. E két katalógusfajta szinte tökéletes kutatási lehetőséget nyújt az olvasónak. Mindezek mellett azonban még 6 betűrendes és 5 szakkatalógusuk van.

Különleges figyelmet fordít a Könyvtár a folyóiratokra, alaposan és szakszerűen feldolgozza az ezekben megjelent friss tudományos anyagot. „Kívánságkönyv”-vel eleven kapcsolatot tartanak az olvasó és a könyvtár között, így az olvasónak alkalma van hozzájutni a számára szükséges, egyéb anyagokhoz. Általában az egész könyvtári szolgálatot az olvasóval való legmesszebb menő gondoskodás jellemzi, elegendő, ha egyetlen példára a *díjmentes szakfordítói szolgálatra* hivatkozunk.

A füzet az olvasó, érdeklődő kérdéseire világos válaszokat ad, mi könyvtárosok azonban kissé hiányoljuk azt a kérdést, hogy az OMK a legmodernebb eszközökkel és módszerekkel dolgozó tudományos könyvtárunk, ahol elsőnek kerültek használatba a könyvtári munkát nagymértékben segítő gépi adatfeldolgozás módszerei. (A *Tájékoztató* a technika vívmányai között csupán a mikrofilm-leolvasót említi.)

E kérdésnek rövid és egyszerű összefoglalása, a Hollerith-rendszer ismertetése nemcsak a könyvtárost, hanem az olvasót is érdekelte volna.

LAKATOS ÉVA

Vasszinü égbolt alatt. Ezzel a címmel került ki a sajtó alól a Magvető kiadó gondozásában, MEGGYESI János összeállításában az 1932 és 1943 között — kisebb részben önálló könyvekben, nagyobb részben hírlapokban és folyóiratokban — megjelent magyarországi városzociográfiai tanulmányok válogatott gyűjteménye. A jól összeállított antológia már csoportosításával is a téma sokoldalúságára tereli a figyelmet: a főváros, annak városrészei, iskolázási, lakáspolitikai, egészségügyi viszonyai után a munkásosztály egyes csoportjai kerülnek a fényszóró fókuszába, majd a vidéki városok jellemzése s végül a városi munkásság kulturális helyzete, a művelődési monopólium sivár keretei között.

A könyv és főleg a sajtó történetkutatóját az érdekes gyűjtemény két szempontból kell hogy érdekelje.

Az első: egy sor frappánsan jellemző adat a könyvek és a sajtó kiadástörténetéhez a Horthy-korszakban, de főleg a könyvek és hírlapok olvasóinak és olvasásának kérdéseit megvilágító megfigyelés a gyűjtemény számos cikkében. A százezer lakossal bíró Ferencvárosban egyetlen könyvkereskedés sincs; 617 budapesti tanár egy kötetnyi könyvtárral sem rendelkezik; a középiskolai tanulók JÓKAI, GÁRDONYI, HERCZEG, DUMAS és az ifjúsági írók könyvei mellett ponyvaregényeket gyűjtenek, ha gyűjtenek. Pesten és vidéken, diákok és kisvárosi értelmiségiek között a *Függetlenség*, az *Új Nemzedék* és a *Pesti Hírlap* a legelterjedtebb újság. Hódmezővásárhelyen a *Nyugat* könyvkereskedésben sem található, — a kávéházakban külföldi újság annyi sincs, mint az első világháború előtt — igaz, hogy a városkörnyéki munkások 500 példányban járatják a *Népszavát*. És új olvasóréteget hoznak a szervezett ifjómunkások: ADY, KASSÁK, ILLYÉS, JÓZSEF Attila, GORKIJ, KATAJEV, TOLSZTOJ a kedvencek íróik.

A másik, talán az előbbinél is fontosabb ok, amiért a MEGGYESI János-féle antológiára fel kell figyelnie a könyv és a sajtótörténet kutatójának, abban rejlik, hogy ismeretlen vagy lappangó publicisztikai irodalmunk feltárásában (bár a gyűjtemény összeállítójának közvetlen célja nem ez volt) új utat tör. Az utóbbi években sorra jelennek meg a magyar múltból — sajnos aránylag csak kisebb részben a közelmúltból — haladó gondolkodású publicisták válogatott vagy teljes cikkgyűjteményei, BAJZA Józseftől és ZILAHY Károlytól kezdve ADY Endréig. Nos, a *Vasszínű égbolt alatt* esetében nem szerzői, hanem tárgyi szempontból válogatott publicisztikai írásokat kapunk. A leghaladóbb magyar publicisztika anyagából van merítve ez az ízelítő — olyan nevekkal, mint BALINT György, GEREBLYÉS László, MÓRICZ Zsigmond, NAGY Lajos, BOLDI-ZSÁR Iván —, de érdekesek az ismeretlen (vagy a cikk megjelenése idején még ismeretlen) nevek is. Az utóbbiak felkeltik érdeklődésünket a *Népszava*, meg főleg a Kommunista Párt legális és illegális lapjaiban még ma is ismeretlenül rejtőző s talán nem kevésbé érdekes, színes, jellemző írások iránt. KENDE István, a mű egyik cikkének, amellettt előszavának írója is, helyesen állapítja meg, hogy az irodalom és a költészet jelentős hozzájárulása múltunk történelmének megismeréséhez és megértéséhez sajátos magyar jelenség. És talán még helytállóbb az a megállapítása, hogy a költők mellé — főleg a második világháború előtti másfél évtizedben — felsorakozik a tények megis-

merésének és megismertetésének egy új műfaja: a szociográfiai irodalom. A magyar író-szociográfusok — falukutatók s a kisebb számú, egyelőre még nem oly ismert városzociológusok — azonfelül, hogy új témával, új mondanivalóval lépnek fel, visszaadják irodalmunknak azt a kölesönt, amelyet a múlt század sajtójának előlegeztek nagy íróink, amikor a magyar újságírás műfaji és stílusbeli kvalitásait a mostoha politikai viszonyok szabta korlátok ellenére magasra emelték. Az irodalmi publicisztika történetében a szociográfus íróknak, népi és urbánus képviselőiknek egyaránt, fontos szerep kell hogy jusson. Egy ilyen irányú irodalomtörténeti (vagy sajtótörténeti) feldolgozáshoz is első lépést jelent a MEGGYESI-féle gyűjtemény.

Egyetlen szemrehányás érheti: ilyen perspektívába állítva bővebb is lehetett volna az anyag. Azt hisszük, megérdemelné, hogy egy második kötet is kövesse.

DEZSÉNYI BÉLA

A magyarországi héber nyomdahelyek bibliográfiája a Kirjáth Sepher-ben. A magyar nyomdatörténeti és bibliográfiai kutatás térképén a tudományágak születésétől terra incognita a magyarországi héber nyomda története és a héber könyv bibliográfiája. Nagy könyvszeteink is csak elvétve adnak egynéhány múról értesítést. Természetesen e hiányosságokat azzal indokolhatjuk, hogy ez ismeretlen területek feltárására csak olyan kutatók vállalkozhattak, akik jól bírták a héber nyelvet, ilyen pedig csak nagy ritkán akadt.

A Jeruzsálemi Héber Egyetem bibliográfiai folyóirata, a *Kirjáth Sepher* hasábjain az 1948. XXIV. évf. 3. számában jelentkezett P. J. HACHOEN: *A héber nyomda Magyarországon* című cikksorozatával. Bevezetőjében két forrásmunkára hivatkozik és megemlíti, hogy e tárgykörből tudomása szerint más mű nem jelent meg. Ez kiegészítendő BALOGHY István: *A Magy. Kir. Egyetemi Nyomda termékeinek címjegyzéke*. Bp. 1882, és BETTELHEIM: *Samu: Pozsonyi nyomtatványok. Hebraica és Judaica*. Pozsony, 1933. művekké. (Egy közeljövőben megjelenő tanulmány részletesen tárgyalja a héber könyv hazai bibliográfiáit.)

P. J. HACHOEN cikksorozatának első része felöleli az ungvári, a munkácsi és a paksi héber nyomdák történetét és termékeik bibliográfiáját. Az egyes városokról rövid ismertetést találunk a cikkek bevezetőjében, amely a külföldi kutatók számára íródott. Nyomdatörténeti ismer-

tetés vezet be az egyes tanulmányokat, majd évek szerint, éveken belül pedig a héber betűrend sorrendjében következnek a könyvek analitikus címléírásai. Az egyes városok anyagát szerző-, illetve címmutató zárja be.

A sorozat első cikke az ungvári héber nyomdával foglalkozik. (L. 1948. Vol. XXIV. No. 3—4.) Ungvárott az első héber nyelvű nyomdász Karl JAEGER volt. A betűket egy EISENSTADT nevű ungvári ember adta bérbe, ő Bécsből hozatta azokat. A nyomda 1865-től 1878-ig működött. HACOEN ebből az időszakból 44 művet ismert. N. BEN-MENACHEM hozzászólásában három, eddig ismeretlen művet tesz közzé. (L. Vol. XXV. No. 3.) Kiegészítette még Ch. LIEBERMANN néhány mű feltárásával. (L. Vol. XXVII. No. 1.) Az OSzK gyűjteményében található két további ungvári hebraica: *széfer Amárot t'horot ál hilhot mikváot*. Ungvár, 1939—1940, Gellis. 32 l. 8°, és *Luáh Jerusálmí*. Ungvár, 1940, Gellis. 41 l. 12°. Igaz ugyan, hogy a szerző megemlíti a továbbiakban, hogy 1926-ban újjáalakult a nyomda Sz. GELLIS vezetésével, de a fenti műről sem ő, sem a kiegészítők nem tesznek említést. Ch. LIEBERMANN véleménye szerint Sz. GELLIS már 1919-ben nyomott héber könyvet Ungvárott.

P. J. HACOEN sorozatának második részeként a munkácsi héber nyomdával foglalkozik. (L. Vol. XXV. No. 3.) A munkácsi egyike a legtermékenyebb magyarországi héber nyomdáknak. Sajtója alól több mint 500 mű látott napvilágot. Ez azzal magyarázható, hogy Munkács a múlt század 70-es éveitől jelentős vallási központtá lépett elő. Természetesen itt is — mint az ungvári nyomdánál — csak az 1919-ig, illetve az 1939-től 1944-ig terjedő időszak termékeit számítjuk hungaricának.

A munkácsi héber nyomdát 1871-ben BLEIER Pinchász alapította. Halála után rövid ideig özvegye folytatta munkáját. (L. Vol. XXVII. No. 4. Ch. LIEBERMANN kiegészítése.) Később veje, KOHN Jákob vette át a nyomda vezetését, ekkor a vállalat neve is megváltozott, és 1898-ig BLEIER és KOHN néven működött. Ebben az évben valószínűleg, az özvegy halála után, KOHN társult KLEIN Menáchemmal, ez a nyomda nevében is változást okozott. Ők, KOHN és KLEIN néven dolgoztak tovább. 1902-ben két társvállalkozó: KÁHN és FRIED vette meg a nyomdát, ezért a továbbiakban KÁHN & FRIED szerepelt a kiadványok impresszumában. Tíz évig volt a tulajdonukban a műhely, 1912-ben MEISELS Dávid vette át a vezetést. Ő nem sokkal később társult GARTENBERG Chájjimmal. Működésük nagyobb-

bik része érdeklődésünkön kívül esik. P. J. HACOEN adatai szerint (L. Vol. XXV. No. 3.) a munkácsi nyomdában 341 művet nyomtak, amelyek hungaricák. Ch. LIEBERMANN kiegészítése, amely két magánkönyvtár anyagára támaszkodik (L. Vol. XXVII. No. 2—3.), 67 tétellel bővíti az anyagot. A nyomdatörténeti részhez is újabb adatokat szolgáltat: BLEIER özvegye 1900—1901-es években önállóan dolgozott, szerinte 1913-tól Haladás volt a hivatalos neve a nyomdának. Megjegyzi még, hogy MEISELS keresztnéve nem Dávid, hanem Dov, és működésének kezdete 1904. Társulása GARTENBERG Chájjimmal 1911-ben történt. (L. Vol. XXVII. No. 4.)

N. BEN-MENACHEM hozzászólásában számos adattal gyarapítja ismereteinket (L. Vol. XXVI. No. 2.). 41 ismeretlen hungarica tételt ismert, amelyek között a nyomda működésének korai szakaszából is szerepel jó néhány. A jöszemű bibliográfus megjegyzéseiből kiténik, hogy a P. J. HACOEN által közölt anyagban nem munkácsi illetőségű tételek is helyet kaptak. A nyomdatörténeti rész kiegészítésével értékes munkát végzett. Szerinte BLEIER 1890-ig vezette a nyomdát, a KÁHN & FRIED vállalkozás működését 1918-ig jelzi. MEISELS nem vette át a műhelyt 1912-ben, mint azt P. J. HACOEN állítja, hanem új nyomdát alapított még az 1910-es évek elején. Megjegyzi, hogy a nyomda társtulajdonosa volt rövid ideig GARTENBERG. A Nekudah néven működő vállalkozás, melynek alapítása 1928-ban történt, 1938-ban a tulajdonos kivándorlásával feloszlott. A nagyobb jelentőségű Grafia nyomda sajtója alól 1928-tól 1942-ig kerültek ki héber nyomtatványok. Végül két kisebb vállalkozásról is említést tesz, nevezetesen a GRÜNSTEIN Mór-féle nyomdát említi, amely 1896-tól működött, és a TEICHMANN Sándor által vezetett kis műhely munkájáról szól.

A paksi héber nyomda történetével s kiadványainak bibliográfiájával P. J. HACOEN sorozatának harmadik részeként foglalkozik. A nyomda alapítási éve 1884. Az első tulajdonos ROSENBAUM Izsák, ő 1888-ig vezette a műhelyt. Halála után fia, ROSENBAUM Méir tulajdonába ment át, ő 1918-ban nyomatta utolsó könyvét.

P. J. HACOEN 165 paksi nyomtatványt ismer. (L. Vol. XXVIII. No. 2—3.) Ch. LIEBERMANN, aki kiegészítéseivel eddig is értékes munkát végzett, itt is a szerző segítségére siet (L. Vol. XXX. No. 3—4.): 20 további mű adatait közli. A tulajdonosok sorrendjébe betoldja ROSENBERG Mordecháj, akinek működése az alapító halála után kezdődött.

A bevezetőben említett három nyomdahely anyagának feltárása után a szerző a pozsonyi héber nyomda anyagával jelentkezik. (L. Vol. XXXI. No 2.) Pozsonyban a szükségletek már a század elején megkívánták a héber nyomda megalapítását, de nem volt vállalkozó, aki versenyre mert volna kelni a bécsi Anton SCHMIEDT jól felszerelt műhelyével. Végül is maga SCHMIEDT megvette 1833-ban SCHNISCHEK pozsonyi nyomdáját, és ott berendezett egy héber részleget. E részleg SCHMIEDT fiának vezetésével gyümölcsöző munkát végzett 1849-ig. Ekkor a vezetést Heinrich SIEBER vette át, aki 1861-ig dolgozott. Örökösai 1872-ig irányították a vállalatot. 1872-től a NIRSCHY [?] testvérek tulajdonába ment át a műhely.

1876-ban új nyomda létesült a városban, amely Otto KETTERITS, vagy KETTERITS és ZIMMERMANN néven működött. A legjelentősebb vállalkozás Löwy és ALKALAY nevéhez fűződik, akik 1877-ben kezdték működésüket. Később ALKALAY lett a tulajdonos, és ő 1919-ig dolgozott.

1890-től 1893-ig még egy kis nyomda dolgozott, amelynek tulajdonosa BICK Ábrahám volt. Ő eleinte csak saját művei kiadására szorítkozott, később azonban más szerzők műveiből is adott ki. A LICHTENFELD-féle nyomda az első világháború után alakult, s az 1943–1944-es évekig működött.

A pozsonyi héber nyomdák 1919-ig terjedő időszakából P. J. HACOEN 308 művet ismer. N. BEN-MENACHEM kiegészítésével ez 327-re emelkedik. (L. Vol. XXXIII. No 4.)

P. J. HACOEN sorozatának címe alatt az ötödik rész N. BEN-MENACHEM tollából jelent meg. Témája a felsővisói héber nyomda. (L. Vol. XXXII. No 1.) A felsővisói héber nyomdát 1896-ban alapította SCHIFMANN Eliezer. 1900-ban meghalt; ekkor sógora, HOROVITZ Matitjahu vette át a nyomda vezetését. Ő tökéletesítette a berendezést, és megkezdte a héber és egyéb nyelvű könyvek és folyóiratok rendszeres kiadását. A szerző bibliográfiájában hungarica tévelt nem közöl. Ezzel záródik a magyarországi héber nyomdák feldolgozásának sora.

Új, hungarica vonatkozásokban gazdag sorozat indult a *Kirjath Sepher* Vol. XXXIII. No 3. füzetében *A héber nyomda Erdélyben* címmel. Szerzője J. J. COHEN, aki módszereiben az előttünk ismert rendszerben dolgozza fel anyagát. Bevezetőjében történelmi visszpillantást ad az erdélyi városokról, majd rátér a nyomdahelyek ismertetésére. Húsz várost sorol el, amelyeket jelentőségük szempontjából

rangsorol. Első helyen kiemeli a máramarosszigeti héber nyomdát, de nem foglalkozik vele részletesen, mert a város nyomdájáról időközben megjelent N. BEN-MENACHEM kimerítő tanulmánya a *Mészifrut Jiszráél b'Hungarijá* című kötetben. J. J. COHEN a színérváraljai nyomdát ismerteti cikksorozatának első tagjaként.

A héber nyomdát 1904-ben alapította WIEDER Jakab. E nyomda működésének záróéve 1943. E négy évtized alatt a szerző adatai szerint 29 hungarica hagyta el a nyomda sajtóját. Az OSZK birtokában levő két további mű: *széjer Mááne lason*. Színérváralja, 1942. Wieder. és *Tikun kláli*. Színérváralja, 1943, Wieder.

A sorozat következő cikkének témája a szatmári héber nyomda. (L. Vol. XXXIV. No 4.) E nyomda megalapításával elsőnek KLEIN Izrael kísérletezett 1903-ban. Egy folyóiratot adott ki, de működése nem volt hosszúéletű. Egy év sem telt el és BARAS Ábrahám és ÖSTERREICHER Menáchem megvásárolta a műhelyt. Vezetésük mellett működött a nyomda 1908-ig. 1908-ban SCHWARZ Zéév alapított egy másik nyomdát a városban. A következő évben csatlakozott SCHWARZHOZ a BARAS-ÖSTERREICHER cég szedője, KLOSNER Méir. Három munkással dolgoztak, így nem vehették fel a versenyt a többi magyarországi nyomdával. A városon belüli versengés is felőrölte erejüket, ezért kénytelenek voltak leállni a munkával. Egyedül KLOSNER Méir maradt nyomdász, ő Tiszasszászfalun folytatta mesterségét. Nagyobb nyomda csak 1921-ben kezdte munkáját a városban, HIRSCH Méir vezetésével, aki a német megszállás napjáig tevékenykedett. 1913-ig a szerző 25 művet közöl. Az 1939–1944-es évekből további 21 hungaricát. (L. Vol. XXXV. No 1.)

E nyomdahelyek és a további héber sajtók bibliográfiája nehéz feladat elé állítja a kutatót. A kiegészítések száma egyre nő, és a munka során felmerült kérdések nagy része még válaszra vár. Ilyen kérdés pl. az annotáció fordításának kérdése a megfelelő magyar kifejezések hiánya miatt. Az átírás mikéntje is megoldásra vár. A fent közölt kiegészítések egy később részletesen kidolgozásra váró transzliterációs szabályzat előhírnökeként jelentkeznek. A magyar könyvészet és nyomdatörténet kutatóinak nagy segítséget fog jelenteni a *Kirjath Sepher*ben eddig megjelent cikksorozat. Remélhetőleg folytatódni fognak a publikációk, és anyaguk felhasználásával teljessé válhat a magyarországi hebraica bibliográfiája, melynek összeállítását most végzi az OSZK Gyaráptási Osztálya.

DÁN RÓBERT

Helyreigazítás

A *Magyar Könyvszemlének* az 1960. június 13—14-i könyvtártudományi ankét-ról kiadott különszáma az ankét hozzászólásait is közölte. A hozzászólások rövidített formában jelentek meg, a rövidítést nem a *Magyar Könyvszemle* szerkesztősége, hanem az ankét rendezői végezték.

Az így közreadott szöveg ellen kifogás érkezett HAVASI Zoltán elvtársnak, a Szege-di Egyetemi Könyvtár igazgatójának részéről, akinek az ankéten előadott felszólalásából egy hosszabb rész maradt ki. A kimaradt részt az alábbiakban közöljük. Ezzel a közléssel egyszersmind a *Magyar Könyvszemle* szerkesztősége az ankét vitáját a maga részéről befejezettnek tekinti.

*

A napirenden levő témák megismerésének folyamatában, tudományos elemzésében célszerű lenne alkalmazni az eleven szemlélet, az elvont gondolkodás és a gyakorlati próba módszerét.

Nem akarok a szavakkal játszani, de eleven szemléletre van szükség, ha szemlélet akarunk tartani a feladatok felett, elvont gondolkodás szükséges a tartalmi kérdések megvitatásához és gyakorlati következtetésekre kell jutni a gyakorlati kutató munka, lényegében a gyakorlati könyvtári munka fejlesztése érdekében.

Ha a három elhangzott referátumot meg akarjuk ítélni, meg kell állapítanunk, hogy mindháromra az eleven szemlélet (itt az eleven szó más értelemben szerepel) volt a jellemző. KOVÁCS Máténál senki sem tudta volna frappánsabban indokolni az országos tudományos távlati terv 86. pontját. LÁZAR Péter előadása eleven volt még abban is, hogy szemléltető módon, ábrákkal juttatta kifejezésre az ő álláspontját, és előadása második részében színvonalasan igyekezett rádöbenteni a kutatógárdát a ráváró követelményekre. SEBESTYÉN Gézától megszoktuk, hogy olyan friss és fogékony minden új könyvtári módszer iránt; a könyvtári munka új vonásaiban közöttünk senki sem tájékozottabb nálánál.

Ha a jelenlegi helyzet és a feladatok

felett szemlélet tartunk — bizonyítandó a történeti szemlélet és módszer szükségességét — előbb rövid történelmi visszajelentést kell tennünk.

Nem is száz, csak mintegy ötven évre megyek vissza. Utalni kell arra, hogy a magyar könyvtártudomány, a szocialista könyvtártudomány alapjait SZABÓ Ervin rakta le. Nagyon jó, hogy nekünk ilyen hagyományunk van, de sajnálatos, hogy ezt mi a felszabadulás után közvetlenül nem tudtuk tovább fejleszteni. Mi vetette fel a felszabadulás után szakmánk tudományos megalapozásának szükségességét? A könyv, a könyvtár megnövekedett társadalmi szerepe és a könyvtáros megnövekedett társadalmi szerepe. Főleg a könyvtárosképzés megalapozásának kényszerítő körülményei serkentették a könyvtárosokat arra, hogy tudományos alapvetésbe kezdjenek. Maga a könyvtári munka az elméleti munka hiányában, vagy annak ellenére fejlődött. Akár a könyvtári munka, a könyvtárügy fejlesztéséből, akár a könyvtárosképzés megalapozásából merült fel az elméleti munka szükséglete, mindig valamelyik könyvtári műhelyből indult ki a kezdeményezés. Tehát a gyakorlatból. SZABÓ Ervinék idején a Fővárosi Könyvtár gyakorlati kérdéseiből fejlesztették ki az elméletet, azután a felszabadulás után a Széchényi Könyvtár volt az a bázis, ahol — a könyvtárosképzés szükségességéből adódóan — megindulhatott a tudományos munka, valamint a budapesti Egyetemi Könyvtár és a debreceni Egyetemi Könyvtár voltak a műhelyei a könyvtártudományi kutatásoknak.

Ma azt konstatálhatjuk, hogy a könyvtári munka továbbfejlesztésén, a könyvtárügy építésén fáradozók és a könyvtárosképzésért felelős személyek törekvése egybevág, tehát a két vonal így találkozik. Ez rendkívül örvendetes. Hisz ha felismerjük, hogy korunkban a különböző tudományágak együttműködése, a komplex kutatások megszervezése egyre inkább előtérbe kerül, hogyne ismernénk fel a saját szakmánkon belüli összefogás követelményét. Mondom, örvendetes e két vonal találkozása.

Sajnálatos azonban — bár jól megértem ennek az anekdotának a célkitűzését, azt hogy a könyvtártudományi kutatások alatt kifejezetten a könyvtári munka elméleti kérdéseinek kidolgozását értjük —, hogy az Akadémia Könyvtártudományi Bizottsága nem adta nevét és közreműködését ehhez az anekdotához. Sajnálatos, hogy itt ma a könyvtárakban folyó kutatómunkát szűkebb értelmezésben tárgyaljuk. Ha a kutatómunkáknak ezt a kettéválasztását látjuk, arra a következtetésre jutunk, hogy ami az Akadémia Könyvtártudományi Bizottságának cégére alatt folyik, nem ugyanaz, mint amit most itt kutatómunka gyanánt tervezünk.

Pedig mindenképpen kívánatos lenne a könyvtárakban folyó egyéb kutatásokat az itt tárgyalt kutatási témákkal egységben vagy összefüggésben látni. A tudományok mai specializálódása a tudomány atomizálásával fenyeget. Ennek ellensúlyozására állandóan fel kell tárunk az összefüggéseket egy-egy tudománycsoporton belül és továbbmenőleg az egész tudományon belül. A tudományok belső összefüggéseken alapuló osztályozása, rendszerezése nemcsak áttekintést tesz lehetővé, hanem ahhoz is hozzásegít, hogy szorosabbra fűzzük a kapcsolatokat az egyes tudományok és a tudományok művelői között. Lehetséges, hogy a könyvtárosoknak ebben valami szerepe lehet, persze csak akkor, ha maguk is művelik a tudományt, ha felfegyverzik magukat tudománytörténeti, tudományelméleti, tudományrendszertani, tudomány módszertani ismeretekkel. Hangsúlyozom, hogy a tudományok belső összefüggéseim alapuló rendszer feltárunk. Senki ne vállalkozzon közülünk a

könyvtártudomány helyének valami formális, logikai rendben történő meghatározására. Azonban az az igény, hogy a különböző tudományok közötti belső összefüggéseket látni kell, az indokolt, mert a mi tudományágunkon belül kialakítandó szisztémát a más tudományágakkal való kapcsolatok felismerése nélkül nem tudjuk kidolgozni. Ez tehát az egyik irány, amelyet elméleti munkálkodásunk során szem előtt kell tartani.

A másik kérdés: a mi tudományunk művelésének a mikéntje. Szocialistává fejlődő viszonyaink között a tudomány művelésének általánosabb, szélesebb értelmezést kell adni. A művelődéspolitikai irányelvek nyomán nem helytelenül állapítottuk meg, hogy a szocialista kultúrát lényegében a dolgozó tömegek alakítják, hozzák létre. Valami ilyenre gondolok, amikor a tudomány alakulására befolyásolólag ható tényezőket említtem. Való igaz, hogy a mi tudományunk alakulására is befolyással van a tömegek kulturális fejlődése és tevékenysége. A tömegek igényeket vetnek fel, sőt alkotó módon járulnak hozzá elméleti kérdéseink tisztázásához. A dolgozó tömegek kulturájuk emelkedésével befolyásolják a tudományos munka igényességét és színvonalát. Ez a másik irány, amelyet nem szabad figyelmen kívül hagynunk elméleti munkálkodásunk közben.

A könyvtárosoknak egyfelől a legmagasabb elvi szinten folyó akadémiai munka, másfelől a dolgozó tömegek irányába ható és a dolgozó tömegektől inspirált munka távlataiban kell megtalálniuk helyüket és szerepüket.

HAVASI ZOLTÁN

TARTALOM

<i>Köhalmi Béla</i> : Retrospektív nemzeti bibliográfiánk 1473—1920-ig — Unsere retrospektive Nationalbibliographie (1473—1920).....	1
<i>Mezey László</i> : A budapesti Egyetemi Könyvtár VIII. századi Beda-töredéke — Two Fragments of the Vita rhythmica Cuthberti by Beda Venerabilis...	18
<i>Scheiber Sándor</i> : Középkori héber kéziratok Magyarország könyv- és levéltárainak bekötési tábláiban — Mitteralterliche hebräische Handschriften in Einbandstafeln ungarländischer Bibliotheken und Archiven	25
<i>Szilágyi János</i> : Adalékok a szociáldemokrata könyvkiadás történetéhez a két világháború között — Sozialdemokratischer Verlag in Ungarn zwischen den zwei Weltkriegen	41

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Klaniczay Tibor</i> : Vita a könyv margóján	52
<i>V. Kovács Sándor</i> : Ábrahámfi Miklós verse egy ismeretlen Hungaricumban.....	55
<i>Herepei János</i> : Hogyan nevezzük Tótfalusi Kis Miklóst?	57
<i>Arady Kálmán</i> : Régi magyar emlékezlirisek	59
<i>Kozocsa Sándor</i> : A magyar nemzeti bibliográfia kezdetei (1792—1818).....	67
<i>Reza Dezső</i> : A könyvek ára a XIX. század első felében.....	74
<i>Bisztray Gyula</i> : Arany János „Koszorú”-jának olvasóközönsége	75

FIGYELŐ

<i>Pálvölgyi Endre</i> : Kurrens szakbibliográfiánk helyzete	82
<i>Sziklay László</i> : A Szakbibliográfiai Munkabizottság Társadalomtudományi Szekciójának vitája.....	89
<i>Radó György</i> : A Szovjetunió nyelveinek átírási kérdéseire	93
<i>P. Nagy Leopoldina</i> : Az ETO legújabb fejlesztése a 91-es szakban	96

HÍREK

<i>Dr. Scheiber Mária</i> 1898—1961 (<i>Zoltán József</i>) — <i>Dr. Szekeres Margit</i> 1911—1961 (<i>Kozocsa Sándor</i>) — Nemzetközi konferencia a katalógizálási szabályok egységesítése tárgyában — Az 1961. évi irodalmi Nobel-díjas: <i>Andrić Ivo</i> (d. gy.) — Nyugati könyvárverések (<i>Nagydiósi Gézáné</i>) — Keleti irodalmi és művészeti antológia (N.) — Meyers Neues Lexikon (N.) — Könyvművészeti kiállítás az Iparművészeti Múzeumban (<i>J. Hajdu Helga</i>) — Három új szótár — Megjelent a Helyesírási Tanácsadó Szótár	97
---	----

SZEMLE

<i>Studii și cercetări de bibliologie</i> (Ism. <i>Tóth András</i>)	103
<i>Funke, Fritz</i> : <i>Buchkunde</i> (Ism. <i>Wittek Lászlóné</i>)	104
<i>Szilágyi János</i> : A magyar munkáskönyvtárak a két világháború között (Ism. <i>Nyilas Márta</i>)	104
<i>Benda Kálmán</i> — <i>Irinyi Károly</i> : A négyszázéves debreceni nyomda (Ism. <i>Holl Béla</i>)	105
<i>Kuznecov, I.</i> — <i>Matvienko, Sz.</i> : <i>Gazeta Szocialdemokrat</i> (Ism. <i>F. Wendelin Lidia</i>)	108
A legújabb csehszlovák Comenius-bibliográfiák szemléje (Ism. <i>Bakos József</i>)....	109
<i>Laurence, Dan H.</i> : <i>Robert Nathan</i> (Ism. <i>K. B.</i>)	112
<i>Fisher, Irving Norton</i> (Ism. <i>K. B.</i>)	112
A Román Akadémiai Könyvtár kurrens marxista cikkbibliográfiája (Ism. <i>Rózsa György</i>)	112
<i>Ghid de documentare în științele naturii și științele aplicate</i> (Ism. <i>Dörnyei Sándorné</i>)	113
<i>Indeks madjalah ilmiah 1960</i> (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	113
<i>Szathmári István</i> : A magyar stilisztika útja (Ism. <i>Köhalmi Béla</i>).....	114
<i>Fröhner, Rolf</i> : <i>Das Buch in der Gegenwart</i> (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	115
<i>Aus verbotenen Büchern</i> (Ism. <i>K. Markovits Györgyi</i>).....	116
Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke (Ism. <i>Osapodi Osaba</i>)....	117
Három exlibris-könyv (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	118
Tájékoztató az Országos Műszaki Könyvtár könyvtári szolgáltatásairól és használatáról (Ism. <i>Lakatos Éva</i>)	119
Vasszínű égbolt alatt (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	119
A magyarországi héber nyomdahelyek bibliográfiája a Kirjath Sepherben (Ism. <i>Dán Róbert</i>).....	120
Helyreigazítás.....	123

Ára: 20,— Ft

Előfizetés egy évre 60,— Ft

TABLE DES MATIERES

<i>B. Kőhalmi</i> : Bibliographie nationale retrospective hongroise pour les années 1473—1920 (Avec résumé en allemand)	1
<i>L. Mezey</i> : Fragments des manuscrits du VIII ^e siècle de Beda Venerabilis conservés à la Bibliothèque Universitaire de Budapest (Avec résumé en anglais)...	18
<i>S. Scheiber</i> : Manuscrits hébreux du moyen âge retrouvés dans les reliures des bibliothèques et archives de Hongrie (Avec résumé en allemand).....	25
<i>J. Szilágyi</i> : Contributions à l'histoire de l'édition social-démocrate en Hongrie entre les deux guerres mondiales (Avec résumé en allemand).....	41

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>T. Klaniczay</i> : Notations en marge d'un livre de polémique religieuse du XVI ^e siècle	52
<i>S. V. Kovács</i> : Un poème de Miklós Ábrahámfi dans un Hungarica inconnu....	55
<i>J. Herepei</i> : Quelle est la forme authentique du nom de Miklós Tótfalusi Kis?...	57
<i>K. Arady</i> : Anciens ex-libris hongrois	59
<i>S. Kozocsa</i> : Les débuts de la bibliographie nationale hongroise (1792—1818)....	67
<i>D. Rexa</i> : Les prix de livres en Hongrie pendant la première moitié du XIX ^e siècle	74
<i>Gy. Bisztray</i> : Les lecteurs de l'hebdomadaire littéraire „Koszorú”, rédigé par le poète János Arany	75

CHRONIQUE

<i>E. Pálvölgyi</i> : L'état actuel des bibliographies périodiques spécialisées hongroises	82
<i>L. Sziklay</i> : L'activité de la Section des sciences sociales de la Commission de Bibliographie Spécialisée la de la conférence bibliographique à Gödöllő en septembre 1961	89
<i>Gy. Radó</i> : Nouveaux aspects des problèmes de la translittération des langues des peuples de l'Union Soviétique	93
<i>L. P. Nagy</i> : Le développement du groupe 91 de la CDU	96
<i>Nouvelles</i>	97

COMPTES RENDUS CRITIQUES

Studii și cercetari de bibliologie (<i>A. Tóth</i>)	103
Funke, Fritz: Buchkunde (<i>É. Wittek</i>)	104
Szilágyi János: A magyar munkáskönyvtárak a két világháború között (<i>M. Nyilas</i>)	104
Benda Kálmán—Iryni Károly: A négyszázéves debreceni nyomda (<i>B. Holl</i>)....	105
Kuznecov, I.—Matvienko, S.: Gazeta Szocial-demokrat (<i>L. F. Wendelin</i>)	108
Bibliographies Tchecoslovaques sur Comenius (<i>J. Bakos</i>)	109
Laurence, Dan H: Robert Nathan (<i>B. K.</i>)	112
Fisher, Irving Norton (<i>B. K.</i>)	112
Bibliographie périodique des articles de périodiques marxistes publiée par la Bibliothèque de l'Académie de Roumanie (<i>Gy. Rózsa</i>)	112
Ghid de documentare în științele naturii și științele aplicate (<i>H. Dörnyei</i>).....	113
Indeks madjalah ilmiah 1960 (<i>B. Dezsényi</i>)	113
Szathmári István: A magyar stilsztika útja (<i>B. Kőhalmi</i>)	114
Fröhner, Rolf: Das Buch in der Gegenwart (<i>M. Takács</i>)	115
Aus verbotenen Büchern (<i>Gy. Markovits</i>).....	116
Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke (<i>Os. Osapodi</i>)	117
Három exlibris könyv (<i>F. Galambos</i>)	118
Tájékoztató az Országos Műszaki Könyvtár könyvtári szolgáltatásairól és használatáról (<i>É. Lakatos</i>)	119
Vasszínű égbolt alatt (<i>B. Dezsényi</i>)	119
Imprimeries de livres hébreux en Hongrie (<i>R. Dán</i>)	120
Rectification	123

~~1220~~
~~43.592~~

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

1962

2-3. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 78. ÉVF. 2-3. SZÁM 125-264. I. BUDAPEST, 1962. ÁPR.—SZEPT.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

I. OSZTÁLYÁNAK

könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Főszerkesztő
KÓHALMI BÉLA

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (h. szerkesztő), MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ,
RÓZSA GYÖRGY, V. WALDAFEL ESZTER

E szám munkatársai : SÁNDOR PÁL egyetemi tanár, KOVÁCS ILONA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SZENTMIHÁLYI JÁNOS, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, DOMANOVSKY ÁKOS, a budapesti Egyetemi Könyvtár h. igazgatója, SCHEIBER SÁNDOR főiskolai igazgató, B. KOROKNAY ÉVA, az Iparművészeti Múzeum osztályvezetője, KÓKAY GYÖRGY, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, BARCZA JÓZSEF könyvtáros, Sárospatak, MARKOVITS GYÖRGYI, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, BORSA GEDEON, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, NAGY BARNA főiskolai tanár, V. KOVÁCS SÁNDOR, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete munkatársa, KOSÁRY DOMOKOS levéltáros, BECK OSZKÁR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, D. TRANCÁ, az Állami Központi Könyvtár munkatársa, Bukarest, HORST KUNZE, a Német Állami Könyvtár főigazgatója, Berlin, GOMBOCZ ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, WEGER IMRE, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára munkatársa, FÜGEDI PÉTERNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, CSAPODI CSABA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára osztályvezetője, PÁLINKÁS SÁNDORNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, ZOLNAY VILMOSNÉ, az Országgyűlési Könyvtár munkatársa, DOBÓ ISTVÁN, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára munkatársa, FODOR ZOLTÁN, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára h. igazgatója, RÓZSA GYÖRGY, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára igazgatója, SZÉKELY DÁNIEL, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára munkatársa, FUTALA TIBOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR JOLÁN, az Országos Széchényi Könyvtár ny. munkatársa, SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, DÖRNYEI SÁNDOR, az Országos Orvostudományi Könyvtár munkatársa, D. SZEMZŐ PIROSKA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, VÉRTESY MIKLÓS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, TAKÁCS MENYHÉRT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, V. WALDAFEL ESZTER, a történettudományok kandidátusa, az Országos Pedagógiai Könyvtár igazgatója, HODINKA LÁSZLÓ, a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára munkatársa, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár főosztályvezetője, ISZLAI ZOLTÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TAKÁCS JÓZSEF, az Országgyűlési Könyvtár munkatársa, PÁLVÖLGYI ENDRE, a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa

Szerkesztőség: Budapest VIII., Múzeum körút 14–16. Telefon: 134–400

A kiadvány előfizethető, vagy példányonként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány utca 21. telefon: 111–010
MNB számlaszám: 40, csekkbefizetési számla: 05.915.111-46

az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban, Budapest V., Váci u. 22. telefon: 185–612

a POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODÁ-nál, Budapest V. József nádor tér 1.
telefon: 180–850. Csekk számla: egyéni 61.257, közületi 61.066

SÁNDOR PÁL

Baloldali könyvkiadás Horthy-Magyarországon

A baloldali könyvkiadásnak Horthy-Magyarországon hosszú, szerteágazó és bonyodalmas története van. A bibliográfiai adatgyűjtés — a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából SZENES Lajos elvtárs vezetésével — folyamatban van. Ehhez a munkához szeretnék néhány adalékkal hozzájárulni, részben még feltáratlan anyagokra irányítva a figyelmet, részben olyan személyes élményekkel, amelyekhez — sikerületlen kezdemény-természetük miatt — megfelelő adatok nem is találhatók.

1.

A vérbefojtott Magyar Tanácsköztársaság után uralomra került fasiszta rendszerben lassankint újjászerveződött földalatti kommunista pártnak egyik fő gondja volt a legális lehetőségek kihasználása, hogy minél szélesebb tömegkapcsolatokra tegyen szert. Az erőfeszítések a munkásmozgalom három fő területének megfelelően mind politikailag, mind gazdaságilag, mind pedig a kultúra frontján folytak, és hamarosan számottevő eredményeket mutattak fel. Így 1925 és 1928 között a Magyarországi Szocialista Munkáspárt, majd utána rövid ideig az Általános Munkásszövetség szolgált az illegális párt fedőszervéül. A gazdasági harcok az Egyesült Szakszervezeti Ellenzék és fiókszervezetei keretei közt zajlottak le, és a munkáskultúrszervezetek egész sorában (Természetbarátok Turista Egyesülete, Munkás Testedző Egylet, Anti-alkoholista Munkások Szövetsége stb.) sikerült az osztályharcok, marxista—leninista kulturális törekvések számára megvetni lábukat a kommunistáknak.

Mind e mozgalmakat — mint agitátorok és szervezők — megfelelő sajtóorgánumok támogatták, melyek közül egyik-másik komoly jelentőségre is a szert tett, mint pl. a *100%* és a *Társadalmi Szemle*. A németországi Hitler-fasizmus előnyomulása, majd 1933-ban uralomra jutása egyre nehezebbé tette Magyarországon is a legális lehetőségek kihasználását. Így a folyóiratok mind rövidebb életűek lettek, és tetézte a nehézségeket az a körülmény is, hogy az elnyomott lapok munkatársai — akik éppen nem voltak számosan —, bár különféle álneveken írtak, lassankint dekonspirálódtak, és jelenlétük a lapoknál, közreműködésük csak gyorsította a hatósági beavatkozásokat.

Egy idő múltán a folyóirat-forma is mind kevésbé vált be. Az évi tízszeri megjelenésre ugyan a törvény betűje az engedély nélküli, úgynevezett nem időszaki sajtótermék formájában abban az időben még módot adott, de a rendőrhatalóságok, sőt bizonyos mértékig maguk az ügyészségek is azon az állásponton voltak, hogy ez a törvény hézagainak a kihasználása, igazi intencióinak a kijátszása, és nem nagyon respektálták, hanem az ilyen vállalkozá-

sokat erőszakkal, sorozatos sajtóperekkel, internálással, rendőri felügyelet alá helyezéssel, a nyomdatulajdonosok megfélemlítésével stb. elnyomták.

Mind e körülményekkel való számolás eredményeképp új koncepció alakult ki a marxista eszmék terjesztése céljából: még posszibilis elvtársak nevére szerzett könyvkiadói iparendedélyek alapján, decentralizáltan könyvek és könyvsorozatok kiadásával kell pótolni a propagandamunkában való kieséseket. Így a már korábban is működött Faust Könyvkiadó és az Európa Könyvkiadó mellé egész sor újabb „könyvkiadó” csatlakozott fel, amelyek közül néhánynak a tevékenységét a következőkben röviden ismertetem és pedig a rövidebb ideig fennállóakét, minthogy pl. a Faust és az Európa két évtizedes működésének, az ügyességgel, rendőrhatalósággal, de a könyvkereskedők aggodalmaival és nem kis mértékben a közönség közönye ellen folytatott változatos harcának a története maga külön monográfiát igényelne.

2.

A legalitás biztosításának legsikerültebb formáját a Phönix Könyvkiadó alakította ki. *Klasszikus Írások* címmel sorozatot¹ indított, és többek között MACHIAVELLI: *A fejedelem*, ROUSSEAU: *A társadalmi szerződés*, FICHTE: *A tökéletes állam*, MILL: *A szabadságról*, ROBESPIERRE *Emlékiratai*, TOLSZTOJ: *Tudomány és művészet* stb. kiadásával nemcsak eltérítette a hatóságok figyelmét egyéb kiadványaikról, hanem hozzájárult a haladó hagyományok ápolásához és a filozófiai érdeklődés szélesítéséhez és elmélyítéséhez is.

E klasszikus művek árnyékában azután sorát ejthette olyan munkák zavartalan kiadásának is, mint a moszkvai Világgazdasági Intézet vezetőjének, VARGA Jenőnek, a Magyar Tanácsköztársaság egykori népbiztosának nemzetközileg is híressé vált *Negyedévi Varga-Jelentései*, melyek közül egyik-másik álnéven vagy névtelenül jelent meg. Ezek a jelentések az Internationale Presse-Korrespondenz (Inprekor) mellékleteként beszámolókat és marxista-leninista analíziseket tartalmaztak a világgazdaságról.

Különösen nevezetesek voltak ezek a jelentések a nagy gazdasági válság idején, amikor a tárgyilagos taglalásokból, sőt a rideg számokból is világosan kitűnt, hogy egyfelől a kapitalizmus addig soha nem látott válsággal küszködik, másfelől viszont a Szovjetuniót nemcsak, hogy nem érinti a válság, hanem az első ötéves terv sikerei kézzelfoghatóan dokumentálják a szocialista tervgazdálkodás magasabbrendűségét a monopolkapitalista anarchiával szemben. Később pedig a felsorakoztatott adatokból leolvasható volt, hogy a válságból való kilábolás nagyrészt a fokozódó fegyverkezésnek tulajdonítható, s ennek a fegyverkezésnek az uralomra jutott hitlerizmus agresszivitásával párosulva világháborúba kell torkollnia.

¹ MACHIAVELLI: *A fejedelem*. Ford. LÁNYI Margit. Bp. 1939. SCHOPENHAUER: *A szenvedélyes szerelemről*. Ford. RÓZSAHEGYI Zoltán. Bp. 1941. ROUSSEAU: *A társadalmi szerződés*. Ford. RADVÁNYI Zsigmond. Bp. 1942. TOLSZTOJ: *Tudomány és művészet*. Ford. RÓZSAHEGYI Zoltán. Bp. 1942. CAMPANELLA: *Napállam és politikai aforizmák*. Ford. LÁNYI Margit. Bp. 1942. TACITUS: *Germánia földje, népe, erkölcsse*. Ford. RÓZSAHEGYI Zoltán. Bp. 1943. MILL: *A szabadságról*. Ford. RÓZSAHEGYI Zoltán. Bp. 1943. FICHTE: *A tökéletes állam*. Ford. RÓZSAHEGYI Zoltán. Bp. 1943. MONTESQUIEU: *Európa egysége*. Ford. RÓZSAHEGYI Zoltán. Bp. 1943. GRACIÁN: *Az életbölcesség kézikönyve*. Ford. GÁSPÁR Endre. Bp. 1943. ROBESPIERRE *Emlékiratai*. Ford. LÁNYI Margit. Bp. 1944. ERASMUS: *A balgaság dicsérete*. Ford. LÁNYI Margit. Bp. 1944.

De megemlíthetjük a „nemklasszikus” írások sorából az F. J. JAROSLAV álnéven megjelentetett *Értelmiség és marxizmus* c. művet² is, melynek szerzője — egy illegális kommunista — arról írt, hogy a jövő társadalom építésében milyen fontos szerepe lesz az értelmiségnek. Ezzel hozzájárult a fasizmus győzelme után megzavart, sőt talajtvesztett intellektuellek önbizalmának a visszaadásához és a szocializmus eljövetelebe vetett hit megerősítéséhez, — a felületi jelenségek, a munkásmozgalom átmeneti vereségei, a társadalmi látszat ellenére.

3.

A marxista világnézet tudományos megalapozását kívánta szolgálni a *Kronosz Könyvtár*, amely G. Elliot SMITH-nek az árja kérdésről,³ az őstársadalmak ideológiai viszonyairól stb. írott műveivel igyekezett szembeszállni a fasizmus fajelméletével, kimutatván többek között az ősi „árja” kultúra babilóniai eredetét. HALDANE angol marxista biológus az élet eredetéről írt művével,⁴ a korán elhunyt magyar biológus FÖLDES Lászlónak *A fejlődés ugrásszerűsége a szerves világban* c. munkájával⁵ pedig a tudományos — dialektikus — biológiát állította szembe a mitikus fajbiológia tudománytalanságával.

A dialektikus materializmus egyes tételeinek természettudományos megvilágítását szolgálták a francia marxista PRENANT-nak *Tudat és ösztön* c. műve,⁶ a KÖHLER Gusztáv álnéven író illegális kommunista szerző *Archimedestől Einsteinig* c. munkája.⁷ A KOLLÁR Ferenc álnéven megjelent első magyar HEGEL-monográfia,⁸ a sorozat szerkesztőjének, a fasizmus áldozatául esett NAGYFALUSI Jenőnek *A tudat, a vallás és a történelem kezdetei* c. őstörténeti műve,⁹ az angol marxista esztétikusnak, KLINGENDER-nek *A modern művészet*-ről írt tanulmányai¹⁰ pedig a történelmi materializmus elmélyítését és konkrét tárgykörekre való alkalmazását szolgálták.

A *Világkép Könyvtára* a fasizma geopolitikával vette fel a harcot, és aktuális világgazdasági és világpolitikai problémák marxista elemzését nyújtotta. Így LÁZÁR Vilmos: *Harc a nyersanyagért* c. tanulmánya¹¹ a német imperializmus alapvető motívumait tárta fel. MADZSAR Józsefnek a moszkvai emigrációjában írott és hazajuttatott műve *Spanyolország múltja és jelene* címmel a spanyol polgárháború előzményeiről és lefolyásáról THOMPSON álnéven átott¹² e sorozatban napvilágot.¹² A Mongóliáról írt monográfia azt példázza,

² JAROSLAV, F. J.: *Értelmiség és marxizmus. Három előadás a dialektikus materializmus köréből*. Bp. 1934.

³ SMITH, G. Elliot: *Az árja kérdés*. Ford. NAGYFALUSI Jenő. — *Kutatás az ember ősei után*. Ford. FÖLDES László. Bp. 1936.

⁴ HALDANE, J. B.: *Mi az élet?* Ford. Gyulai Ida. — *Az élet eredete*. Ford. HIRSCHFELD Ernő. Bp. 1937.

⁵ FÖLDES László: *A fejlődés ugrásszerűsége a szerves világban*. Bp. 1937.

⁶ PRENANT, Marcel: *Tudat és ösztön*. Ford. FÖLDES László. Bp. 1937.

⁷ KÖHLER Gusztáv: *Archimedestől Einsteinig*. Bp. 1937.

⁸ KOLLÁR Ferenc: *Hegel*. Bp. 1937.

⁹ NAGYFALUSI Jenő: *A tudat, vallás és történelem kezdetei*. Bp. 1937.

¹⁰ KLINGENDER, F. D.: *A modern művészet*. Ford. NAGYFALUSI Jenő. Bp. 1938.

¹¹ LÁZÁR Vilmos: *Harc a nyersanyagért*. Bp. 1937.

¹² [MADZSAR József] THOMPSON, E. W.: *Spanyolország múltja és jelene*. Ford. VEDRES Ernő. Bp. 1937.

hogyan hozhatja be egy évszázadokkal elmaradott ország a fejlődést a szocializmus segítségével.

A Danton könyvkiadó viszont nyílt sisakkal próbált harcolni, és nem csodálható, hogy valamennyi kiadványa az elkobzás sorsára jutott, ha megemlítjük, hogy e sorozatban jelent meg SZTÁLINNAK az SZK(b)P XVII. kongresszusán tartott *Beszámolója*, az első és egyetlen könyv, mely Horthy-Magyarországon SZTÁLINNAK saját neve alatt látott napvilágot. Másik kiadványa pedig *Gulliver felfedezi a Harmadik Birodalmat* címet¹³ viselte, címlapján egy hitleri csizma terpeszkedett el Európa térképén. E novellagyűjtemény szerzői Ernst TOLLER, Arthur HOLITSCHER, Alfred KERR, Ilja EHRENBURG és mások voltak, címszalagján pedig e szavak álltak: „A legjobb könyv Hitler véres Németországáról”. Kiadója e szavakkal harangozta be a kötetet: „Hazátlan írók írták e könyv nagy részét, hazátlan írók, akik az éj védelme alatt lopták el életüket, szembehúzott kalappal menekültek az országból, ahol mindenki ismerte nevüket s ahol páratlanul virágzó kultúrát segítettek építeni. Ez a kultúra elhamvadt, máglyán égették el, — mintha a szellemet el lehetne égetni! — és építői szétszóródtak Európaszerte. A világ legsodálatosabb emigrációjának írásai ezek; a szellem és kultúra tiltakozása a vandál düh és szellemetlen nacionalizmus ellen”.

4.

Ezzel persze nem zárult le a kiadók sora. Hogy csak még egy-két kiemelkedő vállalkozást említsünk: a Társadalom kiadó ENGELS és más klasszikusok megjelentetésével, a Codex kiadó HEGEL-breviáriumával, SZENTMIKLÓS Lajos (MOLNÁR Erik) magyar történeti munkáival,¹⁴ az Unitas a „piros-téglás” sorozatával, de különösen a *Szürke Könyvek* híressé vált sorozatával, amely nem is a fasiszta vadállat árnyékában, hanem saját barlangjában jelentette meg BOTOS Vince (SZTÁLIN), KÁLLAI Gyula (RÉVAI József) és mások munkáit, — mind nagyrészt még feltárássra váró fejezeteit alkotják a legális kommunista irodalom történetének Horthy-Magyarországon. Ezúttal azonban csak két olyan kezdeményezésről szeretnék beszámolni, amelyeket nem lehet dokumentárisan alátámasztani, mert a kivitelezés során nem jutottak el a megvalósításnak látható jeleiig.

Az egyik kísérlet GORKIJ *Összes munkáinak* kiadási terve volt. A *Nyugat* kéziratból fordított GORKIJ-művet közölt.¹⁵ Más jelekből is arra lehetett következtetni, hogy GORKIJ a hatóságok szemében „klasszikusnak” számít, azaz könyvei miatt nem történik zaklatás, nyilván külföldi tartózkodása miatt a bolsevikokkal szembenállónak könyvelték el, és hazatérésére, otthoni működésére nem figyeltek fel kellőképp.

A kiadásra egy kis nyomdatulajdonos, GYARMATI Ferenc vállalkozott, aki már korábban is kísérletezett regények megjelentetésével. Ő állította elő a JÓZSEF Attila által szerkesztett *Valóság* első és egyetlen számát, a *Kronosz Könyvek* is nála készültek, de ami aztán legtöbbet nyomott a latban: a szak-

¹³ *Gulliver felfedezi a harmadik birodalmat*. Ford. HETÉNYI-HEIDLBURG Ernő. Bp. 1934. (Aktuális könyvek 1.)

¹⁴ [MOLNÁR Erik] SZENTMIKLÓS Lajos: *Az árpád kori társadalom. A gazdasági alap*. Bp. 1943. UA.: *Az árpád kori társadalom. A felépítmény*. Bp. 1943.

¹⁵ GORKIJ, Maxim: *A hamis pénz*. Ford. GELLÉRT Hugó. Nyugat, 1927.

szervezeti ellenzéki mozgalomnak egész sor lapja és röpirata került ki az ő nyomdájából.

A vele való megállapodás alapján az akkor már a Szovjetunióban élő MADZSAR Józsefhez fordultunk, aki magáévá tette az ügyet, és közbenjárására illetékes szovjet szervek e sorok írójához oly értelmű nyilatkozatot juttattak el, melynek értelmében feljogosítanak nemcsak GORKIJ valamennyi művének, hanem minden szovjet szerző munkáinak magyar nyelven való megjelentetésére.

Ezek után nagy energiával fogtunk hozzá a vállalat létrehozásához, amely az összes eddigi kísérletek között a legnagyobb arányúnak ígérkezett és lehetővé tette volna, amit eddig valamennyi általunk kreált kiadó nélkülözött: a szilárd anyagi megalapozást. De még el sem készültek a nyomdakész kéziratok, amikor GYARMATI Ferencet a szakszervezeti ellenzéki lapok előállítására miatt, illetve azért, mert nem engedett a rendőrség követelésének, hogy jelentse előre, ha a szakszervezeti ellenzék részéről újabb megbízást kap, hogy a készülő röpiratokat még idejében elkobozhassák, — internálták és nyomdáját lezárták.

A szép terv tehát meghiusult és csak néhány év múlva, most már az Európa Könyvkiadó neve alatt jelent meg néhány GORKIJ-kötet, mint *Az élet iskolája*¹⁶ (amely nem más, mint az önéletrajzi trilógia befejező része, eredeti címén: *Az én egyetemeim*), továbbá *Egy boldog nyár*,¹⁷ de mindenekfelett *Az anya*.¹⁸

5.

A másik sikertelen kísérlet más szempontból érdemel figyelmet. Az előzetes cenzúra bevezetése és Ausztriának a hitleri hadsereg által való megszállása után — mely két esemény, bizonyára nem véletlenül, időben összekapcsolódott, 1938-ra — egyre szűkebb térre korlátozódott a baloldali kiadói tevékenység.

Ebben a szorult helyzetben merült fel a terv egy *Régi magyar írások* összefoglaló cím alatt olyan irodalomtörténetileg patinás művek megjelentetésére, amelyek a múltból, de a mának szólnak. Így terelődött a figyelmünk Eötvös Józsefnek 1850-ben németül, de később magyar nyelven is megjelentetett könyvére: *Über die Gleichberechtigung der Nationalitäten in Österreich*, melynek fő gondolatmenete az volt, hogy Ausztria fennmaradása a nemzetiségi kérdés helyes megoldásától függ. Ennek módja a politikai hatalom szűk körre kiterjedő centralizáltsága, a közigazgatásnak azonban széles terjedelmű decentralizálása, a nemzetiségeknek és egyben az egyéni szabadságnak is nagy teret engedve. Mellékesen viszont — egy-két rövid fejezetben — arról volt szó, hogy a német egységet Ausztriának a bevonása nemhogy erősítené, hanem egyenesen aláásná.

Nos, egy olyan perspektíva, amely szerint az Ausztriát erőszakkal bekebelező Németország sorsa meg van pecsételve, az Anschluss utáni helyzetben minden haladó magyar számára több volt mint biztató. A kiadó — a Pannonia nyomda tulajdonosa, NÁDOR Zoltán elvtárs, akit később a nyilasok

¹⁶ GORKIJ, Maxim: *Az élet iskolája*. Ford. KOLLÁR Ferenc. Bp. 1943.

¹⁷ GORKIJ, Maxim: *Egy boldog nyár*. Ford. KOLLÁR Ferenc. Bp. 1943.

¹⁸ GORKIJ, Maxim: *Az anya*. Ford. KOLLÁR Ferenc. Bp. [1944].

elhurcoltak, — tapsolt örömében és fogadkozott, hogy tízezer példányban jelenteti meg a könyvet, ami akkoriban — és a mi maximum ezer példányos kiadói viszonyainkhoz képest — horribilis szám volt. Sajnos, a kiadásra mégsem került sor. Bár a Fővárosi Könyvtárból kihozott eredeti példányt nyújtottuk be cenzúrára olyan előszóval ellátva, hogy elfeledett régi magyar klasszikusokat bibliofilek számára akarunk ismét kiemelni az ismeretlenségből, a cenzúra átlátott rajtunk, és a kiadást nem engedélyezte.

Ez az eset, ha egyébre nem is volt jó, de mindenesetre tanulságul szolgált számunkra, hogy a cenzúra intelligenciáját lebecsültük, s így magasabb szinten, szívósan és fondorlatosabban kell felvennünk vele a harcot. Ez meg is történt, de ez már külön história.

PÁL SÁNDOR: LINKSGERICHTETE VERLAGSTÄTIGKEIT IN UNGARN WÄHREND DES HORTHY-REGIMES

Verfasser, Mitglied der ehemaligen illegalen Ungarischen Kommunistischen Partei berichtet über jene teils erfolgreiche, teils nicht gelungene Versuche, welche die legale Ausgabe und Vertrieb von marxistischen Büchern während des Horthy-Regimes abzielten. Diese Versuche dienten dem Bestreben durch Koordination von legaler und illegaler Tätigkeit, eine breitere Massenbasis zu schaffen. Verfasser erwähnt eine Reihe derartiger Verlagsunternehmen und anknüpfend daran die Kämpfe, die die Kommunisten gegen die Polizei, Staatsanwaltschaft, das Bedenken der Buchhändler, und, nicht an letzter Stelle, gegen die Gleichgültigkeit der Leser zu führen hatten. Daß jedoch dieser Kampf, trotz der vielen Opfer die er erheischte, nicht vergeblich war, erwies sich zur Zeit der Befreiung, indem diejenigen, die durch diese Bücher erzogen wurden, bereits mit einem gewissen marxistischen Wissen in die Reihe der nunmehr legalen Ungarischen Kommunistischen Partei einrücken konnten.

Kedves Olvasónk!

Egy évszázadon keresztül népünk számos nemzedéke Jókait olvasva vált irodalombaráttá, de hozzátehetjük: a nagy elbeszélő írásai mindmáig élők és élvezhetők, életműve változatlanul népszerű ma is. Ennek ellenére ez ideig nem került ki a sajtó alól olyan gyűjtemény, mely a Jókai-életmű alaposabb megismerésének jogos igényét teljességgel kielégíthette volna. A ma már egyébként is ritkaságnak számító Nemzeti (Jubileumi) és Centenáris kiadásokból — ezek minden érdeme mellett is — számos jelentős írás maradt ki, szövegük pedig korántsem volt hibamentes. Az 1954-ben megindított Jókai-kiadás, bár a válogatás következetessége és a kiterjedt jegyzetanyag révén jelentős lépés volt előre, jellegénél fogva teljességre nem törekedhetett. E hiányok pótlása érdekében határozta el kiadónk, hogy mind a tudományos kutatás, mind pedig a nagyközönség és az iskolai oktatás igényeit kielégítő megoldásban közreadja Jókai Mór összes műveit.

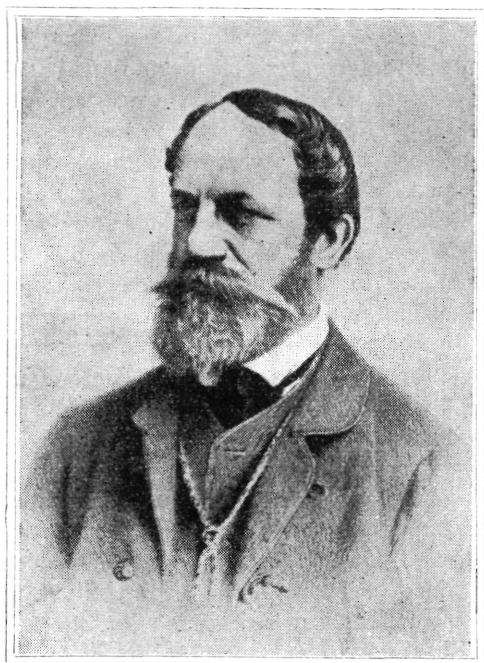
A gyűjtemény elsőként foglalja magába az író valamennyi regényét, novelláját, színdarabját, költeményét, továbbá cikkeit, útleírásait, beszédeit, leveleit, tréfáit, noteszainak érdekes anyagát is. Mindezek önmagukban is tanulságosak és élvezetesekek, amellett belőlük jobban megérthetjük majd az író regényeinek és novelláinak gondolatvilágát. Az újságíró Jókai megemlékezik kora nagy eseményeiről, divatjairól, kuriózumokról, tolla nyomán megelevenednek az idegen tájak, a híres vagy hírhedt kortársak is; kisebb írásait olvasva a legszórakoztatóbb kalauzt kapjuk a múlt század magyar művelődéstörténetéhez!

Az új kiadás azonban nemcsak teljesebb, hanem hűségesebb és hibátlanabb: hitelesebb is lesz a régieknél. Az egyes kötetek sajtó alá rendezői, minden vonatkozásban alkalmazkodni igyekeznek Jókai szándékaihoz, nyelvhasználati sajátságaihoz, kiküszöbölik a száz éven át felhalmozódott szövegromlásokat, önkényes korrektori módosításokat, és sértetlenül közlik az egykor politikai okokból megcsonkított írásokat is. A sorozat Jókai munkáit műfajuk, illetve jellegük szerint ciklusokba sorolva, azokon belül pedig általában időrendben teszi közzé. Az egyes ciklusok a következők: Regények, Elbeszélések, Drámák, Versek, Cikkek és beszédek (publicisztika, műbíráló, esszé, útleírás, visszaemlékezés, előszó, csevegés, politikai és egyéb szónoklat stb.), Levelezés, Följegyzések (a noteszek anyaga stb.). A már említett kettős cél érdekében a sorozat kötetei kétféle változatban kerülnek ki a sajtó alól. A szövegkritikai kiadás köteteiben az egyes munkákat részletes jegyzetanyag

1962 JÚLIUSÁBAN MEGINDÍTJUK

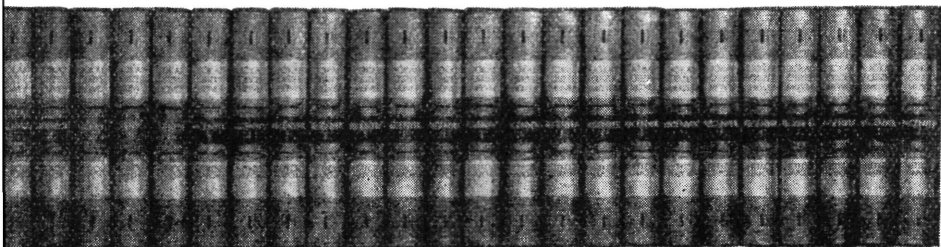
JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEINEK

ELSŐ TELJES KIADÁSÁT

AZ EGYES KÖTETEK
A TUDOMÁNYOS IGÉNYŰ
KRITIKAI VÁLTOZAT
MELLETT OLCSÓ
NÉPSZERŰ KIADÁSBAN
IS MEGJELENNEK

AKADÉMIAI KIADÓ • BUDAPEST

KOVÁCS ILONA

A Nyugat és a magyar könyvművészet megújulása

1. Új tartalom új külsőben.

A nyomtatott könyv művészi megformálását mindenkor három *fő tényező* kölcsönhatása határozza meg: a tartalom, a kor képzőművészete és a nyomdászat technikai felkészültsége. E három tényező változásai szükségképpen a társadalom politikai, gazdasági és kulturális életének alakulásából következnek.

A századfordulón a megerősödő kapitalizmus a magyar társadalom életében új szemlélettel, új műveltséggel rendelkező polgári réteget teremt, mely tudományban és irodalomban egyaránt újat hoz. A könyv modern tartalma szükségessé teszi a modern formák kialakítását is. Ezt azonban erősen késleltette nyomdatechnikánk és képzőművészetünk akkori állapota. A könyvkiadás kapitalizálódása ugyanis a nyomdászat gyors gépesítését, ez viszont a könyvtermés növekedését és — átmenetileg — minőségének nagymérvű hanyatlását idézte elő. Nehezítette a helyzetet képzőművészetünk eklektikus, majd szecessziós irányzata, amely a modern könyvművészet számára korszerű művészi megoldásokat eleve nem nyújthatott.

Ez és a korabeli úttörő kísérletek (William MORRIS 1834—1896; *Pan* folyóirat 1895; Insel Verlag 1899; Eugen PELLETAN 1896) készítették nyomdászaink és grafikusaink legjobbjait arra, hogy gyökeresen új megoldásokat keressenek.

Nyomdászaink közül elsőnek — viszonylag korán — KNER és TEVAN, néhány évvel később pedig számos nagy kiadónk vállalkozik az úttörés nehéz munkájára. Társadalmunk új szükségletei és az új művészi lehetőségek hamarosan művészeink érdeklődését is felkeltik. A könyv illusztrálására, díszítésére neves grafikusok, festők vállalkoznak: KOZMA Lajos, DIVÉKY József, HINCZ Gyula, GRÓF József, BUDAY György, JASCHIK Álmos, FÁY Dezső és még sokan mások. Az új törekvések a közönség körében is visszhangra találnak. A társadalmi igény megerősödését jól jelzi a Magyar Bibliofil Társaság megalakulása is (1920), mely tömöríti a szép könyv kedvelőit, s kiállításokkal, díjazásokkal igyekszik előmozdítani a könyvművészet továbbfejlesztését.

Az új magyar könyvművészet kibontakozásának folyamatába jelentős tényezőként kapcsolódik be a *Nyugat*, a megújuló magyar irodalom legszínvonalasabb és legnagyobb érdeklődést kiváltó folyóirata (1908—1941). Bár társadalmi és irodalmi életünkben betöltött szerepének egyértelmű tisztázása még megoldásra vár, programja, tevékenysége és hatása sok részlettanulmány

tárgya.¹ Ezek az elemzések kiemelik igényességét, ellenzékiségét, humanizmusát és új iránti fogékonyságát. Ezek az adottságok érthetővé teszik, hogy a könyv formai megújításának mozgalmára ugyanúgy felfigyelt, mint ahogy társadalmi és kulturális életünk más új jelenségeit is számba vette. Bár ez a kérdés természetszerűen nem áll érdeklődésének középpontjában, mégis igen sokrétűen, az irodalom, a művészet és a kultúra demokratizálásának problémáival összefüggésben vizsgálja. Állásfoglalása és tevékenysége már azért is figyelemre méltó, mert a könyvművészek szűk szakmai körén kívül elsőnek veti fel, terjeszti és tudatosítja a kor legmodernebb könyvművészeti törekvéseit az ország leghaladóbb irodalmi és esztétikai kérdések iránt érdeklődő olvasóközönsége körében.

A *Nyugatot* arra, hogy a modern művészi magyar könyvet szélesebb körben ismertesse, az a felismerés ösztönzi, hogy az írásmű művészi megjelenési formája a kiadványok művészi színvonalának emelése, az irodalom népszerűsítése és a társadalmi nevelés szempontjából egyaránt nagy jelentőségűvé válhat. Jól látja, hogy a könyv, az irodalom megszerettetése nemcsak tartalmi, hanem formai eszközöktől is függ. Kiemeli, hogy „a szép könyv — s különösen ha jó könyv is — mindig propagandát jelent a könyv számára”.² MÓRICZ Zsigmond például aggódva állapítja meg, hogy „megutáltatja a könyvet a rossz kiállítás”.^{2a} Meggyőződésük, hogy a művészi igényvel megszerkesztett könyv az esztétikai nevelés tömeghatású eszközévé válhat, mert míg a képzőművészeti alkotások hatósugara meglehetősen szűkreszabott, addig a művészi ráhatás a könyv révén mind időben, mind térben korlátlanul érvényesülhet.³ Valósággal kulturális fokmérőnek tekintik a könyv művészi megformálásának színvonalát.⁴

2. A fejlődés főbb mozzanatairól

A *Nyugat* 33 évfolyamának anyagában mintegy 50 különféle tanulmány, beszámoló, bírálat foglalkozik a könyvművészet kérdéseivel. Néhány nagyobb cikk kivételével legtöbbjük alkalomszerű írás vagy könyvkritika. Bár a *Nyugat* recenziói nem minden esetben elemzik a bemutatott könyv tipográfiai, művészi megoldását, a korabeli szokásokhoz mérten, amikor még a *Magyar Grafika* sem terjed ki ismertetéseiben formai kérdésekre, mégis jelentős kezdeményezésnek tekinthetők.

A kritikák, amelyek tüzetesen vizsgálják a könyv művészi kivitelét, rendszerint azonos szerzőktől származnak. Leggyakrabban KARINTHY Frigyes, SZABÓ Lőrinc, KOSZTOLÁNYI Dezső, SZÉP Ernő, TERSÁNSZKY J. Jenő, TÖRÖK Sophie, SZINI Gyula, LENGYEL Géza, FARKAS Zoltán neve szerepel. A recenziókon kívül nagyobb terjedelemben, elismert szakértelemmel, s nem-

¹ FARKAS Lujza: *A Nyugat és a századeleji irodalomforduló*. Bp. 1935. NÉMETH László: *A Nyugat elődei*. A minőség forradalma. 3. köt. Bp. 1940. NÉMETH László: *A Nyugat 20 éve*. Készülődés a Tanú előtt. 1–2. köt. Bp. 1941. RÉVAI József: *Móricz Zsigmondról*. Irod. tört. 1952. LÁSZLÓ Imre: *A Nyugat kérdéséhez*. Irod. tört. 1954. KOMLÓS Aladár: *Haladó hagyomány-e a Nyugat?* Tegnap és ma. Bp. 1956. ILIA Mihály: *A Holnap és a Nyugat viszonyáról*. Szeged, 1961. stb.

² NAGYPÁL István: *Régi játékkártyák*. Nyugat. 1940. I. 69. l.

^{2a} MÓRICZ Zsigmond: *A könyv és író a vásáron*. Nyugat. 1931. I. 752–758. l.

³ LENGYEL Géza: *Grafika*. Nyugat. 1910. I. 234–238. l. — RÓZSAFFY Dezső: *Charles de Fontenay illusztrációi*. Nyugat. 1910. I. 565–566. l.

⁴ ELEK Artúr: *Magyar könyvművészet*. Nyugat. 1930. I. 83–84. l.

egyszer a külföldi könyvkiadással egybevetve foglalkoznak a könyvművészet problémáival BÁLINT Aladár, ELEK Artur, KIRÁLY György és NAMÉNYI Ernő. Míg az előbbiek írásaiból mozaikszerűen építhető fel a könyv művészi megszerkesztésével szemben támasztott igényük, addig az utóbbiak cikkei átfogóbb, több szempontra kiterjedő állásfoglalást tükröznek, igényes elemző munkáról tanúskodnak.

A könyvművészettel foglalkozó cikkek időbeli megoszlását a valóságos fejlődés üteme szabja meg. Már az első világháborút megelőző években is többször foglalkoznak a könyv művészi, formai kérdéseivel,⁵ de ezek mind számban, mind tartalmilag alatta maradtak a két világháború közötti évek anyagának. Kiemelkedik közülük LENGYEL Géza néhány írása, melyek egyrészt a grafika és az iparművészetek általános problémáit elemző tanulmányok, másrészt olyan kritikák, melyek főként KOZMA Lajos munkásságáról mondanak bírálatot. Az érdeklődés kezdeti szórványosabb jelentkezését és a két világháború közötti megerősödését az teszi érthetővé, hogy nálunk az új könyvművészeti törekvések az első világháború után erősödtek meg. Ekkor jelentkeznek ugyanis KNERÉK, KOZMA Lajos új stílustörekvései, a *Magyar Grafika* (1920—1933), a Magyar Bibliofil Társaság, a nagyvállalatok (Amicus, Egyetemi Nyomda, Hungária, Révai, Rózsavölgyi stb.) bibliofil tevékenységükkel. 1918 után KNERÉK korábbi eredményei alapján, KOZMA Lajossal szövetségben megindulnak a kísérletek a gyomai nyomdában a hazai könyvművészet korszerű formáinak kialakítására és az értékes magyar könyvművészeti hagyományok föllevenítésére. A *Három Csepke Könyv*, a *Kner Klasszikusok* és a *Monumenta Literarum* sorozat már az új programot testesítik meg. KNERÉK fejlődése szempontjából mindhárom jelentős állomás. A *Nyugat* valamennyivel foglalkozik, s valamennyit nagy elismeréssel fogadja.

A *Három Csepke Könyvről*, melyek a hagyományos díszítőanyagot először alkalmazták modern technikára, LACZKÓ Géza e könyvek stílusában kitörő lelkesedéssel írja: „Gyöngyök ezek magyar! Minden könyv gyöngy ugyan... ám ez a Három Csepke Könyvek tündökléssel tündökletes gyöngy-szemek.”⁶ Az itt elért eredmények újabb alkalmazását és továbbfejlesztését jelenti a másik két sorozat. Mind tartalmi, mind formai törekvései kellő visszhangot keltenek a *Nyugat* köreiben. A *Monumenta Literarum*-mal SZABÓ Lőrinc foglalkozik főként tartalmi szempontból, KIRÁLY György pedig KNER Imre és KOZMA Lajos úttörő munkájáról így nyilatkozik: „...esztendőig tartó együttműködésben, elmélyedő, áhitatos szeretettel tanulmányozták a régi könyvek szépségeit s igyekeztek azokat modern formában megújítani. Szinte a legegyszerűbb eszközök igénybevételével, fametszetű könyvdszettekkel és acélba vésett, szedhető ornamentekkel sikerült egy olyan stílust megteremteniök, mely egysége és kötöttsége mellett a legnagyobb változatosságot biztosítja, hajlékonyságával pedig alkalmas arra, hogy a legkülönbözőbb korok szellemét visszaidézzék.”⁷

A nyomda későbbi törekvései és munkái is komoly elismerést arattak. NAMÉNYI Ernő például „az ország legelső officinájának”⁸ nevezi őket. BÁLINT Aladár megállapítása szerint kiadványaik „...legfelső fokát jelentették a könyvművészetnek”⁹, s úgy látja,

⁵ LENGYEL Géza: *Utolsó ábrándok*. (Kozma Lajos könyve). Nyugat. 1908. I. 573—74. I. LENGYEL Géza: *Iparművészet és kultúra*. Nyugat. 1908. I. 829—830. I. LENGYEL Géza: *Kozma Lajos rajzai*. Nyugat. 1909. II. 161—162. I. LENGYEL Géza, RÓZSAFFY Dezső: ld. a 3. jegyz. SZINI Gyula: *Régi lapok fölé hajolva*. Nyugat. 1911. I. 36—43. I. TÓTH Árpád: *Mihály Rezső: Bariék kalandjai*. Nyugat. 1911. I. 120. I.

⁶ LACZKÓ Géza: *Három Csepke Könyvek*. Nyugat. 1921. I. 153—154. I.

⁷ SZABÓ Lőrinc: *Monumenta Literarum II. sorozat*. Nyugat. 1922. 1482—84. KIRÁLY György: *Kner könyvei. Kner Klasszikusok*. Nyugat. 1921. II. 1762—1763. I.

⁸ NAMÉNYI Ernő: *Az év legszebb könyvei*. Nyugat. 1931. I. 211. I.

⁹ BÁLINT Aladár: *Új könyvek. Tipográfiai és grafikai tallózás*. Nyugat. 1921. I. 161—162. I.

hogy a fővárosi nyomdákat felülmúló programjával, színvonalával TEVANÉKKAL együtt az övé a jövő.¹⁰ KNER Izidor halálakor külön cikket szentelnek a nyomda alapítója emlékének, melyben méltatják komoly felelősségvállalását és hivatásérzetét a magyar könyv ügye iránt: „Csak valamilyen naív és rajongó lélek bátorsága lehet elég erős ahhoz, hogy bízzék benne és sikerrel kísérelje meg mint értéket, szépséget képviselő munkát fogadtatni el holmi vidéki nyomdában készült dolgokat . . . ez a naív lelkesedés és bátorság fűtötte Kner Izidort”¹¹ — írja TERSÁNSZKY Józsi Jenő KNER Izidorról.

KNERÉK tevékenységével fonódik össze KOZMA Lajos könyvművészeti pályájának kibontakozása is. A *Nyugat* igen nagy gonddal és érdeklődéssel figyelte munkásságát. Megemlékezik a rajzolóról, építészről és bútortervezőről egyaránt, de elsősorban mindig mint a könyv páratlan, európai szintű művészetét tartja számon. Először 1909-ben exlibris gyűjteményével és RÉVÉSZ Béla könyvéhez készített illusztrációival kapcsolatban jellemzik művészetét: „Alapvonása az elmélyedés, a belső harmónia keresése”, de még elmarasztalják erős szimbolizmusa miatt.¹² Ettől kezdve gyakran foglalkoznak munkáival, ezek az írások kiemelik gazdag fantáziáját, ötletességét, alkotásainak átéltségét, a hagyomány és a népművészeti elemek alapos ismeretét és biztos tipográfiai érzékét.¹³

1934-ben, 25 éves jubileuma alkalmából pedig összefoglaló képet adnak pályájáról „Első jelentős alkotásai a háborút közvetlenül megelőző években szimbolikus rajzok voltak, melyek Ady költészetének nagy hatását mutatták. De mentől jobban fordult érdeklődésével a könyv díszítéséhez, annál jobban távolodott e kísérleteinek stílusától, kevesebb és tisztára ornamentális elemekből kezdte szerkeszteni könyvdíszzeit. Mint illusztrátor is egyszerűbbé vált, első fiatalságának túlbujánzó, szinte keleties gazdagságú pompáját kissé archaizáló, sokszor népi motívumokból merítő nagyvonalú kifejezőmód váltotta fel, mely a Király György kiadta magyar emlékekhez készített rajzaiban ért el tetőpontjára. De itt sem állott meg az elmúlt öt évben, amidőn pedig sajnos jóval kevésbé foglalkoztatta a könyv, mint egyéb munkássága, a kifejezésnek egyszerű, de amellet szenvedélyes ereje lett úrrá rajzain, melyek a magyar könyvdíszítő művészet legkiválóbb alkotásai közé tartoznak. Szükszavúak, csak egy-egy hatásos motívumra épülnek, alig néhány vonalból állanak, de felejthetetlen pátosszal vésődnek bele a szemlélő lelkébe. . . Sokoldalú tevékenységéből alkalmasint a könyvművészeti áll a legmagasabb fokon. Idehaza alig és külföldön is csak kevesen vannak, akik vele e téren versenyezhetnek.”¹⁴

A KNER nyomda és KOZMA Lajos tevékenységének körültekintő értékelése mellett meglepő, hogy a TEVANÉK jelentősége ellenére jóval kisebb helyet kap a folyóiratban. Több könyvismertetés említi ugyan kiadványaikat,¹⁵ de tevékenységük összefoglaló képe, értékelése nem bontakozik ki a *Nyugat* cikkeiből.

A Magyar Bibliofil Társaság megalakulásától kezdve — mint említettük — több kezdeményezéssel támogatja az új törekvéseket. Kiállításokat szervez, díjakat tűz ki „az év 5 legszebb könyve” jutalmazására. A *Nyugat*

¹⁰ KIRÁLY György: *A XX. század könyvművészete*. Nyugat. 1921. I. 798—99. 1.

¹¹ TERSÁNSZKY Józsi Jenő: *Kner Izidor*. Nyugat. 1935. II. 210. Vö. KÉKI Béla: *A Kner nyomda és a magyar könyvművészet*. Bp. 1957.

¹² LENGYEL Géza: *Kozma Lajos rajzai*. Nyugat. 1909. II. 161—162. 1.

¹³ KIRÁLY György: *Régi balladák könyve*. Nyugat. 1921. II. 1574. 1. GYERGYAI Albert: *Török Sophie: Asszony a karosszékekben*. Nyugat. 1929. I. 764—65. 1.

¹⁴ FARKAS Zoltán: *Kozma Lajos jubileuma*. Nyugat. 1934. II. 84. 1. Vö. KOÓS Judit: *Kozma Lajos*. Kortárs. 1961. 3. sz. *Kozma Lajos (1884—1948) könyvművészete és alkalmazott grafikái*. Bp. 1961.

¹⁵ KOSZTOLÁNYI Dezső: *Fanny hagyományai*. Nyugat. 1917. I. 140—41. 1. HAVAS Gyula: *Reményi József: Messzeségek*. Uo. 141—42. 1. TÓTH Árpád: *Kosztolányi Dezső: Mák*. Uo. 220—21. 1. HAVAS Gyula: *Somlyó Zoltán: Nyitott könyv*. Uo. 223—24. 1. HAVAS Gyula: *Kridy Gyula: Pest*. Uo. 587. 1.

AZ
MIASSZONYUNK SZÍZ MÁRIA CSODÁIRÓL
való

HÉT LEGENDA

mellyeket
EGYNIHANY SZENTEKNEK ÉLETEKNEK
RÖVID

HISTÓRIÁJÁVAL

egyetemben
TÖBB RÉGI MAGYAR MANUSKRÍPTUMOKBÓL
KISZEDEGETETT

KIRÁLY GYÖRGY

deák

NYOMTATTA

KNER IZIDOR KÖNYVNYOMTATÓ GYOMÁN
1920. esztendőben

✦ (26) ✦
és bémene. Az szentegyházban vala kedig
az oltáron Asszonyunk Máriának képe fiat
ölében tartván, ki előtt ez ifju nagy keser
rűséggel lecsék, kezdé nagy keserű sírás
sal bocsánatot kérti az ő nagy vétkezeti
ről. De ime Urunk Jézusnak képe ő rea
háttal fordula; kin annál inkább elkesere
dék, kezdé nagy felszóval könyörgeni nagy
keserű ohajtással, sírással, szópögéssel,
kinek zöndületi úgy hollattatik vala, mintha
prédikálnának az szentegyházban. Uristen
nek akaraja szerint történék, hogy az ő
zálogossa, kinek ő jószágát hányta volt zá
lagba, onnan menne lova hátán, Ki miko
ron hallotta volna az emberi szót, alitta,
hogy prédikálnának. Leszálla lova hátáról
és bémene az szentegyházba és látá ott ez
ifjút ekképen könyörgeni. Monda ő magá
ban: „Bizony ez az én szomszédom.” Meg
voná azért magát az szentegyházban, hogy
látná az végét, mi lenne. Monda azért végre

[az

1—2. Címlap és belső részlet az egyik KNER-kiadványból

mindkét próbálkozást méltányolja és támogatja. Az Iparművészeti Múzeumban rendezett első kiállításról két rendkívül alapos elemző, és könyvművésztünk egész helyzetét felmérő beszámoló jelenik meg, az egyik BÁLINT Aladár, a másik KIRÁLY György tollából.¹⁶ Nagy örömmel fogadják a legszebb könyvek jutalmazásának tervét is. „Ez a nyilvános megkülönböztetés talán fölbreszti nagy kiadóinkban az elaludt önérzetet és ambíciót is, talán újra megfontolják majd, hogy még a tömegével osztott könyv külső megjelenését is nem lehetne-e némi művészettel megnemesíteni” — írja ELEK Artúr.¹⁷ Ettől kezdve szinte minden évben hírt adnak a díjnyertes kiadványokról s értékelik a Magyar Bibliofil Társaság döntését.¹⁸

1933-ban BIRÓ Miklós szerkesztésében napvilágot lát a *Magyar Grafikai Almanach*, a *Magyar Grafika* programjának folytatása. Célja, hogy összegezze az elért eredményeket, s irányt mutasson a további fejlődés számára.¹⁹ A *Nyugat* a megkezdett harc újabb eredményének tekinti az *Almanach* megjelenését, s biztató vállalkozásnak véli: „Ez a könyv cikkeivel, illusztrációival, szedés-mintáival, hozzájuk fűzött magyarázatokkal megint csak harc a mai szegény világban hanyatlásnak induló nyomdászművészetért”²⁰

Az elszigetelt egyes törekvések, az európai fejlődés hatására és a közönség igényeinek növekedése következtében a 20-as évektől kezdve megindult a nagyvállalatok rendszeres bibliofil tevékenysége is. Közülük az Amicus, Rózsavölgyi, majd Révai többször is foglalkoztatja a *Nyugat* munkatársait. Legtöbbet azonban a Hungária bibliofil kiadványairól írnak. A nyomda BIRÓ Miklós vezetése alatt komoly fejlődést ért el, legszebb könyvei között szerepelt ORTUTAY Gyula: *Bátorligeti mesék* c. könyve és KOLB Jenő: *Régi játékkártyákról* készült kiadványa. Nem meglepő, hogy mindkettő méltatása helyet kapott a *Nyugatban*.²¹

3. A könyvművészet alapelveiről és alaptényezőiről

E rövid szemle is tanúsítja, hogy a magyar könyvművészet fejlődése állandó érdeklődésre és helyes értékelésre talált a *Nyugatban*. Az új elvek a *Nyugat* cikkíróinak ítéleteiben következetesen érvényre jutottak. Különösen az anyagszerűség, a könyv alkotórészeinek egybehangoltsága, a tartalom és a forma egysége és a hagyományok felhasználásának modern követelménye az, ami ismételten kellő nyomtatékot kap a legkülönbözőbb írásokban.

Az *anyagszerűség* programját a modern könyvművészet az iparművészettel együtt azért hirdeti meg, hogy kivezető utat találjon a szecesszió zsákutcájából. KNER Imre megfogalmazásában: „nem a más művészetekből átvett, előre elgondolt formát akarja az ipari termékekre ráerőszakolni, hanem

¹⁶ BÁLINT Aladár: *A XX. század könyvművészete*. Nyugat. 1921. I. 797—798. I. KIRÁLY György: *A XX. század könyvművészete*. Nyugat. 1921. I. 798—799. I.

¹⁷ ELEK Artúr: *Magyar könyvművészet*. Nyugat. 1930. I. 83—84. I.

¹⁸ FARKAS Zoltán: *Könyvek*. Nyugat. 1936. I. 162—63. I. Ua.: „*Bátorligeti mesék*” Buday György színes metszeteivel. Nyugat. 1938. I. 161—62. I. Ua.: „...*Adassék e levél...*” Nyugat. 1939. I. 129—30. I. NAGYPÁL István: L. a 2. jegyz.

¹⁹ *Magyar Grafikai Almanach*. Szerk. BIRÓ Miklós. Bp. 1933. 5—6. I.

²⁰ BENEDEK Marcell: *Grafikai Almanach*. Nyugat. 1933. I. 557—58. I.

²¹ NAGYPÁL István: L. a 2. jegyz. FARKAS Zoltán: „*Bátorligeti mesék*”. L. a 18. jegyz.

Tavaszi 1934

ESSAI
 VAGYIS KISÉRLET
 ANNAK BIZONYÍTÁSÁRA,
 HOGY A BÖLCSÉLKEDÉS
 NEM MÁS, MINT A
 MEGHALÁS TUDOMÁNYA
 MELYET FRANCIAUL SZERZETT
 MICHEL DE MONTAIGNE
 S MAGYARRA FORDÍTOTT
 LEHEL ISTVÁN

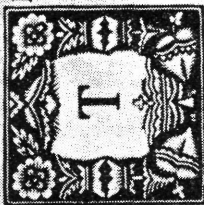

KNER IZIDOR BETŰVEL
 GYOMA, MCMXXII.

4. Címlap a *Monumenta Litterarum* sorozatból

* 28 *
 * 28 *

**HALLER JÁNOSTÓL:
 FÓKÁS KOVÁCSRÓL**

Itus császár megparan-
 csolta Rómában, hogy az
 ő születésének napját
 mindennek megillenek és
 valaki az ő nagyobbik
 fiának születése napját
 meg nem illené, hanem
 munkát tenne azon napon, halna meg éret-
 te. E parancsolatnak kihirdetése után hi-
 vatja bölcs Virgiliust, kinek mond: „Édes
 atyám! én ilyen és ilyen törvényt ren-
 deltem, de félek, titkon is ellene cselekesz-
 nek, úgyhogy én meg nem tudhatom. Kér-
 jek azért, taníts olyan mesterségre, melly
 által tudhassam meg, kik lesznek törvé-
 nyemnek megszegői?” Virgilius raigéri
 [magát.

3. Szöveglap a *Három cseppke* könyvből

a cél, anyag és technika által adott formákat akarja művészi kifejező erejűvé fejleszteni.²²

Ezt az elvet hirdetik a *Nyugat*nak azok a könyvkritikái is, melyek a könyv betűinek, nyomásának, papírjának szépségét dicsérik. A szép könyv általuk kialakított fogalma is ezt hangsúlyozza: (a mi időnkben) „nélkülözhetetlen használati tárgy lett, karakterét tehát az individuális esztétika helyett az általánosan célszerű határozza meg.”²³ A szép könyv kritériuma tehát a célszerűség, gyors előállíthatóság, s természetesen saját eszközeiből kialakítható szépség. Az új irányzat uralomrajutása nagy örömmel tölti el BÁLINT Aladárt is. Az 1921-ben rendezett könyvkiállításról szóló beszámolójában véleményét így foglalja össze: „Egy azonban közös az itt egybegyűjtött könyvekben. Az anyag nagy megbeesülése és kiküszöbölése annak a barbár szín, forma, anyagpazarlásnak, mely a 19. század művészietlen periódusának díszműveit annyira tűrhetetlenné teszi. Okos ökonómiával szóhoz jutott a modern könyvesináló, mindent nagy körültekintéssel, önmegtartóztatással és az elérhető hatást hajszálnyi pontossággal kimérve emeli ki és fokozza az anyag szépségeit.”²⁴

A gyáriparban használatos többféle művészi és technikai megoldás együttes alkalmazása és a szecesszió túlzó díszítései megbontották a könyv kézműipari korszakában kialakult művészi egységét. Az átmeneti zavarok után azonban a nagyipari könyvtermeléssel szemben is feltámadt az egységes, harmonikus alkotás igénye. A *Nyugat* ennek az igénynek ad hangot, amikor kritikáiban érdemként emeli ki a könyv alkotó részeinek *egybehangoltságát*, homogén felépítését.

E követelmény elvi megfogalmazását BÁLINT Aladár így adja: „A könyv a gonddal ízléssel készült, a szerkezetében, belső, külső díszében egybehangolt nyomdai termék, éppúgy mint a kép, a szobor, cserép, általában, mint minden műtárgy nemcsak esztétikai és anyagi érték, hanem egyúttal összefüggő és jellemző bizonyosságtétele valamely törekvés, irány fejlődési fokozatának.” A megvalósítás lehetőségét is felvázolja: „A könyvnyomtató nagyrészen kész gyári anyaggal dolgozik, a papiros, az öntött betű, legtöbb esetben a betűsorok egyhangúságát feloldó lécz, dísz, ornemens is tömegtermelésre szánt és nagy tömegben készült ipari produktum, a kész könyveken nagyjában mégis követhető a sok különböző anyagú és természetű elem egyetlen egészre alakító mester ízlése, képzelőerejének, kombináló tehetségének gazdagsága . . . Nemcsak az arany metszésű bőrkötéses iniciálás drága, régi mesterdarabokra érvényes ez a megállapítás, hanem a szedőgépekkel felszerelt, villamos árammal nyomtató nagyüzemek termékeire is.”²⁵

Figyelemre méltó, hogy megállapításaik ebben a kérdésben is, mint olyan sok más alkalommal, egybehangzóak a *Magyar Grafika* soraival.²⁶ Világosan látják azt is, hogy a könyv művészi egységének megteremtése egységes szerkesztési elvet, s az anyag lehetőségeinek legtökéletesebb ismeretét igényli. Helyes megítélésük szerint a kor könyvtermelésében különösen KNERÉK kiadványain érezhető „a különböző részeket szilárdan egységbe fogó erős kéz munkája.”²⁷ S hogy ennek értékével tisztában vannak, mutatja az a nagy elismerés, mellyel e törekvéseknek adóznak.

A modern igények megkövetelik, hogy a tipográfus teremtsen összhangot a könyv mondanivalója és tárgyi megjelenése között is. A *tartalom és forma egységének igénye*, a könyvművészet egyik fő követelménye ugyancsak

²² KNER Imre: *A tipográfia és könyvművészet határai*. Kner Imre: A könyv művészete. Bp. 1957. 62—75. l.

²³ KASSÁK Lajos: *A könyvről*. Nyugat. 1928. I. 387—388. l.

²⁴ BÁLINT Aladár: L. a 16. jegyz.

²⁵ BÁLINT Aladár: *Három új Kner kiadvány*. Nyugat. 1922. II. 1114—15. l.

²⁶ Vö. pl. KNER Imre: *Divéký József*. Magyar Grafika. 1921. 3. sz. 33. l.

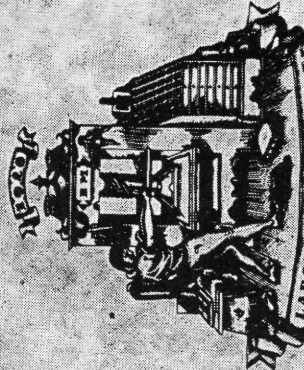
²⁷ BÁLINT Aladár: L. a 25. jegyz.

ELSŐ SZÁM 1920. JANUÁR
 3069.2 I. 1.4
 2000 1920

MAGYAR GRAFIKA
 A GRAFIKAI IPARÁGAK FEJLESZTÉSÉT
 SZOLGÁLÓ FOLYOIRAT

SZERKESZTI ÉS KIADJA
BIRÓ MIKLÓS

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL, BUDAPEST
 IX., HÁDY-UTCA 26

5. A Magyar Grafika címlapja

M A G Y A R

GRAFIKAI ALMANACH

SZERKESZTI ÉS KIADJA
BIRÓ MIKLÓS
 BUDAPEST, TILLYA UTCA 26

6. A Grafikai Almanach címlapja

gyakran szerepel a *Nyugat* kritikáiban. Példa erre FARKAS Zoltán recenziója egy régi levél-gyűjtemény megjelenése alkalmából: „A könyvdíszeket a régi és új magyar könyvnyomtatók által nyomtatott könyvekből Haiman Kner György állította össze. Leginkább fametszeteket, keletkezésük idejével lehetőleg megközelítve a levelek keltét.”²⁸ FARKAS Zoltán ezt az igyekezetet komoly érdemnek tartja, BÁLINT Aladár szerint pedig KOZMA Lajos díszének szépségét éppen az adja, hogy „a szöveg szemléltetéséből telítette meg dekoratív tartalommal.”²⁹ Végül félreérthetetlenül fogalmazza meg állásfoglalásukat BÁLINT Aladár, amikor a három KNER kiadványról örömmel állapítja meg: „Íme három olyan könyv, ahol a forma, a tartalom tökéletesen egy.”

A nagyipari termelés és a korabeli képzőművészeti irányok hatására egy időre megszakadt a kapcsolat a könyvművészet tradícióival. A kibontakozást a könyvművészetben is, mint a kultúra minden területén a nemes *hagyományok* föllevenítése és azok továbbfejlesztése biztosítja. Ebben a folyamatban a kor archaizáló törekvéseinél egy lépéssel tovább haladva KNER könyvei már nem a múlt öncélú idézését jelentik. A *Nyugat*, mint már említettük, KNER minden törekvéssel együtt ezt is megértéssel fogadja s elismeréssel méltatja. A hagyományokra épült modern könyvművészet igényét a későbbiekben is többször megfogalmazzák. BÁLINT Aladár örvendetesnek találja például, hogy az 1921-i könyvtermés már ezen a téren is kedvező jeleket mutat, mert „romantikus mellékszínzet nélkül mind visszatérnek a száz év előtti könyvművészethez, tradíciót keresnek, hogy az eddig tradícióatlan grafikának alapot találjanak és modern érzéssel, a mai feladatoknak megfelelően áthasonlítsák az úkapák tanulságait.”³⁰ Ugyanez a követelmény érvényesül az 1928-i lipcsei könyvkiállítás anyagának bírálatában is, melyben számottevő eredménynek ítélik, hogy könyvkiadásunk értékes hagyományainkra és népi motívumainkra támaszkodva sajátos nemzeti jelleget tudott kialakítani.³¹

A *Nyugat* cikkei több ízben foglalkoznak a könyv egyes *alkotó részeivel* és az ezekkel szemben támasztott követelményekkel. Hangsúlyozzák, hogy a könyv *címlapja* szerves része a könyvnek. Feladata a könyv karakterizálása. Megszerkesztése nagy gondot igényel. Tipográfiai elrendezésének szükség-szerűen a könyv lényegét kell hangsúlyoznia. Minden más megoldás meg-hamisítja a könyv tartalmát és félrevezeti az olvasót.³²

Ebből a témakörből legtöbb figyelmet és helyet az *illusztráció* kap. Megkísérlik meghatározni lényegét, az illusztrálási módokat, fölvázolni a könyvillusztráció feladatait. Úgy látják, az illusztráció szerepe az, hogy erősítse, kiegészítse, gazdagítsa az írásmű hatását. Az illusztráció az író és a grafikus alkotó találkozása, melynek során az eredeti tartalom új megvilágításban áttételesen, fokozva jelentkezik.³³ Ahhoz azonban, hogy az illusztráció a kívánt hatást érje el, fontos, hogy a rajzoló művész azonosulni tudjon az író szándékával, mert „az illusztrálás alkalmazkodó művészet, melyben a költő légnemű

²⁸ FARKAS Zoltán: *Adassék e levél...* Nyugat. 1939. I. 129—130. l.

²⁹ BÁLINT Aladár: L. a 9. jegyz.

³⁰ Uo.

³¹ NAMÉNYI Ernő: *Könyvművészet*. Nyugat. 1928. I. 543—546. l.

³² KOSZTOLÁNYI Dezső: *Pásztor Árpád: Regényalakok*. Nyugat. 1917. I. 318—19. l.
TÓTH Árpád: *Veér Imre versei*. Nyugat. 1917. II. 246—47. l. RÉVAY József: *Görög mīthológia*. Kallós Ede új könyve. Nyugat. 1923. II. 116—18. l.

³³ FARKAS Zoltán: *Fáy Dezső a grafikus*. Nyugat. 1929. II. 470—75. l.

BÁTORLIGETI MESÉK

ORTUTAY GYULA
GYÜJTÉSE

BUDAY GYÖRGY
RAJZAIVAL

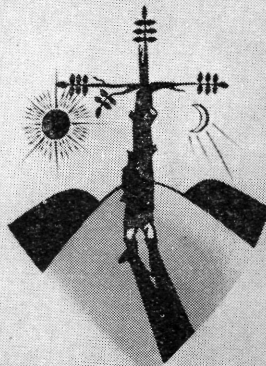
HUNGÁRIA KÖNYVEK 4

„Na majd ha hazajön urad, ezt a kis itókat add oda
néki, mikor megvárosolt, add a pipát. Tegye rá
szemet, gyere-on rá.”

De man a pipa egészen szükségtelen volt, man akkor
az itóka kibeszélte mindet. Mer az ember, ha meg-
kóstolta, fat-fat kibeszél. A gonosz megott hallgatta
egyer képibe az ajtó sarkánál. Alig várta, hogy meg-
magyarázza, man n' latta, az itóka megmagyarázta
az útvát. Aho, a nyomán! Akkor nekiesett a bárka-
nak, össze-össze szaggatta, összetörte.

Reggel felkel Noé, ment man nagy örömmel, az
a bárkaja man rendbe lesz. Hat mikor kimengyen,
man messzire látta a bárkát, hogy bibás. „Isteneu,
mi történt ezzel?” Odament, körjárgálta sírva.
„Mi-sinajjak mo-man, hova tekeregyek?” Arra
szóra odalépett az Úr Jézus Krisztus. „Noé, hat mi
van veled?” Sirt. „Nem tudom, hogy mi történt
velem. Man rövid az idő.” „Na de ne bússj. Fogj
hozza csak, rakjad odafele a deszkát, én is rakom

11

7—8. A Hungária-kiadványokból:
a Bátorligeti mesék címlapja és belső részlete

és sokszor inkább csak jelzett elképzeléseit a művész alakítja konkrétummá.³⁴ Lényeges az is, hogy az illusztráció mint önálló alkotás megfelelő művészi színvonalat képviseljen,³⁵ stílusa és hangulata megegyezzek az írásmű stílusával és hangulatával,³⁶ illeszkedjék bele a mű egészébe, ne bontsa meg annak tipográfiai és művészi egységét,³⁷ de nyújtson többet, mint amire az olvasó képzelete amúgy is képes.³⁸

Felvetik a kérdést, hogyan lehet jó illusztrációt készíteni? Egyáltalán milyen lehetőségek adódnak az illusztráló művész számára? Ilyen jellegű problémák különösen ADY illusztrálásával kapcsolatban foglalkoztatják a *Nyugat* cikkíróit.

Általában két lehetőséget látnak: a képszerű ábrázolást vagy a hangulati aláfestést.³⁹ „Voltak és vannak művészek, akik a szöveg tárgyi elemeinek aláztatos szolgálói, mások pedig csak azt a hangulatot komponálják képpé, amelyet bennük olvasmányuk keltett, és az asszociációk tömegéből éppen olyanokat szólítanak ki, melyeket tárgyilag látszólag semmi sem fűz az irodalmi műhöz” — állapítja meg FARKAS Zoltán, de a legjobb megoldásnak azt tartja, mely mindkettőt egyesíteni tudja.⁴⁰

Az ADY-illusztrátorok hol egyik, hol másik megoldást választják. A fő nehézséget költészetének képszerűsége okozza, ezért — írja ELEK Artur — „az egyetlen lehetőség, hogy a művész átengedje magát a költemények szuggesztíójának és mintha széljegyzeteket írna hozzájuk úgy rajzolja köréjük a vonalszerkezetté alakult érzéseket, melyeket az a költészet felébresztett benne. Nincsen más lehetőség a művész számára, mint a szabad parafrázis.”⁴¹ Érdekes JASCHIK Álmosnak, ADY egyik legjobb illusztrátorának vallomása erről a munkáról: „Ady nem azt kívánja illusztrátorától, hogy gondolatainak lakájengedelmességgel utána kullogjon, de nem követeli azt sem, hogy azokat közérthetőség céljából profanizálja . . . A jó Ady-illusztrációk tovább rezgetik azt a húrt, melyet Ady verse megpendít.”⁴²

A gyermekkönyvkiadás színvonalának emelése a 20-as években szélesebb körben érdeklődést keltett. Ismételten foglalkozik vele a Magyar Bibliofil Társaság és a *Magyar Grafika*.⁴³ A *Nyugat* szintén több ízben újra visszatér a gyermekkönyvkiadás állapotára. Így természetes, hogy a gyermekkönyvek illusztrálási problémái is felszínre kerülnek. A *Nyugat* a gyermekkönyvek illusztrálásával kapcsolatban két fő követelményt támaszt. Legyen az illusztrációnak komoly művészi értéke, és vegye figyelembe a gyermek életkorát. Vagyis találjon utat a gyermek lelkéhez, és tegyen eleget az esztétikai nevelés követelményeinek is.

A művészi színvonal igénye különösen a korabeli helyzet áttekintése után kap hangot, mert a felmérés azt mutatja, hogy nálunk alig akad művészi

³⁴ ELEK Artúr: *Nagy Sándor Ady rajzai*. Nyugat. 1928. II. 565—66. l.

³⁵ SÁRKÖZI György: *Halkataltan szerelem*. Nyugat. 1931. I. 59—60.

³⁶ LENGYEL Géza: *Kozma Lajos rajzai*. I. az 5. jegyz.

³⁷ BÁLINT Aladár: L. a 16. jegyz.

³⁸ FARKAS Zoltán: L. a 33. jegyz.

³⁹ ELEK Artúr: L. a 34. jegyz.

⁴⁰ FARKAS Zoltán: *Buday György fametszetei*. Nyugat. 1935. II. 208—09. l.

⁴¹ ELEK Artúr: *Túri Polgár István rajzai Ady két verséhez*. Nyugat. 1925. II. 300—301. l.

⁴² JASCHIK Álmos: *Ady illusztrációk*. Nyugat. 1920. 391—92. l.

⁴³ Vö. pl. *Művészi iskoláskönyvek*. Magyar Grafika. 1921. 6. sz. 103. l. *Meseillusztrációk*. Uo. 9. sz. 154. l.

gonddal kiállított képeskönyv. A gyermekkönyvek illusztrálásával foglalkozók egyike sem képvisel komoly művészi színvonalat. Jóformán JASCHIK Álmos az egyetlen, akiről úgy látják, hivatása magaslatán áll.⁴⁴

A *Nyugat* nemcsak elvben fejtette ki véleményét és mások munkájával szemben állította fel követelményeit, hanem a maga gyakorlatában is igyekezett eleget tenni ennek a feltételnek. Illusztrációinak művészi színvonalát — másokkal együtt — a következő nevek jelzik: ABA NOVÁK Vilmos, BECK Ö. Fülöp, BERÉNY Róbert, BUDAY György, CSORBA Géza, FÁY Dezső, FÉNYES Adolf, FERENCZI Béni, IVÁNYI GRÜNWARD Béla, KMETTY János, MÁRFFY Ödön, MEDGYESSY Ferenc, RIPPL-RÓNAI József, RUDNAY Gyula, SZŐNYI István, VEDRES Márk. A számtalan rajz, metszet és fénykép tartalmában és művészi törekvéseiben többnyire egybevág a *Nyugat* irodalmi szándékaival.

Az illusztrációs anyag dokumentum jellegű része: a *Nyugat* íróinak fényképei vagy azokat ábrázoló plakettek, szobrok fotói szorosan a *Nyugat* tevékenységéhez, történetéhez kapcsolódnak. A grafikai alkotások közlését pedig részben tartalmuk, részben kifejezőmódjuk rokonsága teszi indokolttá. Az illusztrációk nagyobb részének témája ugyanis az ember vagy mint társadalmi típus, vagy a konkrét társadalomtól elvonatkoztatott általános ember. Ezekben az alkotásokban egyaránt helyet kap az emberi cselekvés és az emberi lélek rezdüléseinek ábrázolása. SZŐNYI *Favágójának* lendületes mozdulata mellett a fájdalom, a szenvedély, az öröm, a másokkal és önmagával harcoló ember is megjelenik. E képek témaválasztásukkal, művészi szándékukkal közel állnak a *Nyugat* irodalmának társadalmi érdeklődéséhez és az emberi lelket boncoló hajlandóságához. Kifejezőmódjukra jellemző a tömörség, a lényeg hangsúlyozása, a részletek mellőzése, a XIX. század irodalmában és képzőművészetében egyaránt gyakori szó- és vonalpazarlásnak teljes hiánya.

A gondolat és eszközök modernsége harmóniát teremt az irodalmi anyag és az illusztrációs elemek között, s így a *Nyugat* a képzőművészet eszközeivel el tudja mélyíteni és hozzáférhetőbbé tudja tenni alapvető irodalmi és világnézeti célkitűzéseit.

Természetesen a cikkírók tisztában vannak azzal, hogy a könyv díszítésének nem egyetlen és fő eszköze az illusztráció. A betűk szépsége, az oldalak komponáltsága, a fejlécek és a záródíszek művészi megformálása és jó elhelyezése már önmagában meghatározza a kiadvány művészeti értékét. Látják azt is, hogy ezek az apró díszek szükségképpen szerves részei a könyvnek, abból nőnek ki, s helytelen, ha a kiadvány egészébe oda nem tartozó, utólag beillesztett díszítmények.

Megállapításuk szerint a *könyv díszzeire* is ugyanazok az általános elvek érvényesek, mint az illusztrációra: a harmonikus beilleszkedés a kiadvány egészébe, a művészi érték, egyéni jelleg, alkalmazkodás az írásmű hangulatához.

A könyv fontos alkotó része, burka, első benyomásainknak forrása a *kötés*. Ez a funkció szükségessé teszi gondos megmunkálását, szép kiállítását, s megköveteli, hogy a könyv belső tartalmával és művészi kivitelével harmonikus egészet alkosson. A *Nyugat* ezt értékeli CSERNA Juliska kötéseiben: „A könyv lelkét vetíti a külső felületre”.⁴⁵ S ennek elhanyagolása miatt éri kemény bírálat az Egyetemi Nyomdát: „... Magyarország művészeti emlékeit nem illik

⁴⁴ FARKAS Zoltán: *Jaschik Álmos meseillusztrációi*. Nyugat, 1933. I. 260—61. l.

⁴⁵ BÁLINT Aladár: L. a 9. jegyz.

oly mezbe öltöztetni, mint egy cementgyáros árjegyzékét és, hogy puha kartonból készült nyersvászonhátú könyvet cipópántlikával összefűzni mégiscsak arculcsapása a modern könyvművészeti törekvéseknek.”⁴⁶

Azt is megállapítják, hogy a kötésnek kettős rendeltetése van, a védelem és a szem gyönyörködtetése. Éppen ezért a könyvkötéssel kapcsolatban felmerül a mesterség és művészet viszonyának kérdése. Látják, hogy a könyvkötés olyan művészet, melynek alapja a mesterségbeli tudás, de amely az anyag alapos ismerete és megmunkálása mellett önálló ízlést és tehetséget is igényel. „A könyvkötés ipar, sem ízlés, sem fantázia, sem a tehetségnek bárhogyan nevezett megnyilvánulása nem pótolja az anyag kifogástalan megdolgozását. A könyvek elsősorban azért kerülnek a könyvkötőhöz, hogy hosszú, s gyakori használat alatt se rongyolódjanak el, hogy kibírják a szeretet viszonagságait. A céltudatos emberi munka és a művészi teremtés teljes harmóniájának bizonyítéka gyanánt ez a két cél — tartósság s szép külső — egy úton érhető el.”⁴⁷

A kor könyvkötői közül CSERNA Juliska neve mellett kiemelik VÉGH Gusztáv terveit,⁴⁸ BIRÓ Márta egyéni kötéseit,⁴⁹ s bővebben foglalkoznak KNER Erzsébet kimagasló tehetségével. Fő érdemének az „anyagszerűséget”, a „hagyományok tiszteletét”, a „finom és nemes anyagok összeválogatását” és a „precíz technikai kidolgozást”, egyszerű vonalából felépített s minden aranyozástól mentes ornamentikáját tekintik. Munkái azt „a hivalkodás nélküli, olcsó hatásokat kerülő szerénységet, a művészetté emelt mesterségnek azt a szeretetét és megbecsülését mutatják, amely úgy látszik az egész KNER-család tradíciója” — állapítja meg róla HEVESY Iván.⁵⁰

Az említett könyvkötők közül valamennyire nagyobb hatást gyakorolt a múlt, munkáik többsége a hagyományos anyagok, formák és motívumok felhasználásával készülnek. A *Nyugat* azonban sürgeti a modernebb megoldásokat, hogy a XX. század irodalmi termését is a tartalommal egybehangolt, korszerű külsőbe öltöztethessék.⁵¹

A főlvázolt, a *Nyugat* által is felismert elméleti követelmények és célkitűzések gyakorlati megvalósítására a *Nyugat*nak alkalma nyílt kiadói tevékenysége során is. Olcsó sorozatok és igényesebb kiadványok egyaránt szerepelnek kiadói listáján. E kiadványok tipográfiai szemléje arról tanúskodik, hogy bár az új könyvművészet eredményeit még nem tudta teljes következetességgel felhasználni, de tevékenysége során igyekezett azokat alkalmazni.

A *Nyugat könyvtár* c. sorozat célja az új irodalom terjesztése olcsó füzetekben. Ez a sorozat még erősen szecessziós külsőben látott napvilágot. Kékszürke alaptónusú, virágdíszes borítóját a 26. kötettől sárga-zöld kellemesebb színhatású fedőlap váltja fel. Ez már tipográfiájával modernsége törekszik, azonban a szerkesztői névsor merész, de kissé zavaró tagolatlansága és felesleges virágdíszei még mindég sok kívánnivalót hagynak maguk után. A sorozat belső oldalainak betűtükre szép, jól megszerkesztett, nemes egyszerűség jellemzi, amely egyébként valamennyi kiadványának ismertetője. Betűtípusa azonos a *Nyugat* kissé vibráló hatású szecessziós jellegű betűivel.

⁴⁶ NAMÉNYI Ernő: L. a 31. jegyz.

⁴⁷ LENGYEL Géza: *Bíró Márta műhelyében*. *Nyugat*. 1921. I. 160—61. l.

⁴⁸ NAMÉNYI Ernő: L. a 31. jegyz.

⁴⁹ LENGYEL Géza: L. a 47. jegyz.

⁵⁰ HEVESY Iván: *Kner Erzsébet könyvkötései*. *Nyugat*. 1925. I. 139. l.

⁵¹ Uo.

Jóval igényesebb külsőben (magasabb áron) s sokkal modernebb megoldással jelenik meg a *Nyugat könyvek* c. sorozat. Egyszerű, de színes vászonkötései, melyeket csak a *Nyugat* ismeretes emblémája díszít arany vagy színes nyomással, vonzók, az anyag szépségét hangsúlyozóak. Az egyszerű kötés összehangban van a címlap felépítésével és a könyv belső tipográfiájával is. Legtöbbjükből hiányzik az illusztráció és mindenféle könyvdísz. Ott azonban, ahol illusztrációt alkalmaz, mint pl. az *Európai irodalom történetében*, a mű anyagát kitűnően alátámasztó, művészi igénytelenséggel kiválóan megvalósított képanyagot igen választékosan, a könyv arányait és a folthatásokat szemmel tartva illeszti be a szedés tükrébe.

Összefoglalva: egyszerű, harmonikusan felépített, de kissé egyhangú, változatos megoldásokat nem alkalmazó kiadványai nem közelítik meg a kor bibliofil könyveinek szépségét, de igényes, ízléses, szépen megszerkesztett kötetek, melyek a nagy olvasóközönségnek szánt könyvtermés magas színvonalát képviselik.

4. Könyvművészet és tömegművelődés

A hazai kapitalista társadalom polgári szemléletében a szép könyv művészi adottságait általában a bibliofília szemszögéből értékelték. Elsősorban a keveseknek készült, öncélúan díszített, kis példányszámban megjelent drága kiadványokat méltányolták. Éppen ezért nem érdektelen, hogy mit tart a *Nyugat* a bibliofil jellegű kiadványokról. Valamennyi kritikájából, mely kivételesen szép könyvet mutat be, elismerés csendül ki: a könyvművészet fejlődésének újabb bizonyítékát látja benne. Ez azonban korántsem jelenti, hogy a ritka, kis példányszámú bibliofil könyvek mellett foglalnak állást. Erre egyetlen nyilatkozatot sem találunk. Sőt cikkeikben felveszik a harcot a luxuskiadványok öncélú művészete ellen, mert „a kevés példányszámban megjelent drága könyvek nagy része sajnos vitrinákba vándorol, termékenyítő, nevelő hatásuk nagyon szűkreszabott területre terjed.”⁵² Határozottan, újra és újra követelik „ne csak az amateur kiadások legyenek ízlésesek... hanem azok a könyvek is, amelyeket nagy tömegeknek szántak.”⁵³ Ezt a programot mindig szem előtt tartják, akár a jelen eredményeinek számbavételéről, akár a jövő feladatainak kitűzéseiről van szó.

A könyvkiadás állapotát mérlegelve KNERÉKKEL kapcsolatosan megállapítják: „a vékony és olcsó füzetek tanulságos leckéül szolgálhatnak nagy kiadvállalatainknak arra, hogy a tömegtermelést hogyan lehet egyszerű eszközökkel megnevesíteni. A Kner-nyomda még leghétköznapiabb nyomtatványaiiban sem mond le a művészet kvalitásairól.”⁵⁴

A könyvkiadás közvetlen feladatait vizsgálva kiemelik, hogy a luxuskiadásokkal szemben „az olcsó könyv művészi kiállítása ma a lényegesebb kérdés.”⁵⁵ A jövő lehetőségeit kutatva KIRÁLY György pedig messze előre mutatva célnak és ideálnak egy olyan jövőt tekint, amikor a magyar könyv

⁵² BÁLINT Aladár: L. a 9. jegyz.

⁵³ Uo.

⁵⁴ GYERGYAI Albert: L. a 13. jegyz.

⁵⁵ NAMÉNYI Ernő: L. a 31. jegyz.

„... szép is lesz, olcsó is lesz, s a tömegízlés általános nemesedéséről, egy belső szociális haladásról fog tanúságot tenni.”⁵⁶

54 Ezek a megállapítások mind azt mutatják, hogy a *Nyugat* a bibliofilia kérdésében helyesen foglal állást. Méltányolják a bibliofil könyvkiadás értékét és fontosságát, de világosan felismerik azt is, hogy a könyvművészet nem csupán bibliofiliát jelent. Elvileg — helyesen — alapvető követelménynek a művészi színvonalú tömegkönyv előállítását tekintik, ugyanakkor azonban látják azt is, hogy megteremtésének gazdasági feltételei nincsenek meg az akkori, háború utáni Magyarországon. Világosan kitűnik ez a szép, de drága kiadványokról elhangzó következő megjegyzésekből: „Az ilyen kiadványok egyszersmind bizonyítják, hogy a mi nyomdai iparunk a mai európai ízlés és a legfejlettebb technika összes követelményeit is ki tudja elégíteni, ha nem olcsóság a célja,”⁵⁷ vagy „de valljuk be, hogy mai szegénységünkben ezt a költséges példát nehéz volna követni.”⁵⁸

Végeredményként megállapítható, hogy a *Nyugat* a modern magyar könyvművészet kérdéseiben két lényeges feladatot vállalt magára és látott el jóval a kor átlagos színvonalán felül. Egyrészt, mint a kor vezető folyóirata, érdeklődő figyelemmel kísérte az új magyar könyvművészet fejlődését, s időről időre számot adott eredményeiről, jelezte problémáit, ha a vizsgálódása nem is volt mindig rendszeres, mégis jelentős szerepet töltött be modern könyvművészetünk népszerűsítésében. Másrészt pedig tanulmányaiban, kritikáiban nagy lépéssel előbbre vitte a modern könyvművészeti elvek és célkitűzések korszerű tisztázását. Mindkettőt elősegítette, hogy a folyóirat szépírói és kritikusi mellett a kor legjobb könyvesztétikusait is szóhoz juttatta. Olyanokat, akik egyben a *Magyar Grafikának* is rendszerint munkatársai voltak. (Pl. KIRÁLY György, BÁLINT Aladár, BENEDEK Marcell.)

A könyvművészet problémáinak tükröződése jelentős a *Nyugat* értékelése szempontjából is. Idevágó közleményeiből kitűnik, hogy a *Nyugat* ezen a területen azontúl, hogy a kor időszerű kérdéseiben helyesen foglalt állást, egyben előre mutatott a szocialista könyvművészet felé is. A benne felvetett, megvitatott és tisztázott könyvesztétikai alapelvek és célkitűzések olyan eredménynek tekinthetők, melyeket szocialista művelődéspolitikánk és könyvkultúránk, szocialista könyvesztétikánk is helyesnek és követendőnek ismer el.⁵⁹

⁵⁶ KIRÁLY György: L. a 10. jegyz.

⁵⁷ FARKAS Zoltán: *Hungária könyvek*. Nyugat. 1935. I. 512—13. l.

⁵⁸ FARKAS Zoltán: *Könyvek*. L. a 18. jegyz.

⁵⁹ L. a szocialista könyvművészeti törekvésekről írt cikkeket, főként a *Magyar Grafika* és a *Papíripar* utóbbi évfolyamaiban. Ezek közül pl. HAIMAN György: *Az év legszebb könyve*. Papír- és Nyomdatechnika. 1954. 1. sz. SZÁNTÓ Tibor: *A könyv esztétikája*. Magy. Graf. 1957. 1—2. sz. LENGYEL Lajos: *Az alkalmazott grafika és betűi a könyvek védőborítóján*. Papíripar. és Magy. Graf. 1958. 1—2. sz. PARCZER Ferenc: *A szocialista könyvművészet kialakulása Magyarországon*. Magy. Graf. 1959. 5. sz., továbbá *A szép magyar könyv* versenyéről 1954—61 között készült beszámolókat.

ILONA KOVÁCS: DIE ZEITSCHRIFT „NYUGAT“ UND DIE RENAISSANCE DER BUCHKUNST IN UNGARN

Obwohl die führende Zeitschrift des ungarischen Geisteslebens *Nyugat* (1908—1941) in erster Reihe die Literatur pflegte, widmete sie auch mitsamt sämtlichen Erscheinungen des ungarischen gesellschaftlichen und kulturellen Lebens ihre Aufmerksamkeit der Entwicklung der ungarischen Kunst des Buches. Meistens wurde das Problem in Verbindung mit der Demokratisierung der Literatur, der Kunst und der Kultur erörtert. Die Tätigkeit der *Nyugat* verdient besondere Würdigung, denn außer dem engen Fachkreis der ungarischen Künstler des Buchdruckes war sie die Erste die die modernsten Bestrebungen der Kunst des Buches im Kreise des vorgeschrittensten, für literarische und ästhetische Probleme empfänglichen Lesepublikums verbreitet und dessen Interesse wachgerufen und bewußt gemacht hat. Sie war in diesen Bestrebungen von der Überzeugung geleitet, daß neben dem Inhaltlichen auch das Äußere, die künstlerische Aufmachung des Buches wichtige Faktoren für die literarische Werbung, der ästhetischen Erziehung der Massen, der Hebung des Kulturniveaus sind.

In den 33 Jahrgängen der Zeitschrift *Nyugat* sind es ungefähr 50 Abhandlungen, Rezensionen, Kritiken die sich mit der Kunst des Buches befassen. Neben zahlreichen Buchbesprechungen analysieren Aladár BÁLINT, Artur ELEK, György KIRÁLY und Ernő NEMÉNYI die Lage der ungarischen Kunst des Buches und der ihr zustehenden Möglichkeiten. In den dem ersten Weltkriege vorangehenden Jahren kommen einschlägige Mitteilungen relativ spärlich vor, nach 1918 zeigt die Entfaltung der Kunst des Buches einen bedeutenden Aufschwung und immer häufiger erscheinen Artikel die von ihr handeln. Aus ihnen läßt sich feststellen, mit was für einer Geschwindigkeit die *Nyugat* auf die hauptsächlichlichen Ereignisse im Entwicklungslauf der Buchkunst reagiert, anderseits in welchem Maße die neuen künstlerischen Grundsätze und Zielsetzungen verstanden und anerkannt wurden.

Nyugat hat sozusagen über jeden bedeutungsvollen Moment, jedes Dokument des Werdeganges der ungarischen Kunst des Buches Bericht erstattet. Die einen neuen Buchdruckstil ausgestaltenden Ausgaben der Druckerei KNER wurden gewürdigt, ebenso die graphische Kunst von Lajos KOZMA, des Mitarbeiters von KNER, die Tätigkeit der Ungarischen Gesellschaft der Bibliophilen (1920), das Erscheinen des überaus wichtigen Dokumentes der theoretischen Literatur des *Ungarischen Graphischen Almanachs* (1933) und die graduell sich entfaltende bibliophile Tätigkeit der grossen Buchverlage (Amicus, Rózsavölgyi, Révai und hauptsächlich Hungaria). Nicht nur daß die Zeitschrift die Bestrebungen der modernen Kunst des Buches mit Aufmerksamkeit verfolgt hat, sie nahm auch ihre Zielsetzungen an. Indem sie das Buch als einheitliches Ganzes betrachtet, setzt sie die Hauptgrundlagen ihrer Konstruktion fest. Besonders großes Interesse widmet sie der modernen Forderung betreffs Stofflichkeit, Übereinstimmung der Bestandteile des Buches, Einheit von Inhalt und Form und Pflege der Traditionen. Zur erfolgreichen Verwirklichung der von ihr erkannten und angenommenen Zielsetzungen bot sich Gelegenheit bei der Auswahl ihres eigenen Illustrationsmaterials, sowie in Eigenschaft eines Verlages durch schöne und künstlerische Ausstattung der von ihr verlegten Werke.

Nyugat hat auch in der Frage der Bibliophilie einen gesunden Standpunkt eingenommen. Sie schätzt Bibliophilausgaben, mißt ihnen jedoch keine übertriebene Bedeutung bei. Sie identifiziert die Kunst des Buches nicht allein mit den Ausgaben der Bibliophilie. Als grundlegende Forderung betrachtet sie die Ausstattung eines Massenbuches von künstlerischem Niveau, welches einem breiten Leserkreis zu der besten Literatur bei billigen Preislagen verhilft.

Nyugat hat demnach in den die moderne ungarische Kunst des Buches betreffenden Fragen eine zweifache wichtige Aufgabe weit über dem Durchschnittsniveau der damaligen Zeit auf sich genommen und versehen. Sie hat einerseits in Eigenschaft der führenden Zeitschrift mit lebhaftem Interesse den Fortschritt der neuen ungarischen Buchkunst verfolgt, andererseits hat sie in ihren Abhandlungen, Rezensionen die zeitgemässe Klärung der Grundsätze und Zielsetzungen der modernen Kunst des Buches mächtig gefördert. Die von ihr aufgeworfenen, erörterten und klargestellten buchästhetischen Grundsätze und Zielsetzungen können zum Teil bereits als Ergebnisse bewertet werden, welche auch unsere sozialistische Bildungspolitik und Bücherkultur, unsere sozialistische Buchästhetik als richtig und nachahmenswert anerkennt.

SZENTMIHÁLYI JÁNOS

A társadalomtudományok szakbibliográfiáinak néhány kérdése

A társadalomtudományokról (ideértve a filológiát és a művészetek tudományát is) nyújtott tájékoztatás, e kutatási területek irodalmának visszatekintő és folyamatos feltárása, vitathatatlanul társadalmi szükségletet elégít ki. E tudományágak művelői számára talán még döntőbb jelentőségű az irodalom, az írott források rendszerező feltárása, az azokkal való megismerkedés, mint a természettudományok és az alkalmazott tudományok művelői esetében. A természettudományok és az alkalmazott tudományok területén kívül eső tudományok művelőinek kutatói tevékenysége nagyrészt az írott források feldolgozásából, új írásművek létrehozásából áll. A kísérlet, a laboratóriumi munka, mely a természettudományok és az alkalmazott tudományok művelőinek az irodalom feldolgozásával egyenértékű tevékenysége, a társadalomtudományokban csak egyes tudományágak esetében képezi a tudományos munka lényeges alkatelemét.

A természettudományok és alkalmazott tudományok esetében az irodalom ugyanis többnyire „beszámoló” jellegű, vagyis végzett kutatásokról értesít, míg a társadalomtudományok esetében igen gyakran a bibliográfiák által feltárt írásművek képezik magának a kutatásnak tárgyát, vagyis elsődleges dokumentum értékűek.¹

Az irodalom feltárásával kapcsolatban is — sok közös vonás mellett — mások a társadalomtudós igényei, mint a természettudósé. A történeti jellegű stúdiumokkal foglalkozó számára egy általában jelentéktelennek, efemer értékűnek tekintett írásmű értékes „adalék” lehet, míg a természettudós aktuális problémájának megoldása szempontjából ilyenek feltárására nem tart igényt.

A társadalomtudományok nagy részének történeti alapozottsága nagyobb mértékben indokolja és teszi szükségessé a retrospektív feltárást, nem úgy, mint a természettudományok esetében, ahol a kurrens bibliográfia és annak különböző formái — ideértve a referáló folyóiratokat is — általában nagyobb jelentőségűek, hiszen ezek tárják fel a legfrissebb „beszámolókat”. A természettudományok és alkalmazott tudományok művelője, gyakran ellentétben a társadalomtudományok művelőivel, a kurrens irodalom feltárása során elsősorban az új eredményekről beszámoló primér irodalom feltárására tart igényt.

Ezek a jól megfigyelhető jelenségek a következőket eredményezték:

I. a retrospektív bibliográfia szerepe jelentősebb a társadalomtudományokban, mint a természettudományokban és alkalmazott tudományokban. Ennek következtében:

¹ Ld.: JORDAN, Philip D.: *The historian and the contemporary problem of bibliographic techniques*. Amer. Doc. 10. vol. 1959. 4. no. 267–269. 1.

2. a társadalomtudományi szakbibliográfiák száma messze felülmúlja a természettudományi és alkalmazott tudományi bibliográfiák számát. A szakirodalomban eddig közölt igénykutatások kimutatták, hogy igen gyakran egyetlen, a primér irodalmat megbízhatóan feltáró kurrens bibliográfia vagy referáló folyóirat a természettudományok vagy alkalmazott tudományok művelőinek irodalomfeltárás iránti igényét kielégíti,² ezzel szemben a társadalomtudományok művelői kiterjedt, sokrétű bibliográfiai apparátussal kénytelenek dolgozni.

3. A nemzeti szakbibliográfia szerepe a társadalomtudományok esetében nagyobb jelentőségű, mint a természettudományok vagy alkalmazott tudományok esetében. Ez utóbbiak művelése során fokozottan érvényesül az az igény, hogy a feltárt irodalom nemzetközi legyen. E tudományok művelőit ui. csak másodsorban érdekli, hogy az adott problémának mi az egy nyelven vagy egy országban megjelent irodalma. Elsősorban azt kívánják, hogy egy adott kérdés legmegbízhatóbb irodalmát tárják fel számukra és azt tegyék hozzáférhetővé.

A társadalomtudományi, főleg a filológiai és művészeti kutatás azonban igen gyakran egy földrajzi egységgel vagy nyelvvel kapcsolatos irodalom feltárását igényli. De nemcsak a nyelvészeti, irodalomtörténeti, történeti vagy földrajzi kutatás bizonyos területeire kell gondolnunk, hanem a filozófiatörténet, tudománytörténet, közgazdaságtudomány, statisztika, politika, jogtudomány és művészettörténet nem is jelentéktelen kutatási részterületeire. Tehát a nemzeti vagy az egy nyelven megjelent irodalom feltárása — a nemzeti szakbibliográfia — tényleges igényt elégít ki.

4. Mivel — mint említettük — a társadalomtudományok művelői a nem elsőrendűen forrásértékű irodalom feltárására is gyakran igényt tartanak, a társadalomtudományi bibliográfiák által feldolgozott anyag jellegében is különbözik a természettudományi szakbibliográfiák által feldolgozott anyagtól.

Igaz, a szakbibliográfia egyik jellegzetessége, hogy szükségszerűen válogató, de a társadalomtudományok esetében ez a válogatás még oly mértékben sem köthető szabályokhoz, annyira sem „mechanizálható”, mint a természettudományok vagy alkalmazott tudományok esetében. A természettudományok és alkalmazott tudományok bibliográfusa gyakran szorítkozhatik arra, hogy majdnem kizárólag a primér irodalom feltárására törekedjék. E módszer követezése a társadalomtudományok esetében többnyire nem célravezető. A szakbibliográfia készítőjének a szekundér értékű irodalomból való válogatás tehát egyik legnehezebb feladatává vált. Felelősségteljes is ez a feladat, mert az irodalom válogatása, a feltárás módja biztosítja a szakbibliográfiai munka pártosságát. Úgy érezzük, hogy a válogatás szempontjai, — legyen a bibliográfia retrospektív vagy kurrens, nemzetközi vagy nemzeti, — még további tisztázásra szorulnak.³

Azt az alapigazságot, hogy a bibliográfia az irodalom társadalmi hasznosításának eszköze, nem minden szakbibliográfiai vállalkozásunk vette kellően tekintetbe. Nem sikerült minden esetben tisztáznunk, hogy kinek számára kívánjuk hasznosítani a szakirodalmat és a bibliográfiák által feltárt anyagot

² Ld.: *Proceedings of the International Conference on Scientific Information*, Washington, Nov. 16–21. 1958. Washington, 1959. vol. 1.-ben közölt igényfelmérési adatokat, továbbá: MERYAT, Jean: *Rapport sur les principes généraux de travail bibliographique international*. Paris, 1957. 4. és köv. 1.

³ Szerző egy készülő tanulmánya a dokumentum jellegének kérdéseivel foglalkozik.

nem mindig vizsgáltuk meg kellő gondal abból a szempontból, hogy hasznos-e a szakbibliográfia potenciális felhasználója, az elsősorban primér irodalmat igénylő szakember vagy leendő szakember számára.

Ez a jelenség megfigyelhető azoknak a bibliográfiáknak esetében, melyek az országhatár és időhatár keretén belül a teljesség igényével léptek fel.

Az előzőekben néhány olyan jelenségre kívántuk a figyelmet felhívni, amelyek a társadalomtudományok irodalmát feltáró bibliográfiákra általában jellemzőek. A következőkben mindenekelőtt az egyes bibliográfiai műfajokkal kapcsolatos néhány általános problémát kívánunk felvetni.

I.

Bibliográfiai bevezetők

A retrospektív bibliográfiák között igen fontos szerepet töltenek be az ún. bibliográfiai bevezetők, a kalauz jellegű bibliográfiák. Céljuk a kezdő kutatók, a szaktárgyat tanuló egyetemi hallgatók tájékoztatása arról, hogy a tudományág műveléséhez milyen segédeszközök állnak rendelkezésre és hogy melyek azok a kézikönyvek, forráskiadványok, fontos részmonográfiák, melyek lehetővé teszik a tudományágban az elmélyedést.

Az ilyenfajta bibliográfiának, mely egyben többé-kevésbé betölti a másodfokú bibliográfia szerepét is, nagy a jelentősége. Pártosan, kritikailag tárhatja fel az irodalmat, elősegítheti a magasabbfokú önképzést azáltal, hogy megismerteti egy tudományág kutatásának módszertanával.⁴ Elősegítik az ilyen bibliográfiai bevezetők azt, hogy az egyetemi hallgatók képessé váljanak az önálló tudományos munkára, ami oktatási reformunknak is egyik fontos célkitűzése.

A társadalomtudományok területén ilyen kalauz jellegű bibliográfia eddig alig jelent meg. Ezek közül az egyik Rózsa György munkája: *A közgazdasági kutatás forrásai és segédletei* (Bp. 1959.). Bár ez a munka kitűnően sikerült, használhatónak is bizonyult, a példát eddig még nem követték. A Budapesti Egyetemi Könyvtár egyik kiadványa, a *Magyarország XX. századi történetének tanulmányozásához szükséges bibliográfiák és segédkönyvek válogatott bibliográfiája* (Bp. 1954.) csak egy kutatási részterület tanulmányozásához nyújt kalauz jellegű segítséget.

Igaz ugyan, hogy amennyiben rendelkezésre áll egy tudományág összefoglaló retrospektív bibliográfiája, azaz bibliográfiai szintézise, talán mellőzhető a bibliográfiai bevezető és igaz az is, hogy nehéz különbséget tenni az összefoglaló retrospektív bibliográfia és a bibliográfiai bevezető között. Így pl. a MTA Történettudományi Intézetének történeti bibliográfiáit és KOSÁRY Domokos bibliográfiáit nyugodtan ide is sorolhatjuk, mert egyforma haszonnal

⁴ TARAMANOV, D. D.: *Ob osnovnüh vidah bibliografii*. Szov. Bibliogr. 1960. 5(63). 30—36. I. KARIMULLIN, A.: *Populjarizacija bibliograficeszkih znanij szredi szudentov*. Iz opüta rabotü naucsnoj biblioteki im. N. I. Lobacevszkogo Kazanszkogo Goszudarsztvennogo Universziteta im. Ul'janova-Lenina. Bibliotekar' (Moszkva). 1956. 2. no. 40—41. I. BUECHLER, J.: *Training in bibliography and research*. Higher Educ. 29. vol. 1958. 213—216. I. STOKES, ROY: *The teaching of bibliography*. Libr. Trends. 7. vol. 1959. 4. no. 582—591. I. CLEMONS, JOHN E.: *Teaching bibliographic sources and styles to graduate students*. Coll. Res. Libr. 17. vol. 1956. 5. no. 403—408. I.

forgatja azokat a kezdő kutató és egy, valamely részprobléma irodalmát kereső szakember.

Nem vitás, hogy a társadalomtudományok úgyszólván minden ágának oktatásához, megismertetéséhez az egyik legfontosabb segédeszköz a bibliográfiai bevezető. Fontos teendő tehát minden tudományág területén az ilyen irányú tevékenység elindítása. Pl. egy bibliográfiai kalauz a marxizmus—leninizmus tanulmányozásához, valamennyi tudományág művelőjének fontos támaszává válhat és hozzájárulhat az egész társadalomtudományi kutatás elvi szilárdságának továbbfejlesztéséhez.

A bibliográfiai bevezető vagy kalauz a tudományág műveléséhez szükséges bibliográfiai alapismereteket terjeszti. Ha ennek szükségességét felismerjük, úgy elismertük a bibliográfiai alapismeretek oktatásának szükségességét is. E téren történtek már egyes kezdeményezések. Egyetemek, főiskolák egyes karain és tanszékein megismertetik a hallgatókkal az oktatott tudományág bibliográfiai apparátusát. Az egyes tudományágakkal kapcsolatos bibliográfiai ismeretek oktatásának kötelezővé tétele a tanulmányi színvonal emelésének egyik feltétele.

II.

Retrospektív bibliográfiai szintézisek

Az egy tudományág irodalmát összefoglaló retrospektív bibliográfia a társadalomtudományok területén igen jelentős szerepet tölt be. Mind a lajstromozó jellegű bibliográfiák, mind pedig a nagy bibliográfiai szintézisek és kritikai jellegű retrospektív bibliográfiák a tudományos kutatás eredményességét segítik elő.

A szakirodalom mennyiségi növekedése, az igények és a kutatási területek differenciálódása a lajstromozó és kritikai retrospektív bibliográfiák legkülönbözőbb válfajait hozták létre.

A nemzetközi művelés tárgyát képező, hatalmas irodalmat felmutató tudományágak retrospektív bibliográfiái, mivel a tudományág teljes irodalmának feltárása szinte leküzdhetetlen nehézségbe ütközik — egyes vállalkozásoktól eltekintve — a retrospektív feltárást egy-egy nyelvterület, ország, vagy téma szakirodalmának feldolgozására korlátozták.⁵

Az eddigi magyar retrospektív szakbibliográfiai tevékenység tekintélyes része — a bibliográfia jellegű nyomtatott szakkönyvtári katalógusok kivételével — egy szaktudomány magyar irodalmának feltárására irányul. A dualizmus korában és a két világháború között tekintélyes számú igen értékes ilyen társadalomtudományi bibliográfia jelent meg. Ezeknek egy része a magyar könyvtörténet szempontjából igen értékes feltáró munkát végzett. Elég, ha itt BALLAGI Aladár, KUDORA Károly, HAVAS Rezső, DÓCZY-WELLMANN-BAKÁCS bibliográfiáira gondolunk. E bibliográfiák a magyar tudománytörténet szempontjából is igen jelentősek. Az effajta szakbibliográfiai tevékenység szervezett formát akkor nyert, amikor az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ — OKBK — az 1930-as években megindította *A magyar tudományos irodalom bibliográfiája* című sorozatát. E sorozat az 1901—1925

⁵ WALFORD, A. J.: *The plight of the subject bibliographer*. Libr. Rev. 1960. 134. no. 403—408. 1.

között megjelent tudományos irodalmat számos tudományág területén regisztrálta. A sorozat egyes darabjainak folytatásai is megjelentek, egy részük még a felszabadulás előtt, mások felszabadulásunk után. Ilyen BORZSÁK István: *A magyar klasszika-filológiai irodalom 1926—1950.* (Bp. 1952) c. munkája.

A felszabadulás után hasonló szerkesztési alapelvek figyelembevételével jó néhány bibliográfia készült el. Ilyen a *Tervgazdasági statisztikai és számítési bibliográfia* (Szerk. HAJDU Elemérné, HÁMORI Béla, HARASZTHY Gyula. Bp. 1955. ugyanaz mint kurrens bibliográfia 1956), *A magyar népművelés 10 éve* (1—3. köt. Bp. 1956—57), BIRÓ Béla: *A magyar művészettörténeti irodalom bibliográfiája* (Bp. 1955), STAUD Géza: *Magyar színészeti szakkönyvek bibliográfiája, 1945—1960* (Bp. 1960) — ez a munka a szerző felszabadulás előtt megjelent bibliográfiájának folytatása — és MOLNÁR Zoltán négy füzetben megjelent *Magyar Sportkönyv és folyóiratközlemény bibliográfiája* (Bp. 1959).

E bibliográfiák általános jellemzője, hogy az időhatáron belül általában csak a Magyarország területén megjelent irodalmat veszik tekintetbe.

Egy, a múltban elhanyagolt, de számunkra igen fontossá vált kutatói terület retrospektív nemzeti szakbibliográfiáit jelentik a Munkásmozgalmi Intézet, illetve a Párttörténeti Intézet bibliográfiai kiadványai. (PRÁGER Miklós: *Marx és Engels műveinek magyar bibliográfiája.* Bp. 1953., FORGÁCS Sándorné: *V. I. Lenin műveinek magyar bibliográfiája.* Bp. 1960. és a két részben megjelent *Magyar munkásmozgalmi bibliográfia 1848—1948.* Bp. 1949.)

A felsorolt bibliográfiák elsődleges célja egy meghatározott időszak magyar irodalmának retrospektív lajstromozása volt. Minden esetben a megjelenés ideje és helye az anyag kiválasztásának egyik legfontosabb kritériuma és néha ez a csoportosítás alapja is.

A magyar történelem bibliográfiai apparátusa általánosabb szempontú retrospektív bibliográfiákkal gazdagodott. A magyar bibliográfiai irodalom két kiemelkedő alkotása a felszabadulás után a magyar történelem retrospektív feltárásával kapcsolatban jött létre. Gondolok itt a Történettudományi Intézet *Magyar történeti bibliográfiájára 1825—1867*, melyet I. TÓTH Zoltán szerkesztett és melynek 1960-ban jelent meg IV. kötete, a KEMÉNY G. Gábor szerkesztette nemzetiségi bibliográfia és KOSÁRY Domokos *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába* (1—3. köt. Bp. 1951—1958) c. munkájára. A magyar történelem retrospektív bibliográfiája e két mű révén 1867-ig rendelkezésünkre áll, bár a Történettudományi Intézet bibliográfiájának mutatói még ma sem jelentek meg, ezek nélkül pedig e kitűnő bibliográfia csak nehezen használható.

Az összefoglaló jellegű retrospektív bibliográfiai tevékenység e vázlatos áttekintése arról győz meg bennünket, hogy két kérdést kell felvetnünk.

1. Van-e teendőnk egy tudományág meghatározott időn belül megjelent magyar irodalmának rendszeres lajstromozó jellegű retrospektív feltárása terén?

2. Van-e teendőnk egy-egy tudományág összefoglaló jellegű kritikai retrospektív feltárásával kapcsolatban?

II/1. Ha arra az álláspontra helyezkednénk, hogy a teljes magyar nyomtatványtermés rendszerező retrospektív feltárása a magyar nemzeti bibliográfia feladata, mivel az kellő tájékoztatást nyújt az általa feldolgozott periódus magyar szakirodalmáról, úgy lehet, hogy helyes elvi álláspontot foglalnánk el, de a feladatot, egy periódus magyar irodalmának lajstromozó feltárását,

melynek szükségessége a társadalomtudományok területén vitathatatlan, nem sikerülne megoldani. Ennek oka egyszerűen az, hogy jelenlegi retrospektív nemzeti bibliográfiáink „fehér foltjai”, továbbá a meglévők időrendi vagy betűrendi beosztása nem teszik lehetővé egy tudományág irodalmának áttekintését, nem is beszélve arról, hogy a periodikákban megjelent irodalom rendszerező retrospektív feltárására utoljára SZINNYEI József tett kísérletet.

Az 1959-ben Moszkvában tartott bibliográfiai konferencián Z. L. FRADKINA a retrospektív bibliográfia fő kérdéseiről beszélve kifejtette, hogy a valamennyi tudományág szovjet irodalmát feldolgozó összefoglaló bibliográfiák megalkotása a legközelebbi években feltétlenül a Szovjetunió nagy könyvtárainak a feladata, és hogy a kronológiai folyamatosságot biztosítani kell.⁶

A Szovjetunióban tehát, ahol a nemzeti bibliográfia — a *Knizsnaja Letopisz* — kumulációi rendelkezésre állanak, ahol a szovjet és orosz szakirodalom teljességre törekvő lajstromozó összeállításai segíti a szakemberek munkáját, változatlanul jelentkezik az igény a retrospektív nemzeti szakkibibliográfiák teljes rendszerének kiépítésére.

Szerénytelenség lenne azt állítani, hogy a magyar szakirodalom lajstromozó jellegű szakkibibliográfiáinak teljes rendszere a tudományos kutatás számára ezzel egyenértékű segédeszköz, azonban a társadalomtudományok művelőinek igen sok esetben szükségük van az ilyen jellegű összeállításokra.

A már felsorolt bibliográfiai összeállítások csak egy-egy szakterületen, néha csak annak egyes ágaiban elégítik ki a szükségletet.

Tudomásul kell vennünk, hogy a cél, az irodalom társadalmi hasznosítása, a bibliográfia pártossága nemcsak a kritikai feltárás, hanem a lajstromozás révén is elérhető. A lajstromozó bibliográfiák pártossága abban nyilvánul meg, hogy helyesen választják ki a szakirodalomnak azt a területét, melynek lajstromozására vállalkoznak. Senki sem vitathatja el a Munkásmozgalmi Intézet, illetve a Párttörténeti Intézet bibliográfiáinak vagy a *Tervegazdasági statisztikai és számviteli bibliográfia* pártosságát, holott ezek lajstromozó bibliográfiák.

Arra sem erőnk, sem lehetőségünk nincs, hogy kiépítsük a retrospektív nemzeti szakkibibliográfiák teljes rendszerét, amire a Szovjetunió bibliográfusai vállalkoztak. Teendők azonban az, hogy számba vegyük a tudományos kutatás igényeit, megállapítsuk, hogy mely szakterületeken milyen periódusra vonatkoztatva mutatkozik komoly igény a nemzeti irodalom feltárására, milyen kiadványfajták dolgozandók fel és mennyiben terjedjen ki a feldolgozás a külföldi hungaricára. Nem utolsósorban az is figyelembe veendő, hogy a nemzeti szakkibibliográfia mennyiben támogathatja a tudományos kutatás távlati fejlesztési tervében megadott feladatok megoldását.

Véleményünk szerint a szakkönyvtári hálózat a munka szervezeti alapjául szolgálhat.

A szakemberek közreműködése, — aminek szükségességét a Szovjetunióban tartott bibliográfiai értekezletek is hangsúlyozták⁷ — a feldolgozandó terület kijelölésénél, a szerkesztési alapelvek megállapításánál minden bizonynyal eredményes lesz.

Minden tudományág bibliográfusának a tudományág művelőinek igényeit figyelembe véve kell eldöntenie a feldolgozandó nem forrásértékű irodalom

⁶ FRADKINA, Z. L.: *A retrospektív szakkibibliográfia fő kérdései a Szovjetunióban*. A szovjet bibliográfia kérdései. Bp. 1961. 39–58. l. (Fordítás.)

⁷ Ld. 6. jegyz.

mértékét. Ez az elbírálás a múltban nem mindig történt kielégítő módon. *A magyar népművelés 10 éve 1945—1954* (1—3. köt. Bp. 1956—57.) c. bibliográfia esetében például a szekundér értékű anyag (napilapok híradásai, cikkei, brosurák stb.) túlbujánzása érezhető.

Feltétlenül szakítanunk kell azzal az általános gyakorlattal, hogy az egy periódus irodalmát feldolgozó nemzeti szakbibliográfiák csak a Magyarország területén megjelent irodalmat regisztrálják. A külföldi hungaricák figyelembevétele semmiképp sem jelenti burkolt nacionalista ambíciók kielégítését. A külföldi hungaricák bibliográfiai feldolgozására kötelez bennünket az a tény, hogy a szocialista tábor országaiban számunkra elengedhetetlenül fontos magyar nyelvű és magyar vonatkozású közlemények jelennek meg. Elsősorban ezek regisztrálására gondolunk. Jellemző egyébként, hogy a frázishazafiság idején, a Horthy korszakban megjelent retrospektív nemzeti bibliográfiák külföldön megjelent magyar vonatkozású műveket nem regisztráltak. A szocialista országok közötti szoros kulturális együttműködés, a tudományos kutatás összehangolásának szükségessége, a magyar tudománytörténet anyagának teljes összegyűjtése egyenesen kötelességünké teszi a külföldi anyag figyelemmel kísérését.

II/2. Egy tudományág irodalmának összefoglaló jellegű kritikai feltárása a társadalomtudományok területén is napról-napra nehezebbé válik. Különösen a nemzetközi művelés tárgyát képező tudományágakat jellemző irodalomáradat, a tudományágon belüli specializálódás a nagy bibliográfiai szintézisek, a „Bibliotheca”-k alkonyát is jelentik. Helyüket elfoglalják a már tárgyalt kalauz jellegű, többé-kevésbé terjedelmes bibliográfiai feldolgozások.⁸

A specializálódás egyik leghagyományosabb és legtermészetesebb útja a társadalomtudományok esetében a kutatásnak egy népre, nyelvre vagy földrajzi egységre való összpontosítása. Az ilyen — egy nép történetére, nyelvére, irodalmára, földrajzára, néprajzára, archeológiájára stb. — irányuló kutatások bibliográfiai szintézisének létrehozatala azonban nemcsak megoldható, hanem megoldandó feladat is.

Nem kívánok itt arra utalni, hogy az ilyenfajta bibliográfiai szintézisek majdnem minden nép bibliográfiai irodalmában igen jelentős szerepet töltenek be; sem arra, hogy a nemzeti tárgyú kutatások részproblémáinak megoldását a bibliográfiai összeállítások milyen hosszú sora segíti, csupán arra szeretném a figyelmet felhívni, hogy míg a szorosan vett nemzetközi művelés tárgyát képező társadalomtudományok bibliográfiai feltárása ma már nemzetközi együttműködés alapján folyik — a bibliográfiai feltárást nemzetközi szervezetek gondozzák — addig a nemzeti tárgyú kutatások bibliográfiai megalapozása minden nemzet sajátos feladata, azt helyette mások nem végzik el.

A magyar nemzeti tárgyú tudományágak bibliográfiai szintéziseivel nem bővelkedünk.

A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete idejében ismerte fel, hogy a szocialista történettudomány művelésének, annak a történetírásnak és történeti oktatásnak, melynek középpontjában a nép áll, rendkívül sokoldalú forrásfeltárássra, irodalomfeltárássra van szüksége és korunk, társadalmunk igényeit kielégítő bibliográfiai szintéziseket kezdeményezett.

⁸ A szakbibliográfiák értékelésének, típusainak meghatározásának alapjául KÖHALMI Béla egyetemi előadásainak jegyzetei szolgáltak.

A munka zömét már elvégezték. Hátra van a legújabbkori magyar történelem forrásainak és irodalmának feltárása, aminek azonban a közelebbi múlt értékelése, a levonható tanulságok szempontjából igen nagy jelentősége van.

A magyar irodalomtörténet bibliográfiai szintézisének hiányát nemcsak a kutatók, hanem a nagyszámú magyar irodalomszakos egyetemi hallgató, pedagógiai főiskolás, gyakorló tanár stb. — vagyis igen széles rétegek — érzik. KOZOCSA Sándor évi bibliográfiai, melyekről még szó lesz a kurrens bibliográfiák kapcsán — jó műszerei a magyar irodalomtörténeti kutatásnak, bár sokan ezeket is bírálják. E kurrens bibliográfia-sorozat azonban nem is kívánja pótolni a hiányzó nagy bibliográfiai szintézist, a bevezetőt a magyar irodalomtudomány és irodalomtörténet forrásaiba és irodalmába, pedig sokan érzik egy magyar *Lanson* vagy *Cambridge bibliography* hiányát. Mivel nincs ilyen bibliográfiai szintézis, az a helyzet állott elő, hogy ma már többször használják „nagy Pintért”, mint amennyiszter szidják. A magyar irodalomtörténet nagy bibliográfiai szintézisére azonban remélhetőleg nem kell soká várunk. A MTA Irodalomtörténeti Intézetének bibliográfiai osztálya KEMÉNY G. Gábor irányításával az anyag gyűjtésével és rendezésével előre haladt.⁹

A magyar nyelvészet csupán egy igen fontos s újabbban előtérbe került terület bibliográfiai feldolgozásával gazdagodott. BENKŐ Lóránd — LŐRINCZE Lajos: *Magyar nyelvjárási bibliográfia* (Bp. 1951) c. művére gondolok. A szintézis azonban, melynek egy fontos részét képezi a nyelvjárási bibliográfia, e tudományágban sem jött létre.

Magyarország területének régészeti irodalmát egy igen magas színvonalú bibliográfiai szintézis tárja fel. Ez BANNER János — JAKABFFY Imre: *A Középduna medence régészeti bibliográfiája a legrégebb időktől a XI. századig.* (Bp. 1954.)

A magyar néprajz és a földrajz is azok közé a szaktudományok közé tartozik, mely bibliográfiai összefoglalásra vár. SÁNDOR István: *Magyar néprajztudomány 1945—1955* (Bp. 1956) c. kis példányszámban megjelent kitűnő összeállítása nem pótolja a tudományág bibliográfiai szintézisét.

A helyzetkép „fehér foltjai” a teendőket is megmutatják. Ezek röviden foglalhatók össze: A nemzeti tárgyú szaktudományok bibliográfiai szintézisének elkészítése.

A Történettudományi Intézet példája azt mutatja, hogy akadémiai intézeteink kellő szervezés, bibliográfiai osztály létrehozása esetén a legalkalmasabbak arra, hogy ezt a munkát magas szinten elvégezzék. Abban a tudományágban, melynek nincs akadémiai intézete — a néprajzra kell itt gondolni — a szakkönyvtár, jelen esetben a Néprajzi Múzeum Könyvtára válhatik a bibliográfiai szintézis gondozójává. Ha arra gondolunk, hogy ez a könyvtár milyen magas szinten végzi tájékoztató-bibliográfiai munkáját, nem lehet kétség afelől, hogy ha a nagyobb szabású bibliográfiai munka egyéb feltételei biztosítva lennének, a feladatot maradéktalanul el tudná látni. Egyébként az Országos Távlati Tudományos Kutatási Terv a néprajzi bibliográfia készítését kutatási feladatként jelöli meg.

Az Országos Távlati Tudományos Kutatási Terv a humán tudományok és társadalmi tudományok egész sorában (marxista irodalomelmélet, a nemzet

⁹ A magyar irodalomtörténet bibliográfiai szintézisének hiányát csak részben enyhíti a MTA Irodalomtudományi Intézetének az a törekvése, hogy a magyar irodalomtörténeti bibliográfia legnagyobb hiányait pótolja. Ide tartozik a Horthy-korszak alatti emigráns irodalom tervezett bibliográfiájának megindítása.

irodalomtörténetének szintézise, a legújabbkori magyar történet egyetemi tankönyve, a magyar régészet kézikönyve, a magyar zenetörténet értékelő feldolgozása, természetföldrajz és gazdaságföldrajzi kézikönyvek stb.) fő feladatként jelöli meg a tudományág összefoglalóinak elkészítését. E munkák elkészítésének részben előfeltétele, részben mellékterméke a bibliográfiai szintézis. E szintézisek elkészítése tehát a Távlati Tudományos Kutatási Terv végrehajtásának szerves része.

III.

Témabibliográfiák

Annak, hogy a társadalomtudományok területén egy tudományág teljes irodalmának, vagy pedig a tudományág nemzeti irodalmának retrospektív feltárása sikerüljön, a kialakult és többnyire helyes gyakorlat szerint megvannak a maga feltételei. Megfigyelhető az is, hogy a nagy nemzetközi és nemzeti szintézisek ma már többnyire kollektív munka eredményeiként jönnek létre. Ugyanakkor minden nemzet bibliográfiai irodalma állandóan gazdagodik olyan retrospektív társadalomtudományi szakbibliográfiákkal, melyeknek célja a szaktudományon belül egy szűkebb kutatási terület, egy téma — mely gyakran komplex téma — irodalmának bibliográfiai feldolgozása. Az anyaggyűjtés és a feldolgozás az ilyen bibliográfiák esetében többnyire nem korlátozódik sem egy korszak, sem egy földrajzi egység irodalmára. A cél: egy a kutatás tárgyát képező témának a kutató szempontjainak figyelembevételével való feltárása. E bibliográfiák szerzői gyakran a tudományos kérdés feldolgozói, kutatói.¹⁰

A felszabadulás után megjelent magyar szakbibliográfiák egy jó része ilyenfajta irodalom-feldolgozás. Az előző fejezetben már említettünk néhányat ezek közül. A kép teljesebbé tétele végett soroljunk fel néhány további is. GERÉB László: *Munkásélet és munkásmozgalom a magyar irodalomban 1867—1872* (Bp. 1959.), SZERÉNYI Sándor: *Az ipar műszaki fejlesztésének gazdasági kérdései* (Bp. 1956.), FERENCZY Ödönne — RÓZSA György: *Bibliográfia a munkatermelékenység kérdéseiről* (Bp. 1959.), BAKOS József: *A magyar Comenius irodalom* (Sárospatak, 1952—1957.), F. WENDELIN Lidia: *Mozart Magyarországon* (Bp. 1958.), SZENTMIHÁLYI János — DÉRI Miklósné — PÁLVÖLGYI Endre: *Thomas Mann magyarul megjelent művei és a magyar Thomas Mann irodalom* (Bp. 1955.), ALBERT Gábor — D. SZEMZŐ Piroska — VIZKELETY András: *Schiller Magyarországon* (Bp. 1959.), KOZOCSA Sándor — RADÓ György: *A szovjet népek irodalmának magyar bibliográfiája* c. sorozat, KOZOCSA Sándor — RADÓ György: *A lengyel irodalom Magyarországon* (Bp. 1956.), KOZOCSA Sándor: *Móricz Zsigmond irodalmi munkássága* (Bp. 1952.), REGULI Ernő: *Írások József Attiláról* (Szeged, 1955.), ide sorolhatjuk az Egyetemi Könyvtár *Bibliográfiák az egyetemi oktatás részére* c. sorozatának úgyszólván teljes egészét, valamint az OSzK *Új bibliográfiai füzetek* c. sorozatát.

A Moszkvában tartott 1959. évi bibliográfiai értekezleten Z. L. FRADKINA a retrospektív szakbibliográfia fő kérdéseiről szólva kifejtette, hogy a Szovjet-

¹⁰ BOURTON, K.: *Subject bibliographies and their compilation*. Aslib Proc. 11. vol. 1959. 1. no. 5—8. 1.

unióban a témabibliográfiák fejlődésében mutatkozó legsúlyosabb hiba a témák megválasztásának esetlegessége.¹¹

Ha ebből a szemszögből kívánjuk megvizsgálni eddigi társadalomtudományi témabibliográfiáinkat, úgy hézagos felsorolásunk nem látszik hiábavalónak. Egyes esetekben a témaválasztás a kutatóintézeti szakkönyvtár — jelen esetben a MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Könyvtára — részéről igen helyesen függvénye volt az Intézet kutatási feladattervének. Személyes tapasztalat alapján számolhatok be arról, hogy a budapesti Egyetemi Könyvtár sorozata — *Bibliográfiák az egyetemi oktatás számára* — majdnem minden esetben a tanszékek rendelkezésére, az oktatás és a tanszéken folyó kutatómunka támogatása céljából jött létre. Annak oka, hogy egyes bibliográfiák felhasználása nem történt meg a kívánt intenzitással, a kutatási tervfegyelem lazaságában, a bibliográfiák kis példányszámában, késésében és nem utolsó sorban bizonyára a feldolgozás hiányosságaiban keresendő. Az esetlegesség inkább azoknak a bibliográfiáknak esetében észlelhető, melyek egy évforduló, egy egyéni kutatás melléktermékeként vagy különösebb gyakorlati célkitűzés nélkül jöttek létre. Azonban a hézagos felsorolás alapján is megállapíthatjuk, hogy a legnagyobb baj témabibliográfiáink körül nem az, hogy témaválasztásuk esetleges, hanem hogy azok száma nem elegendő.

Az irodalomból a gondolat tartalmat megadott szempontok szerint feltárni, a bibliográfiai tevékenység legmagasabbrendű megnyilatkozása. Ez a tevékenység az, amiben KÓHALMI Béla a „bibliográfia rangemelését” látja.¹² Ha el is tekintünk annak vizsgálatától, hogy esetleges volt-e témabibliográfiáink tárgyválasztása, azt meg kell állapítanunk, hogy ezt a követelményt — a gondolat tartalom határozott szempontú, magasszintű, kritikai feltárását — nem vették tekintetbe.

FRADKINA a témabibliográfiai esetlegességének megszüntetése érdekében felveti a témabibliográfiai koordinálásának kérdését és annak szükségességét, hogy a tervezés és feldolgozás munkájába a szaktudósokat is be kell vonni. A FRADKINA által felvetett problémák — a témabibliográfiai tárgyválasztásának tervszerűsége, a témabibliográfiai koordinálása és a szakemberek bevonása — nálunk is aktuálisak.

Vegyük elsőnek a tárgyválasztás kérdését. Az a tény, hogy az országos bibliográfiai terv és az országos távlati tudományos kutatási terv között szerves kapcsolat nem jött létre, két negatívumra mutat: egyfelől a bibliográfiai megtervezésekor a bibliográfiát készítő intézmények nemigen vették figyelembe a tervezett kutatási feladatokat, másfelől a tudományos kutatómunka irányítói nem gondoskodtak a kutatómunka bibliográfiai megalapozásáról.

Példaként álljon itt néhány társadalomtudományi kutatási feladat az országos távlati tudományos kutatási tervből:

Az ember pszichológiai törvényszerűségének alkalmazása a termelőmunka javításában	58
Az ember pszichológiai törvényszerűségének alkalmazása a bűntüldözésben	58
Az ország természeti és gazdaságföldrajzi adottságainak feltárása	59

¹¹ Ld. 6. jegyz.

¹² KÓHALMI Béla: *A bibliográfia rangemelése*. Magy. Könyvszle. 1961. 77. évf. 2. sz. 129—147. l.

Komplex tudományos vizsgálat a kulturális intézmények területi fejlesztése céljából	59
A társadalom fejlődésének a településekkel szemben fellépő igényeinek meghatározása	60
A munkaigényes tervezési munkák gépesítésének elvi-módszertani előkészítése	62
A szocialista országok közötti gazdasági együttműködés elméleti problémáinak vizsgálata	64
A modern kapitalizmus gazdasági jelenségeinek vizsgálata	65
A gépi fordítások tudományos előkészítése	68
A dialektikus logika kidolgozása	72
Az általános társadalmi törvényszerűségek sajátos érvényesülésének vizsgálata a magyar népi demokratikus társadalomban	73
A marxista szociológia kutatási módszereinek kidolgozása	73

A tizegynéhány feladat kiválasztásánál tagadhatatlanul bizonyos célzatosság érvényesül. A tájékoztató munkában járatos bibliográfiakészítő biznyára meglátja ezekben a lehetőséget bibliográfiák készítésére. A feladatok megjelölése jó címe lehet egy-egy témabibliográfiának. A kiválasztott feladatok megoldása döntően függ az irodalmi források feldolgozásától és ezeknek kritikai feltárása izgalmas bibliográfiai feladat. Ez nem azt jelenti, hogy nem kevésbé vonzó munka az olyan bibliográfiai összeállítás elkészítése, ahol az aránylag csekélyebb mennyiségű irodalom felkutatása jelenti a munka nehezebbik részét. Ez utóbbi feladat ellátása teszi szükségessé egyrészt a másodfokú bibliográfiák fokozott felhasználását a bibliográfiai munkában, másrészt a bibliográfiai munka segédeszközeinek a hazai igényekhez mért feltárását.

Mindez arról győzhet meg bennünket, hogy a témabibliográfiák mennyiségi növekedése, valamint a tárgyválasztás esetlegességének megszüntetése akkor remélhető, ha a bibliográfiai munka szoros kapcsolatot teremt a tudományos kutatómunkával és a kutatás tárgyát képező témák a kutatók igényeinek megfelelően, a kutatásnál érvényesített szempontok figyelembevételével kerülnek feltárássra. Elsősorban az országos távlati tudományos kutatási terv feladatainak megoldását kell bibliográfiai munkával előmozdítani.

A könyvtári hálózat létezése és az egyes tudományágak akadémiai gondozásának ténye elősegítheti a szervezeti alapok megteremtését és a bibliográfiai munkához szükséges szakember-bibliográfus együttműködés kibontakozását.

IV.

Kurrens szakbibliográfiák

A kurrens szakbibliográfia — azaz a legújabb irodalom feltárása — a társadalomtudományok területén a tudományos tájékoztatásnak ugyanúgy fontos eszköze, mint a természettudományok és alkalmazott tudományok esetében.

Ez a felismerés nem egykönnyen vált általánossá. Nálunk még ma is találkozunk olyan felfogással, mely azt vallja, hogy a társadalomtudományokkal foglalkozó amúgy is figyelemmel kíséri szakja legújabb irodalmát, ismeri szakterülete folyóiratait, tehát számára a rendszerező kurrens feltárás, az aktív tájékoztatásnak ez a formája nem sokat jelent. Ellentmond azonban ennek a felfogásnak az a konkrét igény, amely a humán tudományok és a társad-

dalomtudományok művelői részéről jelentkeznek. Igaz ugyan, hogy ez az igény egyelőre a kurrens feltárás bizonyos formáira korlátozódik.

A. N. VEREVKINA az 1959. évi moszkvai bibliográfiai konferencián¹³ a kurrens bibliográfia szovjetunióbeli helyzetéről és feladatairól beszélve az irodalom kurrens feltárásának következő formáit sorolja fel:

- a) tájékoztató kartonok,
- b) expressz tájékoztatás,
- c) bibliográfiai közlönyök,
- d) referáló lapok,
- e) éves és többéves bibliográfiák az egyes tudományágakról.

A megoldandó feladatok között a legfontosabbnak annak megállapítását tartja, hogy a kurrens bibliográfiai tájékoztatás mely formái tekintendők a legeredményesebbnek az egyes tudományágakban. Azt hiszem, senkisésem hajlandó megkockáztatni azt az állítást, hogy *minden* tudományágban szükség van a kurrens bibliográfiai tájékoztatás *minden* formájára. VEREVKINA véleménye szerint például a humán tudományokban a hazai irodalomról adott referáló tájékoztatásra nincs szükség.

A társadalomtudományok esetében nem vitás, hogy azok történelmi alapozottsága következtében a retrospektív feltárás döntő jelentőségű. A kurrens feltáró tevékenység észlelhető lassúsága, esetlegessége, a bibliográfiai tevékenység sok esetben még mindig fennálló szervezetlensége azonban nem annyira annak tulajdonítható, hogy a kurrens bibliográfiai feltárás nem elég fontos, hanem inkább annak, hogy a természettudományok és alkalmazott tudományok gyors iramú fejlődése *elengedhetlenné* tette a kurrens bibliográfiai tájékoztatás megszervezését és hogy a bibliográfiai tájékoztatás gazdasági szükségességgé vált.

Mivel a gazdasági szükségesség tényezője a társadalomtudományok kurrens bibliográfiai feltárása esetében csak nagy áttételek révén érvényesül, tehát a nemzetközi művelés tárgyát képező tudományágak nemzetközi kurrens bibliográfiájának gondozásához szükséges anyagi fedezet is csak ritkán állott rendelkezésre. Az UNESCO felismerve a nemzetközi kurrens bibliográfiák jelentőségét és szerepüket a nemzetközi kulturális együttműködés terén, részben mint kiadó, részben mint a kiadás anyagi támogatója lehetővé tette a nemzetközi kurrens társadalomtudományi bibliográfia rendszerének kiszélesítését.¹⁴

Hazánkban szocialista társadalmi berendezkedésünk megadja annak szervezeti és anyagi lehetőségét, hogy a kapitalista országokban talán mostoha elbánásban részesülő tudományágak művelése kibontakozzék és hogy a fejlődést támogató kurrens bibliográfiai feltáró munka korszerű formákban megnyilatkozzék.

Feladatunk annak vizsgálata, hogy miképpen éltünk a lehetőségekkel és mik a legközelebbi teendőink.

A kurrens szakbibliográfiai munkával kapcsolatban a következő kérdések tárgyalása látszik szükségesnek:

¹³ VEREVKINA, A. N.: *A kurrens bibliográfia helyzete és feladatai a Szovjetunióban. A szovjet bibliográfia kérdései.* Bp. 1960. 13–38. l. (Fordítás.)

¹⁴ *Unesco's programme for libraries and related services 1961–1962.* Unesco B. Libr. 15. vol. 1961. 3. no. 113–118. l. és MERYAT, Jean: *Report on the general principles governing international bibliographical work.* Paris, 1957. 38. l.

1. A hazai szakirodalmi termés kurrens feltárása,
2. A hazai szakirodalom a nemzetközi kurrens bibliográfiában,
3. A külföldi irodalom hazai kurrens feltárása.

A feltárás formáinak kérdését az egyes részletkérdések tárgyalása során látszik legcélszerűbbnek felvetni.

IV/1. A Magyarországon megjelent humántárgyú szakirodalom kurrens feltárása régi hagyományokkal rendelkezik. HELLEBRANT Árpád már 1879-ben elkezdte a magyar filológiai irodalom rendszeres évi regisztrálását az *Egyetemes Philologiai Közönyben* és ennek a regisztráló tevékenységnek szerves folytatása az *Irodalomtörténeti Közleményekben* évente megjelent *Magyar irodalomtörténeti bibliográfia*, majd a KOZOCSA Sándor gondozásában máig élő magyar irodalmi lajstromozás. HELLEBRANT Árpád nevéhez fűződik az esztétikai és művészettörténeti irodalom évi regisztrálásának megindítása is. Voltak hosszabb-rövidebb ideig élő más vállalkozások is, melyeknek célja a hazai szakirodalom egy ágának periodikus lajstromozása volt.

Ezek a vállalkozások valóban hiányt pótoltak és tényleges igényeket elégítettek ki. Könnyen hozzáférhető kurrens nemzeti bibliográfiánk ui. nem volt — a *Magyar Könyvkereskedők évkönyve*, vagy pláne a könyvkereskedői folyóirat, a *Corvina* elsősorban könyvkereskedői érdekeket szolgált, nem volt alkalmas arra, hogy a tudományos tájékoztatás funkcióját betöltse. Az 1936—1941 évek könyvtermését regisztráló félhivatalos kiadvány, az évi *Magyar könyvészet* betűrendes beosztású volt, tehát a szakirodalomról hozzáférhető tájékoztatást nem adott, a jelentőségükben napról-napra növekvő folyóiratközlemények rendszeres regisztrálása pedig felszabadulásunk előtt nem történt meg. Így hát az olyanfajta évi összeállítás, melyben a szakember egy helyen, igényeinek megfelelő csoportosításban találta meg a különböző helyeken megjelent irodalmat, a tudományos tájékoztatás igen fontos eszközeként szerepelhetett. Kétségtelen, hogy minden szakembert elsősorban az érdekel, hogy tudományágának mi a legfrissebb hazai irodalma, ezenfelül ez a hazai irodalom az, ami a legszélesebb rétegek számára a legkönnyebben hozzáférhető.

Jelenleg a társadalomtudományok közül három tudományágban történik meg külön kiadványban a hazai szakirodalom rendszeres kurrens feltárása. A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete évről évre kiadja a NAGY Lajos által szerkesztett *Állam- és jogtudományi bibliográfiát*. Az Országos Pedagógiai Könyvtár *Magyar pedagógiai irodalom* címmel összegezi a hazai pedagógiai irodalmat. KOZOCSA Sándor: *A magyar irodalom bibliográfiája* c. sorozata nemcsak az irodalomtudományi és irodalomtörténeti anyagot regisztrálja, hanem a magyar irodalmi alkotásokat is. KOZOCSA Sándor — RADÓ György: *A szovjet népek irodalmának magyar bibliográfiája* c. sorozat megszűntnek tekinthető, hiszen az 1957-ben megjelent s az 1954. év irodalmát regisztráló kötet folytatásával nem rendelkezünk.

A felsoroltakon kívül egyes folyóiratok, *Századok*, *Archeológiai Értesítő*, *Világirodalmi Figyelő*, *Acta Historica* közölnek éves szakbibliográfiai összeállításokat.

E tanulmány II. és III. fejezetében a retrospektív nemzeti szakbibliográfiákról szólva megkíséreltük a nemzeti szakbibliográfiával kapcsolatban néhány elvi kérdés tisztázását. Jelen esetben az a kérdés vetődik fel, hogy mi indokolhatja a nemzeti szakirodalom teljességre törekvő kurrens lajstromozását külön kiadványok formájában olyankor, amikor van kurrens nemzeti

bibliográfiánk, mely lajstromozza a könyveket és a nemzeti bibliográfia szerves részét képező *Magyar Folyóiratok Repertórium*a ugyancsak kurrensen nyilvántartja a tudományos kutatás szempontjából fontos folyóiratcikkeket is.

Lássuk azokat az érveket, amelyek a különálló nemzeti kurrens és teljes-ségre törekvő szakbibliográfia mellett felhozhatók:

a) a nemzeti bibliográfia nem regisztrál egyes olyan kiadványfajtákat, melyeknek kurrens nyilvántartása a tudományág művelője számára fontos. Ha ez így van, — és nem bizonyos, hogy így van, — úgy általában a nemzeti bibliográfia körül van a hiba, melynek korrigálása a nemzeti bibliográfia szerkesztőinek gondja. Ha azonban egy-egy tudományág területén, — jelen esetben a közgazdaságtudomány és a statisztika lehet ilyen, — a nemzeti bibliográfia általános szempontú szelekciója nem kielégítő, úgy természetesen továbbra is fennáll a kurrens nemzeti szakbibliográfia szükségessége.

b) A nemzeti bibliográfia csak a Magyarország területén megjelent szakirodalmat regisztrálja, a kurrens nemzeti szakbibliográfia pedig a külföldi magyar vonatkozású irodalmat is. Ez az érvelés, sajnos, teljesen akadémikus jellegű, hiszen kurrens nemzeti szakbibliográfiáink közül a legtöbb ugyanúgy elhanyagolja a hungaricák regisztrálását, mint ahogy azt a nemzeti bibliográfia teszi. A nemzeti bibliográfia esetében ennek lehetnek, sőt vannak alapos indokai. A megoldás mégis csak a hungarica nyilvántartás általános rendezésétől várható.

c) A nemzeti kurrens szakbibliográfia jelen formájában tulajdonképpen kumuláció, hiszen legalább egy negyedévi, de általában egy évi irodalmat regisztrál, a nemzeti bibliográfia negyedéves, féléves és éves kumulációi pedig nem jelennek meg. Ez a megállapítás lehet szemrehányás a nemzeti bibliográfia szerkesztői felé, de egymagában nem indokolja a kurrens nemzeti szakbibliográfia jelenlegi formáit.

d) A két kiadvány, a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* és a *Magyar Folyóiratok Repertórium*a nehezen hozzáférhető, kis példányszámban jelenik meg, tehát elkerüli a szakemberek figyelmét. Szükség van ennek következtében a szakemberekhez könnyebben eljutó olyan kiadványra, mely egyenesen a számukra készült. Bár ez az érvelés is némi beavatkozást jelent a magyar nemzeti bibliográfia „belügyeibe”, ez a kérdés megérdemli, hogy kissé hosszabban foglalkozzunk vele.

Fel kell vetnünk a kérdést, kinek a számára készül a nemzeti bibliográfia? Ma már túlhaladott álláspontnak tekinthető az, hogy a nemzeti bibliográfia egyedüli célja a nyomtatványok azonosításához segítséget nyújtani és a nemzeti nyomtatványtermésből egyszerű „darabteleltárt” készíteni. A nemzeti *szakirodalom* regisztrálása ma már úgyszólván minden nemzeti bibliográfia elsődleges célja. Mi sem bizonyítja ezt világosabban, mint az a tény, hogy minden nemzeti bibliográfia valamilyen szak szerinti beosztásban regisztrálja anyagát. A tényleges helyzet az, hogy szakembereink nem ismerték fel a nemzeti bibliográfia szakbibliográfiai jelentőségét, nem hallatták hangjukat a nemzeti bibliográfia szolgáltatásainak megjavítása érdekében. Nem követelték és nem tették lehetővé azoknak a nemzeti bibliográfiai szolgáltatásoknak megvalósulását, melyeket pl. a Knizsnaja Palata nyújt. (Recenziók, hírlapi cikkek repertórium, életrajzi repertórium stb.) A külföldi nemzeti bibliográfiák példányszáma — itt is elsősorban a Szovjetunióra kell gondolni — arra mutat, hogy nemcsak a könyvtárak tartoznak a felhasználók közé, hanem a szak-

emberek is nagy számmal veszik igénybe a nemzeti bibliográfiai szolgáltatásokat.¹⁵

Nem vitás, hogy a szakembert egy olyan nagy terjedelmű, több részkiadványból összetevődő nemzeti bibliográfiából többnyire annak csak egy része érdekli, és ezért nehézkes annak munkaeszközként való felhasználása. Ez indokolja a kumulációkat, elsősorban pedig a szakanyag kumulációit, melyek összevontan tartalmazzák egy meghatározott periódus különböző nyomtatványfajtákban megjelent szakanyagát. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy a szakember igényeit a nemzeti bibliográfia olyan negyedéves, féléves, éves kumulációja elégítheti ki, amely szakonként csoportosítva, a könnyebb kezelhetőség kedvéért esetleg szakonként külön füzetekben jelennék meg. Az ilyen kumulációknak azonban együttes csoportosításban kellene hoznia a *Magyar Nemzeti Bibliográfia*, a *Magyar Folyóiratok Repertórium*a és a nemzeti bibliográfiai apparátus egyéb termékeinek anyagát.

e) A szakembernek gyorsabb tájékoztatásra van szüksége, mint amilyent a nemzeti bibliográfia nyújt. Ezt a lehetséges érvelést csupán a teljesség kedvéért említjük. Annak bizonyítására, hogy nem érdemes ezzel komolyan foglalkozni, két adat; az 1955. évi magyar irodalom bibliográfiája 1959-ben jelent meg, az *Állam- és jogtudományi bibliográfia* által regisztrált anyag megjelenése és a bibliográfia megjelenésének éve között általában 2 év a spácium.

f) A nemzeti bibliográfia szakbeosztása nem felel meg azoknak a követelményeknek, amelyeket egy bibliográfia beosztásával szemben a szakemberek támasztanak, tehát szükség van olyan feltárássra, mely tekintetbe veszi a szakember igényeit is.

Ez az érvelés látszik a legsúlyosabbnak. Ha egy bibliográfia az irodalmat nem a szakember igényeinek megfelelő csoportosításban tárja fel, az majdnem értéktelenné válik. Nem lehet célunk a bibliográfiák osztályozási problémáinak vizsgálata. Nem is kívánjuk vitatni a magyar nemzeti bibliográfia osztályozási módjának helyességét vagy helytelenségét, csupán arra szeretnénk rámutatni, hogy a bibliográfia szakbeosztásának jelentősége olyan mértékben növekszik, mint amilyen mértékben nő a bibliográfia által feldolgozott anyag mennyisége. Egy 20—30 tételből álló jegyzék, bármilyen legyen annak szakbeosztása, áttekinthető és mindenképpen megadja azt a felvilágosítást, amelynek megadását a jegyzék összeállítója célul tűzött ki maga elé. Egy több száz vagy több ezer tételből álló szakbibliográfia természetesen csak akkor lesz áttekinthető, ha a tételek csoportosítása a felhasználó által megkívánt, ill. az általa *megszokott* szempontok alapján történik.

Ezzel kapcsolatban megállapíthatjuk a következőket: 1. A nemzeti bibliográfia által kurrensen nyilvántartott anyag egy-egy szakterületen belül mennyiségileg nem olyan nagy, hogy annak bármilyen szempont szerinti csoportosítása annak áttekinthetőségét lényegesen zavarná. 2. A nemzeti bibliográfia ETO szerinti szakbeosztása megszokottnak tekinthető, így az ahhoz való alkalmazkodás zavartalan lehet. Ehhez még hozzáfűzhetjük azt is, hogy a nemzeti bibliográfiai apparátus által feldolgozott anyag szakszerű rendezése a nemzeti könyvtár és a szakemberek együttműködése alapján is megvalósítható. Legalábbis ezt a tanulságot kell levonnunk a Szovjetunió bibliográfusainak tanácskozásából.¹⁶

¹⁵ WELLS, A. J.: *British National Bibliography*. Ann. Libr. Sci. 4. vol. 1957. 3. no. 73—89. 1.

¹⁶ Ld. 6., 7. és 13. jegyz.

Fentiek alapján összefoglalhatjuk álláspontunkat: a társadalomtudományok esetében a teljes hazai szakirodalom kurrens lajstromozása a magyar nemzeti bibliográfia feladata. Nemzeti bibliográfiai apparátusunknak alkalmassá kell válnia arra, hogy a hazai szakirodalom teljességéről, a nyomtatvány megjelenése után nyomban, könnyen hozzáférhető módon tájékoztassa az érdekelteket és olyan kumulációkat kell létrehoznia, amelyek lehetővé teszik, hogy egy adott periódus teljes hazai szakirodalma könnyen áttekinthető legyen.

Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy ezzel egyetlen kérdés: — a hazai szakirodalom regisztráló jellegű kurrens feltárásának kérdése — jutott nyugvópontra. A szakirodalom kurrens *kritikai* feltárása, a tudományos tájékoztatásnak ez a fontos részfeladata nem nyert megoldást. A hazai szakirodalom folyamatos kritikai feltárása olyan feladat, melyet csakis a szakkönyvtárak, a tudományos intézetek bibliográfiai csoportjai tudnak kellő színvonalon ellátni. A tudományos tájékoztatásnak ez a formája a társadalomtudományok területén nálunk meglehetősen elhanyagolt. Nem is annyira hazai szakembereink tájékoztatására van szükség a hazai szakirodalomról, hiszen a lajstromozó bibliográfiai feltárás számukra többnyire elegendő, mint inkább a külföldi szakemberek tájékoztatására. A magyar szakirodalom ilyen céllal történt feltárását a MTA Történettudományi Intézete valósította meg, amikor az idegen nyelvű *Acta Historica*-ban közli a *Répertoire des ouvrages historiques . . . parus en Hongrie* c. összeállítást francia és orosz címfordításokkal. Ez azonban csak egyetlen tudományág magyar termését teszi lajstromozó formában a külföld számára hozzáférhetővé.

1947—48-ban vetődött fel egy *Index Scientiarum Hungaricarum* c. kiadvány gondolata, mely két nyelven — oroszul és angolul — egy társadalomtudományi és egy természettudományi sorozatban, félévenként annotált bibliográfia formájában ismertette volna a magyar tudomány eredményeit. A terv megvalósítása elmaradt. Az azóta eltelt évek folyamán kialakult és megerősödött a magyar könyvtári hálózat, a Magyar Tudományos Akadémia tudományszervezési feladatai kibontakoztak, elérkezett annak ideje, hogy ez irányban kezdeményező lépések történjenek.

Nélkülözzük az egyes periódusok hazai szakirodalmáról a *kritikai bibliográfiai szemle* jellegű összefoglalásokat is. Olyan kiadványfajtákra gondolunk itt, mint az NDK-ban a Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő: *Jahresbericht für deutsche Sprache und Literatur* (Berlin, 1960—), vagy a *Year's Work in English Studies*, vagy a különböző *Forschungsberichte* című kutatási eredményeket összefoglaló szemlékre. Az ilyenfajta kiadványok hasznát, az irántuk mutakozó igényt szintén vizsgálat tárgyává lehetne tenni.

Végezetül, bár nem tartozik a hazai szakirodalom kurrens bibliográfiai feltárásához, meg kell említenünk azt, hogy a folyóiratok név- és tárgymutatói komoly segítséget jelentenek a bibliográfiai tájékozódásban és a bibliográfiai munka hatékony segítői. Kár, hogy nagy társadalomtudományi folyóirataink név- és tárgymutatói csak vontatottan vagy egyáltalán nem jelennek meg. Az Irodalomtörténeti Intézet gondozásában megjelent *Nyugat repertórium* sikere pedig figyelmeztet az ilyen összeállítások szükségességére.

IV/2. A nemzeti kurrens szakbibliográfiák szükségességét azzal is szokták indokolni, hogy az ilyen bibliográfiák teszik lehetővé egy ország szakirodalmának a nemzetközi szakbibliográfiák rendszerében való szereplését. Ez a megállapítás feltétlenül helytálló, bár hozzá kell tenni: ha az a célunk, hogy

nemzeti szakirodalmunk termékei a nemzetközi nyilvántartásokba bekerüljenek, úgy ennek vannak más, közvetlenebb és talán nagyobb sikerrel kecsegtető módjai is. Elsőként, — bár nem bibliográfiai probléma, — valamelyik világnyelven való publikálást kell említeni. A társadalomtudományi nemzetközi kurrens szakbibliográfiákat vizsgálva szembeötlő az a tény, hogy a magyar anyagból elsősorban azok a cikkek kerülnek regisztrálásra, melyek a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő valamelyik idegen nyelvű *Actában* jelentek meg, — bár mint látni fogjuk, ezek is gyakran hiányosan.

A hazai szakirodalom külföldi megismertetésének másik módja az idegen nyelvű bibliográfiai feltárás. Erről már tettünk említést.

A harmadik és talán leghatékonyabb módszer a közvetlen kapcsolat megteremtése a nemzetközi kurrens bibliográfiák szerkesztőségével. Ez a társadalomtudományok esetében azért is látszik fontosnak, mert e tudományok nemzetközi kurrens bibliográfiáinak szerkesztői általában nem járnak el az anyaggyűjtés tekintetében azzal a gondossággal, mint a természettudományok és alkalmazott tudományok nemzetközi primér bibliográfiáinak szerkesztői, akik fontosnak tartják, hogy az anyaggyűjtés és a referálás bázisa lehetőleg széles legyen. A társadalomtudományok esetében a nemzetközi anyagot regisztráló kurrens bibliográfiák többnyire szekundér bibliográfiák.

Rózsa György 1960-ban a *Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának Közleményeiben*, majd külön is megjelent *A magyar társadalomtudományok az UNESCO kiadványaiban* című tanulmánya kitűnő és világos képet ad arról, hogy miként szerepel a magyar társadalomtudomány a világszervezet kiadványaiban. Ezek között talán a legjelentősebbek a bibliográfiai kiadványok. „Társadalomtudomány alatt itt a társadalmi tudományok azon ágazatai értendők, amelyek az UNESCO-nál a „sciences sociales” fogalomkörébe tartoznak.” E tudományágak területén az UNESCO a nemzetközi kurrens bibliográfiai feltárás kezdeményezője és gondozója, tehát a Rózsa György által végzett elemzés e tudományágak irodalmának nemzetközi kurrens nyilvántartásáról, illetve a magyar anyag azokban való feldolgozásáról hiteles képet ad. Ez a kép meglehetősen sötét. A vizsgálódások néhány eredménye:

A *Current Sociology* c. bibliográfiában Magyarország sem mint forrás, sem mint a tájékoztatás tárgya nem szerepel.

Az *International Bibliography of Economics* 2. kötete Magyarországról 18 tételben tájékoztat, amelyből 10 nyugati forrás. Amióta azonban a magyar adatokat ehhez a bibliográfiához a Központi Statisztikai Hivatal és az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének könyvtárai szolgáltatják, amit az V. kötet bevezetőjében az UNESCO elismeréssel nyugtáz, a Magyarországgal foglalkozó tételek mennyisége és minősége valamennyi megelőző kötettel szemben vagy más UNESCO kiadványokkal szemben szembetűnően megjavult.

Ennek az aktív közreműködésnek a hiánya viszont megmutatkozik az *Internasional Bibliography of Sociology*ban, mely mindössze 3 magyar folyóirat anyagát dolgozza fel. A népi demokráciák egyébként ebben a bibliográfiában mostoha elbánásban részesülnek. Csehszlovákia 5, Lengyelország 6, Románia 1, az NDK 1 folyóiratszámával szerepel. A szovjet folyóiratok természetesen megfelelően vannak reprezentálva, a kiadvány 26 szovjet folyóirat anyagát ismerteti.

Az *International Bibliography of Political Science* 6. kötete 5 magyar folyóirat anyagát dolgozza fel.

A néprajzi bibliográfia, az *International Bibliography of Social and Cultural Anthropology* 1. és 2. kötete alapján szerző megállapítja, hogy a válogatás nem a legszakszerűbb, és az akadémiai Acták feldolgozása fogyatékos. A tanulmány megírása óta

megjelent 3. kötet (az 1958-i) már 8 magyar folyóirat anyagát ismerteti, amiben bizonyára része van annak, hogy néprajzi kutatóink a bibliográfia szerkesztőségével az összeköttetést megteremtették, és van gazdája a bibliográfia magyar anyagának.

RÓZSA György vizsgálatait néhány tudományágra vonatkozóan a múlt év folyamán kiegészítettük.

Az UNESCO támogatásával az International Committee of Historical Sciences szerkesztésében jelenik meg az *International Bibliography of Historical Sciences*. E bibliográfia meglehetősen késve jelenik meg, így 1960-ban csak az 1955. évi termést regisztráló kötet volt elemezhető. A magyar történelem címszó alatt 6 forráskiadvány, 8 könyv és 13 folyóirat, összesen 27 tételt ismertet. Ha tekintetbe vesszük azt a tényt, hogy Románia 2 tétellel, Bulgária 1 tétellel, Csehszlovákia 14 tétellel, a nyugati államok között Belgium 3 tétellel szerepel, úgy ez a reprezentálás megfelelőnek látszik. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a bibliográfiának olyan fejezeteiben, mint „újkori történelem”, „irodalomtörténet”, „bibliográfiák”, „általános művek”, „művelődéstörténet”, „sajtótörténet”, „gazdaságtörténet” stb. meg lehetőséggel, a recenzioók megjelölésével együtt megtaláljuk a magyar anyagot. Meg kell tehát állapítanunk, hogy Történettudományi Intézetünk bibliográfiai osztálya *mintaszerű* munkát végzett. Meg kell említenünk azonban azt is, hogy Németországban az a gyakorlat alakult ki, hogy a leipzigzi Deutsche Bücherei küldi be a mindkét Németországra vonatkozó teljes anyagot. Ennek indoka az, hogy ez a nagyjelentőségű nemzetközi bibliográfia nem csupán a szorosan vett történettudományi irodalmat tartja nyilván.

A klasszika-filológia világszerte elismert reprezentatív kurrens bibliográfiája, a MAROUZEAU-féle *L'année philologique* általában az akadémiai *Acták*at és a magyar tudósok külföldön megjelent klasszika filológiai tanulmányait ismerteti, mégpedig a berlini Humboldt Egyetem által kiadott *Bibliotheca Classica-Orientalis* alapján, mely a nevezett egyetemre járó folyóiratok tartalmát regisztrálja. A népi demokráciák klasszika-filológiai termésének feltárásához ez jelenti az egyetlen komoly segítséget. A *Magyar Folyóiratok Repertórium*a alapján a következőket lehet megállapítani: az 1957. év termését nyilvántartó kötetből az év folyamán megjelent következő nagyjelentőségű és nemzetközi nyilvántartásra méltán számottartó tanulmányok adatai hiányzanak: SURÁNYI Bálint — BÁRCZI Géza — PAIS Dezső: *Adalékok a Gallicusok nemzeti hovátartozásának kérdéséhez*. (Magyar Nyelv, 1957, 3—4. sz.), HUSZTI József: *Az Ovidius legenda*. (Antik Tanulmányok, 1957. 4. köt.), HARMATTA János: *A durai parthus pergamen*. 1—2. rész. (Antik Tanulmányok, 1957. 4. köt.)

A levonható következtetések így foglalhatók össze:

a) A nemzetközi kurrens társadalomtudományi bibliográfiákban a magyar anyag kellő reprezentálására két okból van szükség. Egyrészt ez biztosítja a magyar tudomány eredményeinek nemzetközi felhasználását, másrészt ez teszi lehetővé, hogy hazánk társadalmi berendezkedéséről, történetéről a külföld azokat a felvilágosításokat kapja meg, amelyek saját szocialista fel fogásunkat tükrözik.

b) A feltáráshoz kerülő anyag összegyűjtésében és értékelésében aktív részt kell vállalni. A Magyar Tudományos Akadémia intézeteinek, tudományos és szakkönyvtárainknak szervezetten kell a nemzetközi kiadványok magyar és magyar vonatkozású anyagának feltárásában részt venniük.

IV/3. Olyan kurrens társadalomtudományi bibliográfiák készítése, melyek a *külföldi* irodalomról folyamatosan tájékoztatnak, nálunk még nem vált általános gyakorlattá.

A rendelkezésünkre álló másodfokú bibliográfia: *A magyar bibliográfiák bibliográfiája 1956—1957* (Összeáll. BÉLLEY Pál és F. WENDELIN Lidia, Bp. 1960.) és saját kiegészítésünk alapján az ilyen irányú bibliográfiai tevékenységről a következő kép alakult ki:

A társadalomtudományok területén jelenleg a következő intézmények végeznek a külföldi szakirodalomról többé-kevésbé szabályos időközökben, rendszeres bibliográfiai feltárást:

Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ: a *Könyvtári Figyelő* bibliográfiai rovata a könyvtártudománnyal és bibliográfiával foglalkozó külföldi szakirodalom válogatott bibliográfiája.

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára beosztásában, tartalmában mintaszerű dokumentációs kiadványa, a *Tájékoztató a tudományos kutatás tervezésének, igazgatásának és szervezésének nemzetközi irodalmáról*. A tájékoztató közleményeken kívül referáló és regisztráló jellegű bibliográfiát közöl a témáról.

Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára külföldi könyv- és folyóiratcikk-bibliográfiát ad ki.

Marr Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára a tanszéki dolgozók részére ad ki bibliográfia jellegű tájékoztatót a külföldi irodalomról.

MTA Állam- és Jogtudományi Intézete dokumentációs szemléje a külföldi jogi irodalom köréből kurrens bibliográfia jellegű.

Hadtörténeli Intézet egy ízben jelentette meg a *Hadtörténeli Közleményekben* a külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriumát.

Országos Pedagógiai Könyvtár. A Neveléstudományi tájékoztató folyamatosan ismerteti a külföldi szakirodalom egy részét.

Magyar Néprajzi Múzeum Könyvtára. Az Index Ethnographicus c. kiadvány a külföldi szakirodalom bibliográfiai feldolgozása.

Testnevelési Tudományos Tanács. Külföldi szakirodalmi tájékoztatója rendszerező jellegű annotált bibliográfia.

MTA Földrajztudományi Kutatócsoport. Földrajzi dokumentáció c. kiadványa annotált kurrens bibliográfia.

Szándékosan mellőztük a könyvtárak gyarapodási jegyzékeinek felsorolását. Ezek, bár a tudományos tájékoztatás fontos segédeszközei, nem tekinthetők bibliográfiáknak. Mivel nem célunk a tudományos tájékoztatás jelenlegi helyzetének vizsgálata, csupán e tevékenység egyik legfontosabb ágának, a bibliográfiai munkának elemzésére törekszünk, kizárólag a külföldi irodalmat feltáró kurrens bibliográfiák felsorolására szorítkoztunk, — hozzá kell tennünk, hogy nem a teljesség, hanem a bizonyítás igényével.

Úgy gondolom, a felsorolás világosan mutatja a következőket:

a) a külföldi irodalom hazai kurrens feltárását nem minden tudományági alapkönyvtár és nem minden speciális gyűjtőkörű szakkönyvtár tartja feladatának;

b) a külföldi irodalom hazai kurrens feltárása nem rendszeres, nem tervszerű, hanem esetleges.

Ezek a jelenségek korántsem „hazai specialitások”, hanem a társadalomtudományok bibliográfiai feltárása terén mutatkozó *általános* jelenségek.

Közismert tény, hogy a tudományos tájékoztatás szükségessége először a természettudományok és alkalmazott tudományok területén jelentkezett, annak módszerei, technikája az alkalmazott tudományokban nyert először alkalmazást. A gyakorlati szükségesség hozta létre a tudományos tájékoztatás

egyik legfontosabb eszközének, a kurrens bibliográfiának új formáit, nemzet és nemzetközi szervezettségét. Ezzel a gyors iramú fejlődéssel a humán és társadalomtudományok nem tudtak lépést tartani. Az okok elemzése nem tartozik feladataim közé, elég talán, ha azt említem, hogy azok a konkrét, kézzelfogható, „pénzben lemérhető” eredmények, melyek az alkalmazott tudományok esetében gyakran mutatkoznak a szervezett, alapos és korszerű kurrens bibliográfiai feltárás következményeiként, a társadalomtudományok és főleg a humán tudományok esetében nem kimutathatók.

Ma azonban az a helyzet, hogy a társadalomtudományok művelői mindinkább hangoztatják a külföldi irodalomról való kurrens bibliográfiai tájékoztatás szükségességét, sőt az alkalmazott tudományokban meghonosodott tudományos tájékoztatási módszerek átvételét. A nemzetközi bibliográfiai kiadványok, az UNESCO kezdeményezései ezt az igényt igyekeznek kielégíteni.

A döntő kérdés azonban az, hogy megelégedhetünk-e azzal a helyzettel, hogy a külföldi szakirodalmat a külföldi nemzeti szakbibliográfiák, illetve a nemzetközi szakbibliográfiák folyamatosan feltárják.

E kérdésre „elvi síkon” nem lehet választ adni. A kutatás igényei adják meg erre a konkrét feleletet. Ezeket az igényeket nálunk determinálja az a tény, hogy szocialista társadalomban élünk és a kurrens bibliográfiától is megköveteljük, hogy az irodalom hasznosítását szocialista társadalmunk javára tegye lehetővé.

Az igények számbavételét, annak megvizsgálását, hogy a nemzetközi szakirodalmat kurrensen nyilvántartó külföldi bibliográfiai kiadványok milyen mértékben elégíthetik ki a szakterület igényeit, a hiányok pótlását a tudománytervezés egyik döntő feladatának tartjuk. Ennek a munkának elvégzéséhez ismét a szakemberek és a tudományos könyvtárak, szakkönyvtárak, bibliográfiai munkát végző intézmények együttműködésére van szükség. A jelen helyzet arra mutat, hogy ez az együttműködés még nem valósult meg.

A szükségletek és igények szabják meg tehát, hogy a külföldi szakirodalomból mi az, amit hazai intézményeinknek, könyvtárainknak folyamatosan fel kell tárniok.

A külföldi szakirodalomnak azonban van egy része, amelynek hazai kurrens feltárása a társadalomtudományok területén feltétlenül ahhoz az anyaghoz tartozik, amely kurrensen nyilvántartandó. Ez a külföldi szakirodalom magyar vonatkozású része.

A hungarica anyag nyilvántartásának szükségességét az ún. nemzeti tárgyú tudományágak és ismeretágak esetében nem is kell külön indokolni. A magyar történelem kutatói számára bizonyára éppen olyan fontos a magyar történelem valamely problémájával foglalkozó külföldi közlemény, mint a hazai. A magyar irodalom nyilvántartásának éppen olyan szerves része a magyar írók külföldön megjelent munkáinak és a magyar irodalmi alkotások fordításainak nyilvántartása, mint az eredeti műveké. A magyar irodalom külföldi visszhangjának regisztrálása nemcsak érdekes, de tanulságos is. A magyar néprajz, magyar földrajzi irodalom szerves része a külföldön megjelent, e tárgyakkal foglalkozó publikáció.

A külföldi kurrens nemzeti bibliográfiák — egyetlen kivétellel — ezt a feltáró munkát számunkra nem végzik el. Ez az egyetlen kivétel a Szovjetunió mintaszerű nemzeti bibliográfiája, a *Knizsnaja Letopisz*, melynek heti füzetei nyelvek szerinti mutatót tartalmaznak, negyedévi és évi kumulációinak földrajzi mutatói lehetőséget nyújtanak a Magyarországra vonatkozó iroda-

lom feltárásához, és egy további mutató a külföldi nyelvekből, így a magyarból való fordításokat tünteti fel. A Szovjetunió kurrens nemzeti bibliográfiája azonban kivétel, tehát a folyamatos nyilvántartás a mi feladatunk.

A nemzetközi művelés tárgyát képező társadalomtudományok magyar vonatkozású anyagának folyamatos feltárása ugyancsak elengedhetetlen. Az, hogy a külföldi közgazdasági, statisztikai, politikai, művészettörténeti, zenei stb. szakirodalom milyen magyar vonatkozásokat tartalmaz, sokszor gyakorlati jelentőségű, legtöbbször pedig legalábbis fontos adalékot jelent a tudományág művelője számára.

A hungarica gyűjtés és nyilvántartás az OSzK feladata és a nemzeti bibliográfiával kapcsolatos probléma a külföldi magyar vonatkozású irodalom folyamatos feltárása. Ha a nemzeti könyvtárral szemben azt a követelményt támasztanánk, hogy a magyar vonatkozású nyomtatványokat, tehát nemcsak a könyveket, hanem a magyar vonatkozású közleményeket tartalmazó folyóiratokat is teljességre törekedve illessze gyűjteményébe, úgy ez irreális, az adott lehetőségekkel nem számoló követelmény lenne. Az irodalom szóródásának jelensége a magyar vonatkozású irodalom esetében még fokozottabb mértékben mutatkozik meg, mint a szakirodalom esetében, hiszen nem egyetlen szakterület irodalmáról van szó. Tudomásul kell vennünk tehát, hogy a hungarica bibliográfia teljes egészében nem lehet primér, hanem igen nagymértékben csak szekundér bibliográfia.

A hungarica feltárás tehát a gyűjtéstől részben függetlenné váló feladatot jelent. Ha azonban elfogadjuk annak szükségességét, hogy a társadalomtudományok szakirodalmából a magyar anyagot folyamatosan feltárjuk, e feltárás megszervezéséről másképpen kell gondoskodnunk.

Az egyedüli eredményesnek ígérkező eljárás az országba járó külföldi társadalomtudományi szakfolyóiratok magyar vonatkozású anyagának *munkamegosztás és könyvtári együttműködés* alapján való feltárása. Az országba járó külföldi folyóiratok központi nyilvántartása rendelkezésünkre áll. A tudományos és szakkönyvtárak együttes feladata lenne ennek alapján kijelölni azokat a könyvtárakat, amelyek vállalnák egyes folyóiratok magyar vonatkozású anyagának folyamatos bibliográfiai feltárását. Így biztosítható lenne valamennyi számottevő folyóirat magyar vonatkozású anyagának feltárása. A könyvtárak feladatai és gyűjtőköre részben már amúgyis meghatározzák az állományba kerülő folyóiratok jellegét. Így tehát biztosítható az is, hogy egy meghatározott folyóirat hungarica jellegű anyagának bibliográfiai feltárása a szakterület irodalmát többnyire amúgyis feltáró könyvtár feladatává váljék. Jelen esetben a bibliográfiai feldolgozás „tájékoztató kartonok” formájában történne. E tájékoztató kartonok — vagyis a cédula formájú, nem szükségszerűen publikált bibliográfia — másodpéldánya az Országos Széchényi Könyvtár birtokában, a nemzeti könyvtár hungarica bibliográfiai szolgáltatásainak egyik alapvető támasza lehetne.

A külföldi magyar vonatkozású szakirodalom feltárásában komoly támaszt jelenthetnek külföldi kulturális intézményeink is. Ezeknek — még nem kellően tudatosított — feladatai közé tartozik működési területükön a magyar vonatkozású irodalom figyelése. Kapcsolatuk a nemzeti könyvtárral a külföldi magyar vonatkozású szakirodalom eltérésének teljességéhez járulhatna hozzá.

A társadalomtudományi szakbibliográfiákkal kapcsolatban még sok, főleg szervezési és szerkesztési problémát lehetne felvetni. De célunk nem lehetett az, hogy egy bibliográfusok, könyvtárosok, szakemberek által oly sok odaadással, szorgalommal és hozzáértéssel művelt munkaterület valamennyi problémáját elemezzük. Az elsődleges cél a kérdések felvetése volt, és ha e kérdések felett termékeny vita alakul ki, nem végeztünk hiábavaló munkát.

JÁNOS SZENTMIHÁLYI: SOME PROBLEMS OF SPECIAL BIBLIOGRAPHIES OF THE SOCIAL SCIENCES, HUMANITIES AND ARTS IN HUNGARY

The social scientist, the scholar and student of humanities and arts have not the same needs and requirements as regards special bibliographies as the scientist or he who is engaged in research or study of applied sciences. The main differences are the following:

The former have a greater need for retrospective bibliographies, than the latter ones; the different forms of current bibliographies are often more important for the scientist and for those who are engaged in applied research, than for those whose study and research have in some respect a historical character; bibliographies registering the national literature are of some importance for those who deal with so-called national subjects (national history, national literature, social anthropology etc.) while scientists need nearly always the registration of the international literature.

The documentary value of the items registered by a special bibliography is also different in the two main fields. Social scientists, historians, etc. show a deep interest for items which may generally be considered as non-essential. Therefore the bibliographer confronts a very difficult task. The practice of some Hungarian special bibliographies — to strive at completeness — did not prove good.

The different kinds of special bibliographies are analysed by the paper in order to determine the insufficiencies of recent Hungarian special bibliographies and to specify the future tasks of bibliographers.

It would be too great a task to strive at the compilation of comprehensive bibliographic syntheses of the different branches of learning, covering the whole international literature, but there is a want for bibliographic introduction and guides needed by students of practically all the disciplines. The lack of them is striking. There are no more than two or three of them. The problem is closely connected with the teaching of bibliographic tools. This practice should be made general.

Branches of learning having a national character, such as the history of the country and local history, history of the national literature, Hungarian linguistics, law, art history etc. need the retrospective bibliographic synthesis of the respective branch of learning. Some of these needed syntheses are already available (Hungarian history till 1867, history of Hungarian arts, archaeology of the Danubian basin) though for instance, the need for a Hungarian equivalent of the *Cambridge Bibliography of English Literature* is badly needed. These bibliographies should be edited by the respective institution of the Academy of Sciences.

Subject bibliographies meet a modern and very general claim. The paper points out that the choice of the subjects are so to say given. There exists a fifteen year national plan of research. Bibliographers, who undoubtedly must be specialists of the subjects as well as trained bibliographers should focus their interest on the tasks assigned by the plan. Some of these subjects are listed by the paper.

The problems of current special bibliographies are analysed from three angles:

1 *The current registration of Hungarian special literature.* Author's point of view is that a well constructed national bibliography comprising several bibliographies (of books, articles etc.) must satisfy the needs for current registration of national special literature. Therefore the task is to fill in the present lacks of our current national bibliographic system. To make international bibliographic control easier, the duty of a small country like ours, is to publish abstracts of her scientific and scholarly publications in at least two languages spoken all over the world. The foundation of such an abstracting journal is recommended.

2 *The current registration of Hungarian special literature in international bibliographies.* The number and quality of the Hungarian entries in some of these bibliographies are analysed (*Current Sociology, International Bibliography of Economics, International Bibliography of Political Sciences, International Bibliography of Social and Cultural Anthropology, International Bibliography of Historical Sciences*, etc.). The result of the analyses is: if an institution of the Academy of Sciences cares for the current registration of the special literature by its bibliographic department and participates in the work of the editing international organization, the representation of Hungarian special literature is adequate in the international bibliography too (see for instance *International Bibliography of Historical Sciences*). The paper's suggestion is: the practice of the Historical Institute of the Academy of Sciences should be made general.

3 *Current bibliographies of foreign special literature.* A number of institutions publishing special bibliographies and information bulletins containing entries and abstracts of foreign special literature is listed and the quality of these bibliographies is evaluated. The paper stresses the greater value of the use of high standard international and foreign indexes and abstracting journals. However, indexing foreign special literature with a Hungarian subject or concerning Hungary is of importance. The paper therefore, suggests inter-library cooperation on purpose to index papers with a Hungarian subject in the foreign periodicals of the libraries. The index should be kept by the National Library.

DOMANOVSKY ÁKOS

A párizsi katalogizálási konferencia szabályzat-tervezete*

Nem vitatható, hogy a párizsi nemzetközi katalogizálási konferencia¹ eredményei felülmúlják a várakozásokat. A meglepő és váratlan nem az, hogy Párizsban sikerült megegyezni egy szabályzat-tervezet szövegében, hanem az egyetértésnek az az igen magas foka, amely e megegyezésnél kifejezésre jutott. A Konferencia 27 szavazással döntött 26 címleírási szabályról, ill. szabály-csoportról, s közülük huszonháromat 85—100%-os szavazataránnyal fogadott el, a maradék hármat pedig 77, 75 és 58%-ossal.² Ez nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy az elfogadott szabályzat-tervezettel a résztvevőknek átlagosan több mint $\frac{9}{10}$ része egyetért.

Ezt az eredményt valóban váratlannak kell mondanunk, ha az egyes nemzetek katalogizálási gyakorlatának szerteágazó sokféleségére és arra gondolunk, hogy még az egyes országokon belül is milyen nehezen leküzdhető akadályokba ütközik a címleírás egységének a megteremtése. A váratlanul kedvező eredmény megszületésében persze volt némi része technikai momentumoknak, a Konferencia modus procedendijének is. A Konferencia feladata konkrétan ugyanis az volt, hogy megvitasson egy hivatalosan előterjesztett szabályzat-tervezetet, amely a címleírás minden egyes kérdését illetőleg határozott javaslatot tartalmazott. Ezekhez a javaslatokhoz szóltak hozzá a plénumban a delegátusok, s azután, e hozzászólásokat figyelembe véve, a javaslatok eredeti szövegét munkabizottságok vizsgálták át, s ahol szükségesnek látták, módosították. A munkabizottságok által megállapított szövegek szintén egyértelmű, határozott javaslatokat tartalmaztak, egyetlen egy eset kivételével, — ezek fölött a plénum további vita nélkül, egyszerű szavazással döntött. A konferenciák lélektanának azonban generális érvényű tétele, hogy az ilyen határozott, egyértelmű hivatalos javaslat mindig már egy bizonyos előnnyel indul a harcba. Így volt ez itt is: a szavazásoknál nyilván nem csak azok foglaltak állást a javaslat mellett, akik az illető pont tartalmával egyetértettek, hanem a nemzetközi egység megteremtésének feltétel nélküli hívei és azok is,

* Ez a szabályzattervezet természetesen nemcsak a könyvtári címleíró munkára hat ki, hanem a bibliográfiai és dokumentációs munkára is — a tervek szerint például a jövőben a nemzeti bibliográfiákat is a nemzetközi egységes címleírási szabályok alapján kell majd összeállítani. Ez indokolja, hogy lapunk a közelmúltban átalakult feladatköre ellenére is foglalkozzék a párizsi *Tervezettel. A szerkesztőség.*

¹ Az 1961. október 9—18-án megtartott Konferenciát a Könyvtárosegyesületek Nemzetközi Szövetsége (IFLA) szervezte meg, az UNESCO égisze alatt és az USA Council on Library Resources anyagi támogatásával. A Konferencián 53 ország és 12 nemzetközi könyvtárügyi és kulturális szervezet 105 delegátusa vett részt.

² Ld. *Preliminary official report, I. F. L. A. International Conference on Cataloguing Principles.* Issued by A. H. CHAPLIN. London, 8th November, 1961. 18 l. (Soksz.)

akiket a katalogizálási kérdések általában vagy pedig a szönyegen levő konkrét szabály nem érdekelt különösebben.

Föltehető, hogy az egyes országokban a nemzetközi egységes szabályok elfogadása körül kialakuló vita során az ellenzéki nézetek nagyobb vehemenciával fognak jelentkezni, mint a Konferencián. Ez a különbség azonban aligha fog nagyon jelentős mértékben kihatni a végeredményre: a Konferencián elsőpró többséget kapott döntéseket nyilván az egyes országoknak is, ha nem is elsőpró, de nagy többsége el fogja fogadni. Vagyis az egyetértésnek a Konferencián kifejezésre jutott mértéke kedvező prognózis felállítására bátorít: az egység elérése már a közeli jövőben szélesebb körben várható, mint ahogy azt gondoltuk volna.

A leglényegesebb vonatkozásban tehát a Konferencia sikerét teljesnek kell mondanunk. A Konferencia munkájának kimerítő értékelése azonban még egy második kérdésre is feleletet követel — arra a kérdésre, hogy mit ér az a szabályzat, amelyet a Konferencia a világnak elfogadásra ajánl.

E szabályzat úgy született meg, hogy a Szervező bizottság titkára, A. H. CHAPLIN, a Konferencia előkészítését szolgáló elaborátumok, valamint az egyes országok illetékes szervei hozzászólásainak figyelembevételével megszerkesztett egy szabály-tervezetet,³ s a Konferencia ezt a tervezetet mint hivatalos javaslatot, megvitatta, s azon bizonyos változtatásokat eszközölt. A Konferencia által elfogadott szabályzat-szöveg (a továbbiakban: *Tervezet*)⁴ tehát két komponens eredője: a CHAPLIN-féle javaslaté (a továbbiakban: *Javaslat*) és a Konferencia által e *Javaslaton* eszközölt változtatásoké. Jogilag a döntő ezek közül természetesen a Konferencia ténykedése, tényleg azonban a *Tervezet* jelentősen nagyobbik része a *Javaslatból* származik, s csak jóval kisebbik részét teszik ki a Konferencia által eszközölt módosítások.

Különösen áll ez a *Tervezet* formájára, felépítésére és szellemére. A *Javaslat* számos rendelkezésének tartalmát, másoknak a megfogalmazását a Konferencia gyökeresen megváltoztatta, de ezek a változtatások úgyszólván érintetlenül hagyták a *Javaslat* szerkezeti felépítését; ezt juttatja kifejezésre a csak kevéssé megnövekedett terjedelem is.

A *Tervezet* szerkezete, koncepciója tehát úgyszólván egészen CHAPLIN műve. E szerkezet, e koncepció rendkívül sikerült. Javaslatának a terjedelme nem egészen 7 gépelt lap. E 7 lap nemcsak vázlatot ad, nemcsak a legfontosabb szabályokat tartalmazza, hanem — a Konferencia célkitűzéseinek megfelelően — a rendszóra, ill. a címfejre vonatkozó szabályok teljes rendszerét.⁵ Hogy ezt ilyen szokatlanul szűk terjedelemben sikerül belesűrítienie, azt CHAPLIN három eszköz segítségével éri el. Az első szigorú logikára és világosságra való törekvése, amelyet aránylag kevés kivételtől eltekintve siker koronáz.⁶ A második az, hogy kiküszöböli a hagyományos szabályzatok ismétléseit, tankönyvbe vagy kommentárba való oktató vonatkozásait és azokat a rendelkezéseit, amelyek nem tartalmaznak mást egy-egy általános szabálynak egy speciális esetre vagy esetcsoportra való alkalmazásánál. A harmadik, hogy kerüli a

³ *Draft statement of principles, I. F. L. A. International Conference on Cataloguing Principles*. Issued by A. H. CHAPLIN. London, 4th September, 1961. 7 lev. (Soksz.)

⁴ *Statement of principles, adopted by the International Conference on Cataloguing Principles* — a Konferencia előzetes jelentésében. Ld. 2. jegyz.

⁵ Ezen természetesen semmit sem változtat az, hogy az alábbiakban két rendelkezés hiányát állapítjuk meg.

⁶ A fontosabb kivételekre az alábbiakban kitérünk.

speciális részletkérdések külön szabályozását, a kivételes elintézéseket, s általában nem bontja meg ilyenekkel az általános szabályok széles és egységes alkalmazási területét.

E három törekvés mindegyike pontosan beleillik a címleírás szabályozása terén tapasztalható modern fejlődés irányvonalába, amelynek fő jellemzője éppen a hagyomány, a gyakorlat anyagából kellő szűrés nélkül merített ma használatos code-ok logikai lazaságai és célszerűtlenségei elleni reakció. Az összes újabb szabályzatok és szabályzattervezetek között CHAPLIN javaslata az, amely — egy számottevő lépéssel tovább vive még az e téren úttörő jelentőségű LUBETZKY-féle reform-tervezet⁷ eredményeit is — e törekvéseket a legkövetkezetesebben és legsikerültebben juttatja kifejezésre.

Legyen szabad itt egy kis kitérést tennünk. Nem kétséges, hogy a modern törekvéseknek megfelelő, jogszabályszerűen szűkszavú és szigorúan logikus szabályzat kiegészítésre szorul: egy kommentárra vagy inkább példatárra, amely eligazítja a gyakorló címfeltevőt és főleg a kezdőt, hogy az egyes speciális esetsoportokat melyik szabály alá kell subsumálnia.⁸ Ilyen példatárra fokozottan van szükség a régi típusú szabályzatokról egy új típusúra való átmenet időszakában. A magunk részéről hibának tartjuk, hogy a Konferencia nem határozta el a *Tervezet* ilyen példatárának sürgős elkészítését, bár erre irányuló javaslat a plénumban elhangzott. Hibának tartjuk ezt azért is, mert valószínű, hogy már a *Tervezet*nek az egyes nemzeti bizottságok általi megvitatása során sem fognak hiányozni a kétségek hol az egyik, hol a másik szabály helyes értelmezését illetően, — s mert egy ilyen sommás szabályzatnak a jóságát csak a példatár „próbája” demonstrálhatja megnyugtatóan.

És még egyet: ne higyük azt, hogy ha a fenti elképzelések szerinti modern, erősen megszűrt tartalmú szabályzatunkhoz egy a kommentár szerepét játszó példatárat csatolunk, akkor ugyanoda jutunk, ahonnan elindultunk, vagyis ahol mai szabályzataink állnak. Az új megoldás föltétlenül jobb, mint a régi, mert nem keveri össze az alapvetőt a jelentéktelennel, az általános érvényűt a kivétellel; mert könnyen felismerhetővé teszi a rendszer logikáját, s így nemcsak didaktikai szempontból célszerűbb, de a gyakorlat kisiklásainak megelőzésére és egységességének fenntartására is alkalmasabb. A jogászok már évezredekkel ezelőtt felismerték, hogy más a szabály és ismét más a kommentárja, s hogy — bár mind a kettő nélkülözhetetlen — összekeverésük zavaró, célszerűtlen.

Visszatérve a *Tervezethez*, szerkezeti felépítése után vegyük most szemügyre egyes rendelkezéseit, egyes szabályainak tartalmát. Ebben a vonatkozásban a *Tervezet* már távolról sem simul olyan mértékben a *Javaslat*hoz, mint szerkezeti felépítés tekintetében. A *Javaslat* kihatása a *Tervezetre* ebben a vonatkozásban tehát távolról sem volt döntő. De nem is hiányzott; ez már a hivatalos javaslatnak abból a szuggesztív hatásából is következik, amelyről fentebb beszéltünk. S éppen ezért sajnálatosnak tartjuk, hogy CHAPLIN nem

⁷ LUBETZKY, Seymour: *Code of cataloguing rules. Author and title entry. An unfinished draft.* American Library Association, March 1960. 86 l. (Soksz.)

⁸ Ebbe a példatárba esetleg beilleszthetők azoknak a kivételes eseteknek a listái is, amelyekben meg van engedve bizonyos művek címe, ill. egyes testületek neve helyébe címfejlül konvencionális címet, ill. nevet állítani, — vagyis azok a listák, amelyeknek az összeállításával a Konferencia a Szervező bizottságot megbízta. Persze csak konkrét egyedi esetek felsorolására gondolunk itt, és semmi esetre sem kivételeket statuáló szabályokra, — az utóbbiaknak csak magában a szabályzatban lehet helye.

mindig volt elég radikális a legcélszerűbb, leglogikusabb megoldás keresésében, — hogy helyenként túl elnéző volt a mai gyakorlat egy-egy kevésbé jó, de elterjedt megoldásával szemben. A változtatások, amelyeket a Konferencia a *Javaslaton* eszközölt, igen különböző értékűek. Egyes esetekben a változtatás a szabály lényeges megjavítását jelenti, de van olyan eset is, amikor jó szabályt elront. Arra is van eset, hogy a *Tervezet* rossz szabályt változtatlanul fogad el, de arra is, hogy másik rossz szabállyal cseréli fel.

Azt hisszük, föltétlenül érdemes itt foglalkoznunk azzal a néhány szabállyal, amelyet elhibázottnak tartunk. A *Tervezet* szövege egyáltalában nem végleges még. Maga a Konferencia felhatalmazta a Szervező bizottságot, hogy ezen a szövegen a szükségesség vagy célszerű változtatásokat elvégezze. S emellett világos, hogy az egyes országokban, tehát nálunk is, a *Tervezet* fölött meginduló vita talpraesett módosító javaslatokat vethet fel, — ezeket valamilyen formában kétségtelenül megfontolás tárgyává kell majd tenni. Most van tehát itt a megfelelő időpont a vitára és arra, hogy rámutassunk a *Tervezet* gyenge pontjaira, — most, amikor ezt még a pozitív eredmény reményével tehetjük, s amikor e gyenge pontok kiküszöbölése még semmi áldozatba, semmi nehézségbe sem ütközik.

Tudjuk, hogy a rendszó megválasztásának és formájának a legtöbb problémáját azok a kiadványok vetik fel, amelyeket nem lehet egyéni szerző neve alatt katalogizálni. Ezeknek a kiadványoknak a katalogizálási szabályai egyrészt bonyolultabb megoldásokat, másrészt pedig jóval nagyobb eltéréseket mutatnak országonként, mint az egyéni szerzős címléírás szabályai. Már arra a kérdésre is, hogy a tárgyi cím alá kerülő címléírásoknak a cím melyik szava legyen a rendszava, a különböző nagy országos szabályzatok egymástól erősen eltérő válaszokat adnak; az anonim művek különböző kiadásainak együtt-tartására irányuló törekvés is különböző erővel jelentkezik bennük és különböző megoldási formákat keres; végül pedig ugyanez a tarkaság tapasztalható a címrendszós címléírások körének minél szűkebbre vonását célzó régi törekvések körül is — egyrészt a testületi szerzői, másrészt a szerkesztői, összegyűjtői rendszó alkalmazásának számtalan fokozatában és módjában, a legszélesebbkörűtől egészen a teljes mellőzésig. A szabályok nemzetközi egységesítésének előharcosai is mindig ezeket a kérdéseket tartották az egység legfőbb akadályainak. Nem meglepő tehát, hogy a *Tervezet* is éppen ezen a területen szorul a leginkább kiegészítésre és javításra.

A legfontosabb kérdésben, ti. abban, hogy hogyan választandó meg a címrendszó, a *Tervezet* egyáltalában nem nyilatkozik. Részletesen intézkedik arról, hogy milyen esetekben kell címrendszót alkalmazni, holott ez másodrendű fontosságú kérdés, amelyre a szabályzat más pontjai már úgyis majdnem hiánytalanul megadják a választ. Nem ez tehát itt a rendezésre szoruló alapprobléma, hanem az, hogy a cím melyik szava választandó rendszóul, hiszen az erre vonatkozó gyakorlat nagyon szerteágazó — gondoljunk csak a *Porosz instrukciók*, az ALA, a British Museum és a *Kölni tervezet* idevágó szabályainak nagy különbségeire. Hogy ez az alapvető szabály hiányzik a *Tervezet*ből, annál meglepőbb, mert beiktatásának szükségessége a Konferencia plénumában felvetődött. A szabályzat e legsúlyosabb hiányát sürgősen pótolni kell.

Ami a katalógus második feladatának a címrendszós felvételekre vonatkozó végrehajtását — vagyis az egyes címrendszó alatt felvett művek különböző kiadásainak, variánsainak és fordításainak az együtt-tartását — illeti, a *Tervezet* alternatív szabályokat ad. Megengedi, hogy az együtt-tartást akár

a fő-, akár a melléklapok síkján oldják meg, vagyis a címrendszős művek katalogizálásánál a könyvtárosra bizza, hogy a főlapot a könyvön szereplő és a standard cím közül melyiknek ítéli oda. De alternatív szabályt ad arra vonatkozólag is, hogy melyik cím legyen a standard cím: a mű eredeti nyelvű kiadásain leggyakrabban szereplő cím mellett megengedi az eredeti cím standard címként való használatát is.

Ezeknek a változtatásoknak az indoka nyilván a megegyezés meghiusulásának a megakadályozása volt. A változtatások tehát jogosultak voltak, de ez nem változtat azon, hogy elszigetelten nézve hátrafelé lépést jelentenek a *Javaslat*tal szemben. Nem lehet vitás, hogy az utóbbi idevágó rendelkezéseinek az elfogadása komolyabb haladást jelentett volna a nemzetközi egység megvalósulása felé, s emellett a magasabb színvonalú és feladataiknak is jobban megfelelő megoldást tette volna általánossá az általános gyűjtőkörű nagykönyvtárakban — amelyekre a nemzetközi szabályzat alkalmazása egyedül kötelező.

A változó című periodikus és sorozatos kiadványok (serials) katalogizálására vonatkozó szabály a periodikum vagy sorozat különböző címek alatt megjelent egyes szakaszairól a mindenkori cím alatt külön-külön felvételek készítését írja elő. Arra vonatkozólag viszont, hogy azok, akik — melléklapok segítségével — egy helyen is össze akarják gyűjteni az egész kiadvány teljes leírását, ezt a periodikum melyik címe alá helyezték, teljesen szabad kezét enged (11.5 §).

Aligha lehet vitás, hogy ez a megoldás az összes lehetőségek között a legszerencsésebb. Előnye, hogy határozott előírást ad a főlap rendszavát illetőleg s nem alternatívát. Előnye, hogy ez az előírás a lehetséges megoldások közül a legmegfelelőbb: a legnagyobb számú olvasót elégti ki és a legmegbízhatóbb rendszót teszi a főlapra, s ezért a legkevesebb hibaforrással terhelt. És előnye, hogy — megváltoztatva a *Javaslat*ot — a teljes periodikum egyesített leírásának rendszavát illetőleg nem ad kötelező előírást, s ezzel a legkülönbözőbb hagyományú könyvtárak számára egyformán megkönnyíti az első, a kötelező rendelkezés elfogadását, az átállást. A nemzetközi egység szempontjából maradéktalanul kielégítő, ha a főlap rendszava szigorúan és egységesen meghatározott; ha ez megvan, a melléklap helye már közömbös.

Áttérve az egyéni szerző alá nem helyezhető címléírások területének harmadik problémájára, a címrendszó használatának leszűkítését szolgáló hagyományos eszközökre, vegyük először szemügyre a *Tervezet*nek a testületi szerzőségekre vonatkozó rendelkezéseit.

Ezek közül éppen a legalapvetőbbet: a testületi szerzős főlap alkalmazási területét kijelölő szabályt teljesen elhibázottnak kell minősítenünk. E szabály — a 9.1 § — két csoportját különbözteti meg azoknak a testületi kiadványoknak, amelyeknek a főlapja a testületi szerző alá teendő; de e két kiadványcsoport mindegyikének a határát a legnagyobb bizonytalanságban hagyja. Hogy a 9.1 § elégtelen, azt maga a szabályalkotó is nyíltan elismeri a 9.3 §-ban, amely kimondja, hogy bizonytalanság esetén a főlapot akár a cím, akár a testületi szerző alá lehet tenni, csak annyit kötve ki, hogy a másik alatt melléklapot kell elhelyezni. Ilyen intézkedés nincs még egy az egész szabályzatban — beiktatása csak azzal magyarázható, hogy a szabályalkotó látta, hogy homályosság, elégtelenség szempontjából ez a szabálya viszi a pálmát. A 9.3 § egyébként azt is megmutatja, hogy a szabályalkotó még valami mást is látott, ti. azt, hogy a 9.1 § hibája korrigálhatatlan, — hiszen azokban az esetekben, amikor e szabálya csődöt mond, egyszerűen letesz minden szabályalkotói ambícióról és rábizza a címléíróra, hogy tegyen, amit jónak lát!

E rendelkezések elhibáztak, rosszak, mert igen bonyolult kritériumoktól teszik függővé a választást a címrendszo és a testületi szerzoi rendszó között, — olyanoktól, amelyekre az átlagos olvasó, amikor egy konkrét kiadványt keres, még csak gondolni sem fog, s már ezért is igen sokszor nem ott fogja keresni a címleírást, ahol az áll. De rosszak azért is, mert, mint láttuk, e szabályok alkalmazása egy elég tekintélyes szélességű határsávon teljesen ingadozó, — mert alkalmazásuk kritériumai, amellet hogy bonyolultak, nagymértékben bizonytalanok is. S végül rosszak, mert azokban az esetekben, amikor e kritériumok csödöt mondanak, a szabályalkotó szabad folyást enged a címleírói önkénynek. Világos, hogy az olvasó elképzelései arról, hogy mikor kell a címleírást az egyik és mikor a másik fajta rendszó alatt keresni, ilyen körülmények között sohasem bontakozhatnak ki a legsűrűbb ködből. Az ismertett szabályok alkalmazása becslésem szerint átlag minden ötödik-hatodik esetben kétséges vagy vitatható. Ez az arány tökéletesen elegendő, hogy az olvasó kedvét elvegye attól, hogy megpróbáljon behatolni a szabály titkaiba.

Ha már mindenképpen ki akarunk tartani a testületi szerzós főlap ma általánosan elterjedt, hagyományos megoldása mellett, akkor mindenekelőtt elengedhetetlen, hogy ennek alkalmazási területét világosan és élesen, más szóval formális kritériumok alapján határoljuk el, ne pedig a testületi kiadványok tartalmi kategóriái alapján.

Egy ilyen kielégítő elhatárolás a testületi szerzós főlap használatának egészen szűkre szorításában kínálkozik, azokra a kiadványokra való korlátozásában, amelyeknek címe magában foglalja a testület nevét. Ezt a természetes, formális kritériumon nyugvó, előnyös határvonalat CHAPLIN is felhasználja, de nem a testületi szerzó alatti főlap alkalmazási területének az elhatárolására, hanem csak arra, hogy elválassza azt a területet, ahol a címrendszo melléklapot előírja attól, ahol ezt fölöslegesnek tartja. *Javaslat* — s annak nyomán a *Tervezet* 11.23 §-a is — kimondja, hogy minden testületi szerzó alatt katalogizált mű címéről melléklapot kell készíteni, ha ez a cím a testület nevét nem tartalmazó distinktiv cím.

A *Javaslat* és a *Tervezet* ezzel a mai címleírási szabályzatok zöménél jóval messzebbmenően teszi kötelezővé a címrendszo alatti melléklap megírását a testületi szerzós felvételeknél, kivételt csak az említett egyetlen címleírási helyzettől téve. Ez a rendelkezésük világosan kifejezésre juttatja, hogy a testületi szerzói címfejet és rendszót nem tartják kielégítőnek: a cím alatti másodlagos regisztrálással akarják a testületi szerzós címleírások használhatóságának, megtalálhatóságának kielégítő fokát biztosítani. Ezt az elvi álláspontot és a rajta nyugvó konkrét rendelkezést egyaránt örömmel kell fogadnunk, mint a testületi szerzói rendszó értékét reálisan felmérő igen üdvös újítást.

A kár csak az, hogy CHAPLIN és a Konferencia abban az irányban, amelyben elindultak, nem mentek tovább, nem akarván még jobban eltávolodni a nemzetközi többség jelenlegi gyakorlatától. A következő lépés annak az elismerése lett volna, hogy a címrendszo az átlagot tekintve megfelelőbb, több olvasót elégít ki, mint a testületi szerzói rendszó⁹ — illetve az ebből ön-

⁹ Ennek a tételnek a bizonyítását itt nem ismételtük meg, s ezért erre vonatkozólag utalunk *Die korporative Verfasserschaft* c. dolgozatunkra. Libri. 1961. 11. vol. 115—158. l.

ként adódó következtetésnek a levonása, hogy ha egy címleírást szükségesnek tartunk cím alatt is és testületi szerző alatt is elhelyezni a katalógusban, akkor a főlapot okvetlenül a címrendszo alá kell tenni, a testületi szerzót pedig a melléklapra kell relegálni. Másszóval, a főlap testületi szerzós címfeje csak akkor célszerű és megengedhető, ha a címleírást címrendszo alá egyáltalában nem kívánjuk tenni. A *Tervezetre* vonatkoztatva ez annyit jelent, hogy az abban adott megoldásnál sokkal célszerűbb lenne a testületi szerzós főlap alkalmazását egyedül arra az estre korlátozni, amikor a kiadvány címe a testület nevével is magában foglalja. Ez a megoldás mellékesen azzal az igen nagy előnnyel is járna, hogy kiküszöbölné a használhatatlan 9.1 és 9.3 §§-at. Csak mellékesen kívánjuk megjegyezni, hogy szerintünk az optimális megoldáshoz csak egy további lépéssel juthatunk el, ti. ha az egyéni szerző alá nem tehető címleírásokat kivétel nélkül címrendszo alá tesszük, s a szöveg vagy a kiadvány megszületése körül közreműködött testület alatt minden esetben csak melléklapot helyezünk el. Az ezzel járó előnyök felbecsülhetetlenek, — sokszorosan felülműlják a melléklapok megtakarításáról való lemondással járó áldozatot. A főlap rendszőfajtáinak száma így kettőre redukálódik — mégpedig kedvező módon: a legalkalmatlanabb rendszőfajta kiszorításával. A címleírás alapvető szabálya egyetlen rövid tételbe sűrűthető: a rendszót az egyéni szerző neve, ennek hiányában a mű címe adja. E szabály érvényét nem törli át semmiféle speciális szabály, — a CHAPLIN által is képviselt modern törekvések valóráváltása terén tehát egy döntő lépéssel előbbre jutunk. A katalógus áttekinthetősége és egyszerűsége ugrásszerűen megjavul, s ezzel az olvasó számára az eligazodás benne jelentősen könnyebbé válik.

A testületi szerzőre vonatkozó szabályok második csoportja, a címfej megválasztását és formáját illető rendelkezések lényegesen sikerültebbek az alkalmazási területet illető szabályoknál. Ez a szabálycsoport javult a legtöbbet a Konferencia tárgyalásai során. A legfeltűnőbb a javulás a javaslatl szemből annál a szabálynál, amely megszabja, hogy alárendelt testület mikor katalogizálható saját neve alatt. Jelentős javuláson mentek keresztül a második testületi szerzós címfejformára, az államigazgatási szervek külön formájára vonatkozó szabályok is. Viszont hátrafelé lépett a *Tervezet* a nevet változtató testületek kérdésében, amikor alternatív megoldást engedélyezett: a mindenkori név használata mellett megengedte az utolsó név standard névként való használatát is.

De van ebben a problémakörben egy hiánya is a *Javaslatnak* és a *Tervezetnek* egyaránt: nem intézkednek arra vonatkozólag, hogy ha egy kiadvány több olyan testületet nevez meg, amelyeknek más-más módon, más-más tevékenység kifejtésével, része van a kiadvány létrejöttében, akkor ezek közül melyiké az elsőbbség, melyik közülük a „fő szerző”.

A testületi szerzós címleírás mellett a hagyományos címleírási gyakorlat egy második módszert is alkalmaz a címrendszo felvételek gyakoriságának csökkentésére: a szerkesztő egy bizonyos fajtájának, a közölt anyag összegyűjtőjének (kompilátor) a neve alatti katalogizálást. Az eljárás előnye és indoka kézenfekvő: a személynév sokkal alkalmasabb a rendsző-szerepre, mint a címrendszo, s miután különösen a gyűjtő-művek többnyire erősen hangsúlyozzák a szerkesztő, az összegyűjtő nevét, az említett megoldás föltétlenül kezére jár az olvasónak. Másrésztől nem tagadható azonban, hogy e megoldás hagyományos alkalmazási módjának komoly hátrányai is vannak. A legtöbb mai szabályzat bizonyos könyvkategóriák, a gyűjtőművek egyes fajtái

számára írja elő ezt a megoldást, többnyire egyrészt elmosódó, másrészt indokolatlanul önkényes módon. Az olvasókönyv vagy a dokumentumgyűjtemény fogalmának a határa nagyon különbözőképpen vonható meg, s a szabályzatok ennek a feladatnak az elvégzésével mégsem törődnek. De nem törődnek azzal sem, hogy intézkedéseik gyakran igen kevés következetességet mutatnak, amikor valamely kiadványfajta szerkesztő alatt katalogizáltatnak, a vele közeli rokon másikat viszont nem. E két hiba hagyományos mértéke persze csökkenthető lenne — de csak egy bizonyos határig.

Ezek a nehézségek indították CHAPLINT arra, hogy ezen az egyetlen ponton huszárosan szakítson a többség gyakorlatával, és a szerkesztői rendszőt törölje a főlap rendszavainak sorából, mindössze annyi koncessziót téve a hagyományos megoldásnak, hogy az általánosan a szerkesztő neve alatt ismert műveknél kivételesen megengedi — megtűri — a szerkesztő neve alatti katalogizálást is (10.3 §).

Nem tagadható, hogy e javaslatban van elegancia. Az sem, hogy teljesen összhangban van CHAPLINNEK azzal a törekvésével, hogy minél világosabb, minél élesebben elhatárolt alkalmazási területű és minél általánosabb érvényű szabályokat találjon. Lelkesedésünket mégis lelohasztja némileg az az ellentét, amely ennek a szabálynak a merész újító szelleme és a javaslat testületi szerzőségi szabályainak a maradisága között fennáll. Elvégre a testületi szerzői rendsző kevésbé kedvező mint a címrendsző, az egyéni szerkesztői viszont kedvezőbb ennél — hogyan indokolható hát, hogy amikor az utóbbit kiselejtezzük, az előbbit gondosan megőrizzük?

A Konferencia nem a szokásos nagy többséggel ugyan, de elfogadta a főlap kötelező szerkesztői rendszavának a kiküszöbölését. A szabály sorsa mégis bizonytalan, mert a munkabizottság ellenjavaslatot is készített, amelynek értelmében a kollektív címmel rendelkező gyűjtőművek a szerkesztő neve alatt katalogizálандók, ha őt a címlap megnevezi — s csak ellenkező esetben címrendsző alatt. A Konferencia előzetes jelentése ezt a kisebbségben maradt javaslatot is közli a szabályzat jegyzeteként (10.3 §, 11. jegyzet) ezzel juttatva kifejezésre, hogy ebben a kérdésben a Konferencia nem olyan súllyal foglalt állást, mint a többiekben.

Az egyéni szerzői rendsző szabályai közül a legfontosabb az, amely a több név, ill. több névforma közötti választás, vagyis az egyéni szerzői standard név kérdésében intézkedik. A szabály annak a névnek a használatát írja elő, amelyet a szerző eredeti nyelven megjelent műveinek a többsége megad, „az itt többnyire előforduló legteljesebb formában”; de ha az általános gyakorlat más nevet vagy névformát fogadott el, akkor ez az utóbbi lép a szerző művein szereplő név helyébe (8.2, 8.21 §§).

Ez a szabály gyökeresen szakít a szabályalkotás eddigi gyakorlatával. Ahelyett, hogy a személynevek különböző kategóriáinak egy hosszú sora (ókori, középkori, nemesi, egyházi nevek, férjezett nők neve, álnévek, változó írásmódú és megváltoztatott nevek stb.) kezelésére külön-külön szabályokat állítana fel, egyetlen közös szempontot ad a személynévvel kapcsolatos összes kérdések megoldására. Ezt a magunk részéről helyeseljük. A leghasználtabb név, ill. névforma elfogadása standard formául már ex definitione a legjobban felel meg az olvasók érdekének, mert a legtöbb olvasó számára ez biztosítja a kerülőút nélküli eljutást a keresett szerzőhöz. Az egységes szabály, a közös szempont alkalmazása a nevek valamennyi fajtájára, szintén jelentős előnyként értékelendő. De persze nincsen rózsza tövis nélkül: az egyes konkrét esetek

elég tekintélyes százalékában nem lesz könnyű megállapítani azt, hogy melyik a leghasználtabb név, ill. névforma. Ezt a nehézséget azonban a régi módszer sem tudta megkerülni, hiszen az egyes név-kategóriákra vonatkozó, látszólag objektív, könnyen megállapítható tényekre építő, hagyományos részlet-szabályok végén többnyire ott lapult a záradék: „kivéve, ha más név, ill. más névforma a használatosabb, ismertebb”. Ahol pedig ez a záradék hiányzott, ott e hiány többnyire fájdalmas következményekkel járt — MARK TWAINT Samuel Langhorne CLEMENSZÉ, Mrs. Humphry WARDot Mary Augusta (Arnold) WARD-dá változtatta. A *Tervezet* által adott megoldás fő előnye az, hogy nemcsak klauzulákba elbujtatottan, hanem jól hangsúlyozva juttatja kifejezésre, hogy minden egyes személynévnél a tényleges gyakorlatnak kell eldöntenie a választást, és nem tereli el a címléíró figyelmét a lényeges feladatról, e tényleges gyakorlat kutatásáról azzal, hogy különböző objektív kritériumokat tol az előtérbe.

Feltűnő csak az, hogy a hagyományos megtévesztő forma teljes felszámolásához szükséges utolsó lépést a *Tervezet* már nem teszi meg. Ha ugyanis végső fokon az általános gyakorlatot, az irodalmi vagy a köznapi használatot fogadja el irányadónak, akkor helytelen első helyen a szerző művein¹⁰ leggyakrabban megjelenő nevet hangsúlyozni, ezt tolni formailag az előtérbe. A tartalomnak formailag a szabály megfordított felépítése felelne meg. Emellett a 8.2 §-nak „az itt többnyire előforduló legteljesebb formában” kitétele is fölösleges — egyszerű pleonazmus és megtévesztő.

Az egyéni szerzősége vonatkozó szabályoknál megtaláljuk annak a hiánynak a megfelelőjét, amelyre már a testületi szerzőség szabályainál rámutattunk. A szabályzat az angol—amerikai gyakorlatból — nagyon helyesen — átveszi a fő szerző fogalmát. Ez a fogalom azonban egyes kiadványfajtáknál, egyes műfajoknál kiegészítést igényel — annak a meghatározását, hogy a mű létrejöveteléhez különböző funkcióval hozzájáruló két szerző közül melyik a fő szerző. Ilyen kiadványkategóriák, ill. műfajok: a beszélgetéseket publikáló könyvek, azok a szövegek, elbeszélések, amelyeket nem az elbeszélő önt formába, az átdolgozások különböző kategóriái, a kotta nélküli szövegek könyvek, a régi disszertációk, a számottevőbb szöveg kíséretében kiadott reprodukciógyűjtemények stb. Ezeknél a szerzői elsőbbség kérdése nem világos, az idevágó gyakorlat ennek megfelelően nem egységes. Minden egyes ilyen kiadvány-kategória tehát kifejezett intézkedést követel, amely a felsorolt műfajok jó részénél csak önkényes döntésen alapulhat, egyeseknél pedig — pl. a kotta nélküli szövegek könyveknek a zeneszerző neve alatti katalogizálásánál — egyenesen a szabállyal ellenkező kivétel statuálásán. Éppen ezért nem tartjuk lehetségesnek, hogy ezekre a kérdésekre a választ majd csak a szabályzat nélkülözhetetlen kommentárja vagy példatára adja meg, — hiszen az utóbbiak nem tartalmazhatnak olyan újabb szabályt, amely nem vezethető le közvetlenül, egyszerű következtetéssel, magának a szabályzatnak valamelyik rendelkezéséből.

Van azután a *Tervezet*nek, az egyéni szerzőség területén egy olyan rendelkezése is, amely súlyos kifogás alá esik — ti. az, amely aziránt rendelkezik, hogy a többtagú személyneveknek melyik tagja teendő rendszóvá.

¹⁰ A *Javaslat*ban emellett nem is a szerző művein, hanem e művek címlapjain leggyakrabban megjelenő név szerepel. A Konferencia ezt, igen helyesen, korrigálta. Ugyanennek a korrekciónak a végrehajtása a két és három szerzős művekről szóló 10.21 §-ban sajnos már elmaradt.

„Ha az egyéni szerző neve több szóból áll, a rendszó megválasztását, amennyire ez lehetséges, annak az országnak az elfogadott gyakorlata dönti el, amelynek a szerző polgára, — ha viszont ez nem lehetséges, akkor annak a nyelvnek az elfogadott gyakorlata, amelyet a szerző általában használ” — mondja a *Tervezet* 12 §-a. Ha ezt szó szerint vesszük, akkor a szabály érvényének ki kell terjednie, a vezeté- és keresztnév, a családnév és nemesi előnév, a családnév és a mellette használt nemesi birtoknév, a két nevet használó férjezett nők és férjük családnéve közötti választás kérdéseire, s ezenkívül az arab, héber, indiai nevek, sőt mi több, a prefixumos nevek kérdéseire is, s mindezt egyetlen egységes rendelkezéssel sikerül megoldania! Ténylegesen persze minderről szó sincsen. A vezetéknév—keresztnév, az összetett nemesi nevek és a férjezett nők nevének kérdése esetében a választásra általában nincsen kihatása annak, hogy a szerző milyen országnak a polgára, és hogy milyen nyelvet használ általában. Alaposabban szemügyre véve kiderül, hogy a 12. § csak a prefixumos nevekre vonatkozik, hiszen a hagyományos szabályok a szóban forgó két körülménynek egyedül ennél az egyetlen névfajtánál adnak szerepet a rendszómegválasztás körül. A szabály tehát — a *Javaslat*tal ellentétben — a többtagú személynevek rendszómegválasztásának összes többi kérdését elejti. Ez csak helyeselhető, hiszen a válasz az összes elejtett kérdésre már bennfoglaltatik a főntebb ismertetett 8.2 §-ban, s így minden újabb, nem konkrét egyedi esetből kiinduló, hanem egyes névcsoportokra kötelező egységes elbárást előíró rendelkezés csak zavart keltené, mert az esetek egy részében elkerülhetetlenül összeütközésbe jutna a 8.2 §-sal. Az egyetlen kivételt ez alól a prefixumos nevek képezik. Ezek ugyanis mind nyugati nevek, amelyeknek sorrendje — keresztnév, prefixum, vezetéknév — nem teszi lehetővé a szerző saját gyakorlatának megállapítását. A kérdés eldöntése tehát itt majdnem kizárólag csak a bibliográfiai, irodalmi gyakorlat alapján lehetséges; viszont a kivándorolt szerzők prefixumait illetőleg ez a gyakorlat ma országonként változik, s így szükség van egy szabályra, amely ezt a kérdést autoritatív módon nemzetközileg egységesen eldöntse. A szóban forgó szabály célkitűzését illetőleg tehát a munkabizottság helyesen határozott; a hibát ott követte el, hogy a szabály címét és fogalmazását nem hozta összhangba a leszűkített célkitűzéssel.

E mellett a súlyos formahiba mellett azonban a szabály rendelkező részével sem érthetünk egyet: különösen a még élő, végleg vagy ideiglenesen más országba vándorolt, valamint a több nyelven író szerzők esetében ez rengeteg bizonytalanságot, okoz, céltalan kutatást ró a könyvtárosra — a vándorló írók cédulái áttelepítésének kötelezettségéről és ugyanannak a családnévnek az olvasók számára rendkívül zavaró szétszóródásáról nem is szólva. S mindezt egyedül a hagyományos angol—amerikai gyakorlat megmentéséért. A nemzetközi egység ügyét és az olvasók érdekét — az átmenet nehézségeinek leküzdése után az angol és az amerikai olvasókét is! — sokkal jobban szolgálta volna, ha a prefixum kezelését egyedül annak a nyelvnek a gyakorlatától tették volna függővé, amelynek szokinciséhez a prefixum tartozik.¹¹

¹¹ Azok a részletkérdések, amelyek e megoldást némileg megnehezítik — így valamely prefixumnak több különböző jelentésével (pl. nemesség vagy származási hely kifejezése) kapcsolatos, továbbá a több nép által beszélt nyelvek prefixumainak, valamint a több különböző nyelvben előforduló azonos hangzású prefixumoknak az egyes népeknél mutatkozó eltérő kezelése — megegyezéses alapon, esetleg magába a nemzetközi szabályzatba beiktatott részletszabályokkal, aránylag könnyen megoldhatók.

E pár kritikai megjegyzést még egy, a formai rendszavakra vonatkozó passzussal kell kiegészítenünk. A *Javaslat* külön paragrafust szentel ennek a kérdésnek (12 §), de igen szűkre szabja azoknak a kiadványoknak a körét, amelyeknél megengedi a formai rendszó alkalmazását.

A Konferencia törölte e külön paragrafust, sőt a formai rendszó kifejezést is eltüntette, de helyette bevezeti egyrészt — LUBETZKY nyomán — a konvencionális vagy formai cím fogalmát, s ennek a használatát az állam, territórium stb. neve alatt felvett alkotmányok, törvények, szerződések „és más hasonló jellegű művek” számára előírja (9.5 §); másrészt pedig a mű formáját kifejező konvencionális címfej fogalmát, amelynek a használatát a többoldalú nemzetközi szerződéseknél és „más nem-distinkatív című kiadványoknál” megengedi (11.6 §). Mindkét szabálynak a tartalma eléggé bizonytalan, s emellett olyan jelentéktelen részletproblémákat illelnek, amelyek aligha érdemlik meg külön szabály, még kevésbé külön új módszer, új fogalmak bevezetését.

Befejezésül vessünk még egy pillantást a *Tervezet* és a magyar címleírási szabvány eltéréseire, — nézzük meg, hogy a *Tervezet* elfogadása milyen változtatásokat kívánna jelenlegi címleírási gyakorlatunkon, s hogy ezek mennyiben volnának kívánatosak és mennyiben nem.

Az első kérdés, ami itt felvetődik, a hatály kérdése. A *Javaslat* szerényen csak az általános gyűjtőkörű tudományos nagykönyvtáraktól kívánja meg az egységes szabályok alkalmazását. A *Tervezet* már egy lépéssel tovább megy: elhagyja a „tudományos” szót. A Konferencia I. számú határozata pedig még tovább tágítja a kört: szükségesnek tartja, hogy a nemzeti bibliográfiákat is ezen az alapon szerkesszék.

A nemzetközi szabályoknak ez a korlátozott hatálya természetesen megkönnyíti elfogadásukat, hiszen azt jelenti, hogy ez lehetséges anélkül, hogy közművelődési könyvtáraink és szakkönyvtáraink címleírási gyakorlatán és katalógusain bármit is változtatni kellene. Persze ennek az előnynek ára is lenne: a katalógizálási szabályok jelenleg meglevő hazai egységének a feladása. Ezt az árat azonban — legalábbis addig, amíg a rendszavak azonosságát, egységességét nem érinti — nem szabad túlbecsülni, mert a kétféle katalógizálási szabályzat bevezetése az említetten kívül még további előnyöket is nyújthatna. Mindenekelőtt a címleírás egyszerűsítését, áttekinthetőbbé tételét a kis- és a szakkönyvtárakban.

A *Tervezet* és a mi szabványunk közötti eltérések különböző jelentőségűek és az elfogadás esetén tőlünk különböző súlyú áldozatokat kívánnának. Elsőnek a *Tervezetnek* azokat a szabályait említendő, amelyek a mi szabványunkból hiányzanak, de beiktatásuk kívánatos lenne, s e beiktatás nehézséggel, a szabvány jelenlegi szabályának megváltoztatásával nem járna. Ilyen az egyéni fő szerzőre vonatkozó rendelkezés (10.1 §), a többes és változó nevű testületek esetében a címfejlül választandó név kiválasztásának szabálya (9.4 §), a más testületeknek alárendelt testületek önálló szerzőként való kezelésére vonatkozó előírások (9.6 §) és a standard cím két megengedett alternatívája — az eredeti cím és a leggyakrabban használt eredeti nyelvű cím — közül kiválasztott megoldás beiktatása (11.3 §). Ilyen továbbá az új kötelező melléklet, ill. utalás előírása a testületi szerzőnek nem tekintett közreadó testületről a címrendszeres főlapra (az erről intézkedő 9.2 § persze gyökeres átfogalmazást kíván) és a testület nevét magában nem foglaló distinkatív címmel rendelkező kiadványok címeről a testületi szerzős főlapra (11.23 §).

A második csoportba azokat a változtatásokat sorolnók, amelyek jelenlegi szabályainknak lényeges, a rendszót érintő megváltoztatását teszik szükségessé, de ez a változtatás legalább a nagykönyvtárakban kívánatos, az utóbbiak címleírási gyakorlatának javára válna. Ilyenek az egyéni szerző standard névformájának a megválasztását egy nevezőre hozó generális rendelkezés (8.2 §), a székhelyet rendszóvá tevő testületi címfej-forma kiküszöbölése (ld. 9.4 §) és a változó című periodikák és sorozatok egyes szakaszainak a mindenkori cím alatti katalogizálását kötelezővé tevő szabály (11.5 §).

Az utóbbi szabálycsoporttal szemben áll a *Tervezet*nek két olyan szabálya, amely igen fontos kérdésben rendelkezik a mi szabványunktól eltérő, de annyira elhibázott módon, hogy a javasolt rendelkezéseket föltétlenül valamilyen más megoldással kell helyettesítenünk. E két szabály a testületi szerzős főlap alkalmazási területét meghatározó 9.1 § és a személynevek rendszavára vonatkozó 12 §.

Egyes kérdéseknél elég nehéz a választás a *Tervezet* és a magyar szabvány rendelkezése között, mert a pro és contra meglehetősen egyensúlyban vannak. Ezek között egy nagy fontosságú van: a gyűjtőnevek rendszavának a kérdése, amelyet a *Tervezet* a címrendszó javára, a szerkesztői, kompilátori rendszó rovására dönt el (10.3 §). A többi ide tartozó szabály kevésbé jelentős, — ami nem jelenti azt, hogy a döntést nem kell igen alaposan megvitatni és megfontolni. E kevésbé jelentős szabályoknak ugyanis az el nem fogadása sem bírna különösebb jelentőséggel a nemzetközi szabályzathoz való csatlakozásunk szempontjából, s így elutasításukat nyugodtan vállalhatjuk, ha úgy ítéljük, hogy szabványunk előírása célszerűbb. Ilyen az a szabály, hogy háromnál több társszerző esetében mindig kötelező a melléklap az elsőnek megnevezett szerzőről (10.22 §), s azok, hogy ha egy több részletben megjelenő mű szerzője, ill. címe a későbbi részekben megváltozik, akkor az egész mű az első rész rendszava alá helyezendő (10.4 és 11.4 §§).

A következő csoportot olyan kevésbé jelentős szabályok képezik, amelyek kár volna saját gyakorlatunkba átültetni, mert olyan részletkérdésben írnak elő kivételes, külön elbánást, amelynek jelentéktelensége ezt egyáltalában nem indokolja. Ilyen mindenekelőtt a formai rendszőről szóló külön paragrafus felrobbantásának eredményeképpen visszamaradt, főntebb már ismertetett két rendelkezés (9.5 és 11.6 §§) és az az előírás, hogy a főleg cím alatt ismert műveknél a szerzői rendszó helyébe is címrendszó lép (11.14 §).

Végül, nézetünk szerint, a *Tervezet* vitája során szemügyre kell vennünk két olyan kérdést is, amelynek megvizsgálására maga a *Tervezet* közvetlenül nem kényszerít ugyan bennünket, de amelyeket egész címleírási gyakorlatunknak küszöbön álló generális felülvizsgálása során mégsem kerülhetünk meg.

Az első az a kérdés, hogy a címrendszós címleírásoknál nem lenne-e célszerűbb a főlapot a standard címnek adni, noha ez a választás egy fontos jelenlegi szabályunk megváltoztatásával járna, a *Tervezet* által engedélyezett másik alternatíva elfogadása viszont ilyesmit nem tenne szükségessé. Az igenlő válasz mellett szól a nemzetközi szabályzat korlátozott hatálya, ill. az, hogy a nagykönyvtárak funkcióinak ez a megoldás felel meg jobban, de emellett az is, hogy e megoldás esetén a katalógus két feladatának rangsorolása szempontjából a szerzői rendszó és a címrendszó megválasztása nem lenne egymásnak ellentmondó.

A második ilyen, csak a dolgok belső összefüggése által az előtérbe tolt kérdés a testületi szerzői rendszó főlapon való alkalmazásának kérdése.

A *Tervezet* idevágó elhibázott szabályait, a 9.1 és 9.2 §-t átvenni ballépés volna. Saját szabványunk kevésbé sikerült szabályai mellett kitartani szintén nem lenne célszerű. Kivételes helyzetben vagyunk tehát: úgyszólván minden kötöttség nélkül, legjobb belátásunk szerint dönthetünk a címléírásnak éppen erről a legproblematisabb pontjáról. Nagyon fontos, hogy a cselekvési szabadságnak ezt a ritka alkalmát jól használjuk ki és alaposan megfontoljuk a döntést. Utódaink véleményét rólunk és eljövendő olvasóink ítéletét betűrendes katalógusainkról nem csekély mértékben fogja befolyásolni az, hogy ezt a kérdést jól oldjuk-e meg.

ÁKOS DOMANOVSKY: DER REGELWERK-ENTWURF DER PARISER KATALOGISIERUNGSKONFERENZ

Das wertvollste, alle Erwartungen übertreffende Ergebnis der Konferenz war die überraschend große, in der Mehrzahl der Fälle fast an Einstimmigkeit grenzende Übereinstimmung der Ansichten, die in den Abstimmungsergebnissen zutage trat. Auf Grund dieser Übereinstimmung kann mit Zuversicht auf eine baldige Einführung internationaler Einheitsregeln gerechnet werden, u. zw., einige wenige Regeln ausgenommen, bei einer erheblich größeren Beteiligung von Ländern, als man vor Paris es zu hoffen gewagt hätte.

Auch der von der Konferenz angenommene Code-Entwurf muß als eine beachtenswerte Leistung angesprochen werden — besonders was den Aufbau des Ganzen, die Konzeption betrifft. Das folgerichtige Streben nach klarer Logik, und nach größtmöglicher Einfachheit und Übersichtlichkeit des Aufbaus machen den Entwurf zum gelungensten Kodifikationsversuch, den die modernen Bestrebungen der letzten Jahre erzeugt haben. Diese Vortrefflichkeit der Konstruktion des Entwurfs als Ganzen ist ein Verdienst A. H. CHAPLINS, der den offiziellen Vorschlag, den der Organisationsausschuß der Konferenz vorgelegt hat, verfaßt hatte.

Unter den einzelnen Bestimmungen des Entwurfs — sowohl unter denen, die ungedändert aus dem CHAPLINSchen Vorschlag übernommen, als auch denen, die im Laufe der Konferenz umgestaltet worden sind — gibt es allerdings einige, die hinter der optimalen Möglichkeit mehr oder weniger weit zurückbleiben. Es wäre sehr zu wünschen, daß diese Bestimmungen — so vor allem die Regeln 9.1—9.3 und 12 — noch vor dem Inkrafttreten des internationalen Code durch zweckmäßigere ersetzt werden.

Zum Schluß gibt der Aufsatz einen Überblick über diejenigen Bestimmungen des Entwurfs, die, von Ungarn angenommen, eine Abänderung der gegenwärtigen ungarischen Bräuche, d. i. der heute gültigen ungarischen Norm der Titelaufnahme, erfordern würden. Der größere Teil dieser Änderungen wäre als eine Verbesserung der gegenwärtigen ungarischen Regeln zu begrüßen, es gibt aber einige darunter, die als Rückschritte gewertet werden müssen.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A Kaufmann-Haggáda másolójának munkásságához. A Magyar Tudományos Akadémia Kaufmann-gyűjteményének 422. számú Haggádája néhány esztendővel ezelőtt facsimile kiadásban megjelent. A kísérő tanulmányban¹ annak a véleményemnek adtam kifejezést, hogy a XIV. század második felében Spanyolországban működött illusztrátor nem azonos a másolóval. A másoló — általános szokás szerint — a kódexben helyet hagyott mindenütt az illusztrátornak.

Ez idő szerint még semmit sem tudunk az illusztrátorról és a másolóról. Ezért minden adat becses, amely közelebb visz a két kivételes tehetségű művész megismeréséhez.

Figyelmessé lettem egy Haggáda-kézirat nemrég közzétett illusztrált lapjára, amely erős hasonlóságot mutat a Kaufmann-Haggádához.² Ez a lap a British Museum „Add. 14761” jelzetű kéziratából való, amely a peszachi liturgia kapcsán a Haggádát is adja (17b—84b).³

Az irodalomban már Rachel VISHNITZER rokonságot látott a két Haggáda illusztrációi között: „Besides the many features of similarity, there are some which are even perfectly identical.”⁴ Meghozattuk a londoni kézirat mikrofilmjét, s így alkalmunk van véleményt alkotni felőle. Valóban van néhány feltűnő találkozás. A négy furulyás ugyanúgy veszi körül az első lapot, mint a Kaufmann-Haggádában a mácca ábráját (66. l.). A tárvárosok építése (Kaufmann: 103. l.) egészen hasonlóan két ízben is visszatér a londoniban. A stilizált máccát egybevágóan mutatja be mindkettő. A CXIII. zsoltár első szavának iniciáléjában imádkozó alakok láthatók mindkét helyütt. Mégsem hiszem, hogy az illusztrátor egyazon személy volt. A londoniban gazdagabb a képanyag; művésze nagyobb fantáziájú és gyakorlottabb kezű.

Egyet azonban biztosan állíthatunk, azt, hogy a szöveg másolója azonos volt.⁵ Összehasonlítottuk ebből a szempontból a két kódexet. A szöveg és iniciálé betűtípusa és duktusa megegyezik. Ahogyan az iniciáléknak helyet hagy a szövegben, az is egy kézre vall. Érdemes ízelítőül összevetni a londoni Haggáda 5. lapját a Kaufmann-Haggáda 78. lapjával. (Lásd az 1. ábrát.)

¹ SCHEIBER, A.: *The Kaufmann Haggadah*. Bp. 1957. *Die Kaufmann Haggadah* Bp. 1959.

² *Máchánájim*. XXXVIII. 1959. 145. l. *Enc. Jud.* VII. 803—804. l. 14. kép. VISHNITZER-BERNSTEIN, R.: *Rimon*. 1923. No. 4.

³ MÜLLER, D. H.—SCHLOSSER, J.: *Die Haggadah von Sarajevo*. Wien, 1898. 104. l. MARGOLIOUTH, G.: *Catalogue of the Hebrew and Samaritan Manuscripts in the British Museum*. II. London, 1905. 197—198. l. No. 605. ROTH, C.: *Jevrejski Almanah*. 1959—1960. Beograd, [1961]. 21. l.

⁴ *Illuminated Haggadahs*. *Jewish Quart. Rev.* N. S. XIII. 1922—1923. 204, 210. l.

⁵ VISHNITZER (uo. 211. l.) észreveszi a betűk hasonlóságát, de nem foglalkozik vele bővebben, s nem jut el pozitív következtetésig.

A londoni Haggadából

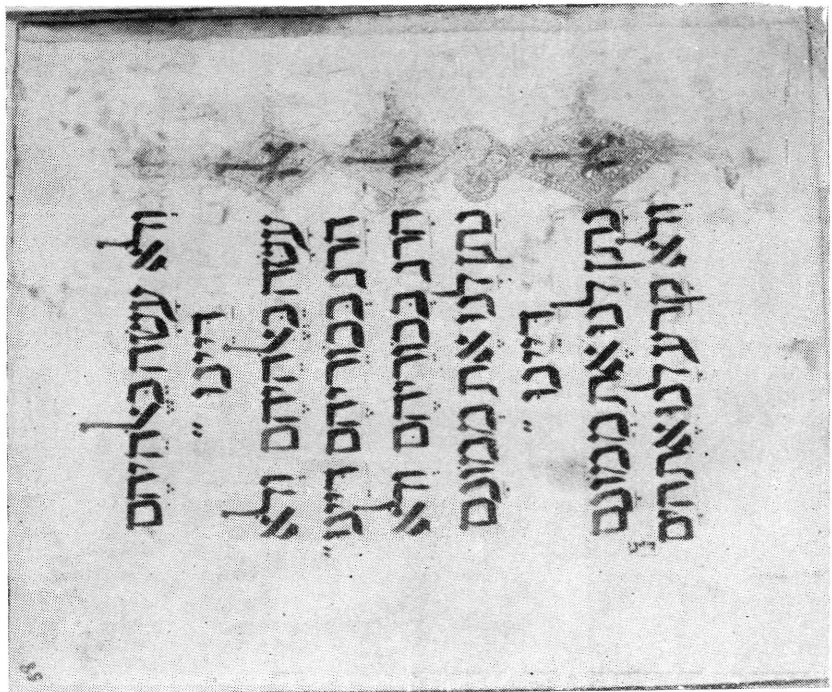

A budapesti Haggadából

I. ábra

A londoni Haggadából

2. ábra

A budapesti Haggadából

A קנה יהה נהך abbreviatura felbontása is egységes csoportosításban történik. A Kaufmann-Haggáda בן szavai (57. skk.) ugyanúgy keretben állnak mint a londoniban, bár az utóbbiban a megoldás találékonyabb és változatosabb. (Lásd a 2. ábrát.) A Hállél-zsoltárokból ugyanazok a szavak vannak kiemelve az iniciálékban. A pontozási szisztéma is megegyezik minden különösségével együtt.

Mégis meg kell állapítanunk, hogy a másoló mindkét esetben különböző mintákból dolgozott. A londoni kódex részletesebb — szövegében és utasításaiban egyaránt.

A másolónak eszerint most már két műve ismeretes. Talán egy — kolc'onnal ellátott — harmadikból egyszer megtudjuk a nevét is.

SCHNEIDER SÁNDOR

A veszprémi püspöki könyvtár Lucanus-kötetének kötéstáblájáról. A veszprémi püspöki könyvtár ősnymtatványai között kutatva egy rendkívül szép, LUCANUS műveit tartalmazó kötetel találok. A Rómában, 1469-ben megjelent nyomtatvány szépségét fokozza az aranyozott és színes festésű, olasz indafonatos címlap (1. ábra) és a néhány, hasonló modorban készült iniciálé (2—5. ábra).² A kötet méltó kerete a gazdagon díszített, reneszánsz kötés. Míg a belső díszek a korabeli itáliai formaalakításnak felelnek meg, a kötés díszítőmódja eltér olaszországi kortársaitól.

A könyv címlapjának címerhelye kitöltetlen maradt, a bejegyzések pedig,³ bár magyarországiak, jóval későbbiek. Így az értékes kötet egykori használatának helyéről nem árulkodik más, mint a sajátos megjelenésű XV. századi reneszánsz kötés.

Ez elő- és hátlapján másként díszített, bár a két tábla díszének felépítése azonos jellegű (6—7. ábra). Üres sávok között, más és más négyszöges díszekből alkotott keret fut körbe a táblákon; a középdísz mindkét esetben olyan négykarély, amelyek közé derékszögű felület ékelődik. Az uralkodó középdísz alatt és felett egy-egy széles sáv helyezkedik el, amely a külső kerethez és a középdíszhez tört vonalban kapcsolódik.

A középdísz mindkét esetben vonalzott belsejű fonadékból alkotott díszítmény tölti ki, közbül és a karélyos kereten kívül apró rozettákkal. A középdísz alatti és feletti sávban az előlapon S alakú hajló levelek, a hátlapon négyszöges díszek alkotnak rácsos mustrát.

Mindkét tábla külső keretének sarkaiban, hat-karélyos, körös mezőben IHS, a hosszoldalak közepén pedig, ugyanilyen mezőben, szembeforduló oroszlánfej helyezkedik el.

A kompozíció alapelgondolásban egy firenzei kötéssel rokon. Ez a bécsi Nationalbibliothek egyik CICERO-kódexét borítja.⁴ A firenzei eredetű kódex belső címlapját VITÉZ János címere ékesíti. A kötés három épen maradt csatja közül kettő VITÉZ és egy MÁTYÁS király címerét viseli.

¹ LUCANUS, Marcus Annaeus: *Pharsalia*. Roma, 1469, Conrad Sweynheym—Arnold Pannartz. Hain 10231. Méret: 34,5 × 23. Vast. 4,5.

² Címlap: fehérrel pontozott kék alapon fehér indafonat, közbül zöld és piros kitöltéssel. Arannyal keretelt, és arany pettyekkel. A címerhelyként szolgáló koszorú lent közepén zöld színű. Betűk teste arany, a fonat mindig fehér, ezenkívül zöld, lila, sárga színezés. Iniciálék: C (orduba), B(ella), Q(vis), C(ropulit), A(t), H(ic), P(ostquem), S(egnior), I(am), A(t).

³ A bejegyzések megküldéséért GUTHEIL Jenő kanonok úrnak mondok köszönetet. A bejegyzések a XVI. sz. végéről—XVII. sz. elejéről valók. Köztük szerepel a „mint a szép hives patakra” kezdetű zsoltár szövege, továbbá a Szemináriumi könyvtár jelzete és tulajdonosjelzése.

⁴ GOTTLIEB, Theodor: *K. K. Hofbibliothek Bucheinbände*. Wien. Tafel 15. (Florentiner Einband für Kardinal Johann Vitéz.)

A LUCANUS-kötés — mint azt majd kifejtjük — magyarországi, budai munka, a fenti művet azonban mint esetleges előképet mégis meg kellett említenünk, jóllehet a két kötés szerkezeti egyezése mellett különbségek is mutatkoznak. Fő különbség az, hogy míg a bécsi CICERO kötése az olasz elgondolásnak megfelelően kizárólag fonadékdíszből alkotott, és így szárazabb, geometrikusabb jellegű, addig a LUCANUS-nyomtatvány kötésén a magyar reneszánszra jellemzően változatosabb és naturalisztikus ornamentika jelentkezik.

A LUCANUS-kötéssel azonos bélyegzőket mutat az Országos Széchényi Könyvtár egy 1473-i strassburgi őnyomtatványának kötése (8. ábra).⁵ A műhely-azonosságot igazoló bélyegző-egyezések mellett, ez a kötés sokkal egyszerűbb kivitelű. Ugyanakkor a kötet belsejét díszítő szerény iniciálék⁶ sem léphetnek az előbbi munkában látható gazdag, arany és színes festésű lap-díszek nyomába.

A budapesti kötet — rendkívül rossz állapotban levő — kötése szintén centrális elrendezésű, de a tükör középdíszé itt nem komplikált geometriai idom, hanem a magyar reneszánsz kötésekén oly kedvelt nagyméretű, keretelt kör alak. Ebben vonallal meg-rajzolt rombusz idom helyezkedik el.

Tisztán gótikus mintákból alakul a két külső keret, ezek pálcára tekeredő hajló indákból és „MÁRIA” feliratos írásszalagokból tevődnek össze. A tükör alatti és feletti felmagasított sáv, — a LUCANUS-kötés előlapjának díszéhez hasonlóan, — hajló levelekből alkotott rács díszítmény. A tükör körös középdíszének keretében szőlőfürt minták sorakoznak.

Egy harmadik kötetet, a pozsonyi Egyetemi Könyvtár egyik őnyomtatványát⁷ ugyancsak a kötésen mutatkozó bélyegző-egyezések kapcsolják ide (9. ábra). Ez a kötésdísz is centrális elrendezésű, a tükör középdíszé vonalakkal képzett, négyyszögbe foglalt rombusz idom. Keretében üres sávok között helyezkedik el egy újabb indadísz, a tükröt pedig a már jól ismert pálcán áthurkolódó inda veszi körül. Ezen belül pontatlanul összeállított fonadék fut körbe, amely a tükör alatt és felett széles sávot képez. Mint ahogy a budapesti kötésén a keret hosszoldalának közepében ott szerepelt a LUCANUS-kötés medaillonba foglalt IHS monogramja, úgy itt a belső keret sarkaiban a medaillonba foglalt oroszlán fejekkel találkozunk.

A Krisztus-monogram számos külföldi kolostori kötésen előfordul. Hogy az orosz-lánfejnek van-e szimbolikus jelentése, vagy csupán egyszerű dekoráció, nem tudjuk eldönteni. Kétségtelen, hogy Mátyás-kori budai emlékeken és Mátyás-pénzekén szerepel ez az ábrázolás.⁸

Az ismertetett, és vitathatalan műhelyazonosságot mutató három kötés, a magyar reneszánsz kötés-típus jellemző példája. Korvina stílusúak, és mint ilyenek, természetes, hogy felépítésben és részletmintákban egyaránt rokonságot mutatnak számos más magyarországi kötéstáblával. Megmutatkozik ez a centrális elrendezésben és a változatos, jobbára naturális jellegű ornamentika használatában. Végül pedig abban, hogy a reneszánsz kompozíció kialakítása sokszor gótikus elemekkel történik. Ugy látszik, a magyarországi mesterek ösztönösen érzik azt, hogy a késői gótika természetszeretete nem lehet idegen az ugyanebben az időben intenzíven jelentkező reneszánsz élet- és természetszeretettől. Nem próbálják féltékeny utánozni az Itáliában kialakult díszítmő-

⁵ Inc. 106. VICENTIVS Bellovacensis: *Sineculum historiale*. Strassburg, 1473. Copinger 6246. Hiányos példány, címlap hiányzik.

⁶ Piros és kék kezdőbetűkkel, piros és kék színben festett nagyobb méretű, de egyszerű kivitelű iniciálékkal. (10, 56, 72 v., 83 v., 123, 149, 152. lapokon D, A, A, I, M, D betűk.)

⁷ Pozsony, Egyetemi Könyvtár, Inc. 90.

⁸ Erre az összefüggésre BALOGH Jolán hívta fel a figyelmemet.

1. A LUCANUS-nyomtatvány belső címlapja

Tranſuerſo mentem d
Momentumq; fuit mi
Gallorum captus ſpol
Iuſ licet in iuguloſ no
Sylla potens: Marius
Cæſariæq; domus ſeru
Conceſſa eſt: emere on

Ie al
bello
In B
adue
Seru
iam ſi
Bruma nives gelidoq;
Instabatq; dies: qui dat

Vadis adhuc ingens pop
Queritur indigne: ſedeſ l
Non quia te ſuperi patr
Maluerint. Pbarie buſt
Paratur Heſperie: pecul
Abſcondat fortuna neſa
Immaculata ſui ſeruetur

Ropulit
cedentibus
Incumben
rates cene
Omnis in
nauita flu
Soluſ ab Heſperia non
Magnuſ. dum patrioſ pe

Incluſum thulco uenerantur
Proderit hoc olim: q non me
Ardua marmoreo ſurrexit p
Pulueris exigui ſparget nō l
Congeriem buſtumq; cadet. r
Argumenta tua: ueniet fel
Qua ſic nulla fidel ſaxū mon
Acq; erit ægyptuſ populif ſe
Tam mēdax: Magni tumul

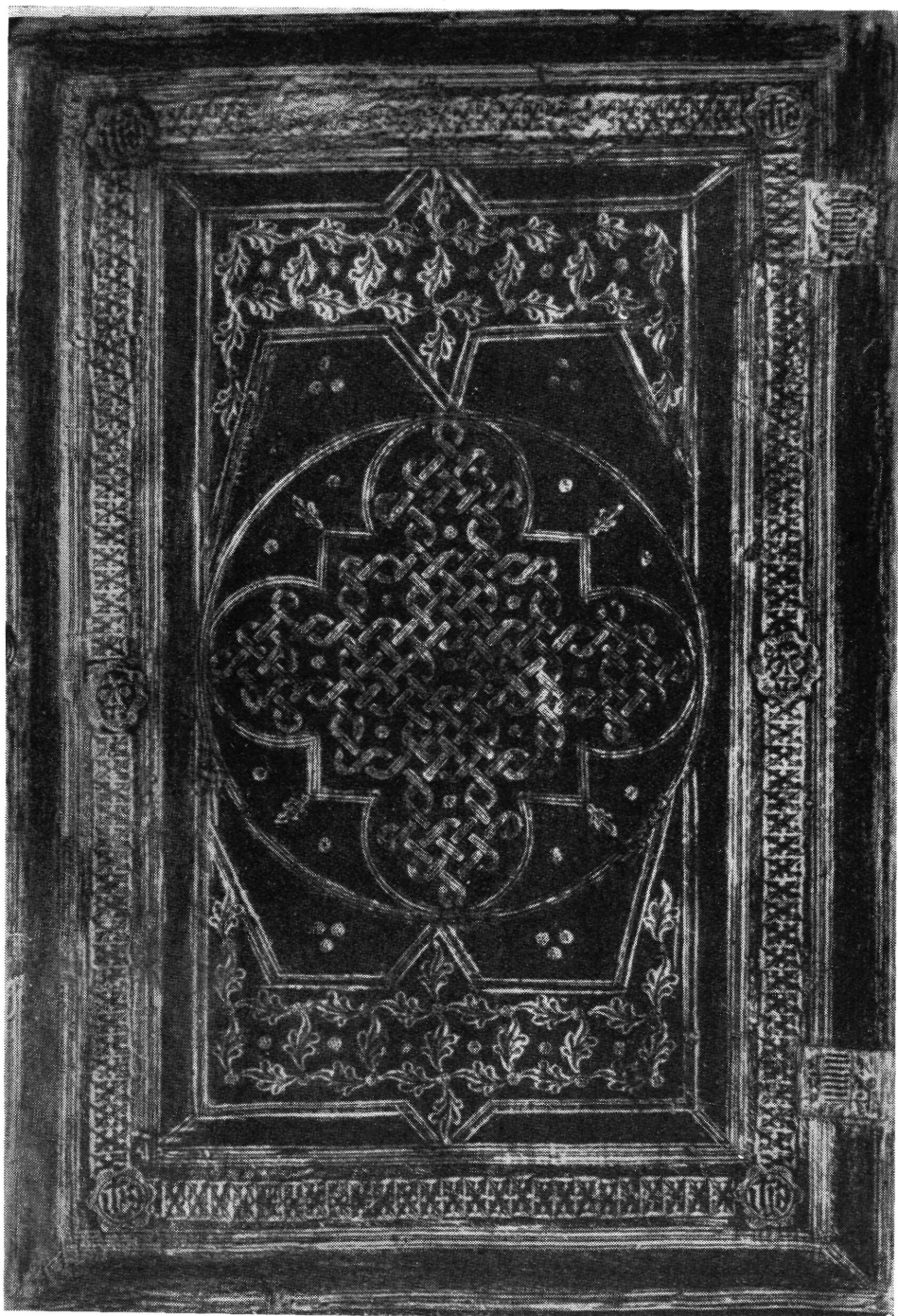

I non in I
manet iacu
Nec anſe
tantā cōpe
Proſiluit b
membra re
Degeneremq; rogū: ſequitur
Qua niger aſtriferis connec
Quodq; patet terraſ inter: L
Semidei maneb habitant. que
Innocuoſ uita: patienteſ æt
Fecit. & æternos animam co
Non illuc auro poſiti nec t
Perueniunt. illic poſtq; ſe lu

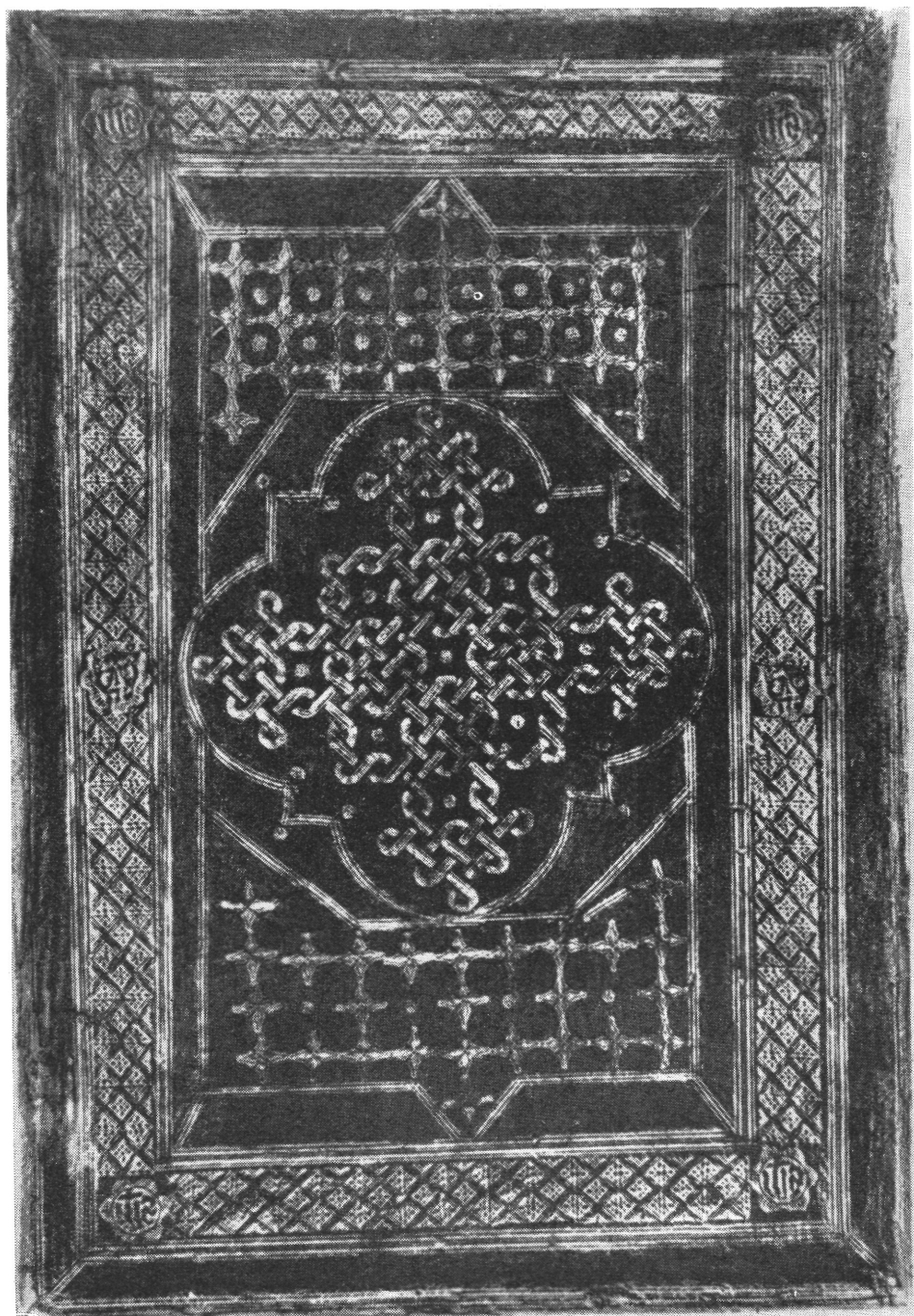
Vt cadat: et nequeunt an
Conſumpto iam iure ſeme
Extruit illa rogū. Venit
Accenſa iuuenem poſitum
Tandem paſſa mori. Sexi
I: comeſ. & celo lucis duce
Dum ferrent tutoſ intra t
Luſſa tenere diem: denſaſ n

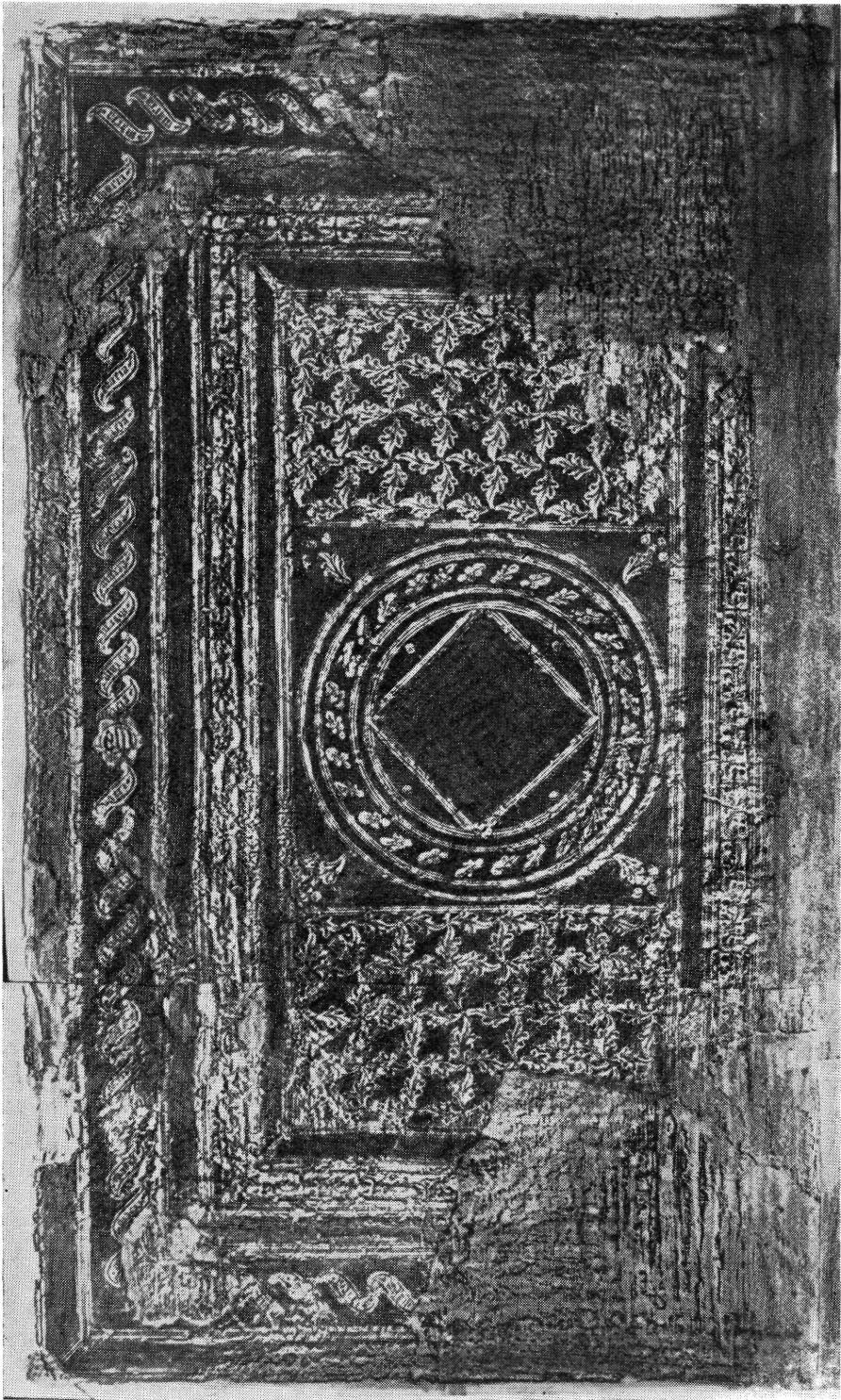
Egnoſ
lex eter
Luſtiſi
magiſ &
Egit eq
polo rap
Deſectuſq; pati uoluit: raj
Luciſ: & attraxit nubeſ: n
Sed ne Theſſalico puruſſ
At nox feliciſ Magni par
Sollicitoſ uana decepit in
Nam Pompeiani uſuſ ſib
Innumerum efficiem R c

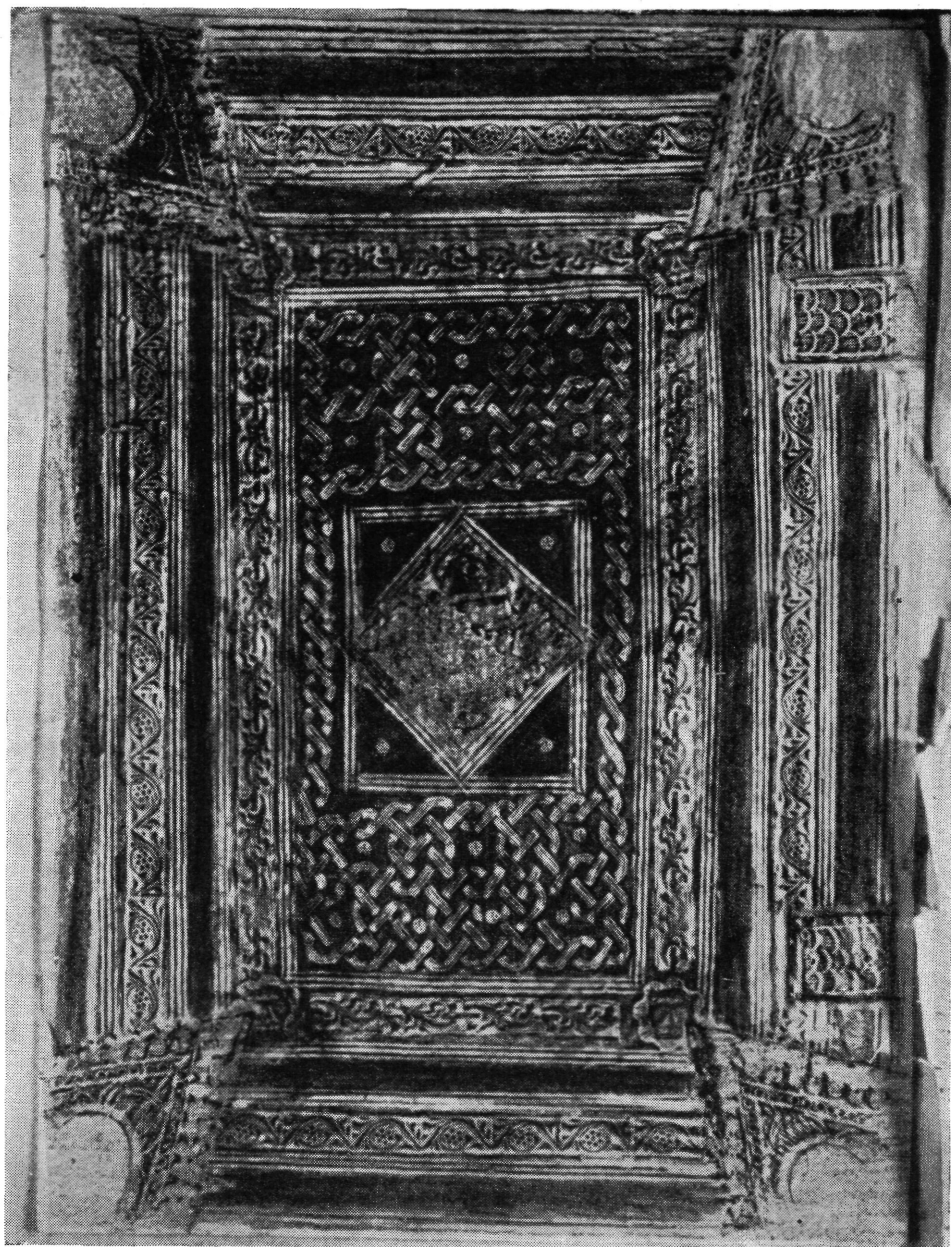
6. A LUCANUS-kötet kötéstáblája. Buda, 1490 körül.
(Előlap)

7. A LUCANUS-kötet kötéstáblája. Buda, 1490 körül. (Hátlap)

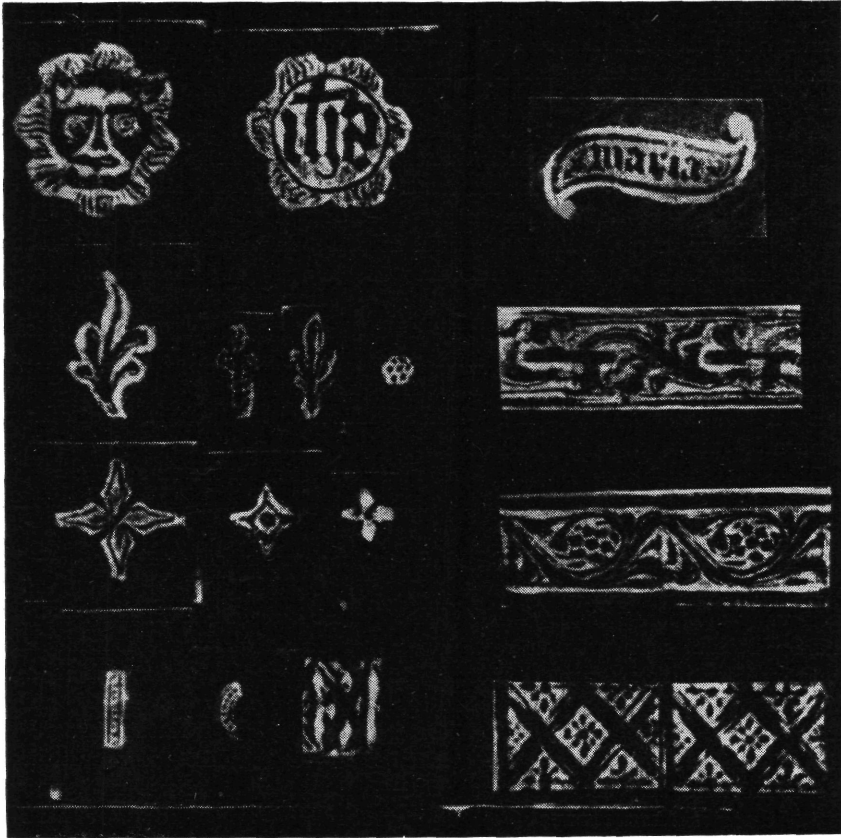

8. Kötéstábla. Buda, 1490 körül. (Budapest, Országos Széchényi Könyvtár)
„Lucanus-csoport”

9. Kötéstábla. Buda. 1490 körül. (Pozsony, Egyetemi Könyvtár) „Lucanus-csoport”

10. A „Lucanus-csoport” kötéseinek bélyegzőkészlete

dot, hanem szabadon alakítják az új stílus kompozicionális elvének megfelelő kötéstábla-díszeket.

Ezekután megkíséreljük — az általunk a továbbiakban „Lucanus-csoport”-nak nevezett együttesbe tartozó — három azonos műhelyből való kötés készítési helyének közelebbi meghatározását. Ebben segítséget nyújt a budapesti kötet XV. századból való „Conventus Budensis” bejegyzése és a LUCANUS-kötet kivitelének szokatlan szépsége.

Hazai és külföldi viszonylatban egyaránt csúcspontot jelentenek MÁTYÁS király aranyozott, címeres kötése. A többi — nagyrészt még nem publikált — magyar reneszánsz kötés között kiemelkedőek a vaknyomásos Korvina-kötések.⁹ A LUCANUS-kötés invenciózus terve, gondos kivitele, változatos mintakészlete folytán ezeket túlszárnyalja (10. ábra). Azonban ugyanakkor a „Lucanus-csoport” kötése felépítésben és motívumkészletben egyaránt a vaknyomásos Korvina-kötésekhez állanak legközelebb. Ezenkívül egyetlen bélyegző teljes egyezést mutat. A vaknyomásos Korvina-kötések szőlőfürt-bélyegzője változatlan formában fordul elő csoportunk budapesti kötéstábláján.

⁹ B. KOROKNAY Éva: *A vaknyomásos Korvina kötésekről*. Az Iparművészeti Múzeum évkönyvei III–IV. 1959. 157–167. l.

Egyetlen bélyegző egyezése alapján műhelyazonosságot megállapítani nem lehet. Azonban mivel a motívumkészlet annyira azonos, valószínű, hogy e három kötés a vaknyomásos Korvina kötések műhelyének késői, 1487 utáni terméke, amikor a korábban használt, de részben elkopott bélyegzőket utánmetsztették.

A „Lucanus-csoport” érett reneszánsz stílusú díszítésmódja a vaknyomásos Korvina kötések késői, 1490 körüli emlékeivel tart szoros rokonságot.

Feltételeztük, hogy a vaknyomásos Korvina-kötések készítői helye a domonkosok budai kolostora. Ezt támasztja alá a budapesti kötet „Conventus Budensis” bejegyzése is. Eszerint a kötetet egy budai kolostorban használták a XV. században. Jóllehet a kolostorok dolgoznak külső megrendelőknek, de természetes, hogy saját maguk számára is kötnek könyveket.

A „vaknyomásos Korvina-csoport” és a „Lucanus-csoport” *Maria* írásszalagos és *IHS* monogramos bélyegzői szintén kolostori eredetre mutatnak. A külföldi kötések alapul véve megállapíthatjuk, hogy ezek a jelzések soha nem a possessorra vonatkoznak, ellenben a külföldi kolostori kötésekben ezek a vallásos tartalmú feliratos díszek úgyszólván elmaradhatatlanok.

Ha ezeketán a budai kötésben levő, rendkívül szép LUCANUS-kötet egykori használati helyét keressük, nem gondolhatunk másra, mint a király vagy az ő közelségében élő bibliofil gyűjtők könyvtáaira.

A királyi könyvtárral kapcsolatban újra emlékeztetnünk kell arra a — véleményünk szerint — téves álláspontra, hogy a Bibliotheca Corvina kötetei között csakis a belső címlapon vagy a kötésen címerrel ellátott köteteket keresünk. MÁTYÁS király, a köz tudomású adatok alapján, számos nyomtatvánnyal rendelkezett. Mégis mindössze négy nyomtatványt tartunk számon hiteles Korvinaként. Ezekben a kötetekben szerepel a MÁTYÁS címer, de elkerülte a figyelmet az a tény, hogy e címereket általában nem MÁTYÁS készítette. Vagy úgy kapta ajándékba, hogy már bele volt festve címere,¹⁰ vagy a reá mint ajándékozóra való megemlékezésképpen festették a kötetbe, mint ahogy azt a „lövöldi Korvina” esetében tapasztaljuk.¹¹ Egyedül a Párizsban levő, pergamenre nyomott, 5 kötetes ARISTOTELES-nyomtatványról feltételezhető, hogy a címer MÁTYÁS megrendelésére készült.¹²

A négy, hiteles Korvinaként elfogadott őnyomtatvány egyike sincs aranyozott, Mátyás-címeres kötésben. Ugy látszik, hogy MÁTYÁS csak a kéziratokat — sőt azoknak is csak egy részét — festettette ki címerével; és a fennmaradt emlékek tanúsága szerint csak kéziratokat köttetett a speciális, Mátyás-címeres, aranyozott kötésbe.

Így a Bibliotheca Corvina jelentős vesztesége ellenére is fennmaradhatott számos olyan kötet, amely a királyi könyvtárból származik, de azonosítására az eddigi kutatási módszerek mellett nem volt lehetőség.

Az elveszett vagy lappangó Korvinák jegyzékében „Lucani opera” szerepel. CAELIUS PANNONIUS római barátjához írott levelében írja, hogy látta a Korvinákat, és a *Libri exquisiti et pretiosissimi* felsorolásban LUCANUS műveit is említi. A leírásból úgy tűnik, hogy kéziratosságról van szó, „sumptibus Regis Florentiae scripta scriptu-

¹⁰ II. PÁL pápától (*Statuta urbis Romae*) és IV. SIXTUS pápától (NICOLAUS de Ausmo: *Supplementum summae Pisanellae*) kapott nyomtatványokban az ajándékozós MÁTYÁS király címere látható.

¹¹ RAYNERIUS de Pisis: *Anterior pars pantheologiae*. Nürnberg, 1478. B. KOROKNAY Éva: *A lövöldi karthauzi kolostor kötéseiről*. Esztergom évlapjai. 1960. 25–34. l.

¹² ARISTOTELIS *opera* Vol. I–V. Velence, 1483–84. HOFFMANN 1490 körüli budai munkának tartja a belső díszeket. — HOFFMANN Edith: *Mátyás király könyvtára*. Mátyás király emlékkönyv. 264. l.

rae elegantia excellunt” mondja levelében.¹³ Azonban egyfelől nem mindig tesznek különbséget a szép kiállítású kéziratos és nyomtatott könyv között, másfelől maga a szemlélő sem emlékezhet pontosan vissza arra, hogy a sok kötet között kéziratos vagy nyomtatásban látta-e LUCANUS műveit. Különösen akkor nem, ha ebben a munkában a leg-elegánsabb itáliai kéziratokhoz hasonló, reneszánsz stílusú, kézzel festett címlapot és iniciálékát talál.

Mindezt összevetve úgy tűnik, hogy a LUCANUS-kötet a Korvina eddig nem ismert nyomtatványai közül való. Kötése pedig — az aranyozott Mátyás-címeres kötések után — az eddig fellelt magyar reneszánsz emlékek legkiemelkedőbb darabjai közé tartozik.

B. KOROKNAY ÉVA

Külföldet járó magyarok könyvtári élményei a XVIII. század végén. A könyvtártörténeti kutatás általában nem mellőzheti azoknak az idegen könyvtári mintáknak és tapasztalatoknak a vizsgálatát, amelyek egy-egy ország könyvtárügyére hatással voltak. Fokozottan vonatkozik ez talán a magyar felvilágosodás korának könyvtártörténetére, hiszen ebben a korban számos jelentős könyvtáralapításunkon mutatkoznak alapítóiknak a fejlettebb európai könyvtárakkal kapcsolatos tapasztalatai. Foglalkoztak már azokkal a hatásokkal, amelyek pl. TELEKI Sámuel vagy SZÉCHÉNYI Ferencet érték Európa könyvtáraiban, amelyeknek nem kis jelentőségük volt későbbi könyvtáralapításaiknál. TELEKI Sámuellel kapcsolatban főleg a bázeli könyvtár és az ottani könyvtáros, BECK Jakab Kristóf szerepét szokták kiemelni, mint ahonnan elsősorban kapta a marosvásárhelyi könyvtár megalapításának az eszméjét.¹ De TELEKI *Utínaplója* — csakúgy, mint a századvég többi magyar utazójának és a kint tanuló diákoknak vallomásai, feljegyzései — egyéb érdekességeket is tartalmaznak, amelyek szintén nem lényegtelenek könyvtár- és művelődéstörténetünk szempontjából. E napló- és útirajz-részletek, valamint újságcikkek arra nézve szolgálnak felvilágosítással számunkra, hogy milyen élményt jelentett a felvilágosodás korában egy-egy külföldi könyvtár az azt használó vagy megtekintő magyar látogatójának. Látni fogjuk, hogy voltak olyanok, akiket e könyvtáraknak csak külsőségei ragadtak meg elsősorban: a könyvtár-épület, a berendezés: bútorok, képek, szobrok, valamint az ott található ritkaságok. Mások, különösen a XVIII. század végétől kezdve, főleg a magyar vonatkozásokat keresték a külföldi könyvtárakban. De figyelemre méltók azoknak a feljegyzései is, akik e könyvtárak működését és tevékenységét, ennek során a könyvtárosok munkáját figyelték meg elsősorban. Az alábbiakban e szempontoknak megfelelően szeretnénk néhány olyan XVIII. század második feléből származó nyilatkozatot ismertetni, amelyeket eddig a kutatás figyelmen kívül hagyott.

TELEKI Sámuel *Uti naplója* nem csak a bázeli könyvtárról tudósít, hanem még számos más könyvtárról is megemlékezik, amelyben utazásai során megfordult. Különösen érdekes, amit a bécsi, bázeli és a párizsi könyvtárak mellett az utrechti könyvtárról

¹³ „Vidi tandem Bibliothecam illam, celeberrimam Mathiae Corvini, cuius thesaurus tibi, si per otium licuerit, uberius describam. Omnia quae vidi, in admirationem me abriperunt. Libri exquisiti et praetiosissimi, inter quos Homeri, Hesiodi, Sallustii, Taciti et Lucani opera sumptibus Regis Florentiae scripturae elegantia excellunt.” BUDIK, Peter A.(Icantera): *Entstehung und Verfall der berühmten von König Mathias Corvinus gestifteten Bibliothek zu Ofen*. Ein Beitrag zur Literaturgeschichte. Wien, 1840. 10. l. és 1. jegyz.

¹ Gr. TELEKI Sámuel erdélyi Kancellár *Uti naplója*. 1759—1763. Marosvásárhely, 1908. Bevezetésében: IMRE Sándor: *Gr. Teleki Sámuel gyermekkorára és ifjúságára*. LIV. l., DEZSÉNYI Béla: *Magyarország és Svájc*. Bp. 1946. 73. l.

ír: „... 20-a Octobris² voltam legelsőbben az ultrajectumi bibliothecában, mely nem nagy, a baselihez nem is hasonlítható, másképpen jó rendben vagyon. De bezzeg nem is a baseli bibliothecarius, professor Beck uramat találtam benne!, hanem egy tudatlan vén hollandust, aki már 40 esztendőktől fogva custos bibliothecae, mégis soha olyan ökröt nem láttam. A többi között kértem tőle Fabricii Bibliographiam, hogy recensionem scriptorum Bizantinorum keressem meg benne; elmegyem az ostoba és a bibliák között keresi s végtire azt mondja deákul: non est inter codices bibliorum, én is mondtam reá, hogy nem is oda való. Kérem ismét az Acta eruditorum Lipsiensium, hogy de curvis isocronis, de determinatione penduli etc. holmikát keressek fel az Bernoulli Dániel úramtól minap vett levelemnek megértésire, s azt kérdi az együgyü, hogy theológus könyv-e? mondtám, hogy nem. Azután meg azt kérdi, hogy ha in folio vagyon-e? Erre a sok együgyüségre megunám véle tovább bajlódni s egyben oda hagyám; hoc profeci.”³ Az utrechti könyvtár könyvtárosának e gúnyos hangú, de eleven stílusban megírt jellemzése azt bizonyítja, hogy TELEKI a nyugati könyvtárakat nem csak csodálattal, hanem ha kellett, bírálattal is illette. Különösen érdekes, hogy TELEKI iróniáját éppen egy olyan régimódi könyvtárosnak — még napjainkban sem egészen ismeretlen — típusa váltotta ki, aki már négy évtizedet eltöltött a könyvtárban, és mégsem tudott annak állományában tájékozódni.

TELEKI Sámuel mellett a XVIII. század utolsó évtizedeinek más magyar utazói is beszámoltak külföldi könyvtárakkal kapcsolatos élményeiről. KERESZTESI József úti naplója, ha szűkszavúan is, de többször megemlékezik könyvtárak megtekintéséről. KERESZTESIT e feljegyzések szerint — úgy látszik — inkább csak a külsőségek ragadták meg: „A Bibliotheca fényes épület, sok szép könyvek és nevezetes festések vagynak benne” — írja egy helvéciai könyvtárról. Bár nem sokkal bőbeszédűbbek azok a feljegyzések sem, amelyeket SZÉCHÉNYI Ferencnek, titkára, RIBINYI János által vezetett naplójából a könyvtárakról megtudunk, mégis e vázlatos jegyzetek mögött SZÉCHÉNYI számára olyan élmények és indítékok rejlenek, amelyek végül is szerepet játszottak a Magyar Nemzeti Könyvtár megalapításában. Kétségtelen, hogy SZÉCHÉNYIT 1787-i külföldi útja alkalmából a Prágában, Drezdában, Berlinben, valamint a cambridge-i Public Libraryben a ritkaságok és régiségek mellett — amikről a *Napló* is beszámol — maguk a könyvtárak mint intézmények is érdekelhették.⁵

SZÉCHÉNYINÉL, a külföldi könyvtárakkal kapcsolatos érdeklődése során már jelentkezett az a szempont is, amely a XVIII. század vége felé, a nemzeti nyelvű irodalmunk és tudományosságunk kifejlesztéséért síkraszálló mozgalmak idején oly általános lett: a magyar vonatkozásoknak és nemzeti múltunk emlékeinek összegyűjtése iránti vágy. Nemzeti hagyományaink megmentésének és számbavételének a gondolata, ami a HORÁNYIakat és a SÁNDOR Istvánokat bibliográfiai munkásságra sarkalta, a korszak külföldi könyvtárakat látogató magyar utazóit arra készítette, hogy a külföldi könyvtárakat az ott található magyar vagy magyar vonatkozású munkák szempontjából tekintsék át. Hogy e szempont 1790 táján mennyire uralkodó volt, bizonyítja az alábbiakban közölt két egykorú hírlap-tudósítás.

A *Hadi és Más Nevezetes Történetek* című bécsi magyar újság 1790. máj. 4-i számában a török háborúból érkező egyik tudósítás kivételesen nem harci eseményekről, hanem a következőkről számol be: „Tudósítás. Egy Tudós jó Hazánkfia, arra serkenti általunk

² 1761-ben.

³ Gr. TELEKI Sámuel erdélyi kancellár *Úti naplója*. 84. l.

⁴ KERESZTESI József *Akadémiai utazása külországokban*. Theol. Szle. 1925. 1. s köv. számok.

⁵ KOLLÁNYI Ferenc: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára 1802—1902*. Bp. 1905. 12. l.

Bukarest körül fekvő Vezéreinket, hogy kérnének engedelmet az oda való Metropolitától, azon Könyv-Tárnak meg szemlélésére, melly a St Constantinus öreg Templománál vagyon. Tudom (úgymond az említett érdemes Hazafi), mert voltam ott, hogy sok Régiség meg vagynak benne. Nékünk nem mutattak meg mindent. A Vezérek nyertesebbek lennének; tsak akarják. Talám Magyar dolgokra is akadhatnának.”⁶

E kis tudósítás beküldőjét nem nevezték meg a szerkesztők, nem tudjuk bizonyosan, ki lehetett e „tudós jó hazánkfia”. Könyvszeretete, naivsága (amellyel feltételezte, hogy a hadvezérekre ez az újságcikk hatni tud, és érdeklődést kelthet bennük a könyvtár magyar vonatkozású könyvei iránt), valamint az a körülmény, hogy éppen ekkoriban közölte egyik versét az újság, azt a halvány gyanút keltheti bennünk, hogy e tudósítás beküldője esetleg FAZEKAS Mihály lehetett.⁷ E feltételezés ellen szól, hogy FAZEKAS ekkoriban — életrajzírója szerint — a gerliceni táborban tartózkodott, ami jóval északabbra fekszik;⁸ viszont az is igaz, hogy a cikk szerint régebben is történhetett részéről a könyvtár megtekintése. Bárki is volt azonban, annyi kétségtelen, hogy könyvek és tudomány iránt érdeklődő személy lehetett, aki ráadásul nem csak a maga számára tartotta szükségesnek — a háborús viszonyok között! — a könyvtár megtekintését, (mégpedig főleg az esetleges magyar vonatkozásai miatt), hanem másokat is buzdított erre, és a vezérek támogatását kérte.

Hasonlóképpen magyar vonatkozásról — egy egész magyar könyvtárról — ad hírt a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* 1790. július 6-i száma. Ebben ROZGONYI József, aki az 1783—84-es években maga is könyvtáros volt a sárospataki kollégiumban, személyes élményei alapján a wittenbergi magyar könyvtárról számol be. Noha e könyvtárral meglehetősen gazdag irodalom foglalkozott, ezt a cikket még nem használták fel, pedig adatai értékesen kiegészítik mindazt, amit eddig a wittenbergi magyar könyvtárról tudtunk.⁹

Mint ismeretes, a Wittenbergi Magyar Könyvtárat KASSAI MICHAELIS György¹⁰ alapította 1724-ben, felajánlva saját könyvtárát a wittenbergi egyetemen tanuló magyar diákoknak. A könyvtár hosszú ideig az ott tanuló magyarok szellemi központja lett: CZVITTINGER és ROTARIDES korában, majd a XIX. században is jelentős szerepet játszott nemzeti művelődésünk szempontjából.

⁶ *Hadi és Más Nevezetes Történetek*. 1790. máj. 4. I. 575. l.

⁷ Kétségtelen, hogy szerzősége mellett nem a legdőntőbb érv, de mégis azonnal a megszállt és sarcolás alá vett francia városban könyvet olvasó, majd az engedélyezett szabad rablás végén a könyvet a helyére visszatevő FAZEKAST juttatja eszünkbe e közlemény, melynek szerzője a háború kellős közepén a hadvezéreket könyvtárlátogatásra akarja buzdítani. Erősebb érvek látszik az a körülmény, hogy a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* éppen ekkoriban (pontosan két héttel azelőtt, ápr. 20-án) közölte FAZEKAS egyik hozzájuk beküldött versét.

⁸ JULOW Viktor: *Fazekas Mihály*. Bp. 1955. 43. l.

⁹ A wittenbergi magyar könyvtárral foglalkozó fontosabb irodalom: SZLÁVIK Máttyás: *A halle-wittenbergi „Bibliotheca Hungarica” rövid ismertetése*. Prot. Egyh. Isk. L. 1882. 526—530. l.; RÉVÉSZ Kálmán: *A hallei magyar könyvtár*. Prot. Egyh. Isk. L. 1886. 1301—1305. l.; STROMP László: *A hallei magyar könyvtár*. Prot. Egyh. és Isk. L. 1886. 1403—1404. l.; *A hallei egyetemi könyvtárral kapcsolatos magyar könyvtár*. Múz. Könyvt. Ért. 1914. 54—59. l.; FITZ, Joseph: *Georg Michaelis Cassai und seine Bibliothek*. Aus den Forschungsarbeiten der Mitglieder des ungarischen Instituts und des Collegium Hungaricum in Berlin. Berlin, 1927. 122—145. l.; ASZTALOS Miklós: *A wittenbergi egyetemi könyvtár Wittenbergben maradt részének régi magyar könyvvállománya*. Magyar Prot. Egyháztört. Adattár XII. (1928) 123—185. l.; és BUCSAY Mihály: *Régi magyar könyvek a hallei magyar könyvtárban*. Bp. 1941.

¹⁰ FITZ József mutatott rá, hogy nevét SZINNYEI és mások is, helytelenül említik, mert a KASSAI (Cassai) csak előnév, a MICHAELIS pedig nem keresztnév — mint sokan gondolták —, hanem: vezetéknev. Ld. FITZ: *i. h.*

A könyvtár történetéről írott tanulmányok, amikor kiemelik a gyűjtemény jelentőségét, különösen a Wittenbergben tanuló magyar protestáns diákok szempontjából, nem hallgatnak azokról az árnyakról sem, amelyet a XVIII. század végén a könyvtárral kapcsolatban a magyar diákok magatartása vetett az akkori könyvtárosokra, mert gondatlanul bántak a könyvekkel: elzálogosították őket, az értékes kéziratokból pedig fidibuszt készítettek. Különösen érzékeny veszteség érte az 1747-ben bekövetkezett halála után vásárolt ROTARIDES-hagyatékot, amely régi és ritka magyar könyvekből, valamint értékes kéziratokból állt. ROZGONYI cikke a könyvtár XVIII. század végi viszonyaira, valamint ROTARIDESnek és még néhány szerzőnek a könyvtárban akkor még fellelhető munkáira nézve nyújt tájékoztatást. A beküldött cikk így hangzik:

„Meg hallván Berliini útamban, a Wittenbergai Magyar Bibliothekának hírét: annak látása végett ki tértem egynehány mérföldnyire útamból; s szintén két hétig forogván benne, néminémű esmerettségére jutottam. Egy Kassai Mihály nevezetű Magyar Fi (ki Wittenbergában, a Tudósok közzé számláltatott) hagyta volt ezt a könyves Tárházat, az ott tanuló Magyar Iffjaknak; rendelvén egyszersmind 25 Magyar tanuló Iffjaknak élelmére való pénzt (Stipendiumot). A Bibliothéka jobbjára régi Deák Theológus és Magyar; s Magyar Historiára tartozó Deák és Német Könyvekből áll. A Magyar, és Magyar Országra tartozó Könyvek öszve szedéseért, nagy dítseretet érdemlenek mind Kassai Úr, mind pedig azoltától fogva való Magyar Gondviselői a Bibliothekának. Én, néhány esztendőig tartott kiinn létemben, sok helyeken meg fordúltam: de mondhatom, hogy ennél gazdagabb Gyűjteményt, a Dresdain kívül, nem láttam. Igaz ugyan, hogy egyvelgest jó és rossz Könyvek találatnak itten: de az is igaz, hogy más a közönséges, más a magános Emberek Bibliothekájok. A közönséges könyves Házakba tsak a nyomtatás helyeért is bé lehet, bé is szoktak venni valamely Könyvet.

Ezen Könyvek között, leg főbb helyet érdemlenek a Rotarides Írásai. Ez a ritka szorgalmatosságú Iffjú Gömörből szakadt, s meg holt 1747 eszt. Vittembergában. Az Evangyélika Ekklesiák és Oskolák Történeteinek le írására áldozta fel ifjúi esztendeit, egész haláláig. E végre meg járta, nagy veszedelmek között, a két Magyar Hazát, és Német Országot, s öszve gyűjtött, valamihez juthatott, és tzéljára hasznosnak lenni ítél. Munkáinak 1-ső Darabja: Apparatus ad Historiam Ecclesiasticam. Két Rét-Formában.

2. Acta Diaetalia, amelybe a Királyoknak a Lutherána Vallás ügyében költ Rendeléseiket párban le írta. Ezen munkájába rekesztette: Fragmenta actorum gestorumve Rakotzianorum ex ipsis originalibus Schedis transumpta opera Gabr. Kolinovits Sengvicicensis in XVI Libros divisa, ante impressionem sub Carolo VI. confiscata, exempla tamen nonnulla ex exemplari adhuc sibi reservato per Magnates Hungariae transcripta. Kolinovits a Magyar és hozzá tartozó Országok Történeteit le írta 1701—1720 esztendőig.

3. A sok küldött Levelek, mellyek között nagy Emberekére is lehet találni. Illyen a Nyári Ur levele Kisvártai Váráról, és a Révai Uré.

4. Micae Historico-Chronologicae, Evangelico-Pannoni-*τα συναγραφικως* collectae et adumbratae opera vigilaci diuturna Johannis Buri (Pastoris Carponensis). Anno vero 1685 in ordinem redigi coeptae ex proprio Auctoris Msto descriptae a. 1733 et successu temporis multis accessionibus auctae. Két Rétform.

5. Rotarides Historiae Literariae antiqui, mediü et recentioris aevi lineamenta. Négy Rétform.

6. Scriptorum Hungariae Catalogus, ordine alphabetico conscriptus, anno 1736 in itinere Hungarico literario colligi coeptus, ex eo tempore variis occasionibus usque 1746 auctus labore Mich. Rotar. Góm. Hung. Négy Rétformában.

7. Chronicon Hungaricum, colligi coeptum Sempronii a 1738; anno vero 1745 Vittembergae finitum. Négyes árkusban.

8. Gymnasiologia Evangelico-Hungarica. Ebben tsupán tsak a Lutherana Oskolák eredetek s sokféle Történeteik iratnak meg (négyes árkusra). — Lehet sajnálni, hogy ez a szorgalmatos Ur, közönségesen nem vette fel a Protestánsok dolgát; és bár tsak az Iffjú, annak az időnek hibáitól mentt lehetett volna, amelyben egy Vallásbéli embernek a más Vallású emberről, indulat nélkül, nem volt szokás írni; de az akkori idők eléggé ki mentik ezt az Irót, és erőtelenségéből esett hibái nagy érdemeit éppen meg nem homályosíthatják. Minthogy az Irás módja az akkori Időkhöz van alkalmaztatva: olly formában, amint vagynak a Munkái; ámbátor szintén prés alá küldendők valának már közzülők némelleyek: mai időben nehezen láthatnának világot; de lehetne egy szorgalmatos, és a mai Irás módját

értő Hazafinak csak ugyan sok hasznát venni ezeknek a Magyar Historiában. — Én példának okáért, némely dolgokat ki jegyeztem azokból: . . .” (Ezután egy hosszú rész következik, amit a PRINYI familiáról ROTARIDES művéből kimásolt a cikk szerzője, — többek között Szikszai Fabricius Balázsnak egy latin verse. Majd így folytatja):

„Elöl adja Rotarides a Tubingai Alumnium eredetét is. Azt írja, a Magyarokról, hogy Pannoniába jöven, először Zemplény Vármegyében telepedtek meg, és ezt próbálja Ransanus illy nevezetű Irásiból: Epitome rerum Hungaricarum veluti per indices descripta Auctore Petro Ransano, apud Mathiam Regem Legato Regis Neapolitani. Ternaviae 1579. — A Saxoniai Választó Hertzeg s egyszersmind Lengyel Országi Király, III. Augustus, figyelmettségére méltóztatta Rotarides Irásait, azokat Vittenbergából magához vitette, s igen nehezen szereshették vissza tőle a Magyar Ifjak. — A Rotarides Irásain kívül, sok szép Könyvek vagynak itt, Németül, Deákul, Magyarúl, kivált a Magyar Polgári Historiára nézve. Itt van a Székely Estván Göntzi Prédikátor Krónikája is, illy Titulussal: Cronika ez uilágnak yeles dolga, irott Szekel István Craccoba 1559. Ezt a Könyvet minden Magyar Könyvek közt leg régibbnek tartja Molnár Albert, a Grammatikája Előljáró Beszédében. — Sok itt a régi Theologusnak való Könyv is; de az többnyire Prédikáziókból áll. Meg vagynak, az esmeretesebb Fordításokon kívül, a Silvester János, a Heltai Gáspár Kolosvári Prédikátor, a Félegyházi Tamás Debretzeni Pap Uj-Testamentomai, és a két Sámuel Könyvének Fordítása, Mélius (Juhász) Péter által, Debretz. 1565. Akik a Magyar Grammatika körül fáradoznak, itt találhatnák a Kövesdi, Sopronyi Prédikátor kis hasznos Grammatikáján kívül, a hasznosabbakat, ú. m. a Pereszlényi Jésuitáét, a Cspikés Komáromiét, illy névvel: Hungaria illustrata, Trajecti 1655; a Molnár Albertét, mely költ Hanoviában 1610.”¹¹

ROZGONYI József idézett cikkével kapcsolatban érdemes kiemelni, hogy 1790-ben, tehát akkor, amikor a feljegyzések szerint a könyvtárosok éppen nem álltak hivatásuk magaslatán, hanem az is megtörtént, hogy elzalogosították és elégették a könyvtár értékeit, ROZGONYI mégis azt írta, hogy a drezdai kívül, egész kint-léte alatt sem talált gazdagabb gyűjteményt. Figyelemre méltó az is, amit a köz- és a magánkönyvtárak közti különbségről mond.

A wittenbergi tudósítás másik érdekessége az, amit ROTARIDESről és munkásságáról ír. Elismeréssel emlékezik szorgalmas és áldozatos munkásságáról, de — jellemzően az 1790 körüli évek felvilágosultabb légrére — el is marasztalja ROTARIDES-t vallási elfogultsága miatt. Igaz, azt is elismeri, hogy „az akkori idők eléggé ki mentik ezt az írot”, és hogy „hibái nagy érdemeit éppen meg nem homályosíthatják”. Írásai egy részét így is kiadásra méltónak találja, de szükségesnek vélné azt is, hogy „egy mai Irás módját értő Hazafi” dolgozza fel a „Magyar Historiában”, mert különben „mai időben nehezen láthatnának világot.”

Ami ROTARIDES-nek a wittenbergi magyar könyvtárban meglevő munkáiról készített felsorolását illeti, azért lehet érdekes a ROTARIDES-szel, illetve irodalomtörténet-írásunk kezdeteivel foglalkozó kutatás szempontjából, mert — mint ismeretes — munkáinak egy része a későbbi évtizedek folyamán elveszett. A behatóbb vizsgálat megállapíthatja, hogy a felsorolásban szerepelnek-e eddig ismeretlen munkák? Egyébként tudtommal az sem ismert az irodalomban, hogy III. ÁGOST szász választó herceg és lengyel király magához kérette ROTARIDES iratait, és hogy csak nehezen tudták tőle visszazerezni a wittenbergi magyar ifjak.¹²

ROZGONYI — ROTARIDES munkái mellett — megemlíti még néhány régi magyar könyvet mint a könyvtár nevezetes ritkaságait. Ezek valamennyien ismert „régimagyar” munkák, de e wittenbergi példányokról nem mind tudtak. Érdekes végül megemlíteni,

¹¹ *Hadi és Más Nevezetes Tört.* 1790. júl. 6. — II. 3—8. l.

¹² Nem említi a ROTARIDES-ről szóló legrészletesebb tanulmány sem. GRAGGER Róbert: *Egy magyar tudós sorsa, Rotarides Mihály.* Klebelsberg Emlékkönyv. 1925. 452. s köv. l.

hogy a cikk írója — nyilván éppen a Görög Demeterék újságja által meghirdetett pályázat hatására napirendre került magyar grammatika ügyével kapcsolatban — felhívja azok figyelmét, akik „a Magyar Grammatika körül fáradoznak”, a wittenbergi könyvtárban található régi magyar grammatikákra.

Befejezésül 1792-ből szeretnénk egy Németországban tanuló magyar diáknak a könyvtári tapasztalatairól hírt adó tudósítását ismertetni. Ennek érdekességét nem a könyvtár magyar vonatkozásai, hanem az a körülmény adja meg, hogy a XVIII. század vég Németországának legnevezetesebb könyvgyűjteményéről, a göttingeni könyvtárról számol be. E könyvtár, mint ismeretes, e korban híres vezetőinek, GESNERnek és HEYNÉnek a nyomain járva, országos hírnévre tett szert, és olyanok dicsőítették, mint HERDER, GOETHE, HUMBOLDT. Különösen a könyvtárosok udvariasságát és szolgálatkészségét hangsúlyozták a könyvtár látogatói. E magatartás mögött e neves könyvtárosok elvi, felvilágosult szellemű könyvtári programja állt; GESNER emlékirataiban pl. azt hangsúlyozta, hogy a könyvtáros ne csak gyűjtse, hanem terjesse is a könyveket.¹³ Ezekután érthető annak a Göttingában tanuló magyar diáknak a könyvtárról szóló lelkes hangú beszámolója, akinek a cikke a *Magyar Hirmondó* 1792. aug. 24-i számában jelent meg, és így hangzik:

„...Az itt való Kir. Könyvtár is nem kevés ékességére van az Universitásnak; de nem is kevés hasznára. — Alig lehet eléggé dicsérni azt a készséget, mellyel a Tanulókkal közöltetnek a szebbnél szebb könyvek. Például szolgálhatnának akárhol is Bibliothekáriusaink a nyájasságban. — Nékem leg-alább, eggyik fő gyönyörűségem Göttingában, a Királyi Könyvtár. — Minden időbéli, s minden Országból nagy Embereknek munkáikhoz hozzá juthatok itten.”¹⁴

A cikk szerzője egyébként Kiss János volt, aki *Emlékezéseiben* szintén lelkességgel írt a göttingai könyvtárról.¹⁵ Kiss János (akiről tudjuk, hogy Göttingában tanult és többek között HEYNÉT és SCHLÖZERT is hallgatta) könyvtári tudósítása több szempontból is érdekes. Először is azért, mert túlmegy azokon a beszámolókon, amelyek csak a könyvtár ékességét hangsúlyozták, vagy a magyar vonatkozásokat kutatták: ő a hasznosságát is kiemeli (akárcsak annak idején TELEKI Sámuel). Jellemző, de a fentiek alapján érthető is, hogy mennyire aláhúzza a könyvtárosok nyájasságát is, valamint azt a körülményt, hogy ott mindenféle könyvhöz hozzá tud jutni. Minthogy Kiss János kétségtelenül ismerhette a hazai főiskolák könyvtárainak viszonyait, önkéntelenül is adódik az a feltevés, hogy talán éppen ezekhez viszonyítva hangsúlyozza annyira a göttingai könyvtár olyan előnyeit, amelyeket itthon nem tapasztalhatott. Gondoljunk csak például azokra a hazai könyvtári állapotokra, amelyekről KAZINCZY számolt be visszaemlékezéseiben.¹⁶ Így érthető ez a kitétele is: „Például szolgálhatnának akárhol is Bibliothekáriusaink a nyájasságban.”

E néhány XVIII. századi beszámoló korántsem meríti ki valamennyi külföldet járt magyar utazónak könyvtárakkal kapcsolatosan feljegyzett tapasztalatait; arra azonban talán mégis jók, hogy figyelmeztessenek: e korszak könyvtártörténetének feldolgozásánál ezeket is figyelembe kell venni. Azt bizonyítják, hogy bár még keveredik a régi és a modernebb felfogás a könyvtárakról a kor magyar értelmiségénél; de a fel-

¹³ HESSEL, Alfred: *A könyvtárak története*. Bp. 1959. 97. l.

¹⁴ *Magy. Hirmondó*. 1792. aug. 24. — II. 300—301.

¹⁵ BORZSÁK István: *Budai Ézsaiás és klasszika-filológiank kezdetei*. Bp. 1955. 41—44. l.

¹⁶ KAZINCZY Ferenc: *Pályám emlékezete*. Bp. 1956. 28. l. Uő.: *A Rádayak*. Felső-magyarországi Minerva. 1827. 6. füz. 1228. l.

világosodás eszméinek és a polgári fejlődésben előljáró nyugati országok könyvtári gyakorlatának hatására egyre több az olyan utazó és diák, akit már nemcsak a pompa és a látványosság, hanem a könyvtárak tartalma és működése érdekel elsősorban.

KÓKAY GYÖRGY

Kazinczy Ferenc első könyvtára Sárospatakon.¹ A XIX. század első felében a sárospataki főiskolai könyvtár — ma a Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Nagykönyvtára — állománygyarapításának egyik szokásos módja volt magánkönyvtárak részben vagy egészben való megvásárlása. Számos kevésbé jelentős ilyen természetű gyarapodás mellett nyolc nagyobb magánkönyvtár megvételéről tudunk.² Közöttük a leggazdagabb KAZINCZY Ferenc bibliotékája, mely az egyházkerület 1806. októberében tartott gyűlésén hozott határozatával juthatott birtokába 1806 végén, 1807 elején.

KAZINCZY gyűjteménye értékét számunkra nemcsak a benne levő művek objektív értéke jelenti, hanem nagybecsű azért is, mert adalékot jelent a széphalmi reformátor szellemiségének értééhez. Gyűjtőköre, olvasmányai elválaszthatatlanok személyiségétől, életművétől. Annak a szerénységre intő ténynek a tudatában, hogy munkánk céljában eleve korlátozott: KAZINCZY szellemi táplálékát korántsem csak nekünk eladott és sajátkezűleg írott katalógusában nyilvántartott egykori tulajdonai jelentették, ill. egyénisége vonatkozó oldalának egészéről e katalógusban leírt gyűjteménye alapján nem lehet tökéletes biztonsággal minden következtetést, vagy a teljes következtetést levonni. Mégis, a benne felvett egészek érdeklődési köre keresztmetszetét adják — talán csak arányai-ban pontatlanul.

KAZINCZY Ferenc könyvgyűjtői szenvedélye közismert. Levelezésének tanúsága szerint³ fiatal korától fogva amennyire tehetette, gyűjtötte a könyvet, kiváló érzékkel válogatva meg olvasmányait. Komoly áldozathozatalt jelentett ez számára, hiszen inspektor-sága utolsó éveitől eltekintve szinte állandóan anyagi nehézségekkel küzdött. Szorult pénzügyi helyzete késztette gyűjteményétől való megvételre. 1806. január 31-én kelt levelében SCHEDIUS Lajos segítségét kéri meg elsőnek az eladáshoz.⁴ Elsősorban protestáns főurakra gondol és mindent megtesz, hogy érdeklődésüket felkeltse, ill. felkeltesse rá. Legszívesebben azonban a pataki vagy a debreceni kollégium birtokában látná gyűjtése eredményeit a *közhasznúság* szempontja miatt: „ez a gyűjtemény olly kincs, mellyet idegen kézre eresztteni helyre hozhatatlan kár, sőt minthogy olly kezek közzé juthat, a hol némelly darabjai örökösen el lesznek zárva, Haza ellen elkövetett vétek lenne” — írta.⁵ Mégsem táplált reményt irányukban az ottani építkezések miatt. Ennek ellenére június 28-án ajánlatot tett VAY Józsefnek, a Tiszáninneni Református Egyházkerület és a pataki iskola akkori főgondnokának, aki három hét múlva részben kedvezően válaszolt: a könyv-

¹ HARSÁNYI István: *A Sárospataki Ref. Főiskola metszetgyűjteménye*. Múzeumi és Könyvtári Értesítő. 1909. GULYÁS József: *Kazinczy mint gyűjtő*. Debreceni Szle. 1932. 7. *Múltunkból*. Sárospatak, 1—7. p.

² Vö. SZINYEI Gerzson: *A Sárospataki Főiskolai Könyvtár története*. Sárospatak, 1884. 46—47. l.

³ KAZINCZY Ferenc *Összes művei*. Harmadik osztály. — levelezése 1—23. köt. 1—21. köt. közzéteszi VÁCZY János, 22. köt. közzéteszi HARSÁNYI István. 23. köt. közzéteszi BERLÁSZ Jenő, BUSA Margit stb. Bp. 1890—1960. (A következőkben csak a kötet-számra utalunk és benne a levél számára.)

⁴ IV. köt. 871. lev.

⁵ IV. köt. 962. lev.

tár pénztára üres ugyan, s emiatt nem vásárolhatják meg a nagyra értékelt kollekciót, de a kerület következő közgyűlésén újra előhozta az ügyet, módot kerítve a kifizetésre.⁶ (Közben — VAYT tájékoztatta róla — a debreceni kollégiumot is megkereste, ott azonban nem talált kedvező visszhangra.) Az 1806. okt. 5-én kezdődő közgyűlés meg is vette a gyűjteményt a kért áron: 2000 rénes forinton. Ebből az összegből KAZINCZY 250 Ft-ot elengedett. BÉL Mátyás négykötetes geográfiáját és Johann SCHWANDTNER *Scriptores rerum Hungaricarum*ját — mivel „az a Thecában úgy is megvan” — nem küldte el, s árukat, 56 Ft-ot természetesen nem számította fel. Így mindössze 1694 Ft-ért került első eladott gyűjteménye⁷ a sárospataki könyvtárba.

A *metszetgyűjtemény*. KAZINCZY könyvtárának kisebbik része a metszetgyűjteménye. 30 kötetben körültekintő gondossággal 1081 metszetet ragasztott fel. E gyűjteménynek pusztá címléírását adta a század elején HARSÁNYI István, három tárgykő⁸ szerint időrendi sorrendbe csoportosítva az anyagot. Így itt első sorban annak vizsgálására szorítkozzunk, ami ebből a gyűjteményből *kiolvasható*; azt a szándékot keressük, ami egységbe fogja e kollekciót.

A kérdés: miért gyűjtötte KAZINCZY metszeteit? Ugy, azzal a szenvedéllyel gyűjtötte-e azokat, mint ahogy ma valaki pl. a bélyeget gyűjti, tehát az egyetemes emberi természet egy ösztönére sajátosan reagálva, — aminek legitim magyarázata a pszichológusra tartozik, — vagy ezirányú gyűjtése több volt pusztá szenvedélynél, mert tudatos célt, éspedig közhasznú célt szolgált? Ha igen, miben konkretizálódott ez, mi volt a tendenciája?

Anélkül, hogy KAZINCZY pusztá gyűjtői szenvedélyét és ennek általános lélektani magyarázata jogosságát kétségbevonhatnók, két érveléssel, egy általánossal és egy konkrétal utalunk KAZINCZY olyan vonásaira, melyek őt egyértelműen „a gyűjtő” fogalma fölé emelik.

Az *általános érv*: KAZINCZY azért gyűjtötte a metszeteket — éppúgy mint a képeket is — mert szerette a szépet. Sőt: meg is akarta szerettetni a szépet. Életművét úgy is fel lehet fogni, mint a szép szolgálatát egy sajátos téren. Fejlett esztétikai érzéken túl rá azonban sokkal inkább az jellemző, amiért szerette a szépet. Nála ugyanis a szép nem öncél, — ő nem a l'art pour l'art híve, — hanem eszköz: a jónak, a kézzelfogható eredményeken lemérhető közjónak az eszköze. Szerette, alkotta a szépet mint nyelvújító, szerette, gyűjtötte a szépet mint műélvező, mert hitvallása volt: „Az mindaz által igaz, s a história bizonyítja, hogy ha valahol a' Jó gyökeret vert, ott mindig a' Szép készítette az utat.”⁸ Ezt az az ember írta, aki részt vett a magyar jakobinusok mozgalmában. Ezért állíthatjuk erőltettség nélkül, hogy metszetgyűjteménye mögött nemcsak mint „gyűjtő” áll. Mögötte a hazája javát: szabadságát munkáló KAZINCZYt is kell látnunk.

A *konkrét érv*: KAZINCZY metszetgyűjteményéből sajátos tendencia olvasható ki. Ez a tendencia abban nyilvánult meg, hogy főként azokat a metszeteket gyűjtötte, melyeknek tárgyai valamiképpen Magyarországgal kapcsolatosak. Kézenfekvő a következők: metszeteivel menteni akarta múltunk emlékeit.

Önmagáért beszél az 5. kötet, a „Fasciculus V^{us}”, melyben ez a bejegyzés olvasható: „Continet in se Collectionem Numismaticam Numorum Hungaricorum rariorum:

⁶ IV. köt. 954. lev.

⁷ Második gyűjteménye — melynek egységei feltehetően nem mind új szerzemények voltak — anyagi kényszerűségből szintén eladóvá vált. JANKOVICH birtokába jutott. Az ő könyveivel került azután a Nemzeti Múzeum Könyvtárába. A két gyűjtemény arányszáma 2611 : 2478.

⁸ XII. köt. 5509. lev.

⁹ Helyrajzi száma N. 811. Erről a kötetről HARSÁNYI István még azt hitte, elveszett, így nem ismertette.

occurit praeterea Numus in Memoriam Wienna obsidione liberata cusus." 50 db XVII—XVIII. századból való, Magyarországon is használt pénznek gyűjtötte itt össze a metszeteit, kettő kivételével mindkét oldalról. Amennyiben őt általában érdekelték volna a numizmatikai vonatkozású metszetek, aligha hihető, hogy nem juthatott volna külföldiekhez, csak ritka magyarországiakhoz.

Ilyen szempontból bizonyít a metszetgyűjtemény legérdekesebb és legértékesebb része: térképanyaga is. A 119 térképnek több mint a fele vonatkozik részben, vagy egészben Magyarországra, ill. egyes tájaira. Közöttük van KAZINCZY véleménye szerint „Magyarországnak talán első abrosza”¹⁰ is. Ennek címirata: „Beschreibung und Gelegenheit des Turken Zugs in Vngarn im jar 1556, mit den Lägern vnd Orthen, do sie zu beyden Partheyen gelegen seindt.” A metszet jobboldalán olvasható HENRICPETRI Ádámnak Vdalricus FUGGERhez írt, 1577. június 15-én keltezett levele. Ebből tudjuk, hogy a térképet Wolfgangus LAZIUS készítette. Ettől a neves osztrák történésztől valóak még Magyarországnak, Sziléziának 1561 körül készített térképei, valamint Ausztriának két és Magyarországnak egy, meg nem állapított évben szerzett mappája. Több jónévű külföldi szerző közül érdemes még kiemelni — sárospataki kapcsolatai miatt is — COMENIUST. Megvan tőle Morvaország térképének 1664-i, PISCATOR-féle kiadása. A szerzők között két magyar névvel is találkozunk. HONTER Jánostól való Magyarországnak és provinciáinak térképe 1565-ből, ZSÁMBOKY (SAMBUCUS) Jánostól pedig Erdélyről 1556-ban, valamint Magyarországról 1592-ben kiadott térkép. — A térképanyag időrendi megoszlása a következő: a XVI. századból való 28, a XVII.-ből 49, a XVIII.-ből 40, a XIX.-ből 2. Az időrendi felosztást Magyarországra alkalmazva: a XVI. századból 14, a XVII.-ből 28, a XVIII.-ből 25 vonatkozik részben vagy egészben hazánkra, ill. egyes tájaira. A térképek legnagyobb része Középeurópát ábrázolja. Ezekon kívül csak Törökországnak és Palesztinának térképeivel találkozunk a gyűjteményben.

A metszetgyűjtemény következő nagyobb egysége kevésbé jelentős: arcképekből és néhány címerből áll. A gyűjtőkör ebben a csoportban is egységes — néhány kivételtől eltekintve — de a monarchia perspektívájában. Érthető módon a Habsburg uralkodóház tagjait ábrázoló metszetek száma dominál: ezek voltak hozzáférhetőek. (Így pl. I. Lipótról 32 metszetet tartalmaz a gyűjtemény.) Ugyanakkor gyakran előfordulnak benne török császárok, vezérek képei (II. SZOLIMÁN, ALI pasa, III. MOHAMED stb.) de csak a mohácsi vészt követő időktől a törökök kiűzéséig, ami szintén aláhúzza KAZINCZY gyűjtési tendenciájára vonatkozó posztulátumunkat. Természetesen magyar államférfiak, uralkodók, szabadsághősök, tudósok is szép számmal képviselve vannak. A fontosabb nevek: I. ZSIGMOND, mindkét ZRINYI Miklós, BÁTHORY István, BÁTHORY Zsigmond, BETHLEN Gábor, I. és II. RÁKÓCZI György, ZRINYI Péter, NÁDASDY Ferenc, FRANGEPÁN Ferenc, APAFI Mihály, THÖKÖLY Imre, KOLLÁR Ádám, KOVACHICH Márton, VIRÁG Benedek. A metszetek zöme az ábrázolt személyekkel egykorú és a XVII—XVIII. századból való.

A metszetgyűjtemény utolsó egysége csaták, várak és városok képeit tartalmazza. Mindenekelőtt a XVI. század török—magyar várharcait: Szolnok, Szigetvár, Komárom, Temesvár stb. ostromait. Ennél a résznél azonban újra előcsillan eddig is érzékelhető történeti érdeklődése mellett a térképgyűjtés mögött is nyilvánvalóan ott álló vonzalma a földrajz, az egyetemes földrajz iránt, amennyiben több külföldi város látképét összegyűjtötte. Természetesen a magyarországi várak és városok alaprajzai, képei alkotják az anyag nagyobbik hányadát — főként a XVII. századból — de tendenciája bővül, az egyetemes felé, az eredeti szándék gyöngülése nélkül. Elsősorban a magyar vonatkozású

¹⁰ *Hazai Tudósítások*. 1807. 151. l.

metszeteket gyűjtötte, a hangsúlyt rájuk helyezte, ugyanakkor viszont igyekezett minél több külföldi ilyen vonatkozású képhez is hozzájutni, — hogy többet lásson.

Ez a „több látás”, a széles perspektíva bontakozik ki előttünk KAZINCZY könyvtára könyvanyaga elemzésénél. Ő Széphalomról is messze látott.

BARCZA JÓZSEF

„Mert szegény élni...” (Gábor Andor kitiltott versköteté). 1924-ben kitiltással sújtották GÁBOR Andor *Az én hazám* c. kötetét, egy év sem telik bele, a belügy-minisztérium értesíti a hatóságokat 1925. május 12-i körlevelében a *Mert szegény élni s nem kiáltani* c. kötet elkobzásának és megsemmisítésnek elrendeléséről, a postai szállítás jogának megvonását és a terjesztők elleni eljárást dr. Boór miniszteri osztálytanácsos rendeli el a miniszter rendeletéből június 5-én P. I. Arch. 194 321/1925/VII. B. M., 196.185/1925 VII. B. M.) sz. alatt.

A kötet ügyében a budapesti királyi törvényszék hozta az ítéletet 1925. március 7-én. Az ítélet igen terjedelmes: 12 GÁBOR Andor verset és 5 fordítást is magába foglal, (*Toborzó, Éj, Bécs 1922, Tehetetlenség, Az újjáépítés dala, A Polgár, A lázadás verse, A Szaharán, Karácsonyi ének Ezerkilencszázhuszonkettőre, Együgyű tavasi nóta, Május 1923, Évfordulón 1923. V. 21., JONES: Munkások dala, F. C. WEISSKOPF: Pajtás, F. SRÁMEK: Kutják kórusa, P. BEZRUC: Szén, szén, F. C. WEISSKOPF: A munkáshalál Miatyánkja*).

A Párttörténeti Intézet Archivuma őrzi az értékes dokumentumot, a kis verses-kötet eredeti, az ügyészség által megcenzurázott példányát, az ügyészi piros ceruzajelekkel. A könyvecske illegálisan került be az országba, álcázott kiadás. A címlapon: *Goethe: Faust. Az iratsomóban megtalálható a rendőrség Értesítő jegyzéke GÁBOR Andor személyi adataival, továbbá a Bűnügyi Nyilvántartó Hivatal Figyelőlapja a költőről, a királyi ügyész indítványa a könyvvel kapcsolatban, a büntetőtörvényszék nyomozólevele. A március 7-én kelt bírói rendelkezést magábfoglaló jegyzőkönyvön rajta a védő véleménye: „a füzet szerzőjét magasabb szempontok nem vezérelték, csak a nyomorúságot írta meg, amiket látott, más körülmények között bizonyára nem írta volna meg ezeket a költeményeket...”*

Az ítélet az inkriminált verseket teljes terjedelmükben idézi. A hely rövidsége miatt ezt mellőzzük. Nézzük az ítéletet:

A budapesti kir. büntetőtörvényszéktől

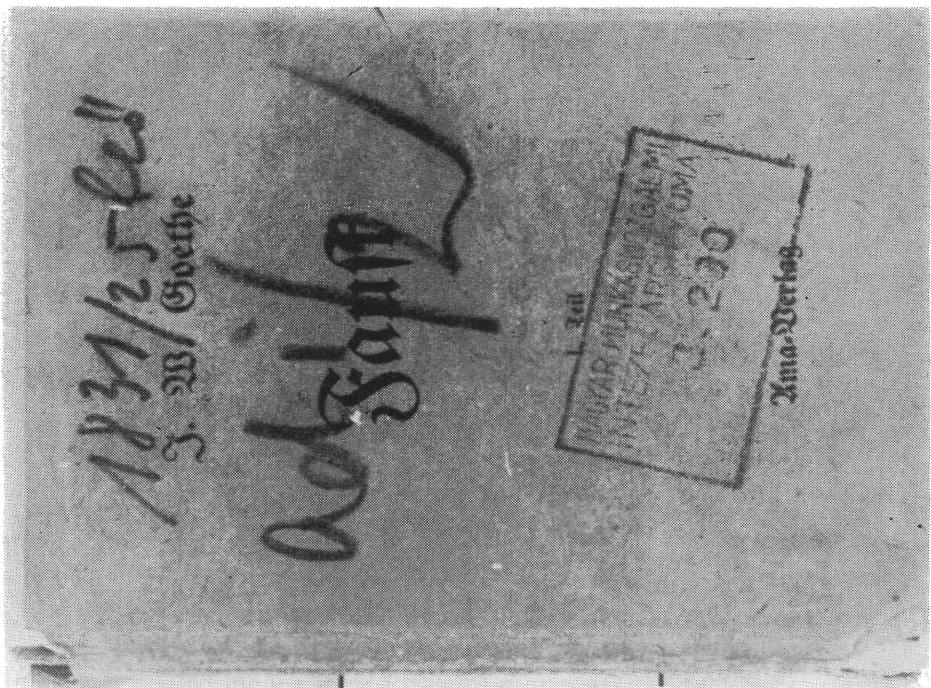
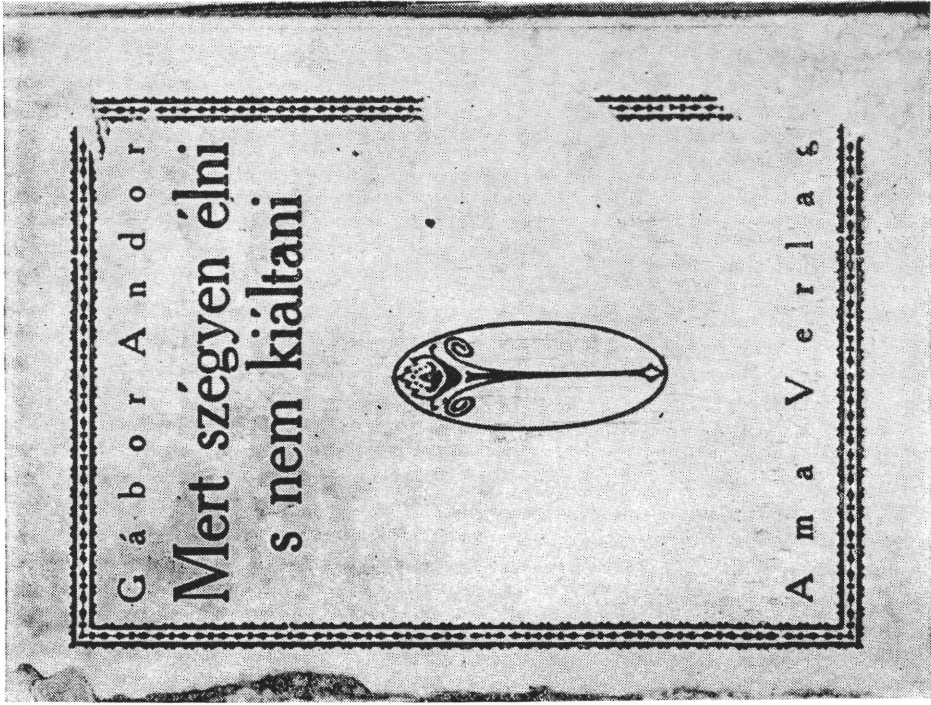
B. XI. 1831 /3. sz.
1925.

A MAGYAR ÁLLAM NEVÉBEN

A budapesti kir. büntető törvényszék igazgatás büntetvével gyanúsított G á b o r (Greiner) A n d o r ellen nyomtatvány elkobzása és megsemmisítése tárgyában a kir. ügyészségnek 6162/925. k. ü. sz. indítványa felett dr. Schادل Ernő kir. tszéki bíró, mint elnök, Piacsek Győző kir. tszéki tanácselnök és dr. Eigen Kálmán kir. tszéki bíró, valamint dr. Végh Andor kir. tszéki titkár, mint jegyzőkönyvvezető részvételével dr. Mészner Tivadar kir. ügyésznek, mint közvádlónak dr. Ecséry László ügyvéd, mint védőnek jelenlétében

Budapesten 1925. évi március hó 7. napján megtartott nyilvános főtárgyalás alapján a vád és a védelem meghallgatása után meghozta a következő

ítéletet:

AZ UJJAÉPÍTÉS DALA

Háboru romtengerébül,
 mely még füsttől feketélik
 Most a világ ujraépül,
 egész' ujra, így mesélik.
 Ami állott, mind a régít,
 ahogy' rég volt, föl kell rakni,
 Valamennyit, földit, égit:
 abban fogunk továbblakni.
 Ahogy' eddig... semmi újat
 nem kell félned uj lakodban,
 Régi terhet régi súly ad,
 csak *kicsit* fog nyomni jobban.
 Szükség van a dolgozóra,
 hogy e munka gyorsan menjen,
 Roppant drága minden óra,
 senki most ne is pihenjen!

34

Száj ne járjon, kéz ne várjon,
 működésük meg ne álljon,
 Nincs sem ünnep, sem vasárnap:
 Jól megy ~~most a proletárnak!~~
 Jól megy most a proletárnak!
 Jól megy most a proletárnak!

Hallod, munkás, semmi újat
 nem kell félned... ahogy eddig:
 Ezután is csak úgy fújjad,
 világvégig, akármeddig!
 Pompás volt, ha bármikép volt,
 ha nem neked, akkor másnak,
 Ami eddig csudaszép volt:
 ezután is tartsd csudásnak.
 Hátul voltál? Kocsit toltál?
 ládd, egyébre most se kérnek,
 Régi oltár, régi zsoltár,
 régi rendje, régi vérnek.

35

35

Régi isten, régi úr is,
 és a lánc sem uj, mit adtak,
 Régi tüske, hogyha szúr is,
 meg se sajdul, megszokhattad.
 Vedd a szerszámot kezédbe,
 nézz belé a tervezetbe,
 Mit vezérek elédtárnak:
 Jól megy most a proletárnak!
 Jól megy most a proletárnak!
 Jól megy most a proletárnak!
 Verejtékkel uj világot
 verekedni ne is készüj,
 Uj mezőkön uj virágot
 ne kívánj magadnak részül,
 Vesd tovább a más vetését,
 éh-falatját másnak edd csak,
 Te az ~~éhező szenvedését~~
 másokért viselheted csak.

36

S mely belőled égre bődül
 gyűrjed vissza ordításod'.
 Csak sóhaj jöhet tüdődbül,
 gyöngye sóhaj, méla, vásott,
 Ujraépítője lenned
 összeomlott tömlőcödnek:
 Ennyi gerjedezzen benned,
 nézd a többit pusztá ködnek,
 S holtan ki e munkán dől ki,
 annak szemit gödréből ki
 Csőre vájja dögmadárnak,
 melyet ~~hívának~~ burzsoáknak,
 S mely vijjogja fünek-fának:
 Jól megy most a proletárnak!

37

Az 1923. évi december hó folyamán Wienben „Ama” kiadásban megjelent „Mert szégyen élni s nem kiáltani” című versesfüzet, melynek szerzője Gábor (Greiner) Andor, a Btk. 172. §-ának 2 bekezdésébe ütköző és az 1912. évi LXIII. tc. 19. §-a szerint minősülő osztály elleni izgatás büntettének tényálladási elemeit tartalmazza: A füzetnek a körülírt büntettet különösen megállapító költeményei a következők:

[Következik a felsorolt versek szövege, az inkriminált részek aláhúzásával.]

A kir. törvényszék e sajtótermék a magyar büntetőtörvények hatályosságának területén található összes példányának elkobzását és megsemmisítését a Btk. 62. §-a és a Bp. 477. §-a alapján elrendeli.

Ezt az ítéletet a Bp. 178. §-a értelmében jogerőre emelkedése után valamennyi magyar bírósággal, továbbá a közigazgatási hatóságok értesítése végett a m. kir. belügyminiszterrel és a pesti kir. ügyészséggel közli.

A bűnjelként őrzött nyomtatványokat az ítélet jogerőre emelkedése után megsemmisítés végett a kir. ügyésznek megküldi.

I n d o k o l á s :

A főtárgyalás adatai szerint a rendelkező részben körülírt nyomtatvány a Btk. 172. §. 2. bekezdésébe ütköző az 1912. évi XLIII. tc. 1. §-a szerint minősülő osztály elleni izgatás büntettének elkövetésére szolgáltak.

Habár e büntett elkövetője külföldön van s így a bűnvádi eljárás senki ellen sem indítható meg, a nyomtatvány elkobzását és megsemmisítését a Btk. 62. §-a értelmében el kellett rendelni.

Budapest, 1925. évi március hó 7.

Dr. Schadl s. k. ft. elnök, Piacek s. l. előadó
„Jogerős és végrehajtható”

GÁBOR Andor ügye ezzel még nem zárult le. 1925. szeptember 25-én az ügyészség újabb végzést ad ki, melyben megállapítja az osztályellenes izgatást és kimondja „A terhelt ellen B IV. 1831/1925. sz. alatt kibocsátott nyomozólevél eredményre nem vezetett, a nyomozás pedig befejezést nyert, a bűnvádi eljárást tehát a távollévő terhelt előállításáig a Bp. 472. §-ának 4. bek. értelmében meg kellett szüntetni.”

1930-ban TRAEGER királyi ügyész indítványa kimondja az elévülést, 1931. március 6-án visszavonják a nyomozólevelet.

MARKOVITS GYÖRGYI

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Az Obsequiale Strigoniense 1526 előtt készült nyomtatott kiadásai. A magyarországi egyház számára a középkorban nyomtatott művek közül a misekönyvek igen szakszerűen és kitűnő kiállításban nyertek korszerű feldolgozást.¹ A többi kiadványfajta közül egyeseket, pl. a breviáriumokat rendszeresen nem, míg másokat, így az ordinariusokat ma már meglehetősen elavultnak tűnő formában tárták fel az előző évszázad tudósai.²

Ezeknek az egyházi kiadványoknak egyik külön csoportja az ún. obsequiale, amelyet koronként és időnként baptismale-nak, rituale-nak, agenda-nak, exequiale-nak, benedictionale-nak stb. neveztek, és olyan szertartásokat tartalmaz, amelyeket általában a misén kívül ugyan, de pontosan előírt szöveggel szoktak végezni. Ezek első és eddig egyetlen összefoglalása RÁTH Györgytől származik, aki a *Nyomtatott szertartáskönyveink a római rituale behozataláig* c. cikkében³ a korábbi kéziratos és a későbbi kor nyomtatott kiadásain kívül az említett korszakba tartozó öt kiadást ismertetett.

Miután azóta újabb kiadások kerültek elő, azonfelül a korábbi leírások és megállapítások is több kiegészítést és kiigazítást igényelnek, az alábbiakban kísérletet teszünk összefoglalni a címben foglalt témára vonatkozó jelenlegi ismereteinket.

I. A legrégebbi esztergomi obsequiale-ra a krakkói Jagelló-egyetem könyvtárában bukkantam (Inc. 2091.), amelyről eddig — tudomásom szerint — csupán WISŁOCKI⁴ tett említést. Leírása a következőképpen szól: „Obsequiale. — Obsequiale seu baptismale secundum chorum Almae ecclesiae Strigoniensis. S. I. et a., (Olomutiae?), 4to, ff. nn. 60, sign. a-füj, typ. goth. Incun. 2091. Hain? — Olim *πρῆμα* Collegii Majoris.”

A részletes vizsgálat azonban a fentiekől sok vonatkozásban eltérő eredményhez vezetett. A kolofon nélküli nyomtatványról ugyanis — a betűtípusok segítségével — meg lehetett állapítani, hogy azt nem Olmützben, hanem Georg STUCHS nürnbergi műhelyében készítették. A levélszámozás nélküli kötet füzetbeosztása a következő: a⁸b⁸c⁸d⁸e⁸f⁸, majd ezt követi 16 levél, két nyolc levél terjedelmű füzetben, amelyeknek ívjelölése sincs. Miután e kiadás nem szerepel a nemzetközi ősnymtatványirodalomban, az alábbiakban közöljük a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* gyakorlatának megfelelő pontos leírását.

Obsequiale Strigoniense. [Nürnberg: Georg Stuchs, um 1490] 8° 60 B1. Sign: a⁸-d⁸e⁸f⁸[g⁸h⁸]. 28 Z. Typen: 7:108G, 8:108G. Init: e, g. Schwarz und rot gedruckt.

Tit., rot : Obsequiale seu baptismale fm // chorū alme ecclesie Strigonieñ. // B1.2a m. *Sign. a, rot* : Incipit obsequiale seu baptismale // fm chorū alme ecclesie Strigonieñ. //

¹ HUBAY Ilona: *Missalia Hungarica*. Bp. 1938.

² DANKÓ József: *Magyar egyházi bibliográfiai érdekességek*. Az ordinariusok. Magy. Könyvszle. 1888. 105—139. l.

³ *Magy. Könyvszle.* 1890. 163—191. l.

⁴ WISŁOCKI, Wladislaus: *Incunabula typographica bibliothecae universitatis Jagelloniae Cracoviensis*. Cracoviae, 1900. 346. l. A cikk megírása után érkezett meg a krakkói Egyetemi Könyvtár új ősnymtatványkatalógusa (*Incunabula Bibliothecae Jagellonicae Cracoviensis*. Cracoviae, 1962), amelybe a szerző, Anna LEWICKA-KAMIŃSKA figyelmeztetésemre pótlólag felvette ezt a kiadást (776/a sz.). Az időpontot tőlem eltérően [1494—1502]-ben jelölte meg.

Initium sancti euāgelij fm Johannem. // (I²) schwarz : N principio erat verbū... Sign. b : ab hoc famulo dei. N. Ipe em̄ tibi impat maledi- // Endet Bl. 60a Z. 15 : ... corporis fani- // tatē r anime tutelam pcipiant. Qui cū patre. // Bl. 60b leer.

Wislocki S. 346.

Kraków Bibl. Jag.

STUCHS nürnbergi nyomdájának már eddig is több olyan termékét ismertük, amely az esztergomi főegyházmegye számára készült.⁵ Így a most ismertetett kiadás jól beleilleszthető ezek sorába. A kérdés csupán az, hogy hová? A nyomtatványban használt betűtípusokat STUCHS hosszú éveken át használta: így ezekkel készült az 1484. évi esztergomi breviárium éppen úgy, mint az 1498. VIII. 25-én napvilágot látott esztergomi misekönyve is. Az időhatárt — azért az alábbi indokokkal — némileg szűkíteni tudjuk.

A krakkói példány kiállításában abban tér el az összes többi kiadástól, hogy az „Ordo in purificatione sancte Marie” kezdetű rész — közel fél lap üresen hagyásával — különállóan, új szedésrészként került lenyomatásra. Ez a rész a kötet utolsó 16 levelén foglal helyet, és mint fentebb már említettük, ívjellel sincs ellátva. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy ez még előbb készült, mint az eddig ismert legkorábbi, 1496. évi kiadás, amely már fejlettebb, összefogott formát mutat e vonatkozásban ugyanattól a nyomdásztól.

Talán erre a kiadásra vonatkoztathatjuk RÁTH alábbi sorait, amelyeket az ugyancsak STUCHS által készített 1496. évi esztergomi obsequiale ismertetése során írt⁶: „Ha most figyelembe vesszük, hogy ugyanezen évben ugyanazon nyomdában jelent meg az esztergomi Ordinarius is, továbbá azon körülményt, hogy az [1496. évi] Obsequiale colophonjában az mondatik, hogy ez a javított kiadásban és jobb betűkkel jelenik meg, kérdés merül fel, vajjon nem volt-e az esztergomi egyházmegyének még egy régebbi nyomtatott Obsequiale-ja, mely azóta vagy elveszett vagy még ismeretlenül valahol lappang? Ezen kérdésre a feleletet a jövő búvárlatoktól várjuk.”

A datáláshoz némi további támpontot nyújt az a körülmény, hogy a krakkói unikum egykorú kötésében egy nyomtatott breviárium négy levélnyi töredéke van beragasztva. Összehasonlítás útján sikerült megállapítani, hogy ez az esztergomi breviárium Velencében Thomas de BLAVISNÁL 1486 tájt készült kiadása⁷ M ívének egymással összefüggő négy levele.⁸

A két külföldi városban: Velencében és Nürnbergben készült nyomtatvány csak közös rendeltetési helyén, az esztergomi főegyházmegyében találkozhatott, ezért kötése biztosan hazai. Miután a beragasztott breviáriumtöredék levelei nincsenek szétvágva, ezek azt bizonyítják, hogy a távoli országokban magyarországi megrendelésre készült nyomtatványok kötetlen állapotban, krudában kerültek hazánkba.⁹ Miután a Velencében készült breviáriumból felvágatlan ív Magyarországon nyilván a kiadvány megrendelőjénél lehetett, aligha tévedünk, ha ezt azonosnak tartjuk e nürnbergi obsequiale kiadójával. Sajnos a velencei nyomtatvány egyetlen eddig ismert példánya elején-végén csonka, így nem tudjuk név szerint, hogy az kicsoda. Óvatos következtetésekbe bocsátkozhatunk, ha megemlítjük, hogy a fent felsorolt és STUCHS nyomdájában készített esztergomi szer-

⁵ *Breviarium Strigoniense*. 1484. (RMK. III. 9.) *Missale Strigoniense*. 1490. (RMK. III. 22.) *Ordinarius Strigoniensis*. 1496. (RMK. III. 35.) *Obsequiale Strigoniense*. 1496. (Magy. Könyvszle. 1888. 264—268. 1.) *Missale Strigoniense*. 1498. (RMK. III. 44.)

⁶ *Magy. Könyvszle*. 1888. 268. 1.

⁷ BORSA Gedeon: *A Breviarium Strigoniense újabbán fellelt ősnymtatvány kiadása*. Orsz. Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1958. 229—237. 1. Ez az általam meghatározott breviáriumtöredék ugyancsak bekerült a krakkói Egyetemi Könyvtár új ősnymtatványkatalógusába (1693/a sz.).

⁸ A 2., 3., 6. és 7. levél, amely a 322—323 és 326—327 levélszámot viseli.

⁹ Feltehetően hordókba csomagolva, ahogyan az ilyen árut akkoriban szállították

tartáskönyvek közül az utolsó Theobald FEGER budai könyvkereskedő megrendelésére készült. A többi Nürnbergben magyarországi felhasználásra készült nyomtatvány nem áruja el kiadóját.

A fentiek figyelembevételével, jelenlegi ismereteink alapján az esztergomi obsequiale első kiadásának időpontját csak hozzávetőlegesen tudjuk meghatározni: 1485—1495 között.

II. A korban soron következő, 1496. évi nürnbergi kiadásról — közvetve ugyan — de az előbbieken már szó esett. RÁTH György, az unikum akkori tulajdonosa *A leg-régibb esztergomi obsequiale 1496-ból* címen ismertette a *Magyar Könyvszemlében*,¹⁰ amelyet azután megismételt és részben kiegészített további tanulmányában.¹¹ Az ezekben tett megállapításai csupán egy vonatkozásban igényelnek kiigazítást. RÁTH ugyanis azt írta, hogy példánya, amelyet ma a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára — „Ráth 1049” jelzet alatt — őriz, teljes. Ezzel szemben meg kellett állapítani, hogy az első, üresként közölt levél nem eredeti. RÁTHot nyilván az téveszthette meg, hogy ez a levél maga is régóta lehet egybekötve e példánnyal, mert a régi szúrágás nyomai közösek. A könyv papírjában a merítőháló merevítő tartói a kötet mindegyik nyomtatott levelében függőleges vízjelet hoztak létre. Ezzel szemben az első levélen ezek a vonalak vízszintesek. Az esetleges véletlent is megáfolja az a tény, hogy az első és nyolcadik levél, amelyek nyolcadrét esetén egymással összefüggenek, RÁTH példányában csak a fűzés révén állanak egymással kapcsolatban, és vízjeleik vonalai egymásra derékszöveget alkotnak. Így jogosan feltételezhetjük, hogy ennek az 1496. évi nürnbergi kiadásnak is volt címlapja, nyilván a többi kiadáshoz hasonló szöveggel. Az azonban már bizonytalan, hogy a címlap verzóján volt-e nyomtatott tartalomjegyzék, ami az elsőben nem volt, de az összes későbbi kiadásokban szerepelt.

Miután RÁTH ismertetése — jöllehet 1888-ban jelent meg — nem került be a *Régi Magyar Könyvtár* 1896-ban közzéadott harmadik kötetébe, a nemzetközi ősnymtatvány-irodalom a mai napig sem közölte. Ezért tűnik szükségesnek az előző kiadás ismeretetésével azonos igényű bibliográfiai leírása.

Obsequiale Strigoniense. Nürnberg: Georg Stuchs, IX. Kal. Nov. [24. X.] 1496. 8°. 48 Bl. Sign: a⁸-f⁸. 32 Z. Type: 12:84G. Init: i, k. Schwarz und rot gedruckt.

Bl. 1 fehlt. Bl. 2a m. Sign. a ij, rot : Incipit obsequiale feu baptifmale sed'm chorū // alme ecclefiie Strigoniēn // Initium sancti euangelij sed'm Johannem. // (I²) *schwarz* : N principio erat verbum . . . *Sign. b, rot* : crifmate cruce faciāt dicēdo. *schwarz* : Ipfe te liniat crifmate fa- // *Endet Bl. 48a Z. 21* : . . . Qui cum patre. // Obsequialiū benedictionū opus eximiū. Impen- // fis ac iduftria Georgij Stuchs de Sultzpach. Ciuis // Nurnbergeñ. magna cum diligētia: fidelioriq; ftudio // emendatū. fm ordinariū ac Rubricas Alme Strigo- // nieñ. Ecclefiie caractere meliori impreffum. Anno a na- // tiuitate xpi. Mcccxcvj. kl. Nouēbrj. ix. finit feliciter. // *Bl. 48b leer.*

Magyar Könyvszemle. Budapest. 1888. 264—268.

Budapest Ak.

III. Az esztergomi obsequiale utolsó XV. századi kiadása Bécsben, Johann WINTERBURG nyomdájában jelent meg. Mind a hazai, mind a külföldi szakirodalom¹² nyilvánartja az ausztriai Zwettl kolostorában levő példányt. Walter DOLCH azonban arról tudósított,¹³ hogy Eduard LANGER könyvtárában volt egy második példány is e ki-

¹⁰ 1888. 264—268. l.

¹¹ *Magy. Könyvszemle*. 1890. 166—168. l.

¹² RMK. III. 54. — GW 3242.

¹³ *Bibliographie der österreichischen Drucke des XV. und XVI. Jahrhunderts*. Wien, 1913. 125 l.

adásból. Ez a gyűjtemény azonban a két világháború között árverésre került és szétszóródott, így e példány jelenlegi őrzési helye számunkra ismeretlen.

A pontos leírást e kiadásnál mellőzhetjük, hiszen a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* ezt *Baptismale Strigoniense* címmel ismertette.¹⁴ Ezzel kapcsolatban annak a véleményünknek kell hangot adnunk, hogy az obsequiale e kiadása — a fentebb ismertetett két másikkal együtt, amelyekkel szó szerint egyezik — a többi egyházmegye hasonló jellegű kiadványai között az *Obsequiale* címszó alá tartozik.

IV. A bécsi kiadást már egy évre rá követte egy másik, amely DANKÓ József híradása¹⁵ nyomán és a csíksomlyói ferencesek könyvtárában őrzött példány alapján azután már bekerült a *RMK*-ba (III. 101.). Az említett példány ma lappang, de sikerült felderíteni, hogy a pozsonyi Egyetemi Könyvtár (25 G 4552 jelzet alatt) őriz egy másikat.

A korai hártya-kódexlapba kötött példány elejébe és végébe négy, ill. hét levél terjedelmű kézirat van kötve. Ez további szertartások szövegével egészíti ki a nyomtatott részt. Ugyanattól a személytől származik, aki — feltehetően a példány újrakötésekor, a XVI. század közepe táján — 12 levélen kézírással pótolta a példányból már akkor hiányzó hét nyomtatott levelet.¹⁶ Az átkötéskor történt kézírásos levélszámozás tanúsága szerint akkor még megvolt az az öt levél¹⁷, amely ma ugyancsak hiányzik. Így az eredeti 66 levél közül ma összesen csak 54 van meg. A példány felvidéki provenienciájára a szlovák és német nyelvű bejegyzésekből következtethetünk.

Az eddigi ismertetések nem tértek ki a nyomdász kérdésére. Az 1501. évről lévén szó, még megbízható módon vehetjük igénybe az ősnymtatványok típusvizsgálatainak segédleteit. Ezek szerint a betűtípusok azt bizonyítják, hogy e kiadást Velencében Johannes EMERICUS DE SPIRA betűível¹⁸ készítették. E nyomdász magyarországi kapcsolataira már az előző évekből is több dokumentum maradt reánk: az ő nyomdájából került ki az esztergomi misekönyv 1495. (*RMK*. III. 32.) és 1498. évi (*RMK*. III. 46.), valamint a pécsi misekönyv 1499. évi (*RMK*. III. 52.) kiadása. Összeköttetése Johannes PAEP budai könyvkereskedővel, az 1501. évi obsequiale kiadójával sem volt újkeletű: a fenti misekönyvek közül az utolsó kettő az ő megbízásából készült.

A címlapon PAEP-nek azt a fametszetes jelvényét találjuk, amelyet VÉGH Gyula¹⁹ a 9. szám alatt közölt. E jelvény legkorábbi felhasználását eddig az 1503. évi esztergomi misekönyvből (*RMK*. III. 118.) ismertük.

Obsequiale Strigoniense. Velence, 1501. III. Id. Jul. [jun. 29.], Johannes Emericus. [66] lev. (a-g⁸h¹⁰) 26 sor, fekete/piros nyomás. 8°

Cl. : Obfequiale feu baptifmale fm cho // rum alme ecclefiie Strigoniē. // *Kiadói jelvény [Végh 9.]* Johis paep lib. Budeñ. *szöveggel. Cl. hátlapja* : α Tabula ztentoy i hoc opufculo. [2.] lev. : Incipit obfequale feu baptifmale fm choy al // me eccl'e Strigoniē. Initiū fci euāge. fm io. // (I²) N principio erat verbū . . . [66.] lev. 20. sor : α Obfequaliū bndictionū opus eximiū. Im // pēfis ioānis paep librarij Budeñ. ciuis. Venetijs magna cuz diligētia: fidelioriqz studio // emēdatū: fm ordinariā ac rubricas alme ftri- // goniē. eccl'ie caractere meliori impreffuz. An // no a natiuitate xpi. Mccccej. iij. idus Julij.

Amint ezt a kolofon egyik fordulata bizonyítja, e kiadás az 1496. évi nürnbergi kiadás alapján történt.

¹⁴ A GW 3242. sz. leírásába csupán egyetlen, apró hiba csúszott: az utolsó sorban a római számos évszámnál az *M* és a *D* betűk között nem egy pont áll, ahogy ezt a GW közli, hanem kettő.

¹⁵ *Vetus hymnarum ecclesiasticum Hungariae*. Bp. 1893. 123. l.

¹⁶ Az említett hét levél a következő: c₇, c₈, d₁, d₃₋₆.

¹⁷ Ez az öt levél a következő: b₈, f₁, f₈, g₁, g₈.

¹⁸ A HAEBLER-féle típusrepertórium jelölése szerint a 6. és 12. betűtípus, valamint az „f”, „g”, ill. „aa” jelzésű lombardsorozat.

¹⁹ *Budai könyvtárak jelvényei 1488–1525*. Bp. 1923.

V. BALLAGI Aladár ismertette²⁰ — RÁTH Györgyhoz hasonlóan saját példánya alapján — az esztergomi obsequiale-nak azt a következő kiadását, amely az egyetlen eddig ismert példány csonkasága miatt meglehetősen problematikus. Az előző kiadással való nagy hasonlatossága miatt kolofon hiányában KREMMER Dezső²¹ az 1501. esztendőre datálta. Figyelmesen kívül hagyta azonban azt a tényt, hogy a címlapon Urbanus KAYM budai könyvkereskedő fametszetes kiadói jelvénye szerepel, akinek legkorábbi kiadványát csak 1503-ból ismerjük.²² BALLAGI éppen ennek alapján datálta 1503-ra az obsequiale e kiadását.

Az unikum alapján, amelyet ma — B 0941/153 jelzet alatt — a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár őriz, megállapítható, hogy ezt a kiadást ugyanannak a velencei EMERICUS-féle nyomdának a készletével állították elő, mint az előzőt. Bár szövegében soronkénti hűséggel követi elődjét, attól részletekben végig eltér, tehát nem csupán variáns, hanem az egész új szedés. Szerkezeti fejlettség tekintetében is azonos vonásokat mutat az 1501. évi, kiadással, és korábbi állapotot mutat (pl. a levélszámozás hiánya), mint akár a következő 1508. évi. Miután KAYM előbb említett első ismert kiadványa (RMK. III. 118.) 1503-ban ugyancsak EMERICUS betűivel készült, BALLAGI datálása helyesnek látszik.

Obsequiale Strigoniense. [Velenec, 1503(?), Johannes Emericus.] [66] lev. (a-g^{8h10}) 26 sor, fekete/piros nyomás. 8°

Cl. : Obsequiale feu baptifmale fm cho//rum ecclesie Strigoniē. // *Kiadói jelvény* [Végh 13.] Urbani Keym lib. Budeň. *szöveggel. Cl. hátlapján* : α Tabula 2tentou in hoc opufculo [2.] lev. : Incipit obfeqale feu baptifmale f3 chou al//me ecol'e Strigoniē. Initiū fci euāge. fm. io. // (I²) N principio erat verbū . . . *Megszakad a 48. lev. hátlapján a 26. sorban* : añ facie oiuz ppforū eē: lumē fcz gētibus et //

VI. A velencei 1508. évi kiadás az egyetlen, amelyből a szakirodalom korábban nem csupán egyetlen példányt tartott számon. Sajnos a RMK. III. 152. által közölt három példány közül ma csak a volt keszthelyi van meg az Országos Széchényi Könyvtárban, a másik kettő (Budapest, Egyetemi Könyvtár és VARJU Elemér) lappang.

Érdekes megfigyelni a gyakorlati követelmények fokozódó kielégítését az egyes kiadások tipográfiájában: a koraiak levélszámozás nélkül jelentek meg, ez az 1508. évi római számú, a későbbiek pedig arab számú levélszámozást viselnek. Az első nürnbergi kiadás(ok?)hoz még nem készült tartalomjegyzék, a későbbiekhez már igen, amely a levélszámozás megjelölése után még használhatóbbá vált, miközben a mutatózást is finomították: a tételek száma 25-ről 47-re nőtt.

Az 1508. évi kiadás kolofonjában Lucantonio GIUNTA neve szerepel mint nyomdász, pedig a felhasznált betűk azonosak a Johannes EMERICUS által már az 1501. évi kiadásban is használtakal. Ez is azt bizonyítja, hogy EMERICUS műhelye, miután a XV. század kilencvenes éveinek közepétől rendszeres kapcsolatba lépett GIUNTA egyre virágzóbb kiadói cégével, abba fokozatosan beolvadt. Eleinte (1494—5) GIUNTA nem is szerepelt a kolofonokban, csak EMERICUS; később (1497—1500) mind a nyomdász, mind a kiadó nevét viselték a művek, majd 1501-től csak GIUNTÁT tüntették fel a Velencében kiadott könyvek.

A magyarországi megrendelésre készült nyomtatványoknál ez a fejlődés néhány éves késedelemmel jelentkezett. Feltehető oka ennek az, hogy EMERICUS a budai könyvkereskedőkkel korábban önállóan kiépített kapcsolatait az 1499—1503 közötti években — ha nevét nem is tüntette fel már — még közvetlenül tartotta fenn, jöllehet műhelye ebben az időben már erősen függő viszonyba került GIUNTA vállalatától.

²⁰ *Buda és Pest a világirodalomban.* Bp. 1925. 93. sz.

²¹ *A régi Buda és Pest könyvekben, képekben.* Bp. 1922. 9. l. IV. sz.

²² *Missale Strigoniense.* RMK. III. 118.

Fentebb már említettük EMERICUS három nyomtatványát még a XV. század-ból²³, ahol csupán az első kettőn (1496, 1498) tüntette fel a nevét, az utolsón (1499.) már nem. PAEP részére a fentebb IV. sz. alatt ismertetett obsequialén kívül még egy mise-könyv (RMK. III. 58.) is készült EMERICUS nyomdájában, ahonnan 1503-ban KAYM számára is két kiadvány²⁴ került ki. E kötetekben ugyan már nem szerepel a nyomdász, EMERICUS neve, de még GIUNTAÉ sem. Az 1505. évtől kezdve azután — feltehetően az EMERICUS-féle nyomda teljes bekebelezése után — GIUNTA néhány éven keresztül (1505—1509) teljes mértékben átvette a PAEPPal korábban kiépített kapcsolatokat, és az ennek alapján megjelentetett kiadványok²⁵ már GIUNTA nevével tüntették fel.

Obsequiale Strigoniense. Venetia, 1508. IV. Non. Mart. [febr. 27.], Lucantonio Giunta. 66 lev. (a-g⁸h¹⁰), 26 sor, fekete/piros nyomás. 8°

Cl. : Obsequiale feu ba // ptiemale fm cho // rú alme eccle // lie Strigo // nienfis. // *Kiadói jelvény* [Végh 11.] Johānis Paep // librarij Budeñ szöveggel. Cl. hátlapján : α Tabula ztentoy in hoc opufculo. ij lev. : Incipit obfeqale feu baptifmale fm choq al // me eccle'ie Strigoniē. Initiū scī euāg. fm io. // (I²) N principio erat verbū . . . *lxvj lev. 20. sor* : Obfequialiū bñdictionū opus eximiū. im- // pēfis ioannis paep librarij: ciuis Budeñ. Ue- // netijs p lucantoniū de giūta ĩpreffū: // magna q̄ cū diligētia ac fideliori studio emēda // tū: fm ordinariā et rubricas alme ftrigoniēfis // ecclesie caractere meliori impreffum. Anno a // natiuitate xpī. Mcccceviij. q̄rto nōas martij //

VII. Az esztergomi obsequiale soron következő kiadása ismét problematikus, ugyanis a (Sárospatakon SS 162 jelzet alatt) őrzött egyetlen példány hiányos: hiányzik a H₁, H₉ és H₁₀ levél, amelyek közül az utolsó feltehetően tartalmazta az impresszum-adatakat.

A RMK. III. 966. e kiadást a XVI. század év nélküli művei között mint velencei nyomtatványt közölte. BALLAGI (146. sz.) felhívta a figyelmet arra, hogy a címlapon levő metszetet KAYM többször is használta, és — feltehetően ennek figyelembe vételével — e kiadást az 1512 és 1513 évek közé helyezte.

A pontosabb meghatározáskor mi is az említett fametszetből indulunk ki. KAYM ezt a kiadói jelvényét (VÉGH 16. sz.) 1517-ben még olyan állapotban használta, hogy a kép alatt levő szedett szövegű felírás és a névkezdőkből álló kis szögla közös keretben volt (BALLAGI 202. sz.). A sárospataki példányban azonban ez az alsó rész már hiányzik, tehát a nevet szándékosan eltávolították. Erre nyilván csak KAYM halála után került sor, hiszen örökösei még 1520-ban is (RMK. III. 238.) változtatás nélkül az ő egyik jelvényét (VÉGH 17. sz.) használták.

A végső megoldást az obsequiale következő, 1525-ben Velencében Petrus LIECHTENSTEIN nyomdájában Michael PRISCHWICZ budai könyvkereskedő számára készült kiadásában találjuk. Ott ugyanis ugyanez a fametszet még a sárospataki példányban található lenyomatnál is esonkultabb állapotban van: időközben a keretvonalak további részétől is megfosztották. A két kiadás teljesen azonos betűtípusok felhasználásával készült, és lapszerinti utánnomata mindkettő az 1501. évi kiadásnak, amelyet az összes többi XVI. századi kiadás is — amelyek mind Velencében készültek — hasonló hűséggel követett. Aligha tévedünk, ha feltételezzük, hogy a kiadói jelvények ilyen átvétele bizonyos mértékig az üzleti jogfolytonosságot is jelenti: ez esetben KAYM és PRISCHWICZ között. Hasonló esetet figyelhettünk meg PAEP és SCHALLER esetében is 1512 után.²⁶

²³ RMK. III. 32, 46, 52.

²⁴ RMK. III. 118. és a fentebb V. sz. alatt ismertetett obsequiale.

²⁵ RMK. III. 133, 134, 140, 148, 165 és a most VI. sz. alatt ismertetett obsequiale.

²⁶ Vö. BORSA Gedeon: *Adalékok a középkori budai könyvkereskedők történetéhez.* Magy. Könyvszle. 1955. 296—298. l.

PRISCHWICZ eddig ismert legkorábbi kiadványa (RMK. III. 259.) 1523-ban készült ugyan-csak LIECHTENSTEIN-nél, így az obsequiale e kiadását is, amely a fentiek alapján joggal feltehetően PRISCHWICZ megrendelésére látott napvilágot, kb. erre az évre kell helyeznünk.

Az említett példányt — a kézírásos bejegyzés szerint — a felozlatott leleszi premontrei rendház könyvtári anyagából 1788-ban rendezett árverésen vette meg SZOMBATHI János, majd tőle került a volt sárospataki református kollégiumba. A kötet, amely ma is egykorú kötésben van, egy másik művet is tartalmaz, az *Ordinarium Strigoniense* 1520. évi, a KAYM-örökösök által megjelentetett kiadását (RMK. III. 238.). Hasonlóképpen összekötve maradt reánk Keszthelyről az obsequiale már ismertetett 1508. évi kiadása is, ahol a korabeli kötet másik tagja az ugyancsak PAER kiadásában megjelent *Ordinarium Strigoniense* 1509. évi kiadása (RMK. III. 165.). Ezek a — feltehetően még a kiadó által összekötött — kötetek csak megerősítik azt, amit a fentiekben az említett könyvkereskedők jogfolytonosságáról írtunk.

Obsequiale Strigoniense. [Velenca, 1523(?), Petrus Liechtenstein.] 66 lev. (A-G^sH¹⁰), 26 sor, fekete/piros nyomás. 8°

Cl. : *Kiadói jelvény* [Végh 16. vari.] // Obsequiale feu baptifma // le fm chorum alme // ecclesie Strigoniensis. / Cl. hátlapján : α Tabula ztentoy in hoc opufculo. 2. lev. : Incipit obfeqale feu baptifmale fm choj // alme eccleie Strigonié. Initiü fci euäg. f3 io. // (I⁷) N pncipio erat vbü: . . . *Megszakad a 64. lev. hátlapján a 26. sorban* : feö: zfecte purgatiöis idulgëtiä zfequat'. Uñ //

VIII. Utoljára maradt a már előbbieken meglehetősen részletesen tárgyalt 1525. évi kiadás (RMK. III. 265.). Ennek egyetlen ismert példányát a budapesti Egyetemi Könyvtár őrzi, ahová az — a címlapon levő bejegyzés szerint — az 1787-ben felozlatott, Sopron megyei lorettomi szervita kolostorból került. A két utolsó kiadás rendkívül közel áll egymáshoz tipográfiai kivitelben (és időben is). Azonban a többi XVI. századi kiadástól is csak kevés választja el: a használt betűtípusok jóformán alig különböztethetők meg a korábbi kiadásokban használtaktól. Ezért írta RÁTH²⁷, hogy LIECHTENSTEIN még a korábbi kiadásoknál alkalmazott betűket is utána metszette.

Ennek az okát mi a betűk, ill. a matricák nagyüzemi előállításában keressük, amely — fejlett módon — Velencében már ebben az időben részben különvált magától a nyomtatástól. De még inkább megmagyarázhatjuk ezt a jelenséget az egyes műhelyek betűkészletének, valamint a matricáknak a vándorlásával. GIUNTA és LIECHTENSTEIN közeli kapcsolatát különben az is bizonyítja, hogy az említett műhelyek fametszeteiket is évtizedeken át kölcsönösen használták.²⁸

Obsequiale Strigoniense. Velenca, 1525, Petrus Liechtenstein. 66 lev. (A-G^sH¹⁰), 26 sor, fekete/piros nyomás. 8°

Cl. : Obsequiale feu baptifmale fm cho-//rum alme ecclesie Strigoniensis. // *Kiadói jelvény* [Végh 16. vari.] Michael Librarius // Prifchwicz Budensis *szöveggel*. Cl. hátlapján : α Tabula cötentoy in hoc opufculo 2. lev. : Incipit obfeqale feu baptifmale fm choj // alme eccleie Strigonié. Initiü fci euäg. f3 io. // (I⁷) N pncipio erat vbü: . . . 66. lev. 18. sor : α Anno salutis 1525. Uene // tijs Excufuz i Edib⁹ Petri // Liechtenftein Mandato // Michaelis Prifchwicz // librarij Budensis. /

Az esztergomi főegyházmegye a középkorban felölelte az akkori Magyarország nagyobbik és egyben jelentősebb felét, ahol igen nagyszámú papság tevékenykedett, nem is szólva arról, hogy miután a kalocsai főegyházmegye részére készült nyomtatványokat e korból egyáltalában nem ismerünk, nyilván ott is — legalább részben — az esztergomi kiadványokat használták. Így érthető, hogy nem kevesebb, mint 21 különböző kiadású

²⁷ *Magy. Könyvszle.* 1890. 170. 1.

²⁸ Vö. HUBAY: *i. m.* 31. és 33. 1.

esztergomi misekönyvet tartunk ma számon, amelyet az 1484—1518 közötti években nyomtak. És még azt sem állíthatjuk, hogy több bizonyosan nem jelent meg.

Amint a fentiekben láttuk, az esztergomi obsequiale 1526 előtt — a mai ismereteink szerint — nyolc kiadásban jelent meg. Ez érthető is, hiszen a misekönyv mellett, ez az egyházi kiadvány volt a leghasználtabb, meg még a papok személyes használatára készült breviárium. A rendszerint állandóan egy templomban használt, nagyalakú misekönyvvel szemben az obsequiale mérete kicsiny — általában nyolcadrét alakú —, hogy azt a kereszteléstől a temetésig számtalan alkalommal használó pap könnyen hordhassa.

Mind a kis formátum, mind a nagy használat erősen hozzájárult ahhoz, hogy a most ismertetett nyolc kiadás mindegyikéből ma csupán egyetlen példány ismeretes, s ezek egy része még csonka is. Valószínűnek látszik tehát, hogy az esztergomi obsequiale a most ismertetett nyolc kiadásán kívül a mohácsi vészig még többször is megjelent.

BORSA GEDEON

Két Honterus-mű variánsa. I. Az erdélyi szász reformáció nagy alakja jogi természetű művek szerkesztésével s kiadásával is emlékezetessé tette nevét. Így adta ki 1539-ben a *Sententiae ex libris Pandectarum iuris civilis decerptae* címmel IUSTINIANUS híres jogi gyűjteményéből készült kivonatát — amelyet VERANCICS bizonyossága szerint a budai királyi udvarban is igen nagy örömmel és méltánnyalással fogadtak — 13 négy-leveles, A-tól N-ig jelzett íven, 52 számozatlan levélen, nyolcadrét nagyságban. (Vö. SZABÓ Károly leírását a RMK II. 20. szám alatt.) E könyvészetileg közismert s az Országos Széchényi Könyvtárban, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában és a Budapesti Egyetemi Könyvtárban egyaránt meglevő változat mellett, melyet most egyszerűen „A”-variánsnak nevezünk, külön „B”-variánsként (vagy új kiadásként?) kell felvennünk a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának másodpéldányát, mely HONTERUS másik jogi kiadványának: az 1544-ben megjelent *Compendium Iuris Civilis*nak (RMK II. 33.) kolligátuma.

Ez az eddig egyetlen példánynak látszó kiadás-változat a következőkben tér el az eddig ismert kiadástól:

Címlapja egyszínű, fekete nyomású, holott az „A”-variáns címlapjának felső és alsó sora (SENTENTIAE, ill. ANNO. M. D. XXXIX.) piros nyomású. Az egyszínyű címlap egymagában is amellett szól, hogy ez a „B”-variáns már nem készült királyi ajándéknak. Ugyanis HONTERUS összes kiadványai közül csak a JÁNOS királynak ajánlott „A”-variáns és az IZABELLA királynőnek dedikált AUGUSTINUS-kiadványon (RMK II. 16.) találunk piros nyomású sorokat. (Vö. GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Bp. 1931. 55. l.) A „B”-variáns címlapjáról az „Anno” szó is elmaradt. Az „A”-variáns címlapján a középső címerpajzsból hiányzik a félhold és a csillag, a „B”-variáns címlapján ellenben ott van. (A könyv végén látható címeren mindkét variánsból hiányzik.)

Hiányzik az A2—B1 levél, melyen eredetileg a JÁNOS királyhoz szóló ajánlás volt.

Azonban helytelen volna az a feltevés, hogy itt pusztán csonka vagy szándékosan megcsonkított példánnyal s legfeljebb címlap-variánssal volna dolgunk, mert a „B”-variánsban a címlevél papírja összefügg a B4 levél papírjával, a B2 levél pedig (mely itt közvetlenül a címlevél után következik!) mindkét oldalán jelentős szöveg- és nyomásbeli különbségeket mutat az „A”-variánshoz képest, tehát új szedés.

B2 recto lapján a könyv címét az „A”-variáns három sorban, a „B”-variáns csak két sorban szedi, eltérő nagyságú betűkkel. — Az első bekezdés az „A”-variánsban négy,

a „B”-ben öt sorból áll, mert ez utóbbiban két helyen is betoldás történt. Lentebb további betoldás, a szavak megszakításában mutatkozó eltérések s egyéb apró nyomtatási különbségek is mind amellett szólnak, hogy ez a lap újra szedve került nyomás alá. — B2 verso lapján és a következő két levélen (B3—4) is vannak kisebb, inkább központosági különbségek, itt-ott nyomtatásbeli eltolódások. A nyomás összképe, betűelhelyezése szintén mutat eltéréseket.

Talán azt is érdemes megemlítenünk, hogy a „B”-variáns B2—4 leveleinek szedés-tükre függőleges irányban egy bő miliméterrel rövidebb, mint az „A”-variánsé.

A C-ívtől kezdve a könyv végéig teljesen (a betűhibákig és minden nyomdatechnikai sajátosságig menően!) egyezik a nyomás, sőt az utolsó előtti levélen az impresszum is, a zárólapon pedig a félhold és csillag nélküli címer is változatlan. Vagyis a C-ívtől kezdve már nem az új, hanem a régi szedéssel van dolgunk.

Az eltérések a két variáns között tehát a két első íven mutatkoznak; de itt oly mértékben, hogy a két változat („A” és „B”) felvétele könyvészetileg teljesen indokolt.

A „B”-variáns keletkezése feltevésünk szerint azzal magyarázható, hogy a *Sententiae ex libris Pandectarum*ból ívekben kinyomtatva fennmaradt bizonyos mennyiség, amelyet öt évvel később, a *Compendium* kiadásakor — valószínűleg kolligátumszerűen — felhasználtak. Címlapját újra kellett szedni, mert közös íven volt a ZÁPOLYAI János halála (1540. júl. 22.) óta időszerűtlenné vált és kihagyásra ítélt ajánlással, mely eredetileg A2—B1 levélre terjedt. Így a címlévélből és B2—B4 levélből készítették egy összevont új ívet, meghagyván (ill. reprodukálván) rajta a régi ívjelzést. Ez a variáns ilyenformán 4 levéllel rövidebb lett az eredetinel, csak 48 levélből áll.

Az érintett szövegváltoztatásokat elsőrendben az a körülmény tette szükségessé, hogy HONTERUS igyekezett a *Sententiae* elején közölt alapvető jogi definíciókat — különösebb feltűnés nélkül — a lehetőségig összehangolni a *Compendium* elején olvasható, egészen hasonló definíciókkal. Nem jól mutatott volna, ha két egészen rokonjellegű kiadványban a jogi alapelvek meghatározása nem cseng eléggé össze. A legfrappánsabban szemléltethetjük ezt a harmonizálási törekvést, ha éppen a jog definícióját vetjük össze a mű legelején. Ime, a „B”-variáns pontosan azt a többletet veszi át, amelyet a *Compendium* mutat az „A”-variánshoz képest:

„A”-variáns	<i>Compendium</i>	„B”-variáns
Ius est ars boni et aequi. Qua aequum ab iniquo, licitum ab illicito discernen- tes, . . . ueram philosophiam affectamus.	Ius est, ars boni et aequi. Qua aequum ab iniquo <i>separantes</i> , licitum ab illi- cito discernentes: . . . ueram philosophiam, <i>non simula- tam</i> affectamus.	Ius est ars boni et aequi. Qua aequum ab iniquo <i>se- parantes</i> , licitum ab illi- cito discernentes, . . . ue- ram philosophiam <i>non si- mulatam</i> affectamus.
(B2 lev.)	(B4 lev.)	(B2 lev.)

Ugyanígy a *Compendium*hoz igazodik a „B”-variáns, amikor (szintén B2 lev. elülső lapján, alulról a 8. sorban) a *dominia* szót betoldja; vagy amikor (B2 lev. versóján, az 5. sorban) a *vel ignorantia* szavakat elhagyja.

Az előző mellőzésén kívül éppen ez a *Compedium*hoz igazodás bizonyítja, hogy a „B”-variáns, jöllehet mind címlapján, mind pedig impresszumában megmaradt a régi évszám, nem 1539-ben, hanem jóval később, valószínűen a *Compendium*mal egy időben, 1544-ben, — vagy ha nem a *Compendium* kolligátumaként bocsátották ki, akkor azt követően jelenhetett meg. (Teljesen lehetetlennek persze azt sem tarthatjuk, hogy a „B”-variáns megjelenése némileg megelőzte a *Compendium*ot; de a benne eszközölt szöveg-változtatások akkor is eleve a készülöben levő *Compendium*hoz igazodtak. — Magunk részéről sokkal valószínűbbnek tartjuk, hogy a „B”-variáns a *Compendium* kiadói kolligátumaként jelent meg.)

Arra a kérdésre, hogy miért hagyta meg HONTERUS mégis a régi évszámot, azt felelhetjük: az eltérések valóban kismérvűek, s ezek is csupán a mű letelejére szorítkoznak, úgyhogy a bizonyára kis mennyiségű variáns-kiadványt ő maga nem tekintette külön műnek vagy külön kiadásnak.

Azért is tartjuk valószínűnek, hogy a „B”-variánsból csak kevés példány készülhetett, mert a *Compendium*nak egyedül az Akadémiai Könyvtárban őrzött példánya mellett találtuk. De ugyanilyen kolligált példányra bukkant legújabban BORSA Gedeon az alsókubini Csaplovics-könyvtárban. Sőt az Erdélyben fennmaradt példányok egyikéről-másikáról is kiderülhet még, hogy a „B” variánshoz tartozik.

Érdekes további kérdések vetődnek még fel abból a körülményből, hogy (amint fentebb említettük) az „A”-variáns címlapján a fametszetes középső címerből hiányzik a félhold és a csillag, ellenben a „B”-variáns címlapján ott van, holott a zárólapon mindkét variánsból hiányzik. Ez a címer — Magyarország és a ZÁPOLYAI-család egyesített címere — fametszetként HONTERUSnál a most tárgyalt két variáns kivül csak RMK II. 16. zárólapján szerepel, melyen a félhold és a csillag szintén ott van már a középső pajzsban. (Vö. SOLTÉSZ Zoltánné: *A magyarországi könyvdisztés a XVI. században*. Bp. 1961. 32, 34, 131—132, 184—185. I. és II. tábla 1.) Azt hiszem, elfogadhatjuk BORSA Gedeon feltevését, hogy HONTERUS eredetileg félhold és csillag nélkül metszette ezt a címet; aztán észrevette tévedését s mint ügyes metsző: kivéste belőle a megfelelő részecskéket és helyére beleékelte a pótlást; innen magyarázható, hogy a címerábrát fejenek ábrázolása is megváltozott: a félhold és csillag nélküli metszetben még hosszúkás formájú az állatfej s nyelve nem látható, ellenben az ékeléssel helyesbített metszetben már kerekdedebb az állatfej s kitért szájában a nyelv is jól látható. Ebből két következtetést vonhatunk le: 1. A fametszet helyesbítése az RMK II. 20. „A” és „B”-variánsának nyomtatási ideje közé esik. 2. Az RMK II. 20. „A”-variánsa hamarabb került ki a nyomdából, mint az RMK II. 16. — Ez nyomda- és könyvtörténeti szempontból azért is érdekes, mert a szóban forgó s egyaránt 1539-es évszámot mutató művek idői sorrendjéhez nyújt olyan támpontot, amelyet pl. e művek dátum nélküli előszavában hiába keresnénk.

Nemcsak könyvészeti, hanem jogtörténeti szempontból is érdekes lehet még az a megfigyelésünk, hogy a *Compendium* (RMK II. 33.) IV. könyvének 21. fejezete, amely mint a könyv utolsó fejezete a városi kiváltságokról (*De privilegiis municipalibus*) szólt volna, csak a tartalomjegyzékben szerepel, ellenben maga a szöveg elmaradt. Ugy látszik, HONTERUS a fölöttébb zavarossá vált külső körülmények miatt jobbnak látta e fejezet mellőzését. Vagy valami egyéb körülmény gátolta eredeti szándékának megvalósításában.

II. Tudtunkkal hazai könyvészeti szakirodalmunk még nem vette figyelembe HONTERUS nagyobbik reformációs kiadványának, a szász egyházi rendtartás 1547-ben megjelent latin kiadásának (RMK II. 38.) azt a változatát, amelynek szövegét, miután G. D. TEUTSCH már két ízben (1857. és 1862.) kiadta, utoljára Oskar NETOLICZKA tette közzé *Johannes Honterus' ausgewählte Schriften* (Wien — Hermannstadt, 1898.) c. könyve 56—124-ig terjedő páros számú lapjain. NETOLICZKA lapalji jegyzetekben folyamatosan és pontosan közli azokat az eltéréseket, amelyeket a szerinte régibb és unikumnak látszó segesvári példány szövegéhez képest az akkori brassói gimnáziumi könyvtárban őrzött példányok szövege mutat. Megfigyeléseink szerint az Országos Széchényi Könyvtár és az Akadémiai Könyvtár példányai sem egyeznek a segesvári variánssal.

A segesvári variáns nem állt rendelkezésünkre. De NETOLICZKA leírása (*i. m.* XIX—XX. lapján) és kritikai szövegközlése elegendő támpontot nyújt a legszükségesebb könyvészeti adatok rögzítésére. A továbbiakban a SZABÓ Károly által leírt s a brassói és budapesti példányok által képviselt variánst „A”-variánsnak, a segesvári változatot pedig „B”-variánsnak nevezzük. (A variánsok jelölésénél a bevett gyakorlatot követjük,

ti. a SZABÓ Károly által leírt változatnak adjuk az elsőseget, jöllehet a „B”-variáns időben megelőzte azt. — A SZABÓ Károlynál feltüntetett marosvásárhelyi példányról még eldöntendő, hogy melyik változathoz tartozik.)

A két variáns A—F ívíg mindenben, még a sajtóhibákban is, tökéletesen egyezik, — kivéve azt az egyetlen különbséget, hogy az A2 lev. versóján, alulról a 6. sorban „B”-variáns *vel*, „A” pedig *aut* kötőszót használ. A tipográfiai összkép is azonos lévén, az A—F ívből legfeljebb az A ív lehetett új szedés az „A”-variáns nyomtatásakor. (De ha egyébként az A íven is valóban teljes a tipográfiai azonosság, akkor az is elképzelhető, hogy a két variáns nyomása közben azon a helyen, ahol eredetileg a *vel* kötőszó állt, megsérülhetett a szedés, s ennek kiigazítása alkalmával helyettesítették az azonos értelmű kötőszóval.)

Ellenben a mű utolsó G ívén az „A” és „B” variáns között olyan lényeges eltérések észlelhetők, amelyek nyilvánvalóan mutatják: ezt az ívet az „A”-variáns nyomásakor teljes egészében újra szedték.

Feltűnő, hogy a G ív szövege a „B”-variánsban 8, a „A”-ban csak 7 lapra terjed. Ez utóbbinak üres zárólapján — mint SZABÓ Károly is leírta — a brassói címer látható, amely a „B”-variánsról lemaradt.

A G íven mutatkozó kisebb jelentőségű szövegváltoztatások (mint a *XVII. titulus* sorszámának helyesbítése; „pariter” helyett „quoque”, „similiter” helyett „pariter” s ehhez hasonló szinonimák alkalmazása; néhány mellékes szó vagy kifejezés elhagyása) nem szorulnak különösebb magyarázatra. — De három olyan lényeges szövegváltoztatást találunk, amelyek már magyarázatot igényelnek. NETOLICZKA idevágó megjegyzései alapján véve helytállóak.

1. A XVIII. fejezet végén a szöveg módosítás azt célozta, hogy most, amikor az egyházi rendtartást az egész erdélyi szászország körében egységesen akarták szabályozni, az egyéni vélekedések számára ne maradjon meg az a kibúvó sem, amelyet a „B”-variáns még némileg nyitvahagyott („nam etsi quis meliora noverit etc.”).

2. A könyvecske utolsó bekezdésében a „B”-variáns átvette a korábbi, brassói és barcasági reformációs könyvecskének (RMK II. 30.) azt a terjedelmes mondatát, amely mindenkit óva int attól, hogy „visszakívánkozzék az egyiptomi húsos fazekakhoz”. Ezt az ismétlést az „A”-variáns elhagyta, s megelégedett azzal az egyszerűbb fogalmazással, hogy „még a keresztitől [azaz a megpróbáltatásoktól] való félelem se tántorítson el senkit az Úr útjától a képmutatók találmányaihoz”. (Egyébként arra vonatkozóan, hogy RMK II. 38. hogyan értékesítette RMK II. 30. anyagát, ld. ZOVÁNYI Jenő szemléletes tartalmi elemzését *A reformáció Magyarországon 1565-ig* c. műve [Bp. 1922.] 163—167. lapján.)

3. A „B”-variáns utolsó előtti harmadik mondatát, mely egyrészt az erőtlenség és hitetlenek makacs késedelmeskedése ellen kél ki, másrészt szintén tartalmaz bizonyos kibúvóra alkalmas adó engedményt, éppen az erőtlenség iránti tapintatból, illetve az egyseges rendtartás komolyanvétele érdekében kellett elhagyni.

Ezek a kihagyások egyúttal lehetővé tették a könyvecske befejező szakaszainak oly módon történő lerövidítését, hogy a szöveg az „A”-variánsban már a G4 lev. elülső lapján befejeződhetett, s a zárólap felszabadult a nyomdászjelvény számára. Valóban, a tartalmilag indokolt szövegváltoztatások mellett ilyen tipográfiai-esztétikai szempont is közrejátszhatott az „A”-variáns kialakításánál.

Az is megállapítható, hogy a „B”-variáns az említett három ponton vagy eltérő módon ugyanabban az évben kiadott német szövegétől is (*Kirchenordnung*. RMK II. 39.), vagy olyan többletet nyújt, amelynek megfelelőjét a német szövegben is hiába keressük. Tehát a német szöveg sokkal szorosabban egyezik az „A”-variánssal, mint a „B”-vel. (Később maga NETOLICZKA is belátta, hogy nem a segesvári szöveget kell véglegesnek és autentikusnak tekinteni, hanem ezt a másikat, amelyet HONTERUSÉK már

a német kiadás készítésekor is mérvadónak vettek. Ezért NETOLICZKA az iskolai célokra két évvel később, 1900-ban kiadott különnyomatban már nem a segesvári szöveget, hanem az „A”-variáns szövegét közli — de a házassági kérdésekről szóló fejezet elhagyásával.)

Ami a keletkezési sorrendet illeti, először kétségtelenül a „B”-variánst nyomtatták ki, azután az azt korrigáló „A”-variánst. A német szöveg viszont, amint ezt már CSÁKI Richárd filológiai vizsgálódás útján megállapította, a latin alapján készült. Ti. az RMK II. 38. latin szövege helyenként híven követi LUTHER *Taufbüchlein*-jének német szövegét; ellenben az RMK II. 39. német kifejezései ugyanezek a pontokon már nem a lutheri német szövegnek, hanem az RMK II. 38. latin kitételeinek felelnek meg. (Vö. CSÁKI Richárd: *Honterus János német iratai forráskritikai és nyelvészeti szempontból* [Bp. 1912.] 9—12. l. — CSÁKI forráskutatásai azért is érdekesek, mert itt a filológus lényegében ugyanazokra az eredményekre jutott, mint jó évtizeddel előbb a dogmatörténész WALTHER KÖHLER *Über den Einfluss der deutschen Reformation auf das Reformationswerk des Johannes Honterus, insbesondere auf seine Gottesdienstordnung* c. tanulmányában [Theol. Studien und Kritiken. 1900. 4. füzet]. Sőt CSÁKI még MELANCHTHON és BUGENHAGEN egy-egy művével is megtoldotta a KÖHLER által feltárt forrásokat. — THIENEMANN Tivadar és PUKÁNSZKY Béla itt semmi újat nem nyújtanak. — Nézetünk szerint ezekre a forráskutatásokra most egészen új lehetőségek nyílnak E. SEHLING nagyszabású kiadványának: *Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*, I—V. 1902—1913. folytatása révén, melyet az Institut für evangelisches Kirchenrecht 1955-ben vett munkába, s eddig az alsószászországi, hesseni és bajor-frankeni rendtartásokat tette közzé. Ez a mű az RMK sok más darabjának — kivált ágendák s egyéb liturgikus anyag — forrásbúvárlatához is fontos segédeszközül kínálkozik.)

Az újabb HONTERUS-kutatás eredményeként különben azt is tudomásul kellene venni, hogy az RMK II. 38. és 39. már nem egyéni alkotás, hanem HONTERUS és társai (WAGNER Bálint, GLATZ Mátyas stb.) közös műve. A reformatori nyomtatványok közül csak az 1543-i reformációs könyvecskét (RMK II. 30.) tulajdonítják határozottan és teljességgel HONTERUSNAK. Sőt REINERTH már itt is valószínűnek tartja WAGNER jelentős közreműködését, bár ennek mértéke szerinte is aligha állapítható meg többé. (Vö. KLEIN, Karl Kurt: *Der Humanist und Reformator Johannes Honter*. Hermannstadt — München, 1935. 228—229. és 239. l. ROTH, Erich: *Die Geschichte des Gottesdienstes der Siebenbürger Sachsen*. Göttingen, 1954. 71. kk. és 87—108. l.; REINERTH, Karl: *Die Reformation der siebenbürgisch-sächsischen Kirche*. Gütersloh, 1956. 37—40. és 49—51. l.)

De az irányító és korrigáló szellem végső soron HONTERUS maradt. Ezt tanúsítják a két reformációs könyvecske (RMK II. 30. és 38.) közötti bőséges átvételek, valamint a fentiekben ismertetett két variáns sajátosságai, melyek HONTERUS óvatos, tapintatos, de határozott szellemének s tipográfusi műgondjának egyre fokozódó érvényesülését tükrözik.

NAGY BARNA

Hol jelent meg Szikszai Hellopeus Bálint első Katekizmusa (RMK I. 371.)?

SZABÓ Károly óta tisztázatlan kérdés, hogy hol jelent meg SZIKSZAI HELLOPEUS Bálintnak, a kiváló református teológusnak még egi prédikátor korában, tehát 1568 és 1573 eleje között írt első kátéja. Minthogy e műnek, mely eredetileg 164 nyolcadrét nagyságú levélből állt, csak két, címlevél nélküli, csonka példánya ismeretes (az Országos Széchényi Könyvtár példányából csupán a címlevél hiányzik, a Debreceni Református Kollégiumé sokkal csonkább): sem címét, sem megjelenési évét nem ismerjük pontosan, sőt azt sem

tudjuk, hogy az ajánlása kihez szólt, mert ezt is a címlevél hátlapja árulná el, ha megvolna. Címe az előszóból következtetve ez lehetett: *Catechismus, azaz az keresztyéni hitnek fundamentominak jó renddel és kérdésekkel való magyarázatja*. — Annál érdekesebb, ha legalább annyit megállapíthatunk, hogy hol jelent meg.

Ha már huzamosabban foglalkoztunk XVI. századi magyar könyveinkkel, s úgy nyúlunk ehhez a *Katekizmus*hoz: első pillantásra az a benyomásunk támad, hogy nem hazai, hanem külföldi, mégpedig krakkói nyomtatvánnyal van dolgunk. A közelebbi vizsgálódás tovább erősíti feltevéssünket: a papír, a betűtípus, a helyesírás mind ebbe az irányba mutat. Természetesen az, hogy káténk papíryanagának vízjegyei lengyel termékre vallanak, egymagában még nem volna bizonyíték, hiszen a korabeli magyarországi nyomdák is használtak lengyel papírt. (FAZAKAS József szíves közlése.) A betűtípus azonoságát sem tekinthetnénk döntőnek, mert a kolozsvári nyomdának is voltak nagyon hasonló betűi. (VARJAS Béla megállapítása.) Súlyosabb érv, hogy helyesírása is az akkortáji krakkói magyar nyomtatványokéval egyezik. (Vö. MOLNÁR József: *A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelvre a XVI. században*. 1960. c. kandidátusi értekezését, 335—336. és 420. l.; káténkat határozottan a krakkói csoporthoz tartozónak tekinti.) A helyesírás az idő szerinti ingadozásai miatt még ez sem lehetne perdöntő, ha még egy kétségtelen bizonyíték nem járulna a kétesebbek mellé, mégpedig egy könyvdísz formájában, mely hazai nyomtatványainkon nem fordul elő, ellenben káténk A4 levele hátlapján záródíszként találjuk. A téglalap alakú záródísz mérete: 45 × 24 mm; kerete stilizált levelekből áll, belsejét szerteágazó fonatos ékítmények töltik ki. Ugyanerre a záródíszre bukkanunk KÁROLYI András *Ez mostani visszavonásokról való könyvecskéje* (RMK I. 175.) F3 levelének hátlapján is. Ez a 12-edrét nagyságú könyvecske pedig, melynek egy-egy teljes példányát Budapesten az Egyetemi Könyvtár és a Ráday-Gyűjtemény őrzi, címlapjának bizonyossága szerint 1580-ban Krakkóban, WIRZBIETH Mátyás műhelyéből került ki. Ugyanonnan, ahol 1572-ben BALASSI Bálint első zsengeje, a *Beteg lelkeknek való füves kertecske* című fordítása (RMK I. 91.) első kiadásban megjelent. Ezek alapján határozottan megállapíthatjuk, hogy SZIKSZAI HELLOPOEUS Bálint első *Katekizmus*a szintén Krakkóban, WIRZBIETH Mátyás műhelyében látott napvilágot.

Ez az adalék hozzátartozik nemcsak a magyar könyvészethez, hanem a lengyel nyomdászat és könyvkiadás történetéhez is. Újabb illusztrációja annak a nagy szolgáltatásnak, amelyet a lengyelországi nyomdászat a XVI. századi magyar könyv és irodalom ügyének tett. Lehet, hogy egyszer még, talán éppen valahol Lengyelországban, esetleg egy régi könyvtárlából, előbukkan e mű címlapja is, és megoldja többi tisztázatlan kérdéseinket is.

NAGY BARNA

Gergely Ferenc deák tankönyvei. (Adalékok Szabó Károly második kötetéhez.) A *Régi Magyar Könyvtár* második kötetéből ALVARUS Emmanuel grammatikai tankönyveinek eddig csak két kiadását ismertük, mindkettőt 1699-ből. Közülük az egyik M. TÓTFALUSI KIS Miklós kolozsvári nyomdájából került ki,¹ a másik pedig HÖRMÁN András János kiadásában, Nagyszombatban látott napvilágot.² Tulajdonképpen egyik sem tekinthető teljesnek, mert M. TÓTFALUSIÉ csak az első kötet két részét, HÖRMÁNÉ ellenben csak a második kötetet tartalmazza. SOMOSHEGYI Pálné felhívta a figyelmemet egy tulajdonában levő, sérült példányra, mely „In Conventu Csikiensi” 1698—99-ben jelent meg. A meglehetősen rongált, eredeti bőrkötésű könyv magában foglalja a spanyol

¹ RMK II. 1952. sz.

² RMK II. 1963. sz.

szerző 3 kötetes latin nyelvтанát, így valószínűleg hazai tankönyvkiadásunk első fennmaradt teljes ALVARUS grammatikáját kell látnunk benne. Egykori tulajdonosa, a gyakori „Ego Franciscus Gergely”-féle bejegyzésekből, könnyen megállapítható, személyéről bővebben azonban nem sikerült megtudnunk. A könyv értékét növeli még az is, hogy a második kötetéhez hozzá van kötve CATO iskolai szempontból évszázadok óta kiaknázott, kedvelt műve, a *Disticha moralia*, latinul és magyarul. Ez a CATO-fordítás az ERASMUS szövegén alapuló 1591-i debreceni kiadásra megy vissza. Prózai magyar szövege teljesen azonos vele, a versek latin szövegében már némi eltérések, magyar fordításában pedig lényeges — és előnyös — változtatások vannak. Fordítóját, épp úgy, mint a debrecenit, nem lehet megállapítani. Az érdekes tankönyv adatai:

[EMMANUELIS ALVARI, e Societate JESU. GRAMMATICALIUM INSTITUTIONUM Libri Primi PARS PRIOR. IMPRESSUM In Conventu Csikiensi. 169?] 119 l. [1—18. l. hiányzik.]³ *Hozzáköteve* :

EMMANUELIS ALVARI, e Societate JESU. GRAMMATICALIUM INSTITUTIONUM Libri Primi PARS POSTERIOR. IMPRESSUM In Conventu Csikiensi, 1698. 46 l. *Hozzáköteve* :

DISTICHA MORALIA CATONIS. L5a: Praefatio, cum brevissimis Praeceptis. [L5a—M5d] 20 sztlan l. Ezután egy kiszakított, valószínűleg zárólap, díszes keret nyomaival, majd egy üres levél, felső részén iskolai jellegű, érdektelen bejegyzések [„De syntaxi”], alul a következő szöveg: „Sum possessor Franciscus Gergely”. *Hozzáköteve* :

EMMANUELIS ALVARI, e Societate JESU. DE INSTITUTIONE GRAMMATICA Liber Secundus. Ad Veterum fere Grammaticorum rationem revocatus. DE CONSTRUCTIONE OCTO PARTIUM ORATIONIS. In Conventu Csik: SUPERIORUM PERMISSU. M. DC. XCVIII. A2a—A3b: Lectori S., tehát 4 sztl., és 105 számozott l. *Hozzáköteve* :

EMMANUELIS ALVARI, e SOCIETATE JESU. INSTITUTIONUM GRAMMATICARUM Liber Tertius. De Syllabarum Dimensione. In Conventu Csik: SUPERIORUM PERMISSU. M. DC. XCIX. 44 l. [a többi lap hiányzik].

V. KOVÁCS SÁNDOR

³ Az első kötet hiányzó címlapszövegét a második rész alapján rekonstruáltuk.

FIGYELŐ

Történelmi szakbibliográfia és levéltári forrásanyag.* A bibliográfia történeti fejlődését a XVI. századtól felvázolva másutt¹ már utaltunk arra, hogy az mindenkor a társadalmi fejlődés során előállt feltételektől és szükségletektől függött. Lényegében ezek határozták meg a bibliográfia különböző műfajainak kialakulását, újak születését is. A polgári korszak teremtette meg a nemzeti bibliográfiát és rendszerint a retrospektív nemzeti történelmi szakbibliográfia lajstromozó fajtáját is. Ezek ma is hasznos, szükséges segédeszközök, használjuk és fejlesztjük őket, mint akár a XIX. század létrehozta vasutat, bár azóta új, igényesebb eszközöket is teremtett a fejlődés.

A magyar bibliográfia jellemző késéssel követte a fejlődés általános irányát. A francia, cseh és lengyel történelmi szakbibliográfia már régen készen állt, a német DAHLMANN – WAITZ-féle munkának már 8. kiadása látott napvilágot, amikor nálunk 1913-ban először vetették fel hivatalosan a magyar történelmi szakbibliográfia gondolatát – akkor is hiába. Megvalósítására négy évtized és egy történelmi sorsforduló után, olyan új fejlődési feltételek közt került ténylegesen a sor, amelyek immár a XIX. század hiányainak pótlásán túlmenően minőségileg új, magasabb követelményeket támasztottak a bibliográfiával szemben is.

Az elért eredmény nem lebecsülendő: történelmi szakbibliográfiai eszközeink immár 1867-ig kronológiailag összefüggő, folyamatos rendszerben tájékoztatják a kutatót a magyar történetről. SZENTMIHÁLYI Jánosnak az 1961-i gödöllői bibliográfiai konferenciára készült kitűnő referátuma² azonban kissé talán mégis túlozza eredményeinket. „A munka zömét már elvégezték” – írja. „Hátra van még a

legújabbkori magyar történelem forrásainak és irodalmának feltárása”.

Ez kétségkívül hátra van. De csak ez? Azt hiszem, helyénvaló, ha éppen az 1825-ig terjedő szakbibliográfia szerzője az, aki az elismerés önelégült tudomásulvétele helyett az eddig elvégzett munka után is fennmaradt hiányosságokra, teendőkre és egyúttal a tudományos kutatás folyton növekvő, új követelményeire hívja fel a figyelmet.

Kronológiailag összefüggő láncot alkotó történelmi szakbibliográfiáink ugyanis, hogy ezen kezdjük, még korántsem alkotnak egységes rendszert. Az 1825 előtti rész tartalmi, kritikai feltárást nyújt (főleg a XVIII. századi fejezetekben), viszont terjedelmi korlátai miatt annak idején igen sok részletanyagot ki kellett hagyni belőle (főleg az I. kötetből). Az 1825 utáni, másik vállalkozás viszont sokkal teljesebb anyagot tárt fel ugyan (ha nem is maradéktalanul teljeset), de megmaradt a lajstromozó bibliográfia szintjén.

Márpedig ma már történettudományunk sem elégedhetik meg többé XIX. századi vagy még régebbi típusú vagy éppen csonkán maradt segédeszközökkel, hanem olyan új, sokoldalú, modern tudományos-technikai felszerelésre van szükség, amely a szétszórt részlet-információkat lehetőleg összesítve minél könnyebben igazítja el a kutatót egy-egy kérdés anyagában. Olyanra, amely készen, korszerű apparátussal adja a történész kezébe mindazt, amit egyéni utánjárással és vesződséggel csak tömérdek idő- és energia-vesztés árán szedhetne össze, vagy még annak árán sem. Ez a korszerű felszerelés magában foglalja a különböző szintű és féleségű bibliográfiai segédeszközök (lajstromozó bibliográfiák, repertóriumok stb.) egész összefüggő rendszerét, amelyet betetőz egy olyan történelmi szakbibliográfia, amely a magyar történelem nyomtatott forrásait és irodalmát nemcsak tartalmilag és kritikailag tárja fel, hanem a kéziratos (levéltári) anyaghoz való viszonyában is.

* A gödöllői Országos Bibliográfiai Munkaértekezleten elhangzott és a benne reflejő nyitott kérdések miatt vitára bocsátott hozzászólás.

¹ Bevezetés a magyar történelem forrásai és irodalmába. 3. köt. Bp. 1958. 7. sk.

² Ld. folyóiratunk jelen számában 148–170. l.

Hogy a címek pusztája lajstromozásán túlmenően tartalmi-kritikai feltárára is szükség van, az ma már nem szorul részletes bizonyításra. Egyébként maga a szakrendbe sorolás is feltételez már bizonyos tartalmi munkát, csak nem oly magas szinten. Így azután az egyébként igen jó, marxista igényű szakrenddel bíró, 1825—1867 közötti bibliográfia használója megtudja például, hogy Wilhelm ALTER könyvet írt a magyar szabadságharc külpolitikájáról, de azt már nem tudja meg, hogy e könyv tele van hamis utalásokkal nem létező levéltári anyagra, és azt sem tudja meg, hogy ezt ANGYAL Dávid (részben SPROXTON eredményei alapján) megírta egy cikkben, — mely utóbbi szintén szerepel egyébként a bibliográfiában, de általános címének megfelelően egészen másutt. Tovább mehetünk: a teljességre törekvés bizonyos szinten túl nem is vihető másként, minthogy a pusztán lajstromozó szakbibliográfia szükségképpen átsap a tartalmi feltárási műfajába, amikor már olyan ismereteket használ fel és ad tovább, amelyek tartalmi feltárási nélkül el sem képzelhetők. Az 1825—1867 közötti bibliográfia például az 1859-i francia—osztrák háborúval kapcsolatos magyar vonatkozású irodalmat szépen felsorolja. De ebben a kutató bizonyos hiába keresné a Magyarország kérdését közelről érintő francia—orosz diplomáciai tárgyalások fontos anyagát, mert az ezt ismertető szöveget, francia és angol írások már címüknél fogva eleve kiestek a bibliográfia gyűjtéséből. E határon túlnemmi, tehát újabb, ilyen cimanyaggal növelni a meglévőt, már csak a tartalmi feltárási eszközével lehetséges. És szükséges is.

A kutató igénye azonban sajnos itt sem áll meg. S bizonyos szinten túl a tartalmi-kritikai feltárási műfaja is szükségképpen egy további, magasabb műfajba csap át, amely a nyomtatott anyagot immár nem önmagában, hanem a kéziratos, levéltári anyaggal való viszonyában nézi. Nem kell azt hinnünk, hogy ez valami soha nem látott, meg nem oldható újdonság. Így már *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába* c. munkám II. kötetében is egy-két ponton kikerülhetetlenül figyelembe kellett vennem az egykorú nyomtatott anyaggal együtt a kéziratos, levéltári anyagot is. Az 1791-i országos bizottságok javaslat-anyagának egy része annak idején nyomtatásban is napvilágot látott, más része nem, sőt vannak bizonytalan esetek s olyanok is, midőn egykorú nyomtatvány csak mint levéltári dokumentum maradt ránk. Aligha köszönte volna meg a kutató, ha merev formális szempontok alkalmazásával ezt az összefüggő anyagot szétvagdaltam volna, és egy részét elhallgat-

tam volna előle. Különböztetve hasonló módszert láthatunk már KOVACHICH Márton Györgynél, aki a hazai forrásbibliográfia egyik úttörő vállalkozásában (*Series chronologica diariorum*, 1798) a kéziratos szövegeket is felsorolta a nyomtatottakkal együtt. TAGÁNYI Károly sem habozott a *Közgazdasági Lexikon* főbb gazdaságtörténeti címszavai után levéltári anyagot ismertetni ott, olyan helyen, ahol általában véve az irodalmat szokták megadni.

Nem a kialakult műfajok felborításáról van szó. Vannak és maradnak külön lajstromozó munkák, repertóriumok, mint ahogy vannak a másik oldalon kézirattári katalógusok és — az utolsó évtized eredményeként — levéltári alapeleltárak is. Ez utóbbiak, mint ismeretes, az anyagról eredet, *proveniencia* szerint, raktári, felállítási rendjében közölnek bizonyos tájékoztatást. Ezekre mind szükség volt és van a különböző könyvtári segédeszközök és levéltári segédletek hierarchiájában. A történeoszt azonban, és itt az ő igénye dönt, nem a *proveniencia* és nem a raktári rend érdeklí elsősorban (bár bizonyos fokok az is), hanem a *pertinencia*, az írott források tartalmi, tematikai hovatartozása. Pontosabban szólva az, hogy a történeti fejlődés ilyen vagy olyan problémájához hol, milyen levéltárban, ott is milyen fondban, állagban, sorozatban minő anyagot találhat. Az természetesen, hogy az egész hazai levéltári anyagról (akár csak annak feudális kori részéről) teljes, részletes tartalmi segédlet készüljön, hosszú évtizedek ma még beláthatatlan feladata volna. De az már most is, addig is elképzelhető, hogy meglévő és e célból külön is bővíthető ismereteinket beledolgozzuk a tartalmi-kritikai történelmi szakbibliográfiának (pontosabban: egyelőre a XVIII. századig terjedő résznek) egy új, az előző kiadásnál már a nyomtatott anyagot is bővebben tartalmazó változatába. Ez a tervezett, új változat végre a fejlődés, a történeti témák rendjében és *együtt* mondaná el mindazt, amit egy-egy kérdés anyagáról ma mondani tud, világosan utalva saját korlátaira is, amelyeken túl nem mehetett.

Nézetünk szerint ez az *együtt* való feltárási a kutatást jobban, eredményesebben, nagyobb hatásokon segíti elő, mintha külön tematikai segédeszközök ismertetnék egymással párhuzamosan, hasonló felépítésben, a nyomtatott és a levéltári anyagot. A nyomtatott mű olyan felméréséhez, amely a tartalmi-kritikai szakbibliográfiától kétségkívül megkövetelhető, annak meghatározása is hozzátartozik, hogy használt-e kéziratos, levéltári forrásanyagot, hol, milyen mértékben, sőt az is, hogy mit hagyott felhasználatlanul. Mint a jég-

hegy látható és víz alatti, láthatatlan, nagyobb része: a két anyag, bár más, változó arányokban, összetartozik. Kétségtelen, hogy a nyomtatott irodalmat is csak a forrásanyaghoz való viszonyában lehet kielégítően mérlegelni.

A szembesítés e feladatának tényleges elvégzése természet szerint egy sor konkrét módszertani probléma megoldását igényli. Hogyan szedjük össze a szembesítendő kézirat forrásokról szóló adatokat? Mi lehet az archivális anyag feltárása során olyan tematikai tétel, amely külön regisztrálást igényel? Hol és miként illesztjük bele a történelmi szakkibibliográfia szerkezetébe az újonnan érkező archivális adatokat? És még folytathatnánk a kérdéseket, amelyek mindegyikére ma még aligha tudnánk végleges választ adni. Az út azonban, amelyen haladva e válaszhoz elérkezhetünk, most is éppúgy világosan adva van, mint egykor a történelmi-kritikai szakkibibliográfia esetében: munkához fogni azokon a területeken, ahol a teendők módszertanilag már teljesen meghatározhatók, és közben kísérleti eljárások segítségével, tehát minden elképzelést gyakorlatilag ellenőrizve sorban végigmenni a megoldandó kérdéseken. Olyan próbafeltárások segítségével, aminek az elmúlt év folyamán a Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztályának támogatásával több, részben budapesti, részben vidéki, helyi levéltár feudáliskori anyagában végezhettem. Eljárásom minden esetben az volt, hogy előbb feldolgoztam mindazon tájékoztatást, mely kéziratok alaplettárak stb. formájában a szóban forgó levéltár anyagáról írásban hozzáférhető volt, majd a bizonytalan kérdéseket a helyszínen igyekeztem tisztázni, és ugyanakkor egyes jellemző pontokon magát az iratanyagot minél sokoldalúbban átvizsgálva annak konkrét tartalmáról bővebb tájékoztatást szerezni.

Mindebből annyi máris kiderült, hogy az archivális anyag egyes „tétélei” éppúgy változó nagyságrendűek, mint a nyomtatott anyag tétélei. A SZILÁGYI Sándor-féle *Magyar nemzet története* mint egyedi tétel szerepel az általános részben, egyes kötetekben is, külön tételként, egyes nagyobb fejezetek élén, sőt szerepelhet egyes szövegrészeiben is, ha valahol főbb, vitás problémáról van szó. Ugyanígy az archivális anyag nagy, összefoglaló, századokon átmenő tétélei (Országos Levéltár, megyei, városi, bizonyos családi levéltárak stb.) szintén a munka elejére, az általános részbe kerülnek (ahol eddig is felsoroltuk a nyomtatott levéltárismertéseket). Levéltári rendünk ma fondokból épül fel, vagyis egy-egy iratképző szerv (hivatal, hatóság,

intézmény stb.) anyagából. A főbb feudáliskori fondképző szervek, hatóságok, intézmények eddig is szerepeltek a hivatal-történeti stb. irodalom ismertetése kapcsán a szakkibibliográfia megfelelő helyén: most melléjük kerül iratanyaguk felépítésének rövid ismertetése is. Ilyen nevezetes fondképző intézmény volt 1723 után a helytartótanács, amelynek iratanyagáról innál részletes, nyomtatott tájékoztatóval rendelkezünk, s ez utóbbi amúgyis feltárást igényelne a bibliográfustól. Nyilvánvaló, hogy a helytartótanács megalakulásával kapcsolatban említett hivatal-történeti irodalommal együtt az annak bázisát képező iratanyag struktúrájáról is szólnunk kell, a további fejezetekben szükség esetén visszatérve mind a hivatal, mind az iratanyag struktúrájának változásaira. A helytartótanács azonban több osztályra, departamentumra oszlott. A Departamentum oeconomiae publicae vagy commerciale iratsorozatait nyilvánvalóan külön meg kell említenünk a gazdasági életet tárgyaló fejezetrészek irodalmával kapcsolatban, hiszen az ott említett irodalomnak amúgyis használnia kellett (vagy kellett volna) e forrásanyagot. De nem tekinthetünk el nagyobb iratsorozatok egyes, fontosabb egyedi dokumentumainak, aktáinak külön megemlítésétől sem. Ki sem térve itt az alapvető gazdasági-társadalmi adatokat tartalmazó összeírások külön problémájára (a Levéltári Osztály ezekről országszerte külön katalógust készített), hadd említem meg például azt, hogy a Pest megyei Levéltár 1783 előtti *Miscellanea politica* elnevezésű sorozatát tartalmilag végig átvizsgálva jó néhány egyedi tételt (egy ügyben, egy cím alatt összefogott egy vagy több iratot) jegyeztem fel, mint olyat, amely a szakkibibliográfiába is külön tételként kerülhet majd be a megfelelő problémákhoz. Ilyenek voltak a paraszt-vármegye legrégibb utasításai, a HALÁPY-féle nagykőrösi mozgalom peres anyaga a XVIII. századból, a tétényi „tumultus” vizsgálati anyaga 1766-ból stb. Más ilyenfélék a vidéki levéltárakból is bőven összegyűltek.

Tisztában vagyok azzal, hogy az ilyen többé-kevésbé gyakorlati jellegű módszertani kérdéseken túlmenően a bibliográfiákról eddig kialakított elméleti elképzeléseinkkel kapcsolatos kérdéseket is érinti az, amit itt röviden felvázoltam. Úgy gondolom azonban, hogy ezeket az elméleti elképzeléseket állandóan fejlesztenünk kell a társadalmi szükségletek szerint. A bibliográfia nem öncél, és a róla szóló elméleti elképzeléseknek a gyakorlat próbakövére is ki kell állniuk, ha nem akarnak a társadalom fejlődésétől elmaradni és légüres térbe

zárkózni. Megszabadultunk már (többé-kevésbé) olyan merev, formalisztikus nézetektől, hogy más a szaktörténet és más a bibliográfus, az utóbbi csak címeírásra szorítkozhatik, nem bírálhat, nem szólhat bele a vitákba. Megszabadultunk olyan formális szempontoktól is, mint hogy pl. szakbibliográfiában külön soroljuk fel, tartalmi összetartozásra való tekintet nélkül, az önálló műveket és a folyóiratcikkeket. Úgy gondolom, ideje lenne megszabadulnunk attól az előítélettől is, hogy nem helyes együtt hoznunk a nyomtatott anyag és az archivális anyag egymással szembeállított ismertetését. A megoldás szükséges volta nem is vitás, legfeljebb műfaja az. A történelmi szakbibliográfia fogalmát szűkebben értve már „bevezetés” (a jelenlegi *Bevezetés* is az), tágabban értve (s mi inkább erre hajlunk) a szakbibliográfia egy speciális, magasabb szintű válfajának tekinthető.

KOSÁRY DOMOKOS

Hungarica és könyvtártudományi irodalom Lenin magánkönyvtárában. A moszkvai Össz-szövetségi Könyvkamara a Szovjetunió Központi Bizottsága mellett működő Marxizmus-Leninizmus Intézet közreműködésével 1961-ben megjelentette Lenin magánkönyvtár-katalógusát. (*Biblioteka V. I. Lenina v Kremle*. Moszkva, 1961, Izd. Vszjeszojuznoj Kniznoj Palatü).

A 763 lapot kitevő, gazdagon illusztrált katalógus (21 tábla, 134 szövegközi illusztráció) értékes forrásanyagul szolgál a Kommunista Párt és a szovjet állam megalapítója életének és munkásságának tanulmányozásához. 8400 kiadvány (könyv, periodika és egyéb) vette körül LENINT életművének segédesszközeként a világirodalom széles skálájának egész területéről. LENIN alaposan ki is használta a gazdag anyagot, mert minden irodalmi alkotását gondos és elmélyült tanulmány előzte meg. Így pl. a *Kapitalizmus fejlődése Oroszországban* c. művéhez 600 különböző nyomtatott kiadványt használt fel.

A katalógus 30 lapra terjedő előszava számos, a könyvek eredetére és LENIN kedvenc olvasmányaira vonatkozó érdekes részlettel ismertet meg bennünket. Többek között idézi világhírű szocialista és haladó világnézetű személyiségek dedikációjának szövegét a LENINnek tiszteletpéldányként ajándékozott műveikben. Közöttük szerepelnek Klara ZETKIN, Martin ANDERSEN-NEXÖ, Henri BARBUSSE, Bernard SHAW stb.

A katalógus kimerítő elemzésének feladata az arra hivatottakra vár, de már futólagos betekintésre is találni benne sok

elgondolkoztató érdekességet — még a magyar könyvtárosok számára is. Az alábbiakban ilyen érdekességekkel kívánunk éppen foglalkozni.

Vannak-e magyar vonatkozású kiadványok LENIN könyvtárában, és érdekelt-e LENINT a könyvtártudományi irodalom? Meglepően pozitív választ ad e kérdésekre a katalógus. Külön fejezetben sorolja fel a *külföldön idegen nyelveken* megjelent kiadványokat, s ezek felett tartottunk szemlét, hogy választ kapjunk a felvetett kérdésre. A *Szovjetunióban megjelent kiadványok* szakcsoportonként vannak nyilván tartva és így az azokban való eligazodás behatóbb tanulmányozást igényel. Első tekintetre úgy látszik, hogy a magyar származású szerzők közül LENIN életében csupán VARGA Jenőtől, a világhírű közgazdásztól jelentek meg művek magában a Szovjetunióban.

Magyar nyelvű kiadvány LENIN könyvtárában csupán egy van. Ennek címe: *Miért kell az általános egyenlő és titkos választójog?* Budapest, é. n. Általános egyenlő titkos választójog szövetsége. 32 l.

Magyar származású szerzők és az általuk írt művek az alábbiak:

HEVESI [Gyula] J.: *Die technische und wirtschaftliche Notwendigkeit der kommunistischen Weltrevolution*. Wien, 1919. 31. l.

KOLOZSVÁRY B.: *Von Revolution zu Revolution*. Wien, 1920. 55 l. LENIN sajátkezű megjegyzéseivel!

KUN B.: *Revolutionary essays*. London, 1918. 46 l.

PÁLYI E[de]: *Der Kommunismus, sein Wesen, sein Ziel, seine Wirtschaft*. Berlin, 1919.

SZABÓ [Ervin]: *Freihandel und Imperialismus*. Graz, 1918. 27 l.

SZÁNTÓ B[éla]: *Klassenkämpfe und Diktatur des Proletariats in Ungarn*. Petrograd, 1920, Kommunistische Internationale. 110 l. LENIN sajátkezű megjegyzéseivel!

VARGA [Jenő] E.: *Die wirtschaftspolitischen Probleme der proletarischen Diktatur*. Wien, 1920. 138 l.

— *Die Krise der kapitalistischen Weltwirtschaft*. Moszkva, 1921, Kommunistische Internationale. 48 l. (Mindkét kiadvány Moszkvában orosz nyelven is megjelent.)

Van LENIN könyvtárában VARGA Jenőnek két műve, melyek a *Szovjetunióban*, orosz nyelven jelentek meg. Ezek:

1. *Mirovoo hozjajstvo*. (Világ gazdasági cikkgyűjtemény). Moszkva, 1922.

2. *Period upadka kapitalizma*. (A kapitalizmus hanyatlásának időszaka). Petrograd, 1922, Kommunistische Internationale. (Németből fordítva.)

Még egy magyar vonatkozású mű szerepel LENIN könyvtárában, az alábbi címléírással:

Dokumente der Einheit. Die Vorgeschichte des Zusammenschlusses der Sozialdemokraten und der Kommunisten. Ein Schreiben des Genossen Béla KUN über den Kommunismus und über die Proletareinheit. Mit der Einleitung des Genossen Jakob WELTNER. Bp. 1919, Volkskommissariat f. Unterrichtswesen. 31 l.

Váratlanul gazdag a LENIN könyvtárában található, szorosan vett *könyvtártudományi irodalom*. 44 művet találunk itt,

s ami a legmeglepőbb: csak kis részét teszik ki a könyvtárügy jogszabályait és elvi kérdéseit tartalmazó kiadványok, túlnyomó részét a könyvtári munka részletkérdéseit tárgyaló kiadványok. Csupán néhányat idézünk a témák közül: *A falusi könyvtári munkáról, Hogyan kell kiskönyvtárat vezetni, Katalogizálás a kisebb könyvtárakban, A mozgókönyvtárak olvasószolgálatára, Az iskolai és gyermekkönyvtárak felállítására, A könyvek ETO szerinti raktározása* stb. Még külföldi (amerikai és olasz) könyvtártudományi kiadványok is helyet foglaltak LENIN könyvtárában.

BECK OSZKÁR

A Román Népköztársaság Állami Központi Könyvtára.* (Bibliotheca Centrală de Stat R. P. R.)

Az Állami Központi Könyvtár szerepének, funkciójának és feladatkörének megértéséhez utalnunk kell szocializmust építő országunk általános helyzetére, valamint a könyvtári tevékenységnek a kulturális forradalommal összefüggő sajátos kérdéseire.

Romániában a közművelődési könyvtárak a múltban nagyon mostoha körülmények között voltak, a felszabadulás után azonban a dolgozó nép olvasási igényei és a Párt vezetésével létrejött különböző demokratikus szervezetek hozzásegítettek ahhoz, hogy új könyvtárak szülessenek, a legtöbb esetben önkéntes munka segítségével. Hamarosan felmerült az igény is, hogy a könyvtárakat hálózatba tömörítsék. Ez az Oktatás- és Művelődésügyi Minisztérium irányításával történt.

1952-ben, egy időben a Könyvkamara létesítésével — hosszú megszakítás után — ismét megkezdődött országunkban a kurrens nemzeti bibliográfia kiadása. Ezzel kapcsolatban azonban újjászervezték a kötelezpéldányszolgáltatást és átalakították a szerkesztési módszereket.

A szakmai irányítás, a közművelődési könyvtárak hálózatának kialakítása, a könyvtári munka terén mutatkozó egész országos feladat tette szükségessé a fővárosban egy olyan általános gyűjtőkörű és a nagyközönség számára hozzáférhető könyvtár létrehozását, amely egybegyűjti a nemzeti kultúra kincseit és széleskörű bibliográfiai tájékoztató rendszert épít ki. Az új központ ezeket a kérdéseket igyekszik megoldani.

1955 júniusában a Román Népköztársaság Minisztertanácsának határozata

*A cikk adatai az 1960—1961. évi állapotot tükrözik.

életre hívta az Állami Központi Könyvtárat mint nemzeti könyvtárat és az ország legnagyobb nyilvános könyvtárát. Nemzeti könyvtár hiányában korábban az Akadémiai Könyvtár látta el ezt a feladatot, és látja el jelenleg is annyiban, hogy egyrészt a régi nemzeti vonatkozású nyomtatványokat tartalmazó gyűjteményt kiegészíti, másrészt hogy egy igen fontos országos jellegű bibliográfiai munkát végez: a retrospektív nemzeti bibliográfia 1831—1952 közötti ciklusát állítja össze.

A két nemzeti könyvtár feladatainak jelenlegi elhatárolása megfelelő feltételeket teremt az állami tervek által támasztott igények kielégítésére. Az Állami Központi Könyvtár a következő főbb feladatokat látja el: *a)* gondoskodik a kötelezpéldányok gyűjtéséről és szétosztásáról, *b)* a kötelezpéldányszolgáltatás alapján szerkeszti a kurrens nemzeti bibliográfiát a nyomdai termelés kimutatása, nyilvántartása és a hivatalos statisztika céljára, *c)* módszertanilag irányítja a közművelődésügyi könyvtárakat, *d)* központi feldolgozást végez a Romániában megjelent könyvekről, és nyomtatott katalóguscédulákkal látja el a könyvtárakat, *e)* központilag koordinálja a közművelődési könyvtárak ajánló bibliográfiai tevékenységét, és ezekkel a könyvtárakkal együttműködve nagyarányú bibliográfiai tevékenységet folytat, *f)* központi cédulakatalógust szerkeszt a nemzeti kiadványokról, továbbá nyomtatott központi kötetkatalógust ad ki a külföldi könyvekről és repertóriumot azokról a külföldi periodikákról, amelyek akár előfizetés, akár nemzetközi csere útján érkeznek az országba, *g)* a nemzetközi kiadványcsere országos központja.

A fent felsorolt funkciók, valamint a továbbiak nemzeti könyvtári szerepet biztosítanak az Állami Központi Könyvtár számára.

A kötelezpéldányok felhasználásával szerkeszti és adja ki kéthavonként a könyvtár *A Román Népköztársaság bibliográfiáját* (könyvek, albumok, térképek, zeneművek) és *A Román Népköztársaság periodikáinak bibliográfiáját* (cikkek és recenziók). 1960-tól ismét kiadásra került a nemzetiségi nyelveken megjelenő periodikák cikkeinek és recenzióinak feldolgozása ugyancsak *A Román Népköztársaság periodikáinak bibliográfiája* címmel. Ez a kiadvány negyedévenként három sorozatban jelenik meg. Egyik tartalmazza a magyar, a másik a német, a harmadik a szerb nyelven megjelenő periodikák cikkeit és recenzióit. Ez a vállalkozás a bibliográfia területén szemlélteti azt a nemzetiségi politikát, amelyet a Román Munkáspárt a lenini eszméknek megfelelően más területen is gyakorol.

Az Állami Központi Könyvtár már kiadta az 1952 és 1954 közötti években a Román Népköztársaság területén megjelent könyvek bibliográfiai évkönyvét, a folytatásaként jelenik meg az 1955 és 1957 közötti időszak könyveit tartalmazó kötet. A tervek szerint a bibliográfiai kumuláció a továbbiakban évenként jelenik meg.

Az Állami Központi Könyvtár széleskörű és változatos tevékenységet fejt ki mind a közművelődési, mind a más típusú könyvtárak érdekében.

Közművelődési jellegű kiadványai az olvasószolgálat, a könyvtári állomány rendezése, a könyvpropaganda kérdéseivel foglalkoznak. *A mezőgazdaság felemelkedése az egész nép ügye, Lenin születésének 90. évfordulója, Könyvek a nagy ünnepünkre (augusztus 23) való előkészületekhez, A Román Munkáspárt III. Kongresszusára való felkészüléshez* című módszertani útmutatóinkat említjük példaképpen a sok közül. A módszertani kiadványok olvasótervet, kiállítási tematikát, irodalmi estek és „irodalmi törvényszékek” műsorait stb. tartalmazzák, s vagy közvetlenül felhasználhatók, vagy mintákat adnak, amelyek alapján különböző rendezvényeket lehet szervezni a helyi feltételeknek megfelelően.

Egyrészt az ajánló bibliográfiai munkában jelentkező esetleges párhuzamoságok elkerülése érdekében, másrészt hogy egyes területek, tartományi stb. könyvtárakat is bevonjon ennek a tevékenységnek a kiszélesítésébe, az Állami Központi Könyvtár 1958-ban megkezdte az ajánló bibliográfiai tevékenység koordinálását, és díjtalanul küld szét az Oktatás- és Művelődési Minisztérium hálózatához tartozó könyvtárak számára egész sor legkülönbözőbb témájú ajánló bibliográfiát. Az első két évben, ahogy ezt a munkát elkezdte, 40 ajánló bibliográfiát szerkesztett, adott ki és osztott szét a következő témákról: a Párt harca a szocializmus építéséért; a haladó tudhika propagandája; az agrotechnikai ismeretek terjesztése; a világra vonatkozó tudományos ismeretek propagandája; harc a babona és a miszticizmus ellen; olvasási útmutató tanulóknak számára; irodalomtudományi ismeretek; az állami törvények megismerése és megbecsülése; zenei, egészségügyi, testnevelési stb. ismeretek terjesztése.

Ezek az ajánló bibliográfiák legnagyobb részben válogatott folyóiratcikkek és könyvekről szóló annotációkat tartalmaznak az olvasók számára használatos igazodva. Mindegyik kiadvány használati útmutatókat is közöl.

A módszertani munka jelenleg elsősorban a szabadpolc rendszernek a közmű-

velődési könyvtárakba való bevezetésére irányul. Az Állami Központi Könyvtár közvetlenül is támogatja „A könyvtár a szocializmus építésének szolgálatában” elnevezésű kétéves könyvtárközi versenyt.

A közművelődési könyvtárak szakmai képzettségének emelése érdekében az Állami Központi Könyvtár — az Oktatás- és Művelődésiügyi Minisztérium Könyvtári Igazgatóságának az irányítása mellett — támogatja a különböző időtartamú szakmai tanfolyamok szervezését, összeállítja a tanterveket, szemináriumokat vezet, megszervezi a könyvtárak szakmai gyakorlatát. A tanfolyamok hallgatói számára a szovjet és a népi demokratikus szakfolyóiratok cikkeiből fordításokat készít és küld szét.

Az Állami Központi Könyvtár ellátja a központi katalógizálás feladatát: nyomtatott katalóguscédulákat készít a Román Népköztársaságban megjelenő könyvekről valamennyi könyvtártípus használatára. Ilyen módon biztosítja az egységes címléírást és szakozást, valamint az egyes könyvtárak katalógusainak tudományos színvonalát. Különösen jelentős ez a munka a közművelődési könyvtárak szempontjából.

Nemzeti könyvtárunk munkájának fő jellemvonása és szemléleti alapelve az, hogy a népművelési és a tudományos tevékenységet összekapcsolja. Erejét állandóan arra összpontosítja, hogy a tudományos munka színvonalát emelje.

Az Állami Központi Könyvtár a tudományos munka terén is széles körű tevékenységet fejt ki. Megszervezte a központi katalógust. 1957 óta ebbe a munkába 120 jelentős állománnyal rendelkező könyvtárat vont be, ezek eddig 170 000 cédulát küldtek be.

Az Állami Központi Könyvtár 1957-ben megkezdte *A Román Népköztársaság könyvtáraiba érkezett külföldi könyvek központi címjegyzékének* a kiadását. A címjegyzék évenként kétszer jelenik meg, és a közreműködő könyvtárak és más igénylő intézmények díjmentesen kapják meg. A címjegyzék a legújabb és legfontosabb külföldi könyvek címléírását tartalmazza az Egyetemes Tizedes Osztályozás szerinti csoportosításban, a címek román fordításával. Minden kötet betűrendes névmutatót és a bejelentő könyvtárak kódjeleinek a táblázatát is tartalmazza, hogy a könyvtárközi kölcsönzést ezen az úton is megkönnyítse. A címjegyzék lehetővé teszi a külföldi könyvek gazdaságos beszerzését is.

1958-ban indult meg az Állami Központi Könyvtár kiadásában *A Román Népköztársaság könyvtárai számára előfizetett külföldi periodikák repertórium*a. Ez

450 könyvtár közreműködésével készül évenkénti megjelenéssel. A periodikák címléírásait a kiadó országok szerint csoportosítják. A bejelentő könyvtárak kódjeleinek jegyzéke, valamint betűrendes mutató könnyíti meg a használatot. Az 1959. évre vonatkozó kötet 6622 címet tartalmaz.

Az Állami Központi Könyvtár 1960-ban közzétette *A Román Népköztársaságba járó külföldi periodikák jegyzéke. Nemzetközi csere* című kötetet. A jegyzék a továbbiak során kétévenként fog megjelenni. Az első kötet a könyvtárakban 1958-ban megtalálható periodikákat sorolja fel, és ugyanolyan szerkesztési elvek alapján készült, mint az előfizetés útján beérkező periodikák jegyzéke. A megjelent kötet 6349 címet tartalmaz.

A vezető könyvtárak számára az Állami Központi Könyvtár kurrens tájékoztatót állít össze a bibliológia tárgyköréből, amely a román és a külföldi periodikák cikkeit tartalmazza téma szerinti csoportosításban, rövid annotációval, továbbá könyvismertetéseket is közöl.

Az Állami Központi Könyvtár a nagykönyvtárak tájékoztató szolgálatai számára munkaerő-megtakarítás és a tudományos tájékoztatás hatékonyságának fokozása céljából közzéteszi a nem publikált *bibliográfiák* jegyzékét. Ezzel is igyekszik a bibliográfiai tevékenységet az állami terv számára minél jobban gyümölcsöztetni. A jegyzék alapján tájékozódni lehet, hogy milyen bibliográfiai készületek, hol találhatóak, milyen terjedelműek, a bibliográfiában feldolgozott irodalom milyen nyelvű stb.

A társadalomtudományok terén dolgozó kutatók számára, elsősorban az egyetemi oktatószemélyzet használatára 1958 óta havonként megjelenik a *Bibliográfiai Tájékoztató Szemle*. Ezt az Állami Központi Könyvtár keretében működő Társadalomtudományok és Humántudományok Egyetemi Dokumentációs Központja szerkeszti. Ez a kiadvány is annotált címléírásokat közöl a külföldi periodikákból tárgy szerinti csoportosításban. 8 idegen nyelven megjelenő közel 100 periodikát dolgoz fel folyamatosan. A szemle a kutatókat érdeklő, újonnan beérkezett könyvek jegyzékét is tartalmazza.

Az Állami Központi Könyvtár 1960-ban megkezdte egy tájékoztató szemle szerkesztését a külföldi szépirodalomról 80 külföldi folyóirat feldolgozása alapján. A kiadvány felsorolja az új könyveket és az Állami Központi Könyvtárba érkezett friss műveket. 40 ország irodalmáról lehet adatokat találni a szemlelben.

Az Állami Központi Könyvtár további fontos feladata a nemzetközi kapcsolatok

ápolása. Ezen a téren elsősorban országos csereközponti tevékenysége érdemel említést. Ebben a minőségében központi-lag veszi át és osztja szét a világ többi csereközpontjaitól érkező kiadványküldeményeket. 1957 és 1960 között mintegy 120 000 csomagot osztott szét. Támogatja a többi könyvtárat megszakadt kapcsolataik újrafelvetelében, valamint a külföldi könyvtárak számára adatokat nyújt cserekapcsolatok teremtéséhez. Elvégzi a cseretevékenység országos statisztikájának összcállítását, és a kiadványcserére vonatkozóan belföldi és külföldi viszonylatban adatokat szolgáltat.

Az országos csereközponti feladatok el látásán túlmenően a Könyvtár 94 ország 600 könyvtárával és intézményével bonyolítja le saját cserét.

Az Állami Központi Könyvtár 1957-től részt vesz nemzetközi kiadványok munkálataiban, és ezen a téren tevékenysége kiszélesítését tervezi. Megemlíthetők a következők: *Index translationum*, *Fontes artis musicae*, *Répertoire international des sources musicales*, *Bibliographies des sciences sociales*.

A könyvtár állománya enciklopedikus jellegű. Az Állami Központi Könyvtár voltaképpen számos, értékes gyűjteménnyel rendelkező, régi könyvtár egyesítéséből jött létre. Ilyen könyvtárak voltak: a Román Athenaeum könyvtára, a N. Bălcescu Intézet könyvtára stb. Az állomány fejlesztéséhez hozzájárultak az Állami Könyvvalap juttatásai, a gyarapítás további jelentős forrásai a külföldi tudományos könyvek és periodikák vásárlása és a nemzetközi csere. Az új megjelenésű román könyveket a kötelespéldányszolgáltatás biztosítja a könyvtár számára 1952 óta teljességgel. Állandó feladat azonban a gyűjtemény további kiegészítése, mert az ország bármely részén megjelenő valamennyi kiadványnak meg kell lennie az Állami Központi Könyvtárban. A nemzeti könyvgyűjtemény rendszeres kiegészítése érdekében az antikváriumokban történő vásárlásokon és az ajándékokon kívül az Állami Központi Könyvtár főlépéldány-jegyzékeket készít, s ezeket megküldi az ország más könyvtárainak, hogy így a könyvtárak közötti duplumcserét is megindítsa, s a gyarapítás forrásává tegye. A könyvtár nagyarányú tervet dolgozott ki a nemzeti könyvgyűjtemény teljessé tétele érdekében, elsősorban az I. BIANU *Bibliografia româneasca veche 1508—1830* című művének záróéve után megjelent kiadványok felkutatását szervezik meg.

A jelenlegi teljes állomány 3 500 000 könyvtári egység: könyv, periodika, kézirat, ősnymtatvány, metszet, térkép,

atlasz, zenemű, fénykép, diaposzítív, mikrofilm, magnetofonszalag stb. Az állomány egy része azonban még nincsen feldolgozva.

Az Állami Központi Könyvtár mint fiatal intézmény nem hasonlítható össze a külföld évszázados múltra visszatekintő nemzeti könyvtáraival ősnymtatvány-, régi könyv és kéziratgyűjteménye tekintetében, bár ezen a téren is jelentős erőfeszítéseket teszünk az állomány fejlesztése érdekében.

A régi, értékes könyvek közül gyűjteményében megtalálható — többek között — MACARIE *Liturghierulja* (1508), VARLAAM *Cazanija* (1643), Serban CANTACUZINO bibliája (1688) stb. MENDELIN, ALDUS MANUTIUS, ESTIENNE, ELZEVIER stb. műhelyéből is több értékes nyomtatványt őriz.

A kézirat- és levelezésgyűjteményben V. ALECSANDRI, I. L. CARAGIALE, M. SADO-

VEANU, T. ARGHEZI, N. GRIGORESCU, TH. AMAN, E. PALLADY, G. PÁTRASCU, továbbá MATISSE, H. MANN és mások kézíratai találhatóak.

A zenei gyűjtemény őrző HAENDEL *Tamerlan* című operájának eredeti kiadását (London, 1724) a zeneszerző javításával, BEETHOVEN zongoraszonátáinak egyik kiadását Wilhelm BACKHAUS bejegyzéseivel stb.

A Könyvtár szerteágazó olvasószolgálati munkájából (5 nagy olvasóterem és 7 kisebb méretű kutatóhelyiség áll az olvasók rendelkezésére) megemlítem, hogy zeneest sorozat keretében hetenként rendez előadást a közönség részére. Külön teremben 10 magnetofonkészülék áll a kutatók rendelkezésére, hogy fejhallgató segítségével egyénileg hallgathassák meg a könyvtár műtermében készített szalagokat.

D. TRANCĂ

HÍREK

A Deutsche Staatsbibliothek jubileuma. Jubileumokról lehet, de nem kell ünnepi formában megemlékezni. Lehet így vagy úgy, röviden vagy hosszabban ünnepelni, erre szabályok nincsenek. Az, hogy a berlini Királyi Könyvtár sem az első, sem a második százéves évfordulót nem ünnepelte meg, nem játszott szerepet abban, hogy a Deutsche Staatsbibliothek most egy egész hetet szentelt a 300 éves jubileumnak. Egyik, de nem döntő ok abban rejlett, hogy a meghívott könyvtáros kollégák számára áttekintést adjunk a Deutsche Staatsbibliothek működésének hatásköréről. Ezen túlmenően azonban a 300 éves berlini Deutsche Staatsbibliothek 1961 októberében megtartott jubileumi ünnepségeinek napjaink politikai helyzetéből eredően fontos feladatkör jutott. Annak demonstrálásáról volt szó, hogy mi a különleges jelentősége ennek a könyvtárnak, mint országos jelentőségű központi tudományos könyvtárnak az első német munkás-paraszt állam — a Német Demokratikus Köztársaság — viszonyai között. Az egyetlen törvényes német állam központi állami könyvtárának mindenekelőtt az volt a kötelessége, hogy ebből az alkalomból az 1945 óta Marburgban és Tübingenben, tehát Nyugat-Németországban visszatartott 1,8 millió kötetet — kéziratokat, autográf iratokat, ősnymtatványokat és könyveket — az egész könyvtáros és tudományos világ tanúskodása mellett különleges hangsúllyal követelje vissza. Ugyanakkor bizonyosságot kívántunk szolgáltatni

arról is, hogy köztársaságunk egész tudományos könyvtárügyének zárt szervezetsége az állami központosítás révén felülmúlja a régi Németország és a mai Nyugat-Németország részállamainak könyvtári szerkezetét, és hogy a mi könyvtárügyünk a humanizmus és a béke győzelmébe vetett hitéből meríti erejét.

Az ünnepségeken résztvevő 600 személy közül 54 külföldi szaktárs volt, akik 22 különböző országot képviseltek — Braziliától Indiáig és Svédországtól Mali-ig. A Szovjetunió és az európai népi demokratikus országok, azaz Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország és Románia 2–6 tagú delegációkkal képviselték magukat. Különösen hosszú utat kellett Vietnam küldöttének megtennie.

A rendezőség arra törekedett, hogy — eltekintve az ilyen alkalmakkor elkerülhetetlen gratulációs aktustól — az ünnepi rendezvényeket tartalommal töltsék meg. Amikor tehát visszatekintünk az 1961. október 23-tól 28-ig lezajlott ünnepi hétre, elsősorban arra kell figyelemmel lennünk, hogy miként sikerült ezt a szándékot megvalósítani.

A Deutsche Staatsbibliothek tegnap és ma c. központi kiállításnak az volt a célja, hogy lehetőleg kevés, de jellegzetes anyag segítségével bemutassa a Könyvtár 300 éves változatos útját, amely a mai nagyhatalmú intézményhez vezetett. A nagy épület különböző pontjain elhelyezett 16 kiállítás az egyes osztályok munkáját szemléltette és a gyűjtemények mintadarabjai-

nak bemutatásával érzékeltette, hogy a nagy veszteségek ellenére milyen tekintélyes anyag birtokában van a könyvtár. 300 vendég volt jelen ezen az ünnepi megnyitón, melynek jelentőségét aláhúzta az, hogy a párt és a kormány hivatalos képviselői ugyancsak a résztvevők között voltak. A Német Állami Operában rendezett *Ünnepi Est* középpontjában Alexander ABUSCHNAK, a Német Demokratikus Köztársaság minisztertanácsa elnökhelyettesének beszéde állt. *Korunk a cselekvés humanistáit követeli* címmel a szónok részletes képet rajzolt a jelenkor megosztott Németországának politikai és tudományos helyzetéről, és azt elemezte, hogy a Német Demokratikus Köztársaság egész könyvtárügyének szerkezetében milyen fontos szerepet tölt be a Deutsche Staatsbibliothek.

A *Könyvtár és tudomány a szocializmusban* témájú tudományos konferencia megkísérelte, hogy e jelentős kérdés-komplexum egyes részeit tisztázza. Horst KUNZE professor főreferátuma a könyvtár társadalmi funkciójából indult ki, vizsgálat alá vette társadalmi szerepét a szocializmusban, és ezekből a szocialista országok könyvtárainak együttműködésére vonatkozó következtetéseket vont le. A két korreferátum, melyek közül az egyiket a berlini Német Tudományos Akadémia elnöke, Werner HARTKE professor, a másikat a Központi Könyvtárügyi Intézet igazgatója, Gotthard RÜCKL tartotta, a felvetett problémákat egyrészt a tudomány, másrészt a közművelődésügyi könyvtárügy oldaláról egészítette ki. A vita során kilenc felszólaló, közöttük hét külföldi, a saját munkájukról szóló beszámolókkal, valamint javaslataikkal a közöserdekű problémakör gazdagításához járultak hozzá.

A *Deutsche Staatsbibliothek még Nyugat-Németországban levő állományrészeinek visszaadását követelő aktíván*, melynek elnökségében az államapparátus és a tudomány számos képviselői foglaltak helyet, számos külföldi vendég nyomatékkal és különböző szempontok alapján támogatja a Deutsche Staatsbibliothek munkatársainak azt a követelését, hogy a Nyugat-Németországban még mindig visszatartott állományrészeket adják vissza.

A Deutsche Staatsbibliothek munkatársai a *szakeladásoknak* egész sorát tartották mind a tudományos könyvtárügy általános problémaköréből, mind pedig az egyes szakterületek különleges tudományos kérdéseivel kapcsolatban, és ezek nyomán ismét beigazolódott, hogy a könyvtárügy tudományos és szervezési problémái milyen szorosán összefüggenek a szocialista gyakorlatl és a kommunizmus perspektíváival.

A könyvtárlátogatásokkal egybekötött vagy azoktól független kirándulások, a társadalmi jellegű találkozók, ez utóbbiak közül különösen a Német Demokratikus Köztársaság Minisztertanácsának fogadása, melynek házigazdái között ott volt a Népi Kamara elnöke, az Államtanács elnökének két helyettese, több miniszter és államtitkár, — alkalmat nyújtottak közvetlen személyes megbeszélésekre, a részletkérdések tapasztalatszerelésére és ilyen módon kikerekítették az ünnepi programot.

Bár csupán reményünk lehet arra, hogy a Deutsche Staatsbibliothek 300 éves ünnepének valamennyi vendége az erre fordított időt és az utazás fáradsalmait nem bánta meg, mégis megengedjük magunknak azt a megállapítást, hogy a rendezvények a maguk egészében bebizonyították, hogy a szocializmus milyen magasra értékeli a tudományt és a kultúrát és ezeken belül a könyvtárügyet. Ez a felismerés Németország különleges viszonyai között egyben azt is igazolta, hogy a tudomány és kultúra teljes kibontakozásának feltételei csak a Német Demokratikus Köztársaságban, az imperialista erők hatalmának megtörése útján jöhetnek létre. Végül köszönetet mondunk külföldi vendégeinknek azért a sokoldalú és mélyreható támogatásukért, melyet a könyvtárügy kapcsán kifejtett humanisztikus törekvéseink érdekében számunkra nyújtottak. Segítségüket, mint a nemzetközi szolidaritás szemmel látható megnyilvánulását igen nagyra becsüljük. A konferencia egész anyaga (referátumok, vitaanyag stb.) 1962 közepén nyomtatásban fog megjelenni.

HORST KUNZE

Tájékoztató „A régi magyarországi nyomtatványok” c. kiadvány munkálatairól. Az 1961. év elejével ez a munkálat — a Magyar Tudományos Akadémia anyagi segítségére támaszkodva — újjászerveződött. Az azóta elvégzett munka súlypontja a XVI. századra került, az ide tartozó anyag megjelentetése az első feladat. Emellett természetesen a későbbi művekre vonatkozó adatok is gondos regisztrálást nyernek.

Elsőnek a korábbi években már elvégzett anyaggyűjtés rendezésére és áttekinthetővé tételére (így a már feldolgozott források nyilvántartásba vételére) került sor. Ezt követte a további anyaggyűjtés, amely — bizonyos keretek között — állandó feladatot jelent. Ide — többek között — az alábbi jellegű munkák tartoznak: az új megjelenésű hazai és külföldi

szaklapok rendszeres figyelése, egyes nagyobb folyóiratok, ill. forráskiadványok teljes sorozatának átnézése (pl. *Századok*, *Katona*), az új szakirodalom eredményeinek nyilvántartása, könyvtári és könyvkereskedői katalógusok kivonatolása stb.

A fenti munkálatok közül az 1961. évben kiemelkedő volt a SZABÓ Károly utáni ilyen témájú adatgyűjtés két legjelentősebbjének, a DÉZSI- és SZTRIPSKY-hagyatékoknak feldolgozása. (SZTRIPSKY Nagyszombatban őrzött kézírataiból egyelőre csak a XVI. századi adatok.)

Az adatgyűjtés áttekinthetővé tétele érdekében időrendi, nyomda és névszerinti mutatók készültek a XVI. századi nyomtatványokhoz. Ugyanezeknek a műveknek gyűjtemények szerinti kimutatása 276 hazai és külföldi könyvtár, levéltár stb. anyagáról tartalmaz adatokat. A budapesti és egyes vidéki gyűjteményekben őrzött példányokról 1529 egyedi nyilvántartólap készült, amely a jelzetten és a pontos kollációján kívül tartalmazza azok provenienciájára vonatkozó adatokat, a fontosabb kéziratok bejegyzéseket, továbbá a példányra vonatkozó esetleges irodalmi utalásokat is.

A budapesti mikrofilmtárakban található és XVI. századi magyarországi nyomtatványokról készült 443 mikrofilm nyilvántartásba vétele lehetővé tette, hogy világos áttekinthető álljon rendelkezésre arról, hogy mely műveknél kell vidéki vagy külföldi példányokról mikrofilmet készíteni. Ennek a 196 téttel tartalmazó deziderátumnak alapján a filmek bekérése folyamatban van.

Az OSzK Könyvelosztójának jegyzékei alapján nyilvántartásba került közel kétezer RMK-példány hazai őrzési helyének megváltozása.

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtörténeti Munkabizottsága 1961. XII. 8-án megvitatta a tervezett kiadvány alapelveit. Ennek során a korábbi elképzelés (vö. *Magy. Könyvszle.* 1960. 516–519. l.) több fontos szemponttal bővült, ill. egyes kérdésekben módosításokra került sor. Ezek közül a leglényegesebbek — az ülés jegyzőkönyve alapján — a következők:

„A kiadvány rendeltetése az, hogy a régi magyar könyvanyagban való tájékozódást a könyvtörténet, továbbá a társadalomtudományok, elsősorban az irodalomtörténet és nyelvtudomány, valamint — különösen művelődési vonatkozásaiban — a történettudomány számára, a könyv- és nyomdatörténet módszerei, továbbá a bibliográfiai eljárások segítségével lehetővé tegye, ill. megkönnyítse. Ezért felépítése kronológikus.

Igen fontosnak tartja [a munkabizottság] a kiadvány tudományos-kritikai jellegének teljessé tétele érdekében, az irodalom lehető teljes feltárását.”

E határozatok alapján azután átdolgozásra került a tervezett kiadvány egyes tételeinek leírására vonatkozó szabályzat, valamint a szerkesztés vázлата, amelyet az MTA Könyvtörténeti Munkabizottságának e célra kiküldött albizottsága 1962. I. 12-én tárgyalta meg. Az ezen az ülésen elhangzottak alapján módosított tervezetekre vonatkozólag az MTA Irodalomtörténeti, Nyelvtudományi és Történeti Intézete kedvezően foglaltak állást, így a kiadvány szövegének végleges formába öntése is megkezdődhetett.

Annak érdekében, hogy a munkálatok eredményei minél előbb megjelenjenek, az a terv, hogy a kiadvány többtömegű füzetekben folyamatosan kerül kiadásra.

BORSA GEDEON

Bibliography, Documentation, Terminology. Ez a címe az Unesco négy külön kiadásban (angol, francia, orosz, spanyol) kéthavonta megjelent sokszorosított folyóiratának, mely a *Bibliographical News* és a *Monthly Bulletin on Scientific Documentation and Terminology* c. folyóiratok összeolvadásából keletkezett.

Az 1961 eleje óta kibocsátott 6 szám érdekes anyaga megérdemli, hogy a folyóiratra ezúton is felhívjuk a figyelmet. A folyóirat elődeihez hasonlóan nem kíván több lenni, mint a nemzetközi bibliográfiai és dokumentációs élet gyors tájékoztatásokat nyújtó, a legfrissebb kiadványokról tömören beszámoló információs jellegű közlöny. Jelentőségét éppen az adja meg, hogy nagy területet átfogó és éppen ezért erősen válogató referáló szemle jellege van, mely azonban nem korlátozódik a tárgykörbe tartozó kiadványok regisztrálására, hanem az azzal kapcsolatos nemzetközi értekezletekről és eseményekről is beszámol. E feladatkörének megfelelően mindegyik szám három részre oszlik: az első az Unesco tárgyba vágó tevékenységével kapcsolatos híryanagot közli, a második az egyes tagállamok és a nemzetközi szervezetek társadalomtudományokba tartozó bibliográfiai és dokumentációs fejleményeiről és kiadványairól tájékoztat, a harmadik rész pedig a természettudományok körébe tartozó bibliográfiai és dokumentációs eseményeket és új kiadványokat ismerteti.

Az 1961. évi I. szám sok nemzeti vonatkozású híren kívül 5 nemzetközi könyvtári és dokumentációs értekezletről adott hírt.

A 2. számban fontos helyet kapott egy dél-ázsiai dokumentációs szeminárium, az élénk belga bibliográfiai tevékenység és az új kibernetikai irodalom. Ebben a számban nyert említést a magyar kéziratok készülő központi katalógusa is. A 3. szám anyagából az új bolgár bibliográfiai kiadványok felsorolását, a FID, az IFLA híreit és a műszaki dokumentáció területén megjelent sok új kiadvány jelzését emeljük ki. Ebben szerepel az MTA Könyvtáráról kiadott idegen nyelvű ismertetőalbum annotációja is. A 4. számban bővebb híryanag jelent meg a múzeumi könyvtárak 5. konferenciájáról, a levéltárak nemzetközi kerekasztal-értekezletéről. Sok új szovjet dokumentációs kiadványról is hírt ad ez a szám.

Az 1961. évi 5. szám javarésze a Nemzetközi Bibliográfiai, Dokumentációs és Terminológiai Tanácsadó Bizottság 1961 szeptemberében tartott első ülésével foglalkozik. Ezen az ülésen áttekintették a szakterületnek úgyszólván teljes nemzetközi horizontját, sorra vették a nemzetközi erőkből megoldandó legfontosabb bibliográfiai, dokumentációs, osztályozási, katalógizálási stb. kérdéseket, válaszolták a követendő programot és kidolgozták azt, hogy mely problémákat fognak külső munka útján szakértőkkel kidolgoztatni. Különös figyelmet érdemel a *Nemzeti bibliográfiai szolgálatok megjavítása* c. téma, amely elemzi az 1950 óta bekövetkezett fejlődést, és a továbbiakhoz kéri az egyes tagállamok bibliográfiai és dokumentációs központjainak segítségét, javaslatait, tanácsait.

A II. (1962) évfolyam első száma a nemzeti hírek között beszámol a *Magyar bibliográfiai bibliográfiája 1956–57* c. kiadványról és a *Magyar Nemzeti Bibliográfiáról*. Hosszabb rész foglalkozik az új román bibliográfiai kiadványokkal, a Nemzetközi Szervezetek Uniója (UAI) kiadói tevékenységével. A természettudományi rész 7 nemrég megjelent új magyar szakbibliográfiát ismertet.

Az eddig összesen megjelent 222 közleményből a fentiek csak kiragadott példák, melyeknek célja csak az volt, hogy a folyóirat jellegeről és hasznosságáról igyekezék fogalmat adni. A szemle egyébként az Unesco Könyvtári Osztályától díjmentesen megrendelhető.

GOMBOCZ ISTVÁN

Az általános iskolai könyvtár és szolgáltatásai címmel (DOUGLAS, Mary Peacock: *The primary school library and its services*. Paris, 1961, Unesco. 103 l.) új kiadványt bocsátott ki az Unesco, az általános könyvtári Kézikönyvsorozat (*Unesco manuals for libraries*) 12. füzeteként. A kis,

hasznos tanácsokat adó kötet valószínűleg számot tarthat a magyar iskolai könyvtárak jó megszervezésén fáradozó hivatalos szervek és könyvtárosok érdeklődésére. A könyvtárnak az általános iskolai oktatásban betöltött szerepéről szól az első fejezet, a második a személyzettel szemben támasztott követelményekkel és munkakörökkel foglalkozik. A következő rész leírja az olvasatás, a játszva olvasásra tanítás, felolvasás, mesélés, lemezjátszás stb. apró pedagógiai fogásait.

A kiadvány végén tömörített ETO táblázat és a gyermekkönyvtárakról szóló legfontosabbnak tartott irodalom bibliográfiája található.

GOMBOCZ ISTVÁN

A FID C/3 Budapesti ülészaka. Az Egyetemes Tizedes Osztályozás 3-as, társadalomtudományi főosztályának revíziójával foglalkozó bizottság, amely a Fédération Internationale de Documentation égisze alatt működik (FID C/3) és munkáját 1959 óta folyamatosan végzi, a szakrendszer átdolgozása terén komoly eredményeket ért el. A *Politika* szak revíziója elkészült, a *Jogé* rövidesen befejeződik.

A múlt évben Londonban tartott konferencia folytatásaként a bizottság ez évben május 10. és 12. között Budapesten tartotta 6. ülészakaát. A FID kiküldöttjének, ÖHMANNak az elnöklételével a szocialista és a nyugati delegációk tanácskozásának napirendjén a 33 *Közgazdaságtudományok* szak átdolgozása szerepelt. Az ülészakon szovjet, csehszlovák, lengyel, jugoszláv, holland, nyugat-német és a vendéglátó magyar küldöttség vett részt, a jugoszláv delegátuson kívül valamennyi küldöttség több tagból állt. A szocialista országok delegációi álláspontjukat május 8- és 9-én közös megbeszélésen alakították ki.

A különböző javaslatok a szak egyes osztályainak új csoportosítására, a marxista-leninista politikai gazdaságtan felosztására és helyére, az ún. ideológiai közös alosztásokra vonatkoztak. A javaslatok felett igen élénk és intenzív vita alakult ki. A javaslatok és a vita tartalmi ismertetésére még visszatérünk.

A megbeszélések az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központban folytak le szívélyes légkörben. A FID magyar alelnöke, JÁNSZKY Lajos, az OMK főigazgatója és munkatársai mindent megtettek az ülészak zökkenőmentes lebonyolítása érdekében. A következő ülészak színhelye 1962 szeptemberében Hága lesz.

WEGER IMRE

Az Országos Könyvtárügyi Tanács Bibliográfiai Munkabizottságának Nemzeti Bibliográfiai Szekciója. A szekció 1962. ápr. 31-i ülésén HARASZTHY Gyula elnök ismertette a bizottság szervezeti felépítését és munkatervét. A gödöllői Országos Bibliográfiai Munkaértekezlet ajánlásain alapuló program középpontjában a magyar könyvtárügy távlati tervéhez kapcsolódó ötéves országos bibliográfiai terv kialakítása és fokozatos megvalósítása áll. A nemzeti bibliográfia esetében a tervfeladatok helyes kijelölésének előfeltétele a legfontosabb problémák elvi szintű tisztázása. Ezért a bizottság őszi egésznapos ülésén a következő témákról készítenő referátumok kerülnek megvitatásra: 1. Éves sajtóbibliográfia, 2. Retrospektív nemzeti bibliográfiánk fehér foltjai (PETRIK-kiegészítések, 1920–44-es ciklus), 3. Az egyetemi és főiskolai jegyzetek beillesztése a nemzeti bibliográfiai kiadványok rendszerébe, 4. Publikálatlan és féligpublikált tudományos munkák (disszertációk, kutatói jelentések stb.) nemzeti bibliográfiai feldolgozhatósága, 5. Kisebb jelentőségű, szekunder jellegű modern kiadványok bibliografizálási lehetőségei, 6. A szakkönyvtári, szakdokumentációs kiadványok és a *Magyar Folyóiratok Repertóriumának* viszonya.

Későbbi időpontban tárgyalja a bizottság a hosszabb előtanulmányokat igénylő kérdéseket: 1. Nemzeti bibliográfiánk folytatása, 2. A nemzeti szakbibliográfiák viszonya (a szakbibliográfiai munkabizottságok részvételével), 3. A központi céduलयomtatás szervezeti és technikai feltételei, 4. A készülő PETRIK-kiegészítés szerkesztési szabályzata, 5. Hungarica-bibliográfiánk, 6. Nemzeti bibliográfiai kiadványaink könyvtári felhasználhatósága, 7. A *Magyar Nemzeti Bibliográfia* és a *Magyar Folyóiratok Repertórium*a terjesztési problémái, 8. Bibliográfiai ismeretek — ezen belül a nemzeti bibliográfiai rendszer — oktatása felsőfokú intézményeinkben, 9. A nemzeti bibliográfia osztályozási és szakcsoportosítási kérdései (az Országos Osztályozó Bizottság bevonásával), 10. A megyei hírlapok kurrens repertorizálásának műhelyproblémái (a Helyismereti Munkabizottsággal közösen).

A hozzászólások elsősorban a bibliográfiai kiadási és terjesztési kérdéseivel (kiadási lehetőségek, példányszám, megjelenési forma, a terjesztés és propaganda szervezése, a kiadványok hatásfoka) és a *Magyar Folyóiratok Repertórium*a reformterveivel (központi és megyei hírlapok, recenziók) foglalkoztak. A készítenő referátumokkal kapcsolatban hangsúlyozták azok intézkedési terv jellegét, végül a hozzászólók kiemelték az országos kutatási terv

nemzeti jellegű témái (történelem, irodalomtörténet, néprajz stb.) és a nemzeti bibliográfiai kiadványok szükségessége közti összefüggést.

FÜGEDI PÉTERNÉ

A Mátyás-kori könyvművészet remekei.

(Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása a Magyar Nemzeti Múzeumban. 1962. március 11–17.) Nyolevan esztendeje annak, hogy 1882-ben az Iparművészeti Múzeum részéről rendezett országos könyvkiállítás először adott alkalmat arra Budapesten, hogy szélesebb körök ismerkedhessenek meg a régi magyar könyvkultúra remekeivel. Szinte érthetetlen, hogy a következő, majdnem egy évszázadot kitevő időben, miközben egyrészt a kodikológiai kutatás rengeteg új eredményt produkált, másrészt a legváltozatosabb kiállítások rendezése és megtekintése a mindennapi élet elengedhetetlen követelménye volt, mennyire lekerült a napirendről a kódexkiállítás kérdése. A legutóbbi időkig mindössze egyetlen alkalom volt arra, hogy a budapesti közönség páratlan értékű kódexek egész sorát tekinthesse meg, akkor, amikor 1933-ban, a velencei egyezmény értelmében, az egykori bécsi császári gyűjteményekből Magyarország sok jelentős történeti műkincset, közte 17 korvinát kapott vissza, s akkor a Magyar Nemzeti Múzeum a hazahozott tárgyakból kiállítást rendezett. Természetesen a kiállításon helyet kaptak a kódexek is, de a hangsúly nem ezeken volt. Az általános műveltség elmélyülésének biztató jele, hogy az utolsó években hirtelen megváltozott a helyzet. Először az 1958-ban megrendezett esztergomi kódex-kiállítás bizonyította be, hogy van érdeklődés és igény ilyesmire, de a fővárostól való nagyobb távolság miatt jelentős számú tömegeket nem vonzhatott. Három év múlva az Iparművészeti Múzeum állandó könyvkötés-művészeti kiállításának első tárlata (XIV–XV. század) tett egy jelentős lépést, de inkább szakemberek, könyvtárosok számára.

Nagyon szerencsés gondolatnak bizonyult ezek után, hogy a Nemzeti Múzeum épületében tavaly óta sorozatosan megrendezett és egyre nagyobb tömegeket megmozgató „aranyvasárnapok” közt az Országos Széchényi Könyvtár is helyet kapott és vállalt egy kiállítással, amelynek tárgya a MÁTYÁS-kori könyvművészet. A gondolat fölvetése kétségtelenül bizonyos kockázat vállalását is jelentette: van-e a magyar közönségben akkora kulturális érdeklődés, hogy hasonló tömeget tudjon vonzani egy olyan bemutató is, ahol nem

mesés gazdagságú aranytárgyak, csillogó díszruhák, ékszerek, fogadják a látogatót, hanem puszta reneszánsz-kor kódexe, a maga utolérhetetlen esztétikai finomságaival.

Az a 12 000 látogató, aki hajlandó volt türelmesen sorban állni, egy óra, másfél óra alatt fokról-fokra jutva előre a Múzeum lépcsőin, bebizonyította, hogy a kiállítást érdemes volt megrendezni. Pedig a kiállított darabok száma nem is volt nagy: mindössze 3 tárlóban 15 kötet. Az első tárló flandriai, a második itáliai, a harmadik magyarországi eredetű kódexeket tartalmazott. A flamand könyvművészetet a MÁTYÁS király és BEATRIX királyné címereivel díszített, hatalmas méretű *Graduale*, mellette formai ellentétként egy hasonló korból való kicsike imádságoskönyv, meg egy eleven jelenetekkel díszített kalendárium képviselte. A második tárló hat olasz eredetű kódexe mind a budai királyi palota számára készült: PHILOSTRATUS, DAMASCENUS, IOHANNES SCHOLASTICUS, AGATHIAS, HIERONYMUS és RANZANUS. A válogatás arra törekedett, hogy Itália különböző területei és különböző jelentős illuminátorai kapjanak helyet a kiállított darabok közt. Az utolsó tárló a MÁTYÁS-kori magyarországi könyvművészet változatos képét törekedett nyújtani, beleértve a könyvkötésművészetet és a nyomtatott könyv illuminálását is: KÁLMÁNCSEHI-breviárium, TRAPEZUNTIUS-korvina, NAGYLUCSEI DÓCZY Orbán zsol-táros könyve, KINIZSINÉ MAGYAR Benigna imádságoskönyve, egy aranyozott korvina-kötés és TURÓCI János pergamenre nyomtatott, illuminált krónikája (augsburgi kiadás, 1488).

A számukban csekély, de szépségükkel elragadó kódexek valósággal lenyűgözték a látogatókat. Nézetünk szerint célszerű lett volna jóval több anyagot, nagyobb-számú tárlóban kiállítani, ez jobban megosztotta volna a látogatók tömegét, több alkalmat adott volna az alaposabb megtekintésre, és csökkentette volna a három tárló elé juthatás várakozási idejét és türelmetlenségét.

Mindenesetre a könyvművészeti kiállítás sikere alapján azt kell mondanunk, hogy a magyar közönség jól vizsgázott, bebizonyította, hogy a legfinomabb művészi értékű kulturális kincsek látásának a vágya ezeket tud megmozgatni. Éppen ezért talán időszerű lenne már fölvetni a kérdést: nem érett-e meg a helyzet egy állandó könyvmúzeum berendezésére, aminek olyan szép példáit látni Csehszlovákiában és Németországban.

Periodikák időrendi katalógusa 1920—1944.

A több mint 250 éves múlttal rendelkező magyar sajtóra vonatkozóan eddig is napvilágot láttak rész bibliográfiák, azonban az egész magyar sajtót felölelő bibliográfia eddig nem jelent meg, sőt egyes időszakok bibliográfiai feldolgozása mindmáig hiányzik.

A tervbevett magyarországi teljes sajtó-bibliográfia nagyrésze már el is készült. Az 1705—1849-ig terjedő időszak bibliográfiája nyomdakész állapotban nyomtatásra vár. Az 1878—1919. évekre vonatkozó bibliográfia összeállítását a Magyar Tudományos Akadémia céltámogatásával az Országos Széchényi Könyvtárban működő munkaközösség végzi. DEZSÉNYI—FALVY—FEJÉR: *A magyar sajtó bibliográfiája c.*, az 1945—54-ig terjedő időszakra vonatkozó kiadványa 1956-ban jelent meg. Az utána következő periódus sajtóanyagának bibliográfiai feldolgozását tízéves összefoglalásokban az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárának dolgozói folyamatosan végzik. A bibliográfiailag leghézagosabban feltárt 1920 és 1944 közötti időszak sajtóanyagának feldolgozása az egész magyar sajtó gazdag múltját felölelő bibliográfia utolsó fejezeteként remélhető.

Nem szükséges hangsúlyozni, hogy a XX. század történelmének, társadalomtudományainak, irodalmának stb. tanulmányozása mennyire a kutatások előterében áll, és hogy ebben a kutatásban milyen rendkívül fontos szerep jut éppen a hírlapok és folyóiratok tanulmányozásának. Ez tette indokolttá, hogy — addig is, míg e szakasz részletes sajtóbibliográfiája elkészült, — az 1920 és 1944 közötti sajtóanyag kutatásához ideiglenes jellegű segédletet biztosítsunk.

Ezt célozza az Országos Széchényi Könyvtár hírlaptára által elkészített *Periodikák időrendi katalógusa 1920—1944* című összeállítás. Ez az ötkötetes katalógus összesen 1422 gépirásos lapra terjed, és közel 40 000 címet ölel fel. Az összeállítás a címeket évenként és betűrendben (azonos címeket alcímmel) sorolja fel, a megjelenési hely és évfolyam feltüntetésével.

Az összeállítás az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárának régi, illetőleg — a már rekatologizált anyagról — új katalógusa alapján készült.

A magyar periodikák 1920-tól 1944-ig terjedő szakaszának időrendi összeállítása, a teljes magyar sajtóbibliográfia megjelenéséig, jelentősen segíti a XX. század sajtóanyagának tudományos kutatását és az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárának reference-munkáját is.

Tiborc Zsigmond 75 éves. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár ny. tudományos munkatársa, a magyar eszperantómozgalom történetének írója és bibliográfusa, a magyar munkásszínház történetének írója, a Munkások Irodalmi és Művészeti Szövetségének (MIMOSZ) volt alapító titkára (akit e tevékenységéért a Horthy-terror gyorsított tanácsa 3 évi börtönre ítélt) most ünnepelte munkaereje teljében 75. születésnapját.

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya pályázatot hirdet nyelvtudományi, irodalomtudományi, klasszika-filológiai, zenetudományi, néprajzi, orientalisztikai és könyvtártörténeti tanulmányok elkészítésére.

PÁLYÁZATI TÉMÁK:

1. Egy szaknyelv kialakulásának története (pl. a sport, publicisztika nyelve, az orvosi nyelv, az állattan nyelve stb.).
2. A kétnyelvűség állapota egy magyarországi vegyeslakosságú (magyar–német, magyar–szlovák, magyar–szlovén, magyar–ukrán stb.) községben.
3. A felszabadulás utáni magyar költészet összefoglaló története vagy egy nagyobb szakaszának megírása.
4. Tanulmány a magyar szocialista irodalom témaköréből.
5. A magyar romantika helyzete az általános európai fejlődésben.
6. Adalékok Pannónia vallástörténetéhez.
7. Egy fejezet a magyarországi latinság történetéből.

8. Tanulmányok a római mezőgazdasági irodalom köréből.

9. A XX. századi magyar zene. (A század zenei fejlődésének egyes szakaszai. A század kiemelkedőbb magyar zeneszerzőinek arcképei, fejlődési szakaszai.)

10. Falumonográfia elkészítése, melyben részletesen meg kell rajzolni és elemezni a zene és a társadalom viszonyát.

11. A néprajztudomány alapfogalmai és rendszeri problémái. (Néphagyomány és nemzeti kultúra. A történetiség problémája. A valóság tükröződése a népművészetben. Műfaji problémák. Egyéniség és közösség. Terminológiai kérdések.)

12. Egy magyarországi szandzsák monográfiája török források alapján.

13. A munkás- és paraszttömeghatása a XX. századi magyar könyvtárügy történetére.

Első díj 3000.— Ft, második díj 2000.— Ft, harmadik díj 1000.— Ft. A pályázaton két első, négy második és hat harmadik díj kerül kiosztásra.

A legjobb pályamunkák megjelentetéséről a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály folyóirataiban az Osztály gondoskodik.

A pályázat eredményét 1962 decemberében hirdeti ki a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály vezetősége.

Egyetemi doktori-disszertációs témával, tudományos fokozat (kandidátusi, doktori) elnyerésére készülő vagy készített témával, valamint nyomtatásban megjelent munkával pályázni nem lehet.

A pályaműveket két példányban (kötve vagy fűzve), névvel vagy jeligével ellátva az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályához (Bp. V. Nádor u. 7. III. 338.) 1962. november 1-ig kell benyújtani.

SZEMLE

Berkov, P(avel) N(aumovics): Bibliograficeszkaja evrisztika. (K teorii i metodike bibliograficeszkih razüszkanij.) Moszkva, 1960, Vszesz. Knizsnaja Palata. 172 l.

Nem pusztán terminológiai kérdés, hogy a szerző bibliográfiai heurisztikáról ír, amit az alcímben mint a bibliográfiai kutatások elméletét és módszertanát határoz meg. A könyv maga az első kísérlet a bibliográfiai heurisztika szocialista szellemű tárgyalására. Tekintetbe véve a szovjet tudomány szükségleteit — amelyet 250 kurrens, illetve referáló bibliográfia és rendkívül gazdag retrospektív és tematikus bibliográfia igyekszik kielégíteni, és amely viszonylag gyorsabban növekszik, mint maga a bibliográfiai termés — kissé merész kifejezéssel élve — fokozni kell a bibliográfiai kutatások „termelékenységet”. A kérdés tehát nem pusztán módszertani probléma. A módszeres eljárás döntő szerepét az eredmény szempontjából nem lehet kétségbe vonni. Módszeres eljárást azonban csak elvileg megalapozott, részletesen kidolgozott elmélet alapján lehet megállapítani. Amikor a szerző ezt a mintegy fél évszázada porosodó kifejezést újból előveszi, azért teszi, mert friss tartalommal akarja megtölteni. „A bibliográfiai heurisztika — mint írja — a bibliográfiai kutatás elmélete, amely meghatározott lehetőségek figyelembevételével életre hívja a kutatási folyamatot és eközben ismert, pontosan meghatározott elvekre támaszkodik, és bizonyos módszeres eljárásokat alkalmaz. A bibliográfiai kutatás és a heurisztika között a kapcsolat a következők szerint alakul: a kutatás konkrét, egyedi tényanyagot szolgáltat, ennek osztályozása, rendszerezése és általánosítása a bibliográfiai heurisztikának mint olyan diszciplínának a feladata, amely a bibliográfiai forráskutatás során felgyülemlett tényanyag hasznosításának elmélete.” Vagyis a sorok között arra mutat rá, hogy a bibliográfiában az elmélet és a gyakorlat gyakran két, szinte különálló kérdés, még

senki sem vizsgálta meg a gyakorlati módszereket az elmélet szellemében, és nem létesített közöttük kellően szoros kapcsolatot. Sorra veszi a bibliográfiai kutatás módszereinek egyes típusait, és azokat neves szovjet bibliográfusok munkásságával illusztrálja. Megkülönböztet intuitív, empirikus és dialektiko-logikai módszert. A két előbbit elveti, és a dialektikus materialista logikán alapuló eljárást helyezi előtérbe. Megvizsgálja az egyes bibliográfiai műfajokat, az összeállítás munkamozzanatait, és azokat a fenti szempontok szerint értelmezi. Jegyzeteiben gazdag szovjet és külföldi irodalmat ad, értékeli is azt, s így mintegy melléktermékként a bibliográfiai módszertan irodalmának kritikai szemlélését is nyújtja.

Könyvét a szerző vita-alapnak tekinti, nem arra szánja, hogy jelen formájában egyetemi vagy főiskolai tankönyv legyen. Lehetségesnek tartja, hogy egyes tételei vitathatók, bizonyos kérdések megoldása talán nem teljesen kielégítő. Viszont, tekintve, hogy a könyv anyaga a szerző leningrádi egyetemi előadásai során alakult ki, nyilván az a szándéka, hogy kellő megvitatás után főiskolai tananyag váljék belőle.

WEGER IMRE

Bibliotecsno-bibliograficeszkaja klaszifikacija. Tablicu dlja naucsnuh bibliotek. Red. koll.: V. M. SZTRIGANOV (predsz.), F. Sz. ABRIKOSZOVA i dr. Moszkva, Biblioteka im. Lenina. 4. vü. Himicseszkie nauki. 1960. 118 l. 6. vü. Biologiceszkie nauki. 1961. 139 l.

Az OSZSZSZK Művelődési Minisztériuma 1959 elején hagyta jóvá a közel tíz éves előkészítő munka, szakmai és társadalmi megvitatás eredményeként létrehozott szovjet osztályozási rendszer főosztályainak sorrendjét. A sorrend az objektív valóság fejlődési rendjét követi és az alábbi öt részre bomlik:

- Tudomány a természet és a társadalom általános törvényeiről
- Természeti tudományok
- Az embernek a természetre való hatásával foglalkozó tudományok
- Társadalmi tudományok
- Általános jellegű irodalom.

Ugyanez az elv érvényesül az egyes főosztályok sorrendjében is. A természet-tudományoknál például: fiziko-matematikai tudományok — kémia — földtan és földrajz — biológia. Hasonló az embernek a természetre való hatásával foglalkozó tudományok sorrendje is: technika — mezőgazdaság — orvostudomány. Mindehhez érvényesül az egyre magasabb fokon, ill. egyre bonyolultabban megszerveződő valóság objektív fejlődési rendje. A társadalomtudományok helyét viszont az alap és a felépítmény összefüggése szabja meg.

Az új osztályozási rendszer természetesen nem csupán konferenciák, értekezletek és elméleti viták során alakult ki. Négy nagy könyvtári intézmény (a Lenin Könyvtár, a Szaltükov-Sesedrin Könyvtár, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Könyvtára és az Össz-szövetségi Könyvkamara) gyakorlati munkát is végzett. Az új elvek szerint évek hosszú sora óta épülő katalógusain kísérletezte ki az elméleti elgondolások gyakorlati keresztülvihetőségét. A kémia főosztály táblázatának megfelelő voltát a Lenin Könyvtár közel 100 000 cédulából álló katalógusa igazolta, a biológiáét pedig egy 220 000 kartonból álló szak-katalógus.

Az új osztályozási rendszer füzetenként 1960 és 1963 közötti időben fog napvilágot látni. Az egyes főosztályok tábláinak előkészítése mintaszerű. Magának a kiadványnak szerkesztő bizottságában tekintélyes és jól ismert szakemberek szerepelnek: V. M. SZTRIGANOV (elnök), O. P. TESZLENKO (főszerkesztő), B. M. KEDROV, E. I. SAMURIN, I. P. KONDAKOV, I. V. MOLODCOV és még mások. Az egyes füzeteknek külön összeállítójuk van, akiknek könyvtári szakemberek mellett a szóban forgó szaktudomány doktorainak és kandidátusainak népes csoportja nyújt segítséget.

Hogy első füzetként a kémia főosztály jelent meg, az annál inkább érthető, mert a tudományok osztályozásának kiváló szakembere, B. M. KEDROV, a szerkesztőbizottság tagja, aki a főosztályok sorrendjének kialakításában több dolgozatával is tevéleg részt vett, és akinek *A tudományok osztályozása* című, három kötetre tervezett nagy művének első kötete nemrég jelent meg, a kémiai tudományok doktora is.

Az a tény, hogy az egyes főosztályok füzetenként jelennek meg, most még nem teszi lehetővé a rendszer áttekintő méltá-

tását. A főbb irányvonalak ismertek, szak-sajtónk közölte az osztályok sorrendjét is: egyelőre meg kell elégednünk az előttünk fekvő két füzet részletesebb ismertetésével.

Annyi bizonyos, hogy az egyes főosztályok további bontása folytatja a főosztályok sorrendjében megfigyelhető objektív fejlődési rend érvényesítését. A kémia esetében tehát: általános és szerves kémia — szerves kémia — analitikai kémia — fizikai kémia — kolloidkémia — nagymolekulájú vegyületek kémiája. A szerves, szerves és az analitikai kémia logikus sorrendben adja az anyagokról (szerkezetükről, sajátságairól, kémiai átalakulásairól, összetételük meghatározásáról) szóló irodalmat. A fizikai kémiával már arra a területre lépünk, amely a kémiai átalakulásokat kísérő fizikai jelenségeket és folyamatokat tárgyalja, vagyis tárgya már nem a szerves vagy szerves anyag maga. A kolloidkémia, tekintve, hogy a diszperz rendszerekben észlelhető állapotokkal, a bennük lefolyó reakciók általános törvényszerűségeivel foglalkozik, külön csoportként indokolt. Éppígy a nagymolekulájú anyagok kémiája is — tekintve a műanyagok előtt álló óriási fejlődési távlatokat — kiválik a szerves kémiából. De a különválasztás fenti indoka mellett, ami szakozói szemmel nézve csak helyesíthető, tudományos érvtől ott áll a tény, hogy mind szerves, mind szervesen nagymolekulájú anyagokat tárgyal és szorosan kapcsolódik a kolloidkémiához is.

Az objektív fejlődés vonala talán még határozottabban domborodik ki a biológia felosztásából: általános biológia — paleontológia — mikrobiológia — botanika — zoológia — antropológia — az ember embriológiája, anatómiája és hisztológiája — az állatok és az ember fiziológiája, biofizikája, biokémiája. Az objektív fejlődési rend mint rendszerező elv ebben a csoportosításban olyan szembetűnő, hogy feleslegessé teszi a kommentárt. Persze kissé szokatlan, hogy az ember anatómiája és fiziológiája itt van, — ne felejtjük azonban el, hogy az állatok betegségei viszont az ETO-ban is a 61-es szakban szerepelnek. Kétségtelen, hogy így a fejlődés vonala töretlen, s az ember mint a fejlődési folyamat legfejlettebb terméke jogosan kerül az egész élő világot felölelő biológiába. Orvosi szakkönyvtárak viszont alternatív jelzettel ezt a két részt az orvostudományba (P) is osztályozhatják.

A jelzeteles első tekintetre szokatlan. A főosztályokat — számuk a tízet kétszer is meghaladja, a cirill nagybetűk jelzik, a további bontás tizedes rendszerben írt arab számokkal történik. Az általános közös alosztásokat cirill kisbetűk jelzik, a föld-

rajzi jelzet kerek zárójelbe írt arab szám. Az egyes szakokon belül a korlátozottan közös alosztásokat „mínusz” jellel kapcsolják.

Az általános utasításokat, az általános közös alosztásokat és a földrajzi jelzeteket külön füzet fogja közölni, de a két füzet alapján már legalább futólagos képet alkothatunk róluk.

- A főszám szerkezete világos:
- E 0 Általános biológia
- E 01 Az élet és keletkezése
- E 013 Materialista elméletek az élet keletkezéséről

A tizedes számok általában 5–7 jegyig terjednek, ezen belül kezdőbetűvel vagy kezdőszótaggal történik a továbbbontás. Pl. Γ 121.18 A hidrogén izotópjai

- .18Д Deutérium
- .18Т Nehéz víz (Тяжелая вода)
- vagy
- E 592.72 Dicotyledoneae
- .72Аса Acanthaceae
- .72Асе Aceraceae stb.

Ugyancsak ismeri a szovjet rendszer a kiterjesztés fogalmát és szintén „per”-rel jelöli. Az ETO-nak a kémiában is használt „apoztróf”-ja mint jelölésmód itt is megvan, de helyette kettőspontot írnak. Ebből arra lehetne következtetni, hogy a viszonyítás fogalma nem fog szerepelni a rendszerben, nyoma egyelőre nincs.

Az általános közös alosztásokat csak részben lehet áttekinteni. A két füzetben csak a tárgy sajátos alosztásai találhatók, de az 1954-i tervszettel összevetve úgy látszik e téren nevezetesen változás nincs. A cirill kisbetűvel jelzett fogalom további bontása arab számokkal történik. Például

- a A marxizmus klasszikusai a kérdéscről
- б Пárthatározatok a kérdéscről
- в Filozófiai, módszertani kérdések
- в 2 Kapcsolatai más tudományokkal
- в 3 Osztályozása
- в 4 Terminológiája
- г Története stb.

Általános közös alosztások kombinációja is előfordulhat.

A földrajzi alosztásra kétféle megoldás található. Mindkettő közös kiindulópontja:

- (0) Az egész világ
- (2) Szovjetunió
- (3) Más országok

Az első variánsnál a további bontás betűrendes jelleggel történik. A második variáns tovább bontja a számokat a lesz (23) *A Szovjetunió európai része*, (24) *A Kaukázus* stb. Ezen túl a bontás már túlnyomórészt csak betűrendi, vagyis (23Б) *Belorusz SZSZK*, (23У) *Ukrán SZSZK* stb. Ugyanez a helyzet a (3), ill. (3/8) egyes országoknál is.

Mindegyik füzetnek külön betűsoros tárgymutatója van, nyilván hogy a teljes kiadás megjelenéséig is könnyebb tegye a használatot.

A magyar könyvtáros közvélemény éppúgy, amint intenzív figyelemmel kísérte a rendszer kialakításának menetét, nagy várakozással tekint a további füzetek megjelenése elé.

WEGER IMRE

Bibliographie de la France. Journal de l'imprimerie et de la librairie. (Éd. française.) No. (spécial) du cent-cinquantième. Paris, (1961), Cercle de la Librairie. XXVI, 297, [2] 1.

1811. október 14-én Amsterdamban bocsátotta ki NAPOLEON azt a dekrétumát, amellyel a francia nemzeti bibliográfiának megjelenését szabályozta. A 150 éves forduló alkalmából a Cercle de la Librairie francia könyvtörténeti kiállítást rendezett és egy különszámot jelentetett meg, melynek első részében a francia nemzeti bibliográfia történetét ismerteti, a másodikban pedig áttekintést ad a ma működő francia könyvkiadókról.

A francia nemzeti bibliográfia a világ legrégebben megjelenő kurrens nemzeti bibliográfiája, különböző címeken és nem rendszeresen bár, de már 1797 óta megjelenik. Kiadásában az 1810-i kötelezpéldány rendelet döntő változást hozott (meg kell jegyeznünk, hogy az első francia kötelezpéldány rendeletet I. FERENC bocsátotta ki 1537-ben). Az 1811-i császári dekrétum kibocsátása után *Bibliographie de l'Empire Français, journal de l'imprimerie et de la librairie* címmel jelent meg, első ízben 1811. november 1-én. Az első számok nyolc laposak voltak és hetenként adták ki őket. Az ünnepi különszám fakszimilében adja a dekrétum, az 1811. november 1-i első szám és az 1814. május elsejei szám címlapját. A bibliográfia ugyanis 1814-től jelenik meg mai címmel: *Bibliographie de la France, journal général de l'imprimerie et de la librairie*.

A francia könyvkiadás nagy múltját bizonyítja, hogy az 1811. évi novemberi és decemberi szám és az 1812-i évfolyam együttesen 4431 megjelent művet sorol fel.

1814-ben a bibliográfia különböző rovatokkal bővült: a sajtó alatt levő kiadványok jegyzékével, hirdetésekkel, irodalmi hírekkel, időközben meghalt írók és művészek nekrológiáival és műveik jegyzékével, melyek valóságos kis bibliográfiák. A könyvtári árverésekről is tudósít a folyóirat. Továbbra is közli a megjelent metszeteit, litográfiákat és kották jegyzékét. 1825-től kezdve a térképekre is kiterjed figyel-

me. Ebben az évben már hetenként kétszer jelenik meg. 1826-tól a szerzők betűrendjébe sorolva közli a megjelent műveket. 1848-ban megváltozik a bibliográfia szakrendszere, a változások a forradalmi eszmék hatását tükrözik, de a forradalom más módon is nyomot hagyott a bibliográfiában: míg 1847-ben a társadalmi és politikai tudományok osztályába sorolt művek csupán 17 lapot töltek meg, addig 1849-ben már több mint negyvenet.

A *Bibliographie de la France* 1856-ig a PILLET-család tulajdonában volt, ebben az évben vette át szerkesztését és kiadásának irányítását a Cercle de la Librairie. Ettől az időtől kezdve a kiadvány bibliográfiai és hirdetési része egy harmadikkal bővült: a krónikával. Ez a krónika közli a könyvkiadásra és -kereskedelemre vonatkozó rendeleteket, statisztikai adatokat, az elkobzott könyvek jegyzékét, kiállítási híreket, évfordulókat, nekrológokat stb. és ezeken kívül, többnyire folytatásokban, könyvészeti tanulmányokat is publikál. Magát a bibliográfiai részt kezdettől fogva mind a mai napig a Bibliothèque Nationale készíti a kötelempéldányok alapján. A háromrészes kiadványt három mutató egészíti ki és teszi használhatóbbá: szerzői betűrendes, a művek címének betűrendes mutatója és szakmutató, az akkor szokásos szakrendi felosztás szerint: teológia, jogtudomány, tudomány és művészetek, szépírodalom, történelem.

1858-tól időnként külön illusztrált számokat szentelnek az ajándékozásra alkalmas könyveknek. Ez a különszám 1875-ben már 5000 példányban jelent meg. 1861-től pedig az iskolaév kezdetekor különszámban adják az ifjúsági művek és az oktatáshoz szükséges könyvek jegyzékét és kiadói ismertetését.

A szakrendi csoportosítás 1866-ban ismét módosul, 18 főcsoportba sorolják a megjelent műveket. 1925-ben elhagyják a szakmutatót. 1938-tól kezdődően pedig, kisebb módosításokkal, mindmáig a következő tíz szakcsoportba osztva közlik a megjelent műveket: I. Általános művek. II. Vallási irodalom. III. Filozófia. Oktatás. IV. Matematikai, fizikai és természettudományok. V. Orvostudományok. VI. Technika. Játék és sport. VII. Jog, közgazdaság, politikai és társadalomtudományok. VIII. Történelem. Földrajz. IX. Régészet. Szépművészetek. X. Nyelvtudomány. Irodalom.

1945-től a következő kiegészítő mellékleket jelentetik meg: A *Periodikák*, B *Metszetek*, C *Zeneművek*, D *Doktori értekezések*, E *Térképek*, F *Hivatalos kiadványok*, G *Kereskedelmi könyvjegyzékek*. A kumulatív havi, negyedévi és évi indexek 1953 óta jelennek meg.

Érdekességként megemlítjük, hogy a francia nemzeti bibliográfia 1899-ben 14 595 megjelent műről ad számot, az évi könyvtermés az első világháborúig tovább emelkedett, a háborús években azonban visszaesett évi ötezer alá. A háború után hamarosan elérte, majd túlhaladta a századeleji szintet. Magának a bibliográfiának a példányszáma is meglepően nagy. Indulásakor 15 000 volt, 1924-ben elérte a 90 000-et és hamarosan erősen meghaladta a száz-ezres példányszámot.

A különszám második része a francia könyvkiadásról és az egyes könyvkiadókról tájékoztat. Franciaországban jelenleg 162 könyvkiadó működik. Betűrendbe sorolva őket, mindegyiküknek 1–3 lapot szentel, a Gallimard könyvkiadónak 16-ot. A Gallimard jelentős kiadó, de semmi esetre sem a legjelentősebb, így ebből arra következtethetünk, hogy a kiadványnak ezt a részét az egyes kiadók költséghozzájárulása tette lehetővé. Az egyes kiadókkal foglalkozó cikkeknek szerkesztési elvei is csupán részben egységesek. Mindegyik közli a kiadó nevét, pontos címét és kiadói tevékenységének körét, fontosabb sorozatait és azokat a kiadványait, melyek különös jelentőségre tettek szert: az irodalmi díjjal jutalmazottakat vagy más módon híressé váltakat, vagyis azokat, amelyekre méltán büszke a kiadó.

Nehéz ellentálni a csábításnak, hogy legalább azokat a ma is működő kiadókat megemlítsük, melyek már a múlt században is léteztek, vagy amelyeket akkor alapítottak, de még felsorolásuk is túl sok helyet foglalna el, így csak a XVII. és XVIII. században keletkezett kiadóknak szentelhetünk néhány mondatot. Hévt ilyen kiadó működik ma is. A Berger-Levrault-t 1675-ben Strasbourgban alapította Frédéric-Guillaume SCHMUCK. A legrégebb párisi kiadó az Éditions Delalain. Alapítója Sébastien CRAMOISY (1585–1669), hála RICHELIEU bíboros támogatásának, a királyi nyomda vezetője és korának legnagyobb kiadója volt. A mai Firmin-Didot és társa cég őst 1698-ban alapította François DIDOT. A vállalat 1746-ban adta ki először *L'Histoire générale des voyages de l'abbé Prévost* c. híres könyvet. Ma a kilencedik nemzedék vezeti a céget. A különszám a családfájukat is közli. A GAUTHIER-VILLARD kiadót, mely ma a tudományos monográfiákon kívül több mint egy tucat főleg matematikai tárgyú tudományos folyóiratot ad ki, 1790-ben alapították. A H. LAURENS kiadó 1792 óta működik. Legismertebb sorozatai a nagy művészek, híres zenészek s a francia épületek kis monográfiái. Az 1767-ben alapított Mame kiadó XVI. LAJOS uralkodása idején már

10 sajtóval és 50 munkással dolgozott. Az Éditions Albert MORANCE 1780 óta publikál építészeti és egyéb művészeti munkákat. A PLON kiadó kiadói tevékenységét csak 1852-ben kezdte el, de a család őse már 1583-ban nyomdász lett.

Ismertetésünknek nem az volt a célja, hogy bírálatot adjon a *Bibliographie de la France* szerkesztési módjáról, erőnyeiről és hibáiról, — például már születésekor elavult és tudománytalan szakrendi beosztásáról, — a néhány kiragadott, de jellemző adat segítségével csupán csodálatunkat és elismerésünket kívántuk leróni a nagymúltú és gazdag hagyományú francia könyvkultúra és a kultúra hasonlóan nagymúltú és múltjában irigylésre méltó nemzeti bibliográfiája előtt.

ZOLNAY VILMOSNÉ

Bibliotekovedenie i bibliografija za ru-beszom. A Lenin-renddel kitüntetett Állami Lenin Könyvtár tudományos-módszertani osztályának időszaki kiadványa — párhuzamosan a *Bibliotekovedenie i bibliografija c.* kiadvánnyal — 1958-ban indult. A 2., 3. és 4. szám 1959-ben, az 5. és 6. szám 1960-ban, a 7. szám 1961-ben jelent meg.

A kiadvány célja, hogy ismertesse az egyes országok könyvtári viszonyait, bibliográfiái és dokumentációs tevékenységét, tájékoztasson a külföldi könyvtárakat és szakembereket foglalkoztató könyvtárpolitikai, módszertani, könyvtártechnikai kérdésekről és azok megoldásáról. Az első 3 számot a Lenin Könyvtár egy-egy munkatársa szerkesztette, a 4. számtól N. I. TJULINA mint felelős szerkesztő végzi a szerkesztést, az 5. számtól kezdve öt — hat tagú szerkesztői kollektíva közreműködésével. Az egyes számok tartalma egyrészt eredeti, főként a Lenin Könyvtár munkatársaitól származó, személyes tapasztalatok vagy a külföldi szakirodalom alapján írt cikkek és ismertetések, másrészt a külföldi szaklapokban megjelent írások orosz nyelvű fordításai. A cikkeket a tárgyra vonatkozó legfontosabb könyvek és folyóiratcikkek bibliográfiája követi. Állandó rovatok, a változatos tartalomtól függően: egyes országok könyvtárügye, a bibliográfia és dokumentáció kérdései, olvasószolgálati problémák, könyvtárépítési tapasztalatok, szakirodalmi ismertetők.

A kiadvány formája a szovjet tudományos folyóiratoknál szokásos könyvalak; egy-egy szám terjedelme kb. 12 iv. A cikkeket képmellékletek, szövegközi képek és ábrák illusztrálják. A tartalomjegyzéket a 7. számtól kezdődően angol, francia és német fordításban is közli.

Az eddig megjelent számok közleményeit tárgyuk szerint csoportosítva, a szocialista országok könyvtárügyével foglalkozó írások között találjuk — az 1. számban közölt, az NDK, Lengyelország és Csehszlovákia könyvtári helyzetét ismertető adatokon kívül — G. M. DOBROVNAK, a szófiai Vaszil Kolarov Állami Könyvtár igazgatójának a könyvtár 80 éves fennállása alkalmából írt könyvtártörténeti tanulmányát és a könyvtár négy munkatársának a Kolarov Könyvtár néhány mai problémájáról, olvasószolgálati munkájáról, kiadványairól és a módszertani kabinet tevékenységéről szóló írását (4. sz.). A Kínai Népköztársaság könyvtárügyének mai helyzetét M. N. RITAJA cikke (4. sz.), a kínai könyvtárak rövid történetét a pekingi egyetem könyvtári fakultásának kiadványa alapján az 5. számban megjelent közlemény ismerteti. V. V. SZEROV vietnami tanulmányútján szerzett tapasztalatai alapján számol be a vietnami könyvtárak szervezéséről, típusairól, működésükről és a könyvtárosképzésről (7. sz.), T. Sz. SZTUPNIKOVA pedig az NDK-ban töltött 30 napos tanulmányút tapasztalatait ismerteti (4. sz.). Az 5. szám teljes szövegű fordításban közli a csehszlovák könyvtári törvényt, valamint M. B. NABATOVA ismertetését a törvény megjelenésével kapcsolatos sajtóközleményekről, míg a 4. számban A. A. CHRENKOVA írt az 1958-ban Bratislavában tartott 2. csehszlovák könyvtáros konferenciáról beszámolt. A folyóirat 7. számában M. B. NABATOVA rövid áttekintését olvassuk a szocialista országok könyvtárügyi szakfolyóiratairól, ebben ismerteti a *Magyar Könyvszemlét* és a *Könyvtárost*, valamint három tudományos és egy megyei könyvtárunk évkönyvét is.

A tőkés országok közül a folyóirat eddigi számaiban a legbővebben Franciaország könyvtárügyével foglalkozik. V. A. AMBARCUMJAN a 2. számban 46 lap terjedelemben ismerteti a Bibliothèque Nationale állományát, raktározási rendszerét, különböző gyűjteményeit, katalógushálózatát, továbbá az állománygyarapítás módszereit, a könyvtár személyi ellátottságát és igazgatását. Ugyanebben a tanulmányban számol be a nagyobb irodalmi és tudományos intézetek könyvtárainról, majd ismerteti a különböző típusú (városi, üzemi, hivatali, iskolai, ifjúsági) közművelődési könyvtárak helyzetét. Behatóan tárgyalja a francia könyvtárak könyvellátottságát, bel- és külföldi cseretevékenységét; ismerteti a dokumentációs központok, a Francia Könyvtáros Egyesület működését, a könyvszerzési viszonyokat, a könyvtárügyi szakszolgálat tevékenységét. Ugyancsak a francia könyvtárügyről tájé-

kozott a 7. számban I. P. KONDAKOV, az Állami Lenin Könyvtár igazgatója és M. I. RUDOMINO, az Idegennyelvű Irodalom Állami Könyvtárának igazgatója, 16 napos tanulmányútkról szóló beszámolójukban.

Hasonló közös beszámolót közöl a folyóirat 5. száma V. I. SUNKOV, a Szovjet Tudományos Akadémia moszkvai Társadalomtudományi Alapkönyvtára igazgatója, G. G. FIRSOV, a Krupszkájáról elnevezett leningrádi Állami Könyvtáros Főiskola h. igazgatója és N. I. TJULINA, az Állami Lenin Könyvtár főkönyvtárosa két-hetes angliai tanulmányútról. Az USA tömegkönyvtárainak működésével és munkaszervezetével kapcsolatos egyes kérdésekről ugyancsak a folyóirat felelős szerkesztőjének, N. I. TJULINÁnak és V. M. OSZKINÁnak cikke (7. sz.), a Library of Congress tevékenységéről az USA nemzeti könyvtára igazgatójának 1957. évi jelentése alapján készült referátum ad tájékoztatást. V. A. AMBARCUMJAN az olasz könyvtárakról (5. sz.), T. SZ. SZTUPNIKOVA Ausztria tudományos könyvtáraitól (2. sz.), L. A. VIROLAJNEN illusztrált cikkében a finn könyvtárügyről ad áttekintést. A folyóirat 2. számában J. E. TOLSON a sheffieldi egyetem új könyvtárát, D. F. CAMERON a New Brunswick-i (USA) Rutgers egyetem könyvtárát ismerteti. I. V. BALDINA a 7. számban a könyvtárközi kölcsönzés angliai szervezetéről ír.

A bibliográfia és dokumentáció kérdéseivel a folyóirat 2. száma hat, a 4. szám két, az 5. szám három cikkben foglalkozik. A 2. számban T. SZ. SZTUPNIKOVA a dokumentációs tevékenységről, M. B. NABATOVA a csehszlovákiai technikai-tudományos dokumentációs és tájékoztató munkáról, másik cikkében pedig a lengyel műszaki dokumentációról, J. KASTRATI az albán történeti bibliográfiáról, N. A. LAVROVA az *Index translationum*ról ír. A 4. számban V. A. AMBARCUMJAN a román retrospektív nemzeti bibliográfiával foglalkozik, M. B. NABATOVA pedig Karol ESTREICHERnek, a lengyel nemzeti bibliográfia megalapítójának munkásságát méltatja. A modern csehszlovák bibliográfia kérdéseivel A. SZ. MILNIKOV, a kínai bibliográfiai munka eredményeivel CI ZSI-FEN és LI ZSUN-JUN cikke foglalkozik a folyóirat 5. számában.

Nagy figyelmet szentel a folyóirat a szabadpólc rendszer problémáinak. T. SZ. SZTUPNIKOVA a 2. számban az utóbbi évek szabadpólc-vitáiról és a jelenlegi helyzetről ad áttekintést, számba véve az indiai, csehszlovákiai, NSZK- és NDK-beli tapasztalatokat. Idéz a Zentralinstitut für Bibliothekswesen kiadásában 1957-ben megjelent brosrából, amely óva inti a

könyvtárosokat a szabadpólc rendszer elhamarkodottan, előfeltételek biztosítása nélküli bevezetésétől.

A folyóirat 3. száma egész terjedelmében a szabadpólc rendszerrel foglalkozik. JU. V. GRIGORJEV ismerteti 1879-től, Rhode Island állambeli bevezetésétől kezdődően a rendszer egész történetét, majd G. de BRUYN (2 tanulmány), F. KUNZ, O. KAPSA, R. MALEK, J. CEYPEK, L. R. Mc COLVIN, J. ABLETT, H. LEMAITRE, H. J. VLEESCHAUWER és L. VOLBEHR számol be a szabadpólc rendszer elterjedéséről és az ennek során szerzett tapasztalatokról. Szabadpólc rendszerű amerikai könyvtárakról készült fényképfelvételek és a szabadpólc rendszert tárgyaló szakirodalom 1939-től 1957-ig terjedő bibliográfiája egészíti ki a tanulmányokat.

Sok vonatkozásban érinti egyebek közt a szabadpólc problémát V. A. AMBARCUMJANNak a tőkés országokbeli könyvtárak szolgáltatásairól és azok technikájáról szóló cikke is (7. sz.). Részletesen ismerteti a különböző angol és amerikai módszereket, állást foglal a könyvtáros tanácsadó-nevelő szerepének kikészítőlése ellen. Rámutat arra, hogy a nevelő funkció háttérbeszorítása különösen a tőkés országok könyvtáraiban rejt veszélyt magában, ahol a szabadpólcokon található comics-ok, detektívregények, bestsellerek és ponyvák forgalmazása az olvasókat kritikátlan olvasásra szoktatja, végső soron az irodalmi ízlés deformálódását idézi elő.

AMBARCUMJANNak egy másik, a folyóirat 2. számában megjelent tanulmánya a központi katalógussal, annak különféle típusaival és Európából (Anglia, NDK, NSZK, Olaszország, Hollandia, Franciaország és Svájc), valamint Amerikából (USA, Kanada) származó tapasztalataival, J. CZERNIATOWICZ és J. GRUSZECKA cikke ugyanitt a lengyelországi tapasztalatokkal foglalkozik.

Három cikk, D. GAVRECKIJ: *Könyvtárosok és építészek együttműködése*, W. J. MURISON: *Antrim grófság központi könyvtára* (2. sz.) és F. N. PASCSENKO: *Svéd könyvtárak építése és berendezése* (5. sz.) foglalkozik a könyvtárépítés kérdéseivel, N. F. GAVRILOV és R. SZ. GILJAREVSKIJ az IFLA 1959-i varsói 25. ülészakáról közöl az 5. számban tájékoztatást.

A változatos és érdekes tartalmú kiadvány igen jó áttekintést nyújt a nemzetközi könyvtárügy időszerű problémáiról, nemcsak a szovjet, hanem a külföldi könyvtárosok számára is. Annál sajnálatosabb, hogy nyilván hazai kiadványaink hiányzó vagy szűkre szabott idegen nyelvű recenzói miatt alig van a folyóiratban a magyar könyvtári szakajtó cikkeinek visszhangja.

Ebbe a legfeltűnőbbben talán a szabadpolic rendszer egész történetét és az azzal kapcsolatos vitákat feltáró 3. számban mutatkozó jelenségbe, amelyhez hasonlóval a külföldi szaksajtóban lépten-nyomon találkozunk, nem volna szabad beletörődnünk. Mindent meg kell tennünk annak érdekében, hogy kiküszöböljük ennek az önmagunk okozta elszigeteltségnek az okait.

DOBÓ ISTVÁN—FODOR ZOLTÁN

Az ENSZ-ről. Összeáll. a Magyar Táv-irati Iroda Külpolitikai Dokumentációja, a bibliográfiai részt az Országgyűlési Könyvtár ENSZ-letéti gyűjteményének munkatársai. Szerk. VÉRTES György. Bp. 1961. Országgyűlési Könyvtár — MTI. 194 l., 3 t.

A békés egymás mellett élés politikájának megfelelően mind nagyobb a jelentőségük a nemzetközi szerveknek és szervezeteknek, közöttük pedig mindenek előtt az Egyesült Nemzetek Szervezetének. E világszervezet — az ENSZ — politikai jellegénél fogva nemcsak a legjelentékenyebb valamennyi nemzetközi szervezet között, hanem egyben a legnagyobb és funkcióinál fogva a legösszetettebb is. Ennek megfelelően áttekintése, a róla való tájékozódás is a legbonyolultabb. Az ENSZ azonban sokrétű politikai, gazdasági, szociális funkciói ellátásához regionális szervekkel is rendelkezik (pl. Európai Gazdasági Bizottság — Genf, Ázsiai és Távkeleti Gazdasági Bizottság — Bangkok stb.), ami a világszervezet felépítéséről, apparátusáról, működéséről, kiadványairól és dokumentumairól („working paper”-jellegű dokumentumok áradata a különböző állandó és „ad hoc” bizottságok és munkacsoportok gondozásában, szakértői jelentések stb.) való eligazodást még bonyolultabbá teszi.

Az *ENSZ-ről* című kalauz jellegű könyvecske jól áttekinthető tagolásban mutatja be és tömören ismerteti az ENSZ történetét és funkcióit, írja le a világszervezet szerveit és működésüket, az ENSZ-szel kapcsolatos kormányközi és szakosított szervezeteket, a tagállamok listáját (tagság kelte, népesség, terület), az ENSZ szerveinek angol—francia—magyar nyelvű elnevezését, az ENSZ kiadványait, végül pedig a világszervezetet és működését ismertető művek bibliográfiáját (a könyvtári jelzetek feltüntetésével). A kötetet az Országgyűlési Könyvtár ENSZ-letéti gyűjteményének ismertetése, használati tájékoztatója egészíti ki.

A kötethez három jól szerkesztett szemléltető táblázat is tartozik: I. az

ENSZ szervezete, II. a Közgyűlés szervezeti felépítése, III. a Biztonsági Tanács szervezeti felépítése.

A kötet jegyzetei is érdekes adalékokat szolgáltatnak az ENSZ-ről (pl. a világszervezet évi költségvetése, ehhez a tagállamok szavalókhoz hozzájárulása stb.).

A kötet 56 tételből álló nemzetközi bibliográfiájával kapcsolatban, alig érthető, hogy a vonatkozó amúgyis szegényes magyar szakirodalomból miért maradt ki a *Documenta Danubiana* 5. köteteként megjelent *Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya négy nyelven* c. kötet (Bp. 1947, Gergely. 191 l.). E hiányosság nem igen csökkenti a bibliográfia használhatóságát, de arra figyelmeztet, hogy a magyar szakirodalmat az ilyen és hasonló jellegű anyaggyűjtéseknél a leg gondosabban fel kell tárn.

A kötet alkalmas arra, hogy a *Bevezetőben* vázolt célkitűzésnek megfelelően, nevezetesen „... hogy útmutatóban, hiteles források alapján összefoglalt tájékoztatást adjunk az ENSZ szervezeti felépítéséről és mindazokról az adatokról, amelyek az ENSZ szervezeti működésének megértéséhez szükségesek.” És annak megállapítása, hogy az útmutató e célkitűzésnek megfelel, — egyben a kötet értékelése is. A sajtó, a kutatók, könyvtárosok és dokumentalisták egyaránt hasznát vehetik, és joggal tarthatnak számot az érdeklődésre az Országgyűlési Könyvtár tervezett további hasonló jellegű kiadványai is (az ENSZ kormányközi és kormányközi szakosított intézményeiről szóló útmutatók), amelyek öröndetesen gyarapíthatják a távolról sem túlméretezett magyar referencse-irodalmat.

RÓZSA GYÖRGY

Állam- és jogtudományi bibliográfia 1945—1959. A magyar társadalomtudományi könyvszet területén az állam- és jogtudomány az a tudományterület, amely retrospektív szakbibliográfiával, s hozzá kell tennünk, igen kiváló szakbibliográfiával rendelkezik.¹ A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének szellemi kiadásában és NAGY Lajos szakértő szerkesztésében megjelenő

¹ *Állam- és jogtudományi bibliográfia 1945—1951.* Összeáll. NAGY Lajos. Bp. 1958. Közgazd. K. 243 l. (ÁJI tud. könyvtára 12. sz.); *Jogi és államigazgatási bibliográfia 1952.* Összeáll. NAGY Lajos. Bp. 1954. Jogi K. 154 l. (ÁJI tud. ktára 7. sz.); *Ua. 1953.* Bp. 1955. Közgazd. K. 151 l. (ÁJI tud. ktára 8. sz.); *Állam- és jogtudományi bibliográfia 1954—1955.* Összeáll. NAGY Lajos. Bp. 1956. Közgazd. K. 163 l. (ÁJI tud. ktára 10. sz.); *Ua. 1956—1957.* Bp. 1959. Közgazd. K. 185 l. (ÁJI tud. ktára 14. sz.); *Ua. 1958—1959.* Bp. 1961. Közgazd. K. 278 l. (ÁJI tud. ktára 19. sz.)

munka mind a jogi szakembereknek, mind a tájékoztató könyvtárosnak igen nagy segítséget jelent, s ezen túl több, a bibliográfiakeresztést érintő módszertani kérdésre is feleletet ad. Egyik ilyen kérdés az, amit a bibliográfusok gödöllői munkaértekezletén sokat vitattak, hogy valóban a könyvtár-e a bibliográfiakészítés műhelye, s valóban a könyvtáros hivatott-e arra, hogy *bármilyen* bibliográfiát készítsen: erre a kérdésre — véleményünk szerint — egy ilyen munka adja meg a választ. A jó szakbibliográfia a könyvtáros és a szakember együttműködésének eredményeként születik meg, és sem a szakember, sem a könyvtáros önmagában nem tudja és nem is tudhatja egy tudományos szakterület anyagát olyan módon áttekinteni bibliográfiailag, hogy az a kutatás minden igényét kielégítse. A szakbibliográfia elsődrendű feladata pedig az, hogy a tudományos kutatást segítse, megkönnyítse a szaktudós munkáját. NAGY Lajos bibliográfiája ilyen együttműködés eredménye.

A sorozatban megjelent bibliográfiák gyűjtésük és összeállításuk tekintetében azonos elven alapulnak. Felélik a Magyarországon bármely nyelven megjelent állam- és jogtudományi irodalmat, továbbá a külföldön, bármely nyelven kiadott magyar vagy magyar vonatkozású ilyen tárgyú irodalmat. Az önállóan megjelent munkák mellett sokszorosított és könyv-árusi forgalomba nem került műveket pl. egyetemi jegyzeteket, jogszabálygyűjteményeket, kandidátusi értekezéseket stb. is felvesz. A tudományág folyóiratanyagát a lehető teljességgel veszi fel, de nem jogi jellegű periodika anyagot is figyelembe vett, és azok jogi vonatkozású anyagát válogatva közli. Napilapok anyagát azok terjedelme miatt nem dolgozza fel. A bibliográfia felosztása talán az egyetlen pont, ami a tájékoztató könyvtárosnak bonyolultnak tűnik. Az állam- és jogtudomány igen nagyszámú és szerteágazó szakágait azonban nem is lehet egyszerűbben rendezni, különösen ilyen nagy irodalmi termés esetében. Az egyes szakágakat a szükséges módon tovább bontja és különféle műfaji és formai alosztások szerint csoportosítja az anyagot. Az egyes csoportokon belül betűrendet alkalmaz minden tételt számozva. Minden kötet végén név- és tárgymutató, valamint magyar, orosz, francia és német nyelvű tartalomjegyzék segíti az eligazodást. A legutóbbi kötet tartalmazza az eddigi kötetek összesített névmutatóját. A hat kötet az utalásokkal együtt több mint 12 000 címet tartalmaz.

Ezt a rendkívül nagy anyagot a szerkesztő a bonyolult felosztás ellenére is úgy tudta rendezni, hogy a nem-szakember

könyvtáros is aránylag könnyen megtalálhatja egy-egy jogi részletkérdés irodalmát, ha munkájában erre van szüksége. Külön kiemelendő az, hogy általános részében a szakági és általános bibliográfiai anyag mellett a magyar társadalomtudományok jelentősebb folyóiratait és sorozati kiadványait is leírja. További erőnye a munkának az, s ezt mint szintén lényeges módszertani kérdést említtem meg, hogy az állam- és jogtudomány rokon- és határterületeire lábjegyzetekben hívja fel a kutató figyelmét. A filozófia, a történet- és társadalomtudomány, közgazdaságtudomány stb. anyagára, valamint a kutatásban felhasználható más forrás- vagy segédanyagra sokszor már „bibliographie raisonnée”-szerű magyarázatos utalásokat tesz, vagy csak pusztán utalás formájában sorol fel igen fontos és nyomra vezető adatokat.

A társadalomtudományok területén már több szép bibliográfiai vállalkozás született meg, s hogy csak egyet említsék, a HAJDU—HARASZTHY—HÁMORI: *Tervgazdasági, statisztikai és számviteli bibliográfiát*, de teljesség és módszertani erőnyek tekintetében NAGY Lajosé a legkiemelkedőbb.

SZÉKELY DÁNIEL

Debreceni bibliográfia. Alapvető irodalom a város ismeretéhez. Az anyagot gyűjtötték és összeállították BATA Imre, LENGYEL Imre, VARGA Zoltánné. Bevezetéssel ellátta VARGA Zoltánné. Debrecen, 1961, Alföldi nyomda. 331 l.

„Debrecen hatszázéves városi múltjának ünneplése — tájékoztató a tetszatos küllemű és tisztos vastagságú kiadvány bevezetése — alkalmat ad a város múltjának vizsgálatára, jelenének számbavételére és a jövő távlatainak felmérésére. Eredményeink helyes értékelése és a jövő szilárd megalapozása egyaránt megkívánja a megtett út egészének áttekintését, a múlt tanulságainak, ösztönzéseinek felhasználását. Ehhez kívánnak hozzájárulni a Debreceni Bibliográfia szerkesztői: a városról szóló irodalom szemléjét nemcsak a múlt bűvárainak szánják, hanem hasznossá akarják tenni mindazok számára, akik a jelen problémáinak megoldásán s a jövő építésén fáradoznak.”

Az alkalomnak és a céloknak ezt a pontos megfogalmazását azért idéztük, mert — és ezt sajnos mindjárt a recenzió indításakor hangsúlyozni kell — az egész kiadványban mindössze ennyi az, amivel teljes mértékben egyet lehet érteni. A továbbiakban — éppen a megfogalmazott

célok realizálatlanságát számonkérve — a bibliográfia megoldásának egészével csak vitakozni lehet.

Mínthogy egy ilyen jellegű vállalkozás a problematika bonyolultsága és jelentős mértékű tisztázatlansága folytán köztudomásúlag számos bukott rejt magában, elsősorban is a célok eléréséhez elengedhetetlenül szükséges konkrétabb elvi alapvetést hiányoljuk a bibliográfiából, illetve annak előszavából. Az alcím és a bevezetés ugyan következetesen *helyismereti* bibliográfiát enged sejtetni, a bibliográfiába felvett címek egyrésze azonban csak *helyi* bibliográfiába kerülhetne bele a közreadó testület vagy az előállító székhelye alapján. Vonatkozik ez elsősorban a gyűjteményes kiadványok (egyetemi akták, évkönyvek) szerepeltetésére, amelyek ugyan tartalmaznak, pontosabban: tartalmazhatnak helyismereti könyvészetbe kívánkozó tanulmányt, cikket, jelentést, egészükben azonban semmiesetre sem tartoznak ide, különösen ha a valóban helyismereti vonatkozású részeik külön analitikus leírásként is szerepelnek.

Ugyancsak kívánatos lett volna, ha az előző határozottan állást foglal olyan kérdésben is, hogy egy-egy dokumentum meddig tekinthető helyismereti jellegűnek, s mikortól válik nemzeti vagy szakbibliográfiába tartozóvá. Az állásfoglalás hiánya következtében a válogatás ebben a vonatkozásban is elvszerűtlen, s véleményünk szerint itt a *Debreceni bibliográfia* szerkesztői — csupán a *Csokonai és Debrecen* c. fejezetet kell átlapozni ahhoz, hogy erről meggyőződhesünk — messze átlépi a tűrési határt a nemzeti, illetve a szakbibliográfia felé.

Az elvi alapvetés hiányából eredő problematikus megoldásokat tovább súlyosbítja a bibliográfiai rész szerkesztésének egésze, kezdve a teljesen ad hoc jellegű, 34 fejezetből álló, tovább — a történeti részt kivéve — nem tagolódó s így számos eltérő jelenséget konglomeráló szakrendszeren, folytatva az utalások teljes hiányán (egy-egy tételre új tételszámmal több, de még így sem elégséges helyen szerepeltetnek!) és befejezve a közös szerzői, név- és tárgymutató megbízhatatlanságán (pl. FAZEKAS Mihállyal és DIÓSZEGI Sámuellel kapcsolatos irodalom egy részéről csak a *Füvészkönyv* tárgyszó utal, viszont se *Debreceni*, se *Magyar*, se *Orvosi füvészkönyv* tárgyszó nincs), pedig látnivaló, hogy a szerkesztők a mutatóval próbálták ellensúlyozni a szakrendszer hiányosságait.

Az egyes fejezeteken belül mechanikus betűrend uralkodik, amely még áttekinthetlenebbé teszi az egész bibliográfiát,

s ezzel a rendezési elvvel elvették az utolsó lehetőségét annak, hogy maga a bibliográfia inspirálhassa a „megtett út egészének” valamiféle áttekintését, különösen „azok számára, akik a jelen problémáinak megoldásán s a jövő építésén fáradoznak”. (Mellékesen megjegyezvén, a használok körének pontosabb meghatározása ugyan-csak nem ártott volna!)

Továbbmenvé: ha már a bibliográfia szerkezeti megoldása elhanyagolja a fenti követelmények teljesítését, a közölt címléírásoktól még mindig elvárhatnók, hogy a formális és gyakran nem kielégítő jegyek közlése mellett legalább némi tartalomra utaló eligazítással szolgáltassanak. Csakhogy ilyesmirel — kevés kivételtől eltekintve — szó sincs. Ami megjegyezni való a címléírásokkal kapcsolatban még van, az sem pozitív. A bibliográfia címléírás gyakorlatára egyfelől a katalógusszerkesztési elvektől való elszakadás képtelensége (pl. egyes leírásokat szükségtelenül és gyakran helytelenül fejelnek meg testületi rendszóval, amelynek következtében némely fejezet fele *Debrecen*-nel kezdődik), másfelől a teljesen külterjes módszerek alkalmazása (pl. a Déri Múzeum éves jelentései 28 tételt foglalnak el) jellemző. Csak megjegyezzük, hogy a feloldatlan betűjelek — szabvánnyal és általános gyakorlattal ellentétben — következetesen rendszóként szerepelnek.

Ellenvetéseinket nagyrészt a bibliográfia megoldására korlátoztuk. Annak eldöntése, hogy ezek után mennyiben tartalmazza mégis a város alapvető irodalmát, külön, ezt az ismertetést terjedelmében sokszorta meghaladó tanulmány tárgya lehetne. A négyezer tételt meghaladó anyag minden szerkesztésbeli fogyatékosága ellenére Magyarország egyik legnagyobb, gazdag és sajátos hagyományú városáról szóló irodalom zömét mégiscsak közkinccsé teszi. Kifogásainkat a „bibliográfia rangemlése” jegyében hoztuk fel. Igazán sajnáljuk, hogy a magyar helyismereti bibliográfia vonatkozásában ez a rangemlése nem Debrecen városának könyvészetével kezdődik.

FUTALA TIBOR

Hankiss Elemér — Berczeli A. Károlyné:
A Magyarországon megjelent színházi zsebkönyvek bibliográfiája. XVIII—XIX. század.
Bp. 1961, Országos Széchényi Könyvtár. 461 l.

A Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Osztályának első kiadványa nem ad programot, de ez a külsejében és terjedelmében is impozáns kötet már önmagában

is programadás. A gyűjtemény saját forrás-anyagának feltárásából indul ki, de már a témakör megszába is tudományos és nagyvonalú: egy gyűjtemény anyaga helyett az egész Magyarországon megjelent zsebkönyvek bibliográfiáját adja. Még azokat a zsebkönyveket is felsorolja, amelyek pillanatnyilag lappanganak, de különböző forrásmunkák alapján ismeretesek. Hatalmas anyagot ölel fel ez a munka, a függelékekkel együtt 1370 címléírást és tartalmi elemzést ad. Több év kutató munkájának gyümölcse, melyhez még jöhetnek pótlások, sőt az egyik cél éppen az, hogy jöjjenek; ez az alap-bibliográfia mintegy előhívja a még lappangó anyagot.

Ez a munka alapvetés, éspedig helyes alapvetés. A források feltárása nélkül nincs tökéletes tudományos feldolgozás és tudományos alap nélkül nincs helyes népszerűsítés. Az anyag nem önmagáért való, csak eszköz a célhoz. De kellő előmunkálatok híján sokszor kénytelenek vagyunk éppen a színház történet terén nemlétező tudományos irodalmunkat népszerűsíteni.

HANKISS Elemér és BERCELI Károlyné könyve a helyes úton indul el. Nem tetszetős látszatomunka, kutatói igényeket kielégítő. Csak az tudja igazán értékelni, aki ilyen anyagot forrásként használt. Az egyes zsebkönyvek felkutatása, amelynyiben ez egyáltalában lehetséges volt, tetemes munkát igényelt. Egy gyűjteményen belül is a legkülönbözőbb címszavak alatt (Almanach, Emlény, Zsebkönyv, Journal, Souvenir stb.), olykor a kiadók neve alatt voltak felvéve, s megtalálásukhoz inkább a jószerecse, mint a rendszeres kutatás vezetett. Márpedig a zsebkönyvek a színház történeti kutatás elsődlegesen fontos és semmi mással nem helyettesíthető forrásai, mert a színlapokkal szemben, amelyek tervezett és kitűzött előadásokról adnak hírt, megtörtént tényeket regisztrálnak; teljes műsorokat adnak, míg a színlapgyűjtemények a legkritikább esetekben teljesekek. Közlik a játzó személyzet névsorát, ami színlapokból és újságcritikákból csak igen bonyolult módon és sosem teljesen rekonstruálható, nem is szöveve a zenekarról, a díszítő és műszaki személyzetről, amelyek adatai nem színlapra, sem színi-kritikákra sem kerülnek.

A bibliográfiát magvas előszó vezeti be, amely mindenekelőtt visszapillantást ad a színházi zsebkönyvek műfajának történetére. Ez a XVIII. század derekán Franciaországban kezdődik. Klasszikus kora a XVIII. és XIX. század fordulója. Nálunk a XVIII. század végén kezdődik a színházi zsebkönyvek divatja, melyet német színészek honosítanak meg. Első

hazai ismert zsebkönyvünk SCHMAL-LÖGGER Johanna pesti szintársulatának almanachja az 1783. évre. A zsebkönyvek kiadói többnyire sűgők, akik újévkor adományok reményében házaltak velük a közönségnél. A múlt század második felében a műfaj hanyatlásnak indult, aminek oka részint a napi sajtó előretörése, részint az, hogy a színésztársadalom polgáriásodó öntudata tiltakozott a zsebkönyvekkel való koldulás ellen. A XX. században új formában éled újra a műfaj, a színházak gazdagon illusztrált hivatalos kiadványai-ban. Ez a jellegváltozás természetesen határkövet állít, s így a zsebkönyvek XVIII. és XIX. századi bibliográfiája lezárt egység.

A színházi almanach-irodalom tudományos feldolgozására külföldön is csak kezdő kísérletek történtek. HANKISS Elemér és BERCELI Károlyné bibliográfiája nemcsak hazai, de európai viszonylatban is úttörő. Nem pusztá címléírást ad, hanem tartalmi elemzést is és ebben elsősorban a színésztörténeti szempontokat érvényesíti. Közli az igazgatók nevét, azt, hogy milyen kategóriák fordulnak elő a személyzetben (énekesek, zenekar, tánckar, díszítőszemélyzet), jelzi, hogy van-e a személyzetben rendező, karmester, díszlettervező és táncmester, amiből következtetni lehet a társulat nagyságára és műsorának jellegére. A legjobb lett volna természetesen a társulatok névsorának közlése és színészkataszter készítése. Ennek azonban mindenek előtt anyagi akadályai voltak, mert ez a kiadvány terjedelmének lényeges növelése nélkül nem volt megvalósítható. Nem ártott volna azonban a személyzet létszámát egyes kategóriák szerint közölni. A színházi adatokon kívül feldolgozásra került az irodalmi anyag is, ami főként izléstörténeti szempontból jelentős, továbbá a képanyag, melynek a színésztörténet e korai szakaszában külön jelentősége van.

A szerzők helyeségek rendjében tagolják az anyagot. A négyféle függelék első pillanatra bonyolultnak tetszik, de rögtön egyszerűvé válik, mielőtt a könyvet használnjuk és valamit keressünk benne. A függelékekre az egységes alapelv megőrzése szempontjából volt feltétlenül szükség. Az első függelék az egylevelű színházi vonatkozású alkalmi nyomtatványokat tartalmazza, amelyek nem sorolhatók a „zsebkönyv” kategóriába, de forrásértékük miatt mégsem voltak mellőzhetőek. A második az országos jellegű naptárakat sorolja fel, amelyek nem voltak egyes helyek szerint beoszthatók. A harmadik ERDŐDY János gróf pozsonyi operatársulatának két kiadványát ismerteti. Ezek közül az első

az 1787. évre kiadott *Hochgräfllich Erdödscher Theateralmanach* azért nem volt a törzsanyagba osztható, mert nem Magyarországon nyomták, hanem Berlinben. Viszont tartalom szerint a hazai színházi zsebkönyvirodalomnak szerves része s egyben a legszebb kivitelű és leggazdagabban illusztrált színházi almanachunk. Az ERDŐDY-féle operatársulat másik kiadványa meg éppenséggel nem zsebkönyv, hanem SALIERI *Axur, König von Ormus* című operájának szöveggönyve. Ezzel szemben közli a társulat 1788-i névsorát és az 1785-től 1788-ig bemutatott darabok jegyzékét. Vége az utolsó függelék a *Gothaer Theater-Kalender*, a legjelentősebb XVIII. századi német színházi zsebkönyv magyar anyagának regesztáját adja. A négyféle függelék anyaga hely és idő szerint, de sorszám nélkül, sokszor tartalma szerint több helyre elosztva, fel van véve a törzsanyag lajstromába úgy, hogy az egész anyag szerves egységgé fonódik. Épp ez a rendszer, mely a tartalmi szempontot a formai elé helyezi, emeli az egész kiadványt a szokványos bibliográfiák fölé.

A kiadvány használhatóságát négy mutató teszi tökéletessé. Az első a szerzők és kiadók mutatója. Különösen jelentős a második, amely a színházigazgatók kataszterét adja. Fontos vezető ez a vándortársulatok útján s a vidéki színészet dzsungelében. Ezzel megadatott az alapvetés ahhoz, hogy megírható legyen BAYER József művének folytatása, a magyarországi színészet összefoglaló története. A harmadik mutató az irodalmi anyag szerzőit sorolja fel. Külön méltánylást érdemel a képek mutatója. Ez is úttörő vállalkozás: a színészettörténetben anynyira fontos képanyag regisztrálásának első kísérlete.

Külön meg kell említeni még a kiadvány szép kiállítását és jó ízléssel kiválogatott illusztrációit, amelyek ízelítőt adnak a regisztrált képanyagból, sőt ezen túlmenve, a két figurinóval, melyet zsebkönyvek kötéséről közölnek, felhívják a figyelmet egy kosztümtörténeti szempontból el nem hanyagolható forrásra. A KOVÁTS Albert tervezte ízléses borítólap is nagyban emeli a könyv kellemes külsejét.

PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR JOLÁN

Jügelt, Karl-Heinz: Hungarica-Auswahl-Katalog der Universitätsbibliothek Jena. Weimar, 1961. 341 l. 8 t. (Claves Jenenses. Veröffentlichungen der Universitätsbibliothek Jena. 10.)

Nemzeti múltunkkal foglalkozó művek katalógusa — külföldi szerző összeállításá-

ban: ez az első benyomás, amit a jénai Egyetemi Könyvtár új kiadványa kelt a magyar olvasóban. Örömmel üdvözljük Karl-Heinz JÜGELTnek, a berlini Deutsche Staatsbibliothek tudományos osztályvezetőjének ezt a kezdeményezését, — ann is inkább, mert történeti forrásértékű anyagot sokoldalú feldolgozásban ad közre.

A jénai Egyetemi Könyvtár magyar vonatkozású nyomtatványaira 1941-ben BUCSAY Mihály hívta fel a figyelmet a *Magyar Könyvszemlé*ben közzétett két híradásában. BUCSAY a jénai „Bibliotheca Hungarorum” újbabkori magyar anyagával és történetével foglalkozott behatóbban; ezért a most megjelent katalógusban a történeti irodalmat ismertető első rész nyújt több érdekességet számunkra. A régi hungarica-anyag jelentős része Christian Gottlieb BUDER (1692—1763) jog- és történettudós gyűjteményével került a jénai Egyetemi Könyvtárba. A hungarica-anyag a BUDER-könyvtár 12 000 kötetéhez viszonyítva nem nagy: 470 nyomtatvány. Annál érdekesebb a művek vizsgálatából adódó tanulság, amire a katalógus előszava is felhívja a figyelmet: több mint 100 nyomtatvány eddig nyilván nem tartott hungaricum. S minthogy külföldön hungaricumnak tekintik a nálunk RMK-művekként megkülönböztetett Magyarországon kiadott vagy magyarországi szerző műveit tartalmazó XV—XVII. századi nyomtatványokat, több régi magyar könyv eddig nem ismert példányáról is hirt ad a katalógus.

Két kis műről itt is meg kell emlékeznünk. Mindkettő soproni vonatkozású. A korábbi, impresszuma szerint 1622-ben Sopronban megjelent nyomtatványról mind ez ideig nem volt tudomásunk. A mű II. FERDINÁND második feleségének, ANNA ELEONÓRA mantuai hercegnőnek 1622. július 26-án Sopronban megtartott koronázásáról számol be. Tartalmát nézve tehát nem különösebben érdekes; annál kevésbé, mert a koronázás lefolyásáról Sebastiano FORTEGUERRÁTÓL részletesebb olasz nyelvű tudósítás jelent meg Matthias FORMICA bécsi nyomdásznál (APPONYI: *Hungarica* 802). Sokkal érdekesebb e röplap nyomdászattörténeti szempontból: ha az impresszum Oedenburg megjelölése nem fiktív, úgy a XVII. század elején már működött nyomda Sopronban. Eddig csupán egy 1622-ből keltezett, de impresszum nélkül közreadott RMK-mű s egy MOHR nevű vándornomdász említése alapján volt feltételezhető, hogy 1620 körül már dolgozott könyvnyomató Sopronban. A nyomtatvány bibliográfiai leírását a katalógus alapján — rövidítve — közöljük:

Außführlicher Bericht /deß/ Proceß vnd Verlauffs der Königlichen /Crönung/ Der Allerdurchleuchtigsten /.../ Frawen Eleonorae /Römischen Kayserin /zu Hungern/ vnd Böhmen Königin... /Geschehen/ Inn der Königlichen Stadt Oedenburg in /Hungern/ den 26. Tag deß Monats Julij vmb/ 7. Vhr vormittag. /Gedruckt/ In der Königlichen Stadt/ Oedenburg/ im Jahr /1622. (4° 2 lev.).

A másik nyomtatványból — tudomásunk szerint — nincs példány hazai könyvtárainkban; Jénában viszont két példányban maradt fenn a szóban levő nyomtatvány. Mind ez ideig csupán az alsókubini Csaplovics-könyvtárban levő példányról volt tudomásunk, amelyet REXA Dezső 1913-ban a *Magyar Könyvszemlében* ismertetett. A mű a soproni országgyűlési akták kiegészítését adja közre, tehát az 1681-ben megjelent *Acta Comitatus Hungarica Soproniensis* (SZABÓ II. 1499.) supplementuma. A kinyomtatás helye és ideje nincs feltüntetve a nyomtatványon; a katalógus szerint valószínűleg 1681-ben, Pozsonyban jelent meg. Címe SERIUS EXHIBITVM /SVPPLEMENTVM/ ACTORVM COMITIA = /LIVM HVNGARICORVM/ SOPRONIENSIVM NVPER/ EDITORVM... a szöveg végén: Soproniensis, Die 24. Maji, Anni 1681.

Az említett két művel együtt összesen 21 magyarországi nyomtatvány jénai példányáról értesít a katalógus. A többi nyomtatvány elsősorban német nyelvterületen működő nyomdáknak jelent meg. A terjedelmesebb művek krónikák, történeti munkák: ezek nagy része nálunk is ismert. Több újdonságot sejtet az a 280 magyar vonatkozású újságlap és röpirat, amely a külföldet legjobban érdeklő magyarországi eseményekről tájékoztatja olvasóit. BUCSAY a THÖKÖLY-felkelésről és a RÁKÓCZI-szabadságharcról tudósító művekre hívta fel a figyelmet, de a török megszállás és a felszabadító háború harci cselekményeiről még több egykorú újságlap számol be. Közülük a korai híradások szinte hiányt-pótló jelentőségűek, mert a XVI. századból alig, a XVII. század elejéről pedig csak jóval kisebb számban maradt fenn magyar nyelvű vagy hazánkban kiadott hasonló célt szolgáló sajtótermék.

A katalógus időrendben s azon belül a nyomdahelyek betűrendjében közli a nyomtatványok részletes címlírását. Kár, hogy néhány esetben e kettős sorrendben némi zavar keletkezett (pl. az 59., 68. lapon, ill. a 124. tételnél a megjelenési hely kivételénél). A címlírások jelzik a sorvegeket és a verzálissal szedett szövegrészeket. Mint szerű a bibliográfiai hivatkozás, mely nemcsak a legfontosabb hungarica-kata-

lógusokra (APPONYI, HUBAY), hanem több szakbibliográfián kívül KOSÁRY Domokos történeti bibliográfiájára is utal. Szerzői betűrendes mutató, személy- és helynévmutató, továbbá a megjelenési helyekről összeállított mutató könnyíti meg az anyag áttekintését.

A katalógus második része a Jénai Magyar Kör, valamint a jénai Bibliotheca Hungarorum történetét ismerteti, s e könyvtár kétnyelvű címjegyzékét foglalja magában. A Jénában tanuló magyarországi ifjak kulturális élete iránt eddig viszonylag kevés érdeklődés mutatkozott. Ezért öröndetes, hogy JÜGELT e fejezet előszavában sommázza mindazt, ami ma Jénában a magyarországi egyetemi hallgatók szervezetbe tömörülésével és könyvtárával kapcsolatban felkutatható. A Jénai Magyar Körről csupán néhány okmány, egykorú híradás és tárgyi emlék tájékoztat. Az egyik legfontosabb okirat, a tagok névsora 1899 óta lappang — JÜGELT közlése szerint egy magyar kutatónál. Ennek hiányát némileg pótolják a Kör tagjaira vonatkozó megjegyzések az egyetem anyakönyveiben s a Bibliotheca Hungarorum alapító okirata, amelyet a Kör alakulásával azonos évben, 1857-ben dr. BURGOSZKY János, világosvári BOHUS István és társai szövegeztek és írtak alá. Valószínű, hogy a könyvtár alapítói a Jénai Magyar Kör kulturális tevékenységében is vezető szerepet játszottak, mert a Bibliotheca Hungarorum-ot a Kör könyvtáraként említik az iratok. Ismeretes még a Jénai Magyar Kör két peesétje, valamint a Kör 50. évfordulójára készítettett magyar zászló.

Pontosabban nyomon követhető a Bibliotheca Hungarorum története. A Jénában tanuló magyarországi ifjakban éppen a szabadságharc leverését követő nemzeti elnyomás idején ért meg a könyvtár-alapítás gondolata. Kizárólag magyarkönyveket gyűjtöttek. Az első állományjegyzékben felsorolt 51 műben a korabeli magyar írók legjobbjai képviselve vannak. Az alapítók a nemes pártosú alapító okiratban világosan kifejtik célkitűzéseiket: a nemzeti irodalmat, „a hazafias szellem tápláló és üdítő forrásá”t gyűjtik össze Jénában tanuló honfitársaik számára. De nem feledkeznek meg a könyvtárral kapcsolatos gyakorlati kérdésekről sem. Szabályokba foglalják a könyvtár gyarapítására, kezelésére vonatkozó elgondolásait, exlibris használatát rendelik el, s meghagyják, hogy a Bibliotheca Hungarorum a Jénai Egyetemi Könyvtárban, de annak állagától elkülönítve őriztessék. A magyar nyelvű alapító okiratnak ma csak az a hitelesített német fordítása van meg, amit a katalógus közöl. Ennek

magyar fordítását adta közre BUCSAY a *Magyar Könyvszemlében*.

A Bibliotheca Hungarorum gyorsan gyarapodott a magyarországi diákok adományából, valamint a Magyar Tudós Társaság, majd a Magyar Tudományos Akadémia rendszeresen megküldött kiadványaiból. 1869-ben már 400 kötetből állt. A könyvtár mai állományát JÜGELT 15 szakcsoportban teszi közzé. 784 művet sorol fel, de a könyvtár állománya ennél kevesebb. A katalógus ugyanis a Magyar Tudós Társaság és a Magyar Tudományos Akadémia kiadványait önállóan, majd a megfelelő szakcsoportban ismételtel felsorolja. Ez az anyag tehát a folyamatos sorszámozás következtében kétszer szerepel az állomány tételezésében.

A szisztematikus elrendezés megkönnyíti a Bibliotheca Hungarorum anyagának áttekintését. A XIX. század második felében kialakult s az Akadémia kiadványaival gyarapított könyvtárban érthetően sok a történeti tárgyú szakmunka. A legnagyobb csoportot mégis a szépirodalmi munkák s azon belül a korabeli magyar írók művei alkotják. Erdemes megemlíteni, hogy a regények többsége is történeti tárgyú. JÓKAINAK csupán négy műve, JÓSIKÁNAK viszont kilenc, többnyire történeti tárgyú regénye van a könyvtárban. Érthető módon meglehetősen sok a nyelvészeti tanulmány és szótár, de közel ugyanennyi a természettudományi művek száma.

A jénai Bibliotheca Hungarorumban nincsenek régi magyar unikumok, mint KASSAI Mihály György wittenbergi diák ma Halleban őrzött magyar könyvtárában. Nem hasonlítható e gyűjtemény a Berlinben tanuló magyarországi ifjak által 1842-ben alapított s a berlini Humboldt-egyetem Finn-ugor Intézetében ma is mintaszerűen fejlesztett magyar könyvtárhoz sem. De a jénai Bibliotheca Hungarorum is művelődéstörténeti jelentőségű: az itt élő magyarországi ifjúság szellemi életéről, a hazai tudományos irodalomban való tájékozottságáról és olvasmányigényeiről nyújt áttekintést.

A jénai Egyetemi Könyvtár hungarica-katalógusa értékes anyagot tár fel a könyvészeti, történeti és művelődéstörténeti kutatás számára. Összeállítója jól ismeri nyelvünket, s a magyar vonatkozású művek mai követelményeknek megfelelő feldolgozásához szükséges szakirodalmat. Reméljük, hogy a jénai hungarica-katalógus ösztönzésül szolgál a külföldi könyvtárak — köztük nem utolsósorban a többi német könyvtár — hungarica-anyagának tervszerű felkutatásához és közreadásához. De ez a kötet számunkra is gondolatébresztő, hiszen a magyar könyvtárak régi

külföldi anyagában is szép számmal vannak még közzé nem tett magyar vonatkozású művek.

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

Bibliotheca Hungarica Antiqua. A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének hasonmáskiadás sorozata már a negyedik kötethez érkezett. TINÓDI Sebestyen *Cronicája*, SYLVESTER János *Új Testamentum*-fordítása, SZÉKELY István *Kronikája* után megjelent OZORAI Imre vitairata is.

Régi, XV—XVI. századi magyar könyvek hasonmás kiadásban eddig csak igen kis számban és ötletszerűen jelentek meg. Teljes felsorolás helyett mindössze néhány jelentősebbet említünk meg: a *Hess-kronikát* FRANKÓI Vilmos előszavával 1900-ban RANSCHBURG Gusztáv, SYLVESTER János két krakói iskoláskönyvét MELICH János bevezető tanulmányával 1912-ben SEMSEY Andor adományának a felhasználásával a Magyar Nyelvtudományi Társaság, BORNEMISSZA Péter *Elektra*-fordítását FERENCZI Zoltán 1924-ben közadakozás segítségével adta ki. Külön érdemes kiemelni SZILÁDY Áron nevét, aki 1883-ban KOMJÁTI Benedek Szent Pál-fordításával nyitotta meg a régi magyar könyvek hasonmás kiadását. A *Bibliotheca Hungarica Antiqua* megindulása előtt utoljára 1951-ben jelent meg HELTAI Gáspár *Dialogusa* STOLL Béla gondozásában. Korábban tehát csak szórványosan, a kiadó intézmény vagy személy érdeklődésének megfelelően jelent meg egy-egy kötet. Egyik kiadónk sem mert vállalkozni arra, hogy nagyobb szabású vállalkozásba kezdjen ezen a nagy haszonnal nem kecsegtető területen.

Az Akadémiai Kiadó most évenként két kötetet kíván megjelentetni, s a sorozat a tájékoztatások szerint felöleli majd a XVI. századi magyar irodalom legjelentősebb termékeit. A fent felsorolt kötetek után a HELTAI *Cancionale*, BORNEMISSZA *Énekeskönyve*, HELTAI *Kronikája*, a HOFFGREFF-énekeskönyv, egy széphistória-gyűjtemény, SZÉKELY István zsoltároskönyve stb. következnek.

A sorozat megindítása többféle igény felismerésén alapul. Elsősorban a tudományos kutatást kívánja megkönnyíteni a fontos és eredetiben csak nehezen tanulmányozható művek kézbeadásával. Itt azonban az elsősorban érdekelt irodalomtörténészek mellett a nyelvészekre, történészekre, művészettörténészekre s nem utolsósorban a könyv- és nyomdatörténészekre is gondoltak. Jelentős szerepe van emellett a sorozatnak abban is, hogy

szélesebb körben ismertté válnak egyrészt maguk az irodalmi alkotások, másrészt a XVI. századi magyar könyvek sajátos tipográfiai megjelenési formái. A közép- és felsőoktatásban, a könyvtárosképzésben és továbbképzésben igen jól felhasználható a sorozat, s így a kutatókon kívül igen sokan forgathatják. Végül bizonyára gondoltak a sorozat megtervezői az újabb ismét egyre erősebben jelentkező bibliofil igényekre is. Azt talán nem felesleges megemlíteni, hogy a külföldi gyűjtők és kutatók szintén érdeklődnek az ilyen hasonló kiadások iránt.

Az eddig megjelent négy kötet alapján megállapíthatjuk, hogy a *Bibliotheca Hungarica Antiqua* mind technikai, mind tudományos tekintetben igen magas színvonalon valósítja meg a célkitűzéseket. Az egyes kötetek nyomdai kivitele csak elismerést szerezhet a magyar nyomdai iparnak. A modern fototechnika lehetőségeit igen jól kihasználva, a szöveg tökéletesen pótolja a kutatásban az eredeti példányokat. Egyedül a papír archaizáló sárgítása nem sikerült mindenhol egészen kifogástalanul. A korábbi hasonló kiadásokkal ellentétben most nem egy adott példányt vettek a kiadók alapul, hanem megkísérik az eredeti kiadást rekonstruálni, vagyis több egymást kiegészítő, hiányos példány alapján a lehető teljességet közelítik meg. Teljes példányok fennmaradása esetén is több példányt használtak fel, hogy minden lap tisztán olvasható legyen. Külön elismerést érdemelnek az egykorú elemekből megtervezett, stílusos kótesékek.

A hasonmás-oztvég mellékletekét minden kötethez tanulmány is csatlakozik: TINÓDIHOZ BÓTA László, SYLVESTERHEZ VARJAS Béla, SZÉKELY Istvánhoz GERÉZDI Rabán, OZORAIHOZ pedig NEMESKÜRTHY István tollából. A tanulmányok elsősorban a kiadott művek irodalomtörténeti jelentőségét méltatják, s kutatónak, szélesebb olvasóközönségnek egyaránt élvezetes módon tárják fel, értékelik újra XVI. századi irodalmunk jeleseinak munkásságát. Az egykorú kiadásokkal kapcsolatos könyvtörténeti kérdésekre voltaképpen csak VARJAS Béla tanulmánya tér ki. Ez az újszigei nyomda történetére vonatkozó legújabb kutatásokat felhasználva elsősorban a betűkészlettel kapcsolatban jut új megállapításokhoz.

A hasonló kiadásokkal régebbi kiadásaink — mint már említettük — nem szívesen foglalkoztak, mert a kiadványok iránti igény nem mutatkozott elég nagyra, a kiadás nem ígért számottevő üzleti hasznot. S valóban ezt bizonyítja az a tény, hogy a *Hess-krónika* facsimile-kiadásából 1952-ben (vagyis a megjelenés után 50 év-

vel!) a RANSCHBURG-könyvesbolt államosítása során tekintélyes számú eladatlán példányt találtunk a raktárban. A *Bibliotheca Hungarica Antiqua* egyes kötetiből most, nem sokkal a megjelenés után is csak elvétve fedezhetünk fel egy-egy példányt a könyvkereskedésekben. A sorozat 1500 példányban jelenik meg, ilyen jellegű és ilyen áru kiadványok esetében ez igen magas szám. A siker azonban igazolja az Irodalomtörténeti Intézet és az Akadémiai Kiadó tervének a helyességét: a könyv iránti érdeklődés annyira kiszélesedett, hogy a korábban csak a tudósok számára készített facsimile-kiadásokat ma a közvetlenül érdekelt kutatók körén messze túlmenően is szívesen vásárolja a közönség.

A *Bibliotheca Hungarica Antiqua* megindítása tudományos könyvkiadásunk egyik jelentős lépése volt, s a további kötetek megjelenése elé azzal a reménnyel tekinthetünk, hogy azok csak még jobban elmélyítik az eddig elért sikert.

DÖRNYEI SÁNDOR

Deutsche Staatsbibliothek 1661—1961. I. Geschichte und Gegenwart. II. Bibliographie. Leipzig, (1961), VEB Verlag für Buch- und Bibliothekswesen.

A Deutsche Staatsbibliothek fennállásának 300 éves jubileumát kétkötetes, mintaszerűen szép kiállítással kiadvánnyal ünnepelte meg. Az első kötet tizennégy cikket tartalmaz. Ezek közül három a könyvtár egészével, a többi pedig az egyes osztályokkal, különgyűjteményekkel foglalkozik.

Ez a beosztás rögtön felvet egy „műfaji” kérdést: hogyan kaphatunk egy könyvtár történetéről jellegzetesebb képet; akkor, ha az egyes részlegek múltját, szervezetét, feladatát beágyazzuk a könyvtár általános ismertetésébe, vagy ha különválasztjuk ettől? Mindkét megoldásnak vannak hátrányai. Első esetben a múlt ismertetésénél sok az ismétlés, a párhuzamosság, a másodikban pedig a részlegek problémáinak tárgyalása túl hosszadalmassá teheti az előadást, a részletekben elveszhet az egység.

A Staatsbibliothek az első utat választotta, de — tegyük rögtön hozzá — kénytelenségből, a megfelelő előmunkálatok hiánya miatt. A könyvtárral ugyanis elég bő irodalom foglalkozik, de köztük feltűnően kevés a történeti tárgyú. Megfelelő és kellő idővel rendelkező szakember, aki egységes szerkezetben meg tudta volna írni a Staatsbibliothek történetét, hiányzott. Ezért kellett a könyvtár 14 munkatársának egyidőben foglalkoznia a 14 cikk-

hez szükséges anyaggyűjtéssel s ennek megírásával.

Az első tanulmány — Horst KUNZE és Werner DUBE műve — a könyvtár 1945 előtti történetét ismerteti. Hosszú volt ez az út és változatos, amit már a könyvtár különböző elnevezései is bizonyítanak: Churfürstliche Bibliothek zu Cölln an der Spree, Königliche Bibliothek in Berlin, Preussische Staatsbibliothek, Öffentliche Wissenschaftliche Bibliothek, Deutsche Staatsbibliothek. A 30 éves háború befejezése után alapította FRIGYES VILMOS, de nem a tudományok műhelyének szánta, hanem látványosságnak, ritkaságok gyűjteményének. Története híven tükrözi három évszázad társadalmi, gazdasági és politikai fejlődését. Néhány példát erre! I. FRIGYES VILMOS, akinek csak a hadsereg a fontos, teljesen törli a költségvetésből a könyvtári kiadásokat. A könyvtár második alapítójaként tisztelt II. FRIGYES megvetette a német irodalmat, a könyvtár tehát főleg francia műveket szerzeményez. A múlt század második felében az államnak a szocializmus elleni küzdelme nyomja rá bélyegét: 1890-ig még a kötelepéldánynak beérkező szocialista irodalmat sem tartják meg. Így többek között ENGELSnek *A német parasztháború* című művéből csak a harmadik, 1875. évi kiadás került a könyvtárba, s ez is csak 25 évvel később.

Az igazgatók egyénisége is érezte a befolyását. Az orientalista igazgatók tudományos érdeklődése, párosulva a Kelet felé irányuló német imperialista törekvésekkel, nagyszerű keleti gyűjteményt hozott létre.

A birodalom egyes államainak kulturális önkormányzata miatt nem lett hivatalosan nemzeti könyvtár, mégis igen sok központi feladatot látott el. A magyarányú fejlődést a fasizmus szakítja meg. A szellemi mélypontot (6000 szerző olvasásának beültatása) hamarosan követte az anyagi is: az állományban, az épületben és a katalógusban egyaránt igen súlyos veszteségeket okozott a háború.

A második cikkben KUNZE főigazgató arról ad számot, hogy a szinte reménytelennek látszó mélypontról micsoda meredek felfelé íveléssel lesz a Staatsbibliothek az első német munkás-paraszt állam belföldön, külföldön egyaránt újból elismert, sokra értékelt nemzeti könyvtára. Az újjáépítés, a demokratikus vezetés megvalósítása, új osztályok felállítása (társadalomtudományi tájékoztató osztály, szabadpólecs szépirodalmi részleg, ifjúsági és gyermekkönyvtár), magas beszerzési hitelkeret, új kiadványsorozatok (köztük az orvosi dokumentáció), a ter-

mészettudományos-technikai érdeklődésnek megfelelő beszerzési politika jelzik az új utat.

Werner SCHMIDT rövid cikke igen érdekes és számunkra ismeretlen adatokat közöl a könyveknek a második világháborúban történt biztonságba helyezeséről. Még sohasem került egyetlen 3 millió felüli állománnyal rendelkező könyvtár olyan helyzetbe, hogy jóformán teljes anyagát és összes katalógusait óvóhelyekre kelljen szállítania. A 29 különböző helyre történő kitelepítés 1940-ben kezdődött és 1944-ben fejeződött be. Az első transzportokat a legnagyobb gondossággal, ládába csomagolva, kísérőjegyzékkel szállították el, az utolsókat csomagolás nélkül rakták vasúti kocsikba, hajókra. Az Odera-Neisse határon túlra vitt könyvek és ritkaságok majdnem teljesen áldozatai lettek a visszavonuló Hitler-hadsereg totális háborújának. Az állománynak majdnem a fele, másfélmillió kötet egy helyre került, a hatorfi káliumbányába, 750 méter mélyre a föld alá. Ez sértetlen maradt, de a Staatsbibliothek mégsem kapta vissza, a nyugatnémet hatóságok ma is visszatartják Marburgban.

A többi tanulmány az egyes osztályokról szól. Oskar TVSKO a szerzeményezés történetéről számol be, azokról a sokszor kicsinyes korlátozásokról, amelyekkel a régi könyvtárosoknak meg kellett küzdeniük, a megvásárolt magánkönyvtárakról, a kötelepéldányügyről és a mai tervszerű szerzeményezési politika kialakulásáról. Heinrich ROLOFF cikkéből részletes, eleven képet kapunk a mai katalógushálózatról és a különböző korok címfelveteli törekvéseiről, többek között a *Porosz instrukciók* ról, amelyek a mi könyvtárügyünkre is erős hatást gyakoroltak. A különféle régi elgondolások közül emeljük ki Christoph HENDREICHÉT, aki már a XVII. század végén tárgyszó-katalógus készítését javasolta. Indokolása szerint ez azért célszerű, mert mindenki könnyen tudja használni, semmiféle különös előképzettséget nem kíván az olvasótól. Willy UNGER az olvasószolgálatot ismerteti, az olvasók, a kölcsönzések számának alakulását, a könyvtárhasználat nyilvánosságának és az osztályviszonyok átalakulásának kapcsolatát, valamint a felszabadulás után berendezett szakosított olvasótermeket. Heinz GITTE a tájékoztató szolgálatról ír, a Deutsche Staatsbibliothek központi címjegyzékeiről és az újonnan felállított ideológiai referenz munkájáról.

Hat cikk foglalkozik a nagy különgyűjteményekkel, a zenei, a keleti osztálylyal, a térképtárral, a kézirat- és ősnymtatványgyűjteménnyel, valamint a pár év-

vel elelőtt felállított gyermek- és ifjúsági könyvtárral. Ezek — az utolsónak említett kivételével — tulajdonképpen a Staatsbibliothek szervezetében levő önálló könyvtárak, külön szerzeményeznek, külön készíttik el a címléírásokat, katalóguscéduláik sem kerülnek a többi közé. Nagyságukat szemléltesse néhány adat! A zenei osztály, jóllehet jelentősek voltak a háborús veszteségei, ma 330 000 kötet kottát és zenei tárgyú könyvet őriz, 56 000 sajtókezdű kéziratot és levelet, az egyéb kéziratokat, hanglemezeket, filmeket nem is említve. A térképtárban hozzáférhetőlegesen 250 000 térképet, 8500 atlaszt, 4230 kötet térképészeti irodalmat találunk.

A tanulmányok részletes ismertetésére nincs hely, mégis emeljük ki Hans LÜLFINGÉ, az egész kiadvány leghosszabb cikkét, amely különös részletességgel írja le a 300 év jellemző és fontos kéziratbeszerzését.

A kötetet végigolvasva térjünk vissza az ismertetés elején felvetett kérdésre! Végleges választ nem lehet rá adni. Bizonyos, hogy a katalógizálási módszerek fejlődésének leírása, a kéziratbeszerzések részletes elemzése, ha ezeket egy általános könyvtártörténetbe ágyazzánk be, ennek egységét megbontaná, tárgyalását töredezetté tenné. Viszont például a szerzeményezési politika, amelyet a külön-gyűjtemények vezetői külön-külön ismertettek, inkább egy egységes tanulmányba kívánkozik. Mindenesre az ünnepi kiadvány írói így is elérték céljukat, mert Németország legnagyobb könyvtárának 300 esztendő múltjáról, szocializmust építő jelenéről sikerült szemléletes, áttekinthető képet adni. Ezt a képet azonban még szemléletesebbé tette volna néhány, az állomány, olvasóforgalom, személyzet korok szerinti alakulását feltűntető összefoglaló statisztikai tábla és grafikon.

A kötetet szép illusztrációs anyag díszíti, régi könyvtárosok arcképei, katalógusok, ritkaságok facsimiléi, a könyvtár régi és jelenlegi épületét szemléltető képek.

A második kötet mintaszerű, 2038 tételes bibliográfia, amely az első kötet sorrendjében sorolja fel a könyvtárral, az épülettel, az igazgatással, az egyes osztályokkal és a fontosabb kiadványokkal foglalkozó könyveket, folyóiratcikkeket. Az irodalmat kisebb szakokra bontja, s ezen belül időrendi sorrendet tart. A lényegtelen kisebb cikkeket, a könyvtár egyes ritkaságairól és a könyvtárügy egészéről szóló műveket mellőzi. Mindenki, aki az első kötet anyagával akar foglalkozni, igen részletes útbaigazítást kap itt.

VÉRTESY MIKLÓS

Aus der Arbeit der Deutschen Staatsbibliothek. Dokumente und Berichte. Leipzig, 1961, VEB Otto Harrasowitz. 134 l. (81. Beiheft zum Zentralblatt für Bibliothekswesen.)

A Deutsche Staatsbibliothek 300 éves jubileuma alkalmából kibocsátott kiadványok sorában szerényebb külsővel, de fontos tartalommal jelent meg ez a kis kötet azzal a céllal, hogy a nehezebb fajsúlyú, visszaemlékező ünnepi kiadványokat néhány szoroson mai tárgyú, friss mondanivalóval egészítse ki. Alkalom volt ez arra is, hogy ezt az általános érdekű, tájékoztató jellegű anyagot a *Zentralblatt für Bibliothekswesen* c. folyóirat mellékleteként már 1888 óta megjelenő, de 1957 óta szünetelő pótüzetsorozat új tagjaként bocsássák ki. A kiadvány 6 tanulmánya közül kettő a gyarapítás, egy a katalógusok és három a feltárás, illetőleg az olvasószolgálat kérdéseit tárgyalja, a könyvtár leghivatottabb erőinek tollából.

A *gyarapítási irányelveket* a Gyarapítási főosztály volt főosztályvezetője, Oskar TYSKO tárgyalja. A gyűjtőkori elhatárolásokkal bajlódó magyar könyvtárak számára igen érdekes az irányelvek felépítésének rendszere, az Országos Széchényi Könyvtár gyűjtőkori szabályzata szempontjából pedig érdemileg mond sokat az, hogy milyen kiadványkategóriák beszerzésére törekszik a szocialista alapon álló legnagyobb német könyvtár. Az igen finom részletességgel kidolgozott, általános és különleges irányelvekre osztott gyűjtőkori utasítás egyrészt nyilván megkönnyíti a beszerzéssel foglalkozó könyvtárosok munkáját, másrészt mégsem kíván mechanikusan alkalmazható segédeszköz lenni, hanem sűrűn ismétli a minőségi kiválasztás követelményét.

A *kiadványcsere* szervezetéről szól Peter GENZEL osztályvezető tanulmánya, melyben kitűnő áttekintést ad a könyvtárban működő három csereállomás, azaz a Csereosztály, a Kulturegyményes Cserezolgálat és a Nemzetközi Cserezolgálat munkájáról. A könyvtár 1960. évi gyarapításának 26%-át a két első helyen említett szerv szállította, 514 külföldi intézménnyel folytatott kapcsolatai segítségével. Az egyes munkamenetek részletes és a kiadványcsere nemzetközi irodalmában másutt alig található pontossággal kidolgozott ismertetése hasznos tanácsokat nyújthat a cserekapcsolatok megszervezésén fáradozó magyar könyvtárak részére is. Maga a szervezeti felépítés, a csere-munkának az említett háromfelé osztása szintén rejt magában érdekes tanulságokat.

Heinrich ROLOFF főosztályvezető tanulmánya a könyvtár *katalógusainak* helyzetéről előbb a katalógushálózat történeti vázlatát adja, majd ismerteti a soron levő legfontosabb feladatokat, végül az új szakkatalógus különféle táblázatait közli. A könyvtár katalógusrendszere rendkívül bonyolult, ami részben a hosszú múltból eredő hagyományok természetes következménye, részben pedig abból ered, hogy az eredeti állomány jelentős része a háború óta ma sincs a könyvtár birtokában, a katalógusok tehát nem fedik az állományt. A régi, sajátos felépítésű kötetes szakkatalógus (*Alter Realkatalog*) mellett egyre nagyobb szerepet kapott az utóbbi évtizedekben az új cédulaszakkatalógus (*Neuer Realkatalog*). A különféle táblázatokban való kiigazodás az olvasók számára nem lehet könnyű feladat. A szakkatalógusokat természetesen a nagy betűrendes, valamint a periodikák és egyéb dokumentumok külön katalógusai, továbbá a használati és helyrajzi katalógusok egészítik ki.

Heinz GITTIG és K. SCHMIEDEKE cikke a Német Könyvtárak Tájékoztató Irodájának *központi folyóiratkatalogizálásáról* hasznos felvilágosításokat nyújthat, és talán ötleteket is adhat számunkra is, hiszen könyvtárügyünk egyik fontos időszzerű problémája éppen a külföldi folyóiratok központi címjegyzékének megvalósításával függ össze.

Willy UNGER bevezetőjét követi a könyvtár modern elveken alapuló, a szocialista nemzeti könyvtár szellemétől áthatott, részletes pontossággal kidolgozott *használati szabályzata*, a kötet végén pedig Horst KUNZE főigazgató vázolja az olvasóterem jelenlegi rendszerét. Érdekes megfigyelní, hogy a háborúban elpusztult, de ma már elvileg is túlhaladottnak tekintett nagy központi olvasótermet miként pótolták fokozatosan a szakolvasók rendszerével.

GOMBOCZ ISTVÁN

Biehahn, Erich: Kunstwerke der Deutschen Staatsbibliothek. Berlin, 1961, Henschelverlag, 134 l.

A könyvtárak a régi időkben nemcsak a nyomtatványok és kéziratok gyűjtőhelyei voltak, hanem művészeti és művelődéstörténeti tárgyakat is őriztek. A tudományos és művészeti érdeklődés a XVI—XVIII. század enciklopédikus beállítottságának megfelelően ekkor még szorosban egybefűződött. Elválásuk csak a XVIII. században kezdődött a felvilágosodással, és a XIX. században fejeződött be a specializálódással. Ekkor a könyv-

tárak a birtokukban levő műtárgyakat általában átadták a múzeumoknak. Mindezek ellenére a könyvtárakban is maradtak műalkotások és pedig nem is mindig másodrangúak, amint ezt a Német Állami Könyvtár tulajdonában levő 250 műtárgy is bizonyítja.

A gyűjtemény legnagyobb részét neves emberek arcképeiből és mellszobrából áll. A Könyvtár igazgatóinak képeit kivéve nem tervszerű gyűjtés eredményeképpen kerültek a Könyvtárba, hanem ajándék és hagyományozás útján egy-egy nagyobb könyvgyűjteménnyel együtt. Ez magyarázza meg, hogy bizonyos fokig talán mostohább elbánásban részesültek, mint a könyvek: megismertetésükkel a Könyvtár nem gondolt. Ezt a mulasztást pótolja most a szerző a Könyvtár főigazgatóságának megbízásából.

A kis gyűjtemény megéri a ráfordított fáradságot, mert művelődéstörténeti és esztétikai szempontból egyaránt komoly értékeket foglal magában.

A Könyvtár megszerezte Georg POELCHAU zenetörténeti könyvtárát és gyűjteményét. Innen származik sok érdekes zeneművész-portré, melyek közül különösen a BACH-család tagjainak egykorú képmásai érdemelnek figyelmet. A Könyvtárra szállt az egykori berlini LESSING-ház festmény- és mellszoborgyűjteménye is. Így került az Állami Könyvtárba több értékes arckép a LESSING-család tagjairól, köztük G. E. LESSING leghíresebb és legszebb arcképe (Anton GRAFF festménye), amelyről a költő így nyilatkozott: „valóban ilyen pokolian szeretetreméltónak nézek ki?”. Az érdekes történeti dokumentumok között meg kell említenünk Hus János, állítólag 1415-ben készült, arcképét. Érdekes ez a festmény nemcsak azért, mert a kortárs szakállal ábrázolja rajta a reformátort (holott szakállt, a megállapítás szerint nem viselt!), hanem azért is, mert egész beállításában meglepően emlékeztet SAVONAROLA firenzei arcképére (S. Marco).

Bőven akadnak a műtárgyak között komoly művészeti értékek is, melyek alig ismertek. A katalógus előszava megemlíti, hogy a gyűjteményben négy HOUDON-mellszobor szerepel. Ezeknek alig találjuk nyomát a művészeti irodalomban. SCHADOW itt őrzött öt műve közül egy sem szerepelt az 1909. évi berlini SCHADOW-kiállításon. H. W. SINGER az *Allgemeiner Bildniskatalog*-ba csak 3 festményt és 2 mellszobrot vett fel a Könyvtár gyűjteményéből.

Míndezekből kitűnik, hogy BIEHAHN hézagpótló munkát végzett a katalógus összeállításával. De a katalógus nemcsak hézagpótló. Bőséges és pontos adatközlé-

sével, világos szerkezetével, szép kiállításával s nem utolsósorban gazdag illusztráció-anyagával komoly tudományos éskönyvészeti értéket is képvisel.

TAKÁCS MENYHÉRT

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve. VII. 1958—1959. Bp. 1961, Franklin ny. 202 l., 15 t. (A Fővárosi Könyvtár évkönyve XIX.)

Könyvtáraink fejlődésének örvendetes jelensége az a törekvés, hogy munkájukat számbavéve, s eredményeikkel nyilvánosság elé lépve, nemcsak egyszerű jelentésben számolnak be az elmúlt esztendő könyvtári tevékenységéről, intézményeik életében bekövetkezett változásokról és jelentős eseményeiről, de évről-évre szaporodik azoknak a könyvtáraknak a száma, melyek nyomtatásban megjelent évkönyvekben adnak számot a munkájukat érintő országos problémák mellett gyűjteményeik történeti érdekességeiről, s az azokban folytatott tudományos kutatás eredményeiről is.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 1958—1959-i évkönyve nem új kezdeményezés. A felszabadulás óta ez a 7. hasonló kötet, korábbi időkben 12 alkalommal számolt be a Fővárosi Könyvtár működéséről. De új, ha a kiállítás formáját és még újszerűbb, ha tartalmát vesszük figyelembe.

Csaknem 100 lap terjedelemben — a kiadványnak mintegy a felében — az érintett két esztendő munkájáról, eredményeiről, a könyvtár életét érintő kisebb-nagyobb eseményeiről számol be az előtűnk fekvő munka. A több mint 200 lapos évkönyvből azonban bennünket most nem ezek az — egyébként sokszor az izgalmaságig érdekes — fejezetek érdekelnék első sorban. Az évkönyv komoly hangsúlyt ad a könyvtár tudományos működésének, s közli munkatársai kutatásainak eredményeit is, melyek a könyvtár keletkezésére, fejlődésére, tudományos anyagára vetnek világot. Az első, bennünket — folyóiratunk jellegénél fogva — közelebről érdeklő cikk forráspublikáció jellegű. A könyvtár előtörténetének csaknem 100 esztendő dokumentumát, irodalomtörténetírásunk egyik kitűnő képviselőjének, TOLDY Ferenc egyetemi könyvtárigazgatónak mint a tanügyi bizottság könyvtári albizottsága elnökének a pesti városi közkönyvtár létesítésére 1868-ban tett javaslatát adja közre.

Az alapítás szükségességét TOLDY Ferenc a következőkben indokolja: „Egy városi könyvtár felállítására városunknak nemcsak díszére, hanem a városi lakosság

szellemi műveltsége, közvetve pedig annak anyagi jóléte előmozdítására is szolgálna... Korántsem lesz luxusceikk... Hogy majd a gyakorlati életben különféle szakjaik folytonos haladásáit sikeresen követhessék... és a képebbek maguk is a haladás tovább fejtő tényezőivé lehessenek arra az irodalom rájuk nézve mulhatatlanul szükséges. Igaz, hogy az irodalom rájuk nézve létezik ily könyvtár nélkül is, de hányan jutnak ily könyvtár nélkül annak ismeretébe? hányan szerezhetnek maguknak ily munkákat, még pedig nem egyszer-kétszer az életben, hanem folyvást?”

A javaslat 2. pontjában a kereskedelem, gyári, kézműves és művészi ipar egyes ágainak kézikönyveket, monográfiákat és a folyóiratok gazdag válogatását javasolja, mert „nagyobb jótétment alig gyakorolhatna a városi hatóság a szorgalmas iparúzó osztállyal, mintha oly könyvtárat állít számukra, mely a feljebb nevezett szakoknak minden ágaira, minden külön-szerű (speciális) jó könyvet megszerezvén, azok polgárainak használatára e könyvtárban készen állának. Csak egy nemzedék alatt is mennyire emelkednek ily intézet által a közműveltség, s a technikai szakbeli ismeretek elterjedése által az ipari képzettség! Ennek folytán pedig az előállító erő, a külfölddel való versenyezhetőség, s így végre a közjólet.”

A javaslat befejezésekképpen a nyitvatartási idővel is foglalkozik, mely szerint: „vasár és ünnepnapokon kívül midőn a könyvtár délelőtt és délután nyitva állana, hétköznap az esti órákban (pl. 5—9) volna célszerű azt, a nappal rendszerint másféle foglalatatos polgári [közönség tekintetéből] nyitvatartani.”

Igen jelentős s a tudományos kutató munkát több irányban serkentő cikk ZOLTÁN József: *Különgyűjteményeink időszzerű és távlati feladatai* c. tanulmánya. A szerző egyenként számba véve és értékelve a könyvtár különgyűjteményeit (a Szűry Dénes-féle editio princeps, — a muzeális és a röpiratgyűjteményeket) különös gondot fordít a főváros múltjára és jelenére vonatkozó mindennemű nyomtatott anyag teljességre törekvő gyűjtőhelyének, a könyvtár legjelentősebb különgyűjteményének, a *Budapesti gyűjteménynek* részletes ismertetésére. Foglalkozik a könyvtár megalakulásával szinte egyidős gyűjtemény sokrétű, gazdag állományával, ennek az idők során bekövetkezett hiányosságai, s hiányok pótlásának korlátaival és eredményeivel, az anyag feltárásának nehézségeivel.

Szól a tanulmány Budapest történetének bibliográfiájáról, melyhez 1954-ben

a Magyar Tudományos Akadémia és a Fővárosi Tanács közös megbízásából kezdetét hozza a Könyvtár. Ennek a hatalmas munkának mintegy melléktermékként készül a *Budapest a szépirodalomban* című bibliográfia, melyet az előbbi megjelenése után terveznek kiadni. Hatalmas képkatalógus, Budapestre vonatkozó mintegy 1000 lapra tervezett szöveggyűjtemény szerepel a Könyvtár egyik legjelentősebb részlegének terveiben.

A Könyvtár tervei között felsorolja a tanulmány a mintegy 20 ívre tervezett *Budapest 5 évszázada* című albumot, mely a SCHEDEL-*krónikában* megjelent első Buda-ábrázolástól napjainkig — metszettekben, grafikus ábrázolásokban és festményekben fogja bemutatni fővárosunkat. Négy nyelvű képmagyarázat gazdagítja a kiadványt. 1959-től a Budapesti-gyűjtemény „régii, jó hagyományait felújítva, kiadványsorozatot” ad ki *Tanulmányok Budapest történetéből* címmel.

A következő tanulmány TISZAY Andor *Könyvtárunkkal kapcsolatos képdokumentumok a Magyar Tanácsköztársaság idejéből* c. rövid bevezetéssel ellátott összeállítása, a Magyar Tanácsköztársaság alatt a Könyvtárral s az országos könyvtárügy jelentős kérdéseivel foglalkozó nyomtatványokat, a Közoktatásügyi Népbizottság által rendezett könyvtárosi tanfolyamról szóló cikket, tájékoztatót és tanrendet mutatja be. A SZABÓ Ervint és közvetlen munkatársait ábrázoló egykorú képek, a Könyvtárban sokszorosított nyomtatványoknak, a Galilei Kör illegális roplapjainak facsimiléje és a Könyvtár Tanácsköztársaságbeli irányító működését ábrázoló fényképek egészítik ki az összeállítást.

DOBOS Piroska: *Az igénykutatás problémái és módszerei a közművelődési könyvtárakban* című érdekes, hosszabb léleketű tanulmány és két kisebb cikk után a kiadvány a történelmi múltba visz vissza bennünket. Az első ilyen jellegű tanulmány GÁTINÉ Pásztor Mária tollából *Türr tábornok és a népművelés* címen, GARIBALDI legendáshírű tábornokának életét és a népművelés területén kifejtett munkásságát mutatja be, kiemelve a Türr által alapított Corvina könyvkiadó és az Országos Népművelési Kör tevékenységét.

A tanulmányt közlő kiadvány jellege miatt s a címében kitűzött célnak megfelelően, helyesebb lett volna valamivel kevesebb történelmi Türr tábornok életének s katonai tevékenységének és részletesebben foglalkozni a népművelés területén kifejtett működésével.

SCHEIBER Mária posthumus cikke, a *Pest-budai látképek József Nádor korában* c. tanulmány bemutatja azokat a törek-

véseket, melyeket József nádor, mint a Szépművészeti Bizottság legfőbb vezetője Pest fejlesztése és szépítése terén kifejtett. Részletesen ír azokról a Budapesti látképek ábrázoló festményekről, melyek JÓZSEF nádor pártfogása alatt keletkeztek. A legfontosabb nevek, CARL KLETTE (1793—1874) a Drezdából származó, Bécsben tanult művész, aki egyszersmind a nádor gyermekeinek, Istvánnak és Herminának a festészetben mestere is volt. KLETTÉN kívül ANTON ERNSLÉT (1801—1871), BARABÁS Miklós, a kiváló magyar festőt, MARASTONI Jakabot, VASQUEZ Károlyt (1798—1861), PETRICH Andrást (1765—1842), JASCHKE Ferencet és HOFBAUER János győri rajztanárt említi meg a tanulmány, mint akik Pest-Buda e korbéli festőiként JÓZSEF nádor környezetéből szerepet játszottak. Ezen nagy nevek s az általuk készített albumok mellett a folyóiratok: az *Auróra*, a *Regélő*, a *Honművész*, a *Honderű*, a *Pesti Divatlap* és az *Életképek* hoztak Pestet és Budát ábrázoló műmellékleteket.

Nem volna teljes ismertetésünk, ha az évkönyv kiállítására is nem vetnénk egy pillantást. A szép tipográfia, a jó papír mellett ki kell emelnünk azokat a mellékleteket, fényképpilustrációkat, nyomtatvány- és plakett-reprodukciókat, melyek valamennyien szebbé, gazdagabbá, mindenekelőtt szemléletesebbé teszik a tanulmányokat. Az egész *Évkönyv* mind szép kiállítását, mind gazdag tartalmát tekintve, műfajának legjobb képviselői közé zárkozott fel.

V. WALDAPFEL ESZTER

Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ évkönyve 1960. Bp. 1961. 234 l.

Az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ Évkönyve minden évben elfoglalja rangos helyét könyvtárügy publikációink sorában. Az 1960. évről beszámoló *Évkönyv* ezúttal első ízben kisebb, alkalmasabb, könyvszerű formátumban jelent meg, s a szerkesztőség újabb, fiatalabb erőknél is teret engedett tanulmányaik bemutatására.

Az 1960. évi működési összefoglalót JÁNSZKY Lajos főigazgató állította össze. A könyvtár szolgáltatásainak gerincét a dokumentációs tevékenység adta a beszámolás évében is. A dokumentációs munkák gyakorlatiasságát az ipari tárcák műszaki fejlesztési osztályaival való jó együttműködés biztosította. Új belső kiadványsorozatok jelentek meg (*Műszaki-gazdasági tájékoztató a külföldi szakirodalomból*,

Témadokumentációs kiadványok). A témafigyelőszolgálat 200%-os emelkedést mutatott. A *Műszaki Lapszemlék* átfutási ideje kisebb, bázisuk nagyobb lett, s tárgyszavas indexekkel bővültek.

BALÁZS Sándor és SZABOLCSKA Ferenc *A műszaki termelési könyvtári hálózat 1960-ban* címmel írtak beszámolót. A hálózati könyvtárak 12%-ában folyt saját belső, vállalati dokumentáció, általában jól és pontosan. A helyi szak- és címfordítások, referátumok száma hatalmas emelkedést mutatott. A többi könyvtárban azonban szinte semmi ilyen tevékenység nem volt. A központ első ízben tájékoztató saját dokumentációs szolgáltatásainak vállalati felhasználásáról. Ez általában nem volt kielégítő.

Az *Évkönyv* második, nagyobb része módszertani tanulmányokat tartalmaz. Az első helyen DÁCZER Éva fejtegeti a könyvtár gyarapítási elveit és gyakorlatát. Egy fejezetben a könyvtár dokumentációs tevékenységének az állománygyarapításra való befolyását vizsgálja. Nem tartja szükségyszerűnek, hogy a könyvtár dokumentációs jellegű funkciójából kifolyólag azt gyűjtsön, amit a dokumentáció feltárára alkalmasnak vél. A dokumentáció szempontjai hassanak a gyarapításra, de erős korlátokkal. Meg kell találni azt a mértéket, melyen belül a dokumentáció szempontjai helyes irányban és arányban befolyásolják az állomány gyarapítását.

FEJÉR István rövidebb közleménye: *Az időszéri adatszolgáltatás feltételei referálólapok esetében*. A referálólapok adatközléseinek késedelmessége, a kiválogatás teljessége és a közölt adatok időrendi megoszlása adták vizsgálati alapját. Bírálja azokat a külföldi vizsgálatokat és javaslatokat, melyek az időszéri adatszolgáltatás egyetlen feltételének a feldolgozás útjében meggyorsítását tartják. FEJÉR, helyesen, azt vallja, hogy egyes változó szakterületek kivételével az elévülés még műszaki vonalon sem oly gyors, amint azt a közhiedelem tartja. Ezért, a gyorsabb ütemű feldolgozás mellett, az időszériesség újfajta értelmezése szerint a hatékonyság legényegesebb tényezője a helyes időprofil. Ezen a lehetőleg egy időszakból való, horizontálisan széles tájékoztatások nyújtását értjük a referálólap egy-egy számában.

Az OMK nemcsak figyelemmel kíséri szolgáltatásainak sorsát és felhasználását, nemcsak tudatosan befolyásolni kívánja felvevő területét szempontjainak megismerésére és átvételére. VINCE Pálné cikke: *A hazai szaksajtó szerepe a műszaki tájékoztatás szétszórásában* plasztikus hasonlatával az adóállomás és a vevő készülékek közötti erősítő reléállomások

szerepével, a primer szakfolyóiratok fel erősítő propagandájának szükségességével foglalkozik. Az elsődleges magyar műszaki folyóiratok tartalmi vizsgálatát és bírálatát adja, a legelterjedtebb 27 folyóirat egy évi szemléje alapján. Alapvető szemléleti helytelenségeket és hiányokat is szövétesz, így a hosszú eredeti cikkek túltengését, feleslegesen tudományos és elméleti jellegű stb. Legfőbb feladatuk azonban a műszaki-tudományos tájékoztatás iránti széleskörű igény felébresztésének fokozása, mégpedig tervszerű, rendszeres, bő szakmai tájékoztató szemlenyag folyamatos közlésével.

Beszél az OMK dokumentációs szolgáltatásainak bizonyos fogyatékoságairól, elterjedtségéről, az okokról és a helyzet megjavításáról is. Egy összehasonlító táblázatban a műszaki szaklapok és az OMK *Műszaki Lapszemlék*nek előfizetési és terjedelmi adatait állítja szembe. Az előbbieket kedvezményezett nyomási, kiadási, terjesztési stb. helyzetben vannak; előfizetőjük hat és félszerese a dokumentációs kiadványoknak, holott azok lapterjedelme jóval több. Egyéni előfizetéseknél meg éppen tízszeres az aránytalanság, bár itt érzésünk szerint különböző okoknál fogva mindig komoly különbség fog maradni. Részletezi VINCÉNÉ a vállalati gyakorlat hiányait is a tájékoztatási anyagok megbecsülése és terjesztése terén. Az OMK-t e munkájában a METESZ Központi Dokumentációs és Tapasztalatcsere Bizottságának két munkacsoportja is segíti.

A legnagyobb igényű és terjedelmű tanulmány POLZOVICS Iváné *Az elsődleges szakirodalom közreadási formáinak szervezési problémáiról*. Bevezetésként a szakirodalmi közreadásról beszél. Különbséget tesz a szakirodalom mint alkotó forma és mint felismerési forrás között. A szakirodalmi áradat folyamatának fékezését lehetetlennek tartja. Szerinte a bőség és áttekinthetlenség ellen nem a fejlődés elfojtása, hanem helyes irányba terelő szervezési intézkedések kellenek. Dolgozatában a problémakör egészére kiterjedő javaslatokat tesz a mennyiségi okokból eredő áttekinthetési és felhasználási nehézségek enyhítése céljából. Az elsődleges szakirodalom fogalmi körének megállapításáról szóló fejezet voltaképpen finom szűrési eljárás, a szűkebb elsődleges anyag megállapítása. A társadalmi tudományoknál az irodalom alkotó forma lévén, azonos véleményt képviselő két dolgozat mindegyike lehet elsődleges. Négyes csoportja formailag, ill. tartalmilag elsődleges és másodlagos szakirodalmat különít el. A formai ismérvek szerinti meghatározásról vitatkozni lehetne, mely szerint ti. általá-

ban a tartalom vizsgálata nélkül lehet dönteni. POLZOVICS nem tartja elsődleges közleményeknek a középszintű irodalomban található új technikai megoldásokat, gyakorlati eljárásokat, mert szerinte ezek nem kutatómunka eredményei, csak gyakorlatban kialakult felismerések. A szakkönyvekkel foglalkozó fejezetben elítéli a formai elemek szerinti minősítést. Bő szakirodalomból merített adatokkal, táblázatokkal dolgozva, megpróbálja a szakkönyvek mennyiségét meghatározni: a világ elsődleges könyvtermését a világtermelésre vetítve kb. évi 4500–5100, a legfőbb kultúrállamoknál 3200–3600, a nagy nyelvterületek viszonylatában pedig 3800–4200 műre teszi. E csoport áttekintése tehát mennyiségi okokból nem, tartalmi okokból azonban lényeges problémákat okoz. Többek közt javasolja az elsődleges művek gyors felismerésére szinopszissal való ellátásukat, valamint azt, hogy a könyvtárak helyezték előtérbe az elsődleges részművek elemző feldolgozását a másodlagos termékek: különnyomatok stb. tömegeinek feldolgozása helyett. — Részletesen foglalkozik a különleges szakirodalmi műfajtípusokkal. A kongresszusi kiadványokról szóló talán a legérdekesebb rész. Részletezi ezek sokféleségét céljaik, jellegük, a résztvevők köre szerint. A kongresszusok számát évi 5000-re teszi. Hosszú elemzésekkel közelíti meg a kiadványok számát. Az összes kiadványok becsült száma kb. évi 150 000, ebből szerinte feltehetően a fele kerül csak egyszer kiadásra. Előadott részletes javaslataiból hiányoljuk az Unesco bevonását a kérdés rendezésébe. A doktori értekezések kialakulásának módszerét, rendszerét foglalja össze a következő fejezet. Javaslata az, hogy a minősítő testületek a nemzeti könyvtárakba küldjék be őket, csak ott lehessen olvasni, adataikat pedig a nemzeti bibliográfia adja közre. Szerintünk hazai viszonylatban maradhatna a már évtizedes hagyomány, keresettségük mai őrzőhelyükön indokolt; a nemzeti bibliográfiai közlés gondolatát persze mi is osztjuk.

A kutatási jelentések újfajta típusát is részletesen vizsgálja. Mozgósítási és bizalmas jellegük miatt itt legkevésbé várható reális rendezés. Pedig számuk kb. évi egy millió, emellett egyre nő, eredeti kutatási anyagokat hoznak és nehezen hozzáférhetőek. Némi rendezéssel kecsgethető a kutatóintézetek világjegyzékének összeállítására, felkérésük jelentéseik referálására való átengedésére s szinopszissal való ellátására. Az elsődleges szakirodalom közismerten legbővebb forrásai a szakfolyóiratok. Biztos kézzel elemzi a folyóirat-típusokat és szerkezeti sokféleségüket, ami

színes képet és sajátos műfaji egyéniségeket mutat. A szakfolyóiratok számát kb. 80 000-re, ezen belül a műszakiakat 35 000-re becsülik. POLZOVICS is osztja azt a véleményt, hogy mennyiségi növekedésük már leiggadtabb ütemű. A szakcikkek számát kb. évi 2,4 millióra teszi, az elsődleges közlések számát pedig a VINITI adataiból kb. ennek egyharmadára. Hosszan tárgyalja a folyóiratellenes irányzat kialakulását, érveit, majd erőteljesen bírálja azokat. Reformjavaslataiban POLZOVICS a fogyatékoságok elhárítását nem a folyóirati formán kívül keresi, hanem a szervezeti megjavítással szeretné elősegíteni. Szerinte az elsőrendű publikálásra kijelölt folyóiratokat nemzetközi jegyzékbe kell foglalni, s a kutatók lehetőleg csak ezekben publikáljanak, a dokumentátorok csak ezeket referálják. A jegyzékbeli differenciálásra részletes kódolást, szimbólumokat vezet be, ezenkívül nemzetközi szabványajánlást és szerzői szinopszisokat is javasol.

Az *Évkönyv* a szokott gondos szerkesztéssel és külsővel jelent meg. Az alapos böngészés során néhány ellentmondó számról és hibára bukkantunk azért. Így pl. az OMK összallománya a 9. és 65. lapokon, a vállalati összoldozók száma a 68. és 69. lapokon, a hálózati könyvgyarapodás száma a 66. és 75. lapokon, a kutatási jelentések száma a 8. és 189. lapokon nem ugyanaz, a 15. lapon a folyóirat nyelvi táblázat végösszege nem adja ki az összes folyóiratokat. Hasonló kisebb hibák ki-gyomlálása a jövőbeli egészen pontos összeállítást fogják biztosítani.

HODINKA LÁSZLÓ

Vajda László: Móra Ferenc vezércikkei. Bibliográfia. Szeged, 1961. 124 l. (A Szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványai 47.)

A Szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványszerozata ezzel a kötettel megközelíti a félszázatot, lehet, hogy amikor róla írunk, már az ötvenedik is megjelent, vagy megjelenés előtt áll. Sok nagy könyvtárunk gondolhat elismeréssel a szegediek kiadói tevékenységére, és jólesik feljegyezni, hogy a déli nagyváros buzgó munkájában a kulturális vezetőszerpért a város két nagy könyvtára kiemelkedő részt vállalt.

Mint jónéhány a szegedi kiadványok közt, ez a most megjelent bibliográfiai munka is új rendet szeretne vágni, olyanba kezd, amilyent még nem próbáltak előtte. Nem egyszerű bibliográfiai összeállításról van itt szó, hanem kísérletről arra, hogy egy újságró műhelyébe mélyebb bepillantást nyújtson a bibliográfus feltáró

módszereinek a feladathoz mért finomításával. Nem teszi a feladatot könnyebbé, de izgalmasabbá, hogy az újságíró ugyanakkor rangos író is, akinek rangja még valószínűleg nincs is eddig pontosan megállapítva a magyar irodalomban, hihető, hogy még emelkedni fog, s ehhez a VAJDA Lászlóéhoz hasonló szorgalmas és ötletes munkák is hozzájárulnak.

A teljes MÓRA-bibliográfia összeállítása során VAJDA az 1896 és 1932 közötti időkből 2547 vezércikket tárt fel, és ez az impozáns szám úgy látszik még nem teljes, hiszen a MÓRA szerzőségét igazoló módszereket VAJDA a munka jelen formában való közreadásáig folyton csiszolta. Különféle jelekkel jelzi az azonosítás megbízhatóságának a fokát, kezdve azoknál a cikkeknél, amelyeket MÓRA névvel, szíglával vagy azonosítható álnévvel megjelölt, illetve amelyeket az egyik legértékesebb forrásán, a Szegedi Somogyi Könyvtár újságpéldányán MÓRA barátja, SZALAY József jelölt meg MÓRA műveként, egészen a csak stilisztikai alapon MÓRÁnak tulajdonítható cikkekéig. Utóbbiaknál — bár, amit itt ad, nyilván már gondos rostálás eredménye, — még mindig lehet tévedés, hiszen a *Szegedi Napló* két legnagyobb egykorú munkatársának, MÓRÁnak és JUHÁSZ Gyulának a cikkstílusa annyira hasonló, hogy az olvasók ismétlenül összeváltatták a névtelen cikkek szerzőit. Márpedig VAJDA munkájának első részében — amelyet *ő Kronológia* címmel jelöl, — az írások 97%-a anonim.

Túlmege szinte a bibliográfián és a jövődő tudományos magyar sajtótörténet íróját fogja legjobban érdekelni a munka második része, amelynek VAJDA, kissé képletesen, a *Genealógia* címet adja. Itt egy olyan kísérletről van szó, amelyet tudtommal eddig külföldön sem tettek valamely ismert újságíró cikk-œuvre-jének vizsgálatánál. Itt ugyanis az összeállítás rokonsági csoportba rakja a vezércikkeket, „az egymásból való leszármazás rendje szerint” — valójában pedig az újságíró műhelymunkáját tárva fel, MÓRÁn kívül is talán a legtöbb politikai cikkíróra alkalmazható érvénnyel. A következtetés, amit VAJDA nem von le, de sejtet — így általánosítható: az újságíró legfőbb forrása a saját műve, abban függ minden össze; egy-egy téma akár évek múlva is újra előkerül, és ekkor — akár szándékosan, a kisebb erőfeszítés kedvéért (mert ez is jogos ennél a műfajnál), akár véletlenül, a biztos tudás vagy a meggyőződés erejénél fogva — ugyanazokkal vagy hasonló szavakkal kerül kifejezésre ugyanazon tartalom. Nagy kaliberű írónál akarva-akaratlan a tökéletesedés, a teljesebbé

válás irányában halad ez a látszólagos vagy valóságos önismétlés: egyre pregnánsabb, egyre művészebb fogalmazás felé. Jellemző, hogy MÓRÁnál a műfajokon is áttör ez a témaváltogatás: ugyanaz a motívum hol mint mese, hol mint vers, hol mint cikk kerül elő. VAJDA itt is jelekkel dolgozik összeállításában, pontosan ki tudja fejezni az ismétlések minden változatát, kezdve attól, amikor csak a téma marad ugyanaz, egészen addig, amikor szóról-szóra ismétlődik egy-egy cikk vagy cikkrész. A 2547 vezércikk között 246 ilyen „genealógiai” csoportot dolgozott ki VAJDA.

Az érdekesítő kis könyvet azzal tesszük le, hogy várjuk a folytatást, a teljes bibliográfiát, ugyanilyen részletes, modern, újszerű feldolgozásban.

Csak eggyel nem értünk egyet: ahol a lap címfelében talált keltezés vagy sor-számolás hibás, ott VAJDA elfogadja és közli a téves adatot, mert, úgymond, az egyes könyvtárak saját példányaikban (és katalógusaikban?) más-más módon javítják az ilyen sajtóhibát. Először a könyvtárakat éri ezzel az eljárással (és vallomással) sérelem, amelyek legtöbbször nagy igyekezettel helyesbítik az ilyen hibát, de sérelem éri MÓRÁt is, mert nem lesz pontos műveinek keltezése. A bibliográfia egyik szerszáma: a szögletes zárójel segíthet a bajon. Ahol pedig a könyvtárak hibáztak, állapítsa meg a bibliográfus a helyes dátumot, ő teheti ezt leginkább. És töredéke volna ez a munkatöbblet csak annak, amit MÓRA életművének feltárására VAJDA időben, fáradságban, türelemben, de hozzáértésben és leleményességben is — mint ez a példa mutatja — adni képes és akar.

DEZSÉNYI BÉLA

Iz isztorii ruszszkoj zszurnalisztki. Sztat'i i materialü. Red. A. V. ZAPADOVA. Moszkva, 1959, MGU. 259 l.

A cikkgyűjtemény öt, különböző szerzőktől származó közleményben az orosz sajtó első jelentős, nagy korszakát, a forradalom előtti Oroszország sajtójának történetét fogja át.

Az első orosz újság, a *Vedomoszti* (1703) kibocsátása után a XVIII. század közepétől az orosz sajtó fellendül. ZAPADOV cikke ezt a korszakot vizsgálja. A kor haladó publicistája, irodalmi és tudományos szervezője LOMONOSZOV, aki azért harcolt az orosz Akadémia főleg latinul író, nyugati befolyás alatt álló professzoraival, hogy a tudomány eredményeit orosz nyelven népszerűsítsék. Ennek egyik eredményeként adta ki a Tudományos Akadémia az *Ezseseszjacsnüe szocsinenija* c. folyóiratot

1755-ben. LOMONOSZOVOT 1741-től, Oroszországba való visszatérésétől haláláig élénken foglalkoztatta a sajtó ügye. Számos cikkben és közleményben foglalkozott az újságírás tisztaságával, a sajtó szabadságával, az idegen befolyások alól történő felzabálásával.

Az orosz sajtótörténet jelentős korszaka a dekabristák és szimpatizánsaik tevékenysége, majd a krími háború után a hazai irodalom erős cenzúrázása miatt külföldről irányított, nem cenzúrázott haladó újságírás (pl. a *Kolokol* és kiadója GERGEN).

GERGEN, PISZAREV, CSERNŰSEVSKIJ, OGAREV és mások publicisztikai munkássága nyomán csakhamar Oroszországban is bekövetkezik a forradalmi újságírás újabb fellendülése. Ezzel a korszakkal három cikk foglalkozik.

Az első a moszkvai egyetem diákjainak az 1860-as évek forradalmi helyzetében folytatott kiadói tevékenységével, a második az indiai nemzeti felkelés sajtóvisszhangjával foglalkozik.

A harmadik — legjelentősebb — közlemény a PISZAREV befolyása alá került (1859-ben megindult) *Ruszszkoe Szlovo* c. folyóirattal foglalkozik, amely a megújult, CSERNŰSEVSKIJ irányítása alatt álló *Szovremennikkel* együtt a forradalmi-demokrata nézetek és az orosz raznočinyec-intelligencia radikális rétegének szócsövévé vált. A cikk hosszan tárgyalja LENINnek az említett folyóiratokról vallott pozitív véleményét. Ugyanakkor kimutatja, hogy a folyóiratokba dolgozó radikálisok, jóllehet ideálisan lelkesedtek a szocializmus gondolatáért, nem értek el a forradalmi demokraták ideológiai fejlettségének és forradalmi következetességének színvonalára. Ebből keletkeztek a viták a két lap között, ezek azonban nem változtatnak haladó jellegükön és jelentőségükön.

Az orosz sajtó negyedik fő eseménypontjának egy speciális, de jellemző részletkérdésével foglalkozik SZTŰKALIN *Politikai szatíra 1905-ben, a Zritel' c. folyóiratban* című kitűnő cikke.

1873-tól, a XIX. század legjobb orosz szatirikus lapjának, az *Iszkrának* megszűnésétől kezdve a szatíra hosszú időre kizorul a politikai küzdőtérrel. A 70-es évek végén történt újraillesztési kísérletek is hiábavalóknak bizonyultak. A cári cenzúra csak olyan humort engedett szóhoz jutni a publicisztikában, amely „okos és illedelmes” volt, azaz nem sértett politikai érdekeket.

Csak 1905-ben sikerült a forradalmi-marxista körökhöz közelálló ARCŰBASEV-nek a *Zritel'-t* kiadni. A folyóiratot 17 szám megjelenése után tiltották be. Kár, hogy a cikk nem közöl illusztrációkat.

A cikkgyűjteményt eredeti dokumentumok egészítik ki. Ebből az archivális részből a legérdekesebb PISZAREV *Harc az életért* című, DOSZTOJEVSKIJ *Bűn és bűnhődés* című regényével foglalkozó cikke cenzúraharcának története.

ISZLAI ZOLTÁN

Utz, Arthur: Grundsatzfragen des öffentlichen Lebens. — Principes de la vie sociale et politique. Bibliographie. (Darstellung und Kritik.) Recht, Gesellschaft, Wirtschaft, Staat. I. Bd. (1956—1959.) Unt. Mitw. v. W(illy) BÜCHI, H(umbert) Th(omas) CONUS, B(rigitta) GALEN. Freiburg, [etc.] (1960), Herder. 446 l. [Angol és spanyol szöveg is.]

UTZ Artúr freiburgi egyetemi tanár ebben a műben német, angol, francia, olasz és spanyol nyelvterületről azoknak a könyveknek és folyóiratcikkeknek bibliográfiáját állította össze, amelyek a jogi, társadalmi, gazdasági és politikai alapvető kérdéseket érintik.

A bibliográfia, tartalmát és szerkezetét, különösen összeállításának ötletes technikáját illetően, érdemes a méltatásra. Két főrésze oszlik. Az első a módszeres adatközlésre támaszkodik, a második kritikai elemzéseket tartalmaz.

Az első főrészben sajátos tizedes osztályozási rendszer szerinti felépítésben, logikai csoportosításban öt fejezet van: 1. a társadalomtudományok alapelemei, 2. jogbölcselet, 3. társadalmi rend, 4. gazdasági rend és 5. politikai rendszerek. Ezeket a fejezeteket ugyancsak a tizedes osztályozási rendszer szerinti további finom bontásban az egyes fogalmakig lemenően tagolja. Ilyenek például: szociológia, szociálétika, szocializmus, kommunizmus, keresztényszocializmus, halálbüntetés, jogpolitika, törvényesség, az állam mint jogok birtokosa, kultúrpolitika, bevándorlás, film, publicisztika, szakszervezetek, hivatások, bérezés, munkaszerveződés, az állampolgárok engedelmségi kötelezettsége, kormányzat, közigazgatás, állam és egyház. Mintegy 300 fogalom, egytől négy számjegyig való megjelöléssel kerül így tárgyalásra, a szisztéma szerint.

Ez után a logikai bontás után a műben alkalmazott csoportosításnak megfelelő fogalmak, tárgyszó szerint, betűrendben vannak közölve, s minden tárgyszó utal a fogalomnak a szisztémában kijelölt helyére.

A szisztéma beosztása és a tárgyszó szerinti csoportosítás is négynyelvű: német, francia, angol és spanyol.

A bibliográfiai főrészt utolsó csoportja a tulajdonképpeni bibliográfia, amely mintegy 1500 címet a szerző, illetőleg az eredeti cím szerinti betűrendben közöl. A bibliográfiai adatok után minden címmel utal a szisztema megfelelő helyére, tehát sajátos rendszerének megfelelő szakozást is ad. Ebben a részben — természetszerűen — keveredik a feldolgozott öt nyelv, mivel egyetlen rendező elve a betűrend.

A mű második főrésze a közlésen túlmenő kritikai állásfoglalásokat tartalmazza, a kiválasztott egyes művek: könyvek, folyóiratcikkek rövid tartalmi ismertetése után. Ez a rész csak német nyelvű, mivel így is mintegy a felét teszi ki az egész kiadvány terjedelmének, s a négy nyelven való közlés terjedelmével veszélyeztette volna az egész összeállítás célját. Ennek a tárgyalási anyagnak a rendszere a mű szisztemája, s az egyes fejezetek után a többi használt nyelven is összefoglalókat ad. A recenziók nem terjednek ki az egész bibliográfiai anyagra, hanem csak mintegy 500 műre.

A két ismertetett főrészt mellett különböző segédletek kívánják emelni az összeállítás gyakorlati értékét, használhatóságát. Ilyenek a bevezető részben a négy nyelvű előző, a kötet végén pedig a második főrészhez adott név- és tárgymutató.

A bibliográfia összeállítója és kiadója folytatólagosan kívánja közrebocsátani hasonló jellegű és szerkezetű kiadványaikat. Ezúttal az 1956—1959-ig terjedő idő irodalmát figyelik és közlik, a későbbiekben pedig 2—3 évenként jelentkeznek az újabb kötetekkel. Ajánlásukban rámutatnak arra, hogy miért és hogyan segíti a bibliográfia a gazdasági szakemberek, jogászok, politikusok és a társadalomtudományok különböző ágazatainak művelői gyakorlati és elméleti munkáját.

Utz professzor bibliográfiája a mai korszerű, sokrétű és technikailag is rendkívül fejlett könyvtári szolgáltatások közül is kiemelkedik a szerkesztés ötletességével. Talán úgy lehetne legjobban, egy mondattal jellemezni, hogy a maximumát adja annak a szerkesztési technikának, ami még nem öli meg a tartalmi elemeket, nem sérti tárgyi értékét. A négy és félszáz lap terjedelmű, igen szép kiállítású mű sok könyvészeti billentyűsorrall biztosítja a több oldalról jelentkező igények kielégítésének lehetőségét és a tájékoztatás összhangját. Választ ad annak az érdeklődőnek, aki a társadalomtudományok egyszerű tagozódása alapján foglalkozik összefogó vagy részkerdecskkel, annak, aki ismeri valamely mű szerzőjét vagy annak hiányában a mű pontos címét, annak, aki egy-egy tárgyszóval megjelölhető fogalom

alapján keresi az irodalmat, s lényegesen tovább megy az egyszerű irodalmi ajánlásnál, amikor kritikái állásfoglalást is tartalmazó tartalmi ismertetést ad az egyes jelentősebb művekről, kiszolgálja a nagy nyugati nyelvek közül csak egyiket-másikat ismerő kutatót, összefüggéseket teremt a címek és szakok rendszerében, s mindezt akként, hogy az érdeklődőnek a legkevesebb fáradságot okozza, és mégis a leggyorsabb felvilágosítást nyújtsa. Nagy előnye még az az összefogás, amely a polgári társadalmak és országok irodalmának legjelentősebb részére kiterjed.

Fel kell azonban vetnünk a kérdést, hogy mindezeknek az előnyöknek ellenére is nem fogott-e az összeállító-szerző túl sokat, nem vágta-e túlságosan is nagy fába a fejszét? Négy év, öt nyelvetterület s a társadalomtudományok jelentős könyv- és folyóiratcikanyaga; mindez egy műben. Ez a tény önmagában kötelezővé teszi a nagyfokú szelektálást, aminek eredményeként a bibliográfiai rész 1500 címre terjed ki, az értékelő rész pedig 500 műre. Önkéntelenül is felmerül a kérdés: mi az, ami — szükségképpen — kimaradt? És kérdeznünk kell azt is: nem túlzottan szubjektív-e egy szerzőnek, akár néhány munkatárssal ellenőrzött, de végül mégis csak egyéni állásfoglalása a tekintetben, hogy mi a jelentős, mi az értékes?

Minden bibliográfia-szerkesztőnek érdemes tanulnia a szerkesztés technikájából, de a könyvészeti érték tartalmi követelményei óva intenek az elhatárolás szükségességére: est modus in rebus. Tegyük sokrétűvé és rugalmassá a feltárási eszközöket és módszereket, de ez ne legyen a tartalom rovására. A bemutatott szelektív értékelő bibliográfia gyakorlati használhatóságán kívül erre is tanít.

TAKÁCS JÓZSEF

Soltész Zoltánné: A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században. Bp. 1961, Akadémiai Kiadó. 195 l. 72 tábla.

A könyv szakemberei és a könyvhöz értő bibliofilek a közelmúltban az Akadémiai Kiadó közreműködésével értékes és szép munkával gazdagodtak: SOLTÉSZ Zoltánné több éves kutató munkájának eredményével.

A terjedelmes mű a történelmi Magyarország könyvkiadása első századának könyvtérését vizsgálja illusztrációik, könyvdíszek szempontjából; rendszerezi és ugyanakkor értékeli azokat. „A szöveget szemléltető figurális ábrázolásokon kívül a pusztán díszítés céljából alkalmazott címlapkeretekkel, iniciálékkal, fejlécekkel, zá-

rődíszekkel is foglalkozunk, s a művészi szempontból értékes metszetek mellett a kezdetlegesebb kivitelű, szerényebb díszek sem kerülnek el figyelmünket” — olvassuk az *Előszó*-ban. A feldolgozott mű azért is becses tudományos kutatásunk számára, mert a feldolgozott anyag egyben grafikusművészetünknek csupán könyvekben fennmaradt legkorábbi emlékénye. A hazai fametszés kezdeteinek feltárása külföldi előképeik alapján: a kül- és belföldi anyag analízise, egybevetése segítségével történik. Átfogó képet kapunk ugyanakkor a XVI. század hazai nyomdaműhelyeiről is, amelyek igen gazdag, művészi értékű könyvdiszítói anyagot alkalmaztak.

A HONTERUS-, HOFFGREFF-HELTAI-, HOPHALTER-, GUTGESELL- és KLÖSZ-nyomdák (csupán néhányat ragadtunk ki a bő vizsgálati anyagból) igényessége, nemesveretű kiadói műveltsége megmagyarazza könyvdiszítói anyaguk gazdagságát, kiadványaik magas színvonalát, s érthetővé teszi azt is, hogy századok múltával éppen e becses hagyományok feltámasztása segítette századunk elején elsekélyesedett könyvkultúránkat megújulni; gondolunk itt a vidéken TEVAN és KNER törekvéseire, eredményeire, a fővárosban például a Hungária- vagy az Amicus-kiadók tevékenységére, a *Magyar Grafika* c. folyóiratnak, az 1920-ban létesült Bibliofil Társaságnak agitatív erejű programjára.

SOLTÉSZNÉ könyvének könyv- és művészettörténéseink egyaránt sokat köszönhetnek.

Nyomon követve a nyomdák könyvdiszítói állományának továbbkölcsonzését, alkalma van az egykorú könyvsajtók kapcsolatainak felderítésére, nyomdáink fejlődésének, irodalmunk és könyvkiadásunk kialakulásának megismertetésére is. A könyvtörténésznek nem egyszer nagy gondot okoz az e századból származó, akár kiadói elgondolás alapján, akár az időközben megcsönkült: impresszum nélküli könyvek, könyvtöredékek meghatározása. SOLTÉSZNÉ könyve alapján, a nyomdai díszek azonosításával kiderülnek a hiányzó impresszum-adatok: gyakran egyetlen illusztráció, iniciálé elegendő már a gyakorlott kutató számára, hogy felismerje az előállító műhelyt és a származási helyet.

A fametszetes illusztrációk mestereinek azonosításával, a külföldi mestereknek a hazai műhelyekre gyakorolt hatása megállapításával, az áthonosított anyag számbavételével művészettörténetünknek, közelebbről grafikai művészetünk fejlődéstörténetéhez is értékes, ismeretlen anyagot szolgáltatott a szerző.

A könyv szerkezeti megoldását, módszerét is ki kell emelnünk. A feltárás ki-

induló pontja természetesen a nyomda: működésük időrendjében sorakoznak egymás után. Ez alkotja a könyv törzsanyagát; viszont az utána következő katalógus, amely feltárja az egybegyűjtött emléksanyagot — felsorolva a különböző típusok variánsait is és valamennyi vizsgált metszet magyarországi előfordulási helyét —, valamint a táblák: az említett szöveg-, illetve katalógusnak megfelelő csoportosításban közreadott könyvdíszeknek reprodukciói a műnek egyenlő értékű részei.

A kutató eligazítására a szerző gondosan összeállított mutatókat mellékel: névmutatót, nyomtatványok mutatóját, ikonográfiai mutatót, címerek mutatóját és a 72 táblához táblajegyzéket. A külföldi kutató bőséges németnyelvű kivonat tájékoztatja.

Természetesen SOLTÉSZNÉ munkája elsősorban a szlovák és román szakemberek számára lesz igen hasznos segédeszköz, szervesen illeszkedik emellett az általános könyvtörténetet alátámasztó segédművek sorába is.

E megfontolásokból következik, hogy helyes volt a szerzőnek a *Magyar Könyvszemle*-ben közreadott tanulmányait továbbfejlesztve, önálló kötetet sajtó alá rendeznie. Az Akadémiai Kiadó érdeme viszont, hogy e mű a hasonló tárgyú külföldi kiadásokhoz méltó tipográfiai nívón jelent meg.

Ma már gyakorlatból is tudjuk, hogy a műre szükségünk volt, sőt kívánatos volna, hogy a szerző további kutatásait is minél előbb közreboccsássa.

D. SZEMZŐ PIROSKA

Tájékoztató a tudományos kutatás tervezésének, igazgatásának és szervezésének nemzetközi irodalmáról. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtáranak időszaki kiadványa. Bp. 1961— (1. évfolyam, 1—2. [kettős szám], 3—6. szám.)

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára a hazai tudományos kutatások korszerű tervezésének és összehangolásának, valamint a Magyar Tudományos Akadémia koordinációs tevékenységének támogatására több mint egy esztendeje új dokumentációs folyóirat kiadását kezdte meg. A tudományos munka tervezésének és szervezésének fontosságát, a tudományos élet fejlődésében, a termelőmunka színvonalának emelésében játszott szerepét szükségtelen itt külön hangsúlyozni. Azt azonban nem árt kiemelni, milyen hasznos és mennyire időszerű volt ennek az elismerten jelentős témának olyan önálló kurzens dokumentációs összeállítást szentelni, amely a különböző területeken működő és

elsősorban nem tudományszervezési feladatokkal foglalkozó szakemberek számára is lehetővé teszi, hogy különösebb fáradság és időpazarlás nélkül tájékozódhassanak a legfrissebb nemzetközi eredményekről, és egyben áttekintést szerezzenek a rendelkezésre álló bel- és külföldi irodalomról. Nálunk, ahol ma még aligha vannak sokan azok, akik „főfoglalkozásuként” működnek ezen a területen, ez a legfontosabb feladat. Most, hogy az első, 1961-i évfolyam — némi késéssel 1962 áprilisában — teljessé vált, megállapíthatjuk: a kitűzött feladatnak a *Tájékoztató* eleget tett.

Szükségszerűen következnek az eddigiekből, hogy a könyvtári szakembereket különösképpen érdekli ez a kiadvány, hiszen saját munkájuk is túlnyomórészt tudományos munka, amelynek végső célja a különböző területeken folyó kutatások előmozdítása, támogatása. Ezen felül a könyvtár maga is tudományos intézmény, ezért a könyvtári munka tervezése, a könyvtári üzem szervezése és irányítása tekintetében sem közömböseket a *Tájékoztató* elméleti és gyakorlati útmutatásai. Végül pedig azért is figyelmet érdemel, mert jellegére nézve bibliográfiai-dokumentációs kiadvány, mégpedig egyik nagy tudományos könyvtárunk kiadványa.

A *Tájékoztató* igen helyesen nem szorítokzik pusztán adatközlésre, sőt a tulajdonképpeni *Bibliográfia* csupán elenyésző hányadát teszi ki egy-egy szám tartalmának. Legterjedelmesebb része a *Szemle* c. rovat, amely bőséges kivonatban, részletesen ismerteti a jelentősebb külföldi publikációkat oly módon, hogy a kivonatok akár önálló cikkekként is megállnák a helyüket, és így általuk alapos ismereteket nyerhetünk nemcsak a szovjet és népi demokratikus, de a nyugati országok tudományszervezési műhelyitkairól is.

A kivonatosan közölt tanulmányok többsége általános érdekű elvi jelentőségű kérdésekkel, a tudományos kutatás feladataival, a fejlődés irányjaival, a fejlesztés módszereivel, a szakemberképzéssel, a kutatómunkára fordított kiadások arányaival stb. foglalkozik. Ilyenek például a szocialista országok akadémiaira váró új feladatokról szóló beszámoló (3. sz.), M. V. KÉLDISNEK *Az SZKP XXII. Kongresszusa és a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának feladatai* című referátuma (6. sz.), az Egyesült Államokban, Nagybritanniában és Japánban folytatott ipari kutatások költségárányainak összevetése (1—2. sz.) vagy a három különböző UNESCO kiadvány alapján összeállított ismertetés a világszerte folyó természettudományos kutatásokról és az UNESCO tízéves természet-tudományos programjáról (5. sz.) stb. De

feldolgozásra kerültek egészen speciális vonatkozású részletkérdések is, olyanok, mint az űrkutatás távlati tervei (3. sz.), valamint — hogy saját tárgyunkról is beszámoljunk — a dokumentáció és a gépi adatfeldolgozás témakörével kapcsolatos közlemények: a gépi fordításról, közelebbről a gépi fordítási kísérletekről angolból oroszra (1—2. sz.), a VINITI működéséről, a kémiai képletek tömeges tárolásáról és visszakereséséről elektronikus számológépek segítségével (3. sz.), a mikrokártyákról és a mikrokiadványokról általában (5. sz.) stb.

Bár kétségtelen, hogy az utóbb említett ismertetések rendkívül érdekes olvasmányul szolgálnak, mégis úgy tűnik, mintha ezek közlésével a szerkesztők áthágták volna az önmaguk által felállított szabályt, nevezetesen azt, hogy a *Tájékoztató*nak „legfőként azokat a témákat kell tárgyalnia, amelyek nemcsak egyes kutatási ágak szempontjából fontosak, hanem a kutatótevékenység nagyobb szektorait vagy a kutatás egészét érintik.” (Bevezetés. *Tájékoztató*. 1—2. sz. 8. l.)

A következő, *Figyelő* címet viselő rovat már rövidebb, 10—80 soros kivonatok formájában ismerteti — túlnyomórészt folyóiratok cikkei alapján — a tudományos élet és a tudományos kutatás legfrissebb híreit, jelentősebb eseményeit.

A harmadik rovat, a már említett *Bibliográfia* három részre tagolódik. Közülük az első a *Szakirodalmi ismertetések*, amely néhány soros annotációkkal ellátott *betűrendes* irodalomjegyzék a jelentősebbnek tartott szakmunkákról, illetve cikkekről (egy-egy számba kb. 15—25 ilyen ismertetés kerül). A második rész címe: *Válogatott bibliográfia a tudományos kutatás tervezésének, igazgatásának és szervezésének irodalmából*. Ez szakcsoportokban, annotáció nélkül, de az idegen nyelvű közlemények esetében címfordítással számonként mintegy 100—120 tételt (könyveket és cikkeket vegyesen) tartalmaz. A harmadik rész, a *Bibliográfiai áttekintés a magyar tudományszervezés újabb irodalmából*, ismét *betűrendes* (számonként átlag 30—35 cím).

A *Szemle* rovat közleményei között is előfordul a tudományos munka tervezésének, igazgatásának és szervezésének irodalma mellett ezzel rokon, de a tárgyukon mégis kivüleső ismertetés. A *Bibliográfia* rovatban pedig éppen a tárgyi csoportosítás következtében kifejezetten szembevetendő, hogy igen sok, az általános tudományelmélet, a tudománypolitika, a nemzetközi tudományos kapcsolatok, együttműködés és szervezetek, a tudományos kutatás új módszerei, a tudós- és szakemberképzés, a

munkaerőgazdálkodás, a tudományos kutatás gazdasági és pénzügyi problémái, a dokumentáció, a tudománytörténet stb. tárgykörébe tartozó mű szerepel.

A *Válogatott bibliográfia*... alfejezet szakcsoportjai meg is felelnek az összegyűjtött anyag sokrétűségének (kár, hogy a *Figyelő* rovat és a *Szakirodalmi ismertetések* alfejezet anyagát nem rendezték ha-

sonló szakcsoportok szerint), éppen ezért joggal vetődik fel a kérdés, vajon ha a kiadvány — helyesen — nem szorítkozik szigorúan a tervezés, igazgatás és szervezés problematikájára, nem lett volna-e helyesebb a tartalmat hívebben tükröző „Tájékoztató a tudományos kutatómunka aktuális kérdéseinek irodalmáról” címet választani? PÁLVÖLGYI ENDRE

TARTALOM

<i>Sándor Pál</i> : Baloldali könyvkiadás Horthy-Magyarországon — Linksgerichtete Verlagstätigkeit in Ungarn während des Horthy-Regimes	125
<i>Kovács Ilona</i> : A Nyugat és a magyar könyvművészet megújulása — Die Zeitschrift „Nyugat” und die Renaissance der Buchkunst in Ungarn	131
<i>Szentmihályi János</i> : A társadalomtudományok szakbibliográfiáinak néhány kérdése — Some problems of special bibliographies of the social sciences, humanities and arts in Hungary	148
<i>Domanovszky Ákos</i> : A párizsi katalogizálási konferencia szabályzat-tervezete — Der Regelwerk-Entwurf der Pariser Katalogisierungskonferenz	171

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Scheiber Sándor</i> : A Kaufmann-Haggáda másolójának munkásságához	184
<i>B. Koroknay Éva</i> : A veszprémi püspöki könyvtár Lucanus-kötetének kötet-táblájáról	187
<i>Kókay György</i> : Külföldet járt magyarok könyvtári élményei a XVIII. század végén	197
<i>Barcza József</i> : Kazinczy Ferenc első könyvtára Sárospatakon	203
<i>Markovits Györgyi</i> : „Mert szégyen élni...” (Gábor Andor kitiltott verseskötete) 206	

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Borsa Gedeon</i> : Az Obsequiale Strigoniense 1526 előtt készült nyomtatott kiadásai	210
<i>Nagy Barna</i> : Két Honterus-mű variánsa	217
<i>Nagy Barna</i> : Hol jelent meg Szikszai Hellopoeus Bálint első Katekizmusa?.....	221
<i>V. Kovács Sándor</i> : Gergely Ferenc deák tankönyvei	222

FIGYELŐ

<i>Kosáry Domokos</i> : Történelmi szakbibliográfia és levéltári forrásanyag	224
<i>Beck Oszkár</i> : Hungarica és könyvtártudományi irodalom Lenin magánkönyvtárában	227
<i>Tranča, D.</i> : A Román Népköztársaság Állami Központi Könyvtára	228

HIREK : A DeutscheStaatsbibliothek jubileuma (<i>Kunze, Horst</i>)—Tájékoztató „A régi magyarországi nyomtatványok” c. kiadvány munkálatairól (<i>Borsa Gedeon</i>) — Bibliography, Documentation, Terminology (<i>Gombocz István</i>) — Az általános iskolai könyvtár és szolgáltatásai (<i>Gombocz István</i>) — A FID C/3 budapesti ülészaka (<i>Weger Imre</i>) — Az Országos Könyvtárügyi Tanács Bibliográfiai Munkabizottságának Nemzeti Bibliográfiai szekciója (<i>Fügedi Péterné</i>) — A Munkás-kori könyvművészet remekei (<i>Csapodi Csaba</i>) — Periodikák időrendi katalógusa 1920—1944 (<i>Pálinkás Sándorné</i>) — Tiborc Zsigmond 75 éves — A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya pályázatot hirdet.....	231.
---	------

SZEMLE

<i>Berkov, P. N.</i> : Bibliograficeszkaja evrisztika. (Ism. <i>Weger Imre</i>)	238
<i>Bibliotecsno-bibliograficeszkaja klaszszifikacija</i> (Ism. <i>Weger Imre</i>).....	238
<i>Bibliographie de la France</i> (Ism. <i>Zolnay Vilmosné</i>)	240
<i>Bibliotekovedenie i bibliografija za rubezsom</i> (Ism. <i>Dobó István</i> — <i>Fodor Zoltán</i>)	242
<i>Az ENSZ-ről</i> (Ism. <i>Rózsa György</i>)	244
<i>Állam- és jogtudományi bibliográfia 1945—1959</i> (Ism. <i>Székelly Dániel</i>)	244
<i>Debreceni bibliográfia</i> (Ism. <i>Futala Tibor</i>)	245
<i>Hankiss Elemér</i> — <i>Berczeli A. Károlyné</i> : A Magyarországon megjelent színházi zsebkönyvek bibliográfiája (Ism. <i>Pukánszky Kádár Jolán</i>)	246
<i>Jügelt, Karl-Heinz</i> : Hungarica-Auswahl-Katalog der Universitätsbibliothek Jena (Ism. <i>Soltész Zoltánné</i>)	248
<i>Bibliotheca Hungarica Antiqua</i> (Ism. <i>Dörnyei Sándor</i>)	250
<i>Deutsche Staatsbibliothek 1661—1961</i> (Ism. <i>Vértesy Miklós</i>)	251
<i>Aus der Arbeit der Deutschen Staatsbibliothek</i> (Ism. <i>Gombocz István</i>)	253
<i>Biehahn, Erich</i> : Kunstwerke der Deutschen Staatsbibliothek (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	254
<i>A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Evkönyve. VII. köt.</i> (Ism. <i>V. Waldapfel Eszter</i>)	255
<i>Az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ Evkönyve 1960</i> (Ism. <i>Hodinka László</i>)	256
<i>Vajda László</i> : Móra Ferenc vezércikkei (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	258
<i>Uz isztorii ruszszkojzszurnalisztiki</i> (Ism. <i>Iszlai Zoltán</i>)	259
<i>Ut, Arthur</i> : Grundsatzfragen des öffentlichen Lebens (Ism. <i>Takács József</i>)	260
<i>Soltész Zoltánné</i> : A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században (Ism. <i>D. Szemző Piroska</i>)	261
<i>Tájékoztató a tudományos kutatás tervezésének, igazgatásának és szervezésének nemzetközi irodalmából</i> (Ism. <i>Pálvölgyi Endre</i>)	262

Ára: 40,— Ft

Előfizetés egy évre 60,— Ft

TABLES DES MATIÈRES

<i>P. Sándor</i> : L'édition de la gauche en Hongrie 1919—1945 (Avec résumé en allemand)	125
<i>I. Kovács</i> : La revue „Nyugat” et la renaissance de l'art du livre hongrois (Avec résumé en allemand)	131
<i>J. Szentmihályi</i> : Quelques problèmes de la bibliographie des sciences sociales (Avec résumé en anglais)	148
<i>A. Domanovszky</i> : Projet de règlement de catalogage accepté à la Conférence internationale à Paris (Avec résumé en allemand)	171

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>S. Scheiber</i> : Sur l'activité du copiste du Haggadah provenant de la collection de Kaufman, conservée à la Bibliothèque de l'Académie des Sciences de Hongrie....	184
<i>É. B. Koroknay</i> : La reliure d'un incunable de Lucane conservé dans la bibliothèque épiscopale de Veszprém	187
<i>Gy. Kólcay</i> : Expériences des voyageurs dans les bibliothèques étrangères à la fin du 18 ^e siècle	197
<i>J. Barcza</i> : La première bibliothèque de Ferenc Kazinczy à Sárospatak.....	203
<i>Gy. Markovits</i> : „Mert szégyen élni...” (Sur un recueil de poèmes interdits de Andor Gábor de l'époque d'entre les deux guerres)	206

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

<i>G. Borsa</i> : Les éditions d'avant 1526 de l'Obsequiale Strigoniense	210
<i>B. Nagy</i> : Les variantes de deux ouvrages de Honterus	217
<i>B. Nagy</i> : Où le premier Catéchisme de Bálint Szikszai Hellopoeus a-t-il paru?....	221
<i>S. V. Kovács</i> : Livres de classe pour l'enseignement du latin	222

CHRONIQUE

<i>D. Kosáry</i> : Bibliographie de l'histoire et sources archivales	224
<i>O. Beck</i> : Hungarica et littérature bibliothéconomique dans la bibliothèque privée de Lénine	227
<i>D. Trancă</i> : La Bibliothèque Centrale d'État de la République Populaire Roumaine	228

NOUVELLES	231
-----------	-----

COMPTE — RENDUS — CRITIQUES

Berkov, P. N.: Bibliografitcheskaya evristica (<i>I. Weger</i>)	238
Bibliotetchno-bibliografitcheskaya classificatsiya (<i>I. Weger</i>)	238
Bibliographie de la France (<i>V. Zolnay</i>)	240
Bibliotecovedenie i bibliografiya sa rubezhom (<i>I. Dobó—Z. Fodor</i>)	242
Az ENSZ-ről (<i>Gy. Rózsa</i>)	244
Állam- és jogtudományi bibliográfia 1945—1959 (<i>D. Székely</i>)	244
Debreceni bibliográfia (<i>T. Futala</i>)	245
Hankiss Elemér—Berczeli A. Károlyné: Magyarországon megjelent színházi zsebkönyvek bibliográfiája (<i>J. Pukánszky-Kádár</i>)	246
Jügel, Karl-Heinz: Hungarica-Auswahl-Katalog der Universitätsbibliothek Jena (<i>E. Soltész</i>)	248
Bibliotheca Hungarica Antiqua (<i>S. Dörnyei</i>)	250
Deutsche Staatsbibliothek 1661—1961 (<i>M. Vértessy</i>)	251
Aus der Arbeit der Deutschen Staatsbibliothek (<i>I. Gombocz</i>)	253
Biehahn, Erich: Kunstwerke der Deutschen Staatsbibliothek (<i>M. Takács</i>)	254
A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve (<i>E. V. Waldapfel</i>)	255
Az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ Évkönyve (<i>L. Hodinka</i>)	256
Vajda László: Móra Ferenc vezércikkei (<i>B. Dezsényi</i>)	258
Is istorii russkoy zhurnalistiki (<i>Z. Iszkai</i>)	259
Utz, Arthur: Grundsatzzfragen des öffentlichen Lebens (<i>J. Takács</i>)	260
Soltész Zoltánné: A magyarországi könyvdíztetés a XVI. században (<i>P. D. Szemző</i>)	261
Tájékoztató a tudományos kutatás tervezésének, igazgatásának és szervezésének nemzetközi irodalmából (<i>E. Pálvölgyi</i>)	262

2/2

43.592

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

1962

4. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 78. ÉVF. 4. SZÁM 265—384. I. BUDAPEST, 1962. OKT.—DEC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK

könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Főszerkesztő

KÓHALMI BÉLA

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (h. szerkesztő), MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ, RÓZSA GYÖRGY,
V. WALDAPFEL ESZTER

E szám munkatársai: RÓZSA GYÖRGY, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára igazgatója, FÜGEDI PÉTERNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, HOLL BÉLA tudományos kutató, PÉTER ZOLTÁN, a Ráday-Könyvtár igazgatója, FERENCZY ENDRE, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára munkatársa, TOMBOR TIBOR, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, FALLENBÜCHL ZOLTÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, BIRÓ FERENC egyetemi tanársegéd, IVÁNYI SÁNDOR könyvtáros, Eger, DONÁTH REGINA, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, VÉRTES GYÖRGY, az Országgyűlési Könyvtár igazgatója, BOHATCOVÁ, MIRJAM, a Csehszlovák—Szovjet Intézet munkatársa, Praha, SÓLYOM JENŐ levéltáros, BÁN IMRE egyetemi tanár, Debrecen, MIHAJLOV, A. I., az Össz-szövetségi Tudományos és Műszaki Tájékoztatás Intézet igazgatója, Moszkva, SÁNDI ERZSÉBET, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TÓTH ANDRÁS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, GOMBOCZ ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, DOBÓ ISTVÁN, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára munkatársa, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár fősztályvezetője, ÁRDÓ MÁRIA tudományos kutató, REJTŐ ISTVÁN, a Magyar Tudományos Akadémia munkatársa, KÓKAY GYÖRGY, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, NIEDERHAUSER EML, a történettudományok kandidátusa, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete osztályvezetője, KOZCSA SÁNDOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, HERNÁDY FERENC, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, PÁLVÖLGYI ENDRE, a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa, WALLESHAUSEN GYULA, az Agrártudományi Egyetem Könyvtára osztályvezetője, Gödöllő; KÓHALMI BÉLA Kossuth-díjas, az irodalomtudományok kandidátusa, ny. egyetemi tanár, FERENCZYNÉ WENDELIN LIDIA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, VÉGH FERENC, a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára munkatársa, SZALAY GYÖRGY, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár munkatársa

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Múzeum körút 14—16. Telefon: 134—400

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest, V., Alkotmány u. 21.

Telefon: 111—010, MNB egyszámúszám: 46

Csekkbefizetési számla: 05.915.111—46

az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban, Budapest, V., Váci u. 22.

Telefon: 185—612

a POSTA KÖZPONTI HIRLAP IRODÁ-nál, Budapest, V., József nádor tér 1.

Telefon: 180—850

Csekk számla: egyéni 61.257, közületi 61.066

GYÖRGY RÓZSA

The Documentation of Science Organization as an Emerging New Branch of Scientific Information

I. Science Organization — Documentation of Science Organization

It is a theorem practically unanimously accepted that in our age — especially in the second part of the XXth century — a *scientific-technical revolution* is taking place. The essential character of which was thus defined in the columns of the theoretical journal of the communist and worker's parties in a discussion under the title "The crises and the workers": "Its main components are: the automatization and the complex mechanization of production, electrification and chemization of industry, increasing use of atomic energy for peaceful ends. The scientific revolution manifests itself in utilizing new kinds of raw-materials, mainly synthetic and plastics; by the appearance of new consumer goods; by improving machinery at an accelerated pace; by the emergence of new branches of industry; and by the rapid increase in the labour productivity."¹

The interaction of social progress and the scientific-technical revolution was one of the chief topics of the international East-West meeting of scientists named "What future holds for mankind" held at Royaumont and at the Sorbonne in May, 1961, in which a number of well-known scientists and scholars of various nationalities and ideology took part, like the Nobel-prize winner Academician N. N. SEMYONOV, Professor BERNAL, Josue de CASTRO, Alfred SAUVY, etc. representing a wide-range of natural and social sciences.² The main idea of the discussion relating to the progress of science was outlined by Professor LAUGIER: "That time vanished forever, when society could permit individual discoveries and innovations spontaneously intrude upon human life. In our age, it is increasingly valid that social progress does not so much depend on the scientific discoveries themselves as on a reasonably organized utilization of these discoveries for the benefit of mankind".

On the development of the scientific-technical revolution in socialism, one of the most important documents of our age, *The Program of the Communist Party of the Soviet Union*, points out: "Mankind enters the epoch of one of the greatest scientific and technical revolutions that manifests itself in utilization of atomic energy, conquest of space, rapid growth of chemistry and the automatization of production and in many other magnificent achievements of science and technology. The capitalist relations of production, however, are

¹ *Béke és Szocializmus*. (International Marxist Review) 1961. 7. no. 128. p. BAREL, Ives — MENSHIKOV, Stanislav: *Mi van a világciklussal?* (What about the business cycle?) Discussion. From the part „Rectification of the scientific-technical revolution.”

² *Quel avenir attend l'homme?* Rencontre internationale de Royaumont (17—20 mai 1961). Paris, 1961, Presse Univ. 330 p.

too narrow for the scientific and technical revolution. Only socialism has the ability of carrying out this revolution and of utilizing its fruits for the benefit of society."³

The Program deals, in detail, with the utilization of the achievements of science and with problems of science-policy and organization. Its fundamental statement is that "*Science itself becomes a direct productive force.*"⁴ (italics mine) *The Program emphasizes that "the most extensive acceleration of scientific and technical progress is a public affair of first importance . . ."* (original italics) and "*that the whole system of scientific and technical information, the study and diffusion of internal and foreign experiences should be exemplarily organized*". (italics mine)

The Program deals, also in a separate subdivision, with the tasks of science, the development of theoretical researches (with the most important problems facing the natural and social sciences), the linking of science with production.⁵ The problem-complex of organization, of developing productive forces, and raising labour productivity to a higher degree, on scientific principles, runs right through the *Program*.

The size of the apparatus, working to solve this problem-complex comprising the whole of production and the society in the Soviet Union, is illustrated by the following data which at the same time underlines the economic significance of science: there were 3 800 scientific institutions operating in 1960, of which the total of research institutes was 1 500; the number of research workers amounted to 354 000, of which nearly 11 000 have the "doctor of sciences" degree, and the number of scientists with a "candidate" degree is over 98 000.⁶

The immense pace of development can be well seen by the fast growing number of research institutes of the Soviet Union: the number of research institutes in 1951 : 1157, in 1960 : 1500 (while only 786 in 1941). The annual increase relating to all scientific institutions was some 86 institutions (1951 : 2848, 1961 : 3800).⁷ For the sake of comparison concerning research efforts we took a country with smaller financial resources, than the Soviet Union: Hungary. Data shown below will illustrate the development there. While before the liberation no mention could be made of a system of research institutes, in 1961 organized research work was carried out in 125 institutes and in more than 600 other research workshops (at university and high school chairs, mainly). Total number of personnel employed in scientific institutions is 13 792, as of the end of 1960. Of this number the researchers and assistant

³ *A kommunizmus építőinek kongresszusa.* (Congress of the builders of Communism.) 17—31. Oct. 1961. Budapest, 1961, Kossuth. 502 p. (*The Program of the Communist Party of the Soviet Union* : 355—482. pp.)

⁴ MARX refers with a wise foresight to this process. To the elaboration of these references see: KOSEL, G.: *Produktivkraft — Wissenschaft.* Berlin, 1957, Die Wirtschaft. 146 p.

⁵ *Program* : II. part V. chapter 3. subdivision.

⁶ KELDYSH, M. V.: *Sovietskaya nauka i stroitelstvo kommunizma.* Pravda, June 13, 1961. 1—3. pp.

⁷ Data: NYILAS József: *Korunk tudományos-technikai forradalma . . .* (Scientific-technical revolution of our age . . .) Bp. 1961. 208 p. Manuscript. SZERÉNYI Sándor — WIRTH Ádám: *A szovjet tudomány és felsőoktatás a kommunizmus építésének kibontakozó szakaszában.* (Soviet science and higher education in the emerging phase of the building of Communism.) Társad. Szle. 1961. 11. no. 83—96. pp.

staff amounts to more than 10 000.⁸ Beside the increasing number of scientific institutions and scientists, data on the budget of science are not less convincing and clear. Taking the United States, the biggest capitalist country, the sums spent on research and development, amounting to \$ 900 million in 1940, were increased approximately to \$ 12.5 billion for 1959. This sum, expressed in proportion to the gross national product, runs to 2.5 percent.⁹ The Soviet Union spent 874 million (new) roubles on science in 1950, while in 1960 3,260 million, and in 1961 expended over 3,800 million.¹⁰ Hungary expended 1.6 million forint on research work in 1961, which amounts to more than 1 percent of the national income, being equivalent of 2 percent of the national budget.¹¹

Official sources, and calculations made on their basis show that, from the turn of the century to the early twenties, the number of personnel employed in research and higher education, all over the world, can be estimated at 50 000, of which some 15 000 were engaged in research. Total of research expenditure amounted to half-million pound sterling. (From J. B. BERNAL: *Science in history*. London, 1954.) In 1960 already some 650 000 persons were engaged in scientific research, and the research costs can be estimated at 20 billion dollars. Professor BERNAL also renders valuable estimated informations in his book *World without war* (London, 1959.), on the number of professional scientists engaged in theoretical research in the most developed countries, Soviet Union: 80 000, United States: 40 000, United Kingdom: 10 000. The number of scientists engaged in theoretical research, all over the world, can be estimated at 200 000, which number is rapidly increasing. According to these calculations, the number of research workers in the developed countries increases by 7 percent annually, that is, much quicker than in any other occupation.

This ever growing, and in the last decade, *sudden increase* of scientific institutions, research institutes, scientific workers, and the proportion of the share of science in the budget, as compared to any other economic sector in the developed countries, is due to the decisive significance of science in the development of every economic sector (industry, agriculture, transport, communication etc.).

This fact was thus formulated by A. N. KOSIGIN, vice-president of the Council of Ministers of the Soviet Union, at the All-Union conference of scientific workers (Moscow, 12—14 June, 1961.): “*Technology should develop quicker than production, while science should develop quicker than technology*”.

Accordingly, a suddenly increased interest is shown all over the world in the planning, organizing and economic problems of scientific research, and — as a result — *its proper subject literature* has come into existence. This is indicated, among others, by the fact that one of the most remarkable western research institutes for social sciences and economics, the Institut de Science

⁸ SZERÉNYI Sándor—SZÁNTÓ Lajos: *Politikai munka a Tudományos Akadémián és intézeteiben*. (Political work in the Academy of Sciences and at its institutes.) *Pártélet*. 1961. 7. no. 19—25. pp. SZERÉNYI Sándor: *Tudományos életünk néhány időszervi kérdéséről*. (On some actual problems of our scientific life). *Magy. Tudomány*. 1961. 7—8. no. 393—402. pp.

⁹ Data: NYILAS J. op. cit. 59—67. pp. KIDD, Charles: *American universities and federal research*. Cambridge, 1959, Harvard Univ. Press. 272 p.

¹⁰ KOSIGIN, A. N.: *Za tesnyuy svyaz nauki s zhiznyu*. Pravda. 15 June, 1961. 2—3. pp.

¹¹ SZERÉNYI S. — SZÁNTÓ L. op. cit. 19. p.

Économique Appliquée in Paris has started publishing a series of studies in the problems of science organization. The first number of this series "*Problèmes économiques de la recherche et de l'information scientifique et technique*" claims that research *might be considered as an industry* ("research industry")¹² and what is more, as a *basic industry* because of its product character, having the essential function of „producing” scientific and technical knowledge. The most important „products” of this „industry” are the invention and the innovation, the effect of which appears in increasing the production.

The great increase in the literature on science organization — as a collective term — may be seen by the fact that the National Science Foundation in Washington has recently published three bibliographies on these problems.¹³

As to the socialist countries, separate bibliographic and documentary periodicals, giving current information of the modern literature of science organization, are published in the Soviet Union and in Hungary. In the Soviet Union two periodicals have been published since 1947 edited by the Fundamentalnaya Biblioteka Obshchestvennyh Nauk of the Soviet Academy: *Novaya Sovetskaya Literatura o Nauke i Nauchno-Issledovatel'skoy Rabote v SSSR* (New Soviet Literature on Science and Scientific Research in the Soviet Union) and *Novaya Literatura o Nauke i Nauchno-Issledovatel'skoy Rabote za Rubezhom*. (New Literature on Science and Scientific Research Abroad). Published monthly, they are listing titles of books and articles of periodicals, selected and annotated. These two series cover the entire Soviet and foreign literature. In Hungary, the Library of the Hungarian Academy of Sciences has been publishing since 1961 a documentary review under the title *Tájékoztató a tudományos kutatás tervezésének, igazgatásának és szervezésének nemzetközi irodalmáról* (Bulletin of international literature on the planning, management and organization of scientific research).¹⁴

In the process of turning science into a direct productive force, there is an emerging, new branch of organization and planning: the *science organization* with its complex problems. We should like to refer to some of these, regardless of the order of importance; terminology of organization of research (covering essentially content-elements of the problems), international division of scientific work, research economics, systematization of research work according to its levels (basic-, applied research, development).

¹² RUSSO, F.—ERBÈS, R.: *La recherche-développement*. Concepts et problèmes de base, environnement et propagation de l'information scientifique et technique. Paris, 1959. 80 p. (Cahiers de l'ISEA. Série T. no. 1.)

¹³ *A selected bibliography of research and development and its impact on the economy*. (Washington, 1959, Supt. of Docs. 21 p.), *Bibliography on the economic and social implications of scientific research and development*. (Washington, 1959, Supt. of Docs. 52 p.), *Current projects on economic and social implications of scientific research and development*. (Washington, 1961. 124. p.) — Two other bibliographies deal definitely with the literature of science organization: BUSH, G. P.: *Bibliography on research administration*. Annotated. (Washington, 1954, Washington Univ. Press. 146 p.) This work, giving nearly full information of the western literature on science organization, is a continuation of the work *Scientific research, its administration and organization*. ed. by BUSH, G. P. and HATTERY, L. H. (Washington, 1950, Washington Univ. Press. 190 p.), and, in addition *Bibliography on research administration, management, organization and use*. (Houston, 1960, Science Inf. Assoc. 23 p.)

¹⁴ Data of the present article are based on documentation on science organization work conducted in the Library of the Hungarian Academy of Sciences, and on the material of the Bulletin.

During the processing of subject literature of problems of science organization, the documentation of science organization, as a particular branch of scientific information, emerges.

On the next pages, setting out from the problems of science organization, we shall make an attempt to outline briefly the scope and systematization of its documentation.

II. *Scope and Systematization of the Documentation of Science Organization*

Theoretical and practical problems of science organization determine, more or less, those of the documentation of science organization as well. In contrast with some branches of science already developed historically (e. g. agriculture, industry), science organization — as an eventual new discipline — is in the phase of its ever accelerating development. However, this is not the only, nor the most essential distinction to be drawn between the documentation of science organization and that of the specialized branches of science. Real innovation in the documentation of science organization appears much more in its development, affected by every branch of science essentially connected with it.

This qualitatively different character of the documentation of science organization, as contrasted with the documentation of specialized fields of science, lies in its *universality* and *complexity*.

Developing of a new compound in a research institute or at an industrial plant and registering of the related subject literature does not enter the documentation of science organization, but, on the other hand, a paper analysing a new type of collaboration in a research institute or at a plant, describing the proper organizational forms of a new constructive collaboration which aims at the developing of this new compound, should become a subject of the documentation. Taking another example, documentation of literature relating to a new diagnostical treatment worked out at a clinic may be the matter of a specifically medical documentation. But the registering of a work on the financial implications of the research work performed at the clinic and its budgetary relation to the plan of medical researches as a whole, and to the national plan of scientific research, is the particular task of the documentation of science organization. The latter example is significant, because the medical researches (planning of *research* and its budget) appear, for the most part, closely interwoven with the training of physicians (questions of planning and budget of *higher education*), and with the healing itself (questions of planning and budget of *medical supply* in general).

Complexity of the documentation of science organization is the other main aspect in two senses: giving information on the non-technical subject literature on the managing and planning of researches affecting several branches of science or promoting the science in its entirety (e. g. space research or nuclear energy), and further, reporting on the appearance of new branches of science which emerged during the development of productive forces and of science — in the first sense. In the second sense: revealing the manifold correlation of research activities involving the systematical (different levels, basic-, applied research, development and technology), methodological, organizational, and economical aspects as well as their relation to the scientific

manpower problems and to the business management. Merely technological aspects should be omitted.

Mathematics, for instance, which has an impact on nearly every field of science, is not in itself, an object of the documentation of science organization, but, as special possibility to be adapted to various sciences, to science organization itself, as well as to scientific information (logistic, operations research, translation machine, documentation by machine). Questions of development of the engineering industry concern the engineering documentation, but, on the other hand, the demands of engineers for the industry, their estimation and planning in connection with the development of technology and science as a whole, is the specific matter of the documentation of science organization.

While the technological and other specialized documentations are of primarily of analytical character and practically help the actual research work and development, the documentation of science organization is *synthetic* in character, and gives — in the first place — comprehensive information on the management of scientific institutions, organization of research work, problems of science policy, etc.

The documentation of science organization covers the following disciplines:

1. *History, Theory, Philosophy, and Systematization of Science*

This group involves the general theoretical problems of science.

Works on the history of science (including big general works on the history of particular sciences) contain also a number of lessons for the organization of science. History of science is, at the same time, the history of development of productive forces, and thus gives additional material to promote the understanding of the contemporary process of turning science into a productive force.

Works on the theory and philosophy of science analyse the motive forces of the development of science, throw a light upon the connections of social progress and science, the impact of social structure on science (and vice-versa), the status of science, its role in society and the correlations of sciences.

Systematization and classification of sciences raise a number of ideological, and, at the same time, practical problems having strong theoretical effect e. g. on the relation of levels of research.

2. *Science Policy, Government Administration of Scientific Work*

This group embodies all decrees, measures, resolutions which aim at the development and coordination of science as a whole in a country, and at its harmonic and proper adaptation to social and state life connected with the production, in a reasonable way.

In socialist countries, scientific work like other social activity, is a part of the plan of national economy, and its trends and conditions are made and insured by the state. In capitalist countries, the state takes but a partial responsibility for scientific work, while the majority of researches are the "monopoly" of monopolies.

In socialist countries the most important documents of science policy involve the related government and party resolutions, decrees, statutes, and plans of the national economy as well as government budgets.

In capitalist countries, beside the government budget and decrees, resolutions of responsible government agencies of science policy, attention should be paid to the reports and accounts of big industrial organizations, to the reports of foundations, etc., which are but parts, "reflections" of science policy.

Documents of science policy contain the summary of the status of science in a country, its concrete relation to other social activities, the trends and proportions of research as well as its development projects.

3. *International Collaboration in Scientific Work*

Maintaining international relations and setting up international collaboration in scientific work, organizing *cooperative researches* covering several countries — all these are parts of science policy, mainly in socialist countries.

Cooperative researches cause a *qualitative change* in the international relations by which — beside the traditional forms of these, such as organizing international scientific conferences, study trips, international exchange of publications, working out research projects, etc. — a definite international scientific cooperation and specialization make possible that the participant countries would conduct researches of a kind being most appropriate to their conditions.

This chapter of the documentation of science organization embodies the literature of traditional forms of international relations (foreign scholarships, study trips, literature on the activities of international scientific organizations and agencies with special reference to their science organizing activities, etc.).

4. *Planning, Management and Organization of Scientific Work*

Planning, management and organization of scientific work is taking place essentially at two levels: public administration and national economy, and industry (research institutes) respectively. Both levels have their peculiar methods and problems. Thus, no flexible boundary can be drawn between these two levels in respect of problems to be solved or from the methodological standpoint, since the levels are in continuous interaction and their mutual existence is the prerequisite of their individual existence, just as planning, management and organization of scientific work appear in close interaction.

At the same time not only these interactions manifest themselves, but also the fruitful effects coming chiefly from the production (industry, agriculture communication, transport, etc.) in two ways: production as a process continuously demanding research achievements in an ever growing degree, and, on the other hand, as a process continuously rendering experiences, impulses, and achievements necessary for research.

The scope of planning scientific work covers the following fields — without attempting to give a complete enumeration — : survey of research capacity of the country; its coordinations with the research needs of the national economy (including the social, cultural, and hygienic branches as well as all branches of sciences of problems of theoretical nature, concerning their majority.)

Within the national thematic plan, a short- and a long-range plan is worked out in order to realize the goals set forth by science policy, by determining the

trends and proportions of researches, assuring priority to certain more important researches, and coordinating researches. The national scientific thematic plan should be in accordance with the plan of national economy.

Organization and management of scientific work assures the organizational, personal, and material conditions and the control of implementing the plan of scientific work and its practical application.

The individual scientist, working quite isolated is substituted by research-groups (with assistant staff) working in great strength, by complicated and expensive equipments, implements. Similarly, individual researches are substituted by complex researches, touching upon several fields of science, demanding collaboration. Operating and forming such a manifold, complicated mechanism becomes an organizational task, based on scientific principles.

5. Levels of Research

The problems of planning, management and organization of scientific work are equally related to the various levels of research which are divided into three main groups by international literature (though their terminology cannot be regarded as definitely elaborated, neither in separate countries, nor internationally, still less the accurate content of each level): basic (theoretical and experimental), applied (in the industrial branches) and development (industrial, technological researches).

These three levels of research cannot be strictly separated, since it is very common in the history of science that a research task started as an applied research or development work (research of industrial or technological nature), under special conditions, which occurred during its performance, or as a "by-product", delivered new research result of basic character, and vice versa.

Basic research — as a rule — strives to explore and recognize new scientific laws, while their practical application is performed in an indirect way. Basic researches are of determining character in respect to the whole development of science.

Applied research (in the industrial branches) aims at the use of scientific laws already recognized for scientific and industrial purposes, while the development (industrial research) is done directly for the technological purposes of production.

Definition of these terms — and generally speaking the categories of research — their correlation and systematization — directly or indirectly — is very much a permanent subject of agencies of science policy and of literature.

An official statement of the Council of Science and Higher Education on the definition of levels of research has recently appeared in *Magyar Tudomány* (Hungarian Science), 1962, no. 1. under the title "On the definition of categories connected with the organization of research work".

Beside the correlation of the levels of research, of no less importance is the interaction of the levels and the technological development.

6. Methodology of Research Work

The modern scientific research, the "research industry" is operating on large-scale, that is with large outfit, expensive experimental devices, equipments and intricate instruments, etc. In the last decades considerable literature has

come into existence on the material-technical conditions of research as well as on new mathematical methods (cybernetics, theory of games, operations research, etc.)

In our age, we are witness to the mathematization of sciences, to the effort made to quantify the phenomena of social science. Mathematical methods took root in economy, and by machine translation, in linguistics as well. Logistic, mathematical statistics and other methods based on them, are applied to a continuously increasing extent.

These methods help the development of complex "borderline" researches concerning several branches of science — which is one of the most important features of contemporary large-scale scientific work.

At last this chapter concerns itself with the organization and hygiene of brain work, the registration, methods and technique of collecting material as well.

7. *Economic Problems of Scientific Work*

In accordance with the significance of the up-to-date research in the national economy, its economic problems have increased in two ways: research as a social activity has now an important economic impact on every branch of production, and produces values of itself, and, on the other hand, financing, maintaining, operating, and developing of scientific research.

Within the scope of economy of scientific work, distinction should be made between the following main themes: discoveries and inventions (their realization, and practical use in production, questions of their license, system of patents and innovations), and related to them the technological development: science budget (in correlation with government budget, its proportion to the national income and to state budget; proportions of material and personal expenditures; ratio of expenditures by research levels; investments; proportion of scientific and assistant personnel and the administration, norms of expenditure by size of industrial plants); rentability and efficiency (calculatory methods and elaboration of index systems on the economic effectiveness of scientific research work by levels; efficiency of science investments); statistics and accountancy of scientific work (systems of scientific and economic control of research; adequate system of accountancy to the peculiarities of scientific work); management and economics of research (plant like inner organization of research institutes; measurement of efficiency of research).

The process of turning science into a direct productive force makes more and more urgent and important the elaboration and sound foundation of its economic problems; the research economics, with special reference to the fact that the product of research is a *particular product* as well.

8. *Scientific Manpower-management, Scientific Personnel*

This problem embodies the following questions: *educational system* (its democratism, its relation to existing social system, teaching to scientific and technical knowledge, which is of great importance in respect to the development of science both at the elementary and secondary school); higher education (system of higher school and university training, its connection with practice and productive work; adequate curricula to meet the needs of the national economy

and of theoretical research; training of scientists (scientific practice of graduate personnel, organized forms of training, scientific degrees and qualifications); distribution of scientific workers (systematic distribution by levels and branches of science according to the needs of the national economy and the research); material (remuneration of scientific work; awards), and various forms of material stimulation).

The systematic scientific manpower management is closely connected with the long-range thematic plan of science and with that of the national economy and with demography (distribution of population by occupation, by economic sectors; composition of active population by age, etc.)

Planning of scientific manpower, as one of the most important components of the thematic plan of research as well as of the plan of national economy, is a complicated task methodologically too, due to the several subjective factors involved. It is, therefore, a debated subject in the literature of the last decade. Since international comparison in this field is of great importance (its political bearing is the *peaceful competition of the two social systems*, one index of which being the number of qualified specialists) a large quantity of statistical material has been published. Evaluation of this material is also involved.

9. *Scientific Agencies and Organizations*

Research work, in respect to working place, is performed in three large fields: within or attached to plant (development division of an industrial plant, laboratories, research departments, or in case of large industrial organization: research institutes), within the framework of higher education (faculty research institutes, university or college research laboratories, research centers attached to universities), in professional research organizations (research institutes, institutes attached to scientific and productive organizations such as academic, industrial, agricultural, etc. research institutes, — learned societies, academies, scientific centres, foundations, etc.)

Research work, performed in all the three fields, have their proper organizational forms, frameworks which are related to the directions of their research (natural sciences, technology, social sciences) and to their contact with the special branch of science and the national economy. The question, which organizational forms are adequate to certain type of research, and within these forms which one seems to be the most effective, is answered by registration of publications relating to research organizations and their activities (reports on general meetings, annual reports, accounts, descriptions of activities, directories of institutions and other reference works of this kind.)

10. *Scientific Information*

Questions of scientific information, within the documentation of science organization, are discussed in connection with their research aspects in so far, as the scientific information is a part of the process of turning science into a productive force.

Problems of scientific information within the documentation of science organization can be considered from two aspects.

Theory and methodology of scientific communication analyses the forms of publication, methodological-editorial problems of scientific publications

(abstracting, indexing, apparatus), furthermore, analyses the original scientific publication of "the first degree" and their evaluation in respect to use (references to one or other publications, mathematical and other methods for the evaluation), and publications of "second degree" such as abstracting journals, reviews, critical comparison of varying forms of documentary publications, emerging new forms of scientific publications (microfilms, microcards, etc.)

Theoretical questions of scientific libraries, bibliography and documentation from research standpoint (catalogue-systems, subject catalogues, classification on modern scientific foundation to assist in research), modern technical equipments and devices in the scientific information (information retrieval, machine translation), reasonable new methods and forms of compiling subjects bibliographies (selection, classification, indexing), examination of various forms and of economic-scientific efficiency of documentary work, survey and evaluation of the trend of centralization and decentralization of scientific information by branches of science, etc.

The documentation of science organization itself is a new branch of scientific information that developed by setting out from the needs of science policy and organization, relying upon the broad theoretical and methodological experiences of scientific information. Thus scientific information is not a chapter of the documentation of science organization, the opposite is true.

*

Those outlined under numbers 1—9 contain the concept, themes, and systematization of the documentation of science organization. This does not fit, however, into any of the developed and usual schemes of science systematization or even library or documentary systematization, and like the science organization itself, appears as a new branch of science, the documentation of science organization appears as a new branch of scientific information.

In accordance with the complexity of the documentation of science organization, the methods of processing and registering this literature should approach continually the creative, original research methods, or more accurately, their data collecting and processing phases without making indistinct the difference between the research and the scientific information. This way, the documentation of science organization is not merely a transmission between the subject literature and the research work, but, following its subject, it may be a transition from the documentation to research work. Taking an analogy from industry the documentation of science organization has not only to provide for the "supply of material", "the raw material requirements" of the research, but has also to provide the "*research semi-products*". This, at the same time, is theoretically speaking a perspective for the development of scientific information work.

Producing „research semi-products" means that the documentation of science organization (and mutatis mutandis other documentations as well) processes thematically, with tabulations, the documents, makes the data methodologically comparable (e.g. statistical data of various countries), evaluates their relative proportions, compares the descriptions (organizational and management schemes, inner structure of research institutes, budgetary systems of science, methods of calculating efficiency. etc., etc.) on an international scale. The documentation of science organization, on the other hand, on the basis of its findings, does not analyse the science policy and organiza-

tion, does not make deductions, does not develop hypotheses, does not conduct experiments — as all these belong to research itself.

Science organization developed as a result of the process of turning science into direct productive force, while the documentation of science organization developed from the science organization. This process may thus be symbolized: *scientific-technical revolution — science as productive force — science organization — documentation of science organization.*

This paper aims at reflecting the last phase of this process, as the supplementary part of the preceding three phases, in its development, complexity, interactions and perspectives, on the basis of present experience. The problems in question, being a part of a process, may contain a great number of problematic elements in respects to its subject, systematization, and of its relation to other documentations.

Besides the organization of a centralized documentation that comprises science policy, organization and every branch of science, there is room for organizing similar activity within a branch of science, and even within the framework of an institute or industrial plant with the proper restriction of the subject. Documentation of a branch of science will be gradually completed with subjects of the documentation of science organization concerning its own branch. This will make possible a continuous, detailed national and international comparison and exchange of working methods. Thus the documentation of science organization, on a unified theoretical and methodological basis, with the working combination of centralization and decentralization, and of the cooperation and specialization, may become a modest promoter of scientific work and the development of the national economy. And this determines its status in the social division of labour.*

METHODOLOGICAL TABLE

on systematization of the documentation of science organization

— outline —

1. History, theory, philosophy, systematization of science
2. Science policy, government administration of scientific work
3. International collaboration in scientific work:
  - co-operative researches
  - international scientific relations
  - international scientific agencies and organizations
  - international scientific meetings, congresses, conferences
4. Planning, management and organization of scientific work
5. Levels of research:
  - basic research
  - applied research
  - development
6. Methodology and technical implements of research work (equipments, experiments, mathematical, mechanical and other methods)
7. Economic problems of scientific work:
  - discoveries, inventions, technical development
  - science budget
  - rentability, effectiveness
  - research management, statistics and accountancy

* This paper is an abridged form of one chapter of the author's book in preparation on the scientific information problems of social sciences.

8. Scientific manpower management, scientific personnel:
  - educational system
  - higher education
  - training of scientists
  - distribution of scientific workers
  - monetary incentive
9. Scientific agencies and organizations:
  - learned societies, academies, foundations
  - workshops of science
    - production
    - higher education
    - research institute
10. Scientific information:
  - analysing of scientific publications
  - scientific libraries, bibliographies, documentation

RÓZSA GYÖRGY: TUDOMÁNSZERVEZÉSI DOKUMENTÁCIÓ — A TUDOMÁNYOS TAJÉKOZTATÁS KIALAKULÓ ÚJ ÁGA

Korunkban tudományos-technikai forradalom megy végbe. A tudomány közvetlen termelőerővé válik. E folyamat következményeként és összefüggésében a tudomány mind nagyobb népgazdasági jelentőségével kialakul — gyűjtőfogalommal — a tudományszervezés mint sajátos ágazat, ennek pedig egyre növekvő szakirodalma. A tudományszervezés létrehozza saját dokumentációs bázisát, kialakul mint a tudományos tájékoztatás új ágazata — a tudományszervezési dokumentáció. Fő vonásai: egyetemesség, összetettség, szintetikus jelleg. A tudományszervezési dokumentáció köre és rendszerezési lehetősége „kutatási félkész-termék” produkálása. Módszertani táblázat a tudományszervezési dokumentáció rendszerezéséről.

FÜGEDI PÉTERNÉ

A kurrens magyar nemzeti bibliográfia időszerű kérdései

I.

MALCLÈS szerint¹ — és ebben a régebbi és újabb bibliográfiai kézikönyvek (SCHNEIDER,² FLEISCHHACK³ stb.) is megegyeznek vele — a nemzeti bibliográfiák országhatártól függetlenül az egy nyelven vagy nyelvi különbségre való tekintet nélkül az egy országban megjelent kiadványokat dolgozzák fel. Végül némely nemzeti bibliográfia magában foglalja a külföldi idegen nyelvű kiadványokat is, ha azok tárgyuk vagy szerzőjük révén érintik az adott országot, nemzetet.

Vagyis a különböző nemzeti bibliográfiák feldolgozási határaikat egymástól eltérően, egymásnak ellentmondóan értelmezik. A *Schweizer Buch* például feldolgozza a Svájc területén megjelent összes, továbbá a külföldi, de svájci vonatkozású publikációkat. A *Cumulative Book Index* az egész világ angol nyelvű könyvtermését közli, de elhanyagolja az USA idegen nyelvű kiadványait, ill. az USA-ra vonatkozó irodalmat. A *Kirjat Sepher* viszont az izraeli anyagon kívül kiterjed a világon bárhol megjelenő héber nyelvű művekre s ugyanígy a zsidókra, a judaizmusra vonatkozó kiadványokra is. A *Magyar Nemzeti Bibliográfia* feldolgozza az egész hazai könyvtermést, de a külföldi magyar nyelvű vagy vonatkozású irodalomról nem vesz tudomást.

Tehát, ha feltételezzük, hogy

1. az egyes nemzeti bibliográfiák feladata az ország, a nemzet kiadványokban tükröződő gazdasági, kulturális arculatának megörökítése;

2. továbbá, hogy az egyes nemzeti bibliográfiák egymás kölcsönös kiegészítői, s együttesük átfogó bibliográfiai világgépet ad,

akkor meg kell állapítanunk, hogy a különböző nemzeti bibliográfiák e feladatoknak csak különböző mértékben és általában csak hiányosan tesznek eleget.

Tegyük ehhez hozzá, hogy a szüksézávan megadott ismervek önmagukban sem egyértelműek és tág teret adnak az eltérő interpretációknak. A terület földrajzi vagy közjogi fogalom-e? mennyiben követi a bibliográfia az utóbbi esetben a határok változásait? stb.

A kép tarkaságát fokozza, hogy az egyes nemzeti bibliográfiák történetük folyamán mind a feldolgozás elvi határait, mind pedig annak gyakorlati értelmezését szabadon változtatgatták, összeállítói elképzelései vagy

¹ MALCLÈS, Louise Noëlle: *Cours de bibliographie*. Genève—Lille, 1954. 65. l.

² SCHNEIDER, Georg: *Handbuch der Bibliographie*. 2. Aufl. Leipzig, 1924. 266—267. l.

³ FLEISCHHACK, Kurt — RÜCKERT, Ernst — REICHARDT, Günther: *Grundriss der Bibliographie*. Leipzig, 1957. 10. l.

pedig az ez elképzelésekkel nem mindig azonos lehetőségek szerint. (Ld. SZABÓ Károlyt, a PETRIK és a *Magyar könyvészet* különböző köteteit, végül a mai kurrens bibliográfiát.)

A nemzeti könyvtárak bécsi konferenciájának számos ajánlása a nemzeti bibliográfiák összehangolását célozta. Az ez irányú fejlődés szemmel láthatóan a minimális alapról (egyetlen ismérv) kiindulva a maximum (az ismérvek összessége) felé halad. A Deutsche Bücherei a németországi és német nyelvű kiadványokat együttesen feldolgozó *Deutsche Nationalbibliographie*-n kívül kiadja a *Bibliographie der Übersetzungen deutschsprachiger Werke*-t és a *Bibliographie der Werke über Deutschland und deutsche Persönlichkeiten*-t is. A varsói Bibliográfiai Intézet Polonica-gyűjtésének első kötetét 1956-ban jelentette meg. Csehszlovákia, Belgium évi mellékletben közli a külföldi vonatkozásokat. Nálunk a feladatok kijelölése tekintetében igen jelentős SZENTMIHÁLYI Jánosnak a *Magyar Könyvszemlében* közölt tanulmánya.⁴ Eszerint legjobb bibliográfiai hagyományainkat folytatva a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* kiegészítendő

1. az eddig elhanyagolt, elsődleges hungaricának tekintendő a) külföldön megjelent magyar nyelvű művekkel, b) magyar művek külföldi fordításaival, c) magyar szerzők külföldön megjelent idegen nyelvű munkáival;

2. másodlagos hungarica-anyaggal: külföldön megjelent idegen nyelvű, de magyar vonatkozásokat tartalmazó művekkel.

Az Országos Széchényi Könyvtár új szervezeti szabályzata azonos értelemben intézkedik mind a könyvtár állománygyarapítását, mind a gyűjtemény bibliográfiai feltárását illetően. Az említett cikk és a gyűjtőkori szabályzat idevágó részei fontos útmutatásokat adnak a részletfogalmak tisztázásához. A legtöbb vita a szerzők magyarságának kérdése és a feldolgozandó vonatkozások megítélése körül forrósodik. Egyetértünk SZENTMIHÁLYI Jánossal abban, hogy a szerzők nemzeti hovatartozásának eldöntésében „elfogultságtól mentes tényekre” van szükség. Nem tartható fenn SZINNYEI igen tág magyarság-értelmezése, de a nemzethez tartozást nem tehetjük politikai pártállástól függővé sem.

Kevésbé körülhatárolható a tartalmi vonatkozások köre, pedig a magyar tudományosság nehezen nélkülözheti külföldi kapcsolataink forrásanyagát, fel kell kutatnunk a nyomot, amelyet más népek életében hagyunk, s ha a rólunk alkotott kép koronként és helyenként helytelen vagy hamis, ezt megváltoztatni, megcáfolni csak a konkrét ismeretek birtokában lehet. A vonatkozások dzsungelében mindenesetre erős szelekcióra van szükség (fiktív színhely és szereplők negligálása, általános lexikonok, enciklopédiák hungarica-voltának érdektelensége, a tárgyalásmód mértéke stb.). Általános észrevételként: ha az Országos Széchényi Könyvtárnak mint hungarica-könyvtárnak gyűjtőkori szabályzata sok tekintetben mérvadónak is tekinthető, a hungarica-bibliográfia és a könyvtár hungarica-gyűjteménye nem azonos tartalmú. A feltárás olcsóbb és éppen ezért tágabb is. Pl. a változatlan, többes kiadások a beszerzés szempontjából elhanyagolandók, de egy magyar mű külföldi sikerét, népszerűségét jelző fontos adatként bibliográfiailag nyilvánartartandók.

⁴ SZENTMIHÁLYI János: *A hungarica-bibliográfia néhány problémája*. Magy. Könyvszle. 1958. 74. évf. 2. sz. 109—117. l.

A magyar nemzeti bibliográfia kibővítési kötelezettsége retrospektíve is fennáll, de még sürgetőbb a munka kurrens elvégzésének biztosítása. Ha a csak területre szorítókozó értelmezés a kötelezpéldányszolgáltatás egyre hézagmentesebbé válásával felmentette a szerkesztőket a fáradságos anyaggyűjtéstől, úgy az új bővítés a „beérkező” anyagra szorítókozó passzivitás helyébe a legaktívabb, legsokoldalúbb, tudományos felkészültséggel párosult kutatómunkát, detektívszენvedélyt lépteti.

Esetünkben a szóbajóhető források:

- a) a belföldön is forgalomba hozott külföldi magyar nyelvű kiadványok fizetett kötelezpéldányai;
  - b) az OSZK gyarapítási munkája és ennek melléktermékei (desideráták, nyilvántartások, figyelőcédulák);
  - c) a Szerzői Jogvédő Iroda, esetleg a Kulturális Kapcsolatok Intézetének ilyen jellegű nyilvántartásai;
  - d) nemzetközi bibliográfiai együttműködés (varsói bibliográfiai egyezmény);
  - e) másodlagos bibliográfiák anyaga; továbbá HANKISS János javaslatának megfelelően;⁵
  - f) a különböző könyvtárak feldolgozó munkája során feltárt anyag (Debreceni Egyetemi Könyvtár hungarica-gyűjtése);
  - g) a tudományos tervmunka közben felbukkanó adatok;
  - h) egyéni érdeklődéstől irányított olvasás közben észlelt.
- A lehetőségek közül ténylegesen rendelkezésre állnak:
- a) az OSZK Gyarapítási Osztályának desiderátái és egyéb nyilvántartásai;
  - b) a feldolgozott hungarica-anyag adréma levonata (OSZK);
  - c) a varsói partnerek cserecédulái.

Az így gyűlő anyag felhasználhatóságát csökkentik azonban a következő tényezők:

- a) A könyvtári feldolgozó munka során a levonatjelölés csak a frissen szerzeményezett anyagra terjed ki rendszeresen.
- b) Bár az OSZK hungarica szakkönyvtár, sem a katalógus-, sem a figyelőcédulákon nincs jelezve a címlírás szövegéből ki nem tűnő „rejtett” hungarica-jelleg minősége. (Ld. erre vonatkozóan HANKISS János öt évvel ezelőtt megjelent javaslatát!)⁶
- c) A vonatkozások kölcsönös cseréjének biztosítására a Szovjetunióval és a népi demokráciákkal kötött varsói egyezmény nem konkretizálta a gyűjtés határait, a partnerek eltérően értelmezhetik azt. A felmerülő vitás kérdések a mai napig sem jutottak nyugvópontra.
- d) A hiányosan, különböző elgondolások szerint, kellő feltárás nélkül gyűlő anyag gondozása nincs biztosítva. A benne rejlő, eleinte könnyen javítható hibák félelmes tömeggé súlyosodnak, az anyagban fekvő munka, energia napról napra devalválódik, s a több ezer cédula a nemzeti bibliográfia kiegészítése helyett megéri a papírkosárra.

A megoldástól sokakat talán visszariaszt a mindenképpen előálló egyenetlenség: egzakt ismérvek és szubjektív értelmezések, teljesség és válogatás,

⁵ HANKISS János: *Magyar vonatkozások gyűjtése könyvtárainkban*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve. 1955. Debrecen, 1956. 184. l.

⁶ HANKISS: *i. m.* 192—196. l.

autopsia és másodkéziség keverednek egymással. De a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* füzeteibe való beolvasztásra nem is gondol senki. A nem kötelespéldány forrású anyag kiadható lenne évi mellékletként, vagy ha erre sincs lehetőség, legalább bibliográfiai cédulagyűjtemény formájában hozzáférhetővé válna a tudományos kutatás, hivatalos információ-kérések számára. A publikáltság és publikátlanság közötti átmenet érdekes példajaként említem meg az írek gazdag nemzeti bibliográfiai cédulagyűjteményét, amelynek bármely része bármikor a megrendelők számára mikrokártya formájában reprodukálható.⁷

II.

Ha eltérő a „nemzeti” fogalmának értelmezése, legalább ilyen mértékben vitatott, hogy a feldolgozásnak milyen kiadványfajokra kell kiterjednie. A tudományok és a technika fejlődése, a publikációs formák változása, a könyv funkcióját betöltő új kiadványtípusok jelentkezése tarthatatlanná tette a nemzeti bibliográfia eredeti, csupán nyomtatott könyvekre szorítkozó értelmezését. (GULYÁS: „Természetesen könyvön csakis a nyomtatott könyveket, helyesebben a nyomtatványokat általában értjük. . . ”)⁸ A nyomdai költségek magas volta, továbbá az a tény, hogy az olvasóréteg a tudományok specializálódásával egyenes arányban leszűkült, az olcsóbb sokszorosítási technikára irányította a figyelmet. A különböző, nem nyomdai sokszorosítási eljárások tökéletesítése (near-print, foto-offset technika) s a sokszorosítás egyre szélesebb, éppen a primér tudományos anyag esetében egyre gyakoribb alkalmazása a nyomtatott és sokszorosított könyv egyenrangú kezelését eredményezte.

A tudományok részletkutatásokra aprózódása, gyors fejlődési irama ugyanakkor a lezártabb, átfogóbb ismereteket magában foglaló könyv mellett megnövelte a gyorsabb, mozgékonyabb publikációs formák, a folyóiratok, cikkek, közlemények jelentőségét. RANGANATHAN⁹ szerint az átfogó ismerettömbök helyébe az újonnan jelentkező gondolatelemlékek léptek. S a micro-thought alatt elsősorban cikkek, jelentések stb. anyagát érti. A közlés mód általánossá válását jellemzi OSBORNnak¹⁰ a Library of Congress-re vonatkozó adata, eszerint az egész állomány 75%-a folytatásos anyag (sorozati könyv, periodika, folyóirat, napilap). MALCLÈS „új definíciójában” a bibliográfia tárgya már nem a nyomtatott könyv, hanem a nyomtatott és sokszorosított szöveg.¹¹

A nyomtatott és sokszorosított szöveg mellett a bibliográfiai munka kiterjed más jellegű nyomtatott, sokszorosított kiadványokra: kottákra, térképekre, metszetekre, reprodukcióra, plakátokra stb. is. Ennek a széles alapokon nyugvó feltárásnak ragyogó példái a szovjet, a francia és a német nemzeti bibliográfia. A Knizsnaja Palata kiadványa 15 sorozatból áll, a

⁷ *Current trends in national libraries*. Libr. Trends. 1955. Vol. 4. Nr. 1. 65. l.

⁸ GULYÁS Pál: *A bibliográfia kézikönyve*. I. köt. A leíró és rendszerező bibliográfia. Bp. 1941. 4. l.

⁹ RANGANATHAN, S. R.: *Library science and scientific method*. Ann. Libr. Sci. 1957. Vol. 4. Nr. 1. 28. l.

¹⁰ OSBORN, Andrew D.: *Serial publications*. Chicago, 1955. 11. l.

¹¹ MALCLÈS: *í. m.* 6. l.

Bibliographie de la France-nak hat melléklete van, Németországban külön bibliográfiák biztosítják a zenei és képzőművészeti kiadványok regisztrálását.

Végül az utolsó években megjelentek a gyűjteményekben és a bibliográfiákban az audio-vizuális dokumentumok. A lemezeknek, filmeknek a könyvtárakba hatolását nemcsak a kottaanyaggal, illetve az irodalommal való tartalmi kapcsolatuk indokolta, nem csupán az olyan meggondolások, mint a feltárásmód hasonlósága vagy éppen a „valahol gyűjteni kell” esetlegessége, hanem a lemez, a film egyre inkább megnyilvánuló könyvfunkciója is közrejátszott ebben. A szöveges lemezeknek a *Deutsche Nationalbibliographie*-ban való közlésével kapcsolatban Kurt FLEISCHHACK¹² a következő főbb típusokat különbözteti meg: a) a nyomtatott szövegtől függetlenül kiadottak, b) már kinyomtatott szövegek rögzítői, c) a nyomtatott szöveget kiegészítők, d) és fordítva: lemezek, amelyeket nyomtatott szöveg egészít ki, e) könyv és lemez szerves egysége és végül f) tananyag és lemez egyenrangú kapcsolata. 1960-ban Nyugat-Németországban kiadták a vakok első magnetofonszalag-folyóiratát, hasonló célú kísérletek folynak nálunk könyvek, folyóiratok felvételére.

Kongresszusok, konferenciák anyagát feldolgozva nap-nap után bukkanunk adatokra, amelyek arról tanuskodnak, hogy a szokványos előadások egy részét tudományos kisfilmek pótolták, s nem kell nagy fantázia a film könyvillusztrációs pályafutásának megjósolásához sem, hisz egy sebészeti vagy precíziós műveletekkel foglalkozó mű esetében vitathatatlan a fölénye a fénykép, rajz statikus ábrázolásmódjával szemben.

A lemezek, filmek feldolgozásának kérdése az első magánjellegű kísérletek, kereskedelmi vállalkozások után egyre inkább nemzeti és szakbibliográfiái síkon vetődik fel. JANUŠKA¹³ a szlovák lemezek nemzeti bibliográfiájának elkészítését tartja a szlovák nemzeti lemeztár egyik legfontosabb feladatának, LARSEN¹⁴ a nemzeti bibliográfiái kiadványok között sorolja fel a Wilson Company filmográfiáit, a zenei könyvtárosok negyedik kongresszusa pedig a nemzetközi lemezbibliográfia megszervezésére tesz javaslatokat.¹⁵

A terminológia-használat még ingadozó: LARSEN¹⁶ lemez- és film-bibliográfiáról ír, de olvashatunk diszkográfiákról és filmográfiákról is. MALCLÈS¹⁷ szerint, ha a bibliográfia a nyomtatott és sokszorosított szövegek jegyzéke, ennek analógiájára beszélhetünk kartográfiáról, muzikográfiáról stb. E különböző jegyzékek összessége alkotja a dokumentográfiát.

A nemzeti dokumentográfia kialakításához bőven akad tennivalónk. Társlapunk, a *Magyar Folyóiratok Repertórium*a feldolgozza a hazai folyóiratok válogatott cikkanyagát, a periodikák, folyóiratok, napilapok kurrens nyilvántartása azonban nincs biztosítva. A *Magyar Nemzeti Bibliográfia* a könyvek, brosúrák mellett folyamatosan közli a zeneműveket és térképeket. Kis volumenük nem teszi lehetővé önálló kiadványokban való publikálásukat.

¹² FLEISCHHACK, Kurt: *Sammlung und Verzeichnung von Wortschallplatten*. Dokumentation. 1959. No. 2. 55—56. l.

¹³ JANUŠKA, L'udovit: *O potrebe slovenskej ústrednej konzervatívnej diskotéky*. Knížnica. 1957. Roč. 9. č. 1. 32. l.

¹⁴ LARSEN, Knud: *National bibliographical services*. (2. impr.) Paris, 1954. 101. l.

¹⁵ *Congrès international des bibliothèques et des centres de documentation*. 1955. Bull. de l'UNESCO à l'intention des bibliothèques. 1954. Vol. 8. No. 10. 116. l.

¹⁶ LARSEN: *i. m.* 15. l.

¹⁷ MALCLÈS: *i. m.* 8. l.

Kétségtelen, hogy a jelenlegi közlés „társbérleti” formája bizonyos kompromisszumot, a könyvanyag leírási módszereihez való hasonulást jelent. Így a zenei szakjelzetek leegyszerűsítettek, a speciális mutatókra nincs lehetőség. E hiányok pótlása, az anyag differenciált rendezése, az 1936—41-es évkör mintájára a rejtett térképek feldolgozása az önállósló kumulációkra vár.

Ha sikerül a már megjelent *Magyar filmográfia* feldolgozási módszereit tökéletesíteni (ld. erre vonatkozóan PAPP ISTVÁN cikkét¹⁸ és recenzióját¹⁹ s ha ez kurrensé válik, jól betöltheti a nemzeti filmográfia szerepét.

Az OSZK-ba beérkező lemezek (évi kb. 100 db, s ennek megfelelően kb. 700 címléírás) feldolgozása korszerű módon, részletesen kidolgozott szabályok szerint történik, így a nemzeti bibliográfia már 1962-től vállalkozott közlésükre. Egyetlen aggályunk: a kötelempéldány-rendelet nem biztosítja a lemezek beszolgáltatását, a hazai gyűjtés elsősorban önkéntes beküldésen alapul.

Kötelempéldányszolgáltatása hiánytalanul biztosított, történelmi, művészet- és művelődéstörténeti értéke vitathatatlan, mégis bibliográfiai mostoha-gyerek a művészi grafikai plakát-, metszet- és exlibris-anyag.

Mindeddig a nemzeti bibliográfia feldolgozási körét bővítő, gazdagító folyamatokkal foglalkozunk, érvényesül azonban egy ezzel ellentétesen ható tendencia is: az egyre fenyegetőbbben jelentkező kiadványözön felveti a nemzeti bibliográfiák esetében is a szelekció szükségességét. Ha beszélhetünk az „írásbéliség” koráról, úgy századunkat méltán nevezhetnénk a „nyomtatványbéliség” korának. A kiadványok gyors felduzzadása, az arányok eltolódása a jelentéktelen, használati kiadványok javára, az egyre több területen jelentkező gyors elévülés, a mindent előntő „hordalékanyag” a bibliográfia használati műszer jellegét veszélyezteti. Súlyosbítja a helyzetet a gazdasági szempont figyelembevétele; a periférikus kiadványok feldolgozása gyakran több energiát igényel, mint a szabályszerű könyveké. Keresünk az ismérveket, amelyek alapján a ránk zúduló özönből a lényegtelen, értéktelen kirekeszthető, hogy a kutatás számára fontos irodalom és forrásanyag jól, gyorsan hozzáférhető maradjon.

Angliában a kereskedelmi, reklámkiadványok, szabadalmak, kalendáriumok, helyi közlések, menetrendek stb. nem tartoznak a kötelempéldányszolgáltatás körébe.²⁰ A beérkezett anyagból is kihagyja azonban a *British National Bibliography* a ponyvairodalmat, a hivatalos kiadványok egyes kategóriáit és az „aprónyomtatványokat”. A *Knizsnaja Letopiszból* ugyan-csak kimaradnak az aprónyomtatványok, továbbá a katonai célokra készült vagy bizalmas használatú anyag.²¹ Az olaszok statisztikai kimutatást közöltek a *Bollettino* minden számában a feldolgozásra nem érdemesített kiadványokról. Sajnálatosan az aprónyomtatvány ismét egy pontosan meg nem határozott kategória. Illusztrálásul két végletes példa: a madridi nemzeti könyvtár a 100 lapon aluli kiadványokról címléírást készít ugyan, de apró-

¹⁸ PAPP István: *A mozgófényképek címfelvételezéséről*. Magy. Könyvszle. 1959. 75. évf. 2. sz. 222—228. l.

¹⁹ PAPP István: *A retrospektív magyar nemzeti filmográfia első kísérletéről*. Magy. Könyvszle. 1960. 76. évf. 2. sz. 207—209. l.

²⁰ RIGHINI: *Conservazione e ordinamento delle pubblicazioni minori pervenute per diritto di stampa*. Academie e Biblioteche d'Italia. 1958. 3—4. 277—292. l. (KMK fordításban: *A kötelempéldányként kapott aprónyomtatványok megőrzése és rendezése*. F. 2474. 3. l.)

²¹ WHITE, Thomas J.: *National bibliography in the USSR*. Libr. Quarterly. 1953. Vol. 23. Nr. 1. 16. l.

nyomtatványként kezeli.²² Bernben viszont, ha válogatással, de feldolgozzák a 6 lapon aluli kiadványokat is. Kína a „nagy ugrás” takarékosági politikájára hivatkozva 1958 óta nem közli az új kiadásokat és lenyomatokat.²³ A Deutsche Bücherei gyűjteményében nem őríz meg bizonyos kiadványtípusokat, de a nemzeti bibliográfiában feldolgozza azokat. Ezzel ellentétben másutt éppen a könyvtári katalógusokban való feltárással vélik mentesíthetni a nemzeti bibliográfiát. A *Magyar Nemzeti Bibliográfia* kihagyja a különlenyomatokat, szabványokat, egyetemi és főiskolai jegyzeteket, a bizalmas anyagot, az efemeridákat, reklámokat, árjegyzékeket, apró- és használati nyomtatványokat.

Közben virulnak a kisegítő nemzeti bibliográfiák :

1. A könyvkereskedői forgalom anyaga mellett a forgalomba nem kerülő kiadványok külön bibliográfiája (német gyakorlat).

2. Disszertációk, egyetemi, főiskolai kiadványok. A bécsi symposium e kérdésben javasolja, hogy a nemzeti bibliográfiák terjedjenek ki a disszertációkra még akkor is, ha azok nyomtatásban meg sem jelentek.²⁴ A szovjet disszertációk évkönyve közli a letéti anyagot is. Ehhez hasonlóan a legtöbb nagy múltú egyetemmel rendelkező ország önálló egyetemi bibliográfiát ad ki: 1887-től jelenik meg a *Jahresverzeichnis der deutschen Hochschulschriften*, 1897-től Svájc, 1924-től Hollandia kurrens jegyzéke, hogy csak néhányat említsünk a sok közül.

3. A hivatalos kiadványok fő lelőhelyei a nemzeti könyvtárak (a British Múzeumban külön olvasótermük van). A nemzeti bibliográfiák egy része ha válogatva is, de a könyvek, folyóiratok között hozza a hivatalos kiadványokat is. A *Bibliographie de la France* „F” mellékletében közli a nemzetközi, országos és helyi szervek, külképviseletek, igazságszolgálati szervek, intézetek stb. kiadványait. Az Egyesült Államokban, Angliában, Kanadában, Svájcban, Hollandiában periodikus kiadványok biztosítják a folyamatos feltárást.

4. Szabadalmak, szabványok. A legtöbb nemzeti bibliográfia kirekeszti, regisztrálásukról általában az országos szabványügyi hivatalok gondoskodnak. Szinte kivétel a német nemzeti bibliográfia, amely a Patentamt gazdag sorozatai ellenére is közli a DIN-eket.

5. Félig publikált anyag. Kispéldányszámú, korlátozott használatú egyesületi jelentések, kongresszusi jegyzőkönyvek, tanulmányúti beszámolók, kutatói jelentések, ideiglenes közlemények stb. Kérdés, hogy feltárássuk mennyiben tekinthető nemzeti bibliográfiai feladatnak? vagy inkább szakbibliográfiai, szakdokumentációs munkának? hol a kettő közötti határ?

Általában figyelembe veendő szempontok: terjedelem, példányszám, a feldolgozás nívója, a kiadó „rangja”, az, hogy valamely új szakterület első hírmondójával vagy egy már letarolt terület újabb meddő kompilációjával állunk szemben, hogy a kiadvány efemer jellegű, illetve tartós érdeklődésre számíthat, hogy hogyan alakul a nemzeti könyvtermésen belül a kiadványtípusok közötti arány. De e szempontok korok, országok, szakterületek szerint váltokozhatnak. Nincs biztos recept, mindig a bibliográfus szakirodalmi ismereteken, hosszú gyakorlaton alapuló józan ítélőképességéé az utolsó szó.

²² RIGHINI: *i. m.* 5—6. l.

²³ PELCOVA, Janina: *Prace bibliograficzne i dokumentacyjne w Chińskiej Republice Ludowej*. Przeglad Biblioteczny. 1959. Roczn. 27. z. 4. 313. l.

²⁴ *Colloque des bibliothèques nationales d'Europe*. Bull. de l'UNESCO à l'intention des bibliothèques. 1959. Vol. 13. No. 1. 3. l.

III.

A nemzeti bibliográfiák teljességének megvalósításába, a különböző kiadványfajok feltárásába fektetett munka csak akkor válhatik használati értéké, ha a tájékoztatás nemcsak teljes és sokoldalú, hanem kellő gyorsaságú is. A nemzeti bibliográfia csak akkor válhatik a könyvtári gyarapítás és feldolgozás forrásává, ha leírásai a legfrissebb, még nem ismert anyagról tájékoztatnak, nem pedig már rég beszerzett, feldolgozott és elolvasott könyvek késői felidézói. A bibliográfia kurrens volta ma már nemcsak folyamatosságot, periodikusságot, hanem a kiadványok megjelenésével megközelítően egyidejű közlést is jelent.

Az évkönyv jellegű hivatalos nemzeti bibliográfiák a felölelt periódus nagysága miatt e feladatnak eleve nem felelhetnek meg. Már az anyaggyűjtés lezárásának pillanatában, a kiadványok megjelenése és bibliográfiai feldolgozásuk közti időkülönbség egy teljes év lehet, s a közlés késését a szerkesztés, kiadás munkái csak tovább fokozzák.

A gyors tájékoztatás feladata a könyvkereskedői jegyzékekre sem hárítható át teljes mértékben. Anyaguk nem terjed ki a kereskedelmi forgalomba nem kerülő kiadványokra, feldolgozási módszereik a kereskedelmi érdekeknek alárendeltek.

Tehát a kutatói és könyvtári munka gyors, megfelelő színvonalú tájékoztatása érdekében a nemzeti bibliográfiáknak meg kellett változtatniuk megjelenési formáikat. Ma már egyre több országban a kiadványok megjelenését gyorsan követő félhavi, heti jegyzékek adnak számot a nemzeti könyvtermésről. A második világháború utáni évek ez irányú fejlődését jól illusztrálja az osztrák nemzeti bibliográfia: 1946-ban negyedévenként, majd havonta, ma félhavonta jelenik meg az *Österreichische Bibliographie*.

Ugyanakkor azonban a nemzeti könyvtermés anyaga felaprózódott a kis időszakú füzetekben, az évkönyvek nagy átfogó összesítő képe darabokra tört. A kutató, a könyvtáros napi munkához szükséges tájékozódási igénye kielégítést nyert ugyan, de a nagyobb időszakok feletti áttekintés lehetősége elveszett.

Zsákutcát jelentettek a *Magyar Nemzeti Bibliográfiához* hasonló félmegoldások: a havi, negyedévi bibliográfiák periódusa a gyors tájékoztatáshoz túl nagy, az összegezéshez túl kicsi volt.

A bibliográfiai évkönyveket nem pótolhatták a füzetek összesített mutatói sem. A korszerű bibliográfiai tájékoztatás sokoldalúsága helyett egyetlen megközelítési módot (csak betűrendes vagy csak szak, illetve tárgyszó szerinti) tettek lehetővé. E szegényes eszköz használatától is gyakran visszariasztotta a kutatót a füzetekben való visszakeresés nehézsége.

A tájékoztatás gyorsasága és a nagyobb időszakok összegezése, e két egymással ütköző feladat csak a kurrens füzetek és az ezekből kialakított éves, többéves kötetek együttes közreadásával oldható meg megnyugtató módon. A füzetek sűrű közreadását nem az éves kötetek helyett, hanem azok mellett kell megvalósítani. A két kiadási forma egymás kiegészítője, a kurrens füzetek és az éves, öt- vagy tízéves kötetek sora szerves egészet, egységes folyamatot alkot.

Felmerül a kérdés, hogy a kurrens füzetek és a kumulatív kötetek közötti funkciókülönbség nem indokol-e eltérő megoldási módszereket? A *Deutsche Nationalbibliographie* szakbeosztású füzeit a *Jahresverzeichnis des*

deutschen Schrifttums és a *Deutsches Bucherverzeichnis* éves, ill. ötéves kötetei betűrendben egyesítik. Ezzel ellentétben a *British National Bibliography* mind a kurrens füzetekben, mind a kumulációban azonos módon a DEWEY-féle tizedes rendszer szerinti szoros szakrendben közli anyagát. A német rendszer mintha MALCLÈS-nek a kurrens és retrospektív bibliográfiát szembeállító teóriáját igazolná. Szerinte míg a kurrens bibliográfia informatív jellegének a szakbeosztás felel meg, a retrospektív bibliográfia „letár”, feladata a könyvek azonosítása, tehát betűrendes.²⁵ Valójában a konkrét kiadványok azonosításának igénye kurrensen is felmerül, a szakterületre irányuló érdeklődés pedig a kumulációknál és a retrospektív bibliográfiáknál sem szorul háttérbe. A német és angol kumuláció módszerbeli ellentéte látszólagos, mindkettő a kurrens füzetekben alkalmazott anyagrendezési elv függvénye, az eltérés a kurrens füzetek eltérő gyakorlatából, s nem elméletileg feltételezett differenciából adódik. A *Deutsche Nationalbibliographie* 24 szakcsoportja az éves kötetek megnövekedett anyagának tagolására alkalmatlan, ugyanakkor a folyamatosan készülő cím- és tárgyszó-mutatók — betűrendes rendezés esetén is — a tárgy szerinti eligazodást jól biztosítják. Ezzel szemben az angol bibliográfia bő betűrendes mutatóval párosult szoros szakrendje a rendezendő anyag nagyságától függetlenül a bibliográfia mindkét formájához változtatás nélkül alkalmazható volt.

Az egységes magyar nemzeti bibliográfiai rendszer elveinek kialakítása-kor — megfelelő tárgyszó-rendszer hiányában — a német út járhatatlannak bizonyult. Bár a személyi feltételek hiányában az angol bibliográfiához hasonlóan a szoros szakrendezésre sem gondolhattunk, mint erre a későbbiekben még visszatérünk; a hazai gyakorlatnak megfelelő megoldás a szakbeosztás továbbfinomításában, a szakcsoportok számának növelésében mutatkozott.

A feladat gyakorlati megvalósításánál további problémát jelentett, hogy a füzetek gyors megjelentetése éppúgy, mint az évkönyvek költséges újabb kiadása a hagyományos nyomdai eljárások alkalmazása mellett keresztülvihetetlennek bizonyult. Külső nyomdával kötött szerződés az átfutási idő tekintetében sem megnyugtató, a mindenkori nyomdai kapacitástól teszi függővé azt. A kumulatív kötetek magas előállítási költségeinek viselésére mind új szedés, mind pedig a füzetek álló szedésének bérlete és áttördelése esetén is csak kevés bibliográfia vállalkozhatik. Házi nyomda felállítása viszont jelentős beruházás mellett a kisüzemi termelés viszonylagos drágaságát hozza magával.

A megoldást a különböző olcsóbb és gyorsabb sokszorosítási eljárásokban kellett keresnünk. Legelőnyösebbnek a külföldön több helyen alkalmazott foto-offset eljárás mutatkozott. A leírások ebben a rendszerben különálló lapokra készülnek nyomdabetűs írógéppel, korrekúra után a szerkesztők beosztják őket a készülő füzet anyagába, a megfelelő szak-, ill. betűrendi helyre. Így a füzetek állandóan naprakész állapotban vannak, s lapzártakor a végső szerkesztés csak minimális időt vesz igénybe. A végső revíziók után a füzet lapjainak mérete szerint összemontírozott leírások fotózásra és sokszorosításra kerülnek. A megjelent anyag azonban nemcsak a kurrens füzetekhez használható fel. A füzetek elkészülte után a címek nagyobb egységekbe (pl. éves egységekbe) is összeoszthatók, s róluk ugyan-csak foto-offset módon megint csak kiadvány készíthető. És így tovább.

²⁵ MALCLÈS: *i. m.* 68. l.

Így az éves (sőt többéves) kötetek folyamatos szerkeszthetősége szimultán biztosítva van. Tehát:

1. A kurrens füzetek leírásai új szedés, új korrektúra nélkül a kumulációkhoz változtatás nélkül felhasználhatók.

2. Az évkönyvek szerkesztési munkája összeosztásra, új montírozásra redukálódik.

3. A szerkesztési munka folyamatossá válik.

4. A szokásos lino szedéssel ellentétben a sajtóhibák száma csökken, a bibliográfia adathűsége növekszik.

5. A szabadon mozgatható lapok egyéb bibliográfiai munkához is felhasználhatók. (Pl. a másodfokú bibliográfia készítése esetében megfelelő válogatással, átrendezéssel, a szükséges annotációk hozzámontírozásával.)

6. Végül olcsósága és gyorsasága a két alapvető feladat megoldása mellett lehetővé teszi, hogy a zeneműveknek, térképeknek stb. a kurrens füzetekben való együttes közlése mellett, a kumulációkban az önálló zene-, térkép-bibliográfia is megvalósulást nyerjen.

IV.

Az új technika alkalmazása igen nagy mértékben kihatott a címleírási munkára; megbízhatósága, következetessége nélkül a technika adta előnyök kihasználhatatlanok maradnak:

1. A nemzeti bibliográfia alapbibliográfia, leírásainak autopszián kell alapulniuk. A kiadványok azonosítását, a leírások további felhasználhatóságát maximális pontossággal, adathűséggel kell biztosítaniuk. A mégis előforduló hibák (ok lehet a kiadó pontatlansága, a feldolgozás természetes hibaszázaléka) korrigálása érdekében bevezettük a német nemzeti bibliográfiához hasonlóan a javítások rendszerét. A hiba észlelését követően a javított leírások újra közlésre kerülnek az eredeti füzetszám feltüntetésével.

2. A nemzeti bibliográfia módszere leíró. Szembeállítva az ajánló és szakbibliográfiákkal: nem értékeli, nem fűz leírásaihoz annotációkat, kritikai észrevételeket, nem szűri ki a tartalomból az új, izgalmas elemeket, nem agitál, nem ajánl, el sem marasztal, „csak” leír. De a dokumentumokat úgy kell leírnia, hogy ezek a leírások a lehető legnagyobb fokú gazdaságosság elvének érvényesítésével a legkülönbélebb célokra (kumuláció, központi cédulaellátás, további bibliográfiák) legyenek felhasználhatók, minél több egymást követő vagy különböző helyeken párhuzamosan folyó feldolgozó-munkát egyesítsenek magukban.

A kumulációhoz való változatlan felhasználhatóság különös problémát jelentett a többkötetes műveknél, amelyek gyakorta részletekben jelennek meg. Itt áttértünk a művek lépcsőzetes leírására. Az adatok konstans és változó elemekre bontásával a többkötetes művek kumulációs egyesítésénél az összeírás munkája összevágásra, a részek összemontírozására redukálódott. További előnyei: a) A kiegészítések, pótlások leírására egyszerűbb formát nyertünk. b) Értelemszerűbb lett az adatok sorrendje. c) Az összefoglaló adatok (év, terjedelem) helyetti részletezések fokozták a feltárás mélységét. d) Az új forma lehetőséget nyújtott a helyesebb anyagsoportosításra. e) Megkönnyítette a példányok teljességének ellenőrzését. f) Közledést jelentett a nemzetközi gyakorlathoz.

A dokumentumok tartalmi megközelíthetőségének fokozása érdekében a tudományos gyűjtőkötetekenél áttértünk az analitikus leírásra. Ez a jelenlegi szakaszban kompromisszumos formában a tartalom egyszerű felsorolásával történik, az így nyert, gyakran többhasábos leírások nehezen áttekinthetők. Tekintettel arra, hogy a gyűjtőkötetek cikkanyagának különnyomatok formájában való kiadása általánossá vált, és ezeket a bibliográfiai osztály feldolgozza anélkül, hogy a befektetett munkát bibliográfiájában hasznosítaná, mielőbb át kellene térni az egyedi elemzőlapok rendszerére. A példa tanúsága szerint a kiadási tendenciák kihatnak a nemzeti bibliográfiák feldolgozó módszereire.

A katalóguscélokra való felhasználás megkönnyítése érdekében a könyvkereskedői forgalomba kerülő kiadványoknál feltüntetjük a közművelődési könyvtárak raktári szakcsoportszámait és a Cutter-féle betűrendi jelet.

Az anyag tartalmi kapcsolatai, összefüggései szerinti rendezésre legalkalmasabbnak az ETO szerinti szakcsoportosítási rendszer kínálkozott. 1946-ban a kurrens *Magyar Nemzeti Bibliográfia* megindulásakor kb. 50 szakcsoportban közölte anyagát. Ha ez az eredeti csoportosítás a későbbiek folyamán szűknek bizonyult is, alapjaiban egy helyes irányú fejlődés kiindulópontja lett. A kumulációban felgyülemelő anyag mennyiségi nyomása, a tudományos anyag differenciáltsága a szakcsoportok számának megszorozására, kb. 300-ra emelésére kényszerített bennünket. A szakcsoportok számának megnövelése az egyes művek többszörös szakbesorolásának következményével járt, minél kisebb területet ölel fel ui. egy szakcsoport, annál kevésbé fedheti teljes mértékben egy-egy mű tartalmát. Ebből következően minél inkább egy részterülethez soroltunk be egy művet, annál inkább kötelezve vagyunk arra, hogy a mű egyéb szakvonatkozásait a megfelelő más szakokba való besorolás formájában kifejezzük; ezért a mű tartalmát leginkább fedő szakcsoportban közöljük a teljes leírást, a további szakokban pedig rövid leírással utalunk az első besorolás helyére. Az első és másodbesorolások alkalmazása lehetetlenné tette a szakjelzetek mechanikus, tetszőleges sorrendű feltüntetését. Míg a katalógusban a szakjelzetek ekvivalensek (minden szakjelzet teljes leírással kerül besorolásra), addig a bibliográfiában a fő leírás és utaló viszonya a jelzetek sorrendjének megállapításában az értékelő szempont bevezetését jelentette, éppen úgy mérlegelés tárgyává tette, mint a címleírásban a rendszó és melléklaprendszó megválasztását. A szakutalók számát a szerkesztői munka és a terjedelem csökkentése érdekében a rokon szakoknál általános szakutalók bevezetésével redukáltuk.

A szakcsoportokon belüli rendezés betűrendes. Kivétel a szakbibliográfia és az életrajzi szak. Az előbbiben szoros szakrend, az utóbbiban nem a szerzők, hanem az életrajzok tárgyát képező személyek betűrendje szabja meg a sorrendet.

A bibliográfiának a dokumentumok minél többirányú megközelíthetőségét kell szolgálnia. Tehát az anyagcsoportosítás rendszere minden esetben meghatározza a mutatózás rendszerét is. A szakrendes *Magyar Nemzeti Bibliográfiát* bő betűrendes mutató egészíti ki. Kiutalásra kerülnek a szerzők, testületi szerzők, címrendszavak, fontosabb szellemi közreműködők, testületi szerzőt, zárójeles szerzőket követő címek és változataik, továbbá az anonim művek közreadó testületei, a mű tartalmát fedő konkrét személy- és földrajzi nevek. A kiutalásokat az általános utalók bősége egészíti ki.

A hivatkozási adat megválasztásakor el kellett vetnünk a régi, tétel-számra hivatkozó megoldást, mert így a mutató nem készülhet a füzet anyagával párhuzamosan, hanem csak lapzártakor, a tételek helyének végleges megállapítása és beszámolásuk után és végül a kumulációra az újramutatózás munkája hárul. Ezért a változó, a bibliográfiai füzetekben való közlés helyétől függő adat helyett állandó, a műből önmagából következő adatot kellett keresnünk, s erre legalkalmasabbnak a szakcsoportszám kínálkozott.

V.

A fentiekben érezhető volt, hogy egy olyan elképzelést képviselünk: legyen a nemzeti bibliográfiába befektetett idő és munka minél sokoldalúbban felhasználható. Ezért igyekszünk a kurrens füzetekkel egyidejűleg a kumulációk feladatát is megoldani. De ennek a törekvésnek további megvalósítási lehetőségei is adódhatnak.

Ebben az összefüggésben kell foglalkoznunk azzal a kérdéssel is, hogy mi a hivatalos nemzeti bibliográfia és az „egyéb nemzeti bibliográfiai kiadványok” viszonya.

A hivatalos bibliográfia viszonylagos teljessége mellett a nemzeti könyvtermés szelektív bibliográfiai — mint erre BÓDAY Pál²⁶ helyesen rámutat — a legjobb, a legújabb könyvek válogatott jegyzékét közlik. A cél lehet a közművelődési könyvtárak állománygyarapítási munkájának megkönnyítése, esetleg kiadói, kereskedői reklámozás stb. Ezek közé a szelektív nemzeti bibliográfiák közé tartozik a *The United States Quarterly Book Review*, a frankfurti *Das deutsche Buch*, a *British Book News*, a *Livres français choisis* stb.; idesorolható az ÁKV ajánló könyvjegyzéke is. A szocialista országokban, így hazánkban is, a szelektív jegyzékek állománygyarapítási funkciója kerül előtérbe. Felmerül a kérdés, a különböző könyvtártípusoknak beszerzésre javasolt anyagot nem lehetne-e valamilyen egyezményes jellel a nemzeti bibliográfia anyagán belül megkülönböztetni? Nem válhatna-e ezzel a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* egyben kurrens (és kumulatív) mintakatalógussá is?

Tulajdonképpen az ajánló, szelektív nemzeti bibliográfiák közé tartoznak a perspektivikus, ill. előzetes bibliográfiák; leglényegesebb jellemzőjük, hogy a még meg nem jelent, sajtó alatt levő anyagról tájékoztatnak. Megjelenési formájuk változatos: folyóiratrovat, kiadói terv, könyvkereskedői megrendelőjegyzék stb. Jelentőségük, hogy különösen késedelmes nemzeti bibliográfiai szolgáltatás esetén, felhasználhatók a gyarapítási és reference munkában. Az adatok hozzáfértelessége mellett is segíthetik a kutatómunkát, hisz Barbara KYLE²⁷ számítása szerint az átlagos megjelenési idő 6—18 hónap, ugyanakkor a kutatók általában az öt évnél régebbi anyagot alig használják; így éppen a legfrissebb, legkeresettebb kiadványok hozzáférhetetlenek, az adott időpontban az anyag 10—30%-a kiadatlan állapotban van. E számításokat és az előzetes bibliográfiák jelentőségét igazolja, hogy a tanulmányok irodalomjegyzékeiben, jegyzeteiben egyre gyakrabban találkozunk „kiadás alatt”, „megjelenőben” és hasonló kitételekkel. Az

²⁶ BÓDAY Pál: *Külföldi nemzeti bibliográfiák*. Bp. 1961. 15. l.

²⁷ KYLE, Barbara: *Current documentation topics and their relevance to social science literature*. Rev. Doc. 1957. Nr. 3. 107—117. l. (KMK fordításban: *Időszerű dokumentációs kérdések és jelentőségük a társadalomtudományi irodalom szempontjából*. F 2034. 14. l.)

ÁKV negyedévenként megjelenő kiadványa, az összesített kiadói terv az anyag kiadók szerinti — tehát majdnem szakszerinti — csoportosításával jó eligazodást nyújt. Az ilyen vállalkozásnak a nemzeti bibliográfiához való kapcsolása azonban már problematikus.

Külön kérdés a nyomtatott katalóguscédulák és a nemzeti bibliográfia viszonya.

A nemzeti könyvtárak, bibliográfiák leírásainak központi katalóguscédula-ellátásra való felhasználása nem új keletű gondolat. A Library of Congress a múlt század vége óta ad ki nyomtatott katalóguscédulákat. Mégis még mindig felmerülnek aggályok: mások a katalógus és a bibliográfia szempontjai, a bibliográfia műveket ír le, a katalógus példányokat, a különböző könyvtárak feldolgozási tradíciói közös nevezőre nem hozhatók stb. A kérdés helyes megítéléséhez a következőket kell tekintetbe venni:

1. Az új kiadványok esetében tulajdonképpen nem lehet példány és kiadvány ellentétéről beszélni: a) a nagyipari előállítás, a kötelező minőségi ellenőrzés a példányok eltérését megszüntette, b) a feldolgozást megelőző rövid előéletük alatt nem vehetnek fel egyéni sajátságokat. Végül az esetleges eltérések a központi cédulára rávezethetők.

2. RANGANATHAN²⁸ a lényegre tapintott, mikor rámutatott, hogy a könyvek címléírasi adatai, szakjelzetei elsősorban a könyvből adódnak, tehát a helyi eltérő szokások másodlagosak, áthidalhatók.

3. A könyvtári szabványosítás a leglényegesebb kérdésekben közelebb hozta egymáshoz a különböző könyvtárak gyakorlatát, az általános tendenciák nemzeti és nemzetközi méretben az egységesítés felé mutatnak. (Az IFLA nemzetközi katalógizálási konferenciájának munkálatai.) Eltérő rendszerválasztás esetében a cédulák átfejelhetők.

4. Éppen a nagy könyvtárak katalógusai korántsem egységesek, katalógizálási rétegződésekkel tarkítottak.

5. A katalógus és bibliográfia eltérő szempontjai elsősorban nem a címléírások szövegében, a szakjelzetek megadásában, hanem a bibliográfia, ill. katalógus szerkesztési, rendezési, csoportalakítási módszereiben realizálódnak.

RANGANATHAN²⁹ megállapításai szerint viszont a várható előnyök:

1. A közvetlenül jelentkező könyvtári megtakarítás kb. 79%.

2. Társadalmi haszon: az új könyv az olvasó számára gyorsan hozzáférhetővé válik.

3. A feldolgozó munkából felszabaduló munkaerők más érdemi munkára használhatók.

Egyéb előnyök:

4. A kisebb könyvtárak feldolgozási nívója a nagykönyvtárak színvonalára emelkedik.

5. A központi cédulák használata hosszú távon kihat a könyvtárak egész feldolgozó munkájára, egységesítésüket nagy mértékben elősegíti.

6. A felmerülő észrevételek visszahatnak a központ munkájára, hasznosításukkal a nemzeti bibliográfia valóban az országos feldolgozási gyakorlat legmagasabb szintézisévé válhat.

7. A központi cédulák felhasználhatók egyéb bibliográfiai célokra.

²⁸ RANGANATHAN: *i. m.* 29. l.

²⁹ RANGANATHAN, S. R.: *Pre-natal classification and cataloguing on its way*. Ann. Libr. Sci. 1959. vol. 6. Nr. 4. 116. l.

A kérdés friss szakirodalmát ma már nem is ezek a kérdések foglalkoztatják, a gyors előállítás megszervezése, a rendelés különböző lehetőségeinek megvitatása került előtérbe.

1. A feldolgozás lassúsága, az előállítás, szállítás késedelmessége a cédulákat gyakorlatilag használhatatlanná teheti. A Library of Congress céduláinak kérése odavezetett, hogy a könyvtárak egy része lemondott igénybevételeükről és újra „feltalálta” a futószalagot. Részben ez inspirálhatta CLAPP prenatális kísérleteit. A Dán Bibliográfiai Intézet a beérkezéstől számított 12 napon belül készíti el nyomtatott céduláit, az angol eredmény 16—23 nap között mozog.³⁰ A *British National Bibliography* előbb közli az anyagot, aztán készíti el a nyomtatott cédulát, a Szovjet Könyvkamara fordítva jár el, a nyomtatott cédulák alapján állítja össze jegyzékét. A magyar megoldás számára legalkalmasabb sorrend megállapítása kikísérletezésre vár.

2. A nemzeti bibliográfia teljes vagy megközelítően teljes anyaga nagyon kevés könyvtárat érint. Milyen jó megrendelési formák biztosíthatók a különböző igényű könyvtárak számára? A Knizsnaja Palata különben mintaszerű cédulaszolgáltatásával kapcsolatban leggyakrabban felmerülő panasz, hogy a különböző sorozatok szerint megrendelhető cédulák és a könyvtárakba beérkező könyvanyag nem fedik egymást. Egy falusi könyvtárban pl. 5642 cédulából csak 458-at, másutt alig több mint 10%-ot használtak fel, így egy cédula kb. 2 rubelbe került, ezért a rendelést néhány könyvtár lemondta.³¹ A Deutsche Bücherei cédulái a) az összesre, b) egyes szakokra, c) egyes leírásokra kiterjedően rendelhetők (áruk ennek megfelelően emelkedő). A Magyar Nemzeti Bibliográfia szakbeosztása erősen bontott, ha a KMK közreműködésével megvalósítható lenne a legfontosabb (megyei, járási, falusi) könyvtártípusoknak ajánlott könyvek jelzése, a szakok vagy típusok, ill. ezek kombinációján alapuló rendelés talán kevés panaszra adna okot.

*

A nemzeti bibliográfiák felhasználhatósága, funkciója, feldolgozási köre és módszere az utóbbi évek bibliográfiai vitáinak egyik legfontosabb területe. A nemzetközi könyvtárosi kongresszusok és konferenciák határozatai, a legfontosabb elvi kérdések tisztázása érdekében kiadott UNESCO-kézikönyvek a megnövekedett érdeklődésről tanúskodnak. Bibliográfiai intézetek alakulnak, új nemzeti bibliográfiák indulnak meg (gyakran az az UNESCO erkölessi és anyagi támogatásával), a nagy múltú régi nemzeti bibliográfiák pedig új módszerek bevezetésével (szoros szakrend, láncmutatózás stb.), a korszerű gépi technika alkalmazásával kísérleteznek.

Nálunk 1958-ban került sor az Országos Széchényi Könyvtár nemzeti bibliográfiai feladatainak tisztázására. A bibliográfiai szakbizottság akkor elvileg helyeselte ugyan a nemzeti bibliográfia új rendszerét, de azt csak egy távoli jövőben látta megvalósíthatónak. A legsürgősebben megoldandó feladatként az akkor még havi füzetek késésének legfeljebb 4—6 hétre való mérséklését és az egyéves kumuláció megteremtését jelölte meg.

³⁰ WELLS, A. J.: *British National Bibliography*. Ann. Libr. Sci. 1957. Vol. 4. Nr. 3. 88. l.

³¹ DROZDOVA, N.—CSIZKOVA, G.: *Ob annotirovannih pecatnih kartocskah*. Bibliotekar'. 1959. 10. 48. 1. l.

Az azóta eltelt három év alatt kialakultak az új típusú magyar nemzeti bibliográfia munkamódszereinek technikai és intellektuális előfeltételei, a havi periodicitást félhavi váltotta fel, az átfutási idő az előirányozottnál lényegesen kevesebbé csökkent, az új technikai eljárással készült 1961-es év külömlációja naprakész állapotban van, végül megindultak a kísérletek a leírások nyomtatott katalóguscédulaként való hasznosítása érdekében is. Bár ezek az eredmények szerények és kezdetiek, mégis úgy érezzük, hogy a nemzeti bibliográfia kiszélesítésének akkor oly távolinak érzett feladata a megvalósítás közelségébe került.

JOLÁN FÜGEDI: PRESENT TIME PROBLEMS OF THE CURRENT HUNGARIAN NATIONAL BIBLIOGRAPHY

The different national bibliographies are at variance as much on the definition of the concept of "national", as concerning the classification of the publications dealt with. Thus the culture of the different nations is not reflected on the same level in their national bibliographic publications and the respective national bibliographies do not properly complement each other.

With the aim to materialize completeness Hungarian national bibliography based on territorial views has to be complemented henceforth with publications in Hungarian issued abroad, with works of Hungarian authors published abroad, and last not least with material bearing on Hungarian problems. Likewise must the task be solved to deal in addition to the traditional kinds of publications on the level of a national bibliography with the new-fashioned audio-visual documents performing the function pertinent to books.

Author besides endeavoring to extend coverage deals further with the problem of selection arising also with national bibliographies. He envisages solution of this problem by publishing material of lesser importance or special issues as "auxiliary national bibliographies" (bibliography of university issues, of administrative publications etc.)

Regarding problems on the frequency of issues and rate of writing up the current bibliographies, he emphasizes that national bibliography has to provide quick information and facility for a general survey of periods of greater extent. It is therefore imperative to edit besides bibliographic issues published shortly after the respective publications yearly summaries or such covering 5—10 years and cumulative compendia. Dealing with this he expounds the new printing process of the Hungarian national bibliography which combines varityper composition and photo-offset printing offering the benefit to produce the cumulative compendia out of the material of the current issues by readjusting and remounting the galleys needing no new composition or proof-reading. Joint parallel editing of the current issues and the cumulative compendia affected of course operations bearing on entries performed, on dividing into groups and on indices; several reforms had to be carried through with *Hungarian National Bibliography* in the course of the last years.

Author concludes with treating relations between the Hungarian bibliography and further national bibliographic publication, such as the selective and previous bibliographies and how to realize centralized printing of index-cards founded on the entries of the national bibliography.

BÉLA HOLL

Die erste Ausgabe der *KATHXHSIS* Valentin Wagners

(Kronstadt, 1544)

Der Humanismus und die Glaubenserneuerung bei den Siebenbürger Sachsen begann um die Mitte des XVI. Jahrhunderts mit den Namen Johannes HONTERS und Valentin WAGNERS. Beide waren sich dessen bewußt, daß sie zur Verbreitung der klassischen Bildung in ihrer Heimat und zur Erneuerung ihrer von altersher privilegierten Landeskirche berufen sind. Der jüngere von beiden, WAGNER war kaum dreißig Jahre alt, als er im Frühling 1542 die Universität Wittenberg bezog, um von den Organisatoren der Glaubenserneuerung für HONTERS Initiative in Siebenbürgen eine Approbation zu erhalten. Am 1. Dez. 1544 mit dem akademischen Grad eines magister artium heimgekehrt wird er Rektor der Honterschen Schule in Kronstadt, und fünf Jahre später, nach HONTERS Tod, Pastor in Kronstadt und Leiter der von seinem Meister gegründeten Druckerei. Indem er diese Verpflichtungen erfüllte, wirkte er bis zu seinem am 2. Sept. 1557 erfolgten Tode in Kronstadt.¹

Seine Tätigkeit als Literat und Herausgeber ist teils auf Grund der von SZABÓ beschriebenen Exemplare, teils in der bibliographischen Lexiken SEIVERTS und J. TRAUSSCH' auch heute überblickbar.² Diese Quellen haben sämtliche gegenwärtig bekannte Werke WAGNERS aufgezählt. Eins ist bloß

¹ Biographische Angaben: *Allgemeine Deutsche Biographie*. Bd. XL. S. 584. SZINNYEI J.: *Magyar írók*. (Ungarische Schriftsteller) Bd. XIV. Sp. 1376. ZOVÁNYI J.: *Cikkek a „Theologiai lexikon” részére*. (Artikel für das Theologische Lexikon) Bp. 1940. S. 523. FRAKNÓI V.: *Melanchtons Beziehungen zu Ungarn*. Bp. 1874. S. 35—36.; cf: FRANKL V.: *Melanchton és magyarországi barátai*. (Melanchton und seine ungarländische Freunde) Századok, 1874. S. 175. WOLF, Th.: *Johannes Honterus der Apostel Ungarns*. Kronstadt, 1894. S. 105—106. TEUTSCH, Fr.: *Geschichte der evangelischen Kirche in Siebenbürgen*. I—II. Hermannstadt, 1921—1922. Bd. I. S. 349—350. — Bibliographische, Buch- und Publikationsgeschichtliche Angaben: SZABÓ K.: *Régi magyar könyvtár*. (Alte ungarische Bücherei.) Bd. I—II. Bp. 1879—1885. Bd. III. von A. HELLEBRANT Bp. 1896—1898 (Abgekürzt: *RMK* I, II, III.) SZTRIPSZKY H.: *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár c. munkájának I—II. kötetéhez*. (Beiträge zu Bd. I—II. der Alten ungarischen Bücherei von Szabó) Bp. 1912.

² SEIVERT, J.: *Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften*. Pressburg, 1875. TRAUSSCH, J.: *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-litterarische Denkblätter der Siebenbürger Deutschen*. Bd. I—III. Kronstadt, 1868—1871. Der vierte Band von Fr. SCHULLER, Kronstadt, 1902. (Abgekürzt: *Trausch* I—IV.); Bd. III. S. 469—479. Bd. IV. S. 489—491. Die Kronstädter Drucke, welche sich auf die Tätigkeit WAGNERS als Schriftsteller und Herausgeber beziehen, lassen sich folgendermassen gruppieren: A/WAGNER selbst ist Verfasser oder Redakteur der folgenden: *RMK* II. 34, 43, 45, 54, 55, 74, 75, 303, 304, 308 und bei SZTRIPSZKY Nr. 4/2456. B/ Die in der Druckerei WAGNERS mit dem Namen des Schriftstellers herausgekommenen Werke: *RMK* II. 49, 52, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 67, 68, 305 und bei *Sztripszky* Nr. 3/2455. C/ Werke die uns ausschließlich durch die Angaben von SEIVERT und TRAUSSCH bekannt sind und von beiden WAGNER zugeschrieben worden: *RMK* II. 37, 44, 66, 69, 70, 299, 300, 301, 302, und 308.

ihrer Aufmerksamkeit entgangen; besser gesagt: die Daten eines seiner Werke hat man bisher für nicht genügend authentisch gehalten, und das ist seine im Jahre 1544 erschienene griechische *κατήχησις*.

K. SZABÓ hat die zweite Ausgabe dieses *Katechismus* aus dem Jahre 1550 auf Grund mehrerer bekannter Exemplare beschrieben. Bei ihm finden wir folgende Bemerkung: „Nach Haner — Hist. Eccl. Trans. Seite 205. — soll die erste Ausgabe im Jahre 1544 in Kronstadt erschienen sein“.³ Diesen Zweifel SZABÓs hat dann auch P. GULYÁS übernommen, die Angabe aber nur bis CZWITTINGER zurückgeführt. Seiner Ansicht nach hat sich der Autor des *Specimens* bloß darin geirrt, daß er den Hermannstädter rumänischen Katechismus aus dem Jahre 1544 für einen Kronstädter griechischen Druck gehalten hatte, „was — nach GULYÁS — gar nicht unmöglich ist.“ Als Schlußfolgerung erklärt er: „Die Katechismus-Übersetzung Wagners ist erst im Jahre 1550 erschienen“.⁴

Zur Entscheidung der Frage versuchen wir nun zuerst in den Quellen nachzusehen, wo die Angabe des angeblich griechischen Druckes erwähnt wird. In der von SZABÓ zitierten *Historia Ecclesiarum Transylvanicarum* HANERS lesen wir: „. . . Et cum Coronae multi Graecorum commorarentur, Anno 1544. Doctissimus Vagnerus, Graecam *κατήχησιν* jam in eorum usum praelo subiciebat haud sine maximis Universitatum Germanicarum Gratulationibus et approbationibus, eorumque, in quarum usum composita est, emolumento.“⁵

Diese Bemerkung HANERS hat dann CZWITTINGER beinahe wörtlich übernommen, wobei er sich auf seine Quellen berief: „Plura de eo legi merentur in Georgii Haneri Hist. Eccles. Transylv. passim.“⁶ Die Behauptung von GULYÁS bedarf also einer Berechtigung. SZABÓ stützte sich nicht auf CZWITTINGER, sondern auf dessen Gewährsmann HANER, der hingegen die Angabe über WAGNER schwerlich mit dem im Jahre 1544 erschienenen rumänischen Katechismus von Hermannstadt vertauscht haben wird. Im Absatz nach den oben zitierten Zeilen unterscheidet er nämlich ganz klar zwischen Rumänen und Griechen und hebt den Stumpfsinn und die Gleichgültigkeit der ersteren für die Galubenserneuerung hervor. Trotzdem weiß er nichts über einen Katechismus in rumänischer Sprache. Der Text lautet: „. . . Soli Valachi nihil de lumine participabant, quorum sacrificiuli, nimis indocti, et vix cantiunculas suas consvetas legere valentes, novos ritus et dogmata respuebant, suaque quae hactenus crediderant, constanti animo retinebant et adhuc retinent.“⁷

³ RMK II. 45. K. SZABÓ hat von der Ausgabe aus 1550 ein Exemplar in Hermannstadt, eins in der Bibliothek der Franziskaner in Kismarton (Eisenstadt) gesehen. Die Ausgabe aus 1550 wurde von H. SCHULLER eingehend beschrieben: *Die KATHXHEIE Valentin Wagners*. Korrespondenzbl. des Vereins Siebenbürg. Landeskunde. 1926. S. 1—17. WAGNERS *Katechismus* stimmt mit dem üblichen Augsburger *Katechismus* LUTHERS weder in der Einteilung, noch in der Behandlungsweise überein. Er ist ein didaktische Zwecke beobachtendes, gelehrtes Werk eines Humanisten, welches in zwölf Kapiteln Dialoge zwischen Lehrer und Schüler enthält. H. SCHULLER macht die 1544-er Ausgabe betreffend eine einzige Bemerkung: „. . . deren erstes Erscheinen im Jahre 1544 noch keineswegs erwiesen ist.“ (a. z. V. S. 2.)

⁴ GULYÁS P.: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. (Die Buchdruckerkunst in Ungarn im XV und XVI Jahrhundert) Bp. 1929—1931. S. 53 und 56.

⁵ Francofurti et Lipsiae, 1694. RMK III. 3871. S. 205.

⁶ CZWITTINGER D.: *Specimen Hungariae Literatae*. Francofurti et Lipsiae, 1711. RMK III. 4767. S. 396—397.

⁷ A. a. O. S. 205.

Die Angabe HANERS kam durch CZWITTINGERS Vermittlung weiter in die mit „res litterariae“ sich befassende frühe Fachliteratur. Sie wird von G. SZÖRÉNYI in seinem Manuskript *Pannonia Docta* zitiert (1717).⁸ Die in den handschriftlichen Aufzeichnungen von J. TEUTSCH (1749) befindliche Angabe wurde von J. GROSS publiziert; hier erfahren wir, daß selbst TEUTSCH den 1544 erschienenen *Katechismus* bloß vom Hörensagen gekannt hatte: „...ich habe das Büchlein selbst nicht zu Händen gehabt“.⁹ In der *Historia Critica* S. KATONAS ist es leicht, die Fassung des *Specimens* zu erkennen.¹⁰ Andere wieder berufen sich auf die Angabe CZWITTINGERS, verschweigen aber dabei die Jahreszahl: so z. B. LAMPE, J. BENKÓ, P. BOD.¹¹

Die Angabe HANERS für sich allein ist also nicht überzeugend, folglich haben wir den *Katechismus* aus 1544 aus anderen Quellen zu beweisen. Darum haben wir die Korrespondenz WAGNERS und der Zeitgenossen, mit denen er in Verbindung stand, soweit diese uns zugänglich war, untersucht. Von den vier einschlägigen Dokumenten ist das erste ein Brief an HONTERUS, welche am 24 Juni 1544 von MELANCHTHON geschrieben wurde.¹² Er ermuntert seinen Freund den wahren Glauben trotz der schweren wechsellvollen Zeiten standhaft weiter zu verkünden. Er tröstet ihn damit, daß Pannonien, so hofft er, seine Unabhängigkeit bald wiedergewinnen werde. Der Briefschreiber hat eigentlich eine einzige konkrete Sache (nach seiner Unterschrift) als Nachschrift mitzuteilen: „Amico scribenti κατήχησιν Val. Wagner salutem opto, et libenter iuvabo editionem.“¹³

Diese Angabe stammt aus einer Zeit sechs Jahre vor der bisher bekannten *Katechismus*-Ausgabe im Jahre 1550 und einige Monate vor dem Antritt des Rektorats durch WAGNER. Schließt man aus diesen Zeilen bescheiden nur auf das Einleuchtendste — daß nämlich WAGNER im Sommer 1544 die Ausgabe eines griechischen *Katechismus* in Absicht hatte, und daß MELANCHTHON darüber unterrichtet war und dazu eine — vermutlich materielle — Unterstützung versprach, so ist die Angabe HANERS dadurch bedeutend unterstützt. Es wäre schwer anzunehmen, daß sich diese Bemerkung auf die Ausgabe vom Jahre 1550 bezöge. In den sechs Jahren nach der Niederschrift dieser Zeilen hätte WAGNER vielfach die Gelegenheit gehabt, sein Büchlein herauszubringen, sind doch in Kronstadt während dieser Zeit zahlreiche Bücher erschienen, darunter auch ein griechisches Lehrbuch. Höchstens sein Umfang könnte uns zu einigem Bedenken veranlassen. Die Verlagswerke HONTERUS betrogen der Kapazität seiner Presse gemäß, resp. dem von ihr bedingten Halbformat gemäß, nur 5—6 Bögen. Die Ausgabe seines griechischen *Katechismus* aus 1550 betrug demgegenüber 26 und einen halben Bogen. Vermutlich war auch

⁸ SZÖRÉNYI G.: *Pannonia Docta*. 1717. Handschrift in der Universitätsbibliothek Budapest (Coll. Kapr. Tom. Quart. Lat. XIV. S. 20.).

⁹ GROSS, J.: *Kronstädter Drucke* (1535—1886). Kronstadt, 1886. S. 5. Nr. 24.

¹⁰ Tom. XXIII. S. 877.

¹¹ LAMPE A. F.: *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania*. Utrecht, 1728. S. 92. BENKÓ J.: *Transylvania*. Vienna, 1778. Bd. II. S. 125. BOD P.: *Magyar Athenás*. O. O. 1766. S. 319—320.

¹² DÜCK J.: *Geschichte des Kronstädter Gymnasiums*. Kronstadt, 1845. B/ Zugaben S. 32.

¹³ DÜCK, a. a. O.: „Ex apographo Georgii Matthiae Pastoris Brenndorfiensis“. H. SCHULLER (a. a. O. S. I.) erwähnt diesen Satz MELANCHTHONs als frühzeitiges Dokument des Interesses für den *Katechismus*. Daran hatte er aber nicht gedacht, daß dieser Satz die Ausgabe aus 1544 betreffen kann.

der Umfang der Ausgabe aus 1544 der gleiche. Aber die Druckerei HONTERS brachte ebenfalls im Jahre 1544 ein Werk von 26 Bögen, ein *Compendium Iuris Civilis* heraus. WAGNER hatte die Achtung der deutschen Reformatoren für sein Werk wohl hauptsächlich dem Umfang desselben zu verdanken.

Unser zweites, kaum ein Jahr jüngeres Dokumentblatt ist vom 15 Juni 1545 datiert und rührt ebenfalls von MELANCHTHON her. In der Überschrift des Manuskripts steht: „Est epistola a Melanchthone praescripta discipulo“; am Ende aber „Praescr. Philippo“. Es handelt sich also um einen Schulaufsatz, um ein Briefmuster, oder um eine Übersetzung zum Zwecke einer lateinischen Sprachübung, die MELANCHTHON an einen wirklichen oder gedachten Onkel des Schülers schreiben ließ. Wegen seiner interessanten ungarischen Beziehungen, und grammatischen Eigenheiten in der Abfassung, teilen wir den ganzen Text mit: „Reverendo viro N. N. Reverendissime Domine et Patrone carissime. Toto pectore tibi gratias ago pro tua paterna erga me pietate, et annitor omni studio, ut mea diligentia in discendo et aliis honestis officiis tuae voluntati respondeat, ac Deo dante, perficiam, ut non fallam expectationem de me tuam.

Multa hic nova feruntur. Certum est Turcicos latrones, qui sunt Budae, populatos esse Styriam et multos captivos adductos et 2000 Equitum trucidata esse. Sadoletus Cardinalis duo oppida et aliquot pagos non procul ab Avinione iuravit [richtig: iussit] incendi et trucidari puberes et impuberes propterea, quod Ecclesiae in ea regione constitutae fuerant ad formam Bernensis Ecclesiae, quae dicitur sentire cum nostris Ecclesiis. Praefecti Turcici concedunt in Ungaria populo, ut vocent Pastores Ecclesiarum suo indicio, ut multi vocantur, qui pure docent Evangelium. Ac praefecti securitatem ipsis promittunt. In urbe Corona docti viri etiam typographicam officinam instruxerunt et nunc excudunt graece scriptum Catechismum, ut puram Evangelii doctrinam in vicinas gentes, quae graeca lingua utuntur, propagare possint. Bene vale. Die Viti 1545.“¹⁴

Nach den wohlgestalteten Begehrsätzen, mit denen die Einleitung überhäuft ist, folgen Nachrichten: „Multa hic nova feruntur.“ Die Reihe von lauter Aussagesätzen macht selbst auf den modernen Leser den Eindruck einer Übersetzungsübung, den Eindruck von Mustersätzen die zu Schulzwecken verfaßt worden sind. Aber dadurch wird die Glaubwürdigkeit des Inhalts garnicht beeinträchtigt, die erwähnten Ereignisse stehen ja mit dem Datum des Briefes in vollem Einklang. Die in Steyer plündernden Türken kamen nämlich aus Ofen, wo sie sich erst im Jahre 1541 eingenistet hatten. Kardinal SADOLETUS war bekanntlich zwischen 1542 und 1545 päpstlicher Legat in Frankreich und ist bereits im Jahre 1547 in Rom gestorben.¹⁵ Die Verwendung der verschiedenen Tempora verdient ebenfalls einige Aufmerksamkeit. Die Abwechslung von praesens imperfectum und perfectum soll nach der Schulregel der consecutio temporum bloß ein zeitliches Nacheinander bezeichnen. Dieses Nacheinander finden wir bei den Prädikaten der betreffenden Sätze, so im Falle der Prädikate „instruxerunt“ und „excudunt“. Das praesens entspricht beim narratorischen Vortrag der Humanisten dem sehr beliebten praesens historicus. Die Abweichung, welche zwischen dem Datum des Briefes und dem Zeitpunkt der Ausgabe besteht, ist nicht nur durch den damals noch

¹⁴ *Corpus Reformatorum*. Bd. V. S. 771. Nr. 3200. „Ex apographo in cod. Paris. D. L. 54.“ FRANKL a. a. O. S. 173. Anm. Nr. 127.

¹⁵ Über SADOLETUS siehe: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Bd IX. Sp. 70—71.

sehr langsamen Nachrichtendienst, sondern auch durch den Umstand zu erklären, daß es sich um einen Übungstext handelt.

Die beiden angeführten Briefe sind ein eindeutiger Beweis für die erste Ausgabe des Wagnerschen *Katechismus* im Jahre 1544. Nebenbei könnte man sich auch auf sonstige Dokumente in Blattform berufen. Diese besitzen eines- teils zusammen mit dem bisher erwähnten eine Beweiskraft, andernteils werfen sie auf die anderen Beziehungen der Haner'schen Bemerkungen ein wohlthätiges Licht. Beim ersten ist sowohl Datum wie Schreiber unbekannt. Vermutlich erfolgte die Publikation nach DÜCK „ex apographo“, aus einen Band von Blättern, der sich wohl in der Bibliothek des Kronstädter Gymnasiums befunden hatte.¹⁶ Aus dem Text geht hervor, daß der Adressat Valentin WAGNER, der Briefschreiber aber der von MELANCHTON bestimmte Zensor der *κατήχησις* ist, der nach weitläufigen Humanistenkomplimenten auf sein Thema, den griechischen Katechismus zu sprechen kommt:

„... *κατήχησιν* tuam, quae a te scripta missaque fuit, vidi legique libenter, vidi etiam quae tela, etc. etsi *κατήχ* ista tua non prodiisset, in amorem tui poteris abripere? jam enim ex priore scripto illo tuo tanquam leonem ex unguibus conjiciebam solidam tuam doctrinam. Philippus Rex beatum esse filium suum Alexandrum arbitrabatur, quod Artis seculo nasci eum contigerit. Tu vero duplice nomine illo beator: primo, quia felicissimo tempore, quo literas omnes, quasi *ἐν τῇ ἀκμῇ ἄκρα* consistunt, vivere Tibi contigit, altero, quia praeceptor obtigit doctissimus Philippus Melanthon, qui incomparabili sua eruditione, industria et virtutibus non solum domi, sed apud exteros etiam pulcherrimam famam et gloriam promeruit. Quod autem tui elaborati operis censorem me constituit, nihil alieni fuit ab humanitate doctrinaeque Tua. Multum vero errare mihi videris, si me tantum in litteris proficisse putas, ut Te doctorum virorum scriptis judicare possim. Longe hoc meas vires superat. Habeo fortassis aliquam linguae peritiam, sed infra mediocritatem. Bene vale Wagnere doctissime.”

In den Sätzen sind zahlreiche Anspielungen verborgen. Der zweite, bloß mit einem Komma abgetrennte, mit „vidi etiam“ beginnende und mit einem Fragezeichen abgeschlossene Satz deutet auf einen lateinischen Spruch, den man wohl einer damals allbekannten Adagiensammlung entnommen hatte („quae tela . . .“). Im nächsten Satz erwähnt der Briefschreiber ein früheres Werk WAGNERS („... ex priore scripto illo tuo“). Dieses ist nicht mehr mit Bestimmtheit zu identifizieren. Wir müssen annehmen, daß unter den Werken, die zwischen 1539 und 1544 in Kronstadt gedruckt und in unseren Quellen HONTES zugeschrieben wurden, wenigstens eins von WAGNER verfaßt worden war.¹⁷ Im folgenden geht der Schreiber mit einem Spruch des makedonischen

¹⁶ DÜCK a. a. O. S. 38—39. Der Titel des Briefes: „N. N., der von Melanthon bestellte Beurtheiler des griech. Katech. Wagners an diesen. (Ex apographo.)“.

¹⁷ K. SZABÓ schreibt das *Compendium Grammaticae Graecae* (RMK II. 13.) aus 1535 WAGNER zu. Falls es aber wirklich existierte, so kann es frühestens im Jahre 1539 erschienen sein, da HONTES Druckerei in diesem Jahr ihre Tätigkeit begann. Aus demselben Jahr kennen wir die erste Ausgabe der griechischen Grammatik HONTES (RMK II. 14.), auf dessen Titelblatt das I. H. C. HONTES Autorschaft bezeugt. Die im Jahre 1549 erschienene griechische Grammatik WAGNERS weicht in Einteilung von der Hontes'schen ab. Ein anderes Werk WAGNERS genau vom Jahre 1544 wird bei SZABÓ erwähnt: *Praecepta vitae christianae* (RMK II. 34.). Aber dieses scheint mit der Ausgabe aus 1554, welche für die zweite Ausgabe gehalten wurde, identisch zu sein (RMK II. 54.), von welcher nur der erste, aus unbekanntem Gründen neugesetzte Bogen abweicht; die Typen

Königs PHILIPP auf seinen eigentlichen Gegenstand, auf sein Amt als Zensor, und an den Taufnamen PHILIPP anknüpfend auf MELANCHTON über, den er mit dem auch von SYLVESTER her bekannten „praeceptor doctissimus“ nennt.¹⁸ Er entschuldigt sich damit, daß diese Aufgabe als Zensor seine Kräfte übertragen, da er doch die griechische Sprache nur mittelmäßig beherrsche. Der unbekanntere Briefschreiber hatte mutmaßlich die *Katechesis* schon im Druck gesehen, so wird er seine huldigungsfreudige Zeilen in den letzten Tagen des Jahres 1544, oder vielmehr 1545, gleichzeitig mit dem schon geschilderten zweiten Brief, dem Konzept von MELANCHTON geschrieben haben. Allerdings dokumentiert er die Bemerkung HANERS, wonach der griechische Katechismus „haud sine maximis Universitatum Germanicarum gratulationibus et approbationibus“ den Druck in Kronstadt verlassen hatte.

Das vierte Dokument, der Brief MELANCHTONS vom 1. November 1550 an Adam AQUILA, Rektor von Litmeritz, ist voller Hochschätzung für die deutschen Reformatoren und Humanisten. Er lobt seinen Freund für die Opferfreudigkeit, mit der er die von anderen verschmähte Tätigkeit des Lehrers auch weiterhin erfüllt, und das in einer Zeit, wo die ganz Deutschland gefährdenden Zwistigkeiten für die Wissenschaften so ungünstig sind. Er erwähnt das ungarische Beispiel: „...Pannonia inter classica Turcica tamen literas colit ac sonat Evangelii vocem. Heri accepi κατήχησην graece editam et erudite scriptam in ipsa Pannonia. . .“¹⁹

Das Datum des Briefes stimmt bis auf den Tag mit dem Datum der Vorrede zur zweiten Auflage von WAGNERS griechischem Katechismus überein. Und wie wenn aus dem Briefe MELANCHTONS genau der Widerhall des Satzes zu vernehmen wäre: „Datum inter medios hostes et arma, Pridie Kal. Novembr. Anno Iubilaeo 1550“. Es ist nicht wahrscheinlich, daß MELANCHTON die erste Ausgabe genau am Tage der Datierung der zweiten Ausgabe von jemandem bekam. Vielmehr wäre anzunehmen, daß durch die Fürsorge des Autors oder des Verlegers das erste Ehrenexemplar recht früh an den „praeceptor doctissimus“ abgeschickt wurde, und daß es postdatiert wurde, um ihm mit dem Geschenk auch noch eine Überraschung zu bereiten. Jedenfalls bestätigen auch diese Zeilen unsere sonstigen Angaben bezüglich des ausländischen Widerhalls.²⁰

Christianus SCHESAEUS erwähnt in seiner Elegie über WAGNER, daß auch der zum Kreise MELANCHTONS gehörende Joachimus CAMERARIUS den griechischen *Katechismus* hochgeschätzt hatte:

...Ille [sc. Wagner] Catechesin lingua conscripsit Achiva,
Divinae plenum mentis; et artis opus.
Quam multi Argolica vicini e gente legentes,
Conversi ad Christi mente fuere, fidem.

dieser Ausgabe werden in der Kronstädter Druckerei ausschließlich nach 1554 verwendet. (Feststellung von G. BORSA).

¹⁸ J. SYLVESTER nennt in seiner *Grammatica Hungarolatina* (Sárvár, 1539. RMK I. 14.) MELANCHTON „praeceptor noster“.

¹⁹ *Corpus Reformatorum*. Bd. VII. S. 689—690. Nr. 4816. „Ex apogr. in cod. Paris. D. L. 54.“ Cf: FRANKL, a. a. O. S. 173. Anmerkung Nr. 127.

²⁰ Johann FEJÉRTÓY berichtet an BULLINGER in einem vom 10. Okt. 1551 in Wien datierten Brief über die Katechismen, welche in den Sprachen der verschiedenen Nationalitäten in Siebenbürgen, so auch in griechischer Sprache verfaßt sind. Cf: *Egyháztörténeti emlékek* (Kirchengeschichtliche Dokumente) Bd. V. S. 597—600. ERDŐS K.: *Bullinger Henrik és Fejértóy János levelezése*. (Briefwechsel zwischen Heinrich Bullinger und Hans Fejértóy) Debrecen, 1913. S. 13. 25—26.

De hac lingua in Graeca, nostro Camerarius aevo,
 Cui similem totus vix habet orbis, ait:
 Caecropio in studio totos trivi impiger annos,
 Estque mihi hac primus laude petitus honos;
 Attamen hoc fateor, me victum huic defero palmam,
 Hic mihi ceu numen suscipiendus erit.²¹

Bekanntlich sind gerade um die Jahre der zwei Ausgaben der Kronstädter *Kατήχησις* auch die griechisch geschriebenen Schulbücher des berühmten deutschen Humanisten und Pädagogen Joachim CAMERARIUS (1500—1574) erschienen, und zwar 1545 *Κεφάλαια χριστιανισμοῦ προσφωνηθέντα τοῖς παιδίοις* (Die wichtigsten Kapitel des Christentums für Schüler) in Hexametern, 1547 die Übersetzung des Augsburger Bekenntnisses und 1552 die *Κατήχησις τοῦ χριστιανισμοῦ*.²² Vom letzteren sagt Hermann SCHULLER, daß sie ohne Impressum erschienen war. Wahrlich scheint auch das Gedicht darauf hinzudeuten, daß er — an CAMERARIUS das Wort übergebend — zwar WAGNER mit seiner Arbeit mehrere Jahre vorangeeilt sei, sich aber trotzdem an Erfolg besiegt fühle. Aus der Bibliothek des Hermannstädter Gymnasiums ist uns hingegen ein an WAGNER gewidmetes Exemplar der 1552-er Ausgabe vorhanden, mit der Eintragung: „Opt. et doctiss. V[enerabili] D[omino] V[iro] Wagnero amico s[uo] Joach[imus] Camer[arius] A[uthor].“ SCHULLER hat auch in einer anderen Beziehung darauf hingewiesen, daß die Werke WAGNERS und CAMERARIUS' vielfache Berührungspunkte miteinander aufweisen. Die *Praecepta honestatis atque decoris puerilis* (1528) und die *Praecepta vitae puerilis* hatten jedenfalls mächtig auf WAGNERS *Praecepta vitae christianae* eingewirkt.²³ Es ist nicht ausgeschlossen, daß MELANCHTON gerade CAMERARIUS zum Zensor des griechischen *Katechismus* bestimmt hatte, der in einem ohne Namen und Datum erhaltenen Briefe sich als rechter Humanist wegen seiner Ungewandtheit in der griechischen Sprache entschuldigt, aber einige Jahre später, gerade durch das Kronstädter Beispiel WAGNERS begeistert, eine eigene *Katechesis* verfaßt.

Was mag WAGNER zur Verfassung seines griechischen Katechismus veranlaßt haben? HANER deutet auf die Kronstädter Griechen hin: „Et cum Coronae multi Graecorum commorarentur . . .“. Die in der Kronstädter „Hochstadt“ wohnenden Griechen haben seit der Mitte des XV. Jahrhunderts, d. h. seit dem Falle Konstantinopels und seit dem Vorrücken der Türken in Moldau im Kronstädter Leben eine bedeutende Rolle gespielt. Die reiche Kolonie von Kaufleuten wohnte in einem besonderen Stadtviertel, dem heute noch „Bolgárszeg“ (Bulgarenecke) genannten Stadtteil, und leisteten der Stadt in schweren Zeiten durch ihre Handelsverbindungen bedeutende materielle Hilfe.²⁴ Diese Gruppe in Kronstadt, die mit ihrer griechischen Sprache an das klassische Griechentum erinnerte, mag in erster Reihe das Herausgeben griechischer Schulbücher und eines griechischen Katechismus veranlaßt haben.

²¹ SCHESAEUS, CHR.: *Elegiae in obitum trium illustrium virorum . . . M. Joannis Honteri, M. Valentini Wagneri et D. Jacobi MelleMBERGERI*. Claudiopoli, 1573. RMK II. 132. Die Partie der Elegie, welche WAGNER betrifft, wird bei SEIVERT zitiert a. a. O. S. 475.

²² *Die Religion der Geschichte und Gegenwart*. (RGG¹) Bd. I. S. 1439. *Allg. Deut. Biogr.* Bd. III. 723. *Lexikon für Theologie und Kirche*. Bd. II. Sp. 719.

²³ SCHULLER, H.: a. a. O. S. 1—3. Die Widmung CAMERARIUS' zitiert bei GROSS, J.: *Katalog der von der Kronstädter Gymnasialbibliothek . . .* Kronstadt, 1883. S. 23. Nr. 83.

²⁴ HORVÁTH, E.: *Az újjörögök*. (Die Neugriechen.) Bp. 1943. S. 58. JEKELIUS, E.: *Kronstadt*. Ebenda 1928. S. 160.

Die Elegie SCHESAEUS' erwähnt aber auch die jenseits der Kronstädter Schneeberge, in der benachbarten Moldau und weiter nach Süden und Osten zerstreuten Griechen, er deutet auf die Möglichkeit der Bekehrung der griechischen Kirche hin: „Quam multi Argolica vicini e genere legentes, Conversi ad Christi mente fuere, fidem . . .“. Dieser Missionsgesichtspunkt war auch den humanistischen Reformatoren in Deutschland nicht fremd. Zwischen dem Patriarchen in Konstantinopel und den Reformatoren in Wittenberg kam schon früh, gegen die Mitte des Jahrhunderts, eine Verbindung zustande. Als einmal der ehemalige Sekretär eines Patriarchen in Wittenberg zu Besuch war, benützte MELANCHTON diese Gelegenheit um das Augsburger Glaubensbekenntnis ins Griechische zu übersetzen und — vermutlich nur handschriftlich — dem Patriarchen überbringen zu lassen.²⁵ Es geschah also im Sinne der Augsburger, daß WAGNER ein Exemplar des *Katechismus* auch nach Konstantinopel bringen ließ, er bekam aber keine Antwort darauf.²⁶

Den tieferen Grund für die Verfassung der *Κατήχησις* haben wir im erzieherischen und didaktischen Programm der humanistischen Schule zu suchen. Die Pflege einer griechischen Bildung hatte im Lande bereits ihre Vorgeschichte und ihre Überlieferung. Die in der Zeit der Árpáden ausgebauten Handelsbeziehungen hatten überall im Lande die Bildung kleinerer Kaufmannskolonien zur Folge. Wohl wird auch Aeneas Sylvius PICCOLOMINI gerade an solche gedacht haben, als er im Jahre 1540 König LADISLAUS V. um der griechischen Untertanen willen zum Erlernen der griechischen Sprache ermunterte: „Nam et ad regnum Vngariae melius dirigendum, cui Graeci complures subsunt, non parum conducet, et ad Latinam orationem multum tibi luminis afferent literae Graecae quas non pauci Latinorum Imperatores maximi didicerunt . . .“.²⁷

Da wir jetzt die humanistischen oder gar erasmischen Überlieferungen der griechischen Sprachpflege hier im Lande nicht überblicken können, müssen wir uns mit der Berufung auf die Kronstädter Druckwerke als Vorläufer von WAGNERS *Katechismus* begnügen. Zwischen 1539 und 1555 kennen wir acht Schulbücher in griechischer Sprache aus dieser Stadt. Wenn wir dazu noch beachten, daß zu jener Zeit im Schulunterricht das Auswendiglernen und das Abschreiben nach Diktiertem gerade wegen der Seltenheit der Bücher eine größere Rolle gespielt haben als heute, dann darf man aus der hohen Zahl der griechischen Publikationen auf eine sehr lebhaft griechische Kultur schließen.²⁸ Das finden wir auch in den damaligen Schulordnungen bestätigt. In der im Jahre 1543 geschriebenen und wahrscheinlich auch im Druck erschienenen

²⁵ BENZ, E.: *Geist und Leben der Ostkirche*. Hamburg, 1957. S. 163—164. Der Verfasser zitiert in Zusammenhang mit dieser Frage aus seinem früheren Werk: *Wittenberg und Byzanz*. Zur Begegnung und Auseinandersetzung der Reformation und der östlich-orthodoxen Kirche. Marburg, 1949.

²⁶ TRAUSSCH III. S. 470. TEUTSCH, Fr.: a. a. O. S. 263, 334. RÉVÉSZ J.: *A reformáció az erdélyi oláhok között*. (Die Reformation bei den Rumänen in Siebenbürgen) Debrecen, 1938. S. 12. RÉVÉSZ hält neben dem rumänischen Katechismus aus 1544 den griechischen aus 1544 nicht für unmöglich, war dieser doch im Sinne MELANCHTONS dazu bestimmt unter den Kronstädter Griechen, aber auch in der ganzen griechischen Kirche den Einzug der Reformation vorzubereiten.

²⁷ Aeneae Sylvii PICCOLOMINI Senensis. . . *Opera quae exstant omnia*. Basileae, 1571. S. 981.

²⁸ Druckwerke in griechischer Sprache aus der erwähnten Zeit: *RMK* II. 14, 15, 23, 25, 29, 37, 43, und 59.

Schulordnung des HONTERUS sind besondere Paragraphen für den klassischen Sprachunterricht und dessen Lehrmethoden zu lesen. Seine Schulregeln (*leges scholasticae*) in gut fließenden Hexametern — offensichtlich hatten die Schüler auch diese auswendig zu lernen — schreiben die Übung der lateinischen Sprache im Wort und Schrift vor. Prügelstrafe wird für diejenigen in Aussicht gesetzt, die faul waren, oder anstatt Lateinisch ihre Muttersprache gebraucht haben. („Germana non latina cuiquam colloquens . . .“). Zugleich war auch die Übung des Griechischen eine alltägliche Aufgabe: „Exercitum Dialecticae et Grammaticae graecae ac latinae tota septimana nunquam praetermittatur . . . Una lectio graeca quotidie in Schola continuetur. Dificiliorum lectionum expositio et examen minime posthabeatur . . .“.²⁹ Die Schüler hatten selbst in ihrer Freizeit im Umgang miteinander die klassischen Sprachen zu üben und daß darin außer dem Latein auch dem Griechischen eine Rolle zufiel, verrät die Hermannstädter Schulordnung: „. . . suos perpetuo coricaeos [richtig: coriaceos] in negligentiores, et vernacula lingua utentes habeant; ut rector in sua Classe, Catechesin quoque Lutheri Graecam, Latinam et Germanicam diebus sabbathi, horis vespertinis, ut pueri discant, operam dent . . .“.³⁰

In dieser humanistischen Schulpraxis erkennen wir das deutsche Muster. Die verwandten Züge sind aber nicht nur der gemeinsamen Sprache, sondern auch dem Wirken eines ausgezeichneten humanistischen Gelehrten, in unserem Falle dem Wirken von HONTERUS und WAGNER zu verdanken. Die letzte Wurzel haben wir aber im althergebrachten Vorrecht zu suchen, das auf das *Privilegium Andreanum* zurückzuführen ist. Im Besitze dieses konnte die Landeskirche, das Landdekanat seine vom Ufer des Rheins oder der Mosel mitgebrachten Rechte gegen Könige, benachtbarte Bischöfe und gegen den fern thronenden Graner Erzbischof verteidigen. Mit diesem Vorrecht versehen konnte das Siebenbürger Sachsentum mit dem Arme über das gegen die Türken kämpfende Ungarn reichend („inter classica Turcica“) sich in der Phase der sozialen Entwicklung befinden welche auch im Westen dem XVI. Jahrhundert entspricht, unmittelbar an die Melanchthonschen Ideale und Lösungen anknüpfen. Praktisch will das bedeuten, daß in den sächsischen Kirchengemeinden die didaktische Methode und die Schulordnung der humanistischen Reformatoren nicht nur in die Gymnasien von Kronstadt und Hermannstadt, sondern auch in die Dorfschulen eingezogen war. So haben z. B. schon am Ende des Jahrhunderts, im Jahre 1593 die Schulverordnungen von Szászkeresztur nicht bloß das Lesen und Schreiben, sondern für die besseren Schüler auch Latein und Griechisch vorgeschrieben: „. . . den meisten Jungen, neben den Lateinischen Lectionibus auch eine Griechische für lesen undt fleissig examinieren ad

²⁹ *Monumenta Germaniae Paedagogica*. Tom. VI. Die siebenbürgisch-sächsischen Schulordnungen. I. Berlin, 1888. Die Schulordnung des HONTERUS. 1543. Cf: DÜCK, a. a. O. S. 123—124.

³⁰ *Monumenta Germaniae Paedagogica*. Tom. VI. S. 52. In Deutschland waren seit dem Anfang des XVI. Jahrhunderts unzählige Ausgaben des Lutherschen *Katechismus* in griechischer Übersetzung in Gebrauch. Der *Katechismus* des Jesuiten P. CANISIUS wurde 1558 von G. MAYR ins Griechische übersetzt. Von diesem Jahre an ist auch dieser *Katechismus* beinahe alljährlich in einer neuen Ausgabe erschienen. Das Vorwort der Leutschauer Ausgabe aus dem Jahre 1677 drückt seine didaktische Zielsetzung folgendermaßen aus: „Non solum enim utriusque linguae alterna varietate recreabuntur, sed ea etiam citius, firmiusque discent Graece, quae jam ante Latine didicerunt. . .“ (*RMK II*. 1403.)

Grammaticam, auff dass sie beyde in Lateynischer und Griechischer Grammatica wol geübet werden.”³¹

Darum wurde die wiederholte Ausgabe sowohl einer lateinischen als auch griechischen Grammatik und der wichtigeren klassischen Autoren notwendig, und aus didaktischem Gesichtspunkt war es wünschenswert, daß die Kenntnisse des reformierten Glaubens in einer klassischen Sprache erlernt und memoriert wurden.

HOLL BÉLA: WAGNER BÁLINT *KATHXHEIΣ*-ÉNEK ELSŐ KIADÁSA
(BRASSÓ, 1544).

WAGNERnek (megh. 1557), a brassói nyomda és iskola vezetésében HONTER utódjának görög nyelvű kátéja elsősorban didaktikai célokat tart szemmel. Ezért lényegesen eltérve a szokványos LUTHER-féle augsburgi kátéktól tizenkét fejezetben, tanító és tanítvány között folyó párbeszédet tartalmaz. SZABÓ Károly csupán a második, 1550-ben Brassóban megjelent kiadását ismerte (*RMK* II. 45.), jegyzetében azonban utalt Georg HANER *Historia Ecclesiarum Transylvanicarum* című művének (*RMK* III. 3871.) WAGNER-re vonatkozó megjegyzésére: „Haner szerint . . . — írja — az első kiadás Brassóban 1544-ben jelent volna meg”. Ezt a bizonytalannak vett adatot SZABÓ nyomán GULYÁS Pál is kételkedve idézte, forrásául azonban CZWITTINGERT jelölte meg, aki — GULYÁS szerint — bizonyára az 1544-ben megjelent nagyszzebeni román katekizmust nézhetette görög nyomtatványnak. HANER idézett helyét, amely CZWITTINGERnek is forrása volt, gondosabban megvizsgálva kiderül, hogy összetévesztésről nem lehet szó, mivel HANER a görögökkel is, a románokkal is külön foglalkozik, és kiemeli a görögökkel szemben a románok hitújítás iránti közömbösségét. Ha a nagyszzebeni román katekizmusról tudott volna, bizonyára megemlítette volna. Egyébként sem valószínű, hogy akár HANER, akár pedig CZWITTINGER az ószláv és a görög betűk között ne tudott volna különbséget tenni.

A HANERTől CZWITTINGERhez került és a XVIII. század historia litteraria-irodalmában ismételten felbukkant adatot két, a görög káté első kiadásával egykorú és MELANCHTHONtól származó levél egyértelműen hitelesíti. Egy harmadik, feltételezhetően ugyancsak az 1544-i kiadás megjelenési idejéből való datálatlan levelet a MELANCHTHON által kijelölt németországi cenzor írta WAGNERnak. Humanista dicséretekben gazdag soraival Georg HANERnek a káté külföldi visszhangjára vonatkozó megjegyzését erősíti. Ismét csak a görög kátének messze földre eljutott híreről tanúskodik az a negyedikeveles dokumentum, amelyet MELANCHTHON egyik tanítványa számára, talán iskolai fordítási gyakorlatnak készített. Ebben magyar vonatkozású hírek mellett újságolja, hogy Pannóniában a török fegyverek zaja közepette tudós alapossággal összeállított görög káté is megjelenhetett.

WAGNER ezzel a munkájával megelőzte a tankönyvek írásában számára egyébként mintául szolgáló német pedagógust és humanistát, Joachimus CAMERARIUST. Az íráshoz az indítékot a brassói „Bolgárszeg”-en lakó, a XVI. század legelején bevándorolt görög kereskedő-kolónia és a Németországból az erdélyi századok iskoláiban meghonosított humanista tanítási rend egyaránt adhatta. De figyelemre méltó az is, hogy WAGNER kátéjának egy példánya az egykorú adatok szerint a konstantinápolyi orthodox pátriárkához is eljutott. Ez egyezik MELANCHTHONnak azzal az elgondolásával, hogy a római egyház gyengítésére a reformátoroknak kapcsolatot, együttműködést kell keresniük a görögkeleti egyház fejével. Könyvtörténeti szempontból azonban a leglényegesebb, hogy a G. HANERTől 1694-ben emlegetett 1544-i brassói görög káté valóban létezett.

³¹ *Monumenta Germaniae Paedagogica*. Tom. VI. Das Kreutzer Schulrecht von 1593. (Deutsch-Kreuz bei Schäßburg). Cf: TEUTSCH a. a. O. Bd. I. S. 339. Über die Vorrechte der sächsischen Kirche in Siebenbürgen: TEUTSCH a. a. O. Bd. I. S. 3—33, 86. KNAUZ N.: *A milkói püspökség*. (Das Milkauer Bistum) Magy. Sion 1867. S. 401—415.

PÉTER ZOLTÁN

A jubiláló Ráday-Könyvtár

Száz éves a Ráday-Könyvtár. Így is szólhatna a cím, de így nem volna teljesen helytálló. A 100. évforduló csak a gyűjteménynek magántulajdonból az egyház birtokába jutását jelzi, magánkönyvtárból egyházi könyvtárrá alakulásának kezdetét. Valójában sokkal régebb eredetű a Ráday-Gyűjtemény, amelyen 1954-ig a könyvtárat és a hozzá tartozó kéziratát értettük, 1954 óta pedig a Ráday-Könyvtár és az egyházkerületi levéltárat is magában foglaló Ráday-Levéltár közös szervezetét értjük.

Mondhatjuk azt is, hogy 1961 kettős évforduló a Ráday-Könyvtár életében. A már említett centenáris alkalmon kívül voltaképpen a 250. évfordulóját érte meg ebben az évben. Ha nem is konkrét adatok alapján, de a könyvtár megalapítójának, RÁDAY Pálnak élettörténete alakulásából következtetve ugyanis 1711-re lehet tenni a könyvtár születését. Ez a megállapítás — elismerem — vitatható. Lehet érvelni amellett, hogy RÁDAY Pál, II. RÁKÓCZI Ferenc hírneves diplomatája már ez évet megelőzőleg is elkezdhetette a könyvgyűjtést, nemcsak a szabadságharc leverése után. Azonban az is egészen bizonyos, hogyha szórványosan vásárolt is RÁDAY könyveket 1711 előtt, de a könyvtár nagyobb arányú megalapozásához csak a harcok elültével, 1711-gyel láthatott hozzá. A fejedelem hűséges embere elfogadta a királyi kegyelmet, a diplomáciai és fegyveres harcok elcsitultával visszahúzódott a protestáns rendi ellenállás frontjára. Lelke gazdag energiáit, a nemzeti ellenállás életformáját egyideig egyházipolitikai küzdelmekben élte ki, de még inkább és egyre inkább a szellemi felkészülés fegyvertárának gyűjtésében. Nemcsak maga folytatott egyre szélesbedő körben külföldre is kiható könyvszerző tevékenységet, hanem — ami talán még nagyszerűbb tette volt, — úgy nevelte fiát, Gedeont, hogy ő aztán egész életét szentelte a péceli könyvtár gyarapításának. Ennek a nagyvonalú könyvtárszervező tevékenységnek nyilván a szatmári béke volt az előfeltétele, az 1711-ben létrejött politikai helyzet volt az alapja, létesítő előzménye.

Ezért nem túlzás, ha a Ráday-Könyvtárnak mint magángyűjteménynek születési évét 1711-re tesszük. Így aztán 1961 kettős évfordulót jelent a gyűjtemény számára: mint egységes kulturális intézmény a magánkönyvtári korszak hozzászámításával 250 éves, mint a dunamelléki református egyházkerület tudományos könyvtára 100 esztendő. Ha ez alkalommal mégis az utolsó 100 év fejlődésének vázolására tesszük a hangsúlyt, annak oka, hogy a megelőző időszak viszonylag ismertebb, mint a legutolsó század története, de számunkra is közelebb álló, több tanulságot nyújtó időszaka ez a könyvtár fejlődésének.

*

A Ráday-Könyvtárral foglalkozó nem túlságosan gazdag irodalom¹ áttekintéséből könnyen kitetszőleg három szakaszra bonthatjuk a gyűjtemény eddigi élettörténetét. Első az alapítás és nagyszabású megszervezés kora, RÁDAY Pál és I. Gedeon korszaka. Ez az 1711-től 1792-ig tartó időszak a gyűjtemény hőskora, felvirágzásának ideje. A kibontakozás már Pál életében erőteljesen megindult. Már ő elkezdte kiépíteni a kapcsolatokat hazai és külföldi vonatkozásban, erdélyi literátus emberekkel, pozsonyi, bécsi megbízottakkal, s céltudatosan gyűjtötte a magyar műveken kívül, amelyeknek teljes összegyűjtését főcéljának tekintette, a külföldi tudományos és szépirodalom korabeli és régibb keletű java termékeit. Fia, Gedeon vagyona jövedelmét áldozta könyvtárára, s egész tudományos és irodalmi felkészültségét állította szolgálatába. Kiszélesítette és rendszeresebbé tette apja könyvszerző tevékenységét. Külföldi könyvkereskedők árjegyzékéből válogatta ki a megszerzendő műveket, megszerezte ügynökei révén a könyvaukciók jegyzékét is, hogy az ilyen alkalmakat is felhasználja könyvei gyarapítására. Széleskörű levelezésben állott kiváló művelt férfiakkal, hogy tájékozódjék a korabeli irodalomban. Apjához hasonlóan gondoskodott a könyvek mintaszerű bekötéséről is, ami a könyvek árán felül igen tekintélyes költséget jelentett.² Gyorsan gyarapodó könyvtára kastélyában több termet töltött meg. Ha nem is mondhatjuk, hogy a korabeli főúri kastélyok, közelebbről a gödöllői GRASSAL KOVICH kastély mintájára átépített pompás barokk palotáját a könyvei kedvéért emelte, de benne bőkezűen gondoskodott könyvtártermekről és pompás berendezésről a kor ízlésének megfelelően.³ Könyveiről többször készített katalógust is.⁴

¹ RÖSLER, Christoph: *Die gräfliche Radaysche Bibliothek zu Pécel bey Pest.* Ungarische Miscellen. 1805. 79. l. KUBINYI Ágoston: *A magyar nemzeti múzeum mint intézet és tulajdonörökítése a gróf Ráday féle könyvtár megvétele érdekében.* Pesti Napló. 1859. 17, 18, 31, 83, 85, 86. sz. DOBOS János: *A gróf Ráday család péceli könyvtárának rövid ismertetése.* Prot. Egyh. Isk. L. 1860. 780—783. l. KISS Áron: *Bod Péter levelei Ráday Pálhoz könyvgyűjtési ügyekben.* Magy. Könyvszle. 1882. 257—265. l. SZÓRS Farkas: *A budapesti evang. reform. theologiai akadémia múltja és jelene.* Bp. 1896. 136. l. RUPP Kornél: *A Ráday könyvtár.* Magy. Könyvszle. 1897. 173—180. l. PRUZSINSZKY Pál: *Ráday Pál.* Prot. Szle. 1912. 6. sz. BERNÁTH Lajos: *A Ráday könyvtárról.* Prot. Egyh. Isk. L. 1912. 27. sz. PRUZSINSZKY Pál—HAMAR István: *A budapesti református theologiai Akadémia Ráday könyvtárának múltja és jelene.* Bp. 1913. GORZÓ Gellért: *Ráday Pál.* Bp. 1915. KÁROLYI Árpád: *A magyar nemzeti múzeum és a Ráday könyvtár.* Magy. Könyvszle. 1921. 152—154. l. S. SZABÓ József: *Hogyan gyűjtötte alapítója a híres Ráday könyvtárat? Kálvinista Szle.* 1932. 321—322. l. *A rézmetszettel díszített könyv.* A magyar bibliophil társaság nyolcadik kiállítása az Országos Magyar Iparművészeti Múzeumban. Rendezte, szerk. DRESCHER Pál. Bp. 1937. SZARVASI Margit: *Magánkönyvtárak a XVIII. században.* Bp. 1939. BORY István: *A péceli Ráday könyvtár, a leggazdagabb magyar magángyűjtemény.* Bp. Hirlap. 1948. dec. 29. sz. ESZE Tamás: *A Ráday könyvtár megújítása.* Az Út. 1954. 47. sz. *A budapesti református theologiai akadémia története 1855—1955.* Szerk. BUCSAY Mihály, PAP László. Bp. 1955. 193. l. SEGESVÁRY Viktor: *Egy magánkönyvtár a 18. században.* (Ráday Pál és Ráday Gedeon a magyar kultúra szolgálatában.) A Ráday Gyűjtemény Évkönyve. Bp. 1956. 27. l. ZSINDELY Endre: *Ráday Gedeon élete és munkássága.* A Ráday Gyűjtemény Évkönyve. Bp. 1956. 36. l. *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve.* 1955. Szerk. PAP László Bp. 1956. ZSINDELY Endre: *A péceli Ráday-kastély.* Bp. 1957. *A Ferencváros története.* Szerk. XANTHUS Zoltán. Bp. 1959. 29. l. BELICZAY Angéla: *Egy könyvtár látogatása szülőfalujában.* Reformátusok L. 1960. 19. sz.

² A könyvek értéke is igen magas. Olykor egy ökor árába került egy jó könyv. A szép bőrkötés pedig 2 csizma árával ért fel.

³ ZSINDELY Endre: *A péceli Ráday-kastély.* Bp. 1957.

⁴ A Ráday-Gyűjtemény már magánkönyvtári életszakában is több katalógussal rendelkezett. Ezek a Ráday Levéltárban Ráday cs. lt. 226. sz. a köteggben és a Ráday könyvtár 9. sz. a köteggben találhatóak.

Mindezt nem csupán divatból vagy a maguk önző gyönyörűségére tették. RÁDAY Pál és Gedeon messze megelőzve hazánkban a kor könyvtári szokásait, megindították a könyvkölcsönzést: literátus tudós embereknek szívesen kölcsönöztek a gyűjteményükből. Erről fennmaradt levelezésük számos emléke tanúskodik. Nemcsak a kiváló irodalomtörténész BOD Péter volt állandó kapcsolatban Pécellel, hanem rajta kívül számosan élvezték a RÁDAYak szívességét. Könyvtárgyarapító politikájuk széleskörű érdeklődést és magas műveltséget mutat határozott fogékonysággal a szellemi haladás iránt. Egyházas alapműveltségüknek és mély vallásosságuknak megfelelően túlnyomóak a teológiai vonatkozású könyvek, de a tudományok minden ága képviselve van gyűjtésükben. Különös hangsúlyozást kíván, mely fogékonysággal viseltettek a felvilágosodás irodalma iránt. Jóllehet MÁRIA TERÉZIA korában a külföldi könyvek behozatala cenzúra alá esett, megtalálták a módját, hogy a felvilágosult írók műveit szinte rögtön megjelenésükkor megszerezzék. Hogy ezt tudatosan csinálták, levelezésükből is kitűnik. A könyvkereskedőkkel, ágensekkel folytatott levelezésükben találunk részleteket, amelyek az ilyen prohibitus könyvek bejuttatásának módját tárgyalják. Ha a dunai hajóút a cenzúra szigorítása miatt veszélyesnek látszott, elirányították a francia felvilágosodás termékeit kerülő úton Lengyelországba: az onnét érkező könyvküldemények nem keltettek gyanút a cenzorokban.

Ily tervszerű gyűjtőtevékenység folytán magától értetődik, hogy a RÁDAYak könyvtára igen jól összeválogatott, a kor szellemi termését és a régebbi könyvnyomtatás javát felölelő, szinte páratlan magángyűjtemény lett, amely nemcsak tekintélyes állományával,⁵ hanem összeállításának céltudatosságával és művelt főre valló tervszerűségével is a kor egyik legértékesebb magyar könyvtáráként jöhetett szóba.⁶ Ehhez olyan mély irodalmi műveltséggel bíró tulajdonos volt szükséges, mint RÁDAY Pál és nyomában fia, Gedeon, az írók barátja, aki maga is próbálkozott az írás művészetével — ebben is apja példáját követvén —, s ha nem is lett kiemelkedő szépírónká, de irodalmi levelezése, pártfogói magatartása, lelkes buzdítása révén a XVIII. század ébredező magyar irodalmi életének egyik vezéralakja KAZINCZY előtt.

*

Sajnos, halála után nem folytatódott a gyűjtemény felfelé ívelő pályája. Ez a magángyűjtemények szervi betegsége: ha a nagy szerző utódai nem lelkesülnek többé a könyvekért, tönkremegy, elkallódik a könyvtár. Ez a veszély fenyegette a RÁDAYak pompás gyűjteményét is. A család köznemesi sorból a főrangúak közé lépett elő, s a főúri ranghoz már nem volt meg a kellő mód. Bár a RÁDAYak birtokállománya — mint köznemesi vagyon — elég tekintélyes volt, s azt RÁDAY Pál neje révén a KAJALI család vagyona is megnövelte, de a régi főrangú családok sokezer holdas ingatlanaival nem kelthettek versenyre. A család gazdasági történetének megírása deríthetné fel közelebbről, hogyan tudott a két könyvtáralapító olyan tekintélyes állandó

⁵ A RÁDAY I. Gedeon halála után összeállított könyvjegyzék 4873 művet tart számon 10 302 kötetben. A kor viszonyaihoz képest igen tekintélyes könyvvállomány — magángyűjteményben.

⁶ RÖSLER Christoph idézett cikkében a legértékesebb magyar magánkönyvtárnak minősíti a RÁDAYak könyvtárát. Idézi PRUZSINSZKY—HAMAR könyvtártörténete 37. l.

költséget áldozni könyvgyűjtő szenvedélyének. Bizonyára a nem túlnagy terjedelmű birtokok ügyes gazdasági kihasználása lehetett bőkezűségük alapja. De máskülönbén szerényen éltek, mint a jómódú köznemesek. A bárói, majd grófi rang megszerzése, a fokozódó társadalmi igények megnehezítették Gedeon életét is idősebb korában, halála után pedig csakhamar kitűnt, hogy az anyagi nehézségek megoldását csak a nagy értékű gyűjtemény értékesítésétől remélhetik.⁷ Az eladás gondolata igen korán megfogalmazott, a családi levelezés 1798-tól tartalmaz idevonatkozó leveleket.⁸ Itt nem térhetünk ki a könyvtár értékesítésének részletes történetére. Ez egy külön tanulmány tárgya lehetne, s érdekes vonatkozásokban bővelkedik. Hiszen a szálak az orosz cárig, sőt bizonyos értelemben NAPÓLEONig is elértek.⁹

A családi levelezésnek szinte az 1848/49-i szabadságharcig különböző formában állandó témája a könyvtár értékesítése. Ennek során érdeklődött a könyvek iránt a múzeumalapító SZÉCHÉNYI Ferenc is, külföldi könyvkereskedők is, sőt volt szó arról is, hogy a bécsi protestáns teológiai fakultás részére vásárolják meg. Van feljegyzés arról, hogy JÓZSEF nádor a Nemzeti Múzeum részére akarta megvásárolni.¹⁰ 1843-ban az országgyűlés fel is becsülte a gyűjteményt, hogy megvásárolja s ezzel megtartsa az országban. Ekkor értékelték 40 000 forintra, ami a későbbi eladáskor alapul szolgált. Magánosok is érdeklődtek, de vásár nem jött létre. A családi levelezésből nem világlik ki, bizonyára alaposabb kutatás deríthetné fel, hogy az eladási kísérletek miért nem vezettek eredményre. Valószínű, hogy az árban nem tudtak megegyezni a vevőkkel, de egyes jelek azt mutatják, hogy a család ragaszkodott a gyűjtemény egységének megőrzéséhez, s részletekben nem volt

⁷ Világosan megmondja ezt RÁDAY III. Pál RÁDAY III. Gedeonhoz írt levelében (1803. aug. 5. Ludány): „Míg a bibliothekát el nem adjuk, boldogulnunk nem lehet.” Ráday cs. lt. 208. csomó. Ráday III. Pál levelezése 1791-től.

⁸ PÁLFFY Károly gr. kancellár Bécsben 1798. aug. 3-án kelt értesítése az első biztos nyom a könyvtár eladására. RÁDAY II. Gedeon útlevelet kért az eladás céljából, s a kancellár felhívja, hogy terjessze fel könyveinek és kéziratainak jegyzékét. (Ld. Ráday cs. lt. 228. csomó. A könyvtár történetére vonatkozó iratok. 1792—1848.) Ezt a levelet megélőzte RÁDAY kérélmé. Az értesítésre RÁDAY II. Gedeon 1798. aug. 22-én válaszolt, felterjeszti a kért könyvjegyzéket, s megjegyzi, hogy kéziratokat nincs szándékában eladni. (Uo.)

⁹ RÁDAY III. Pál Ludányból 1803. júli. 25-én RÁDAY II. Gedeonhoz intézett levele már mint CZARTORINSKY herceggel megkötött üzletről ír a könyvek eladásáról. (Ráday cs. lt. 208. cs. Ráday III. Pál levelezése.) Ugyanő 1806. jan. 2-án Ludányból SZABÓ József inspektorhoz írt levelében említi a könyvek felajánlását a cárnak. Orosz főtiszteket látott vendégül (a francia háborúval kapcsolatos hadjárat folyamán), s ezek is ígérték közbenjárásukat a könyvtár eladása érdekében. (Ráday cs. lt. 206. cs. Leveleskönyv. 1804/5. No. 37.) Még 1822-ben is felmerül ez a terv RÁDAY III. Pál 1822. szept. 14-én Pécelről MAJLÁTH Nepomuk János grófhhoz küldött levelében. Felveti a gondolatot, nem lehetne-e újra felajánlani a könyvtárat az orosz cárnak, akivel a régebben CZARTORINSKY herceg által közvetített alkudozások megszakadtak. (Ld. Ráday cs. lt. 206. cs. Leveleskönyv 1819—1824. No 146.) RASSLER-HADIK András 1803. nov. 11-én Bécsből RÁDAY III. Pálnéhoz írt levelében említi, hogy lépéseket tesz a könyvtár ügyében NAPÓLEON felé. (Ráday cs. lt. 209. cs. Vegyes levelek. 1722—1836.)

¹⁰ SZÉCHÉNYI Ferenc levelét PRUZSINSZKY idézi könyvtártörténetében (36—37. l.). A bécsi prot. teológiai fakultással folytatott tárgyalásról szólnak a következő levelek: a) RÁDAY III. Pál 1819. okt. 24. Pestről KALMÁR Józsefhez. (R. cs. lt. 206. cs. Leveleskönyv 1819—1824. No 4.) b) SZABÓ József prefektus Szűcs István ágenshez Bécsbe. 1819. okt. 24. (Uo. No. 5.) c) RÁDAY III. Pál 1819. okt. 24. Pestről CSURY Ferenchez Bécsbe. (Uo. No. 6.) d) SZABÓ József 1819. nov. 17. Pécelről CSURY Ferenchez Bécsbe. A könyvek felértékelésére BATHORY Gábor superintendenst kérték fel. (Uo. No. 11.) JÓZSEF nádor vásárlási tervét említi KUBINYI i. m.

hajlandó eladogatni. Így pl. RÁDAY III. Pál visszautasította TELEKI Sámuel kérését, aki egy könyvet szeretett volna megszerezni a könyvtárból.¹¹ Az eladással megbízott SZABÓ József prefektus azt írja Szűcs István bécsi ágensnek, mikor a bécsi teológiai fakultás részéről mutatkozott érdeklődés a könyvtár iránt, hogy a gróf, ti. III. Pál, nem kiválogatva, hanem egyben akarja eladni az egész könyvtárat.¹²

A gyűjtemény sorsa általános érdeklődés középpontjába került. Így történt, hogy már 1805-ben szót emelnek a nagyértékű gyűjtemény hazai értékesítése mellett.¹³ A gondolat olyan népszerűsége tett szert, hogy az országgyűlés is komolyan foglalkozott a megvásárlás tervével, bizottságot küldött ki a felértékelésre, de a rohamosan fejlődő politikai események sodrában háttérbe szorult a gyűjtemény ügye. A *Pesti Napló* 1859. évfolyamában cikksorozat jelent meg KUBINYI Ágoston múzeumigazgató tollából, aki lelkesen agitált a könyvtárnak közadakozásból a Nemzeti Múzeum javára való megvétele mellett.¹⁴ Mikor DOBOS János ceglédi lelkész, aki péceli lelkészkedése idején (1845—1852) a könyvtárat katalogizálta, értékeit megismerte, akciót indított a gyűjteménynek az egyház részére való megszerzése érdekében, már jól előkészített közvéleményt talált.¹⁵ Felhívása a református egyház vezetőihez szól, arra buzdítja őket, ne hagyják elkallódní a gyűjteményt, mint ahogy számos magánkönyvtár ment veszendőbe az országban, többek között a nagy tudományú debreceni püspök, SINAI Miklósé is. DOBOS cikke akkor jelent meg, amikor már a jószemű és céltudatosan szervező dunamelléki püspök, TÖRÖK Pál felvette a kapcsolatot a RÁDAY családdal a könyvtár megszerzése érdekében. A tárgyalások gyorsan sikerre vezettek, a püspök széles körű agitációba kezdett, hogy összehozzák a vételárat, amelyet a RÁDAY család nemes gesztussal az országgyűlés által megállapított becsérték felében (azaz 20 000 forintban) szabott meg. A gyűjtemény egyházi és nemzeti közkincként való megtartása nemzeti üggyé deklaráltatott, s a vétel 1861-ben létre is jött.¹⁶

A nemzeti közadakozásból reformátusokon kívül kivették részüket más felekezetek tagjai is, átértve az ügy jelentőségét: hogy a nagy kincs külföldre ne kerüljön. Ezzel lezáródott a könyvtár történetének e pangási korszaka, mely I. Gedeon halálától, 1792-től 1861-ig tartott. PRUZSINSZKY könyvtártörténetében kimutatja, hogy ez alatt az idő alatt a könyvtár állománya csökkent.¹⁷ Úgy látszik, hogy a félszázadnál hosszabb idő alatt mégis

¹¹ RÁDAY III. Pál 1814. június 18. Pesten kelt levelében VAY Józsefnek írja a TELEKI óhajára, hogy nagyatyja élőszoval és utolsó rendelkezése szerint is meghagyta, hogy könyvtárukból „a Magyarországot illető könyvek soha meg ne szaggattassanak, annival inkább el ne idegeníttessenek.” (Ráday cs. lt. 206. cs. Leveleskönyv 1811—1813. II. No. 126.)

¹² Id. SZABÓ József levelét 1819. okt. 24. Pestről a Ráday cs. lt. 206. cs. Leveleskönyv 1819—1824. No. 5. sz.

¹³ RÖSLER idézett munkájára hivatkozik PRUZSINSZKY. (*I. m.* 37. l.)

¹⁴ KUBINYI körültekintő indokolással alapozza meg indítványát, megtárgyalja a nemzeti közadakozás szükségességét, így teljesen előkészíti a talajt és a közvéleményt TÖRÖK Pál számára. Csakhogy ő még a Nemzeti Múzeum részére való megszerzés mellett kardoskodott. (*I. m.*)

¹⁵ DOBOS János évekig dolgozott a péceli RÁDAY könyvtárban, a család felkérésére elkészítette a könyvtár katalógusát is. Kölcsönzéseket is bonyolított.

¹⁶ A könyvtár megvásárlását részletesen előadja PRUZSINSZKY. (*I. m.* 43 l.)

¹⁷ PRUZSINSZKY összeveti a RÁDAY I. Gedeon halála után készült katalógust a DOBOS Jánoséval, így állapítja meg az állomány csökkenését. A veszteség 347 mű 735 kötetben.

történetek kisebb eladások. De a gyarapítás sem szűnt meg teljesen, ha persze messze el is maradt az alapítók szerzeményezésétől. Fennmaradt levelek mutatják, hogy történt könyvvásárlás Gedeon halála után is, a hanyatlási korszak különböző szakaszaiban.¹⁸ Sőt még a könyvek kölcsönzése sem szűnt meg teljesen. Ha nem is rendszeresen, de a feudális könyvtárhasználat szokása szerint egyes tudósok számára alkalom adtán lehetővé vált a könyvtár használata is. Így kutat pl. RUMY Károly 1813-ban Pécelen KAZINCZY Ferenc ajánlása alapján.¹⁹ SZEMERE Pált is KAZINCZY ajánlotta 1815-ben a családnak. A családi levéltár őriz dokumentumokat kikölcsönzött könyvekről is.²⁰ A könyvtár feldolgozása, a katalógusok készíttetése pedig szinte virágkorát éli ebben a korszakban. Természetesen az értékesítés érdekében egyik jegyzéket a másik után készítteti a család, nemcsak magyar (ill. latin), hanem német nyelvű könyvjegyzék is maradt fenn, ami a külföldi érdeklődés komolyságát mutatja. Ha tehát a család Gedeon halála után nem folytatta is az általa gyakorolt széles körű könyvtárhasználatot, de nem zárkozott el teljesen az érdeklődő írók, tudósok kérése elől. Ha megrendült anyagi helyzetük nem is engedte meg többé a könyvtár nagyarányú gyarapítását, sőt megtartását sem, s ezt belátva állhatatosan törekedtek is értékesíteni, de nem kótyavetyélték el a nagy értékeket, s a könyvtár egységét nagyjából egészéből megőrizték. Így a két nagy könyvtáralapító gyűjtőmunkája nem vált hiábavalóvá, a család birtokából jelentéktelen fogyatkozással került a gyűjtemény közösségi tulajdonba, a dunamelléki református egyházkerület birtokába. Ezzel meg volt teremtvé annak a lehetősége, hogy a közérdekű gyűjtemény a nemzeti közműveltség egyik eszköze lehessen.

*

1861-gyel kezdődik a gyűjtemény életének harmadik korszaka. Ennek jellegzetessége a tulajdonos egyházkerület küzdelme az anyagi nehézségekkel a könyvtár berendezéséért, nyilvános működtetéséért. A korszak első, nagyobb fele 1913-ig a nyilvános használat megalapozásáért folytatott erőfeszítések ideje, azóta pedig a nyilvános használat kiszélesítése, a könyvtár modern szervezése a legfőbb törekvés.

TÖRÖK Pál kettős célt ért el a gyűjtemény megvásárlásával: egyfelől biztosította a nagy kincs itthonmaradását, másfelől pedig a Budapesten 1855-ben az ő buzgólkodására felállított új teológiai akadémia részére szerzett kiválóan alkalmas könyvtárat. A gyűjtemény szinte predesztinálva volt arra, hogy teológiai szakkönyvtár alapjául szolgáljon.²¹ Az új főiskola egy csapásra hozzájutott leglényegesebb tanítási segédeszközéhez.

¹⁸ GANTS Pál levele 1799. dec. 30. RÁDAY II. Gedeonhoz könyvvételről. KILIÁN könyvkereskedő 2 számlája könyvekről 1799—1800-ból. NAGY István levele Bécsből könyvbeszerzésről 1843. júli. 1. kelettel. (Ld. Ráday cs. lt. 228. cs. A könyvtár történetére vonatkozó iratok.)

¹⁹ PRUZSINSZKY utal rá (*i. m.* 39. l.). SZEMERE Pál kutatását szintén KAZINCZY készíti elő RÁDAY III. Pálhoz 1815. jan. 27-én írt levelében. (Ld. *Szemere Tár.* 5. köt. 3. sz.)

²⁰ Könyvek kölcsönzésére vonatkozó levelek és iratok: 1817. okt. SEBESTYÉN Pálnak kölcsönzött könyvek jegyzéke. 1832. STAHLY orvosdoktornak kölcsönzött könyvek jegyzéke. 1848. ápr. 14. KOLLÁR János pesti ev. lelkész levele DOBOS János péceli lelkészhez könyvkölcsönzés ügyében a RÁDAYak könyvtárából, melyet e szerint DOBOS kezelt ebben az időben. (Ld. Ráday cs. lt. 228. cs. A könyvtár történetére vonatkozó iratok.)

²¹ PRUZSINSZKY szakok szerint elemzi a RÁDAY könyvtár összetételét a RÁDAY I. Gedeon halála után készült katalógus alapján, s ennek eredményeként megállapítja, hogy kb. a könyvek 1/3 része teológiai jellegű.

Könnyebb volt azonban a tekintélyes könyvtárat megszerezni, mint megnyitni, nyilvános használatát megalapozni. Már TÖRÖK Pál céloz arra a vételár összegyűjtésére felhívó szózatában, hogy a nyilvános használat biztosítása a megvásárlás után további áldozatot fog követelni.²² A református egyház ebben a korban nem rendelkezett olyan anyagi erővel, hogy könyvtáira a kor követelményeinek megfelelő mértékben áldozhatott volna. A többi nagy református egyházi könyvtár, a debreceni, sárospataki, pápai, nagyenyedi, a marosvásárhelyi stb. legalább otthonnal rendelkezett, az új budapesti akadémia könyvtára pedig egyelőre hajléktalan volt.

Az első nehézség a vétel megtörténtekor azonnal jelentkezett. Pécelről a könyveket hamarosan el kellett szállítani, s nem volt hova. A beszállítás még 1862 nyarán meg is történt, a könyveket ládába rakták, s szekereken fuvarozták be, és úgy ládástól leraktározták az Országos Gazdasági Egyesület köztelki raktárhelyiségeiben.²³ A könyvekkel részben egyidejűleg, részben követőleg beszállították a péceli tékákat is, az eredeti állványok, szekrények behozatala eltartott 1864-ig. A könyvek beszállítása után rövidesen hozzáfogtak egy helyiség emeléséhez a könyvtár elhelyezésére a Kálvin téri egyházi épület Oroszlán utcai: a mai Török Pál utcai frontján, s ide költöztették be aztán 1863-ban a könyveket. Szerencsés módon a püspök agitációja eredményeképpen nemsokára nagyszabású adomány is érkezett a könyvtár berendezésére, PÁLÓCI HORVÁTH Mária 1300 forintos céladománya. Így a helyiséget elláthatták minden szükséges felszereléssel, s a könyveket végre felrakhatták polcaikra.

Csak hogy ez az *elhelyezés* korántsem biztosította a könyvtár zavartalan használatát. A helyiség eredetileg is szűkösnek bizonyult, nem csoda, hiszen Pécelen hat tekintélyes tágas helyiséget, termet foglaltak el a könyvek. Az állványok polcain több sorban kellett elhelyezni a könyveket, sőt a fellelkesülés következtében egymásután érkező könyvadományok egyre jobban eltorlaszolták az állványok közötti térségeket is, így a könyvek jóformán hozzáférhetetlenek voltak. A helyiség és a könyvek gondozásáról sem történt intézkedés pénzügyi okokból. A szép kötésű, drága munkák hamarosan elporosodtak.

Csak 1876-ban történt komolyabb lépés *a könyvtár rendezésére*. A könyvtár ügyeit intéző bizottság javaslatot készített a rendezésre. Meg akarták bízni KISS Áront a rendezéssel, növelni akarták a helyiséget, azonban fedezet hiányán ez a terv éppúgy megbukott, mint ahogy félbemaradt SZILÁDY Áron önkéntes vállalkozása is, aki pedig teljesen díjtalanul vállalta magára a rendezés munkáját. Végre 1885—1888 között létrejött az első felkatalogizálás, de az elhelyezésen ekkor sem tudtak változtatni. A könyvtár gondozását a mindenkori püspöki titkárokra bízta. A könyvtár gyér használata a 90-es években is jobbra a püspök közbejöttével történt, amint ezt a levéltári akták mutatják. A könyvet kérő levelek nem igen különböztek azoktól, amelyeket a feudális magánkönyvtári korszakban irogattak a kutatók és pártfogók.

²² Idézi PRUZSINSZKY : „... a mondott könyvtár a magyarhoni egyházé és nemzet leendő és maradandó, s még némi idővel áldozattal a pesti ev. ref. főiskola és tudományszomjas közönség használatára mielőbb megnyilthatik.” (I. m. 45. l. Aláhúzás tőlem.)

²³ Az Országos Gazdasági Egyesület régi székhelye az Üllői út és a Köztelek u. sarkán volt. Ennek raktáraiban adtak helyet a könyvesládának.

Így maradt a helyzet mindaddig, míg az egyházkerület el nem szánta magát a szűk könyvtárhelyiség kibővítésére, a könyvtár rendezéséhez és fenntartásához államsegély kérésére és állandó könyvtáros alkalmazására. Az 1902-ben hozott határozatok alapján HAMAR István teológiai professzor kapott megbízást a könyvtárrendezésre, s működését 1904. január 1-vel megkezdette addig is, míg az államsegélyt ez év végére kiutalták. Mint-hogy újabb helyiség nélkül a rendezést meg sem lehetett kezdeni, még 1905-ben helyet biztosítottak a könyvek egy részének a templom sekrestyéjében, főleg a nagyon felszaporodott duplumanyag raktározására, s ezzel a nagyobb helyiség mentesítésére. Ez azonban nem bizonyult maradandó megoldásnak. Csak 1912-ben oldódott meg végre a helyiségkérdés, amikor az egyház előbb kibérelte, majd megvásárolta a Ráday utca 28. számú kétemeletes dohánygyári épületet, hogy a teológiai akadémiát, a püspöki hivatalt, az internátust és a könyvtárat elhelyezze. Így jutott a gyűjtemény mai, végleges otthonához. A költözés 1912. június 12-től okt. 31-ig tartott, a könyvek ekkor már 401 ládát foglaltak el. Kirakásuk hosszú időbe került, de volt immár otthon, volt elég hely, hogy az értékes könyvanyag méltóképpen és használható rendben felállítható legyen. Sor kerülhetett a levéltári anyag rendezésére is.

A gyűjtemény helyiségei egy tömbben, a földszinten csoportosulnak. A tekintélyes nagyságú (6 m × 42,5 m) raktár mellett szép olvasóterem (6 m × 10,5 m) és kisebb kölcsönzőhelyiség áll rendelkezésre egy kisebb irodán és két kisebb folyóirati raktáron kívül. A levéltárnak a lépcsőház felhasználásával, befalazásával sikerült nagyobb raktárhelyiséget biztosítani, azonkívül egy kisebb raktár és iroda-helyiség tartozik hozzá. Az egész gyűjtemény részére van még egy gyűjteményi iroda-helyiség is. Ez a mai elhelyezés, amely idők folyamán keveset változott.

A hontalanság, majd a szűk helyen, használhatatlan állapotban való szorongás esztendei után felbecsülhetetlen volt a szép, tágas otthon. Az elhelyezés sok szempontból egészen megfelelőnek bizonyult, a helyiségek száraz levegőjűek, jól fűthetők, bár kissé sötétek és a nagy utcai forgalom miatt erősen porosodás, a levegtárnak megfelelő volt, de a könyvtár állandó erőteljes gyarapodása, a levéltárnak gyűjtőlevéltárrá fejlesztése következtében ma már a szükségletet nem elégíti ki. Mint minden élő, fejlődő könyvtár, a Ráday-Könyvtár is helyhiánnyal küzd, s mai elhelyezése csak a legszerényebb igényeknek felel meg. Az évi gyarapodás felrakása egyre súlyosbodó gond. A legutóbbi években az anyakönyvtártól többé-kevésbé távol eső lerakatok létesítésével sikerült enyhíteni az akut helyhiányt, de ezzel természetesen újabb nehézség született: a lerakatok gondozásának külön feladata.

A könyvtár használhatóságának másik feltétele a *rendezés és megfelelő katalógusok* készítése. A kettő szorosan összefügg. KISS ÁRON és SZILÁDY ÁRON eredménytelen próbálkozásai után az első nagyszabású rendezés akkor történt meg, amikor annak irányítására szakembert kértek fel KUDORA KÁROLY egyetemi könyvtár-tiszt személyében. Az ő vezetésével készült el a könyvtár első katalógusa, szakcsoportok szerinti beosztásban. Könyvalakú és cédulakatalógust egyaránt készítettek. A művek 14 kötetben 22 szakcsoportban s azokon belül nagyság szerint elkülönítve (2 r., 4 r., 8 r.) betűrendben vannak felsorolva. Mindenütt helyet hagytak a későbbi szaporulat bejegyzésére, azonban ebben a katalógusban ezt nem használták fel. A könyvtár nagymértékű gyarapodása hamarosan túlszárnyalta ezt a feldolgozást.

Mikor HAMAR István megbízást kapott a könyvtár rendezésére (1904-től), új törzskatalógust készített hasonlóképpen müncheni rendszerben, de már 36 (később 39-re felszaporodott) szakcsoportban, alkalmazkodva a könyvtár anyagához és jellegéhez. A betűrendes beírás során üresen hagyott helyekre ezekben a katalógusokban a későbbi gyarapodás a legújabb időkhöz be van vezetve, mindaddig, míg csak át nem tértek a modernebb numerus currens rendszer szerinti felállításra és katalogizálásra. A két törzskatalógus kezelésében tapasztalható eltérés onnan magyarázható, hogy az első elkészítése után évtizedekig nem volt senki, aki a gyarapodást felkatalogizálta és a törzskönyvbe bevezette volna. HAMAR István pedig elvégezte ezt a munkát is éppúgy, mint utódai. A két katalogizálás során készült cédulakatalógus is, mégpedig negyedív alakú vastag írópapírra kézírással. HAMAR István elkészíti az első betűrendes katalógust a könyvek keresésének megkönnyítésére. Utóda, CSEKEY Sándor tér át a mai szabvány méretű kartonok alkalmazására, de még kézírással. Az ő vezetésével főiskolai hallgatók írták át a régi nagy kataloguslapokról a kisméretű kartonokra a címleírásokat. Csak az új könyvek címleírása történt a könyvek alapján. Az így készült szabványméretű cédulákat aztán betűrendbe sorolva szabályos kataloguszekrények fiókaiban helyezték el, és a közönség rendelkezésére bocsátották. A mai szabvány szerinti kataloguslapok készítése gépirással 1953-ban kezdődött. Ezek a cédulák fokozatosan szorítják ki a katalogusból a kézzel írt régi kartonokat. A még régebbi nagyalakú törzslapok pedig ma az így katalogizált állományrészig törzskönyvéül szolgálnak.

A raktárban a könyvek felállítása eredetileg szakcsoportok szerint történt. 1953-ban tértek át a nagyság szerinti numerus currens alapján történő raktározásra, ami a rekatalogizálás során némileg enyhíteni fogja a növekvő helyhiányt. A főkatalógus mellett idővel létrejöttek külön katalogusok az incunabula, antiqua és RMK számára. Az ősnymtatványoknál s részben az antiqua-nyagnál is van a szerzői, ill. tárgy szó kataloguson kívül időrendi, nyomdák szerinti, sőt az incunabula-nak metszetkatalogusa is. A törzskatalógus mellett olvasói és szolgálati katalogus is létesült. Megpróbáltak szakkatalógus készítésével is, főleg a teológiai irodalom szakozása volt halaszthatatlan. Ez könyvalakban és kartonokra gépelve is elkészült, s jó segítségnek bizonyult a kutatóknak. Legújabban egy minden szakra kiterjedő, az ETO rendszerre támaszkodó szakkatalógus felállítása kezdődött meg, amely az igényeket kielégítené, ha sikerülne teljesen kiépíteni; ez első renden munkaerő kérdése.

A könyvtár rendezése nagy lépésekkel haladt előre 1951 után, amikor megnövekedett a személyzet létszáma. Helyes terv szerint kiválogatták az egész állományból az eredeti RÁDAY-könyvanyagot, s egyfolytában az eredeti péceli tékákon helyezték el ízléses, gondos felállításban. Így a könyvtár alapját alkotó ősi könyvanyag mint védett műkincs a gyűjtemény ékes-ségeként külön egy tömbben van elhelyezve, mintegy őrizve a péceli kastély genius lociját. Az új felállításnak megfelelő átszámozás és a könyvek folyamatos törzskönyvezése is elkészült. Ugyanekkor megtörtént a folyóiratok és egyházi nyomtatványok kiemelése a könyvanyagból, s külön folyóíratok felállítása. Ennek végleges rendezése még ezután megoldandó feladat. A szaporodó állomány elhelyezésére a régi péceli tékák mintájára készült faállványok szolgálnak — a könyvtár egységes rendjének megőrzése céljából — állítható polcokkal.

A nagyközönség számára 1913. febr. 1-én nyílt meg a könyvtár, miután a tanulóifjúság már 1909 októberétől használhatta.

Az állomány fejlődésére nézve jellemző, hogy főként adományokból gyarapodik, mint a többi egyházi könyvtáris. Az adakozás a teológiai akadémia könyvtára részére még a könyvtár megszerzése előtt megindult. FÁY András, SZEMERE Pál így adományoznak, illetve hagyakoznak nagyobb mennyiségű könyvet még 1861 előtt.²⁴ Azóta mostanig a 100 kötetnél nagyobb adományok száma mintegy félszáz, az általuk képviselt könyvadomány pedig 18 000 kötet. Ez csak a magánosok adománya. Ehhez járulnak kisebb adományok is, valamint a testületek ajándékai. A Magyar Tudományos Akadémia kiadványait, melyeket szintén ajándékképpen kapott a könyvtár, az OSZK rendszeres könyvküldeményeit, az Egyházak Világtanácsának s más egyházi szervezetek könyv- és folyóiratadományait figyelembe véve, ehhez képest igen csekély a készpénzért vásárolt vagy csere útján szerzett könyvek száma. Az évi költségvetések számba sem jövő csekély összeget juttattak könyvek beszerzésére és folyóiratok előfizetésére.²⁵ Így az állomány tervszerű fejlesztése akadozott. Még a teológiai könyvek állományában sincs fejlődés, a régi RÁDAY-anyagra és az adományozók kiszámíthatatlan és legtöbbször szintén régi anyagot tartalmazó juttatásaira alapozott szakkönyvtár egyre jobban távolodott eszmei céljától: a teljes szakirodalom begyűjtésétől. Ezért külön belső hitelakcióval 1936-ban 10 000 P-t juttattak a könyvtár számára, hogy az elmaradt teológiai szakirodalmat az újabb tudományos kutatások legfontosabb műveivel felfrissítsék.

A könyvállomány növekedését az alábbi adatok mutatják.

Amikor 1861-ben a RÁDAY családtól megvásárolták, a gyűjtemény állománya

DOBOS János felvétele szerint	4 526 mű	9 567 kötet	
HAMAR István felvétele 1905-ben	13 674 mű	21 679 kötet	
HAMAR I. halálakor 1933-ban	28 902 mű	44 451 kötet	43 034 db
1952-ben		81 513 kötet	
1960-i revíziókor	86 028 mű	112 921 kötet	115 290 db

A növekedés irama olyan erős, hogy az elhelyezés, sőt a sokszor alacsony személyzeti létszám miatt a feldolgozás is gondot okoz. Az állomány 1861 óta megsokszorozódott. A második világháború utáni évek szerzeményeiből ki kell emelni az Egyházak Világtanácsa és a Hilfswerk der Evangelischen

²⁴ Az egyéni könyvadományozók közt nem lelképásztorok voltak: FÁY András, SZEMERE Pál, HECKENAST Gusztáv, DABASI HALÁSZ Károly, dr. LENGYEL Lajos orvos, KOVÁCS Lajos teol. prof., PAPP Károly teol. prof., TELEKI László, FALÁBÚ Dezső vallásnár, ÁROKHÁTY Béla, CSÜRÖS István vallásnár, DARÁNYI Ignác, BAKSA Lajos, IMRE Sándor, TANÁRKY Árpád, DERCSIKAI HUSZÁR Elemér, SCHÁFER István, HAMAR István, BILKEI PÁP István teol. prof., SZILASSY Aladár, SEBESTYÉN Jenő teol. prof., BUDAI Gergely teol. prof., DÉKÁNY István. A teológiai akadémia megalapítása után a könyvtári adományozás azonnal megindul, s nem lankadó buzgalommal folyik szinte máig, azzal a különbséggel, hogy az utóbbi időben egyre gyakoribb a lelkészi magánkönyvtárak eladásra való felajánlása a lelképásztor halála után családja részéről.

²⁵ A könyvbeszerzésre vonatkozó szórványos adatokból egy pár rávilágít a könyvtár dotációjára: 1895-ben 221,31 Ft. értékű könyvet vásárolt a könyvtár, 1905-ben 50 K-ért, 1924-ben 884,924 K-ért (inflációs korszak!), 1931-ben 767,07 P-t, 1933-ban 583,01 P-t, 1935-ben 330,57 P-t, 1936-ban 337,20 P-t, 1937-ben 198,82 P-t adtak ki könyvekre, de e három évben használták fel a 10 000 P-s belső kölcsönt kizárólag teológiai szakmunkák beszerzésére.

Kirchen der Schweiz (HEKS) küldeményeit, amelyek a legújabb szakirodalom java termékeivel és szakfolyóiratokkal gazdagítják a könyvtárat.

A magánosok adományai közül kiemelendő SZEMERE Pál hagyatéka, amely száma szerint nem a legnagyobb egyéni adomány ugyan (kb. 500 köt.), de a művek összeválogatása gondosságra vetekszik az alapvető RÁDAY anyaggal. Köztük igen sok az editio princeps neves hazai és külföldi szerzők írásából. Hozzájárul még a *Szemere Tár* néven ismert nagyszabású kéziratgyűjtemény: 26 nagy folio kötetben (ill. kötegben) a kor irodalmi vonatkozású levelezése eredeti levelekből összeállítva, úgyszólván minden nevezetes kortársától tartalmaz eredeti írást (KOSSUTH, SZÉCHENYI, PETŐFI, ARANY, TOMPA, JÓKAI stb.). A levelek, iratok összes száma 2137, terjedelme kb. 15 000 lap. Érdekes és értékes BALOGH Elemér volt csehszlovákiai ref. püspök hagyatéka is, amelynek nevezetessége az, hogy a püspök a gályarabok történetével kapcsolatos minden nyomtatványt gyűjtött, s ezt is a RÁDAY-Könyvtárra hagyta tekintélyes és értékes kézirati anyaggal együtt. A legújabb idő szerzeményei között legnevezetesebb vétel SZITTYAY Dénes iratmásolatainak gyűjteménye.

A könyvtár közönsége adva volt: a teológiai akadémia professzorai, hallgatói, az internátusban lakó egyetemi hallgatók, az egyházzal kontaktust ápoló közönség s a lelkipásztorok. De a hézagos és csak újabban részletezőbb statisztikai feljegyzések azt mutatják, hogy kívülálló is egyre többen keresik fel a gyűjtemény kincseit. Az 1957-ről készült statisztika szerint pl. a rendszeres kutatást végző személyek 63%-a nem egyházi személy volt. Ugyanez az arány észlelhető az olvasó és kölcsönző közönség körében is.

A személyzet csekély létszáma ellenére is igyekezett a gyűjtemény gazdag értékeinek feltárására. Különösen a legújabb időben, amikor aránylag jobb volt a személyi ellátottság. A régibb időszakból PRUZSINSZKY Pál és HAMAR István első összefoglaló könyvtártörténete említendő, mint a feltáró munka szép dokumentuma.²⁶ 1911-ben megjelent a gyűjtemény RMK anyagának nyomtatott katalógusa.²⁷ Nagyobb arányokat ölt a feltáró munka 1951 után. A belső rendezés mellett a tudományos kutatás is rövid idő alatt tiszteletreméltó eredményeket produkált. A gyűjtemény kincseinek publikálása terén első helyen kell említeni RÁDAY Pál diplomáciai levelezésének kiadását.²⁸ Ezzel a gyűjtemény akkori dolgozóitól kiindult vállalkozással kiváló szolgálatot tettek a RÁKÓCZI-kor történeti kutatásának. A gyűjtemény dolgozói hozzáfogtak a RÁDAYak múltjának tanulmányozásához, s e tárgyban végzett kutatásaikról időnként rendezett előadásokon számoltak be. Az 1955. évről pedig önálló sokszorosított évkönyvet adott ki a gyűjtemény főként a RÁDAYak múltjára vonatkozó dolgozatokkal. A péceli kastélyról ZSINDELY Endre pompás monográfiája a *Műemlékeink* sorozatban jelent meg.²⁹

A gyűjtemény kincseinek megismertetését szolgálták a különböző önálló kiállítások és idegen testületek által rendezett kiállításokon való rész-

²⁶ Ld. 1. jegyzetet.

²⁷ Ezt is minden jel szerint HAMAR István készítette. Az 1955. évi évkönyv közli a könyvtár incunabulumainak és antiqua könyveinek katalógusát.

²⁸ RÁDAY Pál *Iratai*. 1. kt. 1703—1706. Sajtó alá rendezte BENDA Kálmán, ESZE Tamás, MAKSAY Ferenc, PAP László. Bp. 1955, Akadémiai Kiadó. 2. kt. 1707—1708. Sajtó alá rendezte BENDA Kálmán, MAKSAY Ferenc. Bp. 1961, Akadémiai Kiadó. Az *Archivum Rákócziánium* I. oszt. XIV. köteteként. A 3. kt. most készül.

²⁹ Ld. 1. jegyzetet.

vétel. Így 1936-ban az Iparművészeti Múzeumban rendezett művészet-történeti kiállításon, 1937-ben a Székesfővárosi Könyvtárban a Bibliophil Társaság kiállításán (48 művel), ugyanott 1938-ban is, az Iparművészeti Múzeumban Buda visszavétele 250. évfordulójára rendezett történeti kiállításán, 1955-ben az OSZK kiállításán (100 művel) gazdag anyaggal vett részt a gyűjtemény. Saját rendezésében is több kiállítása volt, így 1953-ban nagyszabású Biblia-kiállítás, 1954-ben RÁDAY-emlékkiállítás, JÓKAI-kiállítás, AUGUSTINUS-emlékkiállítás, 1956-ban a holland-magyar kapcsolatokra vonatkozó kiadványok és iratok bemutatása. Legújabban a péceli Hazafias Népfőnt kultúrnapjainak keretében a péceli RÁDAY-kastély szépen restaurált földszinti könyvtártermében 1960 nyarán RÁDAY-kiállítást, 1961-ben ugyanott SZEMERE-emlékkiállítást rendezett.

Több kiadványhoz nyújtott forrásanyagot. Így a már említett RÁDAY-levelezésen kívül az 1937-ben megjelent *A rézmetszettel díszített könyv* illusztrációinak igen nagy részét a Ráday Könyvtár régi rézmetszetekkel díszített pompás darabjai szolgáltatták.³⁰ WESZPRÉMI István *Succinctája* 1. kötetének új kiadásához is a gyűjtemény eredeti példányát használták.³¹ Most jelent meg az Országos Orvostörténeti Könyvtár gondozásában MELIUS JUHÁSZ Péter *Herbariumának* új kiadása. E munkában is hasznát vették a gyűjtemény ritka példányának. Az Országos Széchényi Könyvtár által kiadásra kerülő nemzeti bibliográfiához és az Akadémia kiadásában készülő folyóiratbibliográfiához is sok értékes adatot szolgáltat a Ráday-Könyvtár. Legújabban került elő STULLER Ferenc 1835-ből való *Gyorsírászatának* kéziratos példánya a *Szemere Tárból*. Ezt az egyik legrégibb magyar gyorsírászi emléket közelesem nyomtatásban is kiadja a Gyorsíróegyesület.

Az egész gyűjtemény alapjellegeből következik, hogy az aránylag nem nagy könyvtár igen sok nagybecsű értékkel rendelkezik, messze azon a szokványos arányon felül, amint ez más, nagyobb könyvtárakban is tapasztalható. A RÁDAYak könyvszeretete, áldozatkészsége, irodalmi műveltsége hozta magával, hogy a könyvnyomatás becses termékeinek javát igyekeztek megszerezni. Ezért olyan gazdag ma is a gyűjtemény incunabulumokban (44), antiquában (1550-ig: 232 mű) és a Régi Magyar Könyvtár példányaiban (1128 mű). Legrégibb nyomtatott könyve a BESSARION bíboros *Adversus calumniatorem Platonis* c. munkája, amely Rómában 1469-ben jelent meg. Sok régi könyvét a benne található kéziratos bejegyzés teszi rendkívül becsessé. Így I. RÁKÓCZY György erdélyi fejedelem sok bejegyzését tartalmazza az a díszes kiállítású *Biblia*, amely KÁROLI Gáspár fordításában 1608-ban jelent meg Hanauban. Nemrégiben SZENCZI MOLNÁR Albert *Institutio*-fordításának ama példánya került kézbe a rendezés és feldolgozás során, amelyet a szerző saját kezűleg dedikált I. RÁKÓCZY György fejedelemnek. Az ő bejegyzéséhez társul a fejedelem feljegyzése ezzel kapcsolatban.³² A mintegy 31 unikumból legérdekesebb RÁDAY Pál *Lelki hódulás* c. művének első kiadása. 3710-ből, amelyről azt hitték, hogy elveszett. Valószínű, hogy éppen a szerző saját példánya került vissza adományképpen a gyűjtemény birtokába 1943-ban.³³

³⁰ Ld. 1. sz. jegyzetet.

³¹ WESZPRÉMI Stephanus: *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia*. Leipzig, 1774—1781.

³² *Az keresztyén religióra és igaz hitre való tanítás*, mellyet Deakul irt CALVINUS János. . . Magyar nyelvre fordított MOLNÁR Albert. Hannover, 1624.

³³ SEBESTYÉN Andor ajándékozta a könyvtárnak 1943-ban.

A levéltári anyag is igen sok történeti és egyháztörténeti adat forrása. Nevezetes dokumentumokat tartalmaz az agentialis akták 80 kötete, főleg a XVIII. század egyházpolitikai küzdelmeire nézve. Ezen kívül a nagy családi levéltár, elsősorban a RÁDAY család hatalmas levéltári anyaga a magyar történelemnek igen fontos forrása, amely várja a többi nagyértékű kéziratossal együtt a kutatókat. Az 1525 iratból álló kéziratár, amely régi szerzők eredeti kézíratait tartalmazza, szintén sok becses emléket őriz. Így többek között itt van a négyhangú zsoltárokat tartalmazó ún. *Ráday Gradual*,³⁴ továbbá BÉL Mátyás kézíratai, LEIBNIZ levelei, MELANCHTON Fülöp levele Körmöcbánya városához, EMBER Pál: *Historia ecclesiastica* c. műve, a *Nagy-dobszai Gradual*, KÖRMENDI Péter úti albuma nevezetes férfiak bejegyzéseivel, többek között COMENIUSÉIVAL.

Néhány becses festményt őriz a gyűjtemény kicsiny képtára. A RÁDAY család sok értékes festményét tűzvész pusztította el, más részét — úgy látszik — értékesítették már, amikor a gyűjtemény az egyházkerület tulajdonába került. Így aránylag kevés festményhez jutott az új tulajdonos, de ezek között olyan nagybecsű remekmű is van, mint CRANACH Lukács *Katalin vértanúsága* c. eredeti műve,³⁵ valamint az ő iskolájának egy szintén igen becses terméke a bethlehemi gyermekgyilkosságról. RÁKÓCZI Ferenc fejedelem udvari festőjének, MÁNYOKI Ádámnak két szép portréja, egyik RÁDAY Pálról, másik feleségéről, KAJALI Kláráról, szintén rendkívüli érték.

*

Ha befejezésül a legutóbbi 100 év történetének jellegét akarnók meghatározni, azt kell mondanunk, hogy a gyűjteménynek ez a korszaka is hű az alapítók intencióihoz, a gyűjtemény alapjellegéhez. Már RÁDAY Pál és Gedeon életében úgy indul el a gyűjtemény, hogy nem egyedül a tulajdonos magáncéljait szolgálja, nem egy nyugalomba kényszerült műkedvelő politikus kedvtöltését fejezi ki, hanem eleitől fogva magasabb szempontok vezették az alapítókat, főleg a veszendő régi magyar irodalmi emlékek összegyűjtése, mentése, másfelől pedig a könyvtár kincseiben tudósok, kutatók, komoly érdeklődők részletése. Úgyszólván már magánkönyvtári élet-szakában is kifejtett a könyvtár bizonyos, bár persze korlátozott, de így is korát megelőző közkönyvtári funkciót is. Ez a törekvés végigkíséri életét legújabb százéves szakaszában. A gyűjtemény megszerzése után az azt fenntartó egyházkerület legfőbb gondja a gyűjteménnyel kapcsolatban, hogyan tege hozzáférhetővé a nyilvános használat számára. Ezért hosszú ideig folyt a szívós küzdelem, s amikor 1913-tól kezdve évtizedeken keresztül igen korlátozott nyitvatartás után alkalom kínálkozott a legújabb időkben megsaporodott személyzet révén, ismét minden erőfeszítés arra irányult, hogy a hosszabb nyitvatartás nyomán bővülő érdeklődés számára minél használhatóbbá tegyék a könyvtár és levéltár értékeit.

³⁴ Pontos címe: *Liber canticorum qui graduale communi nomine vocatur. Continens psalmos et hymnos. . .* A XVIII. szd. első feléből.

³⁵ FENYŐ Iván ismertette CRANACH Katalin vértanúságát ábrázoló festményét, s kimutatta eredetiségét. (Műv. tört. Ért. 1954. évf. 1. sz. 72. l.) 1960-ban Oskar THULIN wittenbergi professzor, 1961-ben Dieter KOEPLIN zürichi műtörténész is megvizsgálták a képet, s megerősítették a műnek CRANACHTól való származását.

A RÁDAYak könyvtára már magángyűjteményi korszakában szolgálatot tett a magyar közművelődésnek. Ezt a szolgálatot szélesebb körben és modern formában végzi és kívánja végezni a jövőben is a 250 éves Ráday Gyűjtemény.

ZOLTÁN PÉTER: DAS JUBILÄUM DER BUDAPESTER RÁDAY-BIBLIOTHEK

Die wissenschaftliche Sammlung des reformierten Kirchendistriktes an der Donau, Ráday Sammlung genannt und aus der Ráday-Bibliothek und dem Ráday-Archiv bestehend, hatte 1961 ein doppeltes Jubiläum begangen: vor 250 Jahren wurde sie von Paul RÁDAY begründet und kam vor 100 Jahren in den Besitz der reformierten Kirche.

Ihr Begründer, Paul RÁDAY, Kanzler und Diplomat des Fürsten Franz RÁKÓCZI II. beabsichtigte in erster Reihe alle gedruckten Produkte der ungarischen Literatur von Anfang an zu sammeln, erwarb aber auch die nennenswerten wissenschaftlichen Werke der europäischen Literaturen. Sein Sohn, Gedeon systematisierte die Sammlungstätigkeit seines Vaters. Er führte eine rege Korrespondenz mit hervorragenden Persönlichkeiten der ungarischen und ausländischen wissenschaftlichen Welt, mit ausländischen Buchhändlern, verschaffte sich regelmäßig die Bücherverzeichnisse des Buchhandels und der Bücherauktionen und sammelte so mit feinem Sinn und großer Gründlichkeit die besten Werke. Alle seine Bücher ließ er in Leder einbinden, und verfertigte mehrmals Kataloge seiner Sammlung. In seinem neu restaurierten Schlosse zu Pécel (bei Budapest) war die Bibliothek in einem prunkvollen großen Saal und fünf anderen Räumlichkeiten untergebracht.

Beide RÁDAY, Vater und Sohn liehen Literaten, Geistlichen und Gelehrten gerne Bücher aus ihrer wertvollen Sammlung. Ihre Bibliothek enthielt außer theologischen Werken hauptsächlich literarische, geschichtliche, philosophische, kunstwissenschaftliche, juristische, außerdem aber auch naturwissenschaftliche. Mit besonderer Vorliebe haben Paul und Gedeon RÁDAY sich die neuesten Meisterwerke der Aufklärung verschafft, die unter MARIA THERESIA und JOSEF II. in den Ländern der Habsburger verboten waren. Der Umfang ihrer Privatbibliothek zählte beim Tode von Gedeon (1792) gegen 12 000 Bände.

Nach Gedeons Tode hörte die großartige Entwicklung der Sammlung bald auf. Die Familie wollte die damals schon berühmte Bibliothek verkaufen. Das ist aber erst gelungen, als Paul TÖRÖK, der Bischof des reformierten Kirchendistriktes an der Donau 1861 die ganze Bibliothek für die Budapester Reformierte Theologische Akademie angekauft hatte.

Von nun an beginnt ein neues Zeitalter im Leben der Bibliothek: die der öffentlichen Institution. Die reformierte Kirche war bestrebt die schätzerreiche Sammlung der Öffentlichkeit zur Verfügung zu stellen. Das ging aber — wegen finanzieller Schwierigkeiten — nicht so bald vonstatten. Nach vielen Versuchen wurde die Bibliothek erst 1912 in ihrem heutigen Heim entsprechend untergebracht und 1913 für das Publikum eröffnet. Das war dadurch ermöglicht, daß Stephan HAMAR, Professor der Theologie 1904 zum ersten Bibliothekar der Sammlung ernannt wurde, der dann die inzwischen beträchtlich größer gewordene Bibliothek neu ordnete, katalogisierte und fast 30 Jahre lang hingebend besorgte.

Für die Entwicklung der Ráday Sammlung ist bezeichnend, daß der Bücherzuwachs zum größten Teil durch Schenkungen geschieht. In den letzten 100 Jahren haben ungefähr 50 Personen mehr als 18 000 Bände geschenkt (die kleineren Spenden außer acht gelassen), dazu kommt noch die beträchtliche Gabe von kirchlichen Behörden und Gemeinschaften. Heute erhält die Sammlung eine regelmäßige staatliche Unterstützung, außerdem vom ökumenischen Rate der Kirchen die neuesten theologischen Fachbücher und zahlreiche Zeitschriften.

Das Profil der Bibliothek ist überwiegend, aber nicht ausschließlich theologisch. Schon die Büchersammlung der Familie RÁDAY enthielt Werke aus allen humanen Wissensgebieten und dieses Profil änderte sich im Laufe der neuesten Entwicklung nicht. So umfaßt die nicht sehr große (115 000 Bde) Bibliothek einen wesentlichen Bestand vom allgemeinen wissenschaftlichen Interesse. Sie hat eine Anzahl Inkunabeln (44), Antiqua (232) und viele Werke der alten ungarischen Literatur (1128). Das Archiv besitzt ein unschätzbares historisches und kirchengeschichtliches Material. Besonders die diplomatischen Handschriften von Paul RÁDAY sind sehr wertvolle Quellen für den Freiheitskrieg von Franz RÁKÓCZI II.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A Codex Hammurapi megtalálásának 60. évfordulóján. (Jog és könyvtár az ókori Közel-Keleten).¹ 60 évvel ezelőtt, 1901—1902 telén Susában, az ókori Elam fővárosában a francia régészeti misszió ásátása egy három részre tört diorit oszlopot hozott napfényre. Az összeállítás után 2¼ m magas, fallikus formájú kő felső részén egy relief a napisten, ŠAMAŠ előtt imádkozó HAMMURAPI babiloni királyt ábrázolja. A relief alatti előlapon és az egész hátlapon a törvényeket tartalmazó felirat övben elhelyezkedő, ékírásos szövege foglal helyet. A törvényszöveget bevezető prológos és a befejező epilógus a törvénykönyv keletkezésének körülményeit, a törvényhozó indítékait és a törvényhozás korát közli. Az oszlopot Babilonból Susába elhurcoló elamita király, valószínűleg ŠUTRUK-NAHḪUNTE az oszlop bázisán a feliratból öt vagy hat sort lekapartatott, nyilván azzal a céllal, hogy ide a saját dicsőítését hirdető szöveget véssesse. Ez a felirat azonban sohasem készült el, viszont a HAMMURAPI törvényszövegben emiatt keletkezett hiányt azóta a törvényekről készült másolatok alapján sikerült pótolni, ill. az eredeti szöveget helyreállítani.²

A CH-t megőrző susai oszlopot Párizsba szállították és a Louvre-ban helyezték el. Első (francia nyelvű) kiadása még 1902-ben napvilágot látott³, azóta pedig úgyszólván minden művelt nemzet nyelvére lefordították.⁴ Az egész tudományos világot a lelkesedés láza járta át a CH megtalálásának hírére, és hozzátehetjük, hogy ez a lelkesedés teljesen jogos volt.⁵ A legrégebbinek számító törvénygyűjtemények, amelyek addig ismertek (az ótestamentumi törvények, az ó-görög törvények, a 12 táblás törvény) nemcsak sokkal kisebb terjedelműek voltak a CH-nál, amely 282 §-t tartalmaz, hanem jóval későbbi korból is származtak. A CH azonban nemcsak mint a történelemből

¹ A szövegben és a jegyzetekben előforduló rövidítések: AASOR = *Annual of the American Schools of Oriental Research*; AfO = *Archiv für Orientforschung*; AJA = *American Journal of Archeology*; ANET = PRITCHARD, B.: *Ancient Near Eastern Texts relating to the Old Testament*. Princeton, 1955²; BASOR = *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*; CH = *Codex Hammurapi*; CRAI = *Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres*; JA = *Journal Asiatique*; JCS = *Journal of Cuneiform Studies*; JJP = *Journal of Juristic Papyrology*; LRS = *Leipziger Rechtswissenschaftliche Studien*; LSS = *Leipziger Semitische Studien*; MDP = *Mémoires de la Délégation en Perse*; Or = *Orientalia*; RA = *Revue d'Assyriologie et d'Archéologie Orientale*; RIDA = *Revue Internationale des Droits de l'Antiquité*; VDI = *Veštník Drevnej Istorii*; ZDMG = *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*.

² Vö. részletesen DRIVER, G. R.—MILES, J. C.: *The Babylonian laws*. Vol. 1. Oxford, 1952. 27. 1.

³ SCHEIL, V.: *Code des lois (droit privé) de Hammurabi, roi de Babylon*. MDP IV. 1902.

⁴ A legfontosabb kiadások áttekintése DRIVER, G. R.—MILES, J. C.: *The Babylonian laws*. Vol. 2. Oxford, 1955. 1. 1.

⁵ VOLTERRA, E.: *Diritto romano e diritti orientali*. Bologna, 1937.

ismert legrégebb és egyben az ókor legnagyobb törvénykönyve követelhetett magának kiemelkedő jelentőséget. Azok a fejlett társadalmi viszonyok és jogelvek, amelyek HAMMURAPI törvényeiben fellépnek, felülmúlták a többszáz évvel későbbi, MÓZESnek tulajdonított törvényhozás színvonalát, sőt fejlettségük tekintetében a régi görög és római kodifikáció emlékeit is megelőzték.⁶

A CH megtalálása óta eltelt 60 év alatt az ókori Közel-Keletre vonatkozó ismereteink hatalmas arányokban kibővültek. Ez alatt az idő alatt jelentősen fejlődött és alapvetően átalakult a tudomány álláspontja a babiloni jogra vonatkozóan is, amelynek a század elején HAMMURAPI törvénykönyve úgyszólván egyetlen reprezentáns forrása volt a törvényhozás területéről. Az már a HAMMURAPI-sztlé megtalálásakor nyilvánvaló volt, hogy olyan fejlett társadalom és jog, amilyen az 1. babiloni dinasztia alapítójának törvényeiben megjelenik, csak hosszú fejlődés eredményeképpen jöhetett létre. Az ásatások, amelyek a CH felfedezése után a korábbinál nagyobb lendülettel folytatódtak Mezopotámia romvárosainak helyén, lépésről-lépésre feltárták a babiloni hegemonia előtti Mezopotámia kultúráját, amely a šumer nép nevéhez fűződik.⁷ Két-százezernél több šumer nyelvű ékirásos táblát és táblatöredéket tárt fel a kutatás, amelyek az i. e. 3. évezred közepétől kezdődően képet adnak a šumer kultúra, elsősorban pedig a gazdasági és jogélet fejlődéséről. Ami a CH felfedezésekor még csak feltevés volt, a šumer emlékek ismeretében várakozáson felül beigazolódott. Az okmányok tízezrei bőségesen szolgáltak bizonyítékokkal arra, hogy a Babilonia uralmát megelőző történeti korszakokban a šumerek gazdasági, társadalmi és jogi fejlettsége semmivel sem maradt el az amorríta uralkodóház alatti Babilon mögött.⁸ Ilyen körülmények között inkább érdeklődést, mint meglepetést keltett, hogy alig néhány évvel a CH megtalálásának 50. évfordulója előtt, úgyszólván egyszerre adtak hírt a tudósok két, a CH-nál régebbi eredetű joggyűjtemény létéről: a *Lipit Ištar Codex*⁹ és az *Ešnunna Codex*¹⁰ felfedezéséről. Néhány évvel később, 1953-ban egy újabb HAMMURAPI előtti

⁶ Vö. VOLTERRA: *i. m.*, Ua.: *Introduction à l'histoire du droit romain dans ses rapports avec l'Orient*. Arch. Hist. Droit orient. IV. 1949. 47. l. Ua.: *Storia del diritto romano e storia dei diritti orientali*. Riv. ital. Scienze giurid. 1951. 134. l. Ua.: *Les rapports entre le droit romain et les droits de l'Orient*. RIDA. 3e Série. Tome 2. 1955. 135. l.

⁷ Az ásatások történetét helyek szerint áttekinti PALLIS, S. A.: *The antiquity of Iraq*. Copenhagen, 1956. 340. p.

⁸ Vö. DÁVID Antal: *Babel és Assur*. 1—2. Bp. 1926—1928. SCHMÖKEL, H.: *Geschichte des alten Vorderasien*. Leiden, 1957. (Handbuch der Orientalistik II. Bd. 3. Abschnitt.) D'JAKONOV, I. M.: *Obscsesztvennij i goszudarsztvennij sztoj drevnego Dvurca*. 1. P. Šumer. Moszkva, 1959. STRUVE, V.: *Goszudarsztvo Lagas*. Moszkva, 1961. KOSCHAKER, P.: *Keilschriftrecht*. ZDMG. N. F. 14. 1935. 1. l.

⁹ A *Lipit Ištar Codex*, amely Isin királyáról, LIPIT IŠTARRól (i. e. 1873—1863 vagy 1868—1857) kapta nevét, első F. R. STEELE-féle kiadása (AJA 52. 1948. 425. l.) a LUTZ-nál közölt (*Selected Sumerian and Babylonian texts*. Philadelphia, 1919, University Museum, University of Pennsylvania. Publications of the Babylonian Section I. 2.) — korábban šumer családi törvényeknek tartott — 3 tábla, a philadelphiai múzeum F. R. STEELE és S. N. KRAMER által felfedezett 3 táblája és a Louvre-nak egy ékirásos töredéke szövegén épül fel. A prologuson és epilóguson kívül 38 cikkelyt tartalmaz. Az újabb kiadás, mely E. SZLECHTER nevéhez fűződik, már új töredékeket is figyelembe vesz, és 43 cikkelyt foglal magában (RA LI. 1957. 57., 177. l., LII. 1958. 74. l.)

¹⁰ Az *Ešnunna Codex*, Ešnunna város jogkönyve, megnyugtatóan nem igazolt feltevések szerint BILALAMA vagy DADUSA király nevéhez fűződik. Szövege két táblán (A—B) két változatban került elő (az egyik 1937-ben, a másik 1947-ben) Tell Harmalban (az ókori Šaduppum közelében). A törvény két változata között nemcsak ortográfiai és grammatikai, hanem jogi szempontból is mutatkoznak eltérések. Az akkad nyelven írott szöveg a prologuson kívül 60 cikkelyt tartalmaz. Első kiadása A. GOETZE érdeme: *The laws of Ešnunna discovered at Tell Harmal*. Sumer. IV. 1948. 63. l. További kiadásai ugyancsak tőle: J. B. PRITCHARD. ANET 1955. 161. l. AASOR XXXI. 1956.

törvénykönyv felfedezésére figyelt fel a tudományos világ: URNAMMU király törvénygyűjteményére, a *Urnammu Codexre*.¹¹

A három újonnan felfedezett jogi kódex — ha nem is jelentékeny prioritással — megfosztotta a *CH*-t „az ókor legrégibb törvénygyűjteménye” címtől. Ezen felül az *Ešnunna Codex* és az *Urnammu Codex* abban is haladottabbak, mint a *CH*, hogy büntetőjogukban fejlettebb jogrendet képviselnek: a talio helyett a törvényes elégtétel, a *compositio legalis* elvét juttatják érvényre. Egyébként mind a *Lipit Ištar Codex*, mind pedig az *Ešnunna* és *Urnammu Codex* rendelkezései sok tekintetben megegyezők a *CH* jogszabályaival.¹² Mindenesetre ezek az újonnan felfedezett törvénykönyvek bőségesen szolgálnak bizonyítékkal arra, hogy *HAMMURAPI* törvényhozása a korábbi *šumer*-akkad jogfejlődés talaján állt, és annak inkább összegezője és egyzettetője volt, de semmi esetre sem radikális megreformálója. Ami pedig a *CH* jelentőségét illeti, a nála régebbi joggyűjtemények felfedezése után: ha a „legrégibb” jelzőt el is veszítette, továbbra is az ókor legnagyobb és egyben legjelentősebb törvénykönyve maradt. Megtalálásának 50. évfordulóján változatlan fontosságát a legjelentősebb kutatók éppen úgy elismerték, mint azok az új kiadásai is, amelyeket ebből az alkalomból jelentettek meg.¹³

A *CH* történeti, jogi, nyelvészeti stb. fontossága mellett a saját korában mint jogalkotás és egyben mint minden új jogalkotás mintaképe jutott rendkívüli jelentőségre. Ez utóbbira az jellemző, hogy nem maradt meg a babiloni állam határai között, hanem messze túljutva azokon, nemzetközi fogalomná vált. Az ókori Kelet jogtudománya, ha a megelőző nagy *šumer* jogalkotásokat nem is hagyta figyelmen kívül, első sorban a *CH*-ra épült, amelynek jogelvei állandóan iránymutatók maradtak a számára. A *CH*-nak ez a jelentősége az ókori keleti jogtudomány és jogi tanítás szempontjából a mi számunkra különösen azért fontos, mert kapcsolatos a könyvtárakkal, és egyben bele is világít e könyvtárak életébe.

A *CH*-ról fennmaradt egykorú és későbbi másolatok — mint arra már utaltunk — tették lehetővé azt, hogy az elmiak által elpusztított szövegrészt pótolják, ill. helyreállítsák. Azok a filológiai kutatások, amelyek a *CH* lacunájának a pótlását célozták, arra az eredményre jutottak, hogy e másolatok, illetőleg töredékek jelentősége jóval nagyobb, mint kezdetben hitték. A *CH* másolatainak egymással és a Louvre-ban őrzött susai sztelé szövegével való összehasonlítása olyan meglepő felfedezésekhez vezetett, amelyek a Susában talált *HAMMURAPI*-oszlop jelentőségét új megvilágításba helyezték.

¹¹ A III. Ur-i dinasztia alapítója, URNAMMU nevéhez fűződő kódex töredékeit több, mint 60 éve találták meg, de csak 1952-ben fedezte fel őket az istambuli Nippur szövegek között S. N. KRAMER (*The Oldest laws. The Scientific American*. 188. 1953. 26. l. *The Univ. Mus. Bull. Univ. Pennsylvania. Philadelphia*. 17. 2. 1952. 23. l.), akinek az *Urnammu Codex* első kiadását köszönhetjük. (KRAMER, S. N.—FALKENSTEIN, A.: *Ur-Nammu Law Code. Or N. S.* 23. 1954. 40. l. Újabb kiadás: SZLECHTER, E.: *RA* XLVII. 1953. 1. l., XLIX. 1955. 169. l.)

¹² Vö. KLIMA, J.: *New discoveries of legal documents from pre-Hammurabian times.* Arch. Orientalni. XIX. 1951. 37. l. UA.: *Zu den Neuentdeckten Gesetzesfragmenten von Ur-Nammu.* Arch. Orientalni. XXI. 1953. 442. l. UA. *JJP* VII—VIII. 1953—1954. 384. l. UA. *Iura*. V. 1954. 413. l. BOYER, G.—SZLECHTER, E.: *Introduction bibliographique . . . II.* RIDA 3e Série. Tome 3. 1956. 46. l. SZLECHTER, E.: *Les anciennes codifications en Mésopotamie.* RIDA 3e Série. Tome 4. 1957. 74. l.

¹³ Vö. NOUGAYROL, J.: *Les fragments en pierre du Code Hammourabien.* (I.) *JA* 245. 1957. 340. l. A *CH* megtalálásának 50. évfordulóján közreadott legfontosabb kiadások DRIVER-MILES már idézett, kiváló munkáján kívül D'JAKONOV, I. M.—MAGAZINER, Ja. M.: *Zakoni Hammurabi, carja Vavilona.* (1792—1750 gg. do n. e.) *VDI* 1952. No. 3. 225. BERGMANN, E.: *Codex Hammurabi. Textus primigenius.* Roma, 1953.

J. LASSØE dán assziriológus egy tanulmányában áttekintést adott a *CH* ismert 33 töredékéről, és megvizsgálva őket arra a következtetésre jutott, hogy két különálló csoportra oszthatók.¹⁴ Az egyik csoportba tartozók (főként az ó- és új-babiloni töredékek) a susai sztéléét követik, míg a másik csoport tagjai (a kasszita, közép-asszír és új-asszír másolatok) egy ettől eltérő jellegű felirathoz kapcsolódnak.

LASSØE dolgozatával szinte egyidőben J. NOUGAYROL egy töredéket tett közzé (a British Museum ASSURBANIPAL könyvtárához tartozó gyűjteményéből), amely a *CH* prólogusát tartalmazta, azonban a Louvre-ban őrzött sztéléjétől részben eltérő formában.¹⁵ Ebből a szerző azt a következtetést vonta le, hogy a Louvre-ban őrzött sztélé nem tekinthető a *CH*-ről fennmaradt másolatok, ill. töredékek kizárólagos forrásának, hanem fel kell tételeznünk azt, hogy rajta kívül a *CH*-ről még egy vagy esetleg több felirat készült. Különösen meggyőzően szól a NOUGAYROL-féle feltevés mellett az, hogy három esemény, amelyet a susai (Louvre-i) sztélé prólogusa tartalmaz, az új töredékből hiányzik. Ez pedig csak úgy magyarázható, hogy a *CH*-nak ez a redakciója, amelyről a NOUGAYROL által felfedezett másolat készült, előbb jött létre, mint megtörténtek azok az események, amelyekről a susai (Louvre-i) oszlop prólogusában szó van. NOUGAYROL ezek alapján feltételezi, hogy az ő általa közölt töredék és a susai (Louvre-i) oszlop feliratának keletkezése között legalább 5 évnyi időszak telt el.

LASSØE és NOUGAYROL kutatásaiból az a megtámadhatatlannak látszó következtetés vonható le, hogy a *CH*-ről már *HAMMURAPI* életében (legalább) két változat készült, amelyek közül a Susában talált (jelenleg a Louvre-ban őrzött) redakció az újabb keletű. Ez utóbbi *HAMMURAPI* uralkodásának 34. évében jött létre, kb. i. e. 1694-ben.¹⁶

Az a nagyfontosságú eredmény, hogy a susai (Louvre-i) sztélé nem tekinthető a *CH* archetípusának, szükségyszerűen kihatott a *HAMMURAPI* törvények legújabb kiadásainak filológiai megalapozására is. Bár e kiadásokban a *CH* szövegének alapja természetesen továbbra is a susai sztélé maradt, a másolatok, ill. töredékeik a korábbi-nál jóval nagyobb szerephez jutottak, mivel a törvények kiadói most már a *CH* archetípusának a rekonstrukciójára törekedtek.¹⁷

Önként felvetődik a kérdés, hogy a *CH* redakcióiról készült másolatok, ill. töredékek, amelyeknek száma LASSØE összeállításában 33-at tesz ki, milyen célból készültek? Valószínű, hogy a *CH* köbe vésett másolatai¹⁸ — legalábbis többségükben — a nagy nyilvánosság tájékoztatására voltak hivatva. Ezeket olyan helyeken állították fel, ahol a törvénykezés folyt, hogy bírák és pereskedők számára egyaránt hozzáférhetőek legyenek. Más volt a helyzet a táblákra írt törvénytáblákkal, amelyek nem szolgálták a közhírtételt, hanem kétségtelenül egy szűkebb réteg számára készültek.

Egy rendkívül alapos tanulmányban, amely az Aššurban (1904—5-ben) feltárt könyvtár anyagát a ninivei (jelenleg a British Museumban őrzött) könyvtár állományával vetette egybe, E. WEIDNER grazi assziriológus azt a problémát vizsgálta, hogy milyen kapcsolat áll fenn állományuk szempontjából az aššuri és ninivei könyvtárak között.¹⁹ Megállapításainak érvénye — nézetem szerint — nemcsak a fenti két könyvtárra terjed ki, hanem általában a babiloni-asszír kultúrszféra könyvtárait. E. WEIDNER mindenekelőtt megcáfolja azokat a rendkívül magas számadatokat, amelyeket a ninivei

¹⁴ JCS IV. 1950. 173. l.

¹⁵ CRAI 1951. 42. l. RA XLV. 1951. 67. l.

¹⁶ Vö. CARDASCIA, G.: *Histoire des institutions et des faits sociaux*. Paris, 1955.

36. l.

¹⁷ Vö. DRIVER—MILES és BERGMANN már idézett kiadásait.

¹⁸ Vö. NOUGAYROL. JA. 245. 1957. 339. l., 246. 1958. 143. l.

¹⁹ *Die Bibliothek Tiglatpileasers I. AfO* 16. 1952/53. 197. l.

AŠŠURBANIPAL-féle könyvtárról hoztak forgalomba.²⁰ Ezek a számok szerinte részben abból keletkeztek, hogy ugyanannak a műnek különböző táblákon fennmaradt töredékeit önálló egységekként vették számba, másfelől pedig abból, hogy a British Museum katalógusa sok olyan táblát is a ninivei könyvtárhoz számít, amelyeket nem Ninivében találtak. Az előbbieknél is nagyobb hibaforrásként esik latba azonban a számszerűség megállapításakor, hogy a ninivei levéltár és könyvtár anyaga a British Museumban őrzött gyűjteményben nincsen szétválasztva. E. WEIDNER szerint e gyűjtemény összallományának legalább a fele eredetileg a levéltárhoz tartozott, úgyhogy az AŠŠURBANIPAL könyvtárhoz tartozó táblák valódi száma semmiképpen sem haladja meg az ötezret.²¹

Már Br. MEISSNER vizsgálat alá vette a babiloni és asszír levéltárak és könyvtárak állományának összetételét,²² és E. WEIDNER kutatásai az ő megállapításait részben alátámasztották, részben továbbfejlesztették. A levéltárakban voltak elhelyezve — az ő kutatásai szerint — mindenekelőtt a magánokmányok hatalmas tömegei, a királyok építkezéseire vonatkozó feliratok stb., míg a könyvtárakban találtak helyet a királyok törvényei, az udvarra és a háremre vonatkozó rendeletek, az irodalmi és vallási szövegek, a nyelv tanulását elősegítő művek, szótárak stb.

Már az előbbiek alapján valószínűnek tűnik, hogy a *CH*-ről készült másolatok, legalábbis többségükben, a királyi és papi könyvtárakban voltak elhelyezve. Rendeltetésükkel kapcsolatban kézenfekvőnek látszik, hogy egyebek mellett oktatási célokat szolgáltak. Mint arra több példa is mutat, a jogi oktatás fontos szerepet kapott a babiloni-asszír nevelésben, amely a tanulók kezébe, más szövegek mellett, jogi szövegeket is adott.²³ Természetesen a pedagógiai célok mellett és azokat megelőzve igényelték a törvények és királyi rendeletek ismeretét a bírák, akiknek tisztjét hosszú időn keresztül papok látták el, de *HAMMURAPI* kora óta ezt a tisztet a királyi hivatalnokok vették át.²⁴ A pedagógiai és a törvénykezési gyakorlat emberein kívül azonban volt Babilonban és Asszíriában még egy réteg, amely a maga munkájában nem nélkülözhetette a törvényekről és rendeletekről készült másolatok állandó használatát: a jogtudósoké.

Konkrét adataink mindaddig hiányoznak arra, hogy a jogtudomány virágzott volna a babiloniaknál és asszíroknál, vagyis hogy a joggal nem pusztán gyakorlati, hanem elméleti érdeklődéstől vezetettve foglalkoztak volna ezeknek a népeknek az írástudói.²⁵ A *HAMMURAPI* előtti törvényhozásnak a *CH*-vel való összehasonlítása, továbbá az új-babiloni törvényeknek a tanulmányozása azt mutatja, hogy a törvényeszerkesztés elmélete korán kifejlődött Mezopotámiában. Ha elfogadjuk W. SEAGLE feltevését, amely szerint a törvények kibocsátása megelőzte a magánosok számára készült jogi dokumentumokét,²⁶ a jövő régészeti kutatásaitól a mezopotámiai törvény-

²⁰ BEZOLD G.: *Catalogue of the cuneiform tablets of the Konyunjik Collection of the British Museum*. I—V. London, 1889. UA.: *Bibliothek und Schriftwesen im alten Ninive*. Zentralbl. Bibliothekswes. 21. 1904. Vö. MILKAU, Fr.: *Geschichte der Bibliotheken im alten Orient*. Leipzig, 1935. 57. l. *Handbuch der Bibliothekswissenschaft*. III. 1. Wiesbaden, 1955. 44. l.

²¹ Vö. *Afo* 16. 1952/53. 198. l.

²² *Babylonien und Assyrien*. II. Heidelberg, 1925. 331. l.

²³ MEISSNER: *i. m.* 324. l.

²⁴ CUQ, E.: *Études sur le droit babylonien*. Paris, 1929. 339. l. WALTHER, A.: *Das altbabylonische Gerichtswesen*. Leipzig, 1917. LSS VI. 4—6. LAUTNER, I. G.: *Die richterliche Entscheidung und die Streitbeendigung in dem altbabylonischen Prozessrechte*. Leipzig, 1922. LRS 3., CARDASOIA, G.: *i. m.* 50. l.

²⁵ Vö. BOYER, G.: *Contribution à l'histoire juridique de la 1re dynastie babylonienne*. Paris, 1928. UA.: *De la science juridique et de sa méthode dans l'ancienne Mésopotamie*. Semitica 4. 1951—1952. 5. l.

²⁶ *Weltgeschichte des Rechts*. München—Berlin, 1958. 104. l.

hozás olyan emlékeinek a feltárását remélhetjük, amelyek jóval korábbiak a máig ismeretknél. De a jelenleg rendelkezésre álló mezopotámiai törvényhozási emlékek is elegendő bizonyítékokkal szolgálnak arra, hogy a hivatalos jogalkotásnak, ill. a törvény-szerkesztésnek a tradíciói, amelyeket a *CH*-ből ismerünk, már jóval *HAMMURAPI* kora előtt kialakultak. Így a prológus és epilógus használata már a *CH* előtti törvénygyűjteményekben is megjelenik, és ugyanígy megfigyelhető az is a babiloni-asszír joggyakorlatban, hogy az új törvények megszerkesztésekor az ugyanabban a tárgyban hozott korábbi törvények fogalmazásához olyan mértékig ragaszkodtak, hogy a rajtuk történt változtatások szinte interpolációknak hatnak.²⁷ Ha a babiloni jogtudomány messze is maradt a római mögött az elmélet, a jogelvek kidolgozása tekintetében: kétségtelen, hogy megvolt a maga tudományos módszere, amely azonban idegenkedett az absztrakcióktól, és elsősorban a gyakorlati élet szükségleteihez és változásaihoz igazodott.

A babiloni és asszír jogtudósok működése, melyre a még kiadás alatt álló források és az újabb ásatásoktól várható dokumentumok a mainál bizonyára több világosságot fognak árasztani, nézetünk szerint egyik fő indítéka volt annak, hogy a régebbi és egykorú törvényekről és jogszabályokról másolatokat készítsenek, és ilyen módon előmozdítsák a joggal való intenzív foglalkozást. Fennáll a valószínűsége annak is, hogy a jogi szövegek másolását képzett jogászok végezték. Miután nemcsak az eredeti törvénytöredékeket, hanem — amennyiben eddigi adatainknak hinni lehet — a róluk készült másolatokat is a könyvtárakban őrizték, valószínű, hogy a jogtudósok tevékenysége is túlnyomórészt a könyvtárban folyt, ahol legkönnyebben hozzáférhetek kutatási anyagukhoz. Az a már említett tény, hogy a *CH*-ről 30-nál több másolat maradt ránk (és ez a szám bizonyára még növekedni fog) alátámasztja azt a nézetünket, hogy a jogtudomány és jogi oktatás legjelentősebb forrása az ékirásos jogélet fennállása alatt *HAMMURAPI* törvénykönyve volt.

FERENCZY ENDRE

Két adalék a hazai „mozgó” könyvtárak történetéhez. A „mozgó” könyvtárak (közművelődési autók) ma már a könyvtári munka nélkülözhetetlen eszközei. A hazai első „mozgó” könyvtárak megírásra váró történetéhez két adalékkal járulok hozzá.

1. BETHLEN Gábor erdélyi fejedelem kultúrpolitikai törekvéseiről sokat írtak. Kétségtelenül ő az első magyar uralkodó, aki mai értelemben vett kultúrpolitikát csinált. Tudatosan arra törekedett, hogy a nemzeti közműveltség általános színvonalát emelje. Maga könyvszerető, önmagát olvasással is állandóan művelő uralkodó volt. Köztudomású dolog, hogy a bibliát huszonhatszor olvasta el, de más könyvekben is szorgalmasan búvárkodott.

Bizonyosnak vehetjük azt is, hogy lépéseket tett a portán a Bibliotheca Corvina visszaszerzése érdekében. Nagy összeget ígért a töröknek, hogy MÁTYÁS király könyvtárának Konstantinápolyba szállított s a budavári palotában visszamaradt köteteit megkaphassa. Ezt a tiszteletreméltó szándékát azonban, sajnos, nem tudta megvalósítani. BETHLEN Gábor gyulafehérvári udvarában szép könyvtárat gyűjtött össze. BARSÍ Mihály bibliothecariusának, udvari könyvtárosának 100 forint volt az évi fizetése. (Ugyanannyit kapott, mint az „egyik scola mester”. BÖJTÍ Gáspár udvari historicus

²⁷ KOSCHAKER, P.: *Rechtsvergleichende Studien*... Leipzig, 1917. BOYER, G.: *De la science juridique*... Semitica. 4. 1951—1952. 5. 1.

azonban 200, a német ötvös 500, az olasz ötvös pedig nem kevesebb, mint 800 forint évi fizetést kapott.¹⁾

BETHLEN Gábor könyvszeretetére jellemző, hogy sem az uralkodás sokféle gondjai, sőt a táborozás fáradalmai közepette sem feledkezett meg az olvasásról, ismereteinek fejlesztéséről.

ACSÁDY Ignác jegyzi meg róla²⁾, hogy a könyvek hí kísérői, szívesen látott szórakoztatói voltak még hadjáratain is. *Külön kocsi* készítettett, amelybe kedvenc könyveit rakatta, be, és amelyet mindenhová magával vitt, hogy sohase legyen olvasmány nélkül.

BETHLEN Gábor könyvtár-kocsija kétségtelenül egyike az első hazai „mozgó” könyvtáraknak.

2. A másik mozgó könyvtár üzembehelyezése feltehetőleg az 1848—1849. évi magyar szabadságharc időszakára esik.

Írott tény, hogy a szabadságharc legválságosabb napjaiban ALMÁSY Pál, a „képviseletiház” alelnöke Pesten 1849. június 26-án VASVÁRI Károlyt „a” képviseletiházhoz könyv ’s alirattárnokká” nevezte ki³⁾ 800 pengő forint évi fizetéssel.⁴⁾

VASVÁRI (akinek működéséről eddig más adat nem áll rendelkezésre) volt tehát az első kinevezett országgyűlési könyvtáros.

VASVÁRI kinevezése arra a napra esett, amikor a magyar minisztertanácsban a hadügyminiszter szükségesnek tartotta, hogy a cári haderő betörésével kapcsolatban az országra váró veszedelmet egész terjedelmében feltárják a nép előtt. Június 29-én késő este a minisztertanács úgy határozott, hogy Pestet sorsára hagyja, és székhelyét Szegedre helyezi át.⁵⁾

A jelek ugyan arra mutatnak, hogy VASVÁRINAK nem volt módjában állását elfoglalni, még kevésbé lehetett szó arról, hogy meg is kezdje rendes hivatali működését, miután július első napjaiban az országgyűlésnek és a kormánynak Szegedre kellett menekülnie.⁶⁾

Mégis fel kell tételeznünk, hogy az újonnan kinevezett országgyűlési könyvtárnok is az országgyűléssel együtt ment Szegedre. Azt pedig bizonyossággként kell elfogadnunk, hogy az országgyűlésnek törvényhozói munkájában szüksége volt mindarra a könyvanyagra (elsőrendű jogi forrásgyűjteményre), amely a tételes magyar törvényeket és egyéb jogszabályokat tartalmazta.

Úgy vélem tehát, nem tekinthetjük merő lehetetlenségnek (sőt nagyon is lehetséges), hogy a szabadságharc országgyűlésének „mozgó” könyvtára talán egyetlen pántos ládában tette meg az utat Pestről Szegedre s onnan tovább.

TOMBOR TIBOR

¹⁾ RADVÁNSZKY B.: *Udvartartás és számadáskönyvek. I. k. Bethlen Gábor fejedelem udvartartása.* Bp. 1888. 229—231. l.: Bethlen Gábor gyulafehérvári udvarának fizetési lajstroma 1628 körül: „Consignatio universorum conventionariorum.”

²⁾ *Bethlen Gábor és udvara.* Bp. 1890. 248. l.

³⁾ *Közlöny.* 1849. jún. 28. 143. sz. 534. l.

⁴⁾ NAGY M.: *Tájékoztató. „A Magyar Országgyűlés Könyvtárának katalógusa ?.* Közgazdasági és pénzügyi irodalom.” Bp. 1932. VII—XII. l.

⁵⁾ MÁRKI S.—BEKSICS G.: *A modern Magyarország (1848—1896).* 340. l.

⁶⁾ NAGY M.: *i. m.* X—XI. l.

Ismeretlen kéziratos Magyarország-térkép. Az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárában, raktárrendezési munkálatok közben egy régi, kisméretű, 390×284 mm nagyságú kéziratos Magyarország-térkép került elő. Ez a TIRION Isac: *Nuova carta del regno di Ungheria e della Transilvania* (Amsterdam, é. n.) című, s SZÉCHÉNYI Ferenc egykori könyvtárából származó, most TM 6935 jelzetű rézmetszetes térkép hátlapjára volt rákasírozva. Ez a kéziratos térkép nemcsak a kartográfia, de az általános történet szempontjából is érdeklődésre tarthat számot.

Magyarországot és a szomszédos országok területét nyugaton Steyr és Laybach (Ljubljana), északon Eperjes (Prešov), keleten Schesb[urg] (Segesvár, Sighișoara), Fogaras (Făgăraș) és a bulgáriai Nicopoli (Nikopol) — tehát nagyjából a 25. hosszúsági fokig — délen pedig a szerbiai Pirot és a Narenta vonaláig — tehát nagyjából a 43. szélességi fokig — ábrázolja. A névírás folytonossága a széleknél többször megszakad, amiből a térkép hiányosságára lehet következtetni, s arra is, hogy előbb, a TIRION-féle térkép hátlapjára való felkasírozás előtt (ami valószínűleg még a XVIII. század végén vagy a XIX. elején történt) még nagyobb területet ábrázolhatott.

Szerző, tervező, rajzoló neve, cím vagy lépték nincsen rajta. Fokhálózata sincsen. Lehetséges azonban, hogy eredetileg volt — a most már hiányzó — keretén fokbeosztása. Ez annyival is valószínűbbnek látszik, mert a többi korbéli hasonló tárgyú térképhez képest jobb, s nehezen képzelhető el, hogy ne matematikai módszerrel készült volna. Összehasonlító méretaránya Buda—Debrecen távolságot véve alapul kb. 1 : 2 050 000, Buda—Bécs távolságot véve kb. 1 : 2 690 000. A méretarány tehát, mint a korbéli térképeken általában, nem állapítható meg pontosan.

Topográfiaját tekintve korához képest — a XVIII. század első éveire tehetjük keletkezését — figyelemre méltó javulás mutatkozik rajta. Nem követi az előbbi térképek addig szinte következetes hibáját: a Duna-vonal északnyugat-délkeleti irányú egyenes ábrázolását, azt a hibát, amely dominál a török elleni felszabadító háborúk korának kartográfiajában. Nem kisebb térképészek munkáin tér vissza minduntalan ez a tévedés, mint VISCHER N., DE WITT, STIER, KREKWITZ, SANSON, CORONELLI; sőt, még HEVENESI sem tudta magát elődei hatásától emancipálni. Ezen a térképen a Duna Esztergomtól keletre egy nagyobb kanyarral észak-déli folyásirányt vesz fel. A többi folyók irányának feltüntetése is — a Marost kivéve — nagyjából helyes. A hegyrajz is sokkal áttekinthetőbb, mint a kortárs kartográfusok térképein. A kis kéziratos térkép készítője nem tüntette fel a dombvidékeket, ami sok más térképen megtévesztésre adott alkalmat, hanem csak a magashegységeket. Így szerepelnek művén az Alpok Bécestől dél-nyugatra elterülő nyúlványai, a Kárpátok teljes vonulata, a Radnai- és a Bihari havasok, majd a Stara Planina szerb—bolgár határvidékének és a Dinári Alpoknak a hegyvonulatai. A rajzoló tehát korának geográfusaihoz mérten feltűnően tisztában volt az egyes hegyvidékek jelentőségével.

Magyarországi részeit tekintve, azonnal felismerhető, hogy nem a korábbi forrásanyagra támaszkodó, mint inkább meglehetősen önálló műről van szó. Mutat ugyan némi rokonságot Johann Christoph MÜLLER 1709. évi Magyarország-térképével, de inkább csak abban, hogy e kis térkép készítője is felismerte ugyanazokat, a korábbi kartográfusok által rendre elkövetett hibákat, s iparkodott őket kijavítani.

Hogy önálló munkával van dolgunk, azt elárulja a MÜLLER térképétől jelentősen különböző névírás is. Viszonylag kis térképén 9 dunántúli, 12 felvidéki, 13 duna-tiszaközi, 6 tiszántúli, 8 északkeleti, 17 erdélyi, 11 horvát- és szlavonországi és 7 temesközi, összesen 83 helységet tüntet fel, nem számítva a szomszédos országok városait, valamint két nyugat-dunántúli várost, melynek jelölése megvan, csupán nevét felejtette el odaírni. E városok névírása jelentősen különbözik MÜLLER térképétől. Feltűnő, hogy a városneveknél gyakran találkozunk az u betű helyett franciás ou-val (pl. Stulweisenbourg,

Presbourg, Weisenbourg), sőt más francia tervezőre következtetni engedő írásmódokkal is. (Pl. Jula = Gyula, Tegeu = Técső, Poncide = Bonchida stb.) Elég jól kellett ismernie a városok fontosságát, mert a feltüntetett helységek részben valóban a legnagyobbak, részben pedig stratégiai, bányászati, gazdasági-adminisztratív vagy közéleti jelentőségük miatt voltak nevezetesek a XVIII. század elején. Lokalizálásuk is meglepően jó a legtöbb esetben a korbeli hasonló térképekéhez képest.

Van a térképnek egy feltűnő vonása, ami miatt figyelmünket különösen magára vonja. Ez pedig a következő: Érsekújvártól dél-délnyugati irányban Nagykanizsáig, majd tovább délre a Száváig, a Száva folyó vonalán Belgrádig, innen a Dunán és a Tiszán fel Szegedig, innen a Maroson, majd Aradon, Lippán és Karánsebesen át a Déli-Kárpátokig, innen a Kárpátok vonalán fel Munkácsig, majd a Nagybánya és Szatmár környékén levő beöblösödés megkerülésével Ónodon és Egeren át vissza Érsekújvárig szaggatott vonal húzódik, melyet mindenütt vastag sárgászöld határvonalszínezés kísér. E határvonalszínezéssel egységbe van foglalva a keleti Dunántúl, Szlavónia nagyobb része, az egész Duna-Tisza-köz, a Tiszántúl, Erdély és a Partium legnagyobb része, valamint a Bükk, a Mátra vidéke és Nógrád. Temesvár és Belgrád tornyai félhóddal jelzettek a Temesköz kívül esik a határvonallal bezárt területen. Világos, hogy a határvonal az 1699-iki karlócai békében a töröktől elfoglalt, s Erdély 1687. évi megszállásával császári kézre került területeket zárja körül. Néhány helynév (Ónod, Bonchida stb.) szereplése arra mutat, hogy a Rákóczi függetlenségi harc idejéből való, mindenesetre 1718 előtti, mert az ezévi területgyarapodás még nem szerepel rajta. A „Hungaria” és „Partes Regni” felírás átfut a határszínezésen.

Felvetődik tehát a kérdés: ki és miért készítette ezt a térképet, ki volt az, aki Johann Christoph MÜLLERTől láthatóan függetlenül, nagyjában ugyanabban az időben javította ki az előbbi kartográfusok tévedését, s ugyanakkor bizonyos politikai-történetírói célt kívánt a visszafoglalt területek térképen való rögzítésével is szolgálni. A számbajöhető két legnépesebb és legvalószínűbb kategória: az oktató szerzetesek és a hadmérnökök közül inkább az utóbbiak közt sejtjük a térkép tervezőjét. Szerzetesek, kivált jezsuiták kétségtelenül foglalkoztak ebben a korban kartográfiával hazánkban. HEVENESI Gábor érdeklődése erre is kiterjedt: a hagyatékában fennmaradt kéziratok magyar megyei atlasz (a budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirattárában) azonban nem mutat számottevő rokonságot e Magyarország-térképpel. Annál inkább némelyik, hasonló korú részlettérkép az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárának állományából, amelynek szerzője ismeretlen, de bizonyosra vehető, hogy hadmérnök volt, mivel erőd-térképeket ebben a korban leginkább csak ők készíthettek. A császári seregben sokan szolgáltak olasz, de lotharingiai vagy vallon-francia műszaki tisztnek is: e beosztásokban többségben is voltak a németek felett. Meglehet, hogy egy császári szolgálatban álló francia anyanyelvű hadmérnök műve ez a kis térkép, aki esetleg valamilyen készülő — de talán soha el nem készült — memoárhoz mellékletnek szánta a török elleni felszabadító háború történetéhez. De nincs kizárva az sem, hogy RÁKÓCZI valamelyik francia hadmérnöke volt az alkotó, aki talán Párizsnak szánta tájékoztatásul a rivális nagyhatalom területgyarapodását bemutató térképet.

FALLENBÜCHL ZOLTÁN

Péczei József könyvtáráról. PÉCZELI József (1750—1792) komáromi protestáns prédikátor és író neve szerepelt már a XVIII. század magyar könyv- és könyvtártörténetével foglalkozó tanulmányokban.¹ Az eddigi kutatások különösen a „lesekabinetek”² magyarországi történetében játszott szerepét értékelték. Kevesebb szó esett terjedelmes magánkönyvtáráról. E könyvtár 1793-ban kiadott katalógusának alapján³ GULYÁS Pál vetett először futó pillantást a komáromi „nagy-fényű Hazafi” könyvespolcaira.³ Az ő rövid tájékoztatásának szintjén maradt meg SZARVASI Margit is, XVIII. századi magánkönyvtáraink történetét szintétikus igénnyel feldolgozó könyvében.⁴ A különböző magánkönyvtárakat elsősorban az összegyűjtött könyvanyag mennyisége és méginkább: *múzeális becse* szerint értékelték, s így természetes, hogy a kor terjedelmes és sok ritkaságot tartalmazó püspöki és főúri könyvtárai mellett háttérbe szorult, súlytalanná vált a komáromi paplak 1437 kötetből álló, szerényebb anyagi értékű bibliotékája.

Kétségtelen, hogy a gazdag gyűjtemények alapozzák meg „nagy nemzeti kincseinket, később nyilvánossá váló közkönyvtárainkat.”⁵ Ugyanakkor azonban a könyvek *felhalmozásának* ténye önmagában — különösen vonatkozik ez az általános kultúrtörténeti értékű kódexek és egyháztörténeti művek gyűjtésére — még a könyv *társadalmi funkciójának* csak *hosszabb távon* való érvényesülését szolgálja. Tudjuk viszont, hogy a kor literátus embereinek felfokozott — és nagyrészt már az új, felvilágosult eszmények által irányított — könyvigényével, az olvasás, a művelődés társadalmi szerepének felfedezésével és propagálásával szemben könyvkereskedelmünk elmaradott,⁶ tiszavirágéletű „lesekabinet”-jeink hatásköre szűkös,⁷ a revízió általában erős,⁸ — „Közbibliothékák pedig épen azon munkákat nem bírták, melyeket az idők leginkább kívántanak.”⁹ Az ilyen — a kor igényeinek már nem megfelelő — viszonyok között a magánkönyvtár anyaga is tölthetett (és töltött is) be *közvetlen*, a.kor haladó intellektuális életét segítő társadalmi funkciót: lehetett — szűkebb vagy tágabb körben, változatos utakonmódokon — „közhasznú” intézmény. A kor „jó” irodalmát egyes — elsősorban a megfelelő anyagi eszközökkel és összeköttetésekkel rendelkező — haladó gondolkodású gyűjtők nemcsak felhalmozzák, de oly módon tárolják, hogy annak viszonylagos (a módra nézve néha: speciális) hozzáférhetősége van. Köztudomású, hogy RÁDAY Gedeon bibliotékájának nemcsak a tulajdonos, de KAZINCZY, FÖLDI János, VERSEGHY Ferenc is hasznát vették. A tüzes nemzeti érzésű és franciás műveltségű ORCZY familia könyvtárában pedig a náluk nevelősködő BATSÁNYI művelhette magát, s a szintén jelentős gyűjteménnyel rendelkező, II. LIPÓT rendőrsége szerint „très dangereux” SZTÁRAY Mihálynál pedig a MARTINOVICS-féle mozgalom egyik vezetője és vértanúja, a ROUSSEAU *Contrat social*-ját fordító SZENTMARJAY állt szolgálatban. A tények kényszerítettek: XVIII. századi magánkönyvtáraink értékelésekor figyelembe kell és lehet venni azt a szempontot is, hogy az illető magángyűjtemény *mennyiben játszott aktív szerepet a kor egyre inkább pezsgő, progresszív irányú kulturális életében.*

¹ Vö. SZEMZŐ Piroska: *A magyar kölesönkönyvtárak kezdetei.* Magy. Könyvszle. 1939. 165—175. l. LÉCES Károly: *A pesti magyar olvasókabinet megalapítása és könyv-állománya.* Magy. Könyvszle. 1959. 345—355. l. és BIRÓ Ferenc: *A XVIII. századvégéi magyar lesekabinétek történetéhez.* Magy. Könyvszle. 1961. 81—83. l.

² *Catalogus librorum . . . Josephi Péczeli.* Posonii. 1793.

³ *Egy XVIII. századi magyar író könyvtáráról.* Magy. Könyvszle. 1901. 220—221. l.

⁴ *Magánkönyvtáraink a XVIII. században.* Bp. 1939. 96. l.

⁵ SZARVASI: *i. m.* 11 l.

⁶ Vö. GÁRDONYI Albert: *Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a XVIII. században.* Bp. 1917.

⁷ LÉCES: *i. m.*

⁸ BARANYAI Zoltán: *A francia nyelv és műveltség Magyarországon.* (XVIII. század.) Bp. 1920. 62—68. l.

⁹ KAZINCZY Ferenc: *A Rádayak.* Magyar Pantheon. Bp. é. n. 26. l.

A magánkönyvtár társadalmilag hasznossá válására példa PÉCZELI gyűjteményének szereplése is. Miért?

PÉCZELI bibliotékája — katalógusa szerint teljesen, de valójában is túlnyomórészt — idegen nyelvű művekből állt. S ha e katalógust kézbentartva vizsgáljuk az író ránk maradt, rövid ideig tartó működéséhez képest igen nagy terjedelmű és jobbára fordításokból álló életművét,¹⁰ akkor úgy tűnik, hogy szinte szünet nélkül végzett fordítói munkájával megközelített egy saját maga előtt talán nem is tudatosodott eredményt: könyvtárának közvetett nyilvánosságát. A korábban könyvespolcaihoz rögzített szellemi energiák elszabadultak: művek, ismertetések és kompilációk formájában járultak hozzá a kor tudatának alakításához.

Milyen jellegű művek váltak így módon „hozzáférhetővé” PÉCZELI könyvtárából az 1780-as évek Magyarországon?

Saját könyvespolcáról emelte le VOLTAIRE műveit (*Oeuvres de Voltaire* — 1765. Ang. 19.),¹¹ hogy a kor magyarjai előtt rendkívül népszerű fordításait elkészítse a *Zayre*, *Méropé*, *Tancrède* és *Alzír* c. tragédiákból. Ugyancsak itt találta meg a vallási toleranciáért vívott harc legerősebb szellemi fegyverét, az *Henriade* c. eposzt is. S hogy ennek hőse, a felvilágosult fejedelem ideáinak megtestesítője különösképpen kedves volt neki — és hogy a hazai olvasó előtt is kedvessé akarta tenni — erről a fordítás *L'Esprit de Henri IV* (Paris 1773. Ch.) alapján írott bő bevezetése tanúskodik. Eredetinek nevezhető *Haszonnal mulattató Mesék* címen írott munkájának teljes címében maga mondja, hogy ezt „rész szerént Esopusból” (*Fables Aesop*. by John Ogilby. London 1675. Ch.) vette, s a hozzákapcsolt *A haza szeretetéről s a jó hazafiak kötelességeiről folytatott levelezés Philopatros és Commodus között* tulajdonképpen II. FRIGYES *Lettres sur l'amour de la Patrie* (Amst. 1760. Ch.) c. művéből „fordítottatott és bővítettett”. Könyvtárában — s ugyanakkor legnépszerűbb fordításai sorában — találhatjuk az angol szentimentalizmus Európa-szerte kedvelt két írójának: YOUNGnak és HERVEY-nek műveit is: „*Yung's Noctes, et alia opera*, Gallice” (Amst. 1773. Ang. 4.), illetve „*Medit. Hervey*” (Párizs 1771. G.).

Az 1780-as évek végén, a nemesi ellenállás megerősödése által kibontakozó, de nem csupán nemesi jellegű „felbuzdulás” ideje alatt még több könyve kerül a könyvespolcra az íróasztalra. 1789 közepén megindul ugyanis a *Mindenes Gyűjtemény* c. vegyes-tartalmú folyóirata, amelyet zömmel a könyvtárában meglevő művekre alapozódó fordítások, ismertetések, kompilációk töltenek meg. Bibliotékájának egy viszonylagosabb közhasznúságot pedig az biztosít, hogy éppen a *Mindenes Gyűjtemény* nyel kapcsolatban egy kis kör, a Komáromi Tudós Társaság szerveződik köréje és természetesen az általuk is írott folyóirat legfontosabb forrása: a könyvtár köré.

A kor politikus hangulata politikus műveket is kívánt. PÉCZELI könyvtárában államelméleti érdekű munka is volt: feltehetőleg a saját könyvtárából ismerteti BURLAMACQUI „genevai tanítónak”, a természetjog egyik teoretikusának munkáját, a *Principe du Droit Naturel*-t, valamint de RÉAL *La Science du Gouvernement* c. értekezését.

Nem idevágó feladat lenne nyomon követni a kompilált cikkek forrásait; érződik ezeken az írásokon a 3—4 elolvasott könyv nyújtotta bő anyagtudás. Nagyon sokszor sajátmaga nevezi meg forrásait.

A *Mindenes Gyűjtemény*ben található utalások szerint tovább akarta folytatni a bibliotékájában levő, idegen nyelvű szépirodalmi művek fordítás útján való közzétételét is: „Racinnek minden munkáját” (*Oeuvres de Racine* Paris 1779. Ch. 3.), „Homérius

¹⁰ PÉCZELI életéről ld. PÉCZELI József *Meséi*. Kiadta és életrajzzal ellátta TAKÁCS Sándor. Bp. (1887.) GULYÁS Pál: *Id. Péczeli József élete és jellemzése*. Bp. 1902.

¹¹ A zárójelbe tett jelzések az idézett művek *Catalogus librorum*-beli impresszumai.

Iliását" (*L'Iliade Traduction Nouvelle*. Paris 1776. Ang. 2.) „Milton El-veszett Paraditsomát" (*Milton Paradise Lost et Paradise Regained*. etc. London 1731. Ch. 2.) készül „munkába venni". Tervezi — egyebek mellett — a kor magyarjai előtt különösen rokonszenves „*Eléments d'Histoire Générale* p. Millot" (Paris 1772. Ch. 9.) fordításának elkészítését.

1790 után a nemesi ellenállás nyilvánvaló kudarca, a reakció egyre nagyobb ereje, valamint PÉCZELI egyre gyengülő egészségi állapota (amibe belejátszik a túlfeszített munka is: 1790-ben tizenkét, jórészt fordított műve jelent meg a *Mindenes Gyűjteményt* nem számítva!) törést okoz írói fejlődésében: könyvtára anyagából most már elsősorban a vallásos műveket veszi kézbe. „*La Theol. de la Bible*" (Hagae 1752. Ch. 2.) és a „*Histoire du Peuple d'Israel* par Maizonnet" (Dortrecht. 1778. SG. 5.) fordítása mellett *Erköltői Prédikációin* dolgozik. Ez a műve elsősorban a XVIII. század svájci — könyvtára anyagában bőségesen szereplő — Sermons-jai alapján készült kompiláció.

Mindent összevetve: a vázlatos tájékoztatás alapján is világos, hogy PÉCZELI, anyagában a kor színvonalán álló könyvtára nem szorult be a komáromi lelkészlakás falai közé. Azokhoz a XVIII. századvégi magánkönyvtárakhoz tartozik, amelyek — valamilyen módon — a haladás irányába terelték koruk szellemi erővonalait. RÁDAY, az ORCZYAK, SZTÁRAY, TELEKI Sámuel és SZÉCHÉNYI Ferenc és ezek mellett PÉCZELI könyvtára *ebből a nézőpontból* feltétlenül nagyobb súlyú, mint ESZTERHÁZY Károly vagy BATHYÁNYI Ignác óriási értékű gyűjteménye, de ugyanakkor fontosabb az olyan magánkönyvtárnál is, amelyikben megvan ugyan a francia felvilágosodás írójának majd minden műve, de az az élettől elzárva, az angolpark közepén álló magányos kastélyban pihen.¹²

PÉCZELI magánkönyvtára kialakulásának története — amit a meglevő adatok birtokában csak körvonalazni tudunk — nem pusztán filológiai érdekes. Terjedelmesebb magánkönyvtár összegyűjtése ebben a korban ugyanis elsősorban a megfelelő anyagi eszközökkel és összeköttetésekkel rendelkező főembereknek sikerült; szegényebb sorsú, kismemes vagy állami alkalmazásban levő írónk (minden igényük ellenére) *zömükben* nem rendelkeztek nagyobb bibliotékával.¹³ PÉCZELI könyvtára — szegényebb író könyvtára, aki — természetesen áldozatos munkával — speciális helyzetének kihasználásával gyűjthette azt össze.

Debreceni tanulóévei (1766—1778) során 1773. június 18-ától 1776. május 9-ig a kollégium könyvtárában dolgozik — hatodmagával, SINAI Miklós irányítása alatt — mint könyvtárőr.¹⁴ Ez a foglalkozás már csak mélyítette a kisdíák kora óta szorgalmasan tanuló, könyveket bújó fiatalemberben az igényt az állandó könyvközelségre, s így adandó alkalommal a kedvet egy-egy könyv megvásárlására.

A külföldi „akadémiákra való kimenetel" a magasabb képzésre vágyó hazai protestáns diákok körében már tradícióvá vált a század 70-es éveire. PÉCZELI 28 éves, amikor az Európát járó „peregrinus" diákok sorába lép. 1778 májusában kezdődő és 1783 őszén befejezett tanulmányútja során *genfi* tartózkodása nyújt — a könyvközelség igényének elmélyítésén, a könyveket illető érdeklődésének minőségi változásán túl — elsősorban lehetőséget magánkönyvtára alapjainak megvetésére. Egy másik, szintén Helvéciát járó magyar, TELEKI Sámuel maga utal bibliotékája katalógusának előszavában arra, hogy itt ébredt fel benne a „jeles" könyvek megszerzésének vágya és hogy sok

¹² ECKHARDT Sándor: *Az aradi közművelődési palota francia könyvei*. Bp. 1917.

¹³ Jellemző, hogy SZARVASI: *i. m.* 95—96. l. PÉCZELI kívül csak három író könyvtáráról tud szólni: KISFALUDY Sándoréról, FALUDI Ferencéról és BATSÁNYI Jánoséról.

¹⁴ DÉZSI Lajos: *Adalékok a Debreceni Református Kollégiumi könyvtár történetéhez*. Magy. Könyvszle. 1902. 116—122. l. PÉCZELI-ről: 122. l.

könyvét itt is vásárolta meg.¹⁵ A személyes mozzanatokban szűkölködő PÉCZELI-írárok nem tesznek ilyen jellegű említést, de ottani életének rendelkezésünkre álló tényeiből kikövetkeztethetjük a debreceni eredetű törekvés elmélyülését.

Alig fejezi be tanulmányait 1781 tavaszán a genfi akadémián, már hívják is haza Nagykőrösre prédikátornak. Ezt azzal utasítja vissza, hogy — tanulmányait folytatandó — tovább akar utazni Hollandiába. 1781. augusztus 4-én azonban BLAZSEK Mihály, a RÁDAY Gedeon által pártfogolt szlovák származású diák — aki PÉCZELI genfi tartózkodása idején a lausanne-i egyetem hallgatója volt — a következőket írja haza mecénásának:

„Quant à moi jusqu'à présent j'ai cru, que je pourrais faire avec Mr. Péczeli mon voyage en Hollande, mais quoiqu'il se soit excusé auprès de Kőrösois sur ce, qu'il vouloit aller en Hollande, il a pris à présent la resolution de rester à Genève, chez le Bibliothecier, pour lui aider dans la Bibliotheque publique, celui ci lui promet le logis et la table et on lui a fait esperer, que dans une année ou deux il obtiendra une regence dans une Classe pour enseigner les enfans.”¹⁶

Lemond tehát hollandiai útjáról — a levélből úgy tűnik — hosszabb időre. Kétségtelenül megkedvelte a svájci életformát; a gazdag és független polgári állam, amely a „Republika libera nevet méltán bírja”, elkápráztatta a debreceni diákot. Nyilvánvalóan vonzza az állás is, hiszen több — nevelői alkalmazásra vonatkozó — ajánlatot mellőzve marad a „bibliothecier” mellett. Nem marad azonban végleges ez az elhatározása sem, mert nemsokkal ezután újabb ajánlatot kap: Horace Benedict de SAUSSURE, a XVIII. századvég híres svájci tudósa, a „philosophie experimentale” professzora hívja meg házához nevelőnek. SAUSSURE jó véleménnyel van az akkor már kitűnő (szinte magasztaló hangú) bizonyítványokkal rendelkező diákról, de VARJAS Jánoshoz, a debreceni professzorhoz és atyai pártfogóhoz írott kéréseiből nemcsak ezt, hanem ajánlatának — PÉCZELI előtt nyilván jól ismert — előnyeit is megtudjuk:

„...s'il vouloit passer cette année avec moi, de lui donner moi-même des instructions sur les sciences dans lesquelles je puis avoir quelque superiorité sur lui, comme Histoire Naturelle et la Physique. Possédant moi-même une bibliothèque et des collections assez nombreuses dans ces differens genres, je lui fis sentir qu'il trouverait chez moi des grandes facilités...”¹⁷

A könyvtár közellétének szempontja — úgy látszik — mindig fontos szempont volt állásai megválasztásában. Debrecenben talán valamelyik jövedelmező vidéki parókiáról mondott le, Genfben minden mást (hollandiai tanulmányutat, a korban nagyon előnyösnek nevezhető nagykőrösi ajánlatot, egyéb meghívásokat) mellőzve választotta a „Bibliothèque publique”-et. A könyvközelségnek — itt már érezhetően a *felvilágosodás* tudományos könyvanyagát tartalmazó könyvtár közellétének igénye okozza végül azt, hogy SAUSSURE ajánlata mellett döntött. És még valami: a század egyik nagy tudósával való személyes kapcsolata, a professor előtte megnyitott könyvtárának csalogató képén túl bizonyára itt van először alkalma arra, hogy megvesse későbbi, az idézett katalógusban felvázolt könyvtárának alapjait. Megelőzően is vásárolhatott már könyvet, de a kevés pénzű, legfeljebb a debreceni városi tanács segélyezésében, valamint (VARJAS által) a kollégiumi alapítványból részesülő diáknak most, a teljes ellátást biztosító nevelősködés és az ambícióit megértő és támogató SAUSSURE mellett lehetett először ténylegesen elég anyagi eszköze a Debrecentől világnézetileg már inkább elszakadt, az új-at mohón felszívó intellektusát kielégítő könyvek vásárlására.

¹⁵ DEZSÉNYI Béla: *Magyarország és Svájc*. Bp. 1946. 73. l.

¹⁶ BLAZSEK levelét közli BARANYAI (i. m. 112. l.).

¹⁷ *Péczei József levelezése*. MTA. Kézirattára. 148, 4-r. (Magyar Irodalmi Levelezések.) Továbbiakban: PLEV. SAUSSURE levele VARJASHOZ. Kelt. nélkül.

Így utazott 1782 őszén következő állomáshelyére: a hollandiai Utrechtbe. Itt, a XVIII. század egyik leggazdagabb kapitalista nagyhatalmának központjában további tanulmányai alatt már kedvezőbb anyagi viszonyok között élt. Részesült a *Stipendium Bernardinum* elnevezésű alapítványban; 1783 májusában — mindössze 3 hónappal hazautazása előtt — vette fel az egyévre járó 300 forintot:¹⁸ anyagilag nem volt tehát akadály a könyvgyűjtés folytatásának. Szempontunkból továbbá fontos még az a tény is, hogy megismerkedett — valószínűleg SAUSSURE ajánlólevelének segítségével — Van TUYLL VAN SERVOOSKERKEN professzorral, s a már 33 éves magyar diák szorosabb, baráti kapcsolatba kerül vele és családjával. Érdekes bizonyítéka ennek SERVOOSKERKENNÉNEK a már Komáromban élő PÉCZELIhez intézett levele, amely — közeli ismerőst megilletően — családias hangulatú és sok közös (köztük angliai) ismerős utólagos sorsáról tájékoztatja a komáromi prédikátort.¹⁹ Ez a jómódú holland familia és ismerősi kör is segítette — a most már anyagilag is szabadabban lélegző — PÉCZELI könyvvásárló terveit. Utólagosan ezt az igazolhatja, hogy a már Magyarországon élő PÉCZELI után is küldenek könyvet, amint ezt az idézett levél, illetve közvetlenebb továbbítójának, a szintén közös ismerős I. van der EENNEK Bécsből hozzá írott sorai tanúsítják.²⁰

SERVOOSKERKENÉK is invitálják nevelőnek, de ezt PÉCZELI már nem fogadja el; engedve a komáromiak egyre sürgetőbb leveleinek, 1783 őszén hazatér. MADARI Jánosnak, a komáromi református egyház kurátorának terjedelmes, PÉCZELI mielőbbi és zavartalan berendezkedésében igyekvő levelében esik szó a „Tiszteletes Ur” most már hazahozandó könyveiről is. Megtudjuk — a hazaszállítás jellemző módján túl — még azt, hogy PÉCZELI a „Genevában” vásárolt könyveket (nyilván már tekintélyes számuk miatt) nem vitte magával Hollandiába, hanem csak Utrechtből való hazaindulásakor küldette Bécsbe.

„...Mind ezeknek a motívumoknak öszvekapcsolt erejek szerént kérjük továbbra is T. Uramat nagy buzgósággal, hogy azon időre, amidőn maga könyveinek Genevából Bécsbe való érkezését reméli, maga is kedves személye szerint Bécsben lehessen, melyet eleve értésünkre adván, ha szintén ez idő tájban a Bécsig fuvarozó feleink közül valakinek öreg hajója nem lenne is, expressus emberünket fel fogjuk küldeni, ki is ott veendő fedeles kised hajón T. T. Uramnak jószágát magával T. Urral együtt le fogja hozni.”²¹

Természetesen az, hogy MADARIÉK tudnak és gondoskodnak leendő prédikátoruk könyveiről, közvetetten utal PÉCZELINEK arra az elveszett levelére, amelyben felhívhatta hívei figyelmét könyvei hazaszállításának problémájára.

A hazaérkező — és látható körültekintéssel vigyázott — gyűjtemény azonban nem teljes; bővül még a Komáromban töltött évek (1783—1792) folyamán. Huszonegy 1783-ban — tehát hazaérkezése után — kiadott könyvet említ a katalógus: ezeket csak hazatérése után szerezhetette be, de bizonyára a korábbi kiadásúak között is van utólagos szerzemény. Ismerőseinek esetleges küldeményeiről már szóltunk, de ezen kívül utalnunk kell itt még egy, a korra általában is jellemző módra.

VARJAS Jánosnak PÉCZELIhez írott leveleiből kiderül, hogy a szoros itthoni kapcsolatokkal rendelkező fiatalember külföldi útja során nem csak sajátmaga számára gondoskodott könyvekről. Debreceni ismerősei — köztük elsősorban legkedvesebb tanára, később apósa: VARJAS — is kérnek tőle ilyenirányú szívességet.²²

¹⁸ SEGESVÁRY Lajos: *Magyar református újak az utrechti egyetemen*. 1636—1836. Debrecen, 1935. 52. l.

¹⁹ PLEV. Van TUYLLNÉ SINGENDONCK levele PÉCZELIhez. Kelt. nélkül.

²⁰ PLEV I. van der EEN PÉCZELIhez. 1786. júl. 9.

²¹ PLEV. MADARI János levele PÉCZELIhez. 1783. jún. 5.

²² PLEV. VARJAS János levelei PÉCZELIhez. 1779. júl. 24.

A fiatalabbak neki is megtették ezt az — úgy látszik — hagyományos szolgálata: a már komáromi prédikátor PÉCZELIvel közli VARJAS egyik levelében: „... Heidelbergából T. Endrédi, Szaklányi, Kenéz és Gerendai Uraimék írják, hogy hozzák T. Uram könyveit is.”²³

Valószínűleg könyvvállományának szaporodását, illetve minőségi módosulását eredményezhették könyvekkel kapcsolatos üzleti jellegű manipulációi is. A kor főemberei előtt való közkedveltségét, egyéniségének súlyát latbavetve igyekszik vevőt találni a „Debretzenyi Patikárius Kazay Sámuel” hagyatékában levő tekintélyes magánkönyvtárra.²⁴ A közvetítő haszna bizonyára könyvekben realizálódott, hiszen az eladónak — az eladás tényéből következően — a pénz volt a fontosabb.

VARJAS PÉCZELIhez intézett leveleinek néhány részlete arról is árulkodik, hogy PÉCZELI könyvekkel kapcsolatos ügyleteiben nemcsak mint közvetítő és vevő, hanem mint eladó is szerepel:

„... ha a szüretre haza kerülnek mindenk, rendbe szedem a T. Uram könyveit, és meg fogom írni, mi leszen a dolognak vége...”

„P. S. Ha mód esik benne, küldje T. Uram ha vele vagyon a könyvei katalógusát megírva azoknak árokat is. Próbálnánk, ha auction kívül is eladhatnánk valamit benne.”²⁵

„... A könyveket örömet adom ha veszik; de szük'itt az olvasó azoknál, a kiknek szüksége volna reájok...”²⁶

Nem tudhatjuk biztosan: milyen könyveket árulgatott PÉCZELI-től VARJAS. A legvalószínűbbnek az a feltevés látszik, hogy korábban, még debreceni tartózkodása alatt gyűjtött, esetleg otthonról hozott könyveinek igyekszik apósa vevőt találni a vidéki parókiák lakói körében. Ezt az támogatja, hogy PÉCZELI — BESSENYEIhez hasonlóan — hazatérése után teljesen elfordult a hazai litteratúra addigi termékeitől (ízlésváltozását különösen TELEKI Józseffel váltott levelei mutatják), ezeket a műveket pedig elsősorban a vidéki prédikátorok körében lehetett a siker reményével árulni. Újabb szerzeményeitől nyilván nem akart megszabadulni, de ezekre különben is elsősorban ő tudott volna — íróbarátai vagy a vele levelező főurak körében — vevőt találni. Az eladott régi könyvekből befolyt pénz — eredetéből gondolható — valószínűleg állandó könyvtárfejlesztő igényeinek szolgált anyagi lehetőségül.

1792. december 4-én meghal. Özvegye, mielőtt visszaköltözne az apai ház barátai és rokonai körébe, szülővárosába Debrecenbe, — zilált anyagi helyzetének enyhítésére — el akarja adni férje gyűjteményét. Ezért adja ki a *Catalogus librorum*-ot. A gyűjteményt — mint az özvegy levelezéséből kiderül — TELEKI József vásárolta meg.²⁷ PÉCZELI bibliotékája így beolvadt TELEKI könyvtárába, azóta — ezzel együtt — a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának része.

Az 1793 tavaszán kiadott *Catalogus librorum* két nagy csoportra bontva sorolja fel PÉCZELI könyveit: külön tárgyalja az ún. *erkölcsi* és külön az *egyéb*, különböző tárgyú műveket. GULYÁS Pál idézett ismertetése a bibliotéka *teológiai* és *világi* műveinek szétválasztását látja az elkülönítésben. Némileg módosítanunk kell ezt az egyébként kézenfekvő megállapítást azért, mert az erkölcsi művek csoportjában több olyan könyvet találhatunk, amelyek igen tág értelmezésben sem teológiai alkotások. Itt említődik pl. Pierre BAYLE *Dictionnaire historique et critique*-je, YOUNG, HERVEY szépirodalmi művei, valamint BONNET-nak, a kor neves svájci természettudósának néhány munkája. Mindez kétségtelenül a könyvtár vegyes (egyházi-világi) jellegén belül a világi oldalt erősíti:

²³ PLEV. VARJAS János levelei PÉCZELIhez. 1784. jún. 22.

²⁴ PLEV. ESZTERHÁZY József levele PÉCZELIhez. 1792. febr. 5.

²⁵ PLEV. VARJAS János levelei PÉCZELIhez. 1783. okt. 21.

²⁶ PLEV. VARJAS János levelei PÉCZELIhez. 1784. júl. 22.

²⁷ PLEV. gróf TELEKI József levelei VARJAS Katalinnak. 1793. jún. 12. és 1794. okt. 25.

árnyalataiban, de módosítja a GULYÁS Pál által megállapított arányt a 385 (658 kötet) teológiai és 324 (779 kötet) világi művet tartalmazó rész között.

Az erkölcsi témájúnak nevezett könyvek csoportja a szentírás különböző (általában jegyzetekkel ellátott, kommentált) kiadásain túl döntő mértékben svájci teológusok műveit tartalmazza. Több művel szerepel itt a genfi Benedict PICTET, a következetes kálvini szellem hazánkban már korábról is ismert képviselője, de mellette ott találjuk a XVIII. század svájci racionalista teológusainak írásait is. Csak a jelentősebbeket említve: WERENFELS, TURRETINI, OSTERWALD művei sorakoztak a komáromi prédikátor polcain. Bőségesen szerepelnek még különböző — jórészt a jelentéktelenség homályába sülyedt — teológusok *Sermons*-jai, amelyekről GULYÁS Pál mutatta ki,²⁸ hogy — az említett szerzők műveivel együtt — forrásul szolgáltak PÉCZELINEK hatásos prédikációi elkészítésében.

A *Libri varii generis* címszó alatt szinte áttekinthetetlenül gazdag, sokszínű a könyvanyag. Az első pillantásra a *szépirodalmi* és a *tudományos* művek választhatók szét jelölven a könyvtárgyújtó világi érdeklődésének differenciáltságával még hangsúlyozottabb megletét. Ami a szépirodalmi anyagot illeti: a francia szerzők szerepelnek a legtöbbször. BOILEAU, LA ROCHEFOUCAULD, MOLIÈRE, LAFONTAINE, RACINE, (Thomas és Pierre) CORNEILLE, FÉNELON, MONTESQUIEU, MARMONTEL, CONDILLAC és főleg VOLTAIRE, valamint ROUSSEAU műveinek (sokszor róluk szóló műveknek) meglétéről tájékoztat a katalógus. Az angol irodalmat MILTON, POPE, James THOMSON, RICHARDSON, YOUNG és HERVEY, valamint DEFOE képviselik. Az olasz írók közül TASSO és METASTASIO, a németek közül pedig KLOPSTOCK, KLEIST, RABENER, MILLER, HAGEDORN és főleg (több példányban) GESSNER művei szerepelnek. A klasszikus ókor irodalmából HOMÉROSZ, AESOPUS, LUKÁNOSZ, ARISTOPHANESZ, JUVENALIS, OVIDIUS és TACITUS műveit tartalmazta PÉCZELI bibliotékája.

A könyvtár világi részének zömét a tudományos művek alkották. Érdeklődésének középpontjában — ha a mennyiség árulkodhat erről — a *történelem* állt. Érdekes, hogy általános igényű munka ilyen témájú könyvei között csak kettő van (a már említett MILLOT-n kívül CHEVREAU *Histoire du Monde*-ja (Amst. 1717. G. 8.), a többi — mintegy harminc mű — inkább részletkérdéssel foglalkozik: egy-egy ország történelmével vagy (legtöbbször) annak egy bizonyos periódusával. Ugyancsak PÉCZELI történelmi érdeklődését mutatják az igen nagy számban szereplő memoárok, valamint nagy történelmi egyéniségekről (általában felvilágosult fejedelmekről: Nagy PÉTERRŐL, Nagy FRIGYESRŐL, IV. HENRIKRŐL vagy neves miniszterekről) szóló monografikus igényű könyvei. Történelmi érdeklődésében már benne van a más országok, a világ többi népei iránt megmutatókozó figyelem mozzanata: ugyanennek, a XVIII. századra általában is jellemző szemléletnek az eredménye az *utazásokkal* kapcsolatos irodalom. Tizennégy művet említ itt a katalógus, de kötettségben jóval jelentősebb az arány: több hatkötetes és egy tizenkötetes mű mutatja e témakörnek a bibliotékában betöltött fontos szerepét. A távoli országok izgató képzetének jelenléte erős politikai érzéssel párosulva magyarázza több *államelméleti* érdekű munka jelenlétét: elsősorban Anglia társadalmi berendezkedése izgatja — a katalógusban jelzett két munkán túl a *Mindenes Gyűjtemény* V. és VI. negyedének utalásai a recepcióról is árulkodnak — de találunk Velencéről, Korzikáról, Kínáról stb. szóló műveket is. A nagyvilág felé tárulkozás természetes kísérőjelensége az, hogy sok volt a nyelvkönyv, a szótár a — kortársak szerint hét nyelvet ismerő — komáromi pap dolgozószobájában.

PÉCZELI könyvtára igen gazdag volt *természettudományos* művekben: a nagy számban előkerülő *Dictionnaire*-ekben, *Melanges*-okban, korabeli — elsősorban német —

²⁸ Vö. GULYÁS: *i. m.* 47.

folyóiratokban szinte minden ágazat képviselve van. Külön művekben elsősorban az *orvostudománnyal* (TISSOT), a *biológiával* (BUFFON és FONTENELLE) és a *fizikával* találkozunk, de van néhány *matematikával* foglalkozó műve is. A *filozófia* (LOCKE, LEIBNIZ és az inkább államelméleti érdekű Christian WOLF, valamint a *L'Art de bien-penser* jellegű művek állat képviselve) kötettségében is kevesebb hangsúlyt kap. Meg kell még végezten említenünk néhány — kötettségében ugyan kevés, de a *Mindenes Gyűjtemény*-ben igen erősen kiaknázott — munkát, amelyek a *mezőgazdaság* és az *ipar* gyakorlati kérdéseivel, valamint a *kereskedelem* problémáival foglalkoznak.

Végső kérdésként még az vetődik fel, hogy volt-e PÉCZELI bibliotékájában magyar könyv? A katalógus ugyanis PÁPAI-PÁRIZ szótárán, SZVORÉNYI egyháztörténetén és KÉZAI krónikáján kívül magyar szerző által írott munkát nem említ. PÉCZELI életművének néhány ténye azonban arra mutat, hogy rendelkezett magyar könyvekkel is. A *Mindenes Gyűjtemény* — egyebek között — utal ZRINYIRE, ugyancsak PÉCZELI tollából adja Magyarország igen részletes és történelmi kitekintésekkel gazdag földrajzát, ismeret tudományos és szépirodalmi műveket, örvend a hazai litteratúra 20 év alatt tett fejlődésén — mindez nem képzelhető el a kor magyar könyveinek birtoklása nélkül. Miért oly szűkszavú hát a katalógus? Adatok hiányában csak feltevésekre lehetünk utalva. Egyik kézenfekvő magyarázatnak az látszik, hogy a katalógusban — amelyet a férje halálával nehéz anyagi viszonyok közé került özvegy a könyvtár árusításának megkönnyítésére adott ki — nyilván a *legértékesebb*, de ugyanakkor az abban az időben kiskiű, majd később debreceni professzor, ifj. PÉCZELI József számára a *legkevesebbé* hasznos könyveket sorolta fel. A magyar könyvek a család tulajdonában maradtak, és a későbbi történelemtudósnak szolgáltak első olvasmányul.

BIRÓ FERENC

Neovidensis és Regnum Mortuorum. SZEKERES Margit közleménye¹ óta tudjuk, hogy az *Ephemerides Statistico-Politicae*, amelyet BELNAY György Alajos szerkesztett és adott ki Pozsonyban, már a lap megindulásától, 1804-től fogva egészen 1811-ig a főlap mellékleteként adta olvasóinak a Neuwiedben, majd később Majna-Frankfurtban megjelenő *Gespräche im Reiche der Todten*, avagy közkedvelt nevén *Nájvidi Ujság* latin nyelvű fordítását, mégpedig eleinte *Neovidensis*, később pedig *Regnum Mortuorum* címmel.

A *Neovidensis* 1804—1806-i évfolyama megtalálható az Országos Széchényi Könyvtárban, illetve az 1804—1805-i évfolyam a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában is — a *Neovidensis* megváltozott című folytatása, a *Regnum Mortuorum* azonban egészen 1952-ig ismeretlen volt: csupán ekkor bukkant fel, s került az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárába a lap 1809/10 és 1810/11-i, két hiányos évfolyama.

Nemrég, az egri Főegyházmegyei Könyvtár anyagának rendezése közben a *Neovidensis*-nek és a *Regnum Mortuorum*-nak éppen azok az évfolyamai kerültek a kezünkbe, amelyek eddig ismeretlenek voltak, mégpedig a *Neovidensis* 1807, II. félévi számai (a 67. és 95. szám kivételével), a majdnem teljes 1808-i évfolyam (a 10, 72, 98 és 99. szám híjával), továbbá a *Regnum Mortuorum* 1809-i évfolyama (a 64, 80, 82 és 90. szám hiányzik, a 24—53. szám pedig nem jelent meg), s végül az 1810-i évfolyam első fele.²

¹ SZEKERES Margit: *Regnum Mortuorum*. Magy. Könyvszle. 1955. 131—134. l.

² Ezek az évfolyamok eddig is szerepeltek a Főegyházmegyei Könyvtár nyomtatott katalógusában (*Az egri Érsekmegei Könyvtár szakszerű címjegyzéke*. Eger, 1893. 642. l.). Talán azért kerültek el a kutatók figyelmét, mivel a katalógus összeállítója — nem ismervén fel e lapok periodika-jellegét — nem a hírlapok és folyóiratok közé, hanem a politikai tudományok osztályába sorolta be őket.

Az előkerült évfolyamok alapján a következőket állapíthatjuk meg:

1. Az eddig *Neovidensisként* számon tartott utánnymat címe tulajdonképpen nem *Neovidensis*, hanem kezdettől fogva *Regnum Mortuorum*. Bár a főlap, az *Ephemerides Statistico-Politicae* többször is *Neovidensis* címen említi melléklapját, s a melléklap homlokán valóban ez a cím (pontosabban: *III. Neovidensis*) szerepel, mégis nyugodtan nevezhetjük *Regnum Mortuorumnak* az egész sorozatot. A lapnak ugyanis nemcsak fejcíme, hanem teljes, egész oldalas címlapja is van. Mindegyik félév (semester) egy-egy ilyen egész oldalas címlappal kezdődik. E szerint a lap teljes és pontos címe a következő: *Regnum Mortuorum. Ephemeris, Continens: Politica Colloquia Mortuorum, Politicas Orationes, Nec Non Secretum Literarum Commercium Vivos Inter, Ac Mortuos. E Germanico Neovidensi fideliter in Latinum versum*. Az egyes félévek első számainak első oldalaként megjelenő címlap az első félévtől az utolsóig végigkíséri a lapot.

2. Az egyes lapszámok homlokán szereplő *III. Neovidensis* cím nem az 1809. augusztus 11-én megjelent 54. számon változott át *Regnum Mortuorummá* (pontosabban: *III. Regnum Mortuorummá*), hanem jóval hamarabb. Már az 1809-i évfolyam legelső száma is ezzel a fejcímmel jelent meg.

3. Hogy mi volt az oka ennek a változásnak, nem tudjuk. Lehet, hogy — mint SZEKERES Margit véli — a *Neovidensis* szó a cenzúra előtt túlságosan kompromittáló volt már ebben az időben, ám az is lehetséges, — s úgy gondoljuk, ez a valószínűbb — hogy a szerkesztő maga is rájött: következtelenség a lapot a félévenként megjelenő főcímlapon *Regnum Mortuorumnak*, az egyes számokon viszont *Neovidensinek* nevezni. Az sem valószínű, hogy a hónapokkal később BELNAY halála miatt bekövetkezett szerkesztő-változásnak bármi köze lett volna ehhez a címcseréhez.

IVÁNYI SÁNDOR

Egressy Gábor fizika-könyve. A *Magy. Könyvszle.* 1961. évi 4. számában megjelent közleményemben foglalkoztam a XVIII. század vége és a XIX. század elejének egyik eléggé népszerű „természettudományos könyvecskéjével”, a SZŐNYI Benjamin átdolgozásában megjelent *Gyermekek Fisikájával*.¹ A könyvecske egyik példánya az OSZK-ban van. E példánynak különböző kezeken át való vándorlását követem nyomon az alábbiakban. A vizsgálódás célja az, hogy possessorokra vonatkozó bejegyzések segítségével megállapítsuk, a könyvet használó nemzedékek egymásutánjában, kikhez jutott el a könyv. Több tulajdonos nevével találkozunk a kis könyv előzők- és címlapján. E nevek közül EGRESSY Gáboré ragadja meg leginkább figyelmünket. A könyvvel már csak egykori tulajdonosának a személye miatt is érdemes foglalkozni.

Az első ismert tulajdonos SZEREMLEI Mihály volt, aki az 1774-ben megjelent könyvnek már 1780-ban birtokában volt. A tintával áthúzott bejegyzés így hangzik: „Ex Libris Michaëlis Szeremlei 1780.” Alatta ugyancsak áthúzva „Sam Szathmari”, a címlap alsó margóján pedig „A Szathmari Samue.” A hátsó könyvtábla belső oldalán „Sam Szathmari m. p.” olvasható. Az előzők lapon nagy betűvel és a SZATHMARIÉTÓL eltérő kézírással: „Ex Libris Gabrielis Egressi Emi 30 Xr Auctionis occasione 1824.” áll. A címlapon két pecsétet találunk az első „Horvát István könyvtárából” a második az OSZK szokásos régi szövegével: „A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárából”.

Az első tulajdonosra valló bejegyzés, SZEREMLEI Mihály nevével ismertet meg bennünket. Ez a SZEREMLEI Mihály valószínűleg azonos az 1742-ben született szini, majd

¹ Néhány adalék a szerzői kézirat és cenzúra viszonyához a XVIII. század végén. *Magy. Könyvszle.* 1961. 4. sz. 489—496. l.

radistyáni református lelkésszel.² A fia, József 1789-ben született, 1812-ben halt meg és a miskolci volt református gimnázium tanára volt.³ SZEREMLEI Mihály a *Gyermekek Fisikája* átdolgozójának, SZŐNYI Benjáminnak kortársa volt. SZŐNYI közhasznúnak gondolt könyvecskéje⁴ több példányát ajándékba küldte ismerőseinek, elsősorban pályatársainak, református papoknak. Lehetséges, hogy SZEREMLEI is ezen a módon jutott hozzá a könyvhöz.

A következő kérdés az, hogy a bejegyzések sorában szereplő SZATHMÁRI Samu közvetlenül az első birtokos után következik-e? SZATHMÁRI Samu a későbbi, 1824-i bejegyzés évében conjugista volt.⁵ Mint már a gimnáziumot kijárt nagyobb diák a kisebb osztályokban tanított mint ún. conjugista, azaz a latin nyelv legkezdetén a deklináción már túljutott kis gimnazistákat tanította a konjugációra.⁶ Ekkoriban EGRESSY Gábor a miskolci gimnázium tanulója volt.⁷ Mivel az ő neve szerepel SZATHMÁRI Samu után, azt kell gondolnunk, hogy EGRESSY miskolci iskolatársától vagy megvette, vagy ajándékba kapta a könyvet. SZATHMÁRI Samu a nevét az első ízben még gyakorlatlan gyerekírással írta be. Kis diák korában juthatott SZEREMLEI Mihály fiatalon elhunyt fiának SZEREMLEI Józsefnek hagyatékából a könyvhöz. EGRESSY Gábor, a nagyobb diák SZATHMÁRITól szerezte meg a könyvet és 1824-ben egyéb könyvei kiadására alkalmával (auctiois occasione) adta el egy ismeretlennek. Azt is megmondhatjuk, hogy mi indította a kortársak véleménye szerint nagy könyvbarát EGRESSYt, hogy könyveitől megváljon. EGRESSY már diákkorában szép könyvtár birtokában volt, anyjának mostohaapja⁸ KOMJÁTHY Ábrahám jogi doktor, porosznyi református lelkész és felsőborsodi esperes könyveket ajándékozott unokájának. KOMJÁTHY tanulmányait a sárospataki főiskolában kitűnően végezvén, 1775-ben a külföldi egyetemekre ment: Bernből Párizsba, majd Brüsszelbe, Utrechtbe és Londonba. 1785-ben jött haza gazdag könyvgyűjteménnyel,

² NAGY Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. Pest 1863. X. 687. l.

³ Uo. KOVÁCS Gábor: *A miskolci ev. ref. főgymnasium története*. Miskolcz. 1885. 117. l. szerint SZEREMLEI József 1809—1810-ben humaniorum professzor volt, tehát a felsőbb osztályokban tanított, azonban egy év múlva külföldi egyetemre ment. NAGY Iván szerint meghalt 1812-ben.

⁴ SZEREMLEI Samu: *Szőnyi Benjámin és a hőmezővásárhelyiek 1717—1794*. Bp. 1890. 200. l.

⁵ KOVÁCS Gábor *i. m.* 141. l. 1823—1825-ig. Ekkor átment Sárospatakra felsőbb tanulmányainak folytatására. (UJSZÁSZY Kálmán dr. szíves közlése.) További pályafutása KOVÁCS Gábor *i. m.* 236—237. l.

⁶ KOVÁCS Gábor: *i. m.* 31. l.

⁷ EGRESSY miskolci diákeveit forrásaink különbözőképpen adják. SZIGLIGETI Ede: *Magyar színészek életrajza*. Bp. 1878. 99. l. 1818—1826 közé helyezi EGRESSY miskolci tanulóit. Viszont a *Vasárnapi Ujság* 1862. évfolyamának 289. lapján azt olvaszuk, hogy EGRESSY 1817—1826 között járt Miskolcon iskolába. RAKODCZAY Pál: *Egressy Gábor és kora*. Bp. 1911. 10. l. bizonyosnak tartja, hogy EGRESSY „1816 szeptember havától 1826 februárjáig folytonosan tanulója volt a miskolci gimnáziumnak.” Bár RAKODCZAY forrását nem nevezi meg, de csaknem teljes bizonyossággal mondhatjuk, hogy KOVÁCS Gábortól, a miskolci gimnázium történetírójától szerezte ezt az adatot, akire munkájának e részében valóban többször hivatkozik. EGRESSY maga önéletrajzában (ld. 11. j.) 1818—1826 közé teszi miskolci tanulóit.

⁸ Eddig az irodalomban KOMJÁTHY Ábrahámot minden további nélkül EGRESSY nagyapjának tartották. EGRESSY maga is így emlékezik meg róla. SZABÓ Lajos, aki az EGRESSYk családi történetével foglalkozik, volt szíves közölni egy adatot a putnoki református egyház házassági anyakönyvéből (1806. 261. l.) amelyből kiderül „Nemes Egressy Galambos Pál helybéli prédikátor, Szántón lakott, néhai Ns. Juhász János, ezidőben pedig t. Komjáthy Ábrahám ur mostoha leányával összeeskettek.” Így tehát nyilvánvaló, hogy KOMJÁTHY Ábrahám EGRESSYnek csak mostohanagyapja volt, akit azonban iránta való szeretete miatt igaz nagyapjának tekintett.

amely életében a kétezeren felül szaporodott.⁹ EGRESSY, SZÖNYI Benjámint *Gyermekek Fizikája* című könyvét, a bizonyára értékesebb nagyapai könyvekkel együtt, 1824-ben áruba bocsátotta azért, hogy későbbi művészi pályájának mintegy előjátékeként a színjátszással megismerkedhessék.¹⁰ Miskolcon 1823-ban állandó színház létesült, az első ilyenmű épület hazánkban. „Nem szükséges festenem — mondja EGRESSY — az első benyomást, mit a színház bábajos képei tőnek egy falusi suhanc lelkére akit szerény sorsú szülei spártai szigorral és vallásos érzelmekben neveltek. Röviden ezentúli színházi élményeimet görög és római klasszikusaim, eme legbecesebb kincseim árán szereztem meg, hogy végre magam is utánok költözsem Thália templomába. Mert e klasszikusokat ajándokul kaptam nagyapámtól, Komjáthy Ábrahámától, ki azokat, mint legjobb és legritkább kiadásúakat, akadémikus korában igen drágán szerezte Hollandiában és Belgiumban, hol a svéd követnél sokáig nevelő volt.”¹¹ EGRESSY tehát azért adta el SZÖNYI Benjámint könyvét is 30 krajcárért, hogy a miskolci színházat látogathassa, hol akkoriban a helyárák a következők voltak: „Loge a felső emelethez 2 forint 30. kr. Alól 2 frt. Zárthely 40 kr. Parter 30 kr. Galleria 12 kr.”¹²

Különféle próbálkozások után sem tudunk biztosat mondani arra nézve, hogy kitől származik az a bejegyzés, mely tájékoztat bennünket EGRESSY Gábor szerepléséről a *Gyermekek Fizikája* egykori birtokosai között. HORVÁT István bizonyára csak azért vette meg vagy fogadta el ajándékba az ismeretlen későbbi birtokostól a tudomány szempontjából jelentéktelen könyvecskét, mert szerette volna az összes magyar nyelvű könyveket összegyűjtve látni.¹³

SZÖNYI Benjámint *Gyermekek Fizikája* feltételezhetően az 1840-es évek elején került HORVÁT István könyvei közé. Hét évtizeden keresztül lehetett, különösen a protestáns iskolákban eszköze vagy segédeszköze a tanításnak. EGRESSY és előtte SZATHMÁRI Samu bizonyára fizikai tanulmányaik során vették valamelyes hasznát. A miskolci gimnázium, valamint a többi protestáns iskola is, a retorikai osztály, tehát a voltaképeni gimnáziumi tanfolyam befejezése után közölt bizonyos eléggé színvonalatlan fizikai ismereteket.¹⁴ Ellentétben a katolikus lyceumokkal, a két filozófiai osztály nem előzte meg a teológiai évfolyamokat, hanem azokkal együtt volt elvégezhető. EGRESSY tehát, aki családi hagyományait követve eleinte papnak készült, teológiai tanulmányaival párhuzamosan végezte a filozófia két osztályát is, a fizikát és a logikát.¹⁵ A latin humanista

⁹ *Uj Magyar Athenás*. Bp. 1887. 507. l. *Magyar Kurir*. 1827. február 27. 17. szám. 136. l.

¹⁰ Érdekességként említhetjük meg az esetnek fordítottjaként, hogy EGRESSYnek kortársa és egyik kedves pályatársa, DÉRYNÉ színészi pályája végén értékes könyveit bocsátotta egy alkalommal áruba. Ld. SZOMBATHY László emlékezését: *Emlékalbum a Miskolcon 1823-ban megnyílt első magyarországi közsínház 100 éves jubileumára*. Miskolc, 1923. 80. l. A tanulók önkéntes könyvárverését az iskolai előjáróság is elősegítette és szabályozta, részben az iskolai könyvtár könyvvállományának gyarapítása céljából. SZINNYEI Gerson: *A sárospataki főiskolai könyvtár története*. Sárospatak, 1884. 45—46. l. EGRESSY különben későbbi pályája során nagy könyvbarát volt. Értékes könyvtára azonban, amit a szabadságharc elején a Tudományos Akadémián helyezett el, 1849 májusában Pest bombázása alkalmával, a Trattner ház padlásán elégett. Erről saját maga által készített jegyzék tanúskodik. OSZK Kézirattára. Fol. Hung. 1961. 34—35. v.

¹¹ EGRESSY Gábor *Önéletrajza*. Hölgyfutár. 1860. 152. sz. 1305. l.

¹² *Emlékalbum* ... 101. l.

¹³ ZSILINSZKY Mihály: *Horvát István*. Bp. 1884. 6. 8. l.

¹⁴ KOVÁCS Gábor: *i. m.* 48. l. A miskolci református gimnázium tanterve szerint a 8. és 9. oskolában (encyclopedica prima és secunda) tanulták a fizikát „Kézi professor ur fizikája első részének kihuzása magyarul”; a lyceumi rang elnyerése után (1835) a bölcsészeti tanfolyam harmadik évében tanulták a fizikát. *Uo.* 54. l.

¹⁵ MITROVIC Gyula: *Egressy Gábor*. Budapesti Szle. 1909. 51. l. RAKODCZAY: *i. m.* 10. l.

iskolázás, amely a rendi társadalom utolsó évtizedeit jellemezte,¹⁶ nem sokra becsülte a természettudományos ismeretek tanítását. Csak így érthető, hogy SZŐNYI Benjámint franciából, illetőleg latinból kompilált igen kezdetleges könyvecskéje annyi évtizeden keresztül a már magasabb tanulmányokra készülő tanulóifjúság kezében is megfordulhatott, mint vizsgálódásaink is bizonyítják. Az utolsó possessor, HORVÁT István könyvtárából az út egyenesen vezetett a Nemzeti Múzeum könyvtárába. Halála után örökösei ugyanis könyveit 1852. február 20-án eladták az általa vezetett könyvtárnak.¹⁷

DONÁTH REGINA

Gaál Gábor három levele. 1936 januárban jelent meg a Kommunisták Magyarországi Pártja legális folyóiratának, a *Gondolat*nak első száma. Mint felelős szerkesztő — a közös antifasiszta célok érdekében — kapcsolatot teremttem az akkor már nagymúltú, Cluj-Kolozsváron megjelenő *Korunk* szerkesztőjével.

A *Gondolat* és a *Korunk* együttműködésének dokumentuma az a két fennmaradt levél, amely GAÁL Gábortól, a *Korunk* szerkesztőjétől azokban az időkben érkezett.

K O R U N K
világnézeti és irodalmi
havi szemle

Cluj-Kolozsvár, 1936. április 9.

Kedves Kollegám!

Gratulálok Önnek a *Gondolat* első számához. Bíráló megjegyzésem — ha megengedi — csak az az egy, hogy talán szülesebb értelemben kellene foglalkoznia ún. „magyarságtudományi” kérdésekkel. — Különben irigylem munkatársi gárdáját, a munkatársakhoz való közellétét.

A napokban nevemben felkeresi Méliusz kollégám pár kéréssel.

Kérem küldje lapját rendszeresen a *Korunk* címére.

Nagyon sokszor üdvözlöm
Gaál Gábor

K O R U N K
világnézeti és irodalmi
havi szemle

Cluj-Kolozsvár, 1936. május 7.

Kedves Kollegám!

Mindenekelőtt köszönettel igazolom a *Gondolat* harmadik számának vételét.

Nagyon hálás vagyok Önnek, amiért Méliusz kollégámat olyan szívesen fogadta és hogy kimerítően rendelkezésére állt útbaigazításaival.

A *Gondolat* harmadik számához is csak gratulálni tudok, a jó kéz munkáját látom minden egyes cikkben, de különösen az összeállításban.

Nagyon szívesen hozzájárulok ahhoz, hogy a Méliusz által közvetített értelemben csereviszony alakuljon ki a *Korunk* és a *Gondolat* között bizonyos természetű kéziratokat illetőleg.

Gondoskodtam róla, hogy Méliuszon keresztül minden megjelenő számunkból egy példány eljusson Önhöz. Friss példányon kívül bármelyik régi példány is rendelkezésére áll, ha kívánja.

Amennyiben megteheti, kérem legyen olyan jó a *Gondolat* második számát elküldeni címemre.

Arra kérem még legyen olyan jó az ide mellékelt levelet Gellérinek átadni.

Szeretettel üdvözlöm:
Gaál Gábor

Melléklet.

¹⁶ FINÁCZY Ernő: *A magyarországi középiskolák múltja és jelene*. Bp. 1896. 63—64. l.; 66. l.

¹⁷ OSZK. Kézirattára Fol. Hung. 1200/1. 161—163. f.

GAÁL Gábor szerkesztői munkásságának és magyarországi kapcsolatainak dokumentumait egészíti ki GAÁL Gábornak HORT Dezsőhöz írt levele is, amelyet 1937. november 22-én (közvetlenül letartóztatásom előtt) HORT hozzám mint a *Gondolat* szerkesztőjéhez továbbított.

K O R U N K
világnézeti és irodalmi
havi szemle

Cluj, 1937. nov. 5.

Kedves Uram!

Ne vegye rossz néven, hogy nagy elfoglaltságom miatt csak most válaszolok legutolsó levelére és kéziratára. Kéziratát még nem volt időm elolvasni! De bizonyára jó, — viszont csak a januári számban hozom.

Megjelent tanulmányát, illetve a lap novemberi számát s egy múlt évi számot, melyben a D. Gusti féle szociológiai törekvéseket ismertetjük egyidejűleg megküldöttem b. címére. Amennyiben a példányok nem érkeznének meg, kérem értesítését, hogy kivágásokban küldjem meg az Önt érdeklő oldalakat.

A Gusti féle iskolával mi nem állunk összeköttetésben, nem is tudom, hogy miért nem. Így történt. — Közlöm viszont a címüket, illetve a folyóiratuk címét: Sociologie Romaneasca, Bucuresti III. Strada Latina 8.

Nagy örömmel venném, ha a kért dolgozatot a mai magyar szociológiai gondolkodásról megírná. Viszont én nem csupán Féjáékra gondolok. Gondolok a magyar ellenforradalom egész korszakára; mindazokra a nagyobb hullámokat vert szociológiai természetű munkákra, amelyek az utolsó 15—20 évben megjelentek; a hivatalos és félhivatalos magyar „társadalomtudósokra” és természetesen mindazokra, akik ezeket kikerülték, meghaladták. Arra gondolok, amit röviden így fejezhetnék ki, ezzel a kérdéssel: mi a szociológia sorsa ma Magyarországon? Kik és mit csinálnak? Azt hiszem érdemes ezzel a kérdéssel foglalkoznia s ezt a kérdést ma ott csak Ön tudná jól megcsinálni. Lehet több cikk is kettő-három, egy-egy fejezet 6—7—8 Korunk oldal terjedelemben.

Nagyon sokszor üdvözlöm

Gaal Gábor

Mindhárom levelet a belügyi nyomozók felvették az ellenem az 1921. III. 1. § (1) alapján indított bírósági eljárás „bűnjelei” közé.

VÉRTES GYÖRGY

Vers-perек Horthy-Magyarországon. (Komját Aladár: Megindul a föld.) Az első magyar kommunista költő, KOMJÁT Aladár a proletárdiktatúra leverésétől kezdve egészen haláláig, 1937-ig az első sorokban harcolt a proletariátus győzelméért. Tizen-nyolc esztendőn át emigrációban élt, bújkált és harcolt, és közben szüntelenül haza vágyott. Dolgozott a nemzetközi munkásmozgalom számára, és segített az illegális KMP-nek. A fáradhatatlan szervező és propagandamunka mellett pedig szüntelenül írt, alkotott és küldte haza költeményeit.

A magyarországi ellenforradalmi rendszer hatóságai is tisztában voltak azzal, hogy mit jelent az emigráns kommunista költő a magyar munkásmozgalom számára — mindent megtettek hát, hogy felkutassák. Halála előtt a Gestapo is bekapcsolódott az ellene indított hajszába. Ha őt magát nem is, de verseit — vagy azok egy részét — sikerült kézrekeríteniük a horthysta erőszak-szervezeteknek.

KOMJÁT Aladár nevével, a horthysta cenzúrát kutatva, többször összetalálkozunk. Az 1919-i FRIEDRICH-féle indexen — a megsemmisítésre ítélt írói művek között — megtaláljuk *Uj Internationale* című verseskötetét, amely a proletárdiktatúra alatt jelent meg. 1933-ban elkobozzák és megsemmisítésre ítélik *Mindent akarunk* című, Moszkvában, a *Sarló és Kalapács Könyvtára* kiadásában megjelent verseskötetét.

1931-ben a csendőrség kutatja fel immár híressé vált *Proletár-Magyarország marsol* című nagy költeményét, amelyet az illegális párt röplapon terjesztett.

1938-ban a horthysta hatóságok lecsapnak a már halott költő Párizsban, 1937-ben, az Atelier de Paris kiadásában megjelent verseskötetére. Az ügyet gyorsított eljárással intézik.¹

Gyorsított

Ügyszám B. gy. VI. 11566 1938

Budapesti kir. büntető törvényszék
Bűnügy

Terhelt: Komját Aladár
„Megindult a föld”

A vád tárgya: elkobzás

Ügyszám: B. gy. VI. 11566/1938

Irattárba tehető: 1938. dec. 21.

7.721 k. ü. 1938 szám

A budapesti kir. ügyészségtől

A m. kir. honvédség főparancsnoka kiküldönített ügyészhelyettesének átiratát mellékletével együtt azzal az

indítvánnyal teszem át, hogy a törvényszék Bp. XXV. fejezetében körülírt eljárást tegye folyamatba s a kitézendő főtárgyaláson a Párizsban 1937. évben kiadott „Komját Aladár Megindul a föld” című könyv bírói elkobzását és megsemmisítését mondja ki s határozatáról a Belügyminiszter Urat értesítse.

Indokolás.

A m. kir. honvédség főparancsnokának kiküldönített ügyészhelyettese áttette a Dr. Szelecsényi Andor címére Párisból megküldött Komját Aladár „Megindul a föld” című, Párisban 1937. évben kiadott verseskötetet.

E verses kötet Komját Aladár külföldön elhalt kommunista írónak 1932—1936 közt írt verseit tartalmazza. A versek mind a kommunista világszemlélet kifejezői és tartalmukban mind a bolsevista mozgalom felforgató céljait kívánják szolgálni. Különösen a „A lélek mérnökeihez” „Halotti beszéd” „Az elsők” „A nemzetközi brigád indulója” című versek tartalmaznak nyílt felhívást és izgatást a bolsevista forradalom megindítására.

A könyv tartalma tehát kimeríti az 1921. III. t. c. 5. §. I. bek-be ütköző vétség törvényes alkatelemeit.

Mínthogy pedig a törvénysértő tartalom miatt az eljárás senki ellen nem indítható meg az objektív eljárás szüksége indokolt.

Budapest, 1938. évi augusztus hó 21.

Dr. Thury Endre s. k. kir. főügyész helyettes

A budapesti kir. büntetőtörvényszék, mint különbíróóság.
Bgy. VI 11566/1928/4 szám

A Magyar Szent Korona Nevében !

A budapesti kir. büntetőtörvényszék, mint az 1938. évi XVI. t. c-kel alakított különbíróóság nyilvános főtárgyalás alapján meghozta a következő

Ítéletet:

A kir. büntető törvényszék a Párisban 1937 évben Atelier de Paris kiadásában megjelent, Lantos Frères et Masson nyomdájában készült „Megindul a Föld” című és Komját Aladár verseit tartalmazó könyvnek az elárúsító, a terjesztő, továbbá a nyilvános kiállító birtokában található példányait a Btk. 62. §-a alapján elkobozza.

Az esetleg felmerülő bűnügyi költség a Bp. 477. §-ának ötödik bekezdése alapján az államkincstárt terheli.

¹ Párttörténeti Intézet Archivuma Sajtó XI. 7. 132/1938

A kir. büntető törvényszék az ítéletet jogerőre emelkedése után a Bp. 494. §-a alapján a budapesti kir. ügyészséggel és a Te. 117. §-a alapján a m. kir. belügyminiszterrel közli.

I n d o k o l á s

A kir. büntető törvényszék a Párisban 1937 évben megjelent „Megindul a Föld” c. könyv főtárgyaláson való ismertetése alapján a következő tényállást állapította meg:

Párisban, 1937 évben Atelier de Paris kiadásában megjelent, Lantos Frères et Masson nyomdájában készült „Megindul a Föld” című és Komját Aladár verseit tartalmazó könyvben lévő versek egész tartalma a versek célzatossága és irányzata a kommunista államrendszert dicsőíti és annak megvalósítására felhívást is tartalmaz. A verseknek a szerzője a könyvben olvasható életrajzi adatok szerint meggyőződéses híve a kommunizmusnak, aki már a világháború előtt is írt forradalmi verset, majd később kommunista irányzatú folyóiratot is szerkesztett. Kétségtelen tehát, hogy a szerző meggyőződéses híve a kommunizmusnak és versei a kommunizmust dicsőítik és annak megvalósítására hívja fel az olvasókat.

Az egyes költemények részletes tartalma tekintetében a kir. büntetőtörvényszék a Te. 112. §-a alapján utal az iratok közt elfekvő verseskötetre.

A kommunizmus, amelynek érdekeit szolgálják a könyvben lévő versek, nem valószínűsíthető meg másképpen, mint a ma uralkodó, a magántulajdon alapján felépülő gazdasági és társadalmi rend erőszakos felforgatásával és elpusztításával. Az ennek megvalósítására izgató költemények tehát izgatnak a ma fennálló törvényes társadalmi rend ellen, annak erőszakos felforgatására és elpusztítására hívnak fel és a proletárossztály kizárólagos uralmának megvalósítására törekszenek.

Ez a cselekvőség pedig kimeríti az 1921. évi III. tc. 5. §-ának első bekezdésében meghatározott vétség tényelemeit.

Mint hogy a bűnvádi eljárás részben a szerző halála, részben a kiadó és a nyomda Párisban léte miatt senki ellen sem volt megindítható, helye van a Btk. 62. §-a alkalmazásának és a Bp. XXV. fejezetében foglalt tárgyi eljárásnak.

Az ítélet egyéb rendelkezései az ott felhívott törvényszakaszokon alapulnak.

Budapest, 1938. évi november hó 7. napján

Dr. Szüts Jenő s. k. kir. büntető törvényszéki tanácselnök, ft. elnök
 Dr. Sztrihai László s. k. kir. büntető törvényszéki bíró, ítéletszerkesztő
 Dr. Bérczy Géza s. k. kir. büntető törvényszéki tanácselnök, szavazó
 Dr. Téglás István s. k. kir. büntető törvényszéki bíró, szavazó
 Dr. Nagy Loránd s. k. kir. büntető törvényszéki bíró, szavazó
 „Jogerős és végrehajtható”

A *Megindul a Föld*-et elkobozták. Költője halott, a Père Lachaise temetőben nyugszik együtt a párizsi kommün nagyjaival. Amit a halálra ítélt versekben megénekeltek — eszméi — ma megvalósulóban vannak. „A törvényes társadalmi rend” — a magyarországi fasizmus —, amelynek erőszakos felforgatására hívtak fel Komját költeményei, megsemmisült. A legelső magyar kommunisták egyikének élete példa, költeményei pedig a proletárforradalom legyőzhetetlenségét hirdetik — ma már szabadon.

Mgy

Zur Frage der tschechischen Buchdruckergeschichte. Die Frage einer Geschichte des Buchdrucks ist eine umfangreiche und anspruchsvolle Frage. Sie kann von verschiedenen Gesichtspunkten aus bearbeitet werden: von technisch-historischen, typographischen, kunsthistorischen, soziologischen oder literaturhistorischen. Alle diese Aspekte hängen miteinander organisch zusammen; denn nur die unter Einbeziehung aller dieser Gesichtspunkte gewonnenen Forschungsergebnisse, die einander ergänzen und berichtigen, können ein fundiertes und faktographisch zuverlässiges Resultat bieten. Wir sind jedoch noch nicht so weit, von den bisherigen Autoren einer synthetischen Geschichte des

tschechischen Buchdrucks auch nur die prinzipielle Rücksicht auf alle diese Aspekte fordern zu können.

Schon im 16. Jahrhundert sind in Böhmen einige Werke entstanden, die aus polemischen Gründen ihren literarischen Argumenten auch ein Verzeichnis von inkriminierten Büchern beifügten;¹ und das bibliographische Handbuch des berüchtigten Jesuiten Antonín KONIÁŠ² erwarb sich das tragikomische Verdienst, daß es uns bis heute genaue Beschreibungen ketzerischer Bücher bietet, die zum Scheiterhaufen verurteilt und oft so gründlich ausgerottet wurden, daß uns kein Exemplar dieser Drucke erhalten blieb. Im Jahre 1740 hat man in Böhmen das 300jährige Jubiläum der Erfindung der Buchdruckerkunst mit vielen Reden gefeiert; zu dieser Gelegenheit wurde eine ganze Reihe von meist lateinischen und deutschen Festbroschüren herausgegeben,³ die aber nur wenige wirklich historische Informationen brachten.

Erst das in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhundert erwachte Interesse für die Geschichte der tschechischen Literatur rief auch das Interesse für die Zusammenstellung einer Geschichte der tschechischen Buchdruckerkunst hervor. Mit Unrecht wird der erste Bahnbrecher auf diesem Gebiete, Mikuláš ADAUGT VOIGT (1733—1787) vernachlässigt, der im Jahre 1772 in der Zeitschrift *Neue Litteratur*⁴ zwei Abhandlungen: *Beiträge zur Geschichte der Buchdruckerkunst in Böhmen* und *Beiträge zur Geschichte der Buchdruckerkunst in Mähren* veröffentlichte; auf VOIGT stützte sich dann Josef DOBROVSKÝ (1753—1829), der zielbewußte Schöpfer der Grundlagen der Geschichte des Buchdrucks in Böhmen. DOBROVSKÝ führte VOIGTs Gedanken fort und brachte weitere Beweise, daß es unberechtigt ist, dem Erfinder des Buchdrucks Johann GUTENBERG böhmische Herkunft zuzuschreiben (Gutenberg — die Stadt Kuttenberg in Böhmen), erforschte die ältere Literatur zu dieser Frage und bereitete der im 16. Jahrhundert durch humanistische Superlative entstandenen Legende ein für allemal ein Ende. Er lehnte sie mit folgenden stolzen Worten ab: „Wir wollen uns mit der Ehre begnügen, diese Kunst früh in Böhmen aufgenommen und ausgeübt zu haben.“⁵

DOBROVSKÝ war sich dessen voll bewußt, daß er als Einzelner nicht mehr leisten konnte, als eine zuverlässige Grundlage der böhmischen Buchdruckergeschichte zu legen: „Meine Absicht ist: Data anzugeben, auf die sich die Geschichte der Buchdruckerei in Böhmen nothwendig gründen muß.“⁶ Dies tat er auf eine so bewundernswerte Weise, mit einer so kritischen und so modernen Methode, daß wir heute weder in seinen detaillierten Abhandlungen, die er in seinen literarischen Zeitschriften⁷ abdruckte, noch in seiner bis in die Gegenwart geführten zusammenfassenden Arbeit *Über die Einführung*

¹ Besonders: ŠTUM, Václav: *Krátké ozvání . . . proti kratičkému ohlášení jednoty Valdenské neb Boleoslavské*. 1584. — ŠTELČAR ŽELATAVSKÝ, JAN: *Knihá nová o původu kněžství Krista Pána*. 1592. (Vgl. *Časopis Musea království Českého* 38, 1864, 262, 343).

² KONIÁŠ, Antonín: *Clavis haeresim claudens et aperiens*. Klíč kacířské bludy k rozeznání otvírající . . . 1729 (2. Aufl. 1749. 3. Aufl. *Index Bohemicorum librorum prohibitorum et corrigendorum*. 1770).

³ Besonders: *Die Denckmahle der Gütte Gottes verwunderten bei dem feierlichen Jubel-Feste, so wegen der vor dreihundert Jahren erfundenen Buchdrucker-Kunst in der . . . Hauptstadt Prag anno 1740 den 30. Novembris celebrirret wurde, die sämtlichen allhiesigen Buchdrucker*. — FIEBIGER, Johann G. A. N.: *Das dritte Jubiläum einer löblichen Buchdrucker-Kunst*. 1740. — Vgl. auch ZÍBRT, Č.: *Bibliografie české historie*. 1. 1900, 128—134.

⁴ *Neue Litteratur*, herausgegeben von K. H. SEIBT u. F. PUBITSCHKA.

⁵ DOBROVSKÝ, J.: *Über die Einführung und Verbreitung der Buchdruckerkunst in Böhmen*. Abhandlungen einer Privatgesellschaft . . . Bd 5, 1782, S. 230.

⁶ *Böhmische Litteratur*. 1779, 45

⁷ *Böhmische (und Mährische) Litteratur*, 1779—1780; *Litterarisches Magazin*, 1786—1787.

und Verbreitung der Buchdruckerkunst in Böhmen,⁸ Fehler, sondern nur Lücken finden — ein Ehrenerfolg für jede Arbeit, die ohne ausreichende Materialsammlungen unternommen werden mußte. Der Zeitpunkt, den DOBROVSKÝ für den Anfang des Buchdrucks in Böhmen ansetzte, wurde vor kurzem durch die jüngste tschechische Studie zu diesem Thema bestätigt,⁹ und von DOBROVSKÝ stammt auch die den Grundsatz aller modernen bibliographischen Arbeit ausdrückende Belehrung: „Kennen, eine Ausgabe kennen, heißt im bibliographischen Verstande ein Exemplar des Buches gesehen zu haben. Der nie keinen Abdruck eines Buches gesehen hat, wenn er es auch in tausend Katalogen angeführt fände, der kennt das Buch im bibliographischen Verstande nicht.“¹⁰ An VOIGTS und DOBROVSKÝs Werke knüpften besonders Karel Rafael UNGAR (1743—1807), der sich der Erforschung der böhmischen Wiegendrucke widmete,¹¹ und Petr CERRONI (1753—1826) an; obwohl CERRONIS Werke nur im Manuskript blieben,¹² wurden sie für seine Nachfolger doch eine reiche Quelle der Belehrung.

Diese ersten Geschichtsschreiber der tschechischen Buchdruckerkunst hatten einen bewundernswerten Sinn für die graphische Gestaltung der alten Drucke und sie benutzten mit Erfolg vergleichende typologische Studien als Mittel zur Bestimmung ihrer typographischen Provenienz und Datierung.

Die zu einer definitiven Darstellung der Geschichte des Buchdrucks unentbehrliche bibliographische Grundlage war aber immer noch ein brennendes Problem, und zwar ein um so peinlicheres Problem, weil sich zu der Zeit in den Bibliotheken riesige Schätze von nicht erfaßten Büchern anhäuften. Schon DOBROVSKÝ forderte gedruckte Bücherkataloge, die allgemein zugänglich wären. Die Katalogisierungsarbeit der zweiten Generation der Literaturhistoriker der nationalen Wiedergeburt hatte deshalb für die Geschichte des tschechischen Buchdrucks eine entscheidende Bedeutung. Ein unmittelbares Ergebnis dieser Arbeit war Josef JUNGMANNS (1773—1847) *Geschichte der tschechischen Literatur*,¹³ deren Charakter der grundlegende bibliographische Teil bestimmt. Später wurden die bibliographischen Angaben in JUNGMANNS Werk durch das *Handbuch zur Geschichte der tschechischen Literatur*¹⁴ von Josef Jireček (1825—1888) revidiert und durch biographische Materialien ergänzt. In dieses alphabetische Lexikon wurden auch viele tschechische Buchdrucker, besonders die des 16. und 17. Jahrhunderts, aufgenommen, die sich an der Herausbildung der tschechischen literarischen Tradition schöpferisch beteiligt hatten. — Auch der Bibliothekar des Prager Nationalmuseums (Musaeum Regni Bohemiae), Václav HANKA (1791—1861), stellte eine *Bibliographie der tschechischen Wiegen-*

⁸ Abhandlungen einer Privatgesellschaft in Böhmen zur Aufnahme der Mathematik, der vaterländischen Geschichte und der Naturgeschichte, Bd 5, 1782; von Neuem abgedruckt und mit einem kritischen Apparat begleitet: *Spisy a projevy Josefa Dobrovského* 19 (hrsg. M. DAŇKOVÁ). Praha, 1954, Čsl. Akad. Věd.

⁹ URBÁNKOVÁ, Emma: *K počátkům českého knihtisku*. (Zu den Anfängen des tschechischen Buchdrucks.) *Věstník Král. č. společnosti nauk* 1952, Nr. 4.

¹⁰ DOBROVSKÝ, J.: *Antwort auf die Revision der böhmischen Literatur*. 1780, 17.

¹¹ UNGAR, K. R.: *Neue Beiträge zur alten Geschichte der Buchdruckerkunst in Böhmen, mit einer vollständigen Übersicht aller dazu gehörigen Daten aus dem funfzehnten Jahrhundert*, Neuere Abhandlungen der k. Böhm. Gesellschaft d. Wiss. 2. 1795. 195—229.

¹² CERRONI, P.: *Geschichte und Jahrbücher der Buchdruckerkunst in Mähren*. Handschrift Cerr. I 46—49 des Staatsarchivs Brünn. — CERRONI, P.: *Geschichte und Jahrbücher der Buchdruckerkunst im Königreich Böhmen*. Vom Jahre 1459 bis zum Jahre 1630. Handschrift Cerr. I. 50—52 des Staatsarchiv Brünn.

¹³ JUNGMANN, J.: *Historie literatury české*, 2. von W. W. TOMELK herausgegebene u. verbreitete Aufl., 1849/1851 (zuerst im J. 1825 erschienen). Vgl. TOMELKAS Analyse dieses Werkes in *Časopis českých knihovníků* 2, 1923, 217 (Nový Jungmann).

¹⁴ JIREČEK, J.: *Rukověť k dějinám literatury české*. Teil 1—2, 1875—1876.

drucke¹⁵ zusammen, die dann noch lange als eine Informationsquelle diente. Im Hinblick auf den späteren Anfang des Buchdrucks in Böhmen schob HANKA die Grenze der tschechischen Wiegendrucke bis zum Jahre 1526 hinaus. Seine Bibliographie, die bei schon bekannten Büchern nur mit kurzen Angaben und Verweisen auf ältere Fachliteratur, bei den unbekanntem dagegen mit ausführlichen typographischen Analysen und auch Signaturen ausgestattet ist, sollte zugleich praktischen Zwecken dienen: die Öffentlichkeit sollte dadurch alte Druckschriften kennenlernen und alte tschechische Bücher retten helfen. Deshalb gab er seinem Buche zum erstenmal (lithographierte) Reproduktionen mit Proben des alten tschechischen Schriftsatzes bei.

Der bessere Stand der bibliographischen Grundlage brachte selbstverständlich eine Spezialisierung auf einzelne Gebiete und verschiedene Gesichtspunkte der einzelnen Bearbeiter mit sich. Der nächste Historiker des Buchdrucks, Christian d'ELVERT (1803—1901), trat an sein Werk als an eine Teilaufgabe des umfangreichen Planes heran, die Literatur- und Kulturgeschichte Mährens und des damaligen österreichischen Schlesiens darzustellen. Die Buchdruckergeschichte wurde hier zum ersten Mal in einen breiteren historischen Kontext eingegliedert, wie es auch der Titel seines Werkes bezeugt: *Geschichte des Bücher- und Steindruckes, des Buchhandels, der Bücher-Censur und der historischen Literatur, so wie Nachträge zur Geschichte der historischen Literatur in Mähren und Oesterreichisch Schlesien* (1854). D'ELVERTS Verdienst besteht nicht in seinem kritischen Stadtpunkt, sondern in der Menge des neuen Materials. Dieses zwang ihn auch, von der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts ab auf die Angabe einzelner Büchertitel zu verzichten und sich nur auf in mährischen Buchdruckereien gedruckten Autoren zu beschränken. Für die mährische Buchdruckergeschichte arbeitete er eine eingehende Periodisierung aus und den Anfang des Buchdrucks brachte er mit dem Aufblühen des Humanismus in Mähren (vor allem in dem THURZO-Kreis) in Zusammenhang.

Gegen diese Auffassung trat sein Nachfolger, Beda DUDÍK (1815—1890) auf und wies darauf hin, daß die ersten mährischen Drucke zu liturgischen Zwecken der katholischen Kirche gefertigt worden sind. DUDÍKS grundlegende Abhandlung in tschechischer Sprache¹⁶ erschien ohne jeden begleitenden Apparat und kann deshalb ohne die parallele deutsche Abhandlung *Geschichtliche Entwicklung des Buchdruckes in Mähren vom Jahre 1486 bis 1621* (1880) nicht benutzt werden; erst in dieser deutschen Fassung veröffentlichte DUDÍK sein bibliographisches Quellenmaterial. DUDÍKS Arbeiten sind im Vergleich mit d'ELVERT kürzer, übersichtlicher und ökonomischer gefaßt, weil er sich keine Bibliographie, sondern eine Darstellung der Entstehung und der historischen Entwicklung des mährischen Buchdrucks zum Ziel stellte. Als eine grundsätzliche Periodisierungsgrenze legte er die Betreibung des Buchdrucks als einer Erwerbstätigkeit (in Mähren vom Jahre 1536 an) fest.

Der kulturhistorische Gesichtspunkt wurde in die Geschichte der tschechischen Buchdruckerkunst von Zikmund WINTER (1846—1912) eingeführt. Er hatte nicht die Absicht, eine besondere Geschichte des Buchdrucks zu schreiben. Als Kulturhistoriker sammelte er jedoch bei der Erforschung der das 15. bis 17. Jh. betreffenden Archivfonds, namentlich in Prag, Berichte über das Leben und die Tätigkeit der böhmischen Buchdrucker und über ihre Erzeugnisse. Diese Erkenntnisse gliederte er dann in seine breiter angelegten kulturhistorischen Schriften ein: *Die Geschichte des Gewerbes und des Handels*

¹⁵ HANKA, V.: *Bibliografie prvotiskův českých od 1468 až do 1526 léta*. 1853 (Sonderabdruck von Časopis Českého Músea 26, 1852, Bd 3, 108—126, Bd 4, 62—111).

¹⁶ DUDÍK, B.: *Dějiny knihtiskářství na Moravě od vzniku jeho až do roku 1621*. In Časopis Matice Moravské 7, 1875, u. im J. 1876 selbständig.

in Böhmen im 14. und 15. Jahrhundert,¹⁷ *Der Handwerker- und Gewerbestand des 16. Jahrhunderts in Böhmen 1526—1620*,¹⁸ *Böhmische Industrie und Handel im 16. Jahrhundert.*¹⁹ Die Materialien, die er gefunden hat, sind noch heute sehr wertvoll, wenn sie auch keine organische und systematische Untersuchung darstellen. — Das Werk eines anderen Kulturhistorikers Čeněk ZÍBRT (1864—1932), *Aus der Geschichte des tschechischen Buchdrucks*²⁰ blieb größtenteils auf dem Niveau einer populären, in der 2. Auflage (1939) von Antonín DOLENSKÝ (1884—1956) verbreiteten und mit vielem dokumentarischen Bildmaterial belebten Kompilation.

Als eine neue Leistung in der Geschichtsschreibung des tschechischen Buchdrucks kann erst die Arbeit des Bibliothekars des Prager Nationalmuseums Josef VOLF (1878—1937) betrachtet werden. Seine *Geschichte des tschechischen Buchdrucks bis zum Jahr 1848*,²¹ die er als ein Handbuch für die Bedürfnisse der Internationalen Ausstellung der Dekorativ- und Gewerbekünste in Paris 1925 schrieb, bietet eine synthetische Übersicht der Geschichte des Buchdrucks in Böhmen, Mähren und Schlesien. VOLF, ein ausgezeichnete Kenner und Bibliophile, faßte in diesem Werke die Ergebnisse seines bisherigen monographischen Studiums zusammen — soweit die ihm zugemessene Frist und der Charakter des Buches es erlaubten. Den Stoff gliederte er nach Ländern, Städten und Druckerfamilien in chronologischer Folge ein, kombinierte die authentischen Angaben der Originaldrucke mit biographischen Angaben in Archiven und bemühte sich, jeden Buchdrucker, seine literarische und typographische Tätigkeit, wenigstens kurz zu charakterisieren. Zu einer allgemeinen Auswertung der Entwicklung konnte er allerdings nicht gelangen, und daß er seine Grenzen kannte und eine solche nicht anstrebte, ist nur zu seinem Vorteil. Das Buch enthält ein besonderes Kapitel über die böhmischen Schriftgießereien und schließt mit einem wertvollen Verzeichnis der bisherigen Werke über die tschechische Buchdruckergeschichte.

Eine neue Etape auf diesem Gebiet bildete die Tätigkeit Zdeněk Václav TOBOLKA (1874—1951), eines großzügigen und erfolgreichen Organisations, der über die Bedürfnisse der nationalen Bibliographie hinausging und die tschechoslowakische Bücherkunde in die internationale Zusammenarbeit und Methodik eingliederte. Vom Jahre 1905, da die Berliner Kommission für den Gesamtkatalog der Wiegendrucke gegründet wurde, bemühte sich TOBOLKA, die Erforschung der böhmischen Wiegendrucke an dieses gigantische internationale Kulturunternehmen anzuschließen. Die Zusammenarbeit mit dieser Kommission kam dann in seinem Werke *Böhmisches bibliographisches Lexikon (Teil 1. Böhmische Wiegendrucke)*²² als eine Vorbereitung zu dem Gesamtkataloge zum Ausdruck. Später erweiterte er den ursprünglichen Plan auch auf die Beschreibung aller bis zum Ende des 18. Jahrhunderts erschienenen tschechischen und slowakischen Drucke, und gründete die

¹⁷ WINTER, Z.: *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a XV. století*. 1906 (Buch 3, Kapitel 4).

¹⁸ WINTER, Z.: *Řemeslnictvo a živnosti 16. věku v Čechách 1526—1620*, 1909.

¹⁹ WINTER, Z.: *Český průmysl a obchod v 16. věku* (aus dem Nachlass hrsg. v. J. V. ŠIMÁK), 1913.

²⁰ ZÍBRT, Č.: *Z dějin českého knihtiskařství*, 1913.

²¹ VOLF, J.: *Dějiny českého knihtisku do roku 1848*, 1926 (zuerst in der Zeitschrift *Typografia* 32, 1925, 227—255 abgedruckt); französisch: J. VOLF: *Précis d'Histoire de l'Imprimerie en Bohême. Les Arts du Livre en Tchécoslovaquie*, (Sammelwerk red. v. R. Hála), 1926, 38—68; deutsch: J. VOLF: *Geschichte des Buchdrucks in Böhmen und Mähren bis 1848*. Weimar, 1928.

²² TOBOLKA, Z. V.: *Český slovník bibliografický, díl 1. České prvotisky*. 1910. — Schon im J. 1902 widmete den modernen ausländischen buchwissenschaftlichen Methoden und ihrem Einfluß eine kritische Aufmerksamkeit Bohumil NAVRÁTIL: *Glossy k dějinám moravského knihtisku*. (Die Glossen zu der Geschichte des mährischen Buchdrucks.) *Časopis Matice Moravské*, 26, 1902. 43—56, 126—151.

moderne tschechische Nationalbibliographie, welche gleichzeitig einen Generalkatalog sämtlicher überhaupt erhaltener Exemplare dieser Drucke vorstellt, *Das Verzeichnis der tschechoslowakischen (tschechischen und slowakischen) Drucke von der ältesten Zeit bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*.²³ Er studierte moderne ausländische Methoden der Inkunabelbeschreibung und war bestrebt sie in die heimische Praxis einzuführen. Im Jahre 1930 erreichte er, daß seine von den Beschreibungsgrundsätzen der Berliner Kommission angeregten *Regeln für die Beschreibung der Wiegendrucke*²⁴ als ein obligatorisches Hilfsbuch der wissenschaftlichen Staatsbibliotheken anerkannt wurden. Er begründete eine Faksimile-editionsreihe *Monumenta Bohemiae typographica*, in der er mehrere seltene, schwer zugängliche Drucke des 15. und 16. Jh. herausgab;²⁵ jedem Band schloß er eine kurze analytische Abhandlung über den Drucker und die Entstehung des Originals an.

Diese umfangreiche und vielseitige Tätigkeit schuf erst die Grundlage zu TOBOLKAS synthetischer Arbeit, zu seiner *Geschichte des tschechoslowakischen Buchdrucks in der ältesten Zeit*,²⁶ in der er sich auf das 15. Jahrhundert beschränkte. In dieses Buch nahm er sämtliche Bohemica im weitesten Sinne auf, also auch Werke jener Drucker, die aus den böhmischen Ländern stammten und im Ausland wirkten, ebenso die Werke ausländischer Drucker, die für unsere Länder gedruckt wurden, wie auch die Arbeit von Bücherkorrektoren böhmischer Herkunft im Ausland. In der Einleitung setzte er sich mit den Fragen der Einführung des Buchdrucks in Böhmen und deren Voraussetzungen auseinander, wie auch mit den Ansichten älterer tschechischer Autoren über die Entstehung des Buchdrucks überhaupt; im Schlußkapitel faßte er die wichtigsten Erkenntnisse über die Anfänge des tschechischen Buchdrucks zusammen, die als Kriterien für die Beurteilung der weiteren Entwicklung dienen könnten. Sein Anordnungsprinzip stellt in der tschechischen Historiographie des Buchdrucks ein vollkommenes Novum dar: das Einteilungskriterium seiner Geschichte bildet im Einklang mit ausländischen Forschungsmethoden das typographische Material, das die einzelnen Buchdrucker benutzten.

TOBOLKAS Geschichte, die eigentlich die Ergebnisse seiner früheren Forschungsarbeit bringt, muß im Zusammenhang mit seinen bibliographischen Werken eingeschätzt werden: sie sind nämlich das Belegmaterial zu den Angaben, die er in seiner Geschichte ex cathedra ausspricht. Der größte Mangel dieses Werkes liegt gerade darin, daß das Belegmaterial zu TOBOLKAS Konklusionen nicht eingearbeitet wurde.

Seine methodischen Forderungen brachte TOBOLKA nicht in diesem Werke, sondern in der Rezension der Geschichte VOLFS²⁷ und später, in neuer Bearbeitung, in der Studie *Über die Methode der Buchdruckergeschichte*²⁸ zum Ausdruck. Es ging ihm hauptsächlich um zwei Probleme: um die Frage der Periodisierung und um das Problem der Forschungsmethode. Für die Geschichte des Buchdrucks fordert er adäquate Periodisierungskriterien und hält VOLF vor, daß er politische Gesichtspunkte in der Periodisierung des tschechi-

²³ *Knihopis československých (českých a slovenských) tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století, díl 1.* 1925 (Wiegendrucke; siehe auch Nachträge im Teil 2/1, 1939); *díl 2.* 1939 ff. (16—18. Jh.; in alphabetischer Anordnung, bisher zum Buchstaben Ř erschienen). Jetziger Herausgeber: Die Zentralbibliothek der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften in Prag (unter der Redaktion von TOBOLKAS Mitarbeiter und Nachfolger František HORÁK).

²⁴ TOBOLKA, Z. V.: *Pravidla popisu prvotisků*. 1930 (Pravidla katalogisační pro státní vědecké knihovny č. 2).

²⁵ *Monumenta Bohemiae typographica*. 1—11, 1926/1932; außerdem: z ROŽMBERKA, Petr: *Horní rád z r. 1515* (1930).

²⁶ TOBOLKA, Z. V.: *Dějiny československého knihtisku v době nejstarší*. 1930 (Rozpravy Československé společnosti knihovnědne č. 1).

²⁷ In: *Časopis českých knihovníků*, 5, 1926, 193—194.

²⁸ TOBOLKA, Z. V.: *O metodě dějin knihtisku*. Ročenka československých knihtiskářů, 24, 1941, 29—34.

sehen Buchdrucks anerkenne, nämlich das Jahr 1848. Für einen hauptsächtlichen Markstein der tschechischen Buchdruckergeschichte hält TOBOLKA die Einführung der Maschinen-erzeugung am Anfang des 19. Jahrhunderts und die gleichzeitige Abschaffung gotischer Typen in tschechischen Büchern. — Was die Forschungsmethode betrifft, teilte TOBOLKA die bisherigen Werke in drei Entwicklungsstufen ein: die literarische Methode, die sich nur auf Angaben der Buchdruckererzeugnisse stützt (VOIGT, DOBROVSKÝ, UNGAR, DUDÍK, d'ELVERT), die historische Methode, welche auch äußere Archivquellen benutzt (WINTER, ZÍBRT, VOLF) und die typologische Methode als die höchste und erforderliche Stufe, die fähig ist, die zwei erstgenannten Methoden zu erweitern, indem sie „durchgreifende Analysen der Bücher als Buchdruckererzeugnisse unternimmt, die eigenen Ergebnisse mit den Ergebnissen typologischer Analysen der ausländischen und der älteren einheimischen Drucke vergleicht und erst dann die Bedeutung des Druckers und seines Werkes beurteilt“.²⁹

In beiden Punkten ist jedoch TOBOLKAs Kritik etwas übereilt. In der Frage der Periodisierung nimmt er die Funktion der Hilfs- und Orientierungspunkte nicht zur Kenntnis (die man mit Recht dem politischen Leben einer Nation entnehmen kann, weil ja der Aufschwung und der Niedergang der Buchdruckereien mit ihm immer eng verbunden ist), und fordert sofort die von der formalen Seite des Buches abgeleiteten Periodisierungsgrenzen, die am Anfang der monographischen Erforschung vorzeitig und unzweckmäßig erscheinen; das einzige konkrete Beispiel, das er hier nennen kann, ist dabei so offensichtlich und selbstverständlich, daß es als Arbeitshilfsmittel indifferent ist. — Und auch in der Entwicklungsreihe der Forschungsmethoden bringt TOBOLKA in gedrängter Form Fakten, die erst analysiert werden müssen. Die bisherigen Werke über die tschechische Buchdruckergeschichte betrachtete er nur chronologisch, ohne ihren inneren Charakter zu beurteilen, ohne zu fragen, ob sie wirklich wissenschaftliche oder nur gelegentliche, übersichtliche, kompilatorische, ob sie selbständige Werke oder nur Teile größerer Arbeiten waren. Er geht nicht von der Analyse des Grundbegriffes der Disziplin *Geschichte des Buchdrucks* aus und stellt deshalb seine Frage als die Frage der Arbeitsmethode, anstatt in erster Linie nach der eigentlichen Auffassung der Sache, nach der näheren Bestimmung des Gegenstandes dieses oder jenes Autors zu fragen. Man kann doch nicht eine breitere Methode dort fordern, wo das Ziel selbst enger ist.

Der unbefriedigende Forschungsstand der Geschichte des tschechischen Buchdrucks führte TOBOLKA zu einer gewissen Verabsolutierung der typologischen Methode. In seiner Geschichte bearbeitete er nur die Etappe der „tschechoslowakischen“ Wiegendrucke, d. h. die Etappe, für welche die typologische Methode speziell ausgearbeitet wurde. In dieser Zeit stand der typologische Gesichtspunkt noch fast gar nicht im Widerspruch mit dem Gesichtspunkte der Personen. Die Gliederung, die TOBOLKA in seiner Geschichte anwendete, war also entsprechend und zeigte die Anfänge des tschechischen Buchdrucks unter diesem neuen Blickwinkel als eine Zeit einer selbständigen nationalen Betätigung. — Was aber in der Epoche der Anfänge vorteilhaft war, begann man in der Zeit der vollen Entwicklung der Buchdruckerkunst sehr bald als Last und Rückständigkeit zu empfinden. Und in dem Augenblicke, wo die Nachfrage nach Büchern wuchs und die Druckereien ihre Produktivität zu steigern genötigt waren, muß man den Verzicht der einzelnen Buchdrucker auf jene ursprüngliche typographische Exklusivität, auf die individuelle Druckschrifterzeugung, und den Ankauf von Matrizen zum Schriftgießen, und später sogar der fertigen Schrift, als eine progressive Erscheinung beurteilen. Unter

²⁹ „...o metodu typologickou, která podnikne pronikavé rozbory knih jako knihtiskářských výrobků, výsledky své analýze srovná s výsledky typologických rozborů tisků zahraničních a dřívějších domácích a teprve pak vysloví soud o významu knihtiskaře a jeho díla“ (*O metodě*, 1941).

diesen Umständen, die sich sehr schnell komplizierten, reicht die typologische Methode als Ordnungsprinzip der Buchdruckergeschichte nicht mehr aus. Nachdem die Formen des typographischen Materials und seine Verwendungsart in den Drucken auf einem bestimmten Territorium zu gemeinsamem Eigentum, gemeinsamer Ausstattung und Praxis geworden sind, verlieren sie ihre Beweiskraft; dann klingen auch die stereotypen Beschreibungen der Typen und Verzierungen, die TOBOLKA nach dem Vorbild der Wiegen-drucke im 2. Teile des *Knihopis* (16.—18. Jh.) einführte, ganz leer, und höchstens können sie einem Bibliothekar zur ersten Orientierung dienen.

Um das typographische Schaffen eines bestimmten Buchdruckers charakterisieren zu können, muß man nach TOBOLKA erst das gesamte von der Offizin benutzte Material und seine Verwendungsart feststellen; diese schwierige Arbeit kann selbstverständlich immer unternommen werden — wenn sie auch bei den größeren Buchdruckereien des 16. u. f. Jh. nicht geringe photographische und andere Evidenzmittel erfordern wird. Dann bleibt aber noch die Frage ihrer Verwendbarkeit in Fällen, wo wir mehrere Buchdrucker gegeneinander stellen und auf diese Weise ihr Werk zu bestimmen und charakterisieren versuchen. Hier kommen wir wieder auf die Frage der Ausarbeitung einer ökonomischen Methode für die Erforschung der Buchdruckergeschichte des 16. und der späteren Jahrhunderte zurück. — Auch die weiteren Postulate TOBOLKAS sind wohl richtig, aber wiederum verfrüht. Es müssen noch sehr viele Voraussetzungen erfüllt werden, bevor wir an die endgültige Lösung solcher Fragen herantreten können, wie der Frage, ob das Material der Buchdruckerei oder die Verwendungsart nur ihr eigenes war, oder ob es eine Ware war, die von Schriftgießereien massenhaft geliefert und schablonenhaft verwendet wurde, wann und welcher Buchdrucker zum ersten Mal mit einem neuen Gedanken im geschichtlichen Gang des Buchdrucks überhaupt oder in dem unserer Nation auftrat, — und bevor wir TOBOLKAS unbestreitbar richtige These realisieren können, daß „in der Geschichte des Buchdrucks nur diejenigen einen bedeutenden Platz finden, die neue Wege in der Buchdruckerkunst einschlugen und die ihre Entwicklung durch neue Einfälle entweder im Material oder in seiner Verwendung befruchteten“.³⁰

Wenn wir den heutigen Stand der tschechischen Buchdruckergeschichte betrachten, so können wir feststellen, daß wir eine fachgemäß bearbeitete Geschichte des 15. Jahrhunderts besitzen und uns über die zum endgültigen Ziel führenden Grundthesen klar sind. Die nächste Aufgabe ist, TOBOLKAS Arbeit (die jedoch einmal revidiert werden muß) fortzusetzen und in enger Verbindung damit eine für die Buchdruckergeschichte der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts geeignete Forschungsmethode auszuarbeiten; ihre Grundlage müssen analog angelegte Monographien über einzelne Buchdrucker und Buchdruckerfamilien als Besitzer des typographischen Materials bilden. Für diese, durch den Verbot aller Buchdruckereien im Jahre 1547 ungefähr begrenzte Zeitperiode, in der auch nur selten andere als tschechische Bücher gedruckt wurden, steht uns eine verlässliche Bibliographie (*Knihopis*) zur Verfügung.³¹

MIRJAM BOHATCOVÁ

³⁰ „V dějinách knihtisku bude pak náležeti významné místo jen těm, kdo razili nové cesty v knihtisku, kdo vývoj knihtisku oplodnili novými nápady ať v materiálu nebo v jeho upotřebení“ (*O metodě*. 1941).

³¹ Die Vorarbeiten für eine Bibliographie der fremdsprachigen Bohemika werden in der Zentralbibliothek der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften unter der Leitung F. HORÁKS unternommen.

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Új adat a kolozsvári Hoffgreff-nyomda történetéhez. Legutoljára JAKÓ Zsigmond foglalkozott a kolozsvári HELTAI-nyomda kezdeteivel.¹ Közleménye feleslegessé teszi az eddigi eredmények, feltevések és feleletlenül maradt kérdések összegezését.

Egy eddig figyelmen kívül maradt adalék most lehetővé teszi, hogy bővítsük, illetőleg revidéáljuk idevágó ismereteinket. Ez a közel egy és egynegyed évszázada közzétett adat azon a réven került az újabb időben felszínre, hogy Bernhard KLAUS nagyobb szabású monográfiát írt Veit DIETRICHről, részletes bibliográfiáját adta, és ebben sort kerített a *Christliche, wahre und tröstliche Auslegung etlicher der schönsten, lieblichsten und tröstlichsten Sprüche S. Johannis* című műnek arra az állítólag kolozsvári kiadására, amelyet SZABÓ Károly *Régi Magyar Könyvtára* a II. kötet 311. száma alatt ír le.²

KLAUS hivatkozik arra a levélre, amelyet DIETRICH özvegye 1549. június 4-én írt ALBRECHT porosz herceghez, és amelyet 1841-ben Johannes VOIGT ismertetett.³ A levél eredetije akkor a königsbergi titkos levéltárban volt, és ott volt még a XIX. sz. végén is. Paul TSCHACKERT megadta levéltári jelzetét is: Schr. 3. F. 33. Nr. 127.⁴

A sajnós csak az ismertetés alapján idézhető levél szerint az özvegy megküldte ALBRECHTnak azt a *Spruchbüchlein*-t, amelyet férje két nappal halála előtt végzett be; egyúttal jelentette a hercegnek, hogy mivel a körülmények most oly nehezek és veszélyesek, a nürnbergi nyomdász nem akarta a saját nevét nyomtatni alája, hanem egy idegen nyomdászt használta fel, egy erdélyiét, aki hosszabb ideig volt nála.⁵

Ez az adalék az erdélyi könyvnyomtatóra vonatkozóan három feltevésre ad lehetőséget. Az egyik szerint a nürnbergi könyvnyomtató pusztán azon az alapon koholta ezt a kolofont: „Gedruckt czu Clausemburg inn Sybembürgen / durch Georgium Hoffgreff.”, hogy tudott egy ilyen nevű és Erdélyből való könyvnyomtatóról, mégpedig olyanról, aki vagy Kolozsvárra való, vagy oda készült, amikor tőle távozott. E feltevés ellen szól két körülmény; az, hogy a kolofont a nürnbergi nyomdász a hatóság figyelmének elterelésére szánta, és így a kolofont eljelentéktelenítésével egyszerre fel kellene tételeznünk a nürnbergi könyvnyomtatónak azt a merészségét, hogy egy addig még nem használt, semmiféle valóságos kolozsvári nyomtatvánnyal sem igazolható kolofont alkalmazott a hatóság megtévesztésére; továbbá az, hogy egy magyar szövegű mondat van szedve a kolofont alá, ez: „Enn vagyok asz vtt / asz igazsag / es asz elet: Senki asz attyahosz nem mehet / hanem enn altalam.”

Hasonlóan ingatag lenne egy olyan feltevés, hogy a levélismertetésben ez a kifejezés: „hosszabb ideje volt nála” nem egy befejezett történetre utal, hanem úgy értendő, hogy HOFFGREFF még mindig nála van. Nyilvánvaló, hogy a nürnbergi könyvnyomtatótól egyenesen vakmerőség lett volna, hogy egy nála alkalmazott erdélyi nyomdász nevével és hamis helynévvel akarta volna elámitani a hatóságot.

Mindezért sokkal nagyobb a valószínűsége annak a harmadik feltevésnek, hogy a könyv megjelenésekor valósággal működött egy nyomda Kolozsvárt, mégpedig HOFFGREFF György neve alatt.

Ezen a feltevésen belül másodrendű annak a feltételezése, hogy már 1549 előtt

zwei Tage vor seinem Tode vollendet hatte, sie meldete aber dabei, dass weil die Zeitläufte jetzt so schwer und gefährlich seyen, der Nürnberger Buchdrucker seinen Namen nicht habe darunter drucken wollen, sondern sich des Namens eines fremdes Druckers aus Siebenbürgen bedient habe, den er lange Zeit bei sich gehabt.”

¹ *Magy. Könyvszle.* 1961. 60. 1.

² *Veit Dietrich. Leben und Werk.* Nürnberg, 1958. 9. 1.

³ *Briefwechsel der berühmtesten Gelehrten des Zeitalters der Reformation mit Herzog Albrecht von Preussen.* Königsberg, 1841. 214. 1.

⁴ *Urkundenbuch zur Reformationsgeschichte des Herzogthums Preussen.* 3/2. Leipzig, 1890. 225. 1. Nr. 2230.

⁵ „Einige Monate später übersandte sie dem Herzog noch ein Spruchbüchlein, welches ihr verstorbener Mann

működött a kolozsvári HOFFGREFF-nyomda, de igenis feltételezhető, mert idő kellett ahhoz, hogy legalább egy kolozsvári HOFFGREFF-impresszumú nyomtatvány kijusson Nürnbergbe, vagy legalábbis tudomást szerezzon HOFFGREFF György kolozsvári nyomdájáról a nürnbergi könyvnyomató.

Ugyancsak feltételezhető, hogy a kolozsvári HOFFGREFF-nyomda 1549 előtt olyan magyar nyelvű könyvet készített, amely a szövegében tartalmazta a nürnbergi nyomtatvány végére illesztett mondatot. Bizonyára azért szedte ki a nürnbergi könyvnyomató éppen JÁNOS evangéliuma 14. részének 6. versét, mert az jól illett DIETRICH művéhez: JÁNOS evangéliuma néhány mondásának magyarázatához. Az a magyar mondat aligha tekinthető a nürnbergi nyomtatás tényének ismeretében nyomdai jelszónak (symbolumnak), sokkal ésszerűbb úgy felfognunk, hogy az állítás fokozását célozta; hadd erősödjék a látszat, hogy Erdélyben nyomták a DIETRICH-könyvet. Egyébként e magyar szöveg nem egyezik sem PESTI Gábor, sem SYLVESTER János fordításával, valamint a jóval utóbb, 1561-ben nyomtatott HELTAI-féle újtestamentom-fordítással sem.

HOFFGREFF György nürnbergi működése jól összefér azzal a megállapítással, hogy erdélyi szász származású volt,⁶ sőt ezt kétségtelenné teszi az új adatban ez a kifejezés: „Erdélyből”, mert nem arról van szó benne, hogy Erdélybe ment. A nürnbergi működés szintúgy összefér azzal a feltevessel, hogy Wittenbergből ment Kolozsvárra. Nürnberg és Kolozsvár között éppenséggel lehetett Wittenberg is a tartózkodási helye. Csak éppen kérdés, hogy a nürnbergi munkálkodás bizonyossága után szükséges-e még a wittenbergi kapcsolatok feltételezése. Ennek indokolását⁷ ellenőrizni kell egyfelől a kolozsvári és a nürnbergi, másfelől a nürnbergi és a wittenbergi nyomtatványok összehasonlítása által.

HOFFGREFF Wittenbergből jövetelének feltételezése tehát ezentúl is figyelemre méltó. Ellenben már most sincs jogosultsága annak a feltevésnek, hogy HOFFGREFF HONTERUS haláláig Brassóban működött. Az új adat az időpontok révén sem fér össze a feltevessel. HONTERUS 1549. január 23-án, Veit DIETRICH 1549. március 25-én halt meg, az utóbbi időpont és június 4-e között már ki is nyomták Nürnbergben Veit DIETRICH posthumus művét kolozsvári impresszummal. HOFFGREFF HONTE-

RUSNÁL való működésének feltevésére más-különbben is pusztán az adott támasztékot, hogy HONTERUS sírjára HOFFGREFF György íratott epitaphiumot. Egy költő megbízása sokkal inkább érthető úgy, hogy egy kolozsvári könyvnyomatótól, talán módos polgártól jött, mint úgy, hogy a HONTERUS-nyomda alkalmazottjától. Egyébként pedig az epitaphium-rendelésről szóló források szövegének elemzése alapján úgy vélhető, hogy az irodalomba bekerült szövegből csak az első három distichon tulajdonítható HOFFGREFF rendelkezésének. A következő két sor ugyanis (mindkettő hexameter!) Christianus SCHESAUSUS közlése arról, hogy az oltár előtt levő sírra verset írt, és ez a közlése megelőzte a nála fordított sorrendben álló és „Aliud” szóval szétválasztott sírverseket. Az utolsó két sor pedig (újra distichon!) csak esetleg készült szintén HOFFGREFF rendelkezésére.⁸

Visszatérve arra a feltevésre, hogy 1549-ben valóban működött a kolozsvári HOFFGREFF-nyomda, felvetődik mindjárt a kérdés, hogy vajon mely évtől fogva tehető fel ez a működés. Az új adat e tekintetben semminemű segítséget sem nyújt, ellenben újra érdekessé teszi azt, hogy SZILÁGYI Sándor 1875-ben úgy írt HELTAI kolozsvári nyomdájáról, mint amely hatalmasan segítette a kálvinizmus terjedését, és ezt az 1548. május 17-ét megelőző időre vonatkoztatta.⁹ GULYÁS Pál joggal állapította meg, hogy SZILÁGYI Sándor nem tudni minő alapon írt így,¹⁰ mert nem hivatkozik állítása forrására. BORBÉLY István előadása szerint SZILÁGYI Sándor HANER György adatát fogadta el állításában.¹¹

HANER György 1694-ben valóban írt olyasmit HELTAI és munkatársai magyar

⁶ SCHESAUSUS, Christianus: *Ruinae Pannonicae libri quatuor*. Witebergae, 1571. (R. M. K. III. 613.) Fj. r. — *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum sive annales Hungarici et Transilvanici*... edidit Josephus Trausch, Pars I. Coronae, 1847. 56. l. Az utóbbi — megtévesztően szedett — közzétételt vette át VÉGH Ferenc: *Hoffgreff György életéhez*. Magy. Könyvszle. 1957. 154. l. A valóban HOFFGREFF rendelkezésének tulajdonítható epitaphium harmadik sorában helyesen Transilvanis olvasandó, em a TRAUSCH által elvett Transilvaniae. A versértéknek is az előbbi felel meg. — A két sírvers német fordítása, a TRAUSCH-féle megtévesztő közlés alapján: WOLF, Theobald: *Johannes Honterus der Apostel Ungarns*. Kronstadt, 1894. 145. l. A zavar magyarázata az, hogy SCHESAUSUS egész műve vers. Mindenestre, habár a sírversek szövegére nézve a SCHESAUSUS-mű a megbízhatóbb, a HOFFGREFF-től történt rendelkezésre nézve tovább is a TRAUSCH által kiadott *Chronicon* az egyetlen ismert forrás.

⁷ *Erdélyi országgyűlési emlékek*. 1. köt. Bp. 1875. 208. l. Az 1540-es évekre vonatkoztatva a kálvinizmus szétterjedését tulajdonítani a kolozsvári nyomdának, ez korlátozott, ebben SZILÁGYI áldozatul esett mások tévedésének.

¹⁰ *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Bp. 1931. 71. l.

¹¹ *Heltai Gáspár*. Bp. 1907. 9. l.

⁶ JAKÓ: i. h.

⁷ Vö. pl. FITZ József: *A magyar könyv története 1711-ig*. Bp. 1959. 120. l.

bibliafordításának MARTINUZZI által történt akadályozásáról, hogy ki lehet olvasni belőle a kolozsvári nyomda működésének tilalmazását is.¹² De éppen nem bizonyos, sőt egyenesen valószínűtlen, hogy SZILÁGYI Sándor HANER alapján vagy egyedül rá hagyatkozva írt a kolozsvári nyomda ez idő tájt való működéséről. BORBÉLY István maga is úgy interpretálta HANERT, hogy MARTINUZZI a bibliafordítás kinyomatásának szándékától rettentette el HELTAIÉkat a kolozsváriakra kirótt büntetéssel. Világos hivatkozás nélkül, de tanulságosan így írt ugyanerről POKOLY József 1904-ben: Heltai Gáspár és társai „már 1545-ben munkába vették a bibliának magyar nyelvre fordítását is. A hagyomány szerint Fráter György, ki a bibliafordítási munkáról tudomást szerzett, e miatti bosszúságában nagy pénzbírsággal sújtotta a kolozsváriakat”.¹³ Ehhez az állításhoz, értelmezéshez, illetve hagyományhoz máris megjegyezhető annyi, hogy MARTINUZZI talán valóban elrettentette a kolozsvári bibliafordítókat a magyar nyelvű biblia kinyomatásától, de aligha a kinyomatás szándékáért büntette meg a „kolozsváriakat”, hanem a nyomdának olyan termékéért, amely az ő felfogása szerint büntetendő volt.

SZILÁGYI Sándor állításával közel egy időben SIMÉN Domokos egyenesen polemizál SZABÓ Károlynak azzal az állításával, hogy HELTAI 1550-ben állította fel a nyomdáját. „Ez azonban nem úgy van, mert — Uzoni szerint — Heltait már 1546-ban üldözte és megbüntette Martinuzzi [!] azért, hogy Vizaknaival és Omlásival a szentírásnak némely darabjait magyar nyelven kiadta. Ha már Heltai 1546-ban üldöztetésnek volt kitéve a nyomtatásért, akkor legalábbis 1545-ben fel kellett állítva és szerelve lenni a nyomdájának.”¹⁴ SIMÉN Domokos sajnos nem jelölte meg szabatosan a forrását; így csak valószínű, hogy az UZONI FOSZTÓ István nevéhez kapcsolódott, *Historia ecclesiastica Transilvano-Unitaria* című kéziratos műre hivatkozott. E mű a XVIII. században készült, és már ezért sem lehetne perdöntő. De utalás is van benne HANERRA, és ezért

is valószínű, hogy mindazt, amit HELTAI Gáspár könyvnyomtató műhelyének kezdetéről kifejezetten feltevésszerűen mond, egyedül HANER közlésére építi.¹⁵ Ezentelül SIMÉN Domokos hivatkozása meglehetősen is, mert UZONI FOSZTÓ a MARTINUZZI által kirótt bírságot szintén a bibliafordítással s nem annak kiadásával hozza kapcsolatba. Ennélfogva az UZONI FOSZTÓ-féle mű csak mint HANER egyik korai, pozitívra hajló értelmezése érdekes.

Mindezért HANER közlése ellenében erőltlen annak a hangzatatása, hogy HELTAI nyomdája csak 1550-től fogva működött.¹⁶ Viszont az értelmezéséhez igenis hozzásegít a könyvcenzúra XVI. századi hazai történetének a figyelembevétele. MARTINUZZI nem indíthatta büntetés kirovására sem a bibliafordító munka, sem egymagában a nyomda működése, de igenis olyan teológiai könyv, amely kedve ellen volt.¹⁷ Ami éppen a bibliafordítás és a nyomda összefüggését illeti, egyiket sem kell a másikhoz kötni; a bibliafordítás hosszadalmas munkája folyhatott Kolozsvárt akkor is, ha nem volt még ott nyomda, ennek jelenléte legfeljebb serkentette a bibliafordítókat; viszont elképzelhetetlen, hogy a nyomda tétlenül várta a bibliafordítás kisebb-nagyobb részének elkészültét.

Mindenképpen csakis egy megfogható bűnért kirótt büntetés képzeltető el, és ebbe az elképzelésbe belefér az a lehetőség, hogy a biblia egyik része volt a MARTINUZZI megharagító kolozsvári nyomtatvány. Elvégre a nyomtatás elkezdése, egy-két nyomdai ív elkészülte már igenis bizonyítható bűncselekménnyé válhatott MARTINUZZI szemében. Figyelemre méltó HANER közlésében az a részlet is, hogy MARTINUZZI a következő években, vagyis 1546 és 1549 között, a büntetést gyakran ismételte, bár lehet, hogy az „ismételte” szó nem a büntetésre, hanem a reformáció üldözésére

¹² A kézirat a kolozsvári unitárius püspökség birtokában van, a MÁRKOS Albert által készített foidítással együtt. A művet KÉNOSI TÖZSÉR János kezdte, UZONI FOSZTÓ István folytatta, és KOZMA János egészítette ki. Vö. ZOVÁNYI Jenő *Cikkei a "Theológiai Levélben"* részére a magyarországi protestantizmus történetéből. Bp. 1940. 227. 507. l.

¹³ Pl. BORBÉLY István: *i. m.* 9. l. 4. jz. Sajátosság, de figyelemre méltó, hogy ugyanő (11. lap): azt állítja, HELTAI Gáspár 1549-ben ugyan mellé vette HOFFGREFF Györgyöt, az óvárba vivő keskeny utca jobb sarkán levő házában nyomdát rendezett be.

¹⁴ MOLNÁR Imre: *A cenzúra története Magyarországon 1600-ig*. Bp. 1912. passim, kül. 60. l. SCHERMANN Egyed: *Adalékok az állami könyvcenzúra történetéhez Magyarországon Mária Terézia haláláig*. Bp. 1928. passim.

¹⁵ Mégis figyelemre méltó, hogy TÖRÖK István — FEKETE Mihályra hivatkozva — azt írja, VIZAKNAI Gergely 1546. jan. 1-vel kezdte meg azt a kézirátát, amelyben MÓZES könyveinek szövegét és magyarázatát adja. *A kolozsvári ev. ref. collegium története*. 1. köt. Kolozsvár, 1905. 5. l.

¹² HANER, Georgius: *Historia ecclesiarum Transilvanicarum*. Francofurti et Lipsiae, 1694. (R. M. K. III. 3871.) 210. l. „Confecto scelere, praemeditatum persecutionem iam prosequi volebat, dietataque Colovariensisibus, magna aeris mulcta, quod Gasparus Heltus Pastor ibidem, cum Synergis, Omlatio Hungaro pastore, & Georgio Vizackmanno Ludi Rectore, quosdam Libros Scripturae Sacrae, ex Latino & Germanico, Idiome Hungarico donasset. initium faciebat. Annis subsequentibus saepius eandem... repetebat.”

¹³ *Az erdélyi református egyház története*. 1. köt. Bp. 1904. 67. l.

¹⁴ *Az unitáriusok kolozsvári főiskolájának könyvtára*. Keresztény Magvető. 1877. 193. l.

vonatkozik. Ha a kolozsváriakra kirótt büntetést ismételte, akkor feltételezhető, hogy az egyelőre szintén még csak feltételezett nyomda a reformáció jegyében működött, és az ez idő tájt készült nyomtatványok egyrészt az akkori üldözés, másrészt az 1716. évi könyvtárpusztítás folytán mentek veszendőbe.¹⁹ Ha viszont HANER közlésében az ismétlés a reformáció üldözésére vonatkozik, akkor még mindig feltételezhető, hogy a nyomda a büntetés után néhány évig csak gyorsan elrongálódó kalendáriumokat és iskolai könyveket készített. Így is, úgy is elképzelhető, hogy 1550-ben a *Ritus explorandae veritatis* MARTINUZZI kiengesztelésére készült, de arra nem volt szükség, hogy engedélyezze a nyomda működését.²⁰

Ha most már 1550-re terelődik a figyelmünk, a kolozsvári nyomda, HOFFGREFF és HELTAI hármasszögletének vizsgálatán mindenekelőtt szabadulnunk kell az öröklött nézetektől és különböző előjelű elfogultságoktól. Amennyire lehetséges, hogy a kolozsvári nyomda kezdeményezője HELTAI Gáspár plébános volt, legalább annyira lehetséges az is, hogy HOFFGREFF György polgár volt az. Egy polgári vállalkozást felesleges a plébános kezdeményezésével magyarázni.²¹

JAKÓ Zsigmond bizonyítottan tekinti, hogy a könyvnyomtatás tényleges meghonosítója Kolozsvárt nem HELTAI Gáspár, hanem HOFFGREFF György volt. „Heltai — írja JAKÓ — csupán az első kolozsvári nyomtatványának tekinthető *Ritus explorandae veritatis* (1550) megjelenése után szegődött társul az alig néhány hónapos vállalkozáshoz.”²² Ha ebből a mondatból kiejtjük azokat a szavakat, amelyek amúgy is csak argumentum e silentio támaszkodtak, akkor JAKÓ nézetéhez érdeség nélkül simul az új adatra építhető feltevés: HELTAI 1550-ben a már 1549 előtt könyvnyomtatóként működő HOFFGREFF-hez szegődött társul.²³

Annak, hogy HELTAI Gáspár 1550-ben üzleti társa lett HOFFGREFF-nek, több oka

lehetett. Valóban lehetséges, de nem szükségképpen volt úgy, hogy 1550-ben HELTAI azért lépett színre a könyvnyomtatásban, mert az erdélyi valláspolitikában enyhült a helyzet. Valóban lehet, hogy HOFFGREFF rászorult HELTAI tőkájére.²⁴ De az utóbbi kombinációval szemben sokkal nagyobb a valószínűsége annak, hogy a bibliafordítás kinyomtatásához szükséges volt a nyomda kibővítése, kapacitásának fokozása, még akkor is, ha addig a kisebb nyomtatványok nem is bizonyultak rossz üzletnek HOFFGREFF számára. HELTAI valószínűleg azért is lépett be a „vállalat”-ba, mert akkor a szerzői díj ismeretlen volt, és így a nyomdai hasznon belül remélhette magának a bibliafordítás és más munkája anyagi hasznát. Figyelemre méltó, hogy azokban az években, amelyekben HOFFGREFF újra egyedül volt nyomdatulajdonos, szünetelt a magyar biblia részeinek a kiadása.

Az új adalék ismeretében most már sajnálatosnak, de legalábbis tanulságosnak mondhatjuk a következő körülményt: Veit DIETRICH első, fiktív impresszumú kiadásának Magyarországon csak egy példányról van tudomásunk. Ezt írta le SZABÓ Károly.²⁵ Nos, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában levő egyetlen hazai példány olyan kolligátumnak az ötödik (utolsó) darabja, amelynek az előző darabjai mind 1549 évjelű nyomtatványok.²⁶ Ha nyilván tartottuk volna HANER közlésének legalább egyik értelmezését, és viszont nem tartottuk volna véglegesnek azt a nézetet, hogy a kolozsvári nyomda 1550-ben kezdte működését, akkor a R. M. K. II. 311. megjelenési éve feltételezések sorában 1549-re kellett volna gondolnunk. Egyébként a többi négy nyomtatvány közül három wittenbergi, egy pedig erfurti.

Mindebből nyilvánvaló, hogy most már végképpen kimarad a régi magyarországi nyomtatványok sorából a R. M. K. II. 311. SOLTÉSZ Zoltánné már 1957-ben megállapította, hogy e könyvet „az ismert iniciálétípusoktól eltérő D és G iniciálé díszíti”,²⁷ tehát gyanította a „kolozsvári” nyomtatás kérdésességét. 1961-ben pedig a kolozsvári nyomda könyvdíszjeinek bemutatásakor kihagyta ezeket az iniciálékat, csak a katalógusban regisztrálta.²⁸ Eljárása, hogy ti. mellőzte azokat a táblák között, az új adat által helyesnek bizonyult.

¹⁹ SIMÉN: i. h. BENZÉDI Pál: *A volt kolozsvári unióváros kollégium könyvtárának készíttatásáról*. Kelemen Lajos Emlékkönyv. Kolozsvár, 1957. 33. l.

²⁰ R. M. K. II. 47. Az engedélyszerezés szükségéért emlegeti pl. CZÓBEL Ernő: *A Heltai-nyomda alapításáról*. Erdélyi Múzeum 1913. 249. l.

²¹ Vö. CZÓBEL: i. h. JAKÓ: i. h. CZÓBELT idézi, de a plébános tekintélyére és szellemi erejére teszi a hangsúlyt HEREFKI János: *Kísérlés a kolozsvári Heltai-nyomda tulajdonosainak megállapítására*. Magy. Könyvszle. 1960. 438. l. Ma is tanulságos OBÁL Béla: *Az egyház és a városok a reformáció előtt*. Eperjes, 1914.

²² I. h.

²³ HOFFGREFF elsőségéről GULYÁS Pál már 1931-ben ily határozottan írta: „Hoffgreff György, akár Heltai egyenes hívására, akár a maga jószántából, de mint önálló mester telepedett meg Kolozsvárt s attól fogadott el megrendelést, akitől kapott.” *I. m.* 74. l.

²⁴ Vö. pl. JAKÓ: i. h.

²⁵ R. M. K. II. 311. sz.

²⁶ Ráth-Gyűjtemény 579.

²⁷ *A XVI. századi kolozsvári könyvdíszek*. Műv. tört. Ért. 1957. 141., 160. l.

²⁸ *A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században*. Bp. 1961. 138. l.

Visszatérve HOFFGREFF György kolozsvári működésére, talán ezután sem derül fény annak kezdetére, de az igenis erősen remélhető, hogy nürnbergi tartózkodása, ottani mestere dolgában új ismeretekhez jutunk, — elsősorban a nürnbergi könyvnyomtatás kutatóinak munkája révén. Az ő feladatuk teljes hitellel méltóan megállapítani, mely nyomdában készült Veit DIETRICH posthumus könyvének az a kiadása, amely a kolozsvári álimpresszumot tartalmazza. Ideiglenesen, megerősítésre váróan azt mondhatjuk: Johann vom BERG és Ulrich NEUBER nyomdájában. Szinte a véglegesség igényével mondhatjuk ezt, mert a szóban levő nyomtatványnak van egy — bibliográfiai szempontból mindenesetre még tisztázandó — hosszabb változata, amelynek ez a kolofonja: „Gedrückt zu Nürnberg durch Johan vom Berg vnd Ulrich Newber.”²⁹ Veit DIETRICH-nek mindazon művei, amelyek 1542 és 1549 között Nürnbergben jelentek meg, ebben a nyomdában készültek!³⁰ Johann vom BERG 1541, Ulrich NEUBER 1542 óta működött mint nyomdász Nürnbergben; 1543-ban társultak.³¹ HOFFGREFF nürnbergi nyomdászkodásának szélső határévei tehát 1541 és 1549. Az új adat forrása sem el nem igazíthat, sem meg nem zavarhat minket azáltal, hogy a nürnbergi könyvnyomtatóról benne egyes számban van szó. Talán maga az eredeti levél sem volt szabatos fogalmazású, egy friss gyászában levő özvegy írta; a levél ismertetője pedig érthetően csak az áltatást érezte fontosnak.

A nürnbergi könyvnyomtatás kutatóinak és Veit DIETRICH bibliográfusainak lesz a feladatuk annak a tisztázása is, hogyan függenek össze az eddig problémátlanul „első” kiadásként nyilvántartott álimpresszumú nyomtatvány variánsai, nemcsak a már említett terjedelmi probléma, hanem a máris összehasonlítható címlapvariánsok miatt. Annyi ugyanis már most bizonyos, hogy a Nürnbergben, a Fenitzer-Bibliothekban őrzött, „Fen. 2500, 8°” jelzetű példányban a címlapon az első hat sor más szedés, mint a budapestiben.³²

Meglehet, hogy a budapesti példányt unikumként fogja majd nyilvántartani a Veit DIETRICH bibliográfia. Ha nem így lesz is, akkor is a könyv, amelyet e példány képvisel, egyedül való emléke lesz annak, hogy a XVI. század első felében erdélyi impresszumot külföldön áltatásul alkalmaztak. SÓLYOM JENŐ

Erasmus Julius-dialógusa a magyar irodalomban. A *Julius exclusus e coelis* a XVI. század legszemélyesebb szatirikus iratai közé tartozik. ERASMUS szerzősége ma már alig vitatott,¹ s napjaink szakértői közül jóformán csak A. RENAUDET képvisel más álláspontot.² Nem is az a célunk, hogy a szerzőség kérdését ezúttal újra felvessük, hiszen W. K. FERGUSON kiváló összefoglalása³ után e téren igazán kevés a mondanivaló. Magyar irodalmi vonatkozásait is tárgyalta már György Lajos,⁴ rámutatva, hogy ennek a II. JULIUS pápa ellen intézett ragyogó szatírának 1785 tájáról magyar fordítása is van Kovács Ferenc tollából, s ez mindmáig kiadatlanul hever a Kisfaludy Társaság kéziratárában.

Mint ismeretes, ERASMUS makacsul tagadta a dialógus szerzőségét, noha a kortársak nagy része, köztük LUTHER és MORUS, jól tudta az igazat. A nagy rotterdami elterelő mozdulatai nyomán több szerzői név került forgalomba (Fausto ANDRELLINI, Girolamo BALBI, Ulrich HUTTEN), s ez annyit jelentett, hogy a kiadások száma is egyre szaporodott.⁵ A nemzetközi ERASMUS-bibliográfia azonban nem vette észre, hogy egy nagyhírű magyar teológus, SZEGEDI KIS István egyik műve is tartalmazza a *Julius-dialógust*.

SZEGEDI KIS *Speculum romanorum pontificum* c. műve (RMK. III, 727) 1584-ben jelent meg Bázelen István fia gondoskodása folytán. A második kiadásra már két év múlva sor került (RMK. III. 747), s címlapján ezt olvassuk: „Omnia nunc ex Balei actis Pontificiis et aliis restituta, aucta, digesta, illustrata.” SZEGEDI eredeti

²⁹ KLAUS, Bernhard: *I. m.* 10. 1.

³⁰ Előbb *i. m.* 3. 1.

³¹ BENZING, Josef: *Buchdruckerlexikon des 16. Jahrhunderts*. Frankfurt am Main, 1952. 134. 1.

³² A rendelkezésemre álló mikrofilmszalag öt kockájából csak az A1 r szedésbeli különbséget és az A1j r, A1ij r, B6 r, I3 v egyezését tudtam megállapítani. A budapesti példányban a címlével az A iv szerves része. KLAUS (*I. m.* 9. 1.) így adja a nyomtató nevét: „Hoffgraff”; ennek bizonyára az a magyarázata, hogy a nürnbergi példányban — a mikrofilmfelvételeiről megállapíthatóan — az „e” nyomata hibás. — A Fenitzer-Bibliothek a Landeskirchliches Archiv der Evangelisch-Lutherischen Kirche in Bayern egyik része. Nyilvántartott példány még: Berlin, Preussische Staatsbibliothek. KLAUS: *I. m.* 9. 1.

¹ Vö. FERGUSON, W. K.: *Erasmii Opuscula*. The Hague, 1933. 38—64. 1. A mű kritikai kiadása a 65—124. lapon. — ALLEN, P. S.: *Opus epistolarum Erasmi*. 12. köt. az 502. levél bevezetése. — HUIZINGA, Jan: *Erasmus*. Deutsch von W. KAEGI. Basel, 1941². 101—102. 1. — FLINTNER, A.: *Erasmus im Urteil seiner Nachwelt*. Tübingen, 1952. 12. 1.

² RENAUDET. Au: *Érasme et l'Italie*. Genève, 1954. 112—113. 1.

³ *I. m.* 38—54. 1.

⁴ *Két dialógus régi magyar irodalmunkban*. Kolozsvár, 1928. 3—10. 1. (Erdélyi tudományos füzetek 12.)

⁵ A *Julius exclusus* könyvészetét lásd BORKING: *Ulrici Hutteni opera quae reperiri poterunt omnia*. Lipsiae, 1859, IV, 421. skk. 1. és FERGUSON: *I. m.* 55—64. 1.

kéziratának bővítése tehát megindult. E kiadás 133—153. lapján egy *Epistola P. Aesquilli de eodem* (ti. III. PÁL pápa) című gúnyirat olvasható, amelynek dátuma: „Romae III. Idus Novemb. MDXLVIII”.⁶ A mű harmadik, 1592-ben napvilágot látott kiadásában (RMK. III. 830) ez az epistola elmarad, s helyette a 134—181. lapon a *Dialogus de Iulio II. elegans et festivus*, az erasmusi opuscula olvasható. Az 1602-i negyedik kiadásban ugyanez a mű pontosan ugyanazon címmel és helyen, a 134—181. lapon található. A dialógus, csekély szövegmorfológiától eltekintve, teljes és ép. A két utóbbi kiadás 129—134. lapján JULIUS-ellenes epigrammák sorakoznak, több közülük HUTTENÉ. A névtelen kiadók ugyan nem tesznek ilyfajta célzást, mégis az a benyomásunk, hogy a *Dialogus* is az „eques Germanus”-nak tulajdonítják, mint az 1521-i milánói kiadás.⁷

Mindebből megállapítható, hogy SZEGEDI KIS ERASMUS iratát még nem ismerte, vagy ha igen, figyelemre nem méltatta, de művének további gondozói, német protestáns tudósok, 1592-ben már az ő európai tekintélyét is felhasználták e példatlan erejű pápaellenes támadás terjesz-

tésére. A magyar irodalomtörténetnek és a nemzetközi ERASMUS-kutatásnak pedig tudomásul kell vennie a *Julius exclusus* továbbélésének ezt a fonálát is. SZEGEDI művének van egy 1586-i német fordítása is (RMK. III. 748), ezt nem tudtam megvizsgálni,⁸ feltehető azonban, hogy nincs meg benne az erasmusi dialógus, mint-hogy az 1586-i latin sem tartalmazza. JOHN BALE (BALAEUS) angol teológus és történetíró (1495—1563) műveit⁹ szintén nem volt módomban tanulmányozni, de nézetem szerint felesleges is lett volna, mert a BALAEUS alapján megbővített második kiadás még nem veszi fel a *Julius exclusus*-t. Valószínűbb, hogy a nyomokat Itália felé kellene keresnünk, hiszen dialógusunk egy római gúnyirat helyére lépett, noha semmi sem zárja ki, hogy SZEGEDI kiadóinak éppen a *Pasquillorum Tomi duo* 1544-i zürichi vagy MELANCHTON 1557-i wittenbergi publikációja akadt a kezébe.¹⁰ Sajnálatos viszont, hogy ennek az eszmei és művészi szempontból egyaránt kiváló ERASMUS-opusnak mindmáig nincs magyar nyelvű kiadása. BÀN IMRE

⁶ P. AESQUILLI nevű szerző természetesen nincs, ez a csonka római szobor (a Pasquino, Pasquillus) névének véletlen vagy szándékos torzítása.

⁷ FERGUSON: *I. m.* 59. l., 13. sz.

⁸ A Debreceni Kollégium Nagykönyvtára a SZEGEDI-féle mű mind a négy latin kiadásával rendelkezik. Az 1602-i példány BOD Péter tulajdona volt!

⁹ Vö. *Dictionary of National Biography*. I. 961—962. l. — Az itt szóban forgó műve az *Acta Romanorum pontificum usque ad tempora Pauli IV.* Basel, 1538. és Frankfurt, 1567.

¹⁰ FERGUSON: *I. m.* 60. l. 15. és 16. sz.

FIGYELŐ

Gondolatok a Lenin-Könyvtár centenáris évfordulóján. A száz éves évfordulók a világtörténelemben mérföldköveket jelentenek és még inkább azok egy tudományos intézmény életében. Különösen jelentősek az ilyen évfordulók egy olyan mozgalmas, eseményekkel teli, az egész emberiség fejlődését meghatározó történeti korszakváltó periódusban, mint amilyen a XX. század.

A Lenin Könyvtár centenáris története és fejlődése maga is példázza ezt a történeti korszakváltást, az áttérést a kapitalizmusról a szocializmusra — a könyvtárügy, a könyvtártudomány területén. A Rumjancev Múzeum könyvtára a szovjet hatalom évtizedeiben emelkedett a világ legnagyobb, legjelentősebb könyvtárainak, tudományos intézményeinek sorába, mi több: *a szocialista típusú könyvtár fogalmának egyik megtestesítőjévé.*

A lenini elvek alapján kialakult szocialista könyvtárügy hatalmas eredményei közé tartozik maga a jubiláló könyvtár is sokrétű funkcióival, a szocialista társadalom igényeinek kielégítésére irányuló tevékenységével. A magyar tudományos élet, és különösen a magyar dokumentáció és könyvtárügy úgy tekint a centenáriumát ünneplő könyvtárra, mint olyan testvérintézményre, amelyet neve és legmagasabb kitüntetése nemcsak kötelez, de amely e kötelezettségének megfelelően látja el feladatait.

E feladatok két vonatkozását szeretnénk kiemelni.

A szovjet tudomány elismert nemzetközi eredményeinek egyik legfőbb közvetítője a nagyvilágban a Lenin Könyvtár *kiadványcsere tevékenysége.* A Könyvtár 1959. évi beszámolója impozáns listában nyújt képet e tevékenységről, és a számok még csak nem is tükrözik a mögöttük levő valóságos tartalmi gazdagságát és változatosságát a szovjet kiadványoknak. Magyarországról e kimutatás szerint nem kevesebb, mint 18 intézménnyel folytat cserét a Lenin Könyvtár és az e tevékenysége által áradó kiadványok termékenyítőleg hatnak tudományos és kulturális életünkre.

Tevékenységének egy másik vonatkozása, ami a könyvtárakat legközvetlenebbül érinti, a Lenin Könyvtár *tudományos munkája.* Ennek méreteit és arányait az említett beszámoló tükrözi, és még azt is meglepi gazdagságával, változatosságával, aki figyelemmel kíséri a Könyvtár könyvtártudományi és bibliográfiai munkásságát. Elméleti, módszertani, bibliográfiai és a Könyvtár egyes állománytesteinek feltárására irányuló kiadványai arra vallanak, hogy a Lenin Könyvtár nemcsak gyűjtője, tárolója és terjesztője a tudományos ismereteknek és irodalomnak, hanem *hivatott alkotó műhelye is.*

A XXII. kongresszuson elfogadott új pártprogram távlatai minden bizonnyal tovább gazdagítják, fejlesztik és elmélyítik a Lenin Könyvtár munkáját a szovjet tudományos intézmények sorában. A *Magyar Könyvszemle* kifejezi azt a meggyőződését, hogy a 100. éves évfordulóját ünneplő Lenin Könyvtár becsülettel eleget tesz a kommunista társadalom felépítéséből reáharuló feladatoknak.

RÓZSA GYÖRGY

A műszaki haladás és a tudományos tájékoztatás feladatai. A Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. Kongresszusán elfogadott *Programban* olvassuk: „A párt minden eszközzel előmozdítja, hogy a tudomány szerepe tovább növekedjék a kommunista társadalom építésében”. E gondolat további kifejtéseként hangsúlyozzák: a párt minden eszközzel elősegíti, hogy „... a tudományos és műszaki tájékoztatás, a bel- és külföldi tapasztalatok tanulmányozásának és elterjesztésének egész rendszerét mintaszerűen szervezzék meg”.¹

Az eszköz, amely hozzásegíti a tudósokat és a mérnököket ahhoz, hogy figyelemmel kísérhessék a világ tudományos és műszaki irodalmát, — a referáló folyóirat, amely sok országban kiadásra kerül. E folyóiratok száma gyors ütemben növekszik, s valamennyi lap valamely — leggyakrabban egy szűkebb — szakterületre specializálódik.

A Szovjetunióban a bel- és külföldi nyomtatott források központi feldolgozásával az 1952-ben létesített Össz-szövetségi Tudományos és Műszaki Tájékoztatató Intézetet bízták meg.

Az Intézet munkájának 9 éves tapasztalatai teljes mértékben beigazolták, hogy a központi feldolgozás elve helyes, mert csak ily módon vehető figyelembe a világ minden tudományos és műszaki forrása, csak így lehet rendszerbe foglalni és általánosítani a bennük szétszórt adatokat.

A Tudományos és Műszaki Tájékoztatató Intézet létrehozását nemcsak a tervszerű szocialista gazdálkodás szükségletei diktálták, hanem a korszerű tudomány belső logikája és fejlődésének sajátos jellege is; e tudományban ugyanis két ellentétes irányzat érvényesül: egyrészt széleskörű differenciálódás folyik benne, — másrészt az objektív világ lényegébe való mélyebb behatolás, a különböző tudományos kutatások eredményeinek szembeállítására és a külsőleg heterogén tárgyak és jelenségek között fennálló szerves kapcsolatok feltárásának eredményeképpen a tudományos ismeretek szintetizálódnak, integrálódnak. Ez olyan új tudományos diszciplínák keletkezésére vezet, amelyek a tudományok érintkezési pontján alakulnak ki, ott, ahol e tudományok módszerei kölcsönösen áthatják egymást.

A tájékoztatási források állandóan növekvő mennyiségét két önálló áramlatra oszthatjuk: egy központilag felülről lefelé haladó, valamennyi nyomtatott forrást felölelő áramlatra és egy alulról felfelé haladó, a belföldi szakmai és szakmaközi tapasztalatokat magában foglaló áramlatra, amely a vállalatoktól indul ki.

Országunkban eléggé sikeresen oldották meg az első áramlathoz tartozó anyag, vagyis a nyomtatott tájékoztatási források központi feldolgozásának feladatát. Referáló folyóirat (*Referativnij Zsurnal*) jelenik meg, amely felöleli az egzakt tudományokat, a természettudományt és a technika szinte valamennyi területét. Ami a második irányt, azaz a kipróbált üzemi és szakmaközi tapasztalatok átvitelét illeti, ez a munka még sok kívánnivalót hagy maga után.

A szovjet *Referativnij Zsurnal* terjedelme évről évre növekszik. 1960-ban a lap sorozataiban kb. 700 000 referátumot adtak közre; ezeket több mint 11 000 külföldi és 3000 szovjet tudományos folyóirat, gyűjteményes munka, tudományos dolgozat, illetve a nemzetközi konferenciákról szóló beszámolók feldolgozásával nyerték; emellett feldolgoztak 90 000 belföldi, illetve a világ mintegy 90 országából származó, 65 különböző nyelven írott szabadalmi leírást.

Az elkövetkezendő években a referátumok száma nyilvánvalóan eléri az egymilliót. A folyóirat terjedelmének ez a gyorsütemű növekedése szükségessé tette, hogy spe-

¹ A szerk. megj.: Az SzKP XXII. kongresszusán elfogadott programjának a tudománnyal foglalkozó pontjai feldolgozva: A tudomány a kommunizmus építésének programjában. *Tájékoztató a tudományos kutatás tervezésének, igazgatásának és szervezésének nemzetközi irodalmáról.* 1961. 5. sz. 5—10. l.

ciális mutatókat készítsenek a folyóirathoz és arra kényszerítette a szerkesztőséget, hogy (az összefoglaló, kumulatív kötetek mellett) áttérjen a kérdések szűkebb körét felölelő füzetek kiadására.

Az utóbbi években rohamosan nő a *Referativnij Zsurnal* és az Intézet többi kiadványai előfizetőinek száma. 1961-ben az előfizetők száma meghaladta a negyedmilliót.

A belátható jövőben a *Referativnij Zsurnal* lesz — nyilvánvalóan — a tájékoztatás alapvető eszköze a tudományos dolgozók és a szakemberek számára egyaránt. Az Intézet figyelembe véve a kapott bíráló észrevételeket, megtette a megfelelő lépéseket a hiányosságok kiküszöbölésére. Új szaksoportosítást (új rovatrendszert) vezettünk be a lapba. A *Referativnij Zsurnal* különálló, nem nagy terjedelmű, a szovjet tudományban és iparban fennálló szakosítás szerinti füzetekben fog megjelenni. Az összevont köteteket az egyes füzetekből állítják össze. A folyóirat valamennyi sorozatába egységes szaksoportosítási elvet vezetnek be. Halaszthatatlan feladat a *Referativnij Zsurnal* színvonalának további emelése, többek között a világ tudományos és műszaki irodalmának maximális felölelése, a referátumok minőségének megjavítása, a szerkesztés és kiadás idejének jelentős lerövidítése, a különféle mutatók elkészítési idejének a minimálisra szorítása.

Ma a világ különböző országaiban megjelenő tudományos és műszaki periodikus kiadványok száma meghaladja a 80 000-et. Ebből a természettudományokra és a technikára körülbelül 45 000 folyóirat esik, ezekben évente több mint 3 000 000 cikk jelenik meg. Ezekhez a folyóiratokhoz még hozzá kell adni az egyes vállalatok által közreadott folyóiratokat, amelyeknek száma csupán az USA-ban meghaladja a 3000-et; ide kell sorolnunk továbbá a felsőoktatási intézmények kiadványait, melyeknek száma csupán az NDK-ban és az NSZK-ban eléri a 7000-et. A fentiekben kívül a világon évente több mint 200 000 szabadalmi leírást és szerzői tanúsítványt publikálnak. A világ együttes szabadalmi állománya meghaladja a 12 milliót.

Évről évre nő a kutatások eredményeiről szóló műszaki beszámolójelentések száma; az USA-ban pl. évente több mint 100 000 ilyen jelentést tesznek közzé, ezeket olyan intézmények készítik, amelyek pénzügyi támogatást kapnak a kormánytól. Rendkívül gazdag a könyvtermés is. Ma a világon közzétett könyvek száma meghaladja a 30 millió művet.

Az utolsó évtizedben a tudományos és műszaki tájékoztatás határai kibővültek, s a tájékoztatás mindinkább önálló területté válik, amelynek keretében a legkülönbélebb szakterületek dolgozóinak hatalmas kollektívái munkálkodnak. Az információs anyag feldolgozására szolgáló modern automatikus eszközök létrehozásának gondolata felkelte a terület iránt a matematikusok, a logika területének művelői, a nyelvészek, az elektrontechnika és az automatikus szerkezetek szakembereinek figyelmét.

A korszerű tájékoztató szolgálattal szemben támasztott legalapvetőbb követelmény az, hogy az anyagot gyorsan feldolgozzák. Ezt a feladatot csak abban az esetben tudjuk megoldani, ha az információ-visszakeresés (adatkeresés) jelenlegi manuális módját automatikus visszakeresési eljárással váltjuk fel. Ehhez azonban előzetesen egy sor bonyolult problémát kell megoldani.

Mindenekelőtt szükség van tökéletes információ-tárolási rendszerre. Ezzel kapcsolatban rendkívül fontos, a kiindulási anyag tömörítésére és a kisebbités hányadának emelésére vonatkozó kérdések merülnek fel. Az információ-tárolás rendszere és a visszakeresés elve az osztályozással, a szaksoportosítás kidolgozásával függ össze. Ez utóbbi kérdés alapvetően fontos.

Az automatikus visszakeresés problémájának megoldása elő kell, hogy segítse a tájékoztatószolgálat továbbfejlesztését, s az információ-kérők (kutatók) egyéni kiszolgálására való áttérést. Ebben rejlik a tudományos és műszaki tájékoztatás jövője.

Az általunk ismert módszerek és műszaki eszközök megvizsgálása az úgynevezett információs-logikai gépek gyakorlati létrehozásával kapcsolatos. Elképzelhető a jövőben, hogy az ilyen típusú tökéletesített gépek pótolni fogják a referáló folyóiratot.

Az utóbbi években a szovjet tudósok sikeresen megoldották az igen nagy elektronikus „memóriával” rendelkező információs gépek létrehozásának problémáját. Az ilyen típusú gépek alkalmazása nemcsak azt teszi lehetővé, hogy gépesítsük az információvisszakeresés folyamatait a világ tudományos és műszaki, illetve szabadalmi irodalmából feladott kérdések megválaszolásában, hanem azt is, hogy feldolgozzuk és kielemezzük a gép „memóriájába” bevitt tudományos-kutató munkákat, tudományos megfigyeléseket (a kémia, a fizika, a biológia, a meteorológia, a kozmológia stb. területén). Ezenkívül lehetővé válik, hogy óriási mennyiségű statisztikai adatot halmozzunk fel, illetve elemezzünk ki az ipari, mezőgazdasági, építkezési és szállítási munkák köréből, abból a célból, hogy megtaláljuk a népgazdaságfejlesztési terv optimális variánsait.

Az új információs gépek nagy előnye, hogy hosszú ideig tárolni tudják a „memóriájukba” bevitt alapvető információkat és módot adnak az igen gyors, automatikus adatvisszakeresésre, anélkül, hogy ezzel megbontanánk az információ egészét. A szerkezet szilárdságát és a „memória” hosszú évekre szóló megbízható működését magnetikus kapacitív elektronikus áramkörökkel biztosítjuk, mellőzve a mechanikus mozgó alkatrészeket.

Ahhoz, hogy az információt bevigyük a gép „memóriájába”, olyan elektronikus olvasó-szerkezetekre van szükségünk, amelyek automatikusan, az ember közreműködése nélkül átalakítják a könyvek és folyóiratok nyomtatott szövegét megfelelő elektromos impulzusokká. A szóban forgó szöveget le kell a különböző nyelvekről fordítani az egységes, az adott információs gép számára elfogadott nyelvre, amelyet a visszakereső típusú feladatok megoldására alkalmazva külön dolgoznak ki.

Az Össz-szövetségi Tudományos és Műszaki Tájékoztató Intézet információs gépet szerkeszt a kémia számára, ez az első ilyen típusú kísérleti információs gép.

A végrehajtott kísérletek kecsegtető eredményekkel jártak. Említésre érdemes, hogy a kísérleteket nem speciálisan erre a célra szerkesztett információs berendezések segítségével végezték, hanem közönséges, de speciális program szerint működő elektronikus számítógépeken. Az Intézet munkatársai által kidolgozott rendszer lehetővé teszi, hogy a szükséges információt a kémiai vegyületek karakterisztikái vagy a tájékoztató forrás alapján nyerjük.

Az így kidolgozott elvek továbbfejlesztése révén lehetővé válik, hogy nemcsak a kémia területén, hanem a tudomány bármely ágában is megkaphassuk a szükséges információt. Pontosabban: a kidolgozás általános elvei univerzálisak.

Nem kevésbé bonyolult és operatív az egyik nyelvről a másik nyelvre való fordítás problémája.

Az Intézet hozzáfogott a gépi fordítás kérdéseinek széleskörű tudományos és gyakorlati vizsgálatához. Megjegyzendő, hogy a legutóbbi időkig az e téren folyó munkák túlnyomó többsége elvont, elméleti jellegű volt. Helyesebbnek látszik a gépi fordítás elméleti kérdéseit a gyakorlattal, a napirenden levő feladatokkal szoros kapcsolatban kidolgozni. Magától értetődik, hogy a kérdésnek ilyen módon való kezelése nem csökkenti az elméleti munkák jelentőségét. Éppen ellenkezőleg, az elméleti tételek azonnal gyakorlati alkalmazásának lehetősége jótékonyan hat az elmélet továbbfejlesztésére. Ezt már igazolták az Intézet dolgozóinak ilyen irányban megtett első lépései. A tapasztalatok arra engednek következtetni, hogy a gépi fordítással kapcsolatos gyakorlati és elméleti kutatásokat legésszerűbb ilyen megbízható, a kapott eredmények azonnali ellenőrzésére módot adó műszaki és kísérleti alapon folytatni. Ily módon reálisnak látszik, hogy az e téren folyó munkákat egy – a szükséges berendezésekkel rendelkező – központba egyesítsük.

Az információs munkák gépesítésének és automatizálásának sikere sok tekintetben attól függ, hogyan sikerül megoldani a nyomtatott információk automatikus bevitelét a megfelelő gépekbe. Köztudomású, hogy jelenleg a legjobb beviteli rendszer — vagyis a perforált szalagokról, illetve perforált kártyákról történő bevitel — csak olyan sebességgel tudja bevinni az adatokat az elektronikus (számjegyes) számítógépbe, amely másodpercenként nem haladja meg az 5×10^3 binér jelet. Márpedig az ember érzékszerveinek átbocsátó képessége másodpercenként kb. 2×10^7 binér jel, s ezeknek a fele a látószervre esik. Magnetikus szalag alkalmazása körülbelül egy hatvannyal fokozza az információ gépbe való bevitelének sebességét, de a bevívő csatornák átbocsátóképessége még így is kétszer-háromszor kisebb, mint az embernél.

Az információ automatikus bevitelének kérdése nagy jelentőségűvé válik a több-milliárd szóra tehető „memóriájú” információs-logikai gépek szerkesztésével kapcsolatban, szem előtt tartva, hogy ilyen gépet manuálisan feltölteni gyakorlatilag lehetetlen.

A gépi fordítás széleskörű gyakorlati alkalmazása szempontjából rendkívül nagy jelentősége van az automatikus olvasószervezetnek. Ilyen szerkezet nélkül a gép nem versenyezhet az élő fordítóval sem gazdasági tekintetben, sem gyorsaság szempontjából.

Figyelembe véve, hogy az információ elkészítésének utolsó szakasza mindenkor nyomtatott szöveg nyérése, meg kell előzni egy, az információs munka fejlődését esetleg gátló akadály kialakulását.

Ilyen akadállyá válhat az ún. klasszikus nyomdatechnika, amelynek technológiáját számtalan kézi művelet hatja át. Az információ komplex fejlődése olyan új feladatokat állít a nyomdai és a sokszorosítási tevékenység elé, amelyek számos esetben alapvetően eltérnek a szokásos nyomdai, illetve sokszorosítási feladatoktól. Olyan gyorsműködésű nyomdai szerkezeteket kell konstruálni, amelyek átalakítják az információs-logikai és fordítógépekről, illetve referálógépekről érkező impulzusokat látható szöveggé, jó minőségű nyomdai kivitelben. Biztosítani kell, hogy másolatokat és nagy mennyiségű levonatot is kaphassunk közvetlenül a mikrofilmekről, és bármely eredeti szöveget közvetlen leolvasással sokszorosíthassunk stb. Megjegyzendő, hogy a tökéletesített nyomdatechnika meghonosítása nagy hatást fog gyakorolni az információs kiadványok előkészítésére, amennyiben elmarad a kéziratok ismételt korrektúrája.

Az Intézet rendezésében lefolyt értekezleten megállapítást nyert, hogy a tudományos tájékoztatás kérdéseinek vizsgálatával kapcsolatosan a szovjet tudósok által végzett kutatómunka igen magas színvonalú és az alapvető területeken elért elméleti eredmények biztató távlatokat nyitnak.

Elképzelhető, hogy a jövőben országunkban egységes állami tudományos és műszaki tájékoztató szolgálat alakul ki, szigorúan központosított rendszerben, a jól szervezett szakmai tájékoztató intézetekkel összhangban úgy, hogy ez utóbbiak az üzemi (ipari) tájékoztató állomások munkájára épülnek majd.

A tudományos és műszaki tájékoztatás fejlesztését és tökéletesítését nemcsak műszaki szemszögből, hanem népgazdasági szempontból is mérlegre kell tennünk.

Megérett az idő arra, hogy olyan elméletet termetsünk meg, mely hozzásegítene azoknak a gyakorlati eljárásoknak a szabatosabb meghatározásához, amelyek a tudományos és műszaki tájékoztató szolgálat előtt állanak, az SZKP XXII. Kongresszusa által kitűzött feladatok világánál.*

A. I. MIHAJLOV

* Megjelent: *Vesztnik Akademii Nauk SzSzSzR.* 1962. 2. sz. 29—34. p.

HÍREK

100 éves a Lenin Könyvtár. Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban. Ebben az évben ünnepeljük a Szovjetunió Állami Lenin Könyvtára alapításának 100. évfordulóját. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítással emlékezett meg az évforduló jelentőségéről.

Hat tárló állott rendelkezésünkre a Könyvtár bejárati folyosóján. A férőhely korlátai megszabták lehetőségeinket. A Lenin Könyvtár és a Szovjetunió könyvtár-ügyének mélyreható ismertetésére nem vállalkozhattunk, mindössze olvasóink érdeklődését igyekeztünk felkelteni a jubiláló könyvtár és a Szovjetunió könyvtárügye iránt.

Kiállításunk anyaga kettős: 1. fényképek, szemléltető táblák, 2. könyvek, folyóiratok. Eddigi tapasztalataink szerint látogatóink figyelmét a képek keltették fel elsősorban. Fokozott mértékben számoltunk e körülménnyel a jelenlegi kiállítás előkészítésekor. A bemutatandó könyvek ugyanis, szinte kivétel nélkül orosz nyelvűek, ezért a fedőlapok szövege nem szól mindenkinek. Másfelől a rendelkezésünkre álló kiadványok külső formája nem mindig volt eléggé megkapó. Néhány gondos kivitelű, szépen tipografizált művet így is sikerült tárlóinkban elhelyezni, pl. B. B. ПАХОМОВ: *Kniznoje iszkusztvo* című, 1961-ben megjelent könyvtörténeti művét, K. I. БУЛИНСКИЈ és A. H. ЗСИЛИН korrektorok számára összeállított kézikönyvét.

Anyagunkat négy tárgykörbe csoportosítottuk: 1. a Szovjetunió legnagyobb jelentőségű tudományos könyvtárai: elsősorban a Lenin Könyvtárra vonatkozó könyvek és képek, 2. a szovjet könyvtártudományi irodalom, 3. könyvtári periodikák, 4. LENIN és a könyvtárak.

A kiállított könyvek tekintélyes része ajánló katalógus és bibliográfia. Beszámolónk nem térhet ki e könyvek alapos elemzésére, néhány jellemző vonást szükséges azonban kiemelni. Rendkívül áttekinthetőek ezek a művek és a címléírásokat bőséges annotáció egészíti ki. Jelentős bibliográfiai munkát végez maga a Lenin Könyvtár. Kiadványai nemcsak a tudományos könyvtárak számára készülnek, hanem a közművelődési hálózat könyvtárosait is segítik. Pl. az A. A. HRENKOVOJ szerkesztésében, 1958-ban megjelent kitűnő munka a *Gyakorlati kézikönyv a falusi könyvtárak számára* című, 1956-ban megjelent mű.

Külön tárlóban helyeztük el a Szaltükov-Scedrin és az Akadémiai Könyvtárra vonatkozó ismertetőket, fényképeket. Végül

LENIN és a könyvtárak kapcsolatát igyekeztünk érzékeltetni egyik tárlónk anyagával. Ebben könyvtárak, olvasótermek képei szerepelnek, ahol LENIN dolgozott, és íráskok, tanulmányok, amelyek LENINnek a könyvtárak iránti érdeklődését mutatják.

Kiválik sorukból a formájában, tipográfiai megoldásában is szép könyv: *Lenin könyvtára a Kremben* címen, amely 1961-ben jelent meg Moszkvában, L. K. VINOGRADOV, B. V. PANKOV és A. F. BESZSZONOVA szerkesztésében.

A kiállítási folyosó falán helyeztük el azokat a fényképeket, amelyeket a budapesti Gorkij Könyvtártól kaptunk. Ezek a képek a Lenin Könyvtár sokrétű munkáját és egy-egy jellegzetes interieurjét mutatják be. Feltűnő és számunkra is intő példa, hogy a monumentális méretekkel mindig összefér a barátságos, szinte otthonos berendezés. A világítás megoldása, a kutatók munkahelyének kényelme mind az emberek iránti figyelmet, munkájuk megbecsülését tanúsítja. A restauráló műhelyekről, mikrofilmtárról, raktárakról készült felvételek a korszerű technika alkalmazásáról adnak fogalmat.

Néhány fotomontázszerűen összeállított táblánk a közművelődési könyvtárak nevelő-népszerűsítő munkáját dokumentálják. A „Könyvet a tömegeknek” mozgalomról írott *Pravda* cikk-részlet, a bibliobusz, könyvtári plakátok, távoli kis falusi könyvtárak felvillanó képei bizonyítják, hogy a könyv a Szovjetunióban valóban eljut a tömegek kezébe.

Felvetődik a kérdés, jelent-e számunkra tanulságot ez a kiállítás? Igennel kell felelnünk, van tanulnivalónk a szovjet könyvtáraktól. Hasznos lenne olvasók, könyvtárosok számára egyaránt, ha méreteiben is nagyobb kiállításon ismerkedhetnének meg a Szovjetunió könyvtárügyével. Gondolunk itt olyan jellegű vándorkiállításra, mint amilyen a könyvtárak történetét, az Országos Széchényi Könyvtár fejlődését ismertette meg az üzemekkel, a nagyközönséggel.

Elgondolkoztató körülmény számunkra az is, hogy milyen kevéssé ismerjük még a szovjet könyvtártudományi irodalmat. Számos könyvet, tanulmányt fordítottak már magyarra, különösen a közművelődési könyvtárosoknak szánt módszertani írást. Feltétlenül szükséges lenne néhány nagyobb koncepciójú művet is hozzáférhetővé tenni a magyar olvasók számára. Pl. L. A. LEVIN, P. A. SZAVICSKAJA és O. P. KORSUNOV bibliográfiai tankönyve 1958-ban jelent meg Moszkvában, magyar fordítása

még nincsen, bár valóban hézagpótló jelentősége lenne. Reméljük, kiállításunk erre is figyelmeztetett.

SÁNDI ERZSÉBET

A Ráday-Könyvtár jubileumi kiállítása. Korunk élénk ütemű életformája közkedveltette a kis terjedelmű, könnyen áttekinthető, lényeges mondanivalóját sűrítve feltáró kabinetkiállítások műfaját. Ebben a formában tárja most — Pécel után Budapestben — az érdeklődők elé az európai szintre mindig törekvő magyar tudományosság egyik jelentős fejezetét a közgyűjteménnyé válásának évszázados fordulóját ünneplő *Ráday-Könyvtár*, amely a köz- és irodalmi-tudományos életben oly jelentős szerepet játszó RÁDAY-család birtokából 1861-ben került a Dunamelléki Református Egyházkerület birtokába.

A számos unikumot bemutató értékes kiállítás az egész Ráday-Könyvtár keresztmetszetét óhajtja nyújtani, azonban — természetesen és helyesen — rányomja bélyegét az alapító és fejlesztő RÁDAYAK szelleme. Az első hat tárló RÁDAY Pál és RÁDAY Gedeon országos viszonylatban is jelentős XVI—XVIII. századi beszerzéseit mutatja be. A magyar teológiai irodalomból a SZENCZI MOLNÁR Albert-féle 1651. évi nagyváradi *Catechismus* és az 1577-ben kiadott ún. „hercegszöllősi kánonok” (*Articuli consensus*) a könyvtár unikumdarabjai. A nem-teológiai irodalom terén MÉLIUSZ JUHÁSZ Péter most újra kiadott *Herbariuma* (1578) és BESSENYEI György egyik korai névtelen műve, a *Der Amerikaner* (1774) a kiemelkedők. A könyvtár legrégibb kiadású könyve BESSARION bíboros *Adversus calumniatorem Platonis* c. művének 1469. évi római kiadása. Különös érdeklődésre tarthat számot RÁDAY Pál *Lelki hódulás* c. imádságoskönyvének sokáig elveszettnek hitt első, kassai kiadása (1710), valamint ILOSVAI SELYMES Péter Nagy Sándorról szóló széphistóriájának 1591. évi kolozsvári unikum példánya.

A régi korszak minden egyes darabjának válogatása műértő kezekre vall: a könyvészeti érdekességhez mindig csatlakozik valamilyen köztörténeti-művelődéstörténeti jelezgetesség.

A Ráday-Könyvtár életében — amelynek története e hasábkon most kerül ismertetésre — a közgyűjteményi korszak a teológiai irodalom erős gyarapodását hozta magával. Ez természetes volt, hiszen a könyvtár a fővárosi református papképzés könyvtára lett. Nem maradt azonban félbe a régi, általánosabb jellegű gyűjtés

sem. Erről tanúskodnak a XVIII—XIX. századi magyar irodalom 1861 után beszerzett jelentős első kiadásai. E korszak jelentősebb gyarapodásai a SZEMERE Pál-gyűjtemény, az egyházenész ÁROKHÁTY Béla hagyatéka és a protestáns gályarabokra vonatkozóan jelentős BALOGH Elemér-gyűjtemény. A könyvtár ma is állandóan folyó feltáró-rekatalogizáló tevékenységének látható, igen értékes termékei többek között egy várpalotai vonatkozású eddig ismeretlen, unikum *Neue Zeitung* (1566) és KRUMBHOLZ Keresztély Pozsonyból száműzött evangélikus lelkész 1708-ban Hamburgban megjelent, szintén unikum kötete.

A kiállítás könyvtártörténeti szempontból sem érdektelen. Értékes dokumentumokat mutat be a RÁDAYAK széleskörű, egész Európára kiterjedő gyarapítási tevékenységével kapcsolatban. A könyvállomány fejlődésének vizsgálatát a régi katalóguskönyvek egész sora teszi lehetővé; ugyanitt láthatjuk a modern címléírásai gyakorlat fokozatos térhódítását is. A RÁDAYAK rendszeres kölcsönzési tevékenységét számos irat bizonyítja, ezeken többek között RÉVAI Miklós, KOLLÁR János és STÁHLY IGNÁC aláírásával.

A könyvtár történetére vonatkozó anyagot szervesen egészítik ki a Ráday-Leváltár és a Szemere-tár értékeiből darabjai, így a *Recrudescunt*...-kiáltvány RÁDAY Pál kezétől származó fogalmazványa, RÁDAY Pálnak a protestáns vallásbadaságról 1712-ben III. KÁROLY előtt elmondott beszéde, BATSÁNYI Jánosnak RÁDAY Gedeonhoz tudótársaság létesítése ügyében írt levele, KAZINCZAY, PERŐFI, ARANY, TOMPA eredeti kéziratjai.

A Ráday-Könyvtár kicsinyiségében is széles perspektívát nyújtó kiállítása az igazgató PÉTER Zoltán és munkatársai, különösen BELICZAY Angéla, valamint CSÁJI Pál szakértő kezét dicséri.

TÓTH ANDRÁS

Nemzetközi sajtómúzeum Hágában. Hágában nemzetközi sajtómúzeum nyílt meg. Az alapját egy magángyűjtemény vetette meg, ezt Willem N. Van der Hout félszázados munkával gyűjtötte egybe. Hout újságíró és író volt, amellelt a sajtótudomány docense az utrechti egyetemen. A múzeum legfontosabb része a 7000 kötetes szakkönyvtár és az archívum, amely több százezer újságpéldányt tartalmaz a világ minden részéből. A könyvtár a szorosan vett sajtótudományi irodalom kívül nyomdásztörténeti és technikai irodalmat is tartalmaz. Könyvek és újsá-

gok mellett arckép- és karikatúragyűjtemény, végül politikai brosúrakönyvtár egészíti ki az érdekes új intézmény állományát.

D. B.

Az „Universal—Bibliothek” jubileuma. Az idei év első negyedében jelent meg a közismert német „olcsó” könyvsorozatnak, az 1867-ben alapított *Reclams Universal-Bibliothek*nek, a 9000-es sorszámot viselő füzet, amely Anna SEGHERS *Der Ausflug der toten Mädchen* című elbeszélését tartalmazza.

A sorozatról ebből az alkalomból feljegyzik, hogy az mindig a nemes értelemben vett népművelést igyekezett szolgálni. Első száma GOETHE *Faustját* terjesztette el nagy példányszámban; attól fogva a német irodalom jelentős művei mellett más nemzetek irodalmának is állandóan jutott hely, így a magyarnak is. A felszabadulás óta a sorozat elsőrendű feladatának tekinti — a kulturális, elsősorban az irodalmi hagyományok további válogatott feltárásán és széles körökben való terjesztésén kívül — a jelenkori szocialista elméleti irodalom megismertetését a dolgozók körében. Az *Universal-Bibliothek* egyes köteteit kommentáló elő- és utószavakat, valamint a magyarázó jegyzeteket a Német Demokratikus Köztársaság kiemelkedő szakemberei készítik.

Magyar szempontból az *Universal-Bibliothek* utóbbi éveinek terméséből kiemelést érdemel a legújabb magyar elbeszélők műveit tartalmazó füzet (*Ungarische Erzählungen aus drei Jahrzehnten*), továbbá a LISZT—BARTÓK év alkalmából napvilágot látott népszerű LISZT és BARTÓK életrajz. Az utóbbi (*Béla Bartók — Leben und Werk*) a vezető magyar zene tudós, SZABOLCSI Bence műve.

D. B.

100 éves az Egyesült Államok Nemzeti Mezőgazdasági Könyvtára. 1862-ben létesült az Egyesült Államok Földművelésügyi Minisztériuma és annak 1000 kötetes könyvtára. Azóta a könyvtár 1186000 kötetes gyűjteménnyé gyarapodott, és így ma ez a könyvtár a Kongresszusi Könyvtár után a legnagyobb állami könyvtár az Egyesült Államokban. Az évforduló alkalmából Nemzeti Mezőgazdasági Könyvtárnak nyilvánították. A Kongresszusi Könyvtár, a Nemzeti Orvosi Könyvtár és a szóban forgó jubiláló könyvtár együttesen töltik be az Egyesült Államokban a nemzeti könyvtár funkcióit.

Nemzetközi kiadványcsere az ázsiai és afrikai országokkal címmel RÓZSA György, az MTA Könyvtárának igazgatója cikket írt az Unesco könyvtári közlönyébe. Az 1960 őszén, a nemzetközi kiadványcsere tárgyában Budapesten tartott európai konferenciából kiindulva a szerző ismerteti az ázsiai és afrikai országokkal létesítendő cserekapcsolatok célravezető irányelveit: a kétoldali megállapodások minél sűrűbb hálózatát kell létrehozni, amelyek során az ázsiai és afrikai államok ne a fejlett országok könyvtárainak felesleges irodalmát, hanem az országépítő munkájukhoz elsősorban szükséges tudományos és műszaki irodalmát kell, hogy megkapják, mégpedig ne csak néhány, hanem minél több fejlett országból, a csere egyensúlyára való törekvés nélkül, a most kifejlődő országok javát és hasznát tartva szem előtt. Mindkét részről lehetőleg világnyelveken írt vagy legalábbis ilyen összefoglalókkal ellátott anyagot tanácsos cserélni, előzetesen kiküldött jegyzékek alapján, figyelembe véve a csere társak, illetőleg az egyes országok speciális igényeit.

Bulgária, Algéria és Portugália bibliográfiai tevékenységéről ad áttekintést a *Bibliography, Documentation, Terminology* c. sokszorosított Unesco folyóirat 1962. évi márciusi száma. Az Unesco eddig a *Bibliográfiai Világjelentések* c. sorozatban adott számot tagállamai bibliográfiai munkájáról és — bár ezt folytatni kívánja — eleget kellett tennie a gyors tájékozódás igényeinek is, figyelembe véve a sűrűn bekövetkező változásokat, a fontos új bibliográfiai vállalkozásokat. Az említett szám felsorolja a három ország legfontosabb bibliográfiai szerveit, a kurrens és retrospektív nemzeti bibliográfiák címeit és számot ad az egyéb átfogó bibliográfiai kiadványokról.

Megjelent az Unesco kiadványainak teljes katalógusa, pontosabban azoknak a kiadványoknak a katalógusa, amelyeket az Unesco 1945 és 1959 között maga adott ki vagy amelyeknek kiadását pénzügyileg támogatta. A 217 lapos, 2674 tételt felsoroló könyv előbb az Unesco hivatalos tevékenységével összefüggő anyagot sorolja fel, majd a szervezet működésének egyes ágait veszi sorra és azokon belül ETO szakrendben regisztrálja a terjedelmes anyagot. Az Unesco égisze alatt készült filmek és dia pozitívek listája, az általános

mutató és a kiadók jegyzéke egészíti ki a kötetet, amely hasznos segédeszköze lesz mind az Unesco tevékenységi területével párhuzamos magyar intézmények, mind a nemzetközi szervezetek anyagával foglalkozó könyvtárosok számára.

GOMBOCZ ISTVÁN

Az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács. AMűvelődésügyi Minisztérium 1962. július 20-án léptette életbe az Országos Könyvtárügyi Tanács feladatkörének kibővítésével megalakuló Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács szervezeti és működési szabályzatát. A Szabályzat 1. §-a kimondja, hogy „az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács (korábban: Országos Könyvtárügyi Tanács) — az 1956. évi 5. sz. törvényerejű rendelet alapján — a könyvtárügyi és dokumentáció országos szakfelügyeletét gyakorló művelődésügyi miniszter szakmai tanácsadó testülete, amely tevékenységével a hazai könyvtárügyi és bibliográfiaügyi s a dokumentáció fejlesztését mozdítja elő. A Tanács a művelődésügyi miniszter felhívására, más hivatalos szervek felkérésére vagy saját kezdeményezéséből véleményt mond és javaslatot terjeszt elő a könyvtár- és bibliográfiaügyi, valamint a dokumentáció országos jellegű elvi és módszertani kérdéseiben.” — A 3. § kimondja, hogy „a Tanács tevékenységét az országos könyvtár- és bibliográfiaügyi, valamint a dokumentáció súlyponti feladatai határozzák meg.”

A mainzi Gutenberg-Múzeum új otthonának megnyitása. A nyomdászok hagyományos nemzetközi János-napi ünnepségeihez ez évben egy jelentős esemény csatlakozott: Mainzban június 24-én nyílt meg az újjáépített Gutenberg-Múzeum. A 2000 éves jubileumát ünneplő Mainz városa a hat évtizede fennálló Gutenberg-Múzeum korszerű és méltó új otthonának felavatását a jubileumi ünnepségek fénypontjának szánta. Ez az esemény azonban túlnő a lokális jellegű ünnepségek keretein, mert a most ünnepélyesen átadott épületben nemcsak GUTENBERG találmányát és életművét idéző emlékmúzeum, hanem a könyvnyomtatás világmúzeuma tárja ki kapuit. Az új Gutenberg-Múzeum nemzetközi gyűjtőhelye mindazoknak a nyomtatott, illetőleg tárgyi emlékeknek, amelyek a könyvnyomtatás feltalálása, valamint az egyes országokban való elterjedése, fejlődése szempontjából jelentősek. A könyvnyom-

tatás muzeális értékű emlékeinek gyűjtésével és korszerű kiállítás keretében történő bemutatásával azonban nem merül ki a Múzeum funkciója. A Múzeum igazgatójának, Aloys RUPPEL professzornak régóta szorgalmazott terve szerint a Gutenberg Múzeum a jövőben a könyv- és nyomdászattörténeti kutatások nemzetközi tudományos központjává fog fejlődni.

E program lényege már az alapítástól kezdve benne volt a Gutenberg-Múzeum célkitűzéseiben. Igaz ugyan, hogy a GUTENBERG születésének 500 éves évfordulójával kapcsolatban 1899 nyarán kibocsátott felhívás még csak GUTENBERG emlékére emelt múzeum alapítására tett javaslatot, de a jubileumi ünnepségek során — 1900. június 26-án — elfogadott határozat már jóval szélesebb perspektívában körvonalazta a Múzeum feladatkörét. E határozat szerint a létesítendő múzeum eredetiben vagy hasonmásban gyűjti, nyilvántartja és a nemzetközi kutatás rendelkezésére bocsátja mindazokat az emlékeket, amelyek a könyvnyomtatás feltalálása, illetőleg az egyetemes nyomdászattörténet szempontjából jelentősek. A határozat a Gutenberg-Múzeum mellett egy olyan könyvtár felállítását javasolta, amely a GUTENBERG-kutatás teljes anyagán kívül a könyvnyomtatás elterjedésének és fejlődésének egyetemes irodalmát is magában foglalja.

A Múzeum programja ezek szerint az alapítástól kezdve nemzetközi volt. Gyűjtő- és munkaköre nem korlátozódott a GUTENBERG személyével és találmányával kapcsolatos könyv- és nyomdászattörténeti dokumentumokra, sem egy korszak, illetőleg egyes országok emlékanagyára, hanem a lokális és nemzeti sajátos vonásokat is érzékeltetve a legújabb időkig kívánta szemléltetni a könyvnyomtatás és a vele összefüggő sokszorosító technikák fejlődését.

E nagyszabású program megvalósításának előfeltételei azonban nem voltak biztosítva. A Gutenberg-Múzeum szinte fennállásától kezdve helyhiánnyal és személyzeti nehézségekkel küzdött. Az első évtizedben a mainzi választófejedelmi palota e célra rendelkezésére bocsátott két helyiségben működött; állományilag és személyzetileg is függő viszonyban állt a mainzi Városi Könyvtárral. 1912-ben a Városi Könyvtárral együtt költözött át a Rajna partján felépült új könyvtárepületbe, amely a második világháború után újra menedéket adott a Múzeum anyagának. Az új épületben némileg javult a Múzeum elhelyezése. Itt két nagyobb kiállítási terem állt rendelkezésre, amelyhez GUTENBERG emlékszobaként berendezett két kisebb

terem és a Gutenberg-könyvtár helyisége csatlakozott. A kedvezőbb elhelyezésből adódó lehetőségeket azonban a Múzeum nem használhatta ki kellő módon, mert munkaerőit egyre nagyobb mértékben vette igénybe a Múzeummal továbbra is szoros kapcsolatban álló és állandó személyzeti hiánnyal küzdő Városi Könyvtár.

Az első világháború és az azt követő inflációs évek súlyos megpróbáltatásokat róttak a Gutenberg-Múzeumra. Az 1901-ben alapított, nemzetközi összetételű Gutenberg-Társaság taglétszáma 700-ról 310-re esett vissza, s a Múzeum mellett bizonyos mértékig mecénási szerepet betöltő társaság feloszlásának veszélye is komolyan fenyegetett. Mainz városának támogatása azonban átsegítette a Gutenberg-Múzeumot a háború okozta nehézségeken. 1925-ben már 78 tanulmányt 7 nyelven közreadó monumentális kötettel (*Gutenberg-Festschrift*) ünnepelte a Múzeum fennállásának 25. évfordulóját. 1926-tól kezdve nemzetközi szakírók közreműködésével és egyre változatosabb, gazdagabb anyaggal jelent meg a Gutenberg-Gesellschaft — RUPPEL professzor által alapított és szerkesztett — nagytekintélyű évkönyvsorozata, amelynek hasábjain az elmúlt évtizedek során jó néhány magyar szerző tanulmánya is napvilágot látott.

A *Gutenberg-Festschrift* közreadását nagyszerű időszerű kiállítások követték; egyidejűleg felépült a Rajna-parti múzeum-épületben a GUTENBERG-műhely rekonstrukciója, amely a Múzeum legnépszerűbb látványosságaihoz tartozott. A Múzeum működése tehát ismét fellendült; az eredeti program megvalósításához, az egyetemes nyomdászattörténet emlékeinek méltó bemutatásához azonban az időközben lényegesen megjavult helyviszonyok mellett sem nyílt lehetőség. A Múzeum végleges és megfelelő elhelyezésére ebben az időben a mainzi dóm mögött két impozáns régi gótikus ház — a Zum Römischen Kaiser és a Zum König von England — látszott a legmegfelelebbnek. Az épületek felszabadítása és a Gutenberg-Múzeum céljaira való átalakítása meg is indult, de a terv keresztülvitele éveket igényelt. A korszerűen helyreállított Zum Römischen Kaiser-ban 1933 János napján nyílt meg az újonnan berendezett Gutenberg-Múzeum. A földszinten a GUTENBERG korabeli nyomdai berendezések és eszközök kiállítása, az első emeleten a GUTENBERG-emlékszobák, a második emeleten a könyvnyomtatás elterjedését szemléltető kiállítás tárult a nézők elé. A Múzeum írástörténeti anyaga és az 1501-től napjainkig terjedő nyomdászattörténeti kiállítás az adminisztrációs

helyiségekkel együtt továbbra is a Városi Könyvtár épületében maradt. 1940-re, a könyvnyomtatás feltalálásának 500 éves jubileumára tervezték a Zum Römischen Kaiser és a Zum König von England egyesítésével kialakítható kiállítási termekben a Múzeum anyagának teljesebb és egységesebb szempontok szerint felépített bemutatását. A második világháború kitörésekor a megkezdett átépítések elakadtak, a várost ért későbbi bombatámadások pedig romba döntötték a Múzeum mindkét épületét. Az értékes állomány ismét a Városi Könyvtár épületében nyert elhelyezést, s napjainkig csak szerény keretek között kerülhetett bemutatásra.

Több mint hat évtizedes nehézségek után a Múzeum most végre eredeti célkitűzéseinek megfelelő elhelyezésben, a korszerűen helyreállított Zum Römischen Kaiser-ban és az a mögött felépített modern épületszárnyban folytatja működését a Gutenberg-Múzeum. Az épület közepén foglalt helyet a Múzeum ablak nélküli kincseskamrája, amelyben a legnagyobb könyvértékeket, — kb. 3000 ősnymotatvány között a 42 soros *Gutenberg-Bibliát*, s az 1459-ben megjelent *Psalteriumot* — őrzik és tárják a látogatók elé. A 35 kiállítási teremben most első ízben kerül teljes egészében bemutatásra a Múzeum gazdag állománya. Jelentősen kibővíthetett a könyvnyomtatás technikai fejlődését korabeli gépekkel, illetőleg rekonstrukciókkal szemléltető kiállítási részleg. A GUTENBERG-műhely rekonstrukciója mellett XV. századi papírmalom, szerzetesi kódex-másoló- és könyvkötőműhely rekonstrukciója eleveníti meg a kódexek és a legelső nyomtatott könyvek előállításának különböző munkafázisait. A későbbi századok nyomdai felszereléséről egy 1722-ből való hírlapsajtó és az egyre tökéletesedő nyomdai gépek sora ad áttekintést, és pedig nemcsak holt muzeális tárgyként, hanem működés közben, az egyes munkafolyamatokat is bemutatva. A Zum Römischen Kaiser-ban nyert elhelyezést a 20 000 kötetes Gutenberg-könyvtár, amely a könyvnyomtatás irodalmának állandóan gyarapodó és a lehető legnagyobb teljességre törekvő központi könyvtára.

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

A lipcei Városi Könyvtár ritkaságainak átadása. A lipcei Városi Tanács 1962. június 4-én határozatot hozott arról, hogy a lipcei Városi Könyvtár kutatási célokat szolgáló állományát tudományos használatra a Karl Marx Egyetem könyvtárának

kell átadni. A Városi Könyvtár történetileg kialakult állományának 90%-a 1943 decemberében elpusztult, csak a biztonságba helyezett kéziratok és ősnymtatványok nem estek a bombatámadások áldozatául. A Városi Könyvtár 1951 óta közművelődési könyvtárként működött. A kutatók és az oktatók jogos igényrel léptek fel a ritkaságok hozzáférhetővé tétele érdekében, ezért történt meg most az átadás. Az Egyetemi Könyvtárba kerültek a következő gyűjtemények:

1. Robert NEUMANN, Heinrich FLEISCHER és Franz DELITZSCH *Catalogus librorum manuscriptorum, qui in Bibliotheca Senatoria Civitatis Lipsiensis* című művében szereplő kéziratok, beleértve az 1838 óta történt gyarapodást, összesen 1800 egység;

2. Otto GÜNTHER *Die Wiegendrucke der Leipziger Sammlungen und der Herzoglichen Bibliothek in Altenburg* (Leipzig, 1909) című művében a Városi Könyvtár tulajdonaként feltüntetett ősnymtatványok a veszteségek leszámításával, összesen 690 egység;

3. az autográf gyűjtemények, többek között LESSING—KÖBERSTEIN, CLODIUS, BENDEMANN, HÖNISCH NEU, NEUMANN és TAUT kéziratok, összesen 14 000 egység;

4. a még GOTTSCHED által alapított Német Társaság könyvtára a XVII. és XVIII. századból származó ritka nyomtatványokkal, összesen 1340 egység.

Az Egyetemi Könyvtár ezeket az állományrészeket „tartós letétként” vette át, és biztosítja számukra a legjobb tudományos kihasználást. A szakszerű megőrzésről és az eredeti jelzetsoportok szerinti felállításról a Könyvtár kéziratára gondoskodik.

Az Egyetemi Könyvtárban az átszállítás befejeztével kb. 9300 egységből álló, görög, latin, német és keleti kéziratgyűjtemény, kb. 3500 ősnymtatvány és mintegy 169 000 autográf kézirat áll a tudományos kutatás rendelkezésére.

Fényképgyűjtemény a XIX. századból. Köln város tulajdonába került a híres GERNSHEIM-fényképgyűjtemény, amely a XIX. századból származik és 36 db eredeti felvételt tartalmaz. A történelmi értékű gyűjtemény — értékét kb. két és félmillió márkára becsülik — eredeti birtokosa,

Helmuth GERNSHEIM a közelmúltban tért vissza angliai emigrációjából, ahova 1937-ben távozott, és most átveszi a kölni fotóművészeti múzeum vezetését. A múzeum gyűjteményének alapját a GERNSHEIM-féle fényképek alkotják, melyek között megtalálható a fényképezés feltalálójának, a francia Nicéphore NIEPCE első felvétele is, melyet 1826-ban lakásának ablakából készített. (N)

Régi fóliások preparálása. A jénai Friedrich Schiller-egyetem könyvrestaurátora új eljárást talált fel a régi pergamenek preparálására, illetve restaurálására. A könyv anyagához hasonló összetételű pergamen-nyvet készít alkohol hozzáadásával, s így bizonyos hőmérséklet mellett nemcsak régi írásokat vagy festményeket rögzít, de tartós védelmet tud adni a kopás, elhasználódás ellen.

Günter MÜLLER ezzel az eljárással sikeresen kezelt egy 1462-ből származó, hozzávetőleg 10 ezer márká értékű, 22 lapból álló ún. *Szegények bibliáját*. A művészien festett képek annakidején a Szentírással ismergették meg az írástudatlanokat.

MÜLLER egy XVI. századi könyvben 25 db 1588-ban kelt folyamodványt is talált, amelyeket a kérelmezők a szász választófejedelemhez intéztek. (N)

Ismeretlen kéziratok. 94 ismeretlen PAGANINI-levelet fedezett fel egy amerikai műgyűjtő az egyik londoni régiségkereskedőnél. A levelek a washingtoni Kongresszusi Könyvtár birtokába kerültek. — FALCKE zenetörténész 40 db Richard STRAUSTól származó eddig ismeretlen levelet talált a 15 éve elhunyt BISCHOFF zeneszerző hagyatékában. Ugyaninnen előkerültek még RILKE, REGER és LILIENCRONTól származó levelek is. — A leiningrádi Színház-, Zene- és Filmtörténelmi Kutatóintézet archívumában megtalálták GREG 15 db eddig kiadatlan levelét. — A Morva Múzeum zenei levéltárában BEETHOVEN eddig ismeretlen kantáta-kéziratát találták meg, amely nem szerepel ugyan műveinek katalógusában, de a szakértők remélik, hogy kétséget kizáróan meg lehet majd állapítani a *Mulandó tavasz* c. kantátáról, hogy a nagy zeneköltő egyik ismeretlen műve. (N)

SZEMLE

Szütün, Ivan Dimitrevics: Zsizin' dlja knigi. Red. D. KUPRIN, M. DEREVJANKINA. Moszkva, 1960, Goszpolitizdat. 279 l., 5 t.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom előtti orosz könyvkiadás egyik legjelentékenyebb és legismertebb alakja, I. D. SZÜTIN — mint ezt a könyv előszavában N. NAKORJAKOV elmondja — 1922-ben ajánlotta fel kiadásra életrajzának kéziratát az Állami Kiadónak. A kézirat azonban akkor elkallódott, s csak a közelmúltban előkerült másolat alapján vált lehetővé a könyv megjelenítése.

SZÜTIN megkapóan érdekes könyvében leírja életének és könyvkiadói tevékenységének történeti, könyvtörténeti és irodalomtörténeti szempontból egyaránt figyelmet érdemlő eseményeit és tanulságait. 1851-ben, a sötét reakció korszakának egyik legelmaradottabb vidékén, a koztromai kormányzóságban született, szegény emberek gyermekeként. Már 12 éves korában dolgoznia kellett; egyik nagybátyjánál, aki szücsmeister volt, vállalt munkát, s annak portékáját árusította a nizsnij-novgorodi vásáron, igen csekély fizetésért. 15 éves korában, végleg elkerülve hazújról, egy moszkvai könyvkereskedőhöz állt be tanoncnak, itt kezdődött el pályája, amelynek során az orosz könyvkiadás legjelentékenyebb vállalatának tulajdonosa, a vállalat lelke és vezetője, majd a forradalom után a szovjet könyvkiadás lelkes, megbecsült munkása lett.

A könyvkereskedőnél vállalt tanonckodás az akkori viszonyoknak megfelelően egyben cselédeskedést is jelentett. A nehéz munka még a jó fizikumú fiatalembert is kimerítette, de ez sem gátolta meg abban, hogy szüntelenül tanuljon, olvasson. Igyekezett még a könyvkereskedő is méltányolta, megengedve, hogy esténként 10 óráig égesse a faggyúmécsét.

A küzdelmes gyermekkort további szorgalmas munkával és szakadatlan tanulással eltöltött évek követték, s 1883-ban az akkor 32 éves SZÜTIN — egykori munkaadója támogatásával — Moszkvában, az

Iljinszkij-kapu közelében megnyitotta kis könyvkereskedését. Ebből létesült később, pénzes társak közreműködésével, a *Szütün és társai* könyvkiadóvállalat; ennek élén igyekezett SZÜTIN fiatalkori álmát valóra váltani: egészséges szellemi táplálékot, jó, szép kivitelű, olcsó könyvet adni a népnek.

Az életrajz több fejezetten át ismerteti az egykorú oroszországi könyvkiadás és könyvterjesztés körülményeit, azoknak a vállalkozóknak a tevékenységét, akik ponyvaregények, kezdetleges illusztrációjú, haladói történetek kiadása és jórészt vásárolók útján történt terjesztése révén akarták a maguk üzleti hasznát a nyomorgó írók és a vásárlók rovására biztosítani. Nem kevésbé érdekesek a könyvnek SZÜTIN kiadói céljait és ezek megvalósítását ismertető részei. Sorban jelentette meg, szép kivitelű tömegkiadásban az irodalom klasszikusait, Oroszországban addig soha nem látott példányszámban. A vállalat tevékenységének méreteire jellemző, hogy a tízes években az orosz könyvtermelés 25 százaléka a *Szütün és társai* kiadónál jelent meg.

A haladó szellemű könyvkiadási politika, amelyet SZÜTIN vallott és követett, természetesen szemet szűrt mind a könyvkiadást csak vállalkozásnak tekintő könyvkiadóknak, mind pedig a cári cenzúrának és a reakciói, korrupt bürokráciának. Különösen SZÜTIN haladó szándékú tankönyvkiadási tervei váltottak ki sok gáncsoskodást és zsarolást.

A könyvkiadási tevékenység leírásához hasonlóan érdekes olvasmány SZÜTIN visszaemlékezése GORKIJRAL, CSEHOVVAL és más híres kortárs-írókkal történt találkozásaira. CSEHOV buzdítására fogott hozzá *Kuszszoje Szlovo* című napilapjának megindításához. A terv megvalósítása természetesen nem ment könnyen; sok erőfeszítésbe és pénzbe került, míg SZÜTIN a cári cenzúra ellenállásával szemben megkapta a lapkiadási engedélyt. SZÜTIN kiadói tevékenysége természetesen a *Fekete Százak*

néven ismert reakciós terrorszervezet szemében is szálla volt, ennek jele volt a SZÜTIN-nyomda felgyújtása 1905-ben.

SZÜTIN már 66 éves múlt, amikor ki-tört a Nagy Októberi Szocialista Forradalom. Azt, hogy kiadói és emberi hitvallását, a nép szolgálatát nem üres frázisként, nem a haladó körök pénzére számító üzleti elvként fogta fel, az életrajz közvetlenül egyszerű fogalmazású, megkapó sorai tanúsítják. „Jó dolognak tartottam — írja — az egész gyáriparnak az igazi tulajdonos, a nép által történt birtokba vételét.” Állásfoglalása nemcsak szavakban, hanem tetteiben is megnyilvánult: a szovjet könyvkiadás lelkes, áldozatkész munkása maradt, egészen nyugalomba vonulásáig, amikortól kezdve a szovjet hatalom személyi nyugdíjat és lakást biztosított érdemei elismeréseként számára.

GORKIJ, CSEHOV, TOLSZTOJ, KUPRIN és más neves írók, közéleti emberek és gyári munkások SZÜTINhez írt és az ön-életrajzban közölt levelei, SZÜTIN-kiadványok illusztrációi gazdagítják, bőséges jegyzetanyag és terjedelmes névmutató egészíti a könyvét ennek a GORKIJ szavai szerint „jó orosz embernek, aki szereti hazáját, ismeri azt, és ereje szerint szolgálni igyekszik az ország érdekeit.”

DOBÓ ISTVÁN

Legyetek éberek! Antifasiszta művek ajánló bibliográfiája. Bp. 1961, Főv. Szabó Ervin Könyvtár. 302 l.

Már régóta aktuális egy olyan bibliográfia megjelentetése, amely a pedagógusok, könyvtárosok, közművelődési dolgozók s nem utolsósorban a fiatalok figyelmét felhívja a legjobb antifasiszta művekre. Van-e szükség egy ilyen bibliográfiára tizenhét esztendővel a fasizmus megsemmisítése után? Ugy gondoljuk, hogy a válasz ennyi év után is csak az egyértelmű igen lehet, mert mindenkinek meg kell ismernie ennek a szörnyű társadalmi jelenségnek a történetét, gyakorlatát, hogy soha többé vissza ne térhessen.

Ehhez nyújt segítséget a Szabó Ervin Könyvtár kiadásában, SZALAY György összeállításában megjelent bibliográfia. Elsősorban maga a vállalkozás érdemi meg a figyelmet. A bibliográfiához hatalmas anyagot gyűjtöttek össze, nagy gond- dal rendszereztek és ismertetik az anti-fasiszta irodalmat. A munka témakörök szerint csoportosítja a műveket. Foglal- kozik a fasiszta rendszerek kialakulásával, országonként, kronologikus sorrendben; a második fejezetben a háborús tűzfész- kekkel, a harmadikban a második világ- háborúval s ezen belül a különböző ellen-

állási mozgalmakkal. A negyedik rész a *Fasizmus a második világháború után*, a befejező rész pedig a *Memento*, amely naplókat, búcsúleveleket foglal magába.

Minden fejezet először a dokumen- tumokat és a tudományos műveket sorolja fel, utána a publicisztikai munkákat, s legvégül következik a szépirodalom. Az összeállító gondos munkával minden egyes művet tartalmilag is ismertet.

Lelkiismeretes munkáról tanúskodik ez a bibliográfia. Megtaláljuk benne a leg- jelentősebb tudományos, politikai és szép- irodalmi antifasiszta kiadványokat, így például szerepel DIMITROV híres műve. *A munkásosztály a fasizmus ellen*, Thomas MANN: *Európa vigyázz!*, *A lipcsei per* stb.; a legértékesebb szépirodalmi alkotások: Thomas MANN, PRATOLINI, FEUCHT- WANGER, Leonhard FRANK, Bertolt BRECHT, Max FRISCH, ERENBURG, HEMINGWAY, SZIMONOV, SOLOHOV, MORAVIA, ARAGON egy-egy műve, ami elárulja, hogy a világ- irodalom legnagyobbjai mind felemelték szavukat a fasizmus ellen, pártállásra való tekintet nélkül.

Az összeállító főleg olyan anyagot akart felvenni a bibliográfiába, amelyhez az érdeklődők hozzá is jutnak. Mégis nem árt talán, ha felhívja a figyelmet pél- dával GEREPLYÉS László: *A döntés felé...* Németországi riportok (Bp. 1932), *Így élnek a nők a Harmadik Birodalomban* (Bp. 1934), LAJOS Iván: *Németország esélyei a német szakirodalom tükrében* (Pécs, 1939), SÁNDOR Pál: *Fasiszta munkakódexek* (Kolozsvár, 1934) c. művekre. Hasonló- képpen megemlíthetjük a magyarországi fehérterrortól szóló, magyar nyelvű, az emigrációban megjelent irodalmat (10—12 könyv).

A bibliográfia kiállítása szép, a címlap egyszerű, de kifejező: a fekete alapról kiugró fehér betűk jól illenek a témához.

A Szabó Ervin Könyvtár — mint általában többi bibliográfiájában is — fontos témát ragadott meg ismét, és a *Legyetek éberek!* bizonyára hozzájárul ah- hoz, hogy a könyv, az irodalom ezen a téren is hathatósan segítse a történelem megértését, a jelen súlyos politikai problé- mái közötti eligazodást.

M. Gy.

Tanulmányok a magyar—orosz irodalmi kapcsolatok köréből. Bp. 1961, Akadémiai Kiadó. I—III. kötet.

Egyedülálló vállalkozás eredményét veszi kézhez az olvasó, a magyar irodalom- tudomány és történetkutatás közös anto- lógiáját, amelyben a magyar—orosz szel- lemi kapcsolatok közel kétezereves múlt-

járól első ízben kapunk szemléletes és torzítás nélküli összképet. Ismeretes, hogy a felszabadulás után a szellemtörténeti koncepciók jogos bírálatának utóhatásaként idegenkedést tapasztalhattunk az összehasonlító irodalomtudomány fogalmával és feladatkörével szemben. Az ellenforradalom időszakában sok tudománytalan elgondolás rontotta le a disciplina hitelét. Az Akadémiai Kiadó gondozásában most megjelent kötetek azt bizonyítják, hogy irodalom- és történettudományunk ma már olyan elméleti bázist épített fel magának, amely lehetővé teszi a marxista kutatási módszerek kialakulását. Így a jelen tanulmányok megjelenése az irodalmi kölcsönhatás vizsgálatának új, tisztultabb korszakát jelzi.

Szándékosan említettünk itt szellemi, illetve történeti kapcsolatokat a pusztán irodalmiak helyett, a gyűjtemény ugyanis helyes megfontolásból kiindulva a történetiség alapelvein épül fel, a legrégebb orosz nyelvemlékek magyar vonatkozásaiból indul ki, és bőven foglalkozik a két ország történetére döntő befolyást gyakorló haladó mozgalmak kisugárzásával a felvilágosodástól a szocialista forradalomig.

A felépítés átfogó szándéka, a méretek hazai viszonylatban kimagasló aránya, a részletes analízisben bővelkedő monográfiai azt bizonyítják, hogy tudományunk életünk sokban izmosodott az utóbbi évek folyamán, és szemben a közelmúlttal, ma már képes arra, hogy nagylélegzetű összegező munkák alapvetését végezze el. Ennek egyik előfeltétele éppen az az aprólékos és mélyreható elemző tevékenység, amely a tanulmányok filológiai részében jól gyümölcsözött.

A három kötetben sorakozó művek megoszlását úgy határozhatjuk meg, hogy egy részük a kimagasló alkotók hatásával foglalkozik, amittől nem választható el a monográfiaiak másik, jelentős csoportja, amely a klasszikusok fordításának értelmezési, stilisztikai, prozódiai problémáit boncolja. A műfordítás elvi kérdéseinek olyan szakavatott és sokban virtuóz történeti magyarázata, mint amilyen pl. GÁLDI László LERMONTOV és RADÓ György TOLSZTOJ tanulmányában olvasható, ritka csemege a szakmai érdeklődő, sőt a szakember számára is.

A monográfiaiak másik része a nagy történeti fordulók és jelentős progresszív irányzatok kölcsönhatását követi nyomon a korabeli sajtóban és kiadványokban. Néhány orgánummal, mint pl. az orosz *Kolokollal*, a *Nyugattal* vagy a húszas években megjelent *Kassai Munkással* külön tanulmány foglalkozik.

A kötetek végighaladnak a magyar sajtó egész történetén 1780-tól a felszabadulásig. Áttekintik nagy vonalakban azt a hírnyagot — későbbiekben a gloszszákat és kritikákat is —, amelyek jelzik, hogyan ver visszhangot az orosz kultúra a magyar szellemi életben. BOR Kálmán munkájában — *Orosz tudományos és irodalmi vonatkozások a magyar nyelvű hírlapirodalomban 1780—1824* —, az adatok összegyűjtése, regisztrálása azzal az eredménnyel járt, hogy megbizonyosodhatunk róla, mennyivel régebbiek és sokrétűbbek a két néz közötti szellemi kapcsolatok, mint azt eddig hittük. BOR tanulmányának terjedelme és anyaga jól bizonyítja, hogy a sajtóban rejlő bizonyítékanyag felhasználása elengedhetetlen ahhoz, hogy megbízható képet nyerjünk homályos művelődéstörténeti problémákról. Ez még akkor is így van, ha a sajtó, jelen esetben a magyar hírlapírás őskoráig megyünk vissza, amikor még önálló hírforrásról és az orosz nyelv ismeretén alapuló értesültségről nem lehetett szó.

TARDY Lajos írása, amely ennek az áttekintésnek orosz megfelelőjét tárja eléünk, még több tanulsággal jár, mert olyan bizonyítékokba nyújt bepillantást, amelyek nálunk csaknem teljessen ismeretlenek. Élvezetes előadásmódja növeli az olvasó érdeklődését a XIX. század eleji orosz művelődéstörténet iránt.

NYIRÓ Lajos tanulmánya — *Adatok az orosz forradalmi demokraták múlt századi magyarországi fogadtatásához* — széleskörű kutatómunka eredménye, a múlt század utolsó harmadának sajtóorgánumait ha nem is merítette ki, de jó érvekként hasznosította. DOLTMÁNYOS István az orosz forradalmi narodnyikok mozgalmának hazai sajtóvisszhangját kutatva, érdekes és árnyalt képet ad arról a bonyolult folyamatról, amelynek során az aulikus, a liberális és a munkáslapok állásfoglalása kialakult. Műve nemcsak az adatfeltárás szempontjából sokatmondó, hanem mint történelmi elemzés is, amely egy ellentmondásos politikai fejlődés vetületi rajzával számos, eddig eléggé nem tisztázott hazai sajátosságra, kifejezetten magyar problémára hívja fel a figyelmet. Az ellenforradalmi negyedszázad sajtójának és szellemi életének vizsgálata szintén eddig kevésbé méltányolt tényeket mutat fel. Ezek a tanulmányok egy nagyon időszerű feladat első összegező megoldásaként kerültek a gyűjteménybe. LENGYEL Béla monográfiai és KÁMÁN Erzsébet SOLOHOV tanulmánya egyaránt azt bizonyítják, hogy a szovjet irodalommal kapcsolatos álláspont, az érdeklődés és véleményalkotás természete még ebben a nyomasztó peri-

óduiban is tükrözta a hazai szellemi élet megoszlását, jelentős írónk és gondolkodónk szabadságküzdelmét a butító ellenforradalmi propaganda ellen.

A stíluselemző tanulmányok közül kiemelkedik DIÓSZEGI András impozáns terjedelmű, bizonyító anyagban igen gazdag és önálló eredményekben bővelkedő, izgalmas esszéje TURGENYEV magyar követeiről. DIÓSZEGI itt feltárt eredményei nemcsak az összehasonlító irodalomtudományt gazdagítják, hanem legalább ennyire a magyar próza fejlődésének benünk élő képét is.

Nem az egyensúly, hanem a teljes igazság kedvéért nem hallgathatunk el egy ellenvetést sem: hiányoljuk a tanulmányok megoszlásában a szovjet szerzők közreműködésének arányát. Valószínűleg ennek tudható be, hogy feltűnően kevés azoknak a monográfiáknak a száma, amelyek a magyar klasszikusok orosz földön tett hatásával, a nagy apparátussal és hatalmas példányszámmal dolgozó szovjetunióbeli fordító-tevékenységgel foglalkoznak. A művelődéstörténeti, történelmi vizsgálatok között is túlnyomó részben a nálunk kirajzolódó tükörképet kutatják, az orosz művelődés megfelelő momentumairól pedig kevés szó esik. Különösen feltűnő ez a megoszlás olyan nagy egyéniségek visszhangjának esetében, mint PÉTERFI, JÓKAI, MÓRICZ, JÓZSEF Attila, vagy olyan történelmi sorfordulók irodalmi ábrázolását keresve, mint az 1848-i szabadságharc vagy a Magyar Tanácsköztársaság. Amennyire örömteli tény az, hogy egy kiváló szovjet irodalomtudós, Oleg ROSZSZIANOV a legjobb hazai szakemberekkel egy szinten elemzi ADY forradalmi költészetének összetevőit és orosz gyökereit, éppannyira elgondolkoztató az, hogy a magyar kultúra és történelem oroszországi hatásának felkutatásában nem sikerült a gyűjteményhez méltó eredményeket felmutatni.

Másik megjegyzésünk gyakorlatibb természetű. Azok, akik fő kutatási területként az 1919–1945 közötti kulturális élet jelenségeinek elemzését és feltárását választották, ezt a művelődéspolitikánk számára annyira fontos periódust, nap mint nap akadályokba botlanak, mivel még ma, tizenhét évvel a felszabadulás után is erősen hiányos közgyűjteményeink idevágó anyaga. A tanulmánysorozat III. kötetében olyan monográfiák találhatók amelyek a további kutatás számára nagyjelentőségű és pótolhatatlan forrásokra apellálnak, ezek a források azonban alig vagy csak töredékesen állnak a hazai kutatás rendelkezésére. Legfőbb ideje volna, hogy a Széchényi Könyvtár végre kiegészítse

gyűjteményét — ha másként nem lehetséges, mikrofilm útján — az ellenforradalom időszakában megjelent baloldali, emigráns irodalom és sajtó ma még hiányzó termékeivel. Ennek a feltárási munkának nemcsak elvi, hanem gyakorlati következményei is fontosak, mert nemcsak arról van szó, hogy miről értesül a szakember, hanem arról is, hogy miként alakul társadalmunk tudata a saját múltjáról.

A tanulmányok sora rávilágít arra, hogy mennyire termékeny és reveláció hatású lehet két nemzeti kultúra történeti összefüggéseinek vizsgálata. Önként adódik ebből az az óhaj, bárha ezt a sikeres kezdetet újabb, merész vállalkozások követnék és kiépülne a magyar és a világnyelvek irodalma közötti kölcsönhatás marxista értékelésének rendszere. Éppennyire kívánatos volna, hogy hasonló összefoglaló munkálatok megvilágítsák a hazai és a szomszédos, baráti népek irodalomtörténeti kapcsolatait. Ezen a téren 1945 előtt alig folyt érdemleges vizsgálat, a feladat pedig sürgető és ösztönző erejű.

Fáradtságos, sokfelé ágazó és erősen összetett feladatot látott el KEMÉNY G. Gábor, a tanulmánykötetek szerkesztője. Az ő érdeme, hogy a széles időbeli távlatot átfogó, heterogén tematikájú gyűjtemény egységes, határozott és szilárd vázat kapott, a részmunkák és szintézisek kiegészítik egymást, és a monográfiák együttese harmónikus benyomást kelt. A szerkesztés hosszú időtartama alatt számtalan nehézséget és technikai akadályt kellett legyűrni, de hogy ez a szívós erőfeszítés célravezetőt, az is bizonyítja, hogy a Szovjet Tudományok Akadémia társintézménye a közeljövőben kiadja a tanulmányok válogatott gyűjteményét orosz nyelven.

ARDÓ MÁRIA

Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. Szerk. SZABOLCSI Miklós, ILLÉS László. Bp. 1962, Akadémiai Kiadó. 676 l.

A magyar szocialista irodalom történetének feltárásában az utóbbi fél évtizedben egyre több eredmény született. Hogy miért csak ez idő tájt lendült fel a kutatás, arra a közismert tényeken kívül SZABOLCSI Miklós bevezetője is választ ad. Közül egy évtizedig a szocialista irodalom fogalmának és jellegének szűkkeblű értelmezése gátolta az előfutárok örökségének számbevételét. Az elmúlt években a hazai és a külföldi viták során lassan kibontakozott az a megfogalmazás, amely történelmi szemlélettel határozta meg a szocialista irodalom jellegét és irányát. Ez az álláspont tükröződik SZABOLCSI Miklós alábbi

megfogalmazásában is: a szocialista irodalom fogalmával „nem egyetlen stílus-irányt, nem egyazon jellegű kifejezési formákon épülő irányzatot jelölünk . . . , hanem azonos osztályérdekeket hordozó, azonos szemléletet, világnézetet kifejező művek összességét.”

E kötetben közreadott húsz tanulmány ennek a feladatnak a megoldását vállalta. Bár a bevezető jelzi, hogy még sok kérdés megoldásra vár, az összegezés pedig a továbbiak során fog elkövetkezni, és a tanulmányok más-más eszközökkel történnek a kitűzött cél felé, mégis már ez a kötet is jelentős eredményeket hozott. A tanulmányok jellegüknekél fogva három csoportba sorolhatók. Egy részük írói portrékat ad, másrészüket irodalmi-politikai mozgalmakat elemez, a harmadik csoport a kibontakozó szocialista irodalom fórumait, a folyóiratokat mutatja be.

E helyütt a harmadikként említett sajtótörténeti tanulmányokkal kívánok részletesebben foglalkozni, a kötetből kibontakozó összkép azonban megköveteli, hogy a többi tanulmányok számbavételét is kötelességének érezze a recenzens. Tudniillik a fentiekben jelzett elhatárolás a tanulmányokon belül nem lehet annyira éles, a problémák — a marxista kutatás természetéből következően — átszappannak a műfaji jellegeken. Az írói portrék között KIRÁLY István KOMJÁT Aladár költői pályaképeit rajzolja meg az aktivista költőtől a szocialista realizmus esztétikáig valló művészig. Az 1910-es években pályáját kezdő GÁBOR Andorról szinte kismonográfia terjedelmű tanulmányában DIÓSZEGI András nyújt sokrétű elemzést. VARGA József irodalmi és publicisztikai cikkei alapján BÖLÖNI György fejlődéséről írt esszé. JÓZSEF Attilával két tanulmány is foglalkozik: SZABOLCSI Miklós a fennmaradt dokumentumok alapján JÓZSEF Attilának az 1918—1919-es forradalmak alatti napjait rekonstruálja, TAMÁS Attila az érett költő verseinek elemzésével körvonalazza költői világképét. SALYÁMOSY Miklós két emigráns írónak, GYETVAI Jánosnak és LÉKAI Jánosnak berlini emigrációja alatt, német nyelven megjelent és eddig jóformán csak hírből ismert műveit mutatja be. PÁNDI Pál a mártírhalált halt LUKÁCS László költői pályáját idézi fel. RÉVAI József kritikai és irodalompolitikai tevékenységének vázlatos bemutatására vállalkozott BODNÁR György. E csoporthoz csatlakozik VAJDA György Johannes R. BECHER költészetének magyarországi megismerését mérlegre helyező tanulmánya.

A felsorolt tanulmányok mindegyike foglalkozik a szocialista irodalom kialakulásának elvi problémáival, hiszen a

bemutatott alkotók életműve szervesen összeforrott a magyar szocialista irodalom történetével. Négy további tanulmány azonban már az irodalmi-világnézeti csoportosulások történetével foglalkozik. JÓZSEF Farkas a KASSÁK-féle aktivista kör és a belőle kiváló forradalmi szocialista írócsoport (KOMJÁT Aladár és társai) útjainak szétválását mutatja be, felidézve azokat az esztétikai, világnézeti vitákat, amelyek a kiválást követték, és amelyek az 1919-i proletárdiktatúra idején a teljes szakításhoz vezettek. A szocialista tömegkultúra elvi teendőinek felvetődését vizsgálja OSVÁTH Béla a Tanácsköztársaság színházpolitikájáról szóló tanulmánya. A csehszlovákiai Sarlós mozgalom történetét írta meg KOVÁCS Endre. A gazdagon dokumentált tanulmány a kezdeti SZABÓ Dezsői programtól, a paraszttromantikától a munkásosztállyal való találkozásig és a marxizmus megismeréséig megtett utat mutatja meg. A mozgalom társadalmi arculatának jellemzése mellett tagjai irodalmi érdeklődését is körvonalazza, és írótagjai világnézeti átalakulását is bemutatja. KISPRÉTER András az 1930-as évek végének és a negyvenes évek elejének munkásírói által létrehozott — önálló fórum hiányában antológiákban megjelentetett — alkotásait elemzi, bemutatva a rendelkezésre álló dokumentumok alapján az egyes antológiák szervezésének eszközeit és a kötetekkel kapcsolatos irodalmi és politikai visszhangot.

A sajtótörténeti tanulmányok önmagukban is, együttvéve is igen jelentős helyet foglalnak el a kötetben, hiszen a bemutatott folyóiratok mindegyike jelentős szerepet töltött be a szocialista irodalom kibontakozásának elősegítésében. A kronologikus sort KABOS Ernő *A Népszava Olvasótára 1917—1918-ban* című tanulmánya nyitja meg. A *Népszava* mellékletként megjelenő *Olvasótár* mindössze 39 alkalommal látott napvilágot, szervezése és létrehozása RÉVÉSZ Béla nevéhez fűződik. KABOS felvázolja a szociáldemokrata mozgalom kulturális problémákban való állásfoglalását, illetőleg a pártban belüli nézeteltéréseket. A tanulmány központjába az *Olvasótár* szépirodalmi anyagának felsorakoztatását helyezi. A szerző bemutatja ugyan azt az elméleti bizonytalanságot, amely az anyagkiválasztásban megmutatkozott, mégis kár, hogy vizsgálatait nem terjeszti ki az irodalomkritikai ismeretterjesztő cikkekre is, mert ezek vállalása még határozottabbá tette volna a kialakult képet. A következő tanulmányok már a proletárforradalom leverése utáni orgánumokat elemzik. SZABÓ György a KOMJÁT Aladár szerkesztésében Bécsben, ill. Berlinben megjelenő *Egységet*

elemzi. Vizsgálódásai a folyóirat elméleti platformjának kibontakozására irányulnak. Ennek érdekében mutatja be KASSÁK lapjainak az irodalom szerepéről hirdetett nézeteit, mert az *Egység* az ezekkel való vitában alakítja ki az avantgardtól elforduló, a proletkult sajátos alkalmazásán át a realizmust, a nyílt pártosság vállalását hirdető szocialista elveket. SZABÓ György a nézetek kifejeződését kíséri figyelemmel, a lap irodalmi és általános szerkesztési problémáira kevesebb figyelmet fordít. ERKI Edit *A 100%* című tanulmánya a legális, illetőleg féllegális körülmények között megjelenő hazai kommunista folyóiratot mutatja be. Széleskörűen sorakoztatja fel az illegálitásban levő pártnak a különböző kulturális mozgalmakban megnyilvánuló szervezői tevékenységét, így többek között a 100% kórus eredményeit, majd az 1927 augusztusában meginduló folyóirat gondos elemzését nyújtja. A tanulmányíró figyelme kiterjed szervezési kérdésekre, bemutatja a külföldi kapcsolatokat, a lap írótáborát (számos álnevet sikerül feloldania), és ami igen lényeges: sikerül részletesen elemeznie a lap célkitűzéseit és azokat az elért eredményekkel szembe-tesítenie. *A Monde magyar könyvei* címmel NAGY Péter az Henri BARBUSSE szerkesztésében megjelenő *Le Monde* című folyóirat kiadóvállalatának BÖLÖNI György, ARANYOSSY Pál gondozásában és KÁROLYI Mihály anyagi áldozatvállalásával 1930-ban megindított kiadványsorozat négy kötetének történetét és sajtóviszhangját mutatja be. E sorozatnak jelentős szerepe volt olyan művek megjelentetésében, amelyeket a Horthy-Magyarországon nem lehetett nyilvánosságra hozni. E tanulmány érdekes adatai arra figyelmeztetnek, hogy a baloldali és kommunista kiadványsorozatoknak mint szervezeti egységének a vizsgálata tanulságos és jelentős eredményekhez vezethet. CSANDA Sándor *Az Út küzdelme a csehszlovákiai szocialista magyar irodalomért* című cikkében az 1931-től 1936-ig megjelenő kultúrpolitikai folyóiratot elemzi. Feltárja keletkezési körülményeit, körvonalazza azt a szerepet, amelyet a Csehszlovákiai Kommunista Párt a cseh, illetve a szlovák nyelvű testvér-folyóiratok mellett *Az Útnak* szánt. A szerző portrészertő képet ad a folyóirat szerkesztőjéről, FÁBRY Zoltánról és egyik fő szervezőjéről, BALOGH Edgárról. Jellemzi a lap írógárdáját, bemutatja rovatbeosztását, szerkesztési elveit és a proletár olvasók megszólaltatására irányuló törekvéseit. Természetesen eközben főcélja megoldására törekszik: a szocialista kultúra terjesztésében elért eredményeket, illetőleg módszereket jellemzi. A tanulmány gaz-

dag forrásanyagra épül, a nyomtatásban megjelent adatok mellett a fennmaradt levelezés-anyagot is értékesíti. *Adalékok a Korunk történetéhez* címmel Tóth Sándor közöl részletet egy készülő nagyobb tanulmányból. A folyóirat utolsó (1936–1940) periódusának szerkesztői gondjait mutatja be. A feltalálható levelezés-anyag alapján rajzol képet a marxista folyóirat anyagi gondjairól, az egyre nehezebb körülmények között dolgozó GAAL Gábor szerkesztő módszeréről, igényességéről. A két utóbb említett tanulmány módszertani szempontból új lehetőségekre figyelmezteti a sajtótörténészt: az egykorú, személyes levelezés-anyag sikerrel hozzájárulhat a szerkesztőségi műhelymunka atmoszférájának felelevenítéséhez. ILLÉS László *Az Új Hang kritikai munkássága* című tanulmánya az 1938 januárjától 1941 júniusáig Moszkvában megjelenő folyóirat sokoldalú irodalmi, politikai vitáit és állásfoglalásait elemzi. E tevékenység bemutatásakor részben feldolgozott formában, részben bibliográfiai felsorolásban részletesen jelzi a vitapartnerek állásfoglalásait is. *Az Új Hang* tevékenységének másik irányát dolgozta fel a szerző egyik korábbi *Az Új Hang és a magyar-szovjet irodalmi kapcsolatok* című tanulmányában, e két írásban a folyóirat szinte teljes feldolgozását kapjuk.

A tanulmánykötet gazdag és szerteágazó anyagát két bibliográfiai összeállítás zárja: MAGYAR István műfajonkénti és kronologikus sorrendbe szerkesztve adja közre *Bálint György újságtörő és kritikusai munkássága* című, közel 1200 tételt tartalmazó bibliográfiáját. E gazdag és nagyrészt eddig ismeretlen anyag a két világháború közötti korszak kutatója számára számos meglepetést tartogat. BOTKA Ferencnek *A magyar szocialista irodalom. Válogatott bibliográfia 1957–1960* címmel megjelentett összeállítása pedig az éves bibliográfiák késedelmes megjelentése miatt hézagpótló szerepet tölt be a kutatás folyamatosságának elősegítésében.

REJTŐ ISTVÁN

Magyarok és a Risorgimento. ÁCS Tivadar: *A magyar légionisták életrajzgyűjteménye.* — GÁTINÉ PÁSZTOR Mária: *A Risorgimento magyar bibliográfiája.* [Kiad. a] Magyar Risorgimento Emlékbizottság [és a] Hazafias Népfront. Bp. 1961. 207 l. (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Tanulmányok. U. S. 12. 35.)

A Risorgimento-emlékév alkalmából megjelent munka bibliográfiai része az olasz nép függetlenségi mozgalmával kapcsolatos magyar és magyar vonatkozású

irodalmat kívánja számba venni. A folyóirat- és újságcikkekre is kiterjedő anyagot a bibliográfia összeállítója, a könnyebb áttekinthetőség céljából, tíz csoportra tagolta. (1. Az egész korszakra vonatkozó, összefoglaló művek; 2. Magyar—olasz kapcsolatok 1848—1849-ben; 3. 1850—1858. A magyar emigráció tagjainak kapcsolata MAZZINIVEL, tevékenységük a krimi háború idején; 4. 1859: francia—osztrák háború; 5. CAVOUR és a magyarok (1859—1861); 6. Giuseppe GARIBALDI; 7. Az olaszthoni magyar légió; 8. Az 1866. évi háború; 9. A magyar légió Olaszországban; 10. Tanulmányok, naplók a Risorgimento-korabeli Olaszországról.) Az egyes csoportok élén rövid, átfogó ismertetések, a címleírások jelentős hányadánál pedig néhol tartalmi, néhol kritikai megjegyzések adnak útbaigazítást.

GÁTINÉ PÁSZTOR Mária gondos és igen hasznos munkát végzett a Risorgimento magyar irodalmának összeállításával, bibliográfiája nélkülözhetetlen segédeszköz lesz a további kutatások során. A kisebb szépséghibák, mint az írásjelek nem egészen következetes alkalmazása a címleírásokban vagy a mutató kisebb hiányosságai, nem mennek a használhatóság rovására. Tartalmilag itt két hiányt szeretnénk pótolni csupán, azt is azért, mert egy magyar vonatkozásokban bővelkedő, gazdagon dokumentált monográfiáról¹ és egy újkeletű elvi jelentőségű tanulmányról² van szó.

A kötet egészét tekintve, a kiadóra hárult volna a feladat, hogy összhangba hozza az életrajgyűjteményhez csatolt tételszámozott, de nem bibliográfiai igényű irodalomjegyzéket a Risorgimento magyar bibliográfiájával. A bibliográfia tételszámozása esetén az irodalomjegyzék párhuzamos címleírásai nélkülözhetők lettek volna. Ha erre nem volt mód, legalább a bibliográfiában szereplő címleírási formát kellett volna átvenni az irodalomjegyzékbe is.

HERNÁDY FERENC

1 AGRATI, Carlo: *Da Palermo al Voltorno*. Milano, 1937, Mondadori. 535 l.

2 HANÁK Péter: *Rapport st'orici italo-ungheresi verso la metà del secolo XIX*. [Bp.] 1955, Akad. Kiadó. 211-234. 1. (Klny. az Études des Délégues Hongrois au Xe Congrès International des Sciences Historiques-ból.)

Polzovics Iván: Bevezetés a szakirodalmi dokumentációba a műszaki és természettudományok területén. Bp. 1962, OMK. 450 l.

A szakirodalmi dokumentáció gyakorlata és elmélete az elmúlt évtizedekben

világszerte olyan fejlődésen ment át, amelynek eredményeként az eredetileg csak lazán összefüggő elemekből — mint azt több szakíró is megállapítja — hovatovább egy önálló ismeretág kontúrjai kezdenek kibontakozni. Az igen gazdag, de főleg rész kérdéseket ismertető szakirodalom ellenére sem készült eddig ennek a most kibontakozó ismeretágnak a sikerült szintézise.

Az ismeretkör korabeli egészét foglalta magában P. OTLET 1934-ben megjelent műve, amelyben a szerző a dokumentáció távlatokat kutató megalapozását adta. Közel másfél évtized múlva, 1948-ban az angol S. C. BRADFORD vállalkozott átfogóbb jellegű szakkönyv kiadására. Őt követte a holland TH. P. LOOSJES, aki a szakkönyvtáros szemszögéből vizsgálta a tudományos tájékoztatás rendszerét és a csehszlovák J. TOMAN, aki a dokumentációs munka gyakorlati teendőit foglalta össze. POLZOVICS műve kéziratának lezárása után jelent meg a román A. AVRAMESCU és V. CÂNDEA társszerzők könyve, amely a szakirodalmi dokumentáció elméletének és legújabb gyakorlatának összefoglalására törekszik.

POLZOVICS munkája a dokumentációs szakirodalom terén kétségtelenül nagy eredmény, s jelentősége túlnő a hazai kereteken.

A szerző nagy igényességgel kívánta a bonyolult téma korszerű, jellemző szintézisét nyújtani. A feladat, amelyre vállalkozott, nagyobb annál, semhogy egyetlen művel megvalósítható lenne, ezért munkáját a cél eléréséhez adaléknak vagy ahogy szerényen megjelöli „inkább kísérletnek” szánta.

A szerző könyvének csak gyakorlati részében szűkítette le vizsgálódási körét a dokumentáció legjelentékenyebb szakterületére: a műszaki és természettudományok dokumentációs szolgálatának körére. A mű egész alapvetésében, történeti és szervezeti vonatkozásaiban azonban a dokumentáció egyetemes megvalósulását tartja szem előtt, s így a cím megjelölésén túl lényegesen többet nyújt.

POLZOVICS könyve nyilvánvalóan sok vitára ad majd okot és nem is indokolatlanul. A viták egyrészt a kérdés lényegéből, másrészt a szerző egyéni véleményeiből adódnak. A könyv egyes tételei azért vitathatók, mert a dokumentációs munka számos alapfogalma és rész kérdése ma még nem egyértelműen tisztázott. Ez olyan ténykérdés, amely a szerzőt az elé a nehéz feladat elé állította, hogy a megnyugtatóan nem rendezett részproblémákat elemző módszerekkel tárgyalja. Vannak azonban a dokumentációnak olyan részei is, ame-

lyek ismertetésekor elemző módszerre nincs szükség az adott kérdés konkrét kimunkáltsága miatt. Ilyen esetekben a szerző beírta a tankönyvszerű leíró módszerrel. Nyilvánvaló, hogy a kötet szerkezeti rendjében, belső felépítésében éppen ezért bizonyos kettősség észlelhető, s egyes fejezetek feldolgozásában egyenetlenségek mutatkoznak.

A mű szerkezetileg négy részre tagozódik. Az I. rész az elméleti kérdések alapvetését nyújtja. E rész egyik érdekessége a 7. fejezet, amely a dokumentáció irodalmát ismerteti. Jó és hiteles összefoglalás.

Ebben a fejezetben foglalta össze a szerző a dokumentációs tevékenység mint ismeretkör alapjait. Felveti a kérdést, hogy a dokumentáció vajon eljutott-e már egy tudomány szak küszöbére. Szerinte ugyanaz a kérdés áll bizonyos vonatkozásban a vizsgálódás előterében, mint ami a rokon könyvtártudományi szakterület körében már néhány évtizede felmerült, nevezetesen, hogy beszélhetünk-e már könyvtártudományról vagy sem. Polzovics kapcsolatba hozza ugyan a dokumentációs tevékenységet (mint tudományt) a „könyvtártudománnyal”, de a laza célzás után kifejti sajátos véleményét is. Eszerint a dokumentáció természeténél fogva különbözik a könyvtári tevékenységtől, ezért ismeretkörének tudományos minősültségét ettől függetlenül kell megvizsgálni. Nyilvánvaló — véleményünk szerint —, hogy ilyen éles elkülönítés könyvtári és dokumentációs tevékenység között — függetlenül tudományos minősültségüktől — nehezen fogadható el.

A vitára leginkább okot adó kérdéseket a szerző könyvének 5. fejezetében — *Dokumentáció és könyvtári tájékoztatás* — fejt ki. Ennek az okfejtésnek az lényege, hogy a szakirodalom tartalmi mélységeinek feltárására s érdemi feldolgozására jó hatásokkal csak a dokumentációs intézmények alkalmasak szakmailag magasan képzett munkatársaikkal. A könyvtárak állománygyarapító, gondozó, megóvó és feltáró munkájuk során statikus jellegük-nél fogva hagyományos szemléletet képviselnek a dokumentáció aktív, gyors, sokszor kiadói és üzleti szemléletével szemben.

E felfogással azért nem tudunk egyetérteni, mert a szerző véleményünk szerint a dokumentációs tevékenységet eleve *eszményíti*. Úgy tünteti fel, mintha minden dokumentációs munkaterület világszerte a legtökéletesebb, kifizonomult sajátos szervezettségben, a legaktívabb módon és tudományosan felsőfokon képzett szakemberekkel a legmélyebb és legmagasabb szintű érdemi szolgáltatásokat nyújtaná. A dokumentáció fejlődése azonban világ-

szerte korántsem egységes, a valóság az eszményi ábrázolástól nagyon is eltér. Fejlett dokumentációval rendelkező országok egymás közt és önmagukban is vitakoznak elvek és gyakorlat kérdéseim. Természetesen a könyvtárügy is heterogén, nyilvánvaló azonban, hogy a könyvtárügy terén ma már más a helyzet, mint ahogy azt a szerző ábrázolja. Szerinte a könyvtár, egyszerű referenzszolgálatával, szerény, eseti igényeket kielégítő bibliográfiák készítésével, állományi jegyzékeivel, a dokumentációs munkát időnként megközelítő irodalomkutatásaival teljesíti kulturális-tájékoztató feladatát. A valóságban azonban ezen a téren ma már más a helyzet mind a szolgáltatások szintjét, mind pedig terjedelmét illetően.

A korszerű könyvtár már távolról sem az az álmatag, statikus művelődési intézmény, amely akkor volt, amikor a múlt században a dokumentáció kilépett belőle. A korszerű tudományos könyvtárban az épület hármass tagoltságából is adódó műszázadbéli merevség ma már feloldódott, s egyre inkább feloldódóban van. A tudományos szakkönyvtárak szakosított olvasótermeiben ma már ugyanolyan művelt és tudományosan képzett szakemberek is működnek s tudományos értékű tájékoztatást adnak szóban és írásban, mint a dokumentációs intézményekben. Ma már a könyvtár sem csak a saját anyagát közvetíti az olvasónak, a hozzá fordulóknak. Arról sincs ma már szó, hogy a könyvtár feltáró munkája csak a könyvanyagra korlátozódna. A könyvtár is foglalkozik a szakirodalom érdemi feltárásával. A határok elmosódtak, s egyre inkább el fognak mosódní. Szó sincs róla ma már, hogy a korszerű tudományos könyvtár csak tároló hely. A könyvtár a „custos” szerepéből kilépett, *tartály helyett forrássá* alakult, s ez a fejlődés világszerte egyre határozottabb alakot ölt. Éppen e fejlődés jegyében alakult ki a világ sok és számottevő területén az a — véleményünk szerint helyes — felfogás, amely a könyvtári és dokumentációs tevékenységnek azonos és egységes szemléletét képviseli. Mindez természetesen nem zárja ki azt, hogy ne alakulnának ki ott, ahol erre szükség van, a könyvtári munkától sok tekintetben elvonatkoztatott vagy teljesen függetlenített, „tisztaprofilú” dokumentációs intézmények, szervek, központok stb. nagyszerű, gyors, hiteles szolgáltatásokkal. A magunk részéről azonban nem tudunk egyetérteni azzal a megállapítással, hogy a könyvtári és dokumentációs tájékoztatás „mind tárgyában, mind módszereiben annyira eltér, hogy egyiket sem lehet a másik megnyilvánulásának tekin-

teni, s ezért mindkettőt sajátos tájékoztató tevékenységnek kell minősíteni." (61. l.)

Úgy véljük tehát, hogy a dokumentáció nem egy sajátos feladat, hanem olyan tevékenység, amely a korszerűen értelmezett, hasonló jellegű tudományos könyvtári tevékenységgel alapszabványban egyezik, ha azzal részleteiben minden tekintetben nem is azonos. Más szóval, ha a dokumentáció a könyvtári tájékoztató munkának nem is „egyik szektora”, annak célszerűségi szempontból egyes esetekben önállóított vagy önállóítható végrehajtási formája.

Tudjuk jól, hogy a fejlődés világszerte sok egyenetlenséget mutat ezen a téren, hazai vonatkozásban sem egységes. Bizonyosnak vehetjük azonban, hogy a könyvtári munka egyre fokozódó elmélyülése, szakmai részterületek felé tudományos igényességgel hajló törekvései a korábbi „statikus” könyvtári szemléletet olyan aktivitással telíti, amely a könyvtári feltáró és tájékoztató munka s a dokumentációs munka közötti vélt éles különbségeket végül is elmosza. A kétféle munka szükségszerű egymásra utaltságában kell megkeresni a fejlődés nem egymásnak ellentmondó, hanem egymást kiegészítő, egymást támogató, harmónikus útjait. Úgy véljük, hogy Polzovics gazdag tartalmú munkája nagyon is alkalmas lesz arra, hogy vitákat serkentsen, s ezáltal értékesen vigye előre hazánkban e kérdés korszerű kialakulását.

Polzovics művének II. része történeti áttekintés, dióhéjban számos érdekes új adattal. A könyv III. része a dokumentáció szervezeti formáit, a nemzetközi s a nemzeti szervezeteket ismerteti. A szerző külön tárgyalja a szocialista s külön a kapitalista országok dokumentációs kérdéseit. Jó áttekintést ad arra vonatkozólag, hogy az egyes országokban milyen elvek szerint rendezték a dokumentáció ügyét. Ez a rész eredeti módszerekkel, teljesen úttörő jelleggel vizsgálja a dokumentáció helyzetét, szervezetét s problémáit az egyes országokban azzal a törekvéssel, hogy a jellegzetes alapelvek jussanak maradéktalanul kifejezésre.

A IV. rész, amely terjedelemben az egész mű mintegy 55%-a, a dokumentáció működését öleli fel, tehát útbaigazítást kíván nyújtani a gyakorlati munkában. E IV. rész hét fejezete foglalja magában a dokumentáció forrásaira, a forrásanyag feldolgozására, a feldolgozott anyag osztályozására és rendszerezett tárolására, valamint közreadására vonatkozó ismereteket. Bemutatja az új típusú dokumentációs szolgáltatásokat, a visszakereső dokumentációs tájékoztatót (információ), a

dokumentációs szakfordítás szervezeti formáit és módszereit, valamint a fordításnyilvántartás szervezetét és fontosságát.

A könyvnek ez a IV., súlyponti része könyvtári és (könyvtáron kívüli) dokumentációs szakemberek számára igen sok értékes anyagot tartalmaz.

A felhasznált szakirodalomra való utalás az egyes lapok alján, jegyzetekben szerepel. A szakirodalom rendkívüli bősége miatt nem közli a szerző az egyes fejezeteket érintő irodalom teljes összeállítását. Erre annál kevésbé van szükség, hiszen Otto FRANK három évenként teszi közzé a dokumentáció legújabb szakirodalmát.

A vaskos kötetet forgatva szemünkbe ötlök a mű néhány tárgyi hiányossága. Nincs kidolgozva sokoldalúan a dokumentációs anyag osztályozásának kérdése, a szerző az ETO ismertetése mellett csak a tárgyszavas osztályozás kifejtését adja. Csak függelékekben foglalkozik a mű nem a szerző, hanem BALÁZS Sándor tollából a dokumentációs tájékoztatás gépesítésével és a technikai szolgáltatások kérdésével, talán azért, mert a gépesítés még nagyon is nyitott kérdés. Nem egy országban, ahol eddig komoly kísérletek folytak, mint pl. Hollandiában a kísérletek megtorpantak. Az új út, lehet, hogy csak évek múlva alakul ki. Hiányzik a kötetből a dokumentáció és a szerzői jog ma még ugyan nyitott, de mindenképpen érdeklődésre számotartó kérdésének ismertetése. Hiába keressük a vállalati dokumentáció kérdéseivel foglalkozó fejezetet, a könyv túlnyomórészt a nagy intézmények munkájáról szól, a vállalati dokumentációra vonatkozó egyes megállapítások és utalások a könyvben szétszórtnak találhatók. E hiányosságon csak részben segít a tárgy- és névmutató.

A mű sikerült technikai előállításáért dicséret illeti az OMK házi sokszorosítóját és kötetzetét.

Összegezve az elmondottakat úgy véljük, olyan művel gazdagodott a hazai és a nemzetközi dokumentációs és könyvtári szakirodalom, amelyre — egyes vitatható tételei ellenére is — büszkéek lehetünk.

TOMBOR TIBOR

Új orvostudományi bibliográfiánk.

Századunk eleje óta több kísérlet történt a magyar orvosi irodalom módszeres feltárására mind összefoglaló¹, mind szak-

¹ Győry Tibor: *Magyarország orvosi bibliográfiája 1472—1899*. Bp. 1900; *Új: A magyar orvosi irodalom*. 1—6. évf. 1904—1909. Bp. 1905—1910.

ágazati bibliográfiák² formájában, ezek azonban többnyire egyéni kezdeményezések voltak, amelyek folytatására nem került sor, vagy ha igen, hamarosan abba maradtak.

Alapvető fordulatot jelentett ezen a téren az Országos Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ gondozásában megindított kurrens kiadvány, az 1957 óta megjelenő *Magyar Orvosi Bibliográfia*. Ezt követően csakhamar hozzákezdtek a retrospektív feltáráshoz is, és az elmúlt két esztendőben nem kevesebb mint *hét* tekintélyes kötettel bővült a magyar orvostudomány könyvészete. Közülük hat különböző orvosi szakok irodalmát öleli fel,³ ezek mindegyikére jellemző a könyveken kívül a folyóiratcikkeket, gyűjteményes munkák részeit, tanulmányúti, kongresszusi beszámolókat, a magyar szerzők külföldön megjelent közleményeit, a népszerű, ismeretterjesztő műveket és a határterületek anyagát is. Közös vonásuk továbbá, hogy egy-egy közleményt, ha tartalma úgy kívánja, több szakcsoportban is szerepeltetnek. A hetedik — a megjelenés időrendjében első —

kötet⁴ csak a Magyarországon megjelent önálló műveket tartalmazza szakra, terjedelemre és a sokszorosítás módjára való tekintet nélkül (de a különlenyomatok kivételével).

A bibliográfiai értékének megítéléséhez feltétlenül választ kell adnunk két kérdésre. Az első kérdés az, szükség van-e ilyen bibliográfiákra? Minthogy a természettudományok esetében közismerten a nemzetközi szakbibliográfiák a vezető szerep, indokolt-e egyáltalán pusztán magyar anyagot tartalmazó orvosi bibliográfiák készítése? A kérdésre igennel kell válaszolnunk, hiszen ezek a retrospektív összeállítások nemzeti tudománytörténeti és bibliográfiai értékükön kívül igen jelentős segítséget nyújtanak a korlátozott nyelvtudással rendelkezőknek, az egyetemi hallgatóknak, a kezdő kutatóknak; másrészt a magyar szakirodalom ismerete különösen értékes a hazai tudományos kutatás helyzetének, eredményeinek, illetve hiányosságainak felmérése szempontjából is.⁵

A másik felvetődő kérdés a szakágazati bibliográfiák, a valamennyi szak könyvanyagát összefoglalóan feltártó kötet és a kurrens orvosi bibliográfia felesleges ismétléseivel, „átfedéseivel” kapcsolatos.⁶ Az ismétlések ténye nyilvánvaló. Az 1945 és 1956 között megjelent és a *Magyar orvosi könyvek*...-ben szereplő művek címei megismétlődnek a szakágazati bibliográfiákban. A kurrens orvosi bibliográfia 1957 óta közli a könyveket és cikkeket egyaránt, a szak-kötetekben tehát ezek már másodszor kerülnek leírásra. További átfedésekre vezet a szakágazati bibliográfiai határterületi anyagközlése. Akarva-akaratlan felvetődik a kérdés: nem lett volna helyesebb megoldás 1956-ig a könyvek és cikkek együttes közreadása egyetlen összefüggő jól kidolgozott szakrendszerben? Az 1957 — a kurrens bibliográfia megindítása — utáni anyagról pedig öt vagy tízeves kumulációk kibocsátása ugyancsak az egész irodalomról? Ez — helyes utalási rendszer kidolgozása, a kurrens bibliográfia mostani szakrendszerének a szükséghez mért finomítása után — megvalósítható lenne és az ismétléseket kiküszöbölné. Mégsem tartjuk célszerűnek, bár csak egyetlen, de igen nyo-

² MAGYARY-KOSSA Gyula: *Magyar állatorvosi könyvészet 1472—1904*. Bp. 1904; TEMESVÁRY Rezső: *Magyar gynaekológiai bibliographia és repertorium 1900-ig*. Bp. 1904; DONOGÁNY Zakariás — LIPSCHER Sándor: *Magyar orr- és gégegyógyászati bibliográfia és repertorium 1903-ig*. Bp. 1906; KELEMEN György: *Magyar fül-orr-gégészeti bibliographia 1801—1924*. Pécs, 1926; HINTS Elek: *A magyar nőgyógyászati irodalom 1925-ig*. (litográfia); KERTÉSZ János: *A magyar közegészségügy bibliográfiája*. Bp. 1939; NOVÁK Ernő: *A magyar sebészirodalom bibliográfiája*. Bp. 1939; PREISICH Kornél: *A magyar gyermekgyógyászati irodalom száz éve*. Bp. 1950; HUSZÁR György: *Magyar fogászati bibliográfia*. Bp. 1955; ZNAKOVSKY Emma: *Közegészségügyi bibliográfia 1945—1954*. Bp. 1959.

³ DÖRNYEI Sándor: *Magyar orvostörténeti bibliográfia (1945—1960)*. Bp. 1961. VI, 275 l.; BÓKAY János: *Magyar szülészeti nőgyógyászati bibliográfia 1926—1944*. Bp. 1961. X, 504 l.; GOSZLETH Tibor: *Magyar szülészeti-nőgyógyászati bibliográfia (1945—1960)*. Bp. 1961. IV, 472 l.; DURAY Aladár—RÓZSA Imre: *Magyar fül-orr-gégészeti bibliográfia (1945—1960)*. Bp. 1961. 221 l.; VÁRI István — BETKÓ János: *A magyar szemészet bibliográfiája (1945—1960)*. Bp. 1961. 264 l.; VÁLYI Edit: *Magyar stomatológiai bibliográfia (1945—1960)*. Bp. 1961. IV, 568 l.

⁴ DÁVID József—DEÁK Imre—DÖRNYEI Sándor: *Magyar orvosi könyvek bibliográfiája (1945—1956)*. Bp. 1960. III, 402 l.

⁵ GOSZLETH T.: *i. m.* I, 1.

⁶ Utal erre BERECEKZY László is (*A magyar orvosi szakirodalom bibliográfiai feltárása*. A Könyvtáros. 1961. 609—611. l.).

mósnak látszó érv szól ellene. A megfelelő szakágazati kötetet, ill. köteteket az illető tárgy iránt érdeklődő kutatók, szakorvosok a korlátozott példányszám (300) ellenére is megszerezhetik maguknak. A teljes orvostudományi irodalmat felölelő kumulációs kötetek megjelentetésére esetében jelentősen növelni kellene a példányszámot, ugyanakkor ezek beszerzése hatalmas felesleges ballaszthoz juttatná azt, akit az orvostudománynak csak egyik-másik ága érdekel. Ez feltétlenül nagyobb anyagpazarlást és költségtöbbletet eredményezne, mint a jelenlegi módszer alkalmazása során előadódó ismétlések, a határterületi anyag közlését is tekintetbe véve.

Befejezésül néhány szót az egyes kötetek anyagának elrendezéséről. Egyetértünk azzal, hogy a különböző ágak — természetükből következően — egyedi csoportosítást kívánnak, és úgy véljük, az egységes orvosi szakrendszer kialakítása nem a szakágazati bibliográfiák feladata. Igaz azonban az is, hogy a különböző kötetekben egyaránt előforduló azonos szakcsoportok elhelyezése, sorrendje fokozottabb egyöntetűséget kívánna. Csak néhány példát említnék meg: A történeti művek egyes kötetekben a szakcsoportok elején található (a két szülészeti bibliográfiában), némelyikben a második helyre (stomatológia, fül-orr-gégészet), vagy még hátrább kerülnek (szemészet), ha nem szorulnak egyenesen a kötet legvégére (*Magyar orvosi könyvek*...). Az általános tartalmú közlemények, tanulmányúti beszámolók stb. egyes kötetekben egészen elől kaptak helyet (szülészet), másutt csak jóval később következnek (*Magyar orvosi könyvek*..., stomatológia, fül-orr-gégészet, szemészet, orvostörténet). Hasonló ingadozást mutat az életrajzi anyag, a bibliográfiai művek, a tankönyvek és kézikönyvek, az oktatási kérdésekkel foglalkozó anyag, a népszerű közlemények stb. elhelyezése is. A nagy érdeklődéssel várt további kötetekben ezt a mulasztást ki kell — és igen könnyen ki is lehet — javítani.

PÁLVÖLGYI ENDRE

A búzatermesztés magyar szakirodalma. 1950—1960. (Bibliográfia.) Szerk. TORDAYNÉ PÁTER Erzsébet. Bp. 1961, Orsz. Mezőgazd. Kvt. és Dokumentációs Központ. IX, 201 l.

A közrebocsátó intézmény hasznos munkát végez, amikor legfontosabb kultúrnövényeink repropetív hungaricairodalmának összeállítására vállalkozik. Ezúttal — a kukorica és burgonya után — a búzatermesztés szakirodalmával ismerkedhetnek meg az érdeklődők.

A 7.717 tétel elrendezése időrendi. Az önálló művek és folyóiratcikkek mellett — és ez nagy erénye a bibliográfiának — nem feledkeznek meg az évkönyvek, kézikönyvek és gyűjteményes művek idevágó részleteinek analitikus feltárásáról sem. Néhány kéziratot munkát (főleg disszertációkat) is közöl, a lelőhely feltüntetésével.

E kitartó nyomozást nem lett volna azonban célszerű napjainkig folytatni: 1900-zal a bibliográfia elveti a teljességre való törekvést és válogat. Századunk hatalmasan megnövekedett betűadatában csak akadályozná a kutatót az újat nem mondó sok alapfokú tankönyv, népszerűsítő (jobbára névtelen) közlemény stb., ezért ezeket kiszűri. A bibliográfia kollektív munka eredménye, ezért magában hordozza szükségszerűen a szubjektív mérlegelés eltérő voltából adódó veszélyeket. (Az Agrártudományi Egyetem nem minden idevonatkozó kiadványa, közleménye került be a bibliográfiába, bár itt szó sem lehet ismeretterjesztő jellegéről.)

A kronologikus elrendezésű címléírásokhoz betűrendes *tárgymutató* készült. Ugyanazt a címléírást több tárgyszónál is megtaláljuk, ha a közlemény tartalma szükségessé teszi.

A feldolgozott időszakos kiadványok jegyzéke 243 címet sorol fel.

A *névmutató* kizárólag a szerzőkre szorítkozik. Az anonim és kriptónim munkákat teljesen mellőzi, s még akkor sem szerepelteti a címrendszónál, ha a szerzőt nem sikerült felderíteni. (Így értelmetlenné válik a címkezdő számjegyek átírása betűkkel a kronologiai részben.) Névváltoztatás esetén csak az új neveket veszi fel a névmutatóba, az eredeti neveket elhanyagolja; pedig kevesen sejtik, hogy UDVAROS, DOHY, VÁGSELLYEI, KEMENESY, NAGYPATAKI valaha a DWORÁK, WALLNER, KEMPTNER, REICHENBACH nevet viselték.

Az említett, és még néhány kisebb formai hiba mellett is kitűnően használható bibliográfiát adott a szakemberek kezébe az ÖMGK.

WALLESHAUSEN GYULA

Südosteuropa-Bibliographie. Band II. 1951—1955. Herausgegeben vom Südost-Institut München. Red. Gertrud KRALLERT-SATTLER. I. Teil. Südosteuropa und größere Teilräume. Jugoslawien, Ungarn. München, 1960, R. Oldenbourg. 360 l.

Az annak idején Fritz VALJAVEC által megindított sorozat (előző kötetének ismertetését ld. *Magy. Könyvszle.* 1959. 1. sz. 135—136. l.) újabb kötete sokkal bővebb anyagot közöl, és úgy látszik, alaposabb

és rendszeresebb gyűjtés alapján. Az általános munkákat közlő első rész, amelyet maga a szerkesztő állított össze, 338 címszót közöl, az ugyancsak általa összeállított második rész, amely a jugoszláv anyagot foglalja magában, 3323 tételt sorol fel, a magyar anyag pedig 2089 címszót vesz igénybe. Ezt az utóbbit KIRÁLY Ferenc állította össze.

A szerkesztők számos folyóiratot dolgoztak fel, nemcsak a kelet-európai országokban megjelenő tudományos folyóiratok anyagát, hanem a nyugati országok sajtóanyagát is, valamint a különböző nemzeti bibliográfiákat és egyéb segédeszközöket. Ennek tulajdonítható, hogy a délkelet-európai országok földrajzára, történetére, mai helyzetére, kultúrájára vonatkozólag elég széles anyagot tudtak ebben a kötetben közreadni. A leírások általában jók, pontosak, ha nem is minden esetben (pl. a jugoszláv anyagban a 819. címszóban „dubrovačkog” a helyes „bugarskog” helyett, vagy a magyarban a 2003. címszó), a nem nyugati nyelveken írt anyaghoz német fordítást is közölnek, amely általában pontos, ha nem is minden esetben (ld. pl. a jugoszláv anyagban a 754., 803., 2920. címszókat stb.) Egyes munkának a fordításait is jelzik, pl. NIEDERLE horvát nyelvű kiadását. Ha egy munka két nyelven jelent meg, mint ahogy ez a magyar tudományos irodalomban ebben a korszakban már gyakori, vagy felveszik mind a két címet (ld. pl. ált. rész 57–58. sz. HARMATTA János tanulmánya), vagy csak az idegen nyelvűt (ld. pl. uo. 69. sz. LÁSZLÓ Gyula tanulmányát csak angolul), vagy az egyik címnél utalnak arra, hogy más nyelven is megjelent, és közlik a lelőhelyet is (pl. magy. 732. sz.). Könyveken és folyóiratcikkeken kívül felvettek idevágó kézíratos disszertációkat is, amelyek német vagy amerikai egyetemeken készültek. Magyarázó jegyzeteket csak a legritkább esetben közölnek, olyankor, ha maga a cím nem ad kellő felvilágosítást. Még így is akad téves annotáció (Jug. 2534. sz.). Egy munka általában csak egy helyen fordul elő, de vannak ez alól kivételek is, bár nem következetesen: az általános rész 270. tételszáma szerepel a jugoszláv anyagban 2599. sz. alatt, az ugyanolyan jellegű 271. tétel már nem szerepel a jugoszláv anyagban.

Ilyesfajta apróbb hibákat még lehetne sorolni, de ennyire széles anyaggyűjtésnél megeshet az ilyenek. Nagyobb kifogásaink vannak a beosztás ellen, ahogy azt már a fentebb idézett ismertetésben is kifejtettük. Mert nemcsak egyoldalú történész-szemlélet mondatja velünk, hogy az itt alkalmazott beosztás (általános művek, terület,

lakosság, történelem és politika, nyelv és irodalom, vallás és egyház, állam és jog, gazdaság és társadalom, szellemi és kulturális élet és néprajz) a maga történeti-lenségével megnehezíti a használatot. (Nem is szólva arról, hogy ez a beosztás mennyire polgári, dehát a müncheni Südstad-Institutól igazán nem kérhetünk számon marxista elvű beosztást). Ezekben a nagy szakaszokon belül a szerkesztők az anyagnak megfelelően még kisebb csoportokat emeltek ki vagy tárgyi szempontból, vagy időrendben, esetleg még ezen belül is egyes kérdéseket kiemelve (pl. a magyar történelemben az 1848-i forradalmat.). Ez az elsősorban tárgyi szempontú beosztás azonban ahhoz vezet, hogy KNEZSA István: *A magyar állami és jogi terminológia eredete* c. tanulmánya nem a nyelvtudományhoz került, pedig van ilyen jócskán a magyar anyagban, hanem az állam és jog kategóriájába (magy. 1411. sz.), vagy pedig HADROVICS László tanulmányai a magyar Trója-regény délszláv kapcsolatairól a magyar anyagban belül helyesen a középkori irodalmi résznél kaptak helyet (magy. 1123–1124. sz.), ellenben a jugoszláv részben, minthogy 1918 előtt külön kezeli a szerb, horvát stb. irodalmat, és délszláv irodalmat csak 1918 után ismer, ugyanez a két tanulmány az 1918 utáni irodalomba került (jug. 2124–2125. sz.). I. TÓTH Zoltánnak az erdélyi parasztfelkelésekkel foglalkozó monográfiája éppenséggel nem 1848–49 történetéhez, hanem az előző korszakhoz való (magy. 843. sz.), RÁDAY Pál iratai (magy. 1688. sz.) talán a Ráday Könyvtárral való asszociáció révén kerültek a tudomány- és oktatástörténeti alfejezetbe. NEMES Dezsőnek a munkásmozgalommal foglalkozó tanulmányai hol a politikában, hol pedig a gazdasági-társadalmi részben szerepelnek. A tárgyi felosztásnak az időrend feletti primátusa vezet azután arra, hogy pl. a jugoszláv részben 2839–2842. sz. alatt egymásután következzenek munkák a mai jugoszláviai szövethetesi életéről, a levirátus és a sztorátus kérdéséről a szerbeknél és horvátoknál (a koraközépkorban), a rámai (ugyancsak koraközépkori) társadalmi és jogi normákról és a jugoszláviai szakszervezeteknek a szocializmusért vívott harcáról. Ez a történelmi hullámvasút azért kissé idegesíti a használót! Persze, ha egyszer elfogadjuk ezt a beosztási alapelvet, akkor már nem lehet sok kifogásunk a kötet mai beosztása ellen, legfeljebb olyanok, mint a fentebb jelzett eset a RÁDAY-iratokkal. Ugyancsak felvethetjük még a következőt: a jugoszláv anyagban számos olyan tanulmány van, amely egykori magyar területet érint,

vagy más magyar vonatkozása van, így hasznos lett volna ezekre a magyar anyagban belül utalni (pl. 860., 901., 948., 1009.). A kötet amúgy is eléggé ritkán él a számokra való utalás lehetőségével. (Ezzel kapcsolatban jegyezzük meg, hogy cél-szerűbb lett volna az egész kötetben keresztül kurrens számozást adni, nem mind a három részt külön számozni, mert így a kötetben belül az utalásban nem léga számot megadni, hanem a részt is meg kell jelölni.)

Az anyaggyűjtés vonatkozásában csak a bizánci alfejezetben van hiányérzetünk. Az, hogy a bogomil mozgalmat feltáró alfejezetből hiányzik pl. D. ANGELOV cikke: *A bogomilok filozófiai nézetei* (Izvesztija na Insztituta za Balgarszka Isztorija, 1951. 3–4. sz. 113–144. l.) vagy B. PRIMOV tanulmánya: *A bogomilok társadalmi- és politikai nézeteinek a kérdéséhez* (Isztoricseszki Pregled, 1955, 11. évf. 1. sz. 32–48. l.), valószínűleg azzal magyarázható, hogy ezek majd a bolgár anyagot közlő 2. félkötetben jelennek meg.

Számos további kisebb következtelenséget sorolhatnánk fel, még a kötet által választott (és szerintünk nem jó) beosztási rendszeren belül is, de nem volna értelme az ilyen hosszas enumerációknak. Befejezésül két alapvető szempontot szeretnénk felvetni az egész kötet értékeléséhez. Az egyik az, hogy a kötet igen részletes bibliográfiát ad a jugoszláv tudományos termésről éppen azokra az évekre, amikor köztudomású okoknál fogva a jugoszláv tudományossággal való kapcsolataink minimálisak voltak. Így ebből a szempontból igen hasznos a mi szakembereink számára. Másrészt olyan korszak mondhatni teljes magyarországi történeti termését öleli fel (kivéve a nem magyar történeti tárgyút, de ez akkoriban még igen kevés), amikor a magyar történet-tudomány (az 1955-ös csztendőt kivéve) nem volt képviselve a nemzetközi történeti bibliográfiában, tehát ezt a hiányt nemzetközi viszonylatban most mégis valamelyest pótolni lehet. És végül — innen tudhatjuk meg azt, hogy mi jelent meg nyugaton Magyarország történetére vonatkozólag ebben az időszakban. Ezeknek a szempontoknak az alapján a kötetet a magyar könyvtárosok és bibliográfusok egyik használható segédkönyvének tekinthetjük.

NIEDERHAUSER EMIL

Historical periodicals. An annotated world list of historical and related serial publications. Ed. Eric H. BOEHM, Lalit ADOLPHUS. Santa Barbara — Munich, 1961, Clio Press. XVIII, 618 l.

Eric H. BOEHM és Lalit ADOLPHUS, az 1953-ban megindított *Historical Abstracts* kiadói, eleget téve a történészek és könyvtárosok kérésének, elkészítették a világ élő történeti folyóiratainak a bibliográfiáját. Munkájuk komoly méretű nemzetközi együttműködés eredménye: összesen 128 országnak kb. 10 ezer folyóiratát gyűjtötték össze, és ennek mintegy felét vették be kötetükbe. Ez természetesen csak úgy sikerülhetett, hogy a gyűjtést egy jól szervezett nemzetközi kollaborációra építették fel, amelyben főleg könyvtárosok, bibliográfusok és történészek vettek részt. Különösen figyelemre méltó, hogy e vállalkozás szocialista és kapitalista országokra egyaránt kiterjedt.

A szerkesztők a kiadvány címében (*Historical periodicals*) szereplő mindkét fogalmat tágabb értelemben fogták fel. A történeti folyóiratok sorába a szakfolyóiratok mellett felvették mindazokat a periodikákat, amelyek ha csak időnként is, de tartalmaznak történeti tárgyú anyagot. A történelemmel és annak segédtudományaival, valamint a helytörténettel foglalkozó folyóiratok mellett figyelmük kiterjedt azokra az általános jellegű lapokra is, amelyek legalább 20%-ban tartalmaznak történeti tárgyú cikkeket. De kibővítették a periodika fogalmát is: a folyóiratokon kívül felvették az évkönyveket és a még ritkábban vagy szabálytalan időközben megjelenő kiadványokat is; kihagyták viszont a bibliográfiákat és az újságokat.

A kötet szerkezete úgy fest, hogy az egyes országok történeti és történelemmel kapcsolatos folyóiratainak a felsorolása országonként történik. Kivételt csak a bibliográfia elején közölt nemzetközi kiadványokkal tettek. A bibliográfia elején egyébként bevezetés, rövidítési jegyzék, a végén pedig mutató található, amely a periodikákat egy betűrendben sorolja fel.

Az egyes folyóiratok bibliográfiai leírásában kétféle módszerrel élnek: a történeti szakfolyóiratokról részletesebb adatokat közölnek, a többieknél azonban megelégednek a legfontosabbak felsorolásával. Az első kategóriában feltüntetik a címet, alcímet (mindkettőt angol nyelvű fordításban is), időszakosságot, valamint az indulás, a legutolsó kötet és a kiadó adatait, majd végül tartalmi jellemzést, esetleges megjegyzéseket és az évi előfizetés árát közlik. A rövidebb leírásban csak a címet, alcímet, időszakosságot, kiadót és az évi előfizetés összegét adják meg.

A kötetben szereplő 128 ország között Magyarország 84 történeti és történeti anyagot is tartalmazó folyóirattal szerepel. Ezeknek gondos összeállítására SZEKERES Margit nevéhez fűződik.

Úgy gondoljuk, hogy e bibliográfia, úgy is, mint egy nemzetközi méretű együttműködés eredménye, de úgy is, mint a történeti kutatásnak és a könyvtári tájékoztatásnak hasznos segédeszköze, értékes szolgálatot tesz majd a nemzetközi tudományos életnek.

KÓKAY GYÖRGY

Frank, Joseph: The beginnings of the english newspaper 1620—1660. Cambridge, Massachusettes, 1961, Harvard University Press. X, 384 l., 8 t.

A szerző — valamikor egy chicagói újság riportere, ma a rochesteri egyetemen az angol irodalom tanára — az angol sajtó korai korszakát a kronológia szigorú egymásutánjában, filológiai alapossggal veszi vizsgálat alá, láthatóan végleges monográfia igényével fellépő művében. A korszak a sajtó egyetemes története szempontjából is döntő jelentőségű, mert Anglia korai hetilapjai más, és a forradalmat megelőző despotikus uralom idején — amikor például majdnem két évtizedig ezek az ún. *Corantos* és *News book*-ok belpolitikával egyáltalán nem foglalkozhattak és rendszerint csak holland forrásuk egyszerű fordításából álltak — viszontagságosabb úton indultak el, mint az európai kontinens legnagyobb részének sajtója. Viszont a polgári forradalom harcai között olyan gyors volt a fejlődés, hogy szinte a hét minden napjára esett egy-egy — hol royalista, hol parlamentpárti — „*Mercurius*” megjelenése. Felvetődik a világon első ízben a polgári sajtószabadság gondolata és — ha hihetünk FRANK gondosan felszínrehozott adatainak — egy bizonyos, eddig nem méltatott kezdeti rovatkozás is kialakul, a más országokban még csak félenken vagy éppen sohasem jelentkező kommentár pedig egyes tehetséges angol szerkesztőknél már a vezércikk alakját ölti fel. Ezek a korai szerkesztők — Marchamont NEDHAM, Gilbert MABBOTT, John DILLINGHAM, Richard COLLINS, Samuel PECKE és mások — FRANKtól kapnak először kidomborodó személyes arculatot, az adatok világánál ismerjük meg elszánt küzdelmeiket egymással és a hatalommal szemben; az adatok nyers őszinteségében az önfeláldozás mellett fellépő nyereségvágyat és a politikai (vagy vallási?) meggyőződés változtatását az írói és szerkesztői tehetség kedvezőbb kamatoztatása kedvéért. Mert a polgári újság legkorábbi jelentkezésében sem az az önzetlen vállalkozás, amelynek szeretné mutatni magát: a 250-től 1.000-ig (de néha 3000-ig is) emelkedő példányszámok (FRANK gondos vizsgálattal fordít figyelmet a számokra) már komoly hasznot hoznak, és a hirdetés

— bár természetesen meg sem közelíti a későbbi tőkés sajtó lehetőségeit — szintén jövedelmet jelent.

FRANK érdeme, mint mondtuk, a szigorú filológiai akribia. Míg eddig az angol sajtó kezdetéről egyfelől csak elvult vagy csak részletekre kiterjedő feldolgozások, másfelől igen alapos és részletes, de a nyers adatokon túl nem menő bibliográfiák álltak rendelkezésre (köztük Folke DAHL példamutatóan pontos feldolgozásai), addig FRANK fő forrásai — amellet, hogy a kérdés tudományos irodalmának teljes ismeretét több mint 10 lapos bibliográfiája tanúsítja — maguk a hírlapok. Valamennyit elolvasta, hacsak hozzájuk férhetett. Az anyag óriási mennyiségét a szintén közel tízlapos apróbetűs index mutatja; a bevezetésben meg is említi, hogy az összesen 8 000-re tehető ismert hírlapszám közül 7 500-nál többet olvasott eredetiben vagy mikrofilmen. A tartalom teljes ismeretében mond véleményt pártállásukról, egymáshoz és a kor eseményeihez való viszonyukról. A kor történelmének és irodalomtörténetének kutatói mint sokáig véglegesnek tekinthető forráskritikai művet is fogják tudni használni FRANK könyvét.

A sajtótörténész azonban hiányolni fogja, hogy az előadásban a tárgy megismerését tekintve legfontosabb szempontok, a kissé túlmerev kronológia miatt, nem bontakoznak ki eléggé. Említettük, hogy például felveti és jól megvilágítja a példányszámok kérdését — csak éppen hogy az erre vonatkozó részt az 57. lapon kell megkeresnünk és ott sincs a fejezetben (melynek címe: *Korai újság*) belül kiemelve. Vagy: szerinte a későbbi angolszás sajtó minden témaja megvan már csírájában a XVIII. századi korai angol hetilapokban: politikai és bűnügyi riport, ún. „szines” cikk, sőt a vezércikk is — éppen csak hogy a műfaji fejlődésre, a rovatok feltételezett kialakulására, csak az egyes lapok tartalmát, egymással folytatott polémiaikat, az események visszaadását kutatva mutat rá, mintegy a sorok között. Pedig legalább a vezércikk (editorial) felbuknását vagy feltételezett prototípusait (pl. 56., 125—126., 157. stb. lapok) jó lett volna részletesebben, fejlődésükben megvizsgálni, hiszen ha a vezércikk korai példái a XVII. századig nyúlnak vissza, czzel az angol sajtótörténetről eddig alkotott képünk is megváltozik, mert ez a politikai cikket nyomaiban először SWIFT *Examiner*-jében, kialakulásában meg éppen csak a XVIII—XIX. század fordulóján keresi.

Szinte primitíven hatnak lépten-nyomon a mai amerikai sajtóval való összehasonlítások.

A befejezésül adott összefoglalásban is feltűntek az ilyen „megállapítások”: „az 1944-ből való napilap nem sokban különbözött az 1644-ből való hetilaptól.” Veszélyezteteti a komolyságot az ilyen hasonlítgatás is: „Walker (a *Perfect Occurrences* c. lap szerkesztője), ha elég hosszú ideig élt volna, eljutott volna a kereszt-rejtvény és a „comic strip” feltalálásáig.” (183. l.) Vagy ez (eredetiben idézzük): „Pecke's semiofficial reports and Smith's editorial breast-beating were remote from the services of the Associated Press and the incisive commentary of a columnist like Walter Lippmann; but given a little time to adjust, Pecke and Smith would probably feel at home in Times Square or on Fleet Street”. (270. l.) Attól tartunk, hogy ezek a kissé erőltetett aktualizálások a nem tudományos érdeklődésű mai átlagolvasónak tett engedmények, — amelyekre pedig az olyan olvasó, aki ezt a nagyszabású könyvet egyáltalán kezébe veszi, bizonyára nem tart igényt. Elfogadhatatlanok véleményünk szerint a fejezeteink is, amelyek ma már szokatlanná vált szemlélettel „gyermekkorra”, „kora ifjúságra”, „fejlődési zavarokra”, „késő ifjúságra”, „érett korra”, „hanyaglás és bukás” szakaszára akarják tagolni az angol sajtó életét, hogy azután meglepetésszerűen a CROMWELL-korszak alatti sajtót illető fejezeteket viszont történelmi terminus („commonwealth” „protectorate”) jellemezze a fejezeteinkben.

Tévedés az a megállapítás, hogy rendkívüli kiadás (Extraordinaire) 1650-ben lett volna először; a párizsi *Gazette* már több mint egy évtizeddel előbb adott ilyeneket.

Mindezek a nagy munka értékéből, módszerességéből, mutatók és függelékek, gazdag jegyzetek által is fokozott használhatóságából semmit sem vonnak le. És konkluziójának megállapításai — London nagy szerepének hangsúlyozása, míg más országokban a sajtó nem vált olyan központosítottá, mint Angliában; az a megállapítás, hogy a „puritán forradalom” sokkal inkább világi volt, mint vallási — helytállóan és teljes mértékben bizonyítottak. Az újságok, a legkorábbi polgári újságok üzleti jellege is, amit ismételtelen tapasztalunk. „A szerkesztők jól tudták: fontosabb kérdés, hogy mennyi a sör ára, mint az, hogy mennyi az üdvösség.” (272. l.)

DEZSÉNYI BÉLA

Mangini, Nicola: Bibliografia goldoniana 1908—1957. Venezia-Roma, 1961, Istituto per la Collaborazione Culturale. 468 l. (Civiltà Veneziana, Saggi 10.)

A legnagyobb élő GOLDONI-kutató, MANGINI professzor hatalmas könyvtárazási munkában gyűjtötte össze a világ minden tájáról az olasz MOLIERE-rel, Carlo GOLDONIVAL foglalkozó könyvek, tanulmányok és cikke adatait. Egyébként az olasz GOLDONI-bibliográfiának szép hagyományai vannak: 1884-ben Milanóban jelent meg az első rendszeres összeállítás: A. G. SPINELLI *Bibliografia goldoniana*-ja, majd Arnaldo DELLA TORRE-nak még több szempontot értékesítő munkája, a *Saggio di una bibliografia delle opere intorno a Carlo Goldoni*-ja 1908-ban Firenzében; ez a gyűjtés az 1793 és 1907 között megjelent anyagot öleli fel. Nicola MANGINI a modern bibliográfia legújabb eredményeit értékesítő művével szervesen illeszkedik DELLA TORRE bibliográfiájához. A könyvészet anyagát három főrésze osztotta: I. a kiadások (teljes, szemelvényes és az egyes műveket tartalmazó), II. a fordítások 29 nemzet, ill. nyelv irodalmából, a többek között bolgár, cseh-szlovák, eszperantó, görög, japán, katalán, kínai, lengyel, lett, orosz, perzsa, román, szerb-horvát és török, végül az olasz betűrendnek megfelelően utolsó helyen a magyar fordításokban megjelent GOLDONI-művek szerepelnek RÉVAY József professzor közvetítésével bekerült adatok alapján. Az egyes nyelveken belül a megjelenés időrendjét követi, míg az egy évben megjelent munkák esetében a fordított címek betűrendjét. A harmadik főrészben *La critica* címmel foglalta össze a tanulmány- és cikkanyagot évenként kiemelve a GOLDONIRA vonatkozó irodalmat. Egy-egy évben belül a szerzők betűrendjében közli a címeket nyelvekre való tekintet nélkül.

A bibliográfia második részében öt magyar adatról ad hírt; ezek a következők: SZINI Gyula *Fogadásné* (1924) (*La Locandiera*) fordítása; *Válogatott vigjátékainak* szép gyűjteménye RÉVAY József és SZABÓ Lőrinc művészi tolmácsolásában 1955-ben *A világirodalom klasszikusainak* szentelt sorozatban (a gyűjteményben hét GOLDONI darab fordítása: a *Két úr szolgája* (*Il servitore di due padroni*), *A kávéház* (*La bottega del caffè*), *Mirandolina* (*La locandiera*), *Bugrisok* (*I rusteghi*), *A chioggiai csetepaté* (*Le baruffe chiozzotte*), *A legyező* (*Il ventaglio*), *A hazug* (*Il bugiardo*)). A hetedik darab Szabó Lőrinc, a többi RÉVAY József fordításában. *A csetepaté* (1957) (*La baruffe chiozzotte*) RÉVAY József fordítása; *Mirandolina* (1957) (*La locandiera*) ugyan csak RÉVAY fordításában, és végül részleteket közöl a *Nyolc évszázad olasz költésze* (RÓNAI Mihály András fordítása, 1957). A GOLDONIRól szóló irodalmat feltáró harmadik részben hat magyar adat

található: az első MOHÁCSI (a bibliográfiában sajtóhibával Monhacsi) Jenő *La locandiera*-ról szóló cikke a *Budapester Presse*-ben; szerez még RADÓ Antal, F. O. (feloldhatatlan szigla), MÁRFFY Oszkár, PÁLINKÁS László és végül HERCZEG Gyula egy-egy tanulmánnyal, ill. cikkel. — A bibliográfia függeléke: a négy részből álló appendice, amelyben az I. Opere letterarie, II. Opere musicali, III. Opere teatrali, IV. Film c. fejezetek találhatóak. Végül a 24 adatból álló kiegészítés (aggiunte). A már terjedelmével is imponáló kötetet a rövidítések jegyzéke és a 28 féle szempontot figyelemmel kísérő (pl. név, cím, hely, ország, film, rádió-TV stb.) kitűnően tájékoztató analitikus index zárja.

KOZOCSA SÁNDOR

Tolsztoj Emlékkönyv. Szerk. TÓBIÁS Áron. Bp. 1962, Főv. Szabó Ervin Könyvtár. 503 l., 37 t.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár új utakat kereső bibliográfusai már nem egyszer lepték meg olvasóikat — és valljuk be: könyvtárosainkat is — a könyvpropaganda új fogásaival, az olvasók látókörét tágító ajánló bibliográfiák, ajánló albumok, pályaképpé gazdagodó személyi bibliográfiák változatos módszereivel. Nyilvánvaló a cél, amelyre törekednek: nem az öncélú bibliográfiára, hanem arra, hogy életszagú dokumentumok, levelek, rajzok, illusztrációk, fotók, megkapó vallomások, ritkaságokká lett könyvek, röpiratok másával, de a bibliográfia felhasználásával is segíteni az elmélyedést egy korszak vagy egy nagy alkotó életének regényébe. A bibliográfia ilyenkor alárendelt szereppel kell, hogy béreje, mégis eleven segítőtársá szegődik, beszédessé válik. A módszereknek ez a vegyítése természetesen munkaigényes, de az eredmény a dokumentumgyűjtemény, emlékkönyv vagy bibliográfia életének évtizedekre való meghosszabbítása.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár *Tolsztoj Emlékkönyve* maradandó mű lesz, szinte időtlen. A Lev Nyikolájevics TOLSZTOJ életében elmélyedni akaró olvasó, a holnapé és a holnaputánié sem mehet majd el nélküle. Szerkesztője, TÓBIÁS Áron száznál több külföldi és csaknem ugyanennyi magyar író, elsősorban élőket, de holtakat is, ma még alkotó „nagy öregeket” és mai fiatalokat hívott egybe egy téren és időn át érő megbeszélésre ezzel a két témával: mit kaptak TOLSZTOJTól? nagy alkotásai közül melyiknek köszönhetnek legtöbbet? Akad köztük nem egy megkapó vallomás, ezek tán nem szakadtak volna ki

íróikból soha, ha TOLSZTOJ halálának félszázados emlékünnepe alkalmából könyvtárosaink nem intézik hozzájuk kérdéseiket: pl. COCTEAU-é, MONTHERLANT-é, Armand LANOUX-é, O'CASEY-é.

Ha valamennyi nem is olyan kegyetlenül őszinte, mint GORKIJÉ vagy a biblia szavával „megbotránkoztató”, mint SAROYAN-é, — felejtethetetlenek.

Az *Emlékkönyv* bevezető része TOLSZTOJ életének eseménynaplója. Ezt követi a bennünket egészen közletről érdeklő fejezet, — a mű egyharmada — *Tolsztoj Magyarországon*. Ide gyűjtötte a szerkesztő a nagy író magyarországi vonatkozásainak: TOLSZTOJ magyar látogatóinak, a magyar tolsztojánusoknak, köztük MAKOVICZKY Dusánnak, a volt soproni diáknak, TOLSZTOJ bizalmasának és házi orvosának dokumentumait. Itt találjuk RADÓ György bibliográfiáját a *Háború és béke* magyar fordításairól, a bibliográfiát a magyar TOLSZTOJ-kiadásokról, TISZAY Andor beszámolóját TOLSZTOJ műveinek munkásszínpadokon való előadásairól, összeállítását TOLSZTOJ színműveinek magyar előadásairól, NEMESKÜRTY Istvánét a megfilmesített TOLSZTOJ-művekről és egy nemzetközi TOLSZTOJ-filmográfiát. A mű további kétharmada a vallomások gyűjteménye „az élő Tolsztojról”: magyar és külföldi írók írásai harminc nyelvterületről.

A pompás kiállítású művet 37 levélnyi illusztráció díszíti: ezek jegyzékét nélkülözzük a mutatóban.

Időálló forrásmunkát kapott a magyar TOLSZTOJ-irodalom, az egész tolsztoji világot átfogót.

KÓHALMI BÉLA

Braun Róbert a könyvtáros és szociográfus. Bibliográfia és tanulmány. (Összeáll. PÓRNÉ VÁRADI Irma.) Bp. 1960, Főv. Szabó Ervin Könyvtár. 71 l. (Könyvtárosok kiskönyvtára 2.)

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár nagy hagyományainak továbbélését, a könyvtár múltjának feltárását kívánta szolgálni, amikor a *Könyvtárosok Kiskönyvtára* c. sorozatának második kötetét — SZABÓ Ervin tanulmányainak gyűjteménye után — BRAUN Róbert munkásságának szentelte. A XX. századi magyar könyvtárügy történetének leglényegesebb korszaka, a közművelődési könyvtár megalapozásának, életre hívásának fáradságos, úttörő munkája fűződik SZABÓ Ervin és a köré csoportosuló, őt követő könyvtárosok és tudósok nevéhez. Ezek sorában BRAUN Róbert helye az elsők között van. 1910-ben jegyezték

te el magát a Marosvásárhelyről Budapestre került tanár a könyvtárosi hivatással. A Tanácskörtársaság megdöntése után, a fehérterror idején állásától megfosztották. De bibliográfusi, lexikográfusi munkásságával — közvetve — továbbra is ezt az ügyet szolgálta. Miután a kultúra terjesztésében és a tudományos kutatómunka előmozdításában többé nem nyújthatott segítséget reference-könyvtárosi asztala mellől, lexikonok szerkesztőségében hasznosította szociológusi és könyvtárosi tudását, valamint kiadói könyvjegyzékek összeállításának aprólékos munkáját vállalta magára. Ebből a korszakból — a szociográfiai irodalom művelése mellett — a *Közgazdasági Enciklopédia*, a *Világ- és a Géníusz Lexikonok*, a *Társadalomtudományi Lexikon*, valamint az *Encyclopaedia of the Social Sciences* számos cikke fűződik nevéhez, továbbá ő állította össze, PTKLER Blankával közösen, magyar és angol nyelven a könyvkereskedői forgalomban kapható magyar könyvek jegyzékét (*Általános magyar könyvjegyzék*. Bp. 1925. ua. angolul: *A list of all Hungarian books in trade*).

Bár irodalmi munkásságában a szociográfiai értekezések mellett a könyvtárügyi és könyvészeti munkák száma viszonylag csekély, személye a magyar könyvtárügy, elsősorban a közművelődési könyvtárügy történetében mégis fontos szerepet játszik. Erre a szerepre, az amerikai public library hazai meghonosításáért folytatott munkájára tekint vissza a kortárs szemével KÖHALMI Béla 1937-ben írt emlékezésében, amelyet a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár kiadványa közöl. A megemlékezés írója maga is aktív harcosa volt ennek az úttörő tevékenységnek, szavaival emberi közelségben mutatja be BRAUN Róbertet, a könyvtárost, kinek munkája „felejthetetlen marad azok számára, akik élvezői lehettek”.

A könyvtáros mellett a szociográfus BRAUN Róbert nem kevésbé jelentős életművét tárja elének a kis kötet másik tanulmánya TURNÓWSZKY Sándor tollából, amely a tudós halálának 20. évfordulóján, 1957-ben jelent meg első ízben, a *Korunk* hasábjain. Tudományos munkamódszerét, politikai állásfoglalását, kutatási eredményeit elemzi, röviden leszűrve e módszerből és ezen eredményekből mindazt, ami a ma szociográfusa számára követendő példát nyújthat.

A kötet harmadik része BRAUN Róbert irodalmi működésének, szerkesztői tevékenységének, valamint a rá vonatkozó tanulmányoknak, megemlékezéseknek bibliográfiáját regisztrálja időrendben, tárgy- és névmutatóval kiegészítve. Ez a nagy

pontossággal és szakszerűséggel összeállított könyvészet az első vállalkozás BRAUN Róbert életművének bibliográfiái rögzítésére és méltó kiegészítője a kötetnek.

FERENCZYNÉ WENDELIN LIDIA

Heltai Gáspár: Cancionale. azaz históriás énekeskönyv. Kolozsvár 1574. (A kísértő tanulmányt írta és a faksimile szövegét gondozta VARJAS Béla.) Bp. 1962, Akadémiai Kiadó. (Bibliotheca Hungarica Antiqua 5.)

A históriásének-gyűjtemény, amely hat korabeli szerző — TEMESVÁRI János, NAGYBÁNCSAI Máttyás, GÖRCSÖNI Ambrus, TEMESVÁRI István, VALKAI András és TINÓDI Sebestyén — 14 történeti énekét tartalmazza, méltán fűződik HELTAI Gáspár nevéhez. Nemcsak azért, mert az ő nyomdájában és ajánlásával jelent meg a könyv, hanem azért is, mert HELTAINAK a *Cancionale* körüli ténykedésére nyugodtan mondhatnók mai szóhasználatnál, hogy „válogatta, sajtó alá rendezte, a szövegeket gondozta és részben átdolgozta”. Így ez a tevékenysége irodalomtörténeti szempontból szinte érdekesebb, mint maguk a *Cancionale* egyes énekei (VARJAS is — helyesen — így látja!), annál is inkább, mivel azok jelentős része a *Cancionale* előtt már megjelent, s 1574 után is újból kiadásra került.

HELTAI maga mondja, hogy „elővettem az históriás énekeket a régi magyar királyokról és azok közül egynyhányat megnyomtattam”, tehát válogatott az előtte levő anyagból. Hogy mennyiből? Nem tudjuk. De nem hiszem, hogy VARJAS megállapítása *így* perdöntő módon igaz lenne: „Heltai, úgy látszik, a magyar történelem kiemelkedőbb szakaszairól, eseményeiről írt minden jelentősebb éneket felvett a *Cancionale*ba.” Én inkább HELTAI vallomását tartom valószínűbbnek, s úgy mondanám, hogy az *általá ismert* jelentősebb énekek javát vette fel gyűjteményébe. VARJAS e megállapításakor nem számolt eléggé sokok eltűnt énekeinkkel egyrészt, s a krónikaszerkesztők igazságmondásával másrészt (melyet tanulmánya más helyén pedig oly szépen elemez).

HELTAIT válogatásában egyébként olyan tiszta koncepció, anyagának rendszerezésében és átdolgozásaiában olyan határozott elvi állásfoglalás vezette (s mind ezeket átszöve olyan üzleti gyakorlat és előrelátás), hogy működése méltán tart igényt érdeklődésünkre.

Az 1560—70-es évek HELTAIJA, jöllehet már igen koros volt, korántsem az a „meg-tört vén ember”, akinek BORBÉLY —

eddig egyetlen — életrajzban festi. Ezekben az években tanít és prédikál, új és új vállalkozásokon töri a fejét: fürdőt épít, sört főzet, papirmalmot építtet, kölesönöket ad a városnak, s nyomdáján egyre új könyveket jelentet meg, jeles hasznót hajtva egyaránt a nemzeti kultúrának és a saját zsebének. Korábbi művei mellett (*Száz fabula* 1566, *Háló* 1570) BONFINI Mátvás krónikájának latin és WERBŐCZI Hásmaskönyvének latin és magyar nyelvű kiadásával készíti elő az olvasókat élete nagy műve, a *Magyar krónika* fogadására. Ebbe a tervszerű folyamatba tartozik a *Cancionale* is.

HELTAI koncepciója — s ez új kiadványában nemcsak a BÁTHORI-féle cenzura-rendelet miatt jutott kifejezésre — a törökellenesség volt. Jól tükröződik ez a *Cancionale* (s később a *Magyar krónika*) HUNYADI-centrikus szerkesztésén. Katolikus vagy lutheránus, kálmvista vagy unitárius: ekkor egyaránt egyetértenek a HUNYADI-ház dicsőséges voltában, HELTAI pedig, aki egyes kutatók szerint maga biztatta GÖRCSONIT a *Mátvás-ének* megírására, és NAGYBÁNCSAI *Hunyadi-históriájának* egész első énekét elhagyva, a saját énekét tette helyére, már a HUNYADI szájhagyomány gyűjtőjeként és tudatos terjesztőjeként áll előttünk. *Magyar krónikájában* meg is említi, hogy „azoktól hallottam, kiknek atyjok szolgálta régen az Hunyadi Jánost és sok ütközetekben forgottanak véle”. S ha a művészi kivitel szempontjából igazat is adhatunk SZILÁDY Áronnak, aki a „nagy ferdítő” HELTAI — NAGYBÁNCSAI énekébe betoldott — 44 versszakáról azt mondja, hogy „e strófák ... minden kornak hirdetik Heltai vakmerőségét, mellyel magyar vésírásra adta magát”, — NAGYBÁNCSAI elrontott, átfirt és kihagyott verssoraiért kárpótol az a népmesékre emlékeztető bájos monda, melyet HELTAI ZSIGMOND császár és „az Morszinai szép asszon” kapcsolatáról s a kis JANCULA gyermekségéről élénk ád. Egyéb, hosszabb-rövidebb betoldása (főleg a felekezeti hovatartozásáról nem nyilatkozó TINÓDI műveiben) a cenzura-rendeletre fittyet hányó protestáns szellemű reflexió a magyar és világtörténelem egyes kérdéseire.

VARJAS Béla szép kísérő tanulmányában hitelt érdemlően bizonyítja, miként próbált HELTAI a *Cancionale*val — a debreceni KOMLÓS-nyomda példáját felhasználva — két legyet ütni egy csapásra. Egyrészt öt külön ívszámozással szedett, külön címlapokkal ellátott kiadványát ponyvaként is piacra dobhatta, másrészt sikerült egy gyűjteményes kötetben harcosan törökellenes antológiát összeállítania.

Jó üzletemberhez méltóan, mindenképpen arra törekedett, hogy új kötetébe mindent felvegyen, amivel annak soványka díszét emelhetné, s amit régebbi kiadványaiból használhatónak vélt. Nem véletlen, hogy a TINÓDI *Cronica* záródíszét és kottáit nyomta újra (megkopottan és egy helyen megkeverve), de ügyes üzleti érzékét bizonyítja, hogy a TINÓDI emblémát is fel tudta használni: TEMESVÁRI István és TINÓDI SEBESTYÉN művei közé helyezte, s most a benne olvasható „S.T.” betűk egyaránt jelenthettek STEPHANUS TEMESVÁRIT és SEBASTIANUS TINÓDIT.

A tanulmány egyebekben is nagy anyagismeretre támaszkodó, alapos munka. Feldolgozza a magyar törtérsének-költészet történeti és elvi kérdéseit, sort kerítve a műfaji elnevezések terén uralkodó következetlenség korrigálására is (9. l.). Bár itt — úgy érezzük — nem eléggé megalapozott a vallásos históriák kiiktatása a túlsummás kategorizálásból, illetve azok egyszerű beolvasztása a *krónikás énekek* alcsoportba, tárgyukra utaló minden külön jelzés nélkül, hiszen pár lappal hátrébb VARJAS maga is írja, hogy „ezek a vallásos históriák alkotják a históriás énekirodalom első két évtizede termésének túlnyomó többségét” (16. l.).

És nem tudom, igazságtalanság lenne-e számonkérni a *Cancionale*-t kísérő tanulmánytól HELTAI-nak — legalábbis a mű megjelenésének időszakára korlátozott — életrajzi adatait és a *Cancionale*-ban szerepelt 6 szerző (egy szűkszavú lexikális jegyzeten túlmenő) ismertetését?

A kiadás nyomdai része az Akadémiai Kiadó művészi alaposságú munkáját dicséri, VÉGH FERENC

Dudek, Louis: Literature and the press. Toronto, 1961. 238 l.

DUDEK XIX. századi súlypontozással a XV. század végétől napjainkig kutatja az angol gazdasági élet, technikatörténet és irodalom kapcsolatait. Ha indokoltanul keveset is szól az olvasóközönségről s a sajtónak az irodalmi műfajokra, formákra gyakorolt hatásáról, mégis DUDEK „szókimondó” polgári radikalizmusa bátran rámutat a viktoriánus kor ellentmondásaira és hibáira. Ha megelégszik is azzal, hogy önálló kutatás helyett, a rendelkezésre álló kiadványok alapján dolgozzék, mégis érdekes kísérletről van szó, mert művének konklúziójában egy pillanatilag sem titkolja a polgári sajtó és — irodalom gyógyíthatatlan krízisét. A sajtó és az irodalom kommerciális jellege mellett a XX. században már nincs igazi kibonta-

kozási lehetőség az igényesebb írók számára.

DUDEK úttörő jellegű kísérlete a XV. század végétől kezdve minden lényeges adatot összeszed. Kompozíciójának biztonságát, tételeinek világosságát azonban meggyengíti adathalmazának gazdagsága. Így az olvasónak kell ugyanis a lényegeset kihalászni.

Mi DUDEK munkájának a summája? Ha GUTENBERG találmánya a XVIII—XIX. század fordulójának nyomdászati újításaiig lehetetlenné is tette a napisajtó jelentősebb kialakulását, az angliai fejlődés messze megelőzte a kontinentálist. Az irodalomban 1600 táján megtörik a vallásos irodalom hegemoniája, s az angol polgári forradalom évtizedében kialakul a modern világnézeti és pártisajtó. A XVII. század végére az irodalom kenyérkeresetté lesz. Míg MILTON csak 10 fontot kapott az *Elvesztett Paradicsom*ért, addig a század utolsó évtizedében az ellenzékbe szorult, katolizált „poeta laureatus” DRYDEN már jól megélt klasszikus fordításából. Ha a XVIII. század elején DEFOENAK, vagy RICHARDSONNAK erősen hányatott is az életútja, mégis meg tudnak élni az irodalomból. S a század derekán FIELDING, majd a jóval jelentéktlenebb ifjabb WALPOLE és Mrs. RADCLIFFE már megteremtik a „best-sellert”.

A XVIII. században még viszonylag jelentéktelen példányszámú sajtó a francia polgári forradalom és a napoleoni háborúk idején megsokszorozza példányszámát. (1700-ban évi 2,4 millió, 1800-ban 24 millió példány.) A technikai újítások révén, a bélyegtvörvény gazdasági és politikai korlátai közt is a XIX. században a sajtó messzire megelőzi a szépirodalmi művek közönségformáló szerepét. A XIX. század első harmadában viszonylag magas szintű szépirodalmi periodikák: az *Edinburgh Review* és a *Quarterly* a jómódú középosz-

tály ízlésére döntő hatással vannak. 1836 után azonban nem versenyezhetnek a népszerűsítő jellegű magazinokkal. CARLYLE bírálatát sokban magáévá téve, DUDEK ennek a fejlődésnek sajnos csak az árnyoldalait látja. S nem veszi eléggé figyelembe hogy DICKENS és THACKERAY megélhetésükért, a kiadó és a közönség kegyeiért versenyezve is jelentős műveket teremtettek vázlaikkal, elbeszéléseikkel, folytatásos regényeikkel. S ha DUDEK szerint DICKENS a best-seller, THACKERAY pedig a kompromisszum kedvéért lemondtak is a „magas irodalom” igényéről, nekünk már nehéz lenne őket ezért elítélni. Hiszen éppen az bizonyítja művészi és emberi nagyságukat, hogy életük utolsó korszakában kiábrándultan és megcsömörölvén nagyon is tisztában voltak kompromisszumuk tehertételével. De bármilyen tragikus is volt Angliában DICKENS, THACKERAY útja, mégis a *Pickwick-klub* és THACKERAY folytatásos regényei váltották ki az angol sajtó 1880-nal kezdődő végső fellendülése óta a nagyközönség igényét a könyvek iránt.

Ha CARLYLE és társai bírálata helytálló is volt a kapitalista korra, konzervatívizmusukban már nem vették észre, hogy a kapitalista sajtó üzletszerűsége, önzése, konzervatív tendenciái mellett is lépésről-lépésre kialakult a nagy példányszámú sajtón keresztül az irodalmi élet demokratizálódása. Amit a magas igényű szépirodalmi és kulturális folyóiratok nem tudtak elérni, azt a XIX. század utolsó évtizedeitől kezdve megvalósította a „sárga sajtó”. Hatalmas tömegeket olvasóvá nevelt.

De a sajtó, a művelődés, az irodalom eddigi formációi elérve tetőpontjukat az angol sajtóban és irodalomban, nem utópiák és illúziók, hanem új gazdasági, társadalmi és művelődési formációk jelenthetik csak a kibontakozást a következő nemzedékekben.

SZALAY GYÖRGY

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Vidosa László

A kézirat nyomdába érkezett: 1962. V. 29. — Példányszám: 1100 — Terjedelem: 10,5 (A/5) ív

62.55462. Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

<i>Rózsa György</i> : The Documentation of Science Organization as an Emerging New Branch of Scientific Information — Tudományos szervezési dokumentáció — a tudományos tájékoztatás kialakuló új ága	265
<i>Fügedi Péterné</i> : A kurrens magyar nemzeti bibliográfia időszerű kérdései — Present Time Problems of the Current Hungarian National Bibliography	278
<i>Holl Béla</i> : Die erste Ausgabe der <i>Katéchisus</i> Valentin Wagners (Kronstadt, 1544) — Wagner Bálint <i>Katéchisus</i> -ének első kiadása (Brassó, 1544)	293
<i>Péter Zoltán</i> : A jubiláló Ráday-Könyvtár — Das Jubileum der Budapester Ráday-Bibliothek	303

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Ferenczy Endre</i> : A Codex Hammurapi megtalálásának 60. évfordulóján	317
<i>Tombor Tibor</i> : Két adalék a hazai „mozgó” könyvtárak történetéhez	322
<i>Fallenbüchl Zoltán</i> : Ismeretlen kézirat Magyarországtérkép	324
<i>Biró Ferenc</i> : Péczeli József könyvtáráról	326
<i>Iványi Sándor</i> : Neovidensis és Regnum Mortuorum	333
<i>Donáth Regina</i> : Egressy Gábor fizika-könyve	334
<i>Vértes György</i> : Gaál Gábor három levele	337
<i>MGy.</i> Vers-perek Horthy-Magyarországon (Komját Aladár: Megindul a föld) ...	339
<i>Bohatcová, Mirjam</i> : Zur Frage der tschechischen Buchdruckergeschichte	341

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Sélyom Jenő</i> : Új adat a kolozsvári Hoffgreff-nyomda történetéhez	349
<i>Bán Imre</i> : Erasmus Julius-dialógusa a magyar irodalomban	353

FIGYELŐ

<i>Rózsa György</i> : Gondolatok a Lenin-Könyvtár centenáris évfordulóján	355
<i>Mihajlov, A. I.</i> : A műszaki haladás és a tudományos tájékoztatás feladatai ...	356

HÍREK 100 éves a Lenin Könyvtár (<i>Sándi Erzsébet</i>) — A Ráday-Könyvtár jubileumi kiállítása (<i>Tóth András</i>) — Nemzetközi sajtómúzeum Hágában (<i>D. B.</i>) — Az „Universal-Bibliothek” jubileuma (<i>D. B.</i>) — 100 éves az Egyesült Államok Nemzeti Mezőgazdasági Könyvtára — Nemzetközi kiadványcsere az ázsiai és afrikai országokkal — Bulgária, Algéria és Portugália bibliográfiai tevékenységéről — Megjelent az Unesco kiadványainak teljes katalógusa (<i>Gombocz István</i>) — Az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács — A mainzi Gutenberg-Múzeum új otthonának megnyitása (<i>Soltész Zoltánné</i>) — A lipcsei Városi Könyvtár ritkaságainak átadása — Fényképgyűjtemény a XIX. századból — Régi fóliánsok preparálása — Ismeretlen kéziratok (<i>N</i>)	360
---	-----

SZEMLE

Szűtin, Ivan Dimitrevics: Zsizn' dlja knigi (Ism. <i>Dobó István</i>)	366
Legyetek éberek! (Ism. <i>M. Gy.</i>)	367
Tanulmányok a magyar—orsz irodalmi kapcsolatok köréből (Ism <i>Ardó Mária</i>)	367
Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből (Ism <i>Rejtő István</i>) ..	369
Magyarok és a Risorgimento (Ism. <i>Hernády Ferenc</i>)	371
Polzovicis Iván: Bevezetés a szakirodalmi dokumentációba a műszaki és természet-tudományok területén (Ism. <i>Tombor Tibor</i>)	372
Új orvostudományi bibliográfiáink (Ism. <i>Pávölgyi Endre</i>)	374
A búzatermesztés magyar szakirodalma 1550—1960 (Ism. <i>Walleshausen Gyula</i>) ..	376
Südosteuroopa-Bibliographie (Ism. <i>Niederhauser Emil</i>)	376
Historical periodicals (Ism. <i>Kókay György</i>)	378
Frank, Joseph: The beginnings of the english newspaper 1620—1660 (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	379
Mangini, Nicola: Bibliografia goldoniana 1908—1957. (Ism. <i>Kozocsa Sándor</i>) ...	380
Tolsztoj emlékkönyv (Ism. <i>Kóhalmi Béla</i>)	381
Braun Róbert a könyvtáros és szociográfus (Ism. <i>Ferenczyné Wendeln Lidia</i>) ...	381
Heltai Gáspár: Concionale (Ism. <i>Végh Ferenc</i>)	382
Dudek, Louis: Literature and the press (Ism. <i>Szalay György</i>)	383

Ára: 20,— Ft

Előfizetés egy évre: 60,— Ft

TABLES DES MATIÈRES

<i>Gy. Rózsa</i> : Documentation concernant l'organisation de la science — une nouvelle branche de l'information scientifique (Texte entier en anglais)	265
<i>J. Fügedi</i> : Questions actuelles de la bibliographie nationale hongroise courante (Avec résumé en anglais)	278
<i>B. Holl</i> : La première édition de la <i>Katéchisus</i> de Valentin Wagner (Brassó, 1544) (Texte entier en allemand)	293
<i>Z. Péter</i> : La jubilé de la Bibliothèque Ráday de Budapest (Avec résumé en allemand)	303

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>E. Ferenczy</i> : Le 60 ^e anniversaire de la découverte du manuscrit <i>Hammurapi</i> ...	317
<i>T. Tombor</i> : Contributions à l'histoire des bibliothèques ambulantes en Hongrie	322
<i>Z. Fallenbüchl</i> : Une carte géographique manuscrite inconnue de la Hongrie ...	324
<i>F. Biró</i> : La bibliothèque de József Péczeli, écrivain hongrois du XVIII ^e siècle	326
<i>S. Iványi</i> : Neovidensis et Regnum Mortuorum	333
<i>R. Donáth</i> : Le manuel de physique de Gábor Egressy	334
<i>Gy. Vértes</i> : Trois lettres de Gábor Gaál	337
<i>Mgy</i> : Procès contre des poètes en Hongrie sous le régime de l'amiral Horthy (Aladár Komját: Megindul a föld)	339
<i>M. Boháčová</i> : Les questions de l'histoire de l'imprimerie tchèque (Texte entier en allemand)	341

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

<i>J. Solyom</i> : Nouvelle donnée historique sur l'imprimerie Hoffgreff	349
<i>I. Bán</i> : Le dialogue d'Erasmus contre le pape Jules II. dans la littérature hongroise	353

CHRONIQUE

<i>Gy. Rózsa</i> : Pensées à l'occasion du centenaire de la Bibliothèque Lénine à Moscou	355
<i>A. I. Mikhaïlov</i> : Le progrès technique et les tâches de l'information scientifique	356

NOUVELLES	360
-----------------	-----

COMPTES RENDUS CRITIQUES

Sutin, Ivan Dimitrevitch: <i>Zhish dlya knigi</i> (<i>I. Dobó</i>)	366
Legyetek éberek! (<i>M. Gy.</i>)	367
Tanulmányok a magyar—orosz irodalmi kapcsolatok köréből (<i>M. Ardó</i>)	367
Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből (<i>I. Rejtő</i>)	369
Magyarok és a Risorgimento (<i>F. Hernády</i>)	371
Polzovics Iván: Bevezetés a szakirodalmi dokumentációba a műszaki és természet-tudományok területén (<i>T. Tombor</i>)	372
Nouvelles bibliographies médicales en Hongrie (<i>E. Pálvölgyi</i>)	374
A búzatermesztés magyar szakirodalmi 1550—1960 (<i>Gy. Wallerhausen</i>)	376
Südosteuropa-Bibliographie (<i>E. Niederhauser</i>)	376
Historical periodicals (<i>Gy. Kókay</i>)	378
Frank, Joseph: The beginnings of the English newspaper 1620—1660 (<i>B. Dezsényi</i>)	379
Mangini, Nicola: Bibliografia goldoniana 1908—1957 (<i>S. Kozocsa</i>)	380
Tolsztoj emlékkönyv (<i>B. Kóhalmi</i>)	381
Braun Róbert a könyvtáros és szociográfus (<i>L. Ferenczy—Wendelin</i>)	381
Heltai Gáspár: Cancionale (<i>F. Végh</i>)	382
Dudek, Louis: Literature and the press (<i>Gy. Szalai</i>)	383

